

MANISA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Sciences

Cilt/Volume:15 Sayı/Number:4
Aralık/December2017

İktisadi ve İdari Bilimler Sayısı
Economics and Administrative Sciences Issue

Manisa-2017

DergiPark
AKADEMİK

Dergimiz “TÜBİTAK-ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanı (SBVT)”, “DERGİPARK”, “EBSCO”, “Central and Eastern European Online Library”, “Sosyal Bilimler Atıf Dizini (SOBIAD)”, “SCIPPIO”, “ASOS İndeks”, “İSAM İlahiyat Makaleleri Veritabanı”, “Türk Eğitim İndeksi”, “Akademik Türk Dergileri İndeksi” ve “Arastirmax Bilimsel Yayın İndeksi” tarafından taranmaktadır.

This journal is indexed by ULAKBİM, DERGİPARK, EBSCO, CEEOL, SOBIAD, SCIPPIO, TEI, ASOS, İSAM, AKADEMİK DİZİN and ARASTIRMAX.

**Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Uluslararası Hakemli Bir Dergidir.**

Manisa Celal Bayar University Journal of Social Science is
the International Peer Reviewed Journal.

MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Sahibi ve Baş Editörü / Owner and Editor in Chief:

Prof. Dr. Halit EV

Yönetim Kurulu Adına, Sosyal Bilimler Enstitü Müdürü

On Behalf of the Administration Board, Director of Social Sciences Institute

Sayı Editörleri / Issue Editors:

Prof. Dr. Ertan GÖKMEN

Doç. Dr. Burak KARTAL

Doç. Dr. Fatma ŞAŞMAZ ÖREN

Yardımcı Editörler / Assistant Editors:

Ferdi ÇİFTÇİOĞLU

Araş. Gör. Deniz DİRİK (İngilizce)

İngilizce Editörü / English Editor:

Yrd. Doç. Dr. Mahinur AKŞEHİR UYGUR

Yayın Kurulu / Editorial Board:

(Yayın Kurulu'nda herhangi bir öncelik sıralaması yoktur.)

Doç. Dr. Çiğdem SOFYALIOĞLU

Doç. Dr. Hacer ÂŞIK EV

Yrd. Doç. Dr. Ayvaz MORKOÇ

Ferdi ÇİFTÇİOĞLU

Kapak Tasarımı / Cover Design:

Öğr. Gör. Gürol YERALTI

İletişim Adresi / Correspondence: Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bilgi Erişim Merkezi Giriş Kat, Prof. Dr. İlhan VARANK Yerleşkesi, 45030 Manisa, TÜRKİYE

Telefon / Phone: 0 (236) 201 27 58

Faks / Fax: 0 (236) 233 09 49

e-mail: cbusbe.dergi@gmail.com

İnternet: <http://edergi.cbu.edu.tr/ojs/index.php/sbe>

Basım Yeri / Place: Manisa Celal Bayar Üniversitesi Matbaası, Manisa.

©Copyright: MCBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü

Dergide yer alan yazılarda ileri sürülen görüşler yazarlara aittir. / Writers are responsible for the content of their articles.

Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi yılda dört (4) sayı olarak yayınlanan uluslararası hakemli bir dergidir. /Manisa Celal Bayar University Journal of Social Sciences is a four times a year published, refereed international journal.

DANIŞMA KURULU /ADVISORY BOARD

- Prof. Dr. Âdem CEYHAN** (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet GÜÇ (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali EROL (Ege Üniversitesi)
Prof. Dr. Ayşe İLKER (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Prof. Dr. Bünyamin DURAN (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Prof. Dr. Claus SCHÖNIG (Frei Berlin Universität)
Prof. Dr. Chakib BENAFRİ (Cezayir 2 Üniversitesi)
Prof. Cherifa TAYENE SAHED (University of Algier-z)
Prof. Dr. Ertan GÖKMEN (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Prof. Dr. F. Feryal ÇUBUKÇU (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Feridun EMECEN (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi)
Prof. Dr. Halit EV (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Prof. Dr. Haluk SELVİ (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Hatice ERDEMİR (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Prof. Dr. Hatice ŞİRİN (Ege Üniversitesi)
Prof. Dr. Kenan ERDOĞAN (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Prof. Dr. Keziban ACAR KAPLAN (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Prof. Latifa BOURABA (Université d'Alger-z)
Prof. Dr. Mehmet ÇELİK (Emekli Öğretim Üyesi)
Prof. Dr. Milay KÖKTÜRK (Pamukkale Üniversitesi)
Prof. Dr. Muammer ERBAŞ (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa ALKAN (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa MİYNAT (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Prof. Dr. Nadir ÖZKUYUMCU (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Prof. Dr. Nejdet HAYTA (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Osman BİLEN (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Ömer TURAN (Orta Doğu Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Ramazan GÖKBUNAR (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Prof. Dr. Remzi DURAN (Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Sibel GÜZEL (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Sibel SELİM (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Assoc. Prof. Dr. Muhammet BAŞ (Harvard University)
Doç. Dr. Âdem SEZER (Uşak Üniversitesi)
Doç. Dr. Aylin ÜNAL (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Doç. Dr. B. Ayça ÜLKER ERKAN (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Doç. Dr. Buğra ÖZER (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Doç. Dr. Burak KARTAL (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)

- Doç. Dr. Ceren ÜNAL** (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Doç. Dr. F. Şayan ULUSAN (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Doç. Dr. Hande ŞAHİN (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Doç. Dr. Mahmut KARĞIN (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Doç. Dr. Rabia AKTAŞ (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Doç. Dr. Selhan ÖZBEY (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Doç. Dr. Serdar AYBEK (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Doç. Dr. Serhat BAŞTAN (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Ahmet Gökhan BİÇER (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Coşkun ÇILBANT (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Ferhat ARSLAN (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. H. Saim PARLADIR (Kâtip Çelebi Üniversitesi)
Dr. Mahmut SÖNMEZ (University of Texas San Antonio)
Dr. Timo Müller (University of Augsburg)

BU SAYININ HAKEM KURULU*/ REFEREES OF THIS ISSUE

PROF.DR. BAKİ YILMAZ(SELÇUK ÜNİVERSİTESİ)
PROF.DR. CANAN AY(MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ)
PROF.DR. DOĞAN UYSAL(MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ)
PROF.DR. ERSAN ŞEN(İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ)
PROF.DR. HAKAN KAHYAĞLU(DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ)
PROF.DR. KAMURAN REÇBER(ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ)
PROF.DR. LALE KABADAYI(EGE ÜNİVERSİTESİ)
PROF.DR. MELTEM ONAY(MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ)
PROF.DR. MUSTAFA TEPECİ(MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ)
PROF.DR. NURÇAY TÜRKÖĞLU(ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ)
PROF.DR. NURŞEN ADAK(AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ)
PROF.DR. OSMAN MURAT KOÇTÜRK(MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ)
PROF.DR. ÖMÜR SAATÇIOĞLU(DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ)
PROF.DR. REFİK FATİH SAYGILI(EGE ÜNİVERSİTESİ)
PROF.DR. RAMAZAN GÖKBUNAR(MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ)
PROF.DR. RİFAT İRAZ(SELÇUK ÜNİVERSİTESİ)
PROF.DR. RUHDAN UZUN(GAZİ ÜNİVERSİTESİ)
PROF.DR. SEDAT CERECİ(İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ)
DOÇ.DR. BURAK KARTAL(MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ)
DOÇ.DR. ALİ ŞÜKÜR ÇETİNKAYA(SELÇUK ÜNİVERSİTESİ)
DOÇ.DR. AYLİN ÜNAL(MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ)
DOÇ.DR. C.ERDEM HEPAKTAN(MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ)
DOÇ.DR. EMRAH ÖZKUL(KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ)
DOÇ.DR. İLKAY DİLBER(MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ)
DOÇ.DR. KAMİL ALPTEKİN(KTO KARATAY ÜNİVERSİTESİ)
DOÇ.DR. NİHAN ÖZGÜVEN TAYFUN(DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ)
DOÇ.DR. RABİA AKTAŞ(MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ)
DOÇ.DR. SELAY GİRAY YAKUT(MARMARA ÜNİVERSİTESİ)
DOÇ.DR. SEMA AY(ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ)
DOÇ.DR. SERHAT BAŞTAN(MANİSA CELALBAYAR ÜNİVERSİTESİ)
DOÇ.DR. SERKAN ÇINARLI(MANİSA CELALBAYAR ÜNİVERSİTESİ)
DOÇ.DR. YUSUF GÜMÜŞ(DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ)
YRD. DOÇ.DR. AYHAN DEMİRCİ(TOROS ÜNİVERSİTESİ)
YRD. DOÇ.DR. COŞKUN ÇILBANT(MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ)
YRD. DOÇ.DR. HAKAN ÇELİKKOL(DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ)
YRD. DOÇ.DR. İSMAİL BAŞARAN(MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ)
YRD. DOÇ.DR. KUTAY AYTUĞ(MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ)
YRD. DOÇ.DR. LALE ORAL ATAÇ(MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ)
YRD. DOÇ.DR. NALAN IŞIK(GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ)

* Hakem listesi unvana ve isme göre alfabetik olarak sıralanmıştır.

T.C.
MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

ÇIRAĞIN BİREYSEL SORUMLULUĞU İLE KARIYER GELİŞİMİ ARASINDAKİ İLİŞKİDE USTANIN DESTEĞİNİN ARACILIK ETKİSİ <i>THE MEDIATING ROLE OF CRAFTSMAN SUPPORT ON THE RELATIONSHIP BETWEEN APPRENTICE'S INDIVIDUAL RESPONSIBILITY AND CAREER DEVELOPMENT</i>	
ATILHAN NAKTİYOK - GÖKNUR ERSARI	1
AVRUPA VATANDAŞLARI GİRİŞİMİNİN DEMOKRASİ SINAVI VE UYGULAMA İNCELEMELERİ <i>DEMOCRACY EXAMINATION OF THE EUROPEAN CITIZENS' INITIATIVE AND ANALYSIS OF APPLICATIONS</i>	
MEHLİKA ÖZLEM ULTAN	25
"TRUTH" FİLMİ ÖRNEĞİNDE MEDYA VE SİYASET İLİŞKİSİ <i>MEDIA AND POLITICS RELATIONSHIP IN THE EXAMPLE "TRUTH" MOVIE</i>	
HALİL UZDU	55
KENT TASARIMININ İLETİŞİMSEL BOYUTLARI VE KÜLTÜREL ÇERÇEVESİ <i>COMMUNICATIONAL ASPECTS AND CULTURAL FRAMEWORK OF URBAN DESIGN</i>	
SERHAT BAŞTAN	75
UZUN SÜRELİ İŞSİZLİK VE ETKİLERİ ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI BİR ANALİZ <i>A COMPARATIVE ANALYSIS ON LONG-TERM UNEMPLOYMENT AND ITS EFFECTS</i>	
HARUN ASLAN- MELDA ASLAN	103
TÜKETİCİLERİN SOSYAL SORUMLULUK PROJELERİNE YÖNELİK GENEL TUTUMLARININ MARKA SADAKATİ VE SATIN ALMA NİYETİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ	

THE INFLUENCE OF CONSUMERS' GENERAL ATTITUDES TOWARDS SOCIAL RESPONSIBILITY PROJECTS ON BRAND LOYALTY AND PURCHASE INTENTION

ŞÜKRÜ YAPRAKLI- EMİNE NOKSAN- MUSA ÜNALAN.....133

ÖRGÜT İKLİMİNİN, ALGILANAN ÖRGÜTSEL POLİTİKA ÜZERİNE ETKİSİ: KAMU SEKTÖRÜNDE BİR ARAŞTIRMA

THE EFFECT OF ORGANIZATIONAL CLIMATE ON PERCEIVED ORGANIZATIONAL POLITICS: A RESEARCH IN PUBLIC SECTOR

İNAN ERYILMAZ-ASENA ALTIN GÜLOVA155

VERGİ DENETİMİNDE ANAYASAYA AYKIRI ELKOYMA YETKİSİ
SPORTS CLUB, CITIZENS AND ASSOCIATIONS IN ISTANBUL IN THE LAST PERIOD OF OTTOMAN EMPIRE

MİNE UZUN ÇAM177

SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK KAPSAMINDA KYOTO PROTOKOLÜ ESNEKLİK MEKANİZMALARI VE TÜRKİYE'NİN DURUMUNUN İNCELENMESİ

THE KYOTO PROTOCOL FLEXIBILITY MECHANISMS IN THE SCOPE OF SUSTAINABILITY AND THE INVESTIGATION OF SITUATION OF TURKEY

GÜL BİNBOĞA.....207

İŞÇİ DÖVİZLERİ, KURUMSAL YAPI VE BÜYÜME

WORKERS' REMITTANCES, INSTITUTIONAL STRUCTURE AND GROWTH

ÖMER FARUK BİÇEN239

ÜRETİM İŞLETMELERİNİN MALİYET HESAPLAMA YÖNTEMLERİNİN İNCELENMESİ: AYDIN İLİ ÖRNEĞİ

THE ANALYSIS OF COST CALCULATING METHODS OF MANUFACTURING FIRMS: SAMPLE OF AYDIN PROVINCE

ÇAĞRI KÖROĞLU-ASLI ERİNCİK DENDEŞ.....265

BİR YATIRIM MERKEZİ OLARAK MANİSA'NIN DİNAMİKLERİNİN FOTOĞRAFLANMASI

PHOTOGRAPHING OF DYNAMICS OF MANİSA AS AN INVESTMENT CENTER

ASİYE AYBEN ÇELİK285

HAYATI SONLANDIRMAK İÇİN SEYAHAT ...! <i>TRAVELLING FOR TERMINATING THE LIFE ...!</i> YELİZ PEKERŞEN.....	313
TÜRKİYE'DE BELEDİYE BAŞKANLIĞI SEÇİMLERİNDE YENİLENME (1963-2014) <i>THE RENEWALS IN MAYORAL ELECTIONS IN TURKEY (1963-2014)</i> MURAT KAÇER	329
TÜRKİYE SERBEST BÖLGELERİNİN KÜMELEME ANALİZİ İLE KARŞILAŞTIRILMAS <i>COMPARISON OF TURKISH FREE TRADE ZONES WITH CLUSTERING ANALYSIS</i> TUĞÇE DANACI-O.MURAT KOÇTÜRK.....	351
İŞSİZLİĞE NEDEN OLAN MAKROEKONOMİK DEĞİŞKENLERİN BELİRLENMESİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ <i>IDENTIFICATION OF THE MACROECONOMIC VARIABLES THAT CAUSE UNEMPLOYMENT: THE CASE OF TURKEY</i> AHMET TAYFUR AKÇAN-MELİHA ENER.....	371
ŞANGAY İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ (ŞİÖ) VE TÜRKİYE'NİN ŞİÖ İLE GERÇEKLEŞTİRDİĞİ DIŞ TİCARETİN ANALİZİ <i>THE SHANGHAI COOPERATION ORGANIZATION AND THE ANALYSIS OF TURKEY'S FOREIGN TRADE WITH THE ORGANIZATION</i> C.ERDEM HEPAKTAN.....	395
DERGİ YAYIN-YAZIM KURALLARI.....	411

ISSN:
E-ISSN: 2146-2844

1304-4796

**ÇIRAĞIN BİREYSEL SORUMLULUĞU İLE KARIYER GELİŞİMİ
ARASINDAKİ İLİŞKİDE USTANIN DESTEĞİNİN ARACILIK ETKİSİ****Atılhan NAKTİYOK¹
Göknur ERSARI²****ÖZ**

Çırağın bireysel sorumluluğu ile kariyer gelişimi arasındaki ilişkide usta desteğinin aracılık etkisini incelemek amacıyla yapılan bu araştırma Erzurum Palandöken Çırak Eğitim Merkezi'nde yapılmıştır. Kavramsal çerçeve ve hipotezler Erzurum Palandöken Çırak Eğitim Merkezi'nde eğitim gören 174 katılımcının oluşturduğu bir örneklem ile test edilmiştir. Bu veriler yapısal eşitlik modeliyle analiz edilmiştir. Araştırmanın bulguları, ustanın desteğinin, çırağın bireysel sorumluluğu ile kariyer gelişimi arasındaki ilişki üzerinde kısmi aracılık etkisi yaptığını göstermektedir. Çalışmada ustanın çırağa verdiği desteğin, çırağın kariyer gelişiminde etkili olduğu ve çırağın bireysel sorumluluğa sahip olmasının da kariyer gelişimini etkilediği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Usta Desteği, Bireysel Sorumluluk, Kariyer Gelişimi

**THE MEDIATING ROLE OF CRAFTSMAN SUPPORT ON THE
RELATIONSHIP BETWEEN APPRENTICE'S INDIVIDUAL
RESPONSIBILITY AND CAREER DEVELOPMENT****ABSTRACT**

This research was conducted at Palandoken Apprentice Training Center in Erzurum in order to investigate the mediating effect of craftsman's support on the relationship between apprentice's individual responsibility and career development. The conceptual model is presented and relevant hypotheses are tested with a sample of 174 apprentices who have trained at Palandoken Apprenticeship Training Centre in Erzurum. Data were analyzed through structural equation modeling. The results demonstrate a partial mediation role of craftsman's support on the relationship between apprentice's individual responsibility and career development. The support of a craftsman to the apprentice affects the apprentice's career development and also the apprentice's individual responsibility has been found to affect the apprentice's career development.

Keywords: Craftsman Support, Individual Responsibility, Career Development

¹ Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi İİBF İşletme Bölümü, (anakti@atauni.edu.tr)

² Araş. Gör., Atatürk Üniversitesi İİBF İşletme Bölümü, (goknurersari@atauni.edu.tr)

GİRİŞ

Hızla kalkınan ve sanayileşen ülkemizde bütün sektörlerin ihtiyacı olan ara elemanlar sayıca yetersizdir (Özsoy, 2015: 178). Bunun önemli sebeplerinden biri eğitim sistemindeki eksikliklerdir. Ülkemizdeki vasıflı ara eleman sayısındaki yetersizlik, düzenli çıraklık eğitimi ile eleman yetiştirmeyi gerekli kılmaktadır. Hiçbir meslekî eğitim almadan iş hayatında var olan gençlerin çıraklık eğitimine tabii tutularak nitelikli iş gücüne dönüştürülmesi, ülkemizin ara eleman ihtiyacının giderilmesinde başvurulacak en ekonomik yollardan birisidir. Bilindiği gibi çıraklık sistemiyle uygulanan meslek eğitim, okul sistemiyle uygulanan meslek eğitiminden daha az maliyetli olmaktadır. Aynı zamanda çıraklık eğitimine tabii tutulan bu gençlerin çıraklık eğitim sistemiyle yetiştirilmeleri topluma da büyük bir katkı sağlayacaktır.

Türk Dil Kurumu'na göre ara eleman, meslek yüksekokullarının, meslek liselerinin, çırak eğitim merkezlerinin veya halk eğitim merkezlerinin yetiştirdiği alt düzeydeki işçilerdir. Usta, gereği gibi öğrenmiş olduğu bir zanaatı kendi başına yapabilen kimsedir. Çırak da bu zanaatı öğrenmek için bir ustanın yanında çalışan kişidir (TDK, 2016). Başka bir ifadeyle çırak, çıraklık sözleşmesi esasına göre bir meslek dalında meslekle ilgili bilgi, yetenek, beceri ve iş alışkanlıklarını, okul-işyeri işbirliği ile öğrenen kişidir (Bingöl, 2013: 125). Çıraklık eğitimi alan bu kişiler genellikle 14-19 yaş arası, ilköğretim ve daha üst düzeyde eğitim almış, sağlık düzeyi yapacağı mesleğin gerektirdiği işleri yapmaya uygun olan bireylerdir. Türkiye'de çıraklık eğitimi veren 110 meslek dalı bulunmakta ve bu mesleklerde verilen eğitim, yapılan sınav ve bu işlemlerin belgelendirilmesi Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yapılmaktadır (Karakış, 2015).

Türkiye'de verilen çıraklık eğitimi yıllardan beri süre gelen bir geleneğe sahiptir. Ancak ülkemizde hala ara eleman dediğimiz bu kadro yeterli sayıda değildir. Bunun yanı sıra ülkemiz, çıraklık eğitimiyle ara eleman açığını karşılayacak sayıda potansiyel gençlere de sahiptir. Bilindiği gibi üniversite sınavına giren 1,5 milyon gencimizin yaklaşık %75'i herhangi bir üniversiteye yerleşmemektedir (Özsoy, 2015: 178).

Ülkemizin bu zanaatı devam ettirecek gençlere ihtiyacı olduğu halde neden çıraklık eğitimi istenilen düzeyde değildir? Neden ara elemanlar dediğimiz bu kadro gerekli sayıya ulaşamamaktadır? Bu durum ustaların eğitim esnasında çıraklara verdikleri desteğin yetersiz olmasından mı, çırakların bireysel

sorumluluklarını yerine getirmemesinden mi kaynaklanmaktadır? Bu sorular çalışmanın hareket noktasını oluşturmaktadır. Çırağın sorumluluk sahibi olması kariyer gelişiminde etkili olacaktır. Ancak çırak ne kadar sorumluluk sahibi olursa olsun ustanın verdiği destek olmazsa çırağın işi öğrenemeyeceği ve istenilen niteliklere sahip olamayacağı da aşikârdır. Bu noktada, bireysel sorumluluğunu yerine getiren çırakların bir ustanın desteğini alması ya da almaması durumu çırağın kariyer gelişimini nasıl etkileneceğini ortaya koymak önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kapsamda bu çalışma ile çırağın bireysel sorumluluğu ile kariyer gelişimi arasındaki ilişkide usta desteğinin aracı etkisi incelenecektir.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Kariyer Gelişimi

Fransızca'da "carrierre" kelimesinden türetilen ve "yarış yolu" anlamına gelen (Ertürk, 2011: 201) kariyer kavramı, bir bireyin çalışabileceği zaman süresince herhangi bir iş alanında kademeli ve devamlı olarak ilerlemesi; bu yolda tecrübe ve beceri kazanma faaliyetleriyle ilgili olarak geliştirdiği davranış ve tutumlardır (Cascio, 1989: 341; Şimşek ve Öge, 2012: 286). Çırak açısından değerlendirdiğimizde bu adımlar çıraklık, kalfalık ve ustalık şeklinde gerçekleşmektedir.

Kariyer geliştirme, bir bireyin kariyer planlarını uygulayabilmesi için kendini geliştirme yolunda gerçekleştirdiği faaliyetlerdir (Özgen ve Yalçın, 2011: 203; Russell ve diğ., 2016: 125). Başka bir ifadeyle kariyer geliştirme, bir bireyin kariyerini planlaması ve kariyer hedeflerini eğitim ve öğretim alarak bunu iş arama ve iş tecrübesi aracılığıyla kendine özgü yeteneklere dönüştürmesi olarak ifade edilir (Tortop, 1994: 92; Hancock ve Hums, 2016: 199).

Bir meslekte kariyer gelişimini tamamlamak için usta olma planıyla çıraklık, kalfalık ve ustalık basamaklarından geçmek isteyen bireylerin; haftanın belli günleri kursa gitmeleri, bir ustanın yanında çalışmaları ve ustalık belgelerini almak için sınavlara girip başarılı olmaları gibi belli başlı sorumluluklarını yerine getirmesinin gerektiği bilinmektedir.

1.2. Ustanın Desteği

Usta, genellikle çıraklarının kariyer gelişimini tamamlaması için onlara destek olan, bilgi ve deneyimlerini onlara aktaran kişi olarak tanımlanır (Ghosh ve Reio, 2013: 107). Usta desteği, deneyimli alanında uzman bir kişinin (mentor/usta) bilgi ve tecrübelerini, kariyerinin geliştirilmesi amacıyla başka bir kişiye (çırak) aktarması, yardım ve destek sağlanması şeklinde gerçekleşir.

Çırağın kariyer başarısında usta desteği önemli bir araçtır (Niehoff, 2006: 322; Johnson ve Gandhi, 2015: 684). Çünkü usta, çırağın kariyer gelişimini tamamlaması için çırağa rol modellik ve kariyer rehberliği yapar (Scandura, 1992: 169).

Usta ve çırak arasındaki ilişki birçok araştırmaya konu olmuştur. Literatür çalışmaları usta ve çırak arasında gerçekleşen ustanın bir mesleği çırağa öğretmesi ve çırağın da bu mesleği öğrenmesinden dolayı ortaya çıkan ilişkinin hem çırak hem de usta için faydalı olduğunu göstermektedir. Bu ilişkinin sonucunda, usta ve çırak karşılıklı olarak birbirlerinin bilgi, deneyim ve gücünden yararlanmaktadırlar (Bozionelos, 2004: 39; Eby ve Lockwood, 2005: 444; Ortiz-Walters ve Fullick, 2015: 141).

1.3. Bireysel Sorumluluk

Sorumluluk, bireyin sergilediği davranışların veya yetki alanına giren herhangi bir olayın mesuliyetini alması veya sonuçlarını üstlenmesidir (TDK, 2016). Schlenker'e göre sorumluluk başkası tarafından verilen veya kişinin kendisinin yüklendiği bir görevi veya yükümlülüğü başarıyla yerine getirme işlemidir; başarılı olduğunda ödüllendirme ve takdir, başarılı olunmadığında da sonuç cezadır (Schlenker ve diğ., 1994).

Sorumluluk, sosyal içerikli bir kavramdır. Birey sorumluluğunu üstlenmediği zaman hem çevresine hem de çalıştığı kurumuna sıkıntı çıkarmış olur. Yani bireysel olarak sorumluluğunu yerine getiren kişi bir noktada toplumsal sorumluluğunu da yerine getirmiş olmaktadır. Yapılan hatalar sadece bireye değil, kurumuna ve dolayısıyla topluma da zarar verecektir (Schmidtz ve Goodin, 1998: 8).

Bireysel sorumluluk sahibi olan kişiler, çevresinde sevilen ve istenilen kişilerdir. Sorumluluk duygusuna sahip olan bu kişilerin; amaçları daha belirgin, daha çalışkan, işlerini daha az erteleleyen, göreve bağlılığı daha fazla olan, daha az endişe yaşayan ve daha iyi performans sergileyen bireyler olduğu bilinmektedir (Schlenker ve diğ., 1994; Gürel, 2012: 23).

2. HİPOTEZLERİN GELİŞTİRİLMESİ

Bireysel açıdan kariyer gelişimi, bireyi yönlendiren içsel ve dışsal çeşitli faktörlere bağlıdır. Bir bireyin kariyer gelişimini tamamlamasını sağlayan en önemli içsel faktörlerden birisi bireyin sorumluluk alabilme yeteneğidir. Kişiliğin bir parçası olan bireysel sorumluluk alma duygusu kariyer seçim ve sürecini önemli ölçüde etkileyecektir (Şimşek ve Öge, 2012: 286). Birey kariyer yapmak istiyorsa ve kariyerini geliştirmekle ilgileniyorsa ilk sorumluluk

kendisine aittir. Eğer birey, kariyer geliştirme noktasında atılması gereken adımları atmaz ve sorumluluk almaktan kaçarsa kariyer hedeflerine ulaşma şansını azaltmış olacaktır (Bingöl, 2013: 341).

Yapılan araştırmalar bireyin sahip olduğu sorumluluk duygusunun kariyer gelişimini etkilediğini göstermiştir. Ragins, Cotton ve Miller (2000) yaptıkları araştırmanın sonucunda bir ustanın desteğinin çırağın mesleki gelişiminde etkili olduğunu ve çırağın bireysel özelliklerinin de bu gelişimde önemli rol oynadığını tespit etmişlerdir (Ragins, Cotton ve Miller, 2000: 1190). Turban ve Dougherty (1994) kişilik özelliklerinin kariyer üzerinde dolaylı bir etkisinin olduğunu, Horward ve Bray'de (1988) kişilik özelliklerinin kariyer başarısı üzerinde etkili olduğunu bulmuşlardır (Turban ve Dougherty, 1994: 699).

Kötümser düşünen, saldırgan ve sorumluluk sahibi olmayan insanlarla hiç kimsenin birlikte iş yapmak istemeyeceği aşikârdır (Bozionelos, 2004: 27). Bireysel sorumluluk duygusuna sahip olan bireyler yapması gereken işleri ve verilen görevleri çok zor şartlarda bile yapan ve sonuçları ne olursa olsun kabullenen bireylerdir. Genellikle bu bireyler yerine getirilmesi gereken bir görev olduğu zaman yöneticileri tarafından ilk aranan kişilerdir (Nelson ve Santos Martinez, 2004: 84). Dolayısıyla bu kişilerin sorumluluk sahibi olmaları kariyer gelişimlerini olumlu bir yönde etkileyecektir. Sorumluluk sahibi bireyler birlikte çalıştıkları kişileri ve amirlerini de işi en iyi şekilde yapmaları konusunda etkilerler. Bu çalışma açısından değerlendirildiğinde yapılan işi öğrenme isteği noktasında bireysel sorumluluğa sahip olan çırak, o işi öğrenmek için ustasını zorlayacaktır. Çırağın azmi ve isteği karşısında ustanın da tepkisiz kalamayacağı düşünülmektedir. Bu sebeple de çırağın bireysel sorumluluğunun ustanın desteğini artıracığı öngörülmektedir.

Dışsal faktörlere gelindiğinde ise en önemlisi bireye yönlendirme yapan bir ustanın, mentorun ya da rehberin olmasıdır. Bu çalışmanın bazı yerlerinde usta ile benzer anlamda kullanılan mentor kavramı eğitime, geliştirme, yetiştirme çevreye uyumlu hale getirme sosyalize etme, önünü açma, destekleme, belirli norm ve değer yargılarını kabul ettirme ve korumayı kapsamaması yönünden usta kavramına benzemektedir. Ancak ülkemizde mentor kavramı genellikle bir kurumun yöneticisi ve alanında üniversite okumuş eğitimli kişiler için kullanılırken; usta kavramı ise mesleği okul eğitimiyle öğrenmekten ziyade küçük yaşlarda bir ustanın yanında çalışarak öğrenen kişiler için kullanılmaktadır (Bingöl, 2013: 341; Koçel, 2015: 69; TDK, 2016). Bireyi dışarıdan etkileyebilen usta mentor ya da rehber gibi unsurlar bireyin kariyer süreci ile ilgili

kararlarını etkiler ve yönlendirir. Birey bu yönlendirmenin ışığı altında kariyer gelişimini tamamlar (Şimşek ve Öge, 2012: 286).

Kariyer gelişiminde dışsal bir faktör olan ustanın çırağa verdiği destekle ilgili çalışmalara bakıldığında usta desteğinin çırağın iş performansına, liderlik yeteneğine, kariyer planına, kariyer gelişimine ve kariyer başarısına katkıda bulunduğu görülmektedir (Bozionelos, 2004: 26; Allen, Lentz ve Day, 2006: 277; Lentz ve Allen, 2009: 367; Wang ve diğ., 2014: 319). Bir mentor gibi faaliyet gösteren usta, çırağa yol göstererek, bilgi ve tecrübelerini aktararak çırağın gelişmesine yardımcı olur. Çırağın gelecekte hedeflediği amaçlarına ulaşması için kariyer ve sosyal destek sağlar (Russell ve diğ., 2015: 129). Yang ve diğ., (2013) yaptığı çalışmada usta prosedürel bilgilerin yanı sıra çırağa sosyal deneyimlerini de öğreterek çırağın kariyer gelişimine katkıda bulunduğunu tespit etmiştir. Usta çırağa kariyer yapmak istediği alanda bilgi vererek geliştirdikten sonra sosyal çevresiyle de çırağı tanıştırmak çırağın kariyer gelişimine destek olur (Yang ve diğ., 2013: 410). İşi bilen birinin rehberlik yapması bir bireyin kariyer başarısına katkıda bulunduğu birçok araştırma sonucunda görülmüştür. Ustanın çırağa rol modeli ve danışmanlık yaparak verdiği mesleki bilgi ile kazandırdığı norm ve davranışlar sayesinde faydalı olduğu bilinmektedir (Garvey, 1996: 11; Scheck McAlearney, 2005: 405; Van Emmerik, Gayle Baugh ve Euwema, 2005: 358; Koçel, 2015).

Usta ve çırak arasındaki ilişki sadece çırağa değil ustaya da katkı sağlayan bir süreçtir. Emmerik (2005), Bozionelos (2004) ve Eby (2006), yaptıkları çalışmaların sonucuna göre usta ve çırak arasındaki ilişkinin çırakların yanı sıra ustalarında kariyerlerine katkı sağladığını belirtmişlerdir. Başarılı çıraklar yetiştirmek ustaya olumlu katkı sağlayarak ustanın itibarını ve kariyerini artırabilir (Bozionelos, 2004; Eby ve Lockwood, 2005; Van Emmerik ve diğ., 2005: 313).

Çıraklık eğitiminde başarıya ulaşmak için hem çırağın sorumluluğunu yerine getirmesi hem de ustanın desteği önemli olduğu aşikârdır. Ancak bu çalışmada, çıraklık eğitiminin erken yaşta başlaması (Bingöl, 2013: 125) ve kültürel özelliklerimizin belirsizlikten korkmayıp risk ve bireysel sorumluluk almayı teşvik etmemesinden dolayı ustanın desteğinin daha önemli olduğu öngörülmektedir (Sığırı ve Tığlı, 2006: 331).

Araştırmanın amaçları doğrultusunda ve yukarıdaki bilgilerden yola çıkarak aşağıdaki hipotezler belirlenmiştir.

H₁: Çırağın bireysel sorumluluğunun usta desteğine anlamlı yönde bir etkisi olmaktadır.

H₂: Usta desteğinin çırağın kariyer gelişimine anlamlı yönde bir etkisi olmaktadır.

H₃: Çırağın bireysel sorumluluğunun kariyer gelişimine anlamlı yönde bir etkisi olmaktadır.

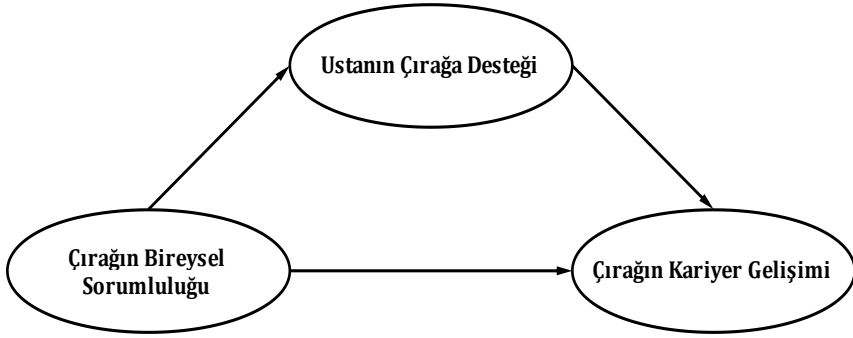
H₄: Çırağın bireysel sorumluluğunun kariyer gelişimine etkisinde usta desteğinin aracılık etkisi vardır.

3. YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Amacı ve Modeli

Bu çalışmanın amacı, çırağın bireysel sorumluluğunun kariyer gelişimine yaptığı etkide usta desteğinin aracılık etkisinin olup olmadığını ortaya koymaktır. Bunun yanı sıra çırağın gelişiminde ustanın verdiği desteğin mi, çırağın sergilediği bireysel sorumluluğun mu daha etkili olduğunu belirleyerek çırak eğitiminin geliştirilmesine katkıda bulunmak amaçlanmıştır. Başka bir ifadeyle, çırağın bireysel sorumluluğa sahip olması kariyer gelişimini doğrudan nasıl etkilediği ve çırağın bireysel sorumluluğu etkisiyle ustanın çırağa verdiği desteğin, çırağın kariyer gelişimi üzerindeki etkilerinin incelenmesi amaçlanmıştır.

Usta desteğinin çırağın bireysel sorumluluğu ve kariyer gelişimi arasındaki aracılık etkisini araştırmak amacıyla geliştirilen kavramsal model Şekil 1'de görülmektedir. Bu modele göre, bireysel sorumluluk usta desteğinin, usta desteği ise çırağın kariyer gelişiminin bir öncülüdür. Çırağın bireysel sorumluluğu kariyer gelişimini doğrudan etkileyebilir ve bununla birlikte usta desteği üzerinden dolaylı olarak etkileyebilir. Şekil 1.'de görüldüğü gibi, araştırmanın bağımlı değişkenlerini ustanın çırağa desteği ve çırağın kariyer gelişimi, bağımsız değişkenini; çırağın bireysel sorumluluğu oluşturmaktadır. Ayrıca ustanın çırağa desteği değişkeni aracı (mediator) değişken olarak yer almaktadır.

Şekil 1. Araştırmanın Modeli

3.2. Veri Toplama Araçları

Bu çalışmada, nicel araştırma yöntemiyle veri toplama aracı olarak anket tekniği kullanılmıştır. Araştırmanın anketi toplam dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde anketi cevaplandırılan katılımcıların bireysel değişkenlerinin (cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim düzeyi) tespitine ilişkin ifadeler yer almaktadır. Anketin ikinci bölümünde ustanın çırakla olan ilişkisinde çırağın gelişimine nasıl katkı sağladığına yönelik çırağa yöneltilen 7 ifade vardır (Ghosh, 2009: 255). Üçüncü bölümde çırağın üstüne düşen görevi yerine getirme durumunu ve bunları yapmamanın işi öğrenmesini engelleyip engellemediğini belirlemeye yönelik 5 ifadeye yer verilmiştir (Gürel, 2012: 81). Dördüncü bölümde çırağın bu işle ilgili gelecekte ne yapmayı planladığını tespit etmek amacıyla 9 ifade yer almaktadır (Weer, 2006: 194). Araştırmada kullanılan ölçeklerin içerik, yakınsama, ayrıksama ve yüzeysel geçerlilikleri incelenmiştir. Bu ölçeklerden anlamlı sonuçlar çıkarabilmek için ilk önce geçerlilik ve güvenilirlik daha sonra doğrulayıcı ve açıklayıcı faktör analizleri yapılmış, akabinde yapısal eşitlik modellemesi ve Sobel Testi ile hipotezler test edilmiştir.

3.2. Araştırmanın Evreni ve Örneklem Seçimi

Araştırmanın, modeldeki değişkenlerin ölçülebileceği uygun bir örneklem üzerinde yapılması hedeflenmiştir. Bu nedenle araştırmanın evrenini 12 derslik, 7 öğretmen ve 559 kişilik öğrenci kapasitesiyle 31 alanda faaliyette bulunan Erzurum Palandöken Çırak Eğitim Merkezine kayıt yaptırmış, 2016 yılında kursa devam eden 300 öğrenci oluşturmaktadır. Bu araştırma %95'lik güven sınırında, %5'lik bir hata payı tahmin edilerek belirlenecek örneklem büyüklüğü 169 olarak hesaplanmıştır (<http://www.surveysystem.com/sscalc.htm>). Örneğin seçiminde

evrendeki her çalışanın örneğe girme şansını eşit kılan, basit tesadüfi yöntem kullanılmıştır. Anketler dağıtılırken öğrencilere çalışmanın amacı, anketlerin nasıl değerlendirileceği açıklanmıştır. Anket formları bizzat araştırmacı tarafından kursa devam eden 185 öğrenciye dağıtılmış ve aynı gün içinde toplanmıştır. Bu anketlerin 11 tanesi eksik doldurulduğundan dolayı araştırmacı tarafından çıkarılmış ve 174 anket çalışmada kullanılmıştır. Bu araştırmayı Erzurum Palandöken Çırak Eğitim Merkezi'ndeki öğrencilerin üzerinde yapmamızın nedeni haftada bir kez çıraklık eğitimi alan bu gençlerin aynı zamanda bir ustanın yanında çalışarak bu işi ustalarından öğreniyor olmalarıdır.

4 . ARAŞTIRMANIN BULGULARI VE ANALİZİ

4.1. Katılımcıların Demografik Bilgileri

Araştırmanın anketini cevaplandıran 174 katılımcının yaklaşık olarak %22'i kadınlardan, %78'i erkeklerden oluşmaktadır. Bu oranlar bize çırak eğitim merkezine devam eden çırakların büyük bir kısmının erkeklerden oluştuğunu göstermektedir. Medeni durumlarına bakıldığında katılımcıların yaklaşık olarak %90'ının bekâr ve %10'unun ise evli olduğu tespit edilmiştir. Çırakların eğitim düzeyine bakıldığında büyük bir çoğunluğunun (%67) lise mezunu, %33'ünün ilkökul mezunu olduğu saptanmıştır. Yaş durumu incelendiğinde çırak eğitim merkezine devam eden öğrencilerin büyük bir çoğunluğunun 0-18 yaş (%55,7) ve 19-25 yaş (%36,8) aralığında olduğu; bununla birlikte %7,4'ünün ise 25 yaş üstü olduğu görülmektedir.

4.2. Değişkenlere İlişkin Açıklayıcı Faktör Analizi ve Güvenilirlik Sonuçları

Analize başlamadan önce kullanılan ölçeğin Cronbach Alpha değeri hesaplanarak ölçeğin içsel tutarlılığı belirlenmiştir. Güvenilirlik analizi sonuçları incelendiğinde çırağın kariyer gelişimi ölçeğinin Cronbach Alpha değeri 0,950; ustanın çırağa desteği ölçeğinin Cronbach Alpha değeri 0,925 ve çırağın bireysel sorumluluğu ölçeğinin Cronbach Alpha değeri 0,792 olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçlara göre; çırağın kariyer gelişimi, ustanın çırağa desteği ve çırağın bireysel sorumluluğu ölçeklerinin güvenilirlik katsayısının 0,70'den fazla olması ölçeğin güvenilir olduğunu göstermektedir (Özdamar, 2013: 513). Araştırma sonucundan elde edilen değerlere göre ölçeğin güvenilirliğinin yüksek olduğu söylenebilir.

Araştırmada hipotezlerin test edilmesine geçilmeden önce çalışmada kullanılan ölçeklere ilişkin açıklayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Bu analizleri yapmak için SPSS 18 programı

kullanılmıştır. Çırağın kariyer gelişimi, ustanın çırağa desteği ve çırağın bireysel sorumluluğu ölçeklerinin yapı geçerliliğine ilişkin olarak yapılan açıklayıcı faktör analizi bulguları Tablo.1.'de verilmiştir.

Çırağın kariyer gelişimi ölçeğine yapılan açıklayıcı faktör analizi sonucunda dokuz ifadeden ÇKG9 faktör yükünün düşük (0,277) ve ÇKG7 (564-514) faktör yükünün iki faktöre yaklaşık olarak eşit dağılması nedeniyle bu iki ifadenin çıkarılmasına karar verilmiş ve analizler tekrardan yapılmıştır. Analiz sonucunda KMO (Kaise-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy) değeri 0,929 olup, Bartlett küresellik testi de anlamlıdır ($p=,000$). Elde edilen bu bulgular, örneklemin yeterli ve ölçek verilerinin faktör analizine uygun olduğunu göstermektedir. Tablo.1.'de görüldüğü gibi çırağın kariyer gelişimi ölçeğinin faktör yükleri 0,951 ile 0,779 arasında değişmekte ve değişen bu yedi maddenin açıklanan varyans oranı ise 77,289'dur. Çırağın kariyer gelişimi faktörünü oluşturan ifadelerin ortalamasına bakıldığında, en yüksek ortalama 4,3046 ile "Kursiyeri olduğum mesleği öğrenmeyi ve kendimi bu alanda geliştirmeyi planlıyorum." ifadesi iken en düşük ortalama 3,9713 ile "Bu meslekte iş görenin alacağı sorumluluk gelecekte önemli bir oranda artacaktır." ifadesidir.

İkinci ölçek olan "Ustanın çırağa desteği", yedi ifadeden oluşmaktadır. Faktör yükleri 0,884 ile 0,735 arasında değişen bu yedi maddenin açıklanan varyans oranı da 69,270 olarak tespit edilmiştir. Ustanın çırağa desteği ölçeği için KMO: 0,883 olup, Bartlett küresellik testi de anlamlıdır ($p=,000$). "Ustanın çırağa desteği faktörünü meydana getiren ifadelerin ortalamasına bakıldığında, 4,1092 ile "Hocamın verdiği eğitimden ve gelişmemden çok memnunum." ifadesi en yüksek ortalamaya sahiptir.

Üçüncü ölçek olarak belirlenen "Çırağın bireysel sorumluluğu" ise beş ifadeyi içermektedir. Faktör yükleri 0,786 ile 0,668 arasında değişmekte olan bu beş ifadenin açıklanan varyans oranı ise 54,860'dır. Çırağın bireysel sorumluluğu faktörünü oluşturan ifadelerin ortalamaları göz önüne alındığında, "Bu tarz kurslarda eğitim almak size ne derecede uygun düşen bir çalışmadır." ifadesi 3,8966 ile en yüksek ortalamalı ifade iken "Kursta aksamaların meydana gelmesinde sizin kursa katılmamanızın payı ne kadardır." ifadesinin (3,0345) ise en düşük ortalamaya sahip olduğu aşikârdır. Analiz sonucunda çırağın bireysel sorumluluğu için KMO: 0,780 olup, Bartlett küresellik testi de anlamlıdır ($p=,000$). KMO değerlerinin 0.70'in üzerinde olması (Kalaycı, 2010: 322) ve faktör

analizi sonuçları çalışmanın orjinal ölçek ile paralel olduğunu bildirmiştir.

Tablo.1. Değişkenlere İlişkin Ortalamalar, Standart Sapmalar Açıklayıcı Faktör Analizi ve Güvenilirlik Sonuçları

İfadeler	Faktör Yüğü	\bar{X}	SS	Alph a	Açıklanan Varyan	Özdeğer
Çırağın Kariyer Gelişimi						
ÇKG1	,908	4,2931	1,13293	,950	77,289	5,410
ÇKG2	,938	4,2299	1,11947			
ÇKG3	,951	4,3046	1,10400			
ÇKG4	,805	3,9713	1,10923			
ÇKG5	,889	4,2701	1,05979			
ÇKG6	,869	4,1954	1,05172			
ÇKG8	,779	4,0920	1,03278			
KMO: ,929 Bartlett's: 1255,983 sd: 21 p= 0.000						
Ustannın Çırağa Desteği						
UÇD1	,735	3,9253	1,12776	,925	69,270	4,849
UÇD2	,820	4,1092	1,11978			
UÇD3	,884	4,0115	1,15798			
UÇD4	,845	3,8506	1,18301			
UÇD5	,854	3,8621	1,13456			
UÇD6	,872	3,9828	1,07775			
UÇD7	,806	3,8793	1,11341			
KMO: ,883 Bartlett's: 937,491 sd: 21 p=0.000						
Çırağın Bireysel Sorumluluğu						
ÇBS1	,751	3,5057	1,23881	,792	54,860	2,743
ÇBS2	,719	3,0345	1,18710			
ÇBS3	,668	3,0805	1,33185			
ÇBS4	,773	3,6667	1,30066			
ÇBS5	,786	3,8966	1,23095			

KMO: ,780 Bartlett's: 242,604 sd: 10 p=0.000

Açıklayıcı faktör analizinin ardından veriler, LISREL 8.71 programı ile kovaryans matrisi kullanılarak yapısal eşitlik modellemesi (YEM) kapsamında analiz edilmiştir. Anderson ve Gerbing, yapısal eşitlik modellemesinde iki aşamalı yaklaşımı önermektedir (Anderson ve Gerbing, 1988: 422). Bu sebeple öncelikle çalışmanın güvenilirliği ve geçerliliği test edilmiş ayrıca doğrulayıcı faktör analizi yapılarak kabul edilen ölçeklerle yapısal model kurulmuştur. Değişkenlerin dağılımı normal dağılıma uymadığı için modelin analizinde asimptotik kovaryans matrisinden yararlanılmış ve tahmin yöntemi olarak maximum likelihood (en yüksek olasılık) kullanılmıştır. LISREL'de en yaygın olarak kullanılan maximum likelihood yöntemi normal dağılımdan aşırı sapma sergilemeye veriler içinde yeterli sonuçlar verdiği için yaygın bir şekilde tercih edilmektedir (Siguaw, 2000).

Ölçeğin güvenilir olması geçerli olduğu anlamına gelmemektedir. Bu sebepten dolayı, kullanılan ölçeğin geçerli olup olmadığını belirlemek amacıyla ayırım ve yakınsama geçerlilikleri analiz edilmiştir. Yakınsama geçerliliği, ölçeği meydana getiren değişkenler arasındaki korelasyonun yüksek olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca analiz sonuçlarında görülen açıklanan varyans oranı 0,50'den büyük olduğu için yakınsama geçerliliği sağlanmıştır (Fornell ve Larcker, 1981: 46). Doğrulayıcı faktör analizi sonuçlarına göre, gözlenen ve örtük değişkenler arasındaki standardize edilmiş parametre değerleri 0,58 ile 0,96 arasında değişmektedir. Ayrıca analiz sonuçları t değerlerinin de anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo.2. Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

İstatiksel Açıdan Önemli Yollar	(t) Değerleri	Standardize Edilmiş Katsayılar	Hata Varyansları	R ²
ÇKG1	15.33	0.90	0.19	0.81
ÇKG2	16.88	0.95	0.09	0.91
ÇKG3	17.23	0.96	0.07	0.93
ÇKG4	11.55	0.72	0.40	0.60
ÇKG5	14.03	0.85	0.27	0.73
ÇKG6	13.20	0.82	0.32	0.68

Çırağın Bireysel Sorumluluğu İle Kariyer Gelişimi Arasındaki İlişkide Ustannın Desteğinin Aracılık Etkisi

ÇKG8	11.13	0.73	0.46	0.53
UÇD1	9.73	0.67	0.55	0.45
UÇD2	11.84	0.77	0.41	0.60
UÇD3	14.28	0.87	0.24	0.76
UÇD4	13.32	0.83	0.30	0.69
UÇD5	13.27	0.83	0.31	0.69
UÇD6	13.79	0.85	0.27	0.73
UÇD7	11.76	0.87	0.41	0.59
ÇBS1	9.14	0.67	0.54	0.45
ÇBS2	8.02	0.61	0.62	0.37
ÇBS3	7.64	0.58	0.67	0.34
ÇBS4	9.89	0.72	0.48	0.51
ÇBS5	9.94	0.73	0.46	0.52

Her bir faktörü oluşturan boyutlar arasındaki korelasyon katsayısının 0,50'nin üzerinde ve anlamlı ($p < 0,01$) olması yakınsama geçerliliğinin sağlandığını göstermektedir (Bagozzi ve Yi, 1988: 82). Ayrıca açıklayıcılık katsayısı olarak ifade edilen R^2 değerleri, gözlenen değişkenlerin gizil değişkenleri anlamlı oranda açıkladığını göstermiştir.

Ayırım geçerliliği ölçekteki değişkenler arası düşük korelasyonu gösterdiği için faktörler arasındaki korelasyon katsayısının 0,90 aşmaması gerekir (Kline, 2015: 116). Örtük değişkenler arasındaki korelasyon değerleri 0,90 aşmadığından ayırım geçerliliğinin sağlandığı söylenebilir.

Tablo.3.Doğrulatory Faktör Analizi İçin Uyum İyiliği İstatistikleri

İndeksler	Yapısal Modele Ait Değerler	Kabul Edilebilir Uyum
Chi-Square (χ^2)	383.40	
df	149	
$(\chi^2)/df$	2,57	1-5
p-value	0,0000	
RMSEA	0.095	$0,05 \leq RMSEA \leq 0,10$
RMR	0,068	$0,05 \leq RMR \leq 0,08$
NFI	0,94	$0,90 \leq NFI \leq 0,95$
CFI	0,96	$0,95 \leq CFI \leq 0,97$

GFI	0,81	$0,90 \leq GFI \leq 0,95$
-----	------	---------------------------

Kaynak: (Schermelleh-Engel, Moosbrugger ve Müller, 2003: 52; Meydan ve Şeşen, 2011: 37)

Genel uyum iyiliği ölçütleri dikkate alınarak uyum indeksi değerlerine bakıldığında, $[(\chi^2)/df=2,57,(p=0,00)$, RMSEA=0.095, RMR=0,068, NFI=0,94 CFI=0,96]bu çalışma kapsamında kullanılan ölçeklere ilişkin elde edilen faktör yapısının uyum iyiliği kabul edilebilir sınırlar arasında olduğu tespit edilmiştir (Hair ve diğ., 1998: 636; Tabachnick, Fidell ve Osterlind, 2001: 731). Araştırmada kullanılan ölçeklere ilişkin madde faktör yükleri Tablo.1.'de görülmektedir.

Tablo.4. Benzerlik Geçerlilik Endeksleri ve Birleşik Güvenilirlik Değerleri

	NFI	GFI	CFI	AVE	CR
Çırağın Kariyer Gelişimi	0,98	0,94	0,99	0,93	0,95
Ustanın Desteği	0,91	0,81	0,92	0,64	0,93
Bireysel Sorumluluk	0,94	0,96	0,96	0,63	0,79

Yakınsama geçerliliği için NFI değerinin 0,90'nın (Aydın ve Özer, 2005: 918) ve AVE değerlerinin de 0,50'den büyük olması (Burton ve diğ., 1998: 229) gerekir. Bu araştırmada üç ölçek içinde NFI değeri 0,91'in üzerinde ve AVE değerlerinin de 0,63'ün üzerinde olduğu görülmektedir. Bu sonuçlara göre ölçeklerin yakınsama geçerliliğinin olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca bu çalışmada ölçeğin içsel tutarlılığını ifade eden Birleşik Yapı Güvenilirliği (Construct Reliability CR) değeri de hesaplanmıştır. Bir ölçeğin CR değerinin 0,70'den yüksek olması ölçeğin geçerliliğini desteklemektedir (Kıyan, 2012: 441). Bu çalışmada üç ölçek içinde CR değeri 0,79'un üzerinde olduğu görülmektedir. Bu sonuca göre ölçeğin geçerliliği desteklenmiştir.

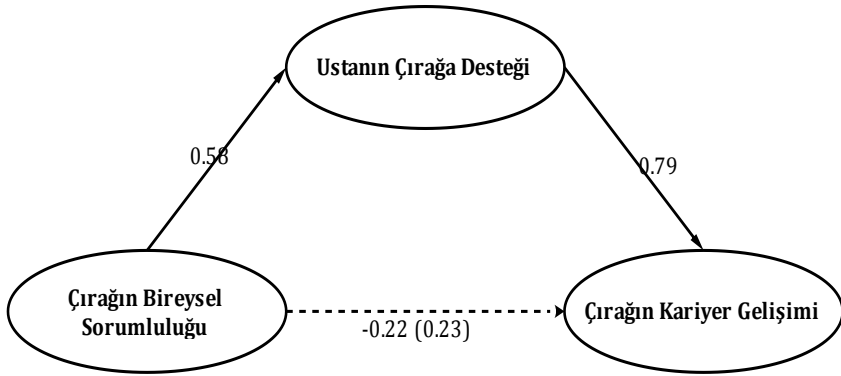
4.3. Yapısal Eşitlik Model Uygulama Sonuçları

Doğrulamalı faktör analizinin ardından kavramsal çerçevede görülen üç değişkenli modelin test edilmesi amacıyla LISREL 8.71 kullanılarak yapısal eşitlik modellemesinden faydalanılmıştır. Her bir boyutu temsil edecek şekilde anket sorularının aritmetik

ortalamaları hesaplanmış ve sonuçlar hipotezi test etmek için kullanılmıştır. Araştırmanın hipotezlerini test etmede Baron ve Kenny'nin (1986) yöntemi kullanılmıştır.

Öncelikli olarak uyum iyiliği değerlerine bakıldığında (X^2)/df=2,57, RMSEA=0,095, ($p=0,00$), NFI=0,94, NNFI= 0,96, IFI= 0,96 CFI=0,96 ve SRMR=0,068'e eşit olması model uygunluğunun kabul edilebilir sınırlar içerisinde olduğunu göstergesidir (Schermelleh-Engel ve diğ., 2003: 40; Çokluk, Şekercioğlu ve Büyüköztürk, 2012: 271-272).

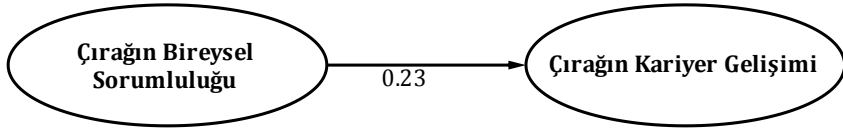
Tablo.5.'te yer alan değerler ve Şekil.2.'de görülen kavramsal model incelendiğinde çırağın bireysel sorumluluğunun usta desteğine anlamlı ve pozitif yönde bir etkisinin olduğu saptanmıştır (H_1 : $\beta=0,58$, $p<0,05$). Elde edilen bu sonuca göre, H_1 hipotezi desteklenmiştir. Aynı şekilde, usta desteğinin çırağın kariyer gelişimine anlamlı ve pozitif yönde bir etkisinin bulunduğu bildirilmiştir (H_2 : $\beta=0,79$, $p<0,05$). Buna göre, H_2 hipotezi desteklenmiştir.

Şekil 2. Araştırma Modelinde Yapısal Eşitlik Sonuçlarının Gösterilmesi

* t değerleri $p<0,05$ düzeyinde anlamlıdır.

Şekil.3.'te yer alan yol diyagramına göre, çırağın bireysel sorumluluğunun çırağın kariyer gelişimine anlamlı ve pozitif yönde bir etkisinin olduğu görülmüştür (H_3 : $\beta=0,23$, $p<0,05$). Bu sonuca göre, H_3 hipotezi desteklenmiştir.

Şekil 3. Yapısal Eşitlik Modeli Sonuçları

* t değeri $p < 0,05$ düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur.

Araştırmanın dördüncü hipotezini analiz etmek için usta desteği değişkeni modele eklendiğinde (Şekil 2.), çırağın bireysel sorumluluğu ile çırağın kariyer gelişimi arasında önceden görülen ilişkinin ($H_3: \beta=0,23$ $p < 0,05$) anlamlılığının düştüğü ve negatif yönlü bir etki yaptığı görülmüştür ($H_4: \beta=-0,22$; $p < 0,05$). Bu sonuç bize H_4 hipotezinde öngörüldüğü gibi usta desteğinin çırağın bireysel sorumluluğu ve kariyer gelişimi arasındaki ilişkiye kısmi aracılık etkisi yaptığını göstermiştir. Yani çırağın bireysel sorumluluğu kariyer gelişiminde etkili olsa bile usta desteği kariyer gelişiminde daha etkilidir. Bu sonuca göre ustanın çırağın kariyeri üzerinde etkin rol oynadığını söyleyebiliriz.

Tablo.5. Araştırma Modeline Ait Yapısal Model Standardize Yol Katsayıları

İstatiksel Açıdan Önemli Yollar	(t) Değeri	p-Değeri	Standardize Edilmiş Katsayılar	Hipotez Durumu
H ₁ : Çırağın Bireysel Sorumluluğu → Ustanın Çırağa Desteği	6.21	< 0,05	0.58	Kabul
H ₂ : Ustanın Çırağa Desteği → Çırağın Kariyer Gelişimi	7.18	< 0,05	0.79	Kabul
H ₃ : Çırağın Bireysel Sorumluluğu	2.76	< 0,05	0.23	Kabul

Çırağın Bireysel Sorumluluğu İle Kariyer Gelişimi Arasındaki İlişkide Ustanın Desteğinin Aracılık Etkisi

→Çırağın Kariyer Gelişimi				
H₄: Çırağın Bireysel Sorumluluğu → Ustanın Çırağa Desteği → Çırağın Kariyer Gelişimi	-2.50	<0,05	-0.22	Kabul

Model uyum değerleri: $\chi^2= 383.40$; $p= 0,00$; d.f.= 149; NFI=0,94, NNFI= 0,96; IFI= 0,96; CFI= 0,96; RMSEA=0,095; SRMR=0,068

Baron ve Kenny'nin (1986) şartları sağlandıktan sonra, ustanın çırağa desteğinin çırağın bireysel sorumluluğu ile çırağın kariyer gelişimi arasındaki ilişkide aracılık etkisinin anlamlılığını tespit etmek için Sobel Testi uygulanmıştır. Sobel Testi sonuçları, ustanın çırağa desteğinin aracılık etkisinin istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermiştir (Sobel z-değeri=29,072; $p=0,000$). Sonuç olarak, H₄ hipotezi de desteklenmiştir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Küreselleşme ve rekabetin artması ile birlikte işletmeler için en önemli kaynak vasıflı insan gücü olmuştur. Benzer iş kollarında bulunan birçok işletme rekabet üstünlüğü sağlayabilmek amacıyla kurumun niteliklerine uygun kalifiyeli elemana ihtiyaç duymaktadır. Bu durumda insanların kişiliklerine uygun kariyer planlaması yaparak ilgili meslek alanlarına yönelip eğitim almalarıyla gerçekleşmektedir. Ülkemizin geçmişe dayanan çırak eğitimleri konusunda deneyimli olduğu ve ara elman yetiştirme için potansiyel gençlere sahip olduğu bilinmektedir. Ancak günümüzde hala ara eleman dediğimiz bu kadrodaki kişiler Zorlu (2012) ve Sönmez (2010)'in de çalışmalarında belirttiği gibi yeterli sayıda değildir. Bu noktada, çırağın bireysel sorumluluğunun kariyer gelişimine yaptığı etkide usta desteğinin aracılık etkisinin olup olmadığını ortaya koymak hedeflenmiştir. Çalışmanın amacı doğrultusunda usta desteğinin çırağın bireysel sorumluluğu ile kariyer gelişimi arasındaki ilişkiye aracılık etkisi incelenmiştir.

Çalışmanın sonuçlarına göre, çırağın bireysel sorumluluğunun usta desteği üzerinde olumlu bir etki yarattığı bulunmuştur. Bunun sebebinin sorumluluk sahibi olan çırağın ustasından bir şeyler öğrenmek için çok çaba göstermesi ve ustanın da bu azimli davranış karşısında tepkisiz kalamamasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Bununla birlikte; ustanın verdiği

eğitimden memnun olan çırakların üzerlerine düşen görevleri daha iyi yerine getirdikleri de aşikârdır. Ayrıca, bu çalışma bireysel sorumluluk ile çırağın kariyer gelişimi arasındaki ilişkiyi istatistiksel olarak pozitif yönde desteklemektedir. Bu sonuçta Ragins ve diğ. (2000)'nin yaptığı çalışmayla paralellik göstermektedir. Sorumluluklarını yerine getiren çırakların kariyer gelişiminin de ilerlemesi beklenmektedir. Bununla birlikte, araştırmanın sonuçları usta desteği ile çırağın kariyer gelişimi arasındaki ilişkinin pozitif yönde olduğunu bildirmektedir. Yang ve diğ. (2013) yaptığı çalışmayla paralellik gösteren bu sonuca göre ustanın çırağa sağladığı imkânlar çırağın kariyer gelişimini olumlu yönde etkilemektedir. Başka bir deyişle, araştırmanın temel amacını oluşturan usta desteğinin kısmi aracılık etkisi desteklenmiştir. Ustanın desteğinin bireysel sorumluluk alabilen çırakların kariyer gelişimine daha güçlü bir etki yapacağı tahmin edilmektedir. Araştırmanın sonucu, öngörüldüğü gibi usta desteğinin çırağın bireysel sorumluluğa sahip olmasından daha önemli olduğunu göstermiştir. Başka bir ifadeyle çırağın sorumluluk alabilmesi kariyer gelişimini olumlu yönde etkilemektedir. Ancak kariyer gelişimi üzerinde usta desteği, çırağın bireysel sorumluluğuna göre daha etkilidir. Bunun sebebinin de çırakların yaşının küçük olması ve işi öğrenebilmek için bir ustaya ihtiyaç duymasından kaynaklandığı aşikârdır.

Türkçe literatür incelendiğinde ara eleman açığı ile ilgili birkaç çalışma (Sönmez, 2010; Zorlu, 2012; Özsoy, 2015) olsa bile bu çalışmayla aynı yönde bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu sebeple çalışmanın bulgularının hem yetkililere hem de literatüre önemli katkılar sağlayacağı beklenmektedir. Usta desteğinin çırağın kariyer gelişimine sağladığı katkının farkında olan yöneticiler ustanın verdiği eğitime daha fazla önem vermeleri gerekmektedir. Çünkü araştırmanın sonucuna göre bireysel sorumluluk doğrudan kariyer gelişimini artırsa da usta desteği kariyer gelişimi üzerinde daha etkili olmaktadır. Usta desteğinin artırılıp gençlerin çıraklık eğitim merkezlerine yönlendirilmesiyle ülkemizin ara eleman açığı kapatılabilir. Ayrıca bu durum hem işsizliği azaltacaktır hem de daha kısa sürede iyi elemanların yetişmesini sağlayacaktır. Bilindiği gibi çıraklık eğitimi okulla yapılan eğitime göre daha az masraflıdır. Çünkü çıraklık eğitimine haftanın belirli günlerinde (genellikle bir ya da iki gün) devam eden öğrenciler aynı zamanda meslekleriyle ilgili bir iş yerinde çalışarak hem üretime katkıda bulunup hem de para kazanabilmektedir. Çıraklık eğitimi alan öğrenciler okul sisteminde

eğitim gören öğrenciler gibi okulun bitmesini beklemeden mesleği bilen birinin yanında ücretli çalışmaya devam etmektedir. Örneğin aşçılık için ustalık belgesi almak isteyen bir öğrenci hem bir restoranda çalışıp hem de ustalık belgesini almak amacıyla sınavlarına girebilmektedir.

Araştırmanın finansal, erişim ve zaman faktörleri gibi nedenlerden kaynaklanan çeşitli kısıtlamaları bulunmaktadır. Veriler elde edilirken tesadüfî örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Tesadüfî örnekleme yöntemi katılımcılara kolay ulaşım sağlaması ve düşük maliyetli olması bakımından fayda sağlamaktadır. Fakat bu yöntem çalışma için örneklem sınırlılığı meydana getirmektedir. Aynı zamanda, araştırmanın sadece Erzurum Palandöken Çıracak Eğitim Merkezi'nde uygulanması, araştırmanın sonuçlarının diğer illere genelleme yapılması açısından bağlam sınırlılığı oluşturmaktadır.

Gelecekte yapılacak olan araştırmalarda usta desteğinin (psiko-sosyal destek) ve kariyer gelişiminin alt boyutlarının kendi aralarındaki ilişkisinin ayrı ayrı incelenmesi önerilmektedir. Ayrıca, kariyer planı değişkeninin bireysel sorumluluğun öncülü, iş performansı değişkeninin bireysel sorumluluğun sonucu olarak test edilmesinin literatüre önemli ölçüde faydalı olacağı tahmin edilmektedir.

Usta desteğinin çırağın bireysel sorumluluğu ile çırağın kariyer gelişimi arasındaki ilişkiye kısmi aracılık etkisi yaptığını ortaya koyan bu çalışmanın bu konuyla alakalı gelecekte yapılacak çalışmalara yön vermesi beklenmektedir. Ayrıca çalışmada geçerliliği onaylanmış kavramsal çerçevenin gelecekteki çalışmalara ışık tutması beklenmektedir.

KAYNAKLAR

- Allen, T D, Lentz, E, Day, R. (2006). "Career Success Outcomes Associated With Mentoring Others A Comparison of Mentors and Nonmentors". *Journal of Career Development*, 32(3), 272-285.
- Anderson, J C, Gerbing, D W. (1988). "Structural equation modeling in practice: A review and recommended two-step approach". *Psychological bulletin*, 103(3), 411.
- Aydin, S, Özer, G. (2005). "The analysis of antecedents of customer loyalty in the Turkish mobile telecommunication market". *European Journal of marketing*, 39(7/8), 910-925.
- Bagozzi, R P, Yi, Y. (1988). "On the evaluation of structural equation models". *Journal of the academy of marketing science*, 16(1), 74-94.

-
- Bingöl, D. (2013). "İnsan Kaynakları Yönetimi, İstanbul: Beta Yayınevi".
- Bozionelos, N. (2004). "Mentoring provided: Relation to mentor's career success, personality, and mentoring received". *Journal of Vocational Behavior*, 64(1), 24-46.
- Burton, S, Lichtenstein, D R, Netemeyer, R G, Garretson, J A. (1998). "A scale for measuring attitude toward private label products and an examination of its psychological and behavioral correlates". *Journal of the academy of marketing science*, 26(4), 293-306.
- Cascio, W F. (1989). *Managing Human Resources: Productivity, Quality of Work Life*. New York: NY: McGraw-Hill.
- Çokluk, Ö, Şekercioğlu, G, Büyüköztürk, Ş. (2012). "Sosyal bilimler için çok değişkenli SPSS ve LISREL uygulamaları (2. Baskı)". *Pegem Akademi Yayınları*.
- Eby, L T, Lockwood, A. (2005). "Protégés' and mentors' reactions to participating in formal mentoring programs: A qualitative investigation". *Journal of vocational behavior*, 67(3), 441-458.
- Ertürk, M. (2011). *İnsan Kaynakları Yöntemi İstanbul Beta Yayınları*
- Fornell, C, Larcker, D F. (1981). "Evaluating structural equation models with unobservable variables and measurement error". *Journal of marketing research*, 39-50.
- Garvey, B. (1996). "First-person mentoring". *Career Development International*, 1(5), 10-14.
- Ghosh, R. (2009). *Predicting intent to turnover: Reciprocal learning in mentoring relationships, organizational citizenship behavior, and mediating mechanisms*: University of Louisville.
- Ghosh, R, Reio, T G. (2013). "Career Benefits Associated With Mentoring For Mentors: A Meta-Analysis". *Journal of Vocational Behavior*, 83(1), 106-116.
- Gürel, H. (2012). *The mediating role of individual responsibility on the relationship between corporate responsibility - organizational citizenship behavior and the role of corporate responsibility conceptions and organizational identification as moderators*. (Doktora Tezi).İstanbul: Marmara Üniversitesi (198)
- Hair, J F, Black, W C, Babin, B J, Anderson, R E, Tatham, R L. (1998). *Multivariate Data Analysis* (6. bs): Pearson Prentice Hall Upper Saddle River, NJ.
- Hancock, M G, Hums, M A. (2016). "A "Leaky Pipeline"?: Factors Affecting The Career Development of Senior-Level Female

- Administrators in NCAA Division I Athletic Departments". *Sport Management Review*, 19(2), 198-210.
- Johnson, M O, Gandhi, M. (2015). "A mentor training program improves mentoring competency for researchers working with early-career investigators from underrepresented backgrounds". *Advances in Health Sciences Education*, 20(3), 683-689.
- Kalaycı, Ş. (2010). SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Uygulamaları. Ankara: Asil Yayınevi.
- Karakış, M. (2015). <http://aesob.org/blogyazisi-ustalk-belgesi-53.html>.
- Kıyan, Ş S. (2012). "Müşterilerin Çalışanların Sorunlarına Yönelik Tutumları ve Müşteri Sadakati Modeli Etkileşimi". *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 33(2), 421-452.
- Kline, R B. (2015). *Principles and practice of structural equation modeling*: Guilford publications.
- Koçel, T. (2015). *İşletme Yöneticiliği* (14 ed.). İstanbul: Beta.
- Lentz, E, Allen, T D. (2009). "The role of mentoring others in the career plateauing phenomenon". *Group & Organization Management*, 34(3), 358-384.
- Meydan, C H, Şeşen, H. (2011). *Yapısal Eşitlik Modellemesi AMOS Uygulamaları*: Detay Yayıncılık.
- Nelson, D B, Gary R, Santos Martinez, E. (2004). *Professional Manual* (4 ed.): Oakwood Solutions.
- Niehoff, B P. (2006). "Personality predictors of participation as a mentor". *Career Development International*, 11(4), 321-333.
- Ortiz-Walters, R, Fullick, J M. (2015). "Mentoring protégés of color: Experiences of primary and informal mentors". *The International Journal of Management Education*, 13(2), 141-153.
- Özdamar, K. (2013). *Paket Programları İle İstatistiksel Veri Analizi (Çok Değişkenli Analizler) 2*, .
- Özgen, H, Yalçın, A. (2011). *İnsan Kaynakları Yönetimi: Stratejik Bir Yaklaşım* (2. Baskı ed.). Adana Nobel Kitabevi
- Özsoy, C E. (2015). "Meslekî Eğitim-İstihdam İlişkisi: Türkiye'de Meslekî Eğitimin Kalite Ve Kantitesi Üzerine Düşünceler". *Electronic Journal of Vocational Colleges*, 4. UMYOS Özel Sayısı.
- Ragins, B R, Cotton, J L, Miller, J S. (2000). "Marginal mentoring: The effects of type of mentor, quality of relationship, and program design on work and career attitudes". *Academy of Management Journal*, 43(6), 1177-1194.

- Russell, Z A, Ferris, G R, Thompson, K W, Sikora, D M. (2015). "Overqualified human resources, career development experiences, and work outcomes: Leveraging an underutilized resource with political skill". *Human Resource Management Review*, 26, 125-135.
- Russell, Z A, Ferris, G R, Thompson, K W, Sikora, D M. (2016). "Overqualified human resources, career development experiences, and work outcomes: Leveraging an underutilized resource with political skill". *Human Resource Management Review*, 26(2), 125-135.
- Scandura, T A. (1992). "Mentorship and career mobility: An empirical investigation". *Journal of organizational behavior*, 13(2), 169-174.
- Scheck McAlearney, A. (2005). "Exploring mentoring and leadership development in health care organisations". *Career Development International*, 10(6/7), 493-511.
- Schermelleh-Engel, K, Moosbrugger, H, Müller, H. (2003). "Evaluating the fit of structural equation models: Tests of significance and descriptive goodness-of-fit measures". *Methods of psychological research online*, 8(2), 23-74.
- Schlenker, B R, Britt, T W, Pennington, J, Murphy, R, Doherty, K. (1994). "The triangle model of responsibility". *Psychological review*, 101(4), 632-652.
- Schmidtz, D, Goodin, R E. (1998). *Social welfare and individual responsibility*: Cambridge University Press.
- Siguaw, J A. (2000). *Introducing Lisrel: A Guide For The Uninitiated*: Sage.
- Sığrı, Ü, Tıgılı, M. (2006). "Hofstede'nin" belirsizlikten kaçınma" kültürel boyutunun yönetsel-örgütsel süreçlerde ve pazarlama açısından tüketici davranışlarına etkisi".
- Sönmez, M. (2010). "Türkiye'de Mesleki ve Teknik Örgün Öğretimin Sorunları ve Yeniden Yapılandırılma Zorunluluğu". *Eğitim ve Bilim*, 33(147), 71-84.
- Şimşek, M Ş, Öge, H S. (2012). *İnsan Kaynakları Yönetimi*. Konya: Eğitim Akademi.
- Tabachnick, B G, Fidell, L S, Osterlind, S J. (2001). "Using multivariate statistics".
- TDK. (2016). "Türk Dil Kurumu Yayınları". *Türk Tarih Kurumu*.
- Tortop, N. (1994). *Personel Yönetimi*. Ankara: Yargı Yayınları.

- Turban, D B, Dougherty, T W. (1994). "Role of protégé personality in receipt of mentoring and career success". *Academy of Management journal*, 37(3), 688-702.
- Van Emmerik, H, Gayle Baugh, S, Euwema, M C. (2005). "Who wants to be a mentor? An examination of attitudinal, instrumental, and social motivational components". *Career Development International*, 10(4), 310-324.
- Wang, Y-H, Hu, C, Hurst, C S, Yang, C-C. (2014). "Antecedents and outcomes of career plateaus: The roles of mentoring others and proactive personality". *Journal of Vocational Behavior*, 85(3), 319-328.
- Weer, C H. (2006). *The impact of non-work role commitment on employees' career growth prospects*. Drexel University
- Yang, C-C, Hu, C, Baranik, L E, Lin, C-Y. (2013). "Can protégés be successfully socialized without socialized mentors? A close look at mentorship formality". *Journal of Career Development*, 40(5), 408-423.
- Zorlu, K. (2012). "Türkiye'de Ara Eleman İhtiyacına Yönelik Tespitler ve Karşılaşılan Sorunlar Üzerine Bir Araştırma". *TISK Academy/TISK Akademi*, 7(13).

AVRUPA VATANDAŞLARI GİRİŞİMİNİN DEMOKRASİ SINAVI VE UYGULAMA İNCELEMELERİ**Mehlika Özlem ULTAN*****ÖZ**

Avrupa Birliği son zamanlarda sıklıkla tartışılan demokrasi açığı sorununu azaltmak için bazı projeler üzerinde çalışmaktadır. Bu çalışmalardan en önemlisi ise Avrupa Vatandaşları Girişimi olarak görülmektedir. Sistem Nisan 2012 tarihinden beri işlemekte, ancak Avrupa Birliği'nin demokrasi açığı sorununu ne derece çözdüğünü anlamak kolay olmamaktadır. Bu çalışmanın en önemli amaçlarından biri, Avrupa Vatandaşları Girişimi sisteminin etkinliği ve verimliliğini sorgulamak olarak belirlenmiştir. Bu doğrultuda, şu an imza aşamasında olan girişimlere değinildikten sonra, daha önce başarılı kabul edilen girişimlerin durumları analiz edilecektir. Konu ile ilgili çalışmaların sadece Avrupa Vatandaşları Girişimi sisteminin önemine vurgu yaptıkları, ancak hiçbir çalışmanın girişimlerin sonuçlarına değinmediği anlaşılmıştır. Bu sebeple çalışmanın konu ile ilgili eksik ve tartışmalı yönleri gözler önüne sereceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Demokrasi Açığı, Avrupa Vatandaşları Girişimi, 1 Milyon İmza, Karar Alma Mekanizması

**DEMOCRACY EXAMINATION OF THE EUROPEAN CITIZENS' INITIATIVE AND ANALYSIS OF APPLICATIONS
ABSTRACT**

The European Union has recently been working on projects which aim to reduce the debated issue of democracy deficit. The most important of these studies is seen as the European Citizens' Initiative. The system has been in operation since April 2012, but it is not easy to understand how much the European Union has been able to solve the issue of democracy deficit. One of the most important objectives of this study was to question the effectiveness and efficiency of the European Citizens' Initiative system. In this respect, the circumstances of initiatives that were previously considered successful will be analyzed, after addressing the initiatives that are now in the signature phase. It has been understood that the work on the subject merely emphasized the importance of the European Citizens' Initiative system, but that none of the employees referred to the outcomes of the initiatives. For this reason, it is considered that the study will reveal the incomplete and controversial aspects of the subject.

* Yrd.Doç.Dr., Kocaeli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, e-posta: ozlemultan@gmail.com

Key Words: Democracy Deficit, European Citizens' Initiative, 1 Million Signature, Decision Making Mechanism

1. Giriş

Avrupa Birliği, Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu olarak kurulduğu 1950'li yıllardan bu yana dinamik bir yapı sergilemiş ve hem hukuksal hem de yapısal anlamda birçok değişim geçirmiştir. Birliğin yetkileri kapsamında yapılan değişiklikler ise bazı durumlarda uluslar üstü nitelikte kararlar alınmasına, paylaşılan yetkilerin ön planda olduğu durumlarda ise ulusal hukukların sürece dâhil edilmesine imkân tanımaktadır. Avrupa Birliği kurumsal açıdan birçok gelişim ve değişim sergileyerek, ortak politikalar geliştirerek varlığını sürdürmeye devam etmektedir. Bu süreçte Avrupa Birliği üyesi vatandaşların kendilerini Birliğin bir parçası hissetmeleri adına "Avrupa Vatandaşlığı" kavramı ön plana çıkarılmış ve "Avrupalılık" fikri yaygınlaşmaya başlamıştır. Avrupa vatandaşlarının Birliğin kurumsal yönüne daha da yakınlaşması düşüncesi, "Avrupa Vatandaşları Girişimi" isimli hareketin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu durumun, vatandaşları Birliğin kurumsal yapısına ve karar alma sürecine dâhil etmesinin yanı sıra, Birliğin son zamanlarda sıklıkla tartışılır hale gelen 'demokrasi açığı' sorununu da hafifleteceği düşünülmektedir.

Bu çalışma kapsamında, Avrupa Vatandaşları Girişimi'nin yapısı, işleyişi ve uygulamaları değerlendirilecektir. Ancak çalışmanın en önemli amacının, Avrupa Vatandaşları Girişimi'nin Avrupa Birliği üye ülke vatandaşlarının Birliğin işleyişine ne derece katıldıkları ve demokrasi açığını kapatmada başarılı olup olmadığının incelenmesi olduğu düşünülmektedir. Bu doğrultuda öncelikle Avrupa Vatandaşları Girişimi hakkında genel bilgiler verilecek ve uygulamada ortaya çıkan sonuçlar analiz edilecektir.

2. Avrupa Vatandaşları Girişimi

Avrupa Vatandaşları Girişimi, Avrupa Birliği'nde vatandaşların demokratik katılım hakkının daha fazla ve daha etkin kullanılabilmesi adına geliştirilen bir hareket olarak değerlendirilmektedir. Avrupa Vatandaşları Girişimi, en az 7 farklı Avrupa Birliği üyesi ülkeden 1 milyon Avrupa vatandaşının, Avrupa Komisyonu'na belli bir konu hakkında yasa teklifi sunabilmesine yönelik imza vermesi ve böylece yasama sürecine katılabilmesi anlamına gelmektedir. Girişim, aynı zamanda Avrupa Komisyonu'nun

yasama teklifi hazırlaması için yapılan bir davet olarak da nitelendirilebilmektedir.¹

Avrupa vatandaşlarına verilen bu hakkın katılımcı demokrasiyi teşvik edeceği, aynı zamanda Avrupa Birliği ve vatandaşları arasındaki uzaklığı azaltacağı düşünülmektedir.² Bu durumu analiz edebilmek için, öncelikle Avrupa Vatandaşları Girişimi'nin nasıl işlediğinin anlaşılması gerekmektedir.

Avrupa Vatandaşları Girişimi, ilk olarak 1 Aralık 2009 tarihinde yürürlüğe giren Lizbon Antlaşması ile ortaya çıkan bir kavramdır.³ Lizbon Antlaşması'nın ilk kısmını oluşturan "Avrupa Birliği Antlaşması"nda (ABA) yer alan ifadeye göre; "Kayda değer sayıdaki üye devletten en az bir milyon Birlik vatandaşı, antlaşmaların uygulanması amacıyla Birliğin bir hukuki tasarrufunun gerekli olduğunu düşündükleri konularda, Avrupa Komisyonu'nu yetkileri çerçevesinde her türlü uygun öneriyi sunmaya davet etme girişiminde bulunabilir. Böyle bir vatandaş girişimi için gerekli usul ve şartlar, Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma'nın 24. maddesinin 1. paragrafına uygun olarak belirlenir."⁴

Avrupa Birliği'nin İşleyişine İlişkin Antlaşma'nın (ABİİA) yukarıda belirtilen 24. maddesinin 1. paragrafında ise; "Avrupa Parlamentosu ve Konsey, Avrupa Birliği Antlaşması'nın 11. maddesi çerçevesinde, vatandaş girişimi için gerekli usul ve koşullara ilişkin hükümleri, vatandaşların gelmesi gereken üye devletlerin asgari sayısı da dâhil olmak üzere, olağan yasama usulü uyarınca hareket ederek, tüzükler vasıtasıyla kabul eder."⁵

Lizbon Antlaşması'nın maddelerinden de anlaşılacağı üzere, Avrupa Vatandaşları Girişimi konusunda çok fazla detaya yer verilmemiştir. En az 1 milyon vatandaşın oy kullanacağı belirtilmiş, ancak bu vatandaşların hangi üye devletlerden olması gerektiği konusu açıklığa kavuşturulmamıştır. 16 Şubat 2011 tarihinde Avrupa

¹ "Guide to the European Citizens' Initiative", *European Commission*, 2015, s. 4.

² Mihaela Carauşan, "The European Citizens' Initiative Democracy in the European Union", *The 6th Edition of the International Conference European Integration Realities and Perspectives*, 2011, s. 22.

³ Bruno de Witte, Alexander H. Trechsel, Dragana Damjanovic, Elin Hellquist, Josef Hien ve Paolo Ponzano, "Legislating after Lisbon New Opportunities for the European Parliament", *Robert Schuman Centre for Advanced Studies, European Union Democracy Observatory*, 2010, s. 5.

⁴ "Lizbon Antlaşması, ABA, Madde 11 (4)", <http://www.ab.gov.tr/files/pub/antlasmalar.pdf>, (08.01.2017).

⁵ "Lizbon Antlaşması, ABİİA, Madde 24 (1), Madde 11 (4)", <http://www.ab.gov.tr/files/pub/antlasmalar.pdf>, (08.01.2017).

Parlamentosu ve AB Bakanlar Konseyi⁶ tarafından yayınlanan bir yönetmelikle, konu ile ilgili karışıklıkların giderilmesi ve prosedürün netleşmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda hazırlanan yönetmelik, 1 Nisan 2012 tarihinden itibaren yürürlüğe girmiş ve uygulanmaya başlamıştır.⁷

2.1. Avrupa Vatandaşları Girişiminin Demokrasi Boyutu

Avrupa Birliği'nde temsili demokrasi adına atılan en önemli adımlar sıralandığında, ilk sırada 1979'dan beri yapılan Avrupa Parlamentosu seçimleri yer almakta, ikinci sırada karar alma mekanizmasında Avrupa Parlamentosu'nun yetkilerinin gün geçtikçe artması gösterilmekte ve üçüncü olarak da 1992 Maastricht Antlaşması ile Avrupa Vatandaşlığı kavramının ortaya çıkması önemli görülmektedir.⁸ Bu süreçlerden sonra demokrasi vurgusunun sıklıkla yapılır hale gelmesi Lizbon Antlaşması ile kendini göstermektedir. Antlaşma ile Birliğin demokratik yönlerinin altı çizilmeye çalışılmış ve bu amaçla yapılan faaliyetlere sıklıkla yer verilmiştir. Örneğin, Lizbon Antlaşması'nın ilk kısmını oluşturan "Avrupa Birliği Antlaşması"nın (ABA) 10. maddesinde Birliğin demokratik niteliğine vurgu yapıldığı görülmektedir. İlgili maddeye göre;⁹

"1. Birliğin işleyişi, temsili demokrasiye dayanır.

2. Vatandaşlar, Birlik düzeyinde, Avrupa Parlamentosu'nda doğrudan temsil edilirler. Üye devletler, gerek ulusal parlamentolarına, gerek vatandaşlarına karşı demokratik olarak sorumlu olan devlet veya hükümet başkanları tarafından Avrupa Birliği Zirvesi'nde ve hükümetleri tarafından Konsey'de temsil edilirler.

⁶ 1951 Paris Antlaşması ile oluşturulan Avrupa Konseyi (The Council of the European Union), bugünkü Avrupa Birliği'nin ana kurumlarından birini teşkil etmektedir. Bazı kaynakların Bakanlar Konseyi olarak nitelendirmesi söz konusu olmakla birlikte, bakan düzeyindeki temsilcilerden oluşan Avrupa Konseyi (The European Council) ile karışması ihtimalinden dolayı, bu çalışma kapsamında AB Bakanlar Konseyi şeklinde ifade edilecektir.

⁷ "Regulation (EU) No 211/2011 of the European Parliament and of the Council of 16 February 2011 on the citizens' initiative", (<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2011:065:0001:0022:EN:PDF>), (12.12.2016).

⁸ Salvatore Aloisio, Giorgio Grimaldi, Umberto Morelli, Antonio Padoa-Schioppa, "The European Citizens' Initiative: Challenges and Perspectives", 2010, <http://ecas.issuelab.org/resources/19193/19193.pdf>, (14.12.2016), s. 65-66.

⁹ Lizbon Antlaşması, ABA, Madde 10, <http://www.ab.gov.tr/files/pub/antlasmalar.pdf>, (08.01.2017).

3. Her vatandaş, Birliğin demokratik yaşamına katılma hakkına sahiptir. Kararlar, mümkün olduğu kadar açık ve vatandaşa en yakın şekilde alınır.”

Bu durum, Lizbon Antlaşması'nda ilk kez Birliğin vatandaşlar bağlamında demokratikliğinin vurgulandığını göstermektedir. Bu demokratiklik vurgusunun altının ise Avrupa Vatandaşları Girişimi ile çizildiği anlaşılmaktadır.¹⁰ Avrupa Vatandaşları Girişimi sayesinde Birlik tarihinde ilk defa, sadece Avrupa Parlamentosu ve AB Bakanlar Konseyi değil, dolaylı yoldan olsa da Avrupa vatandaşları da karar alma mekanizmasında yer alma hakkına sahip olmuşlardır. Girişimin sonucunda en iyi ihtimalle yasa tasarısı ortaya çıkarken, en kötü ihtimal düşünüldüğünde bile kamuoyunun dikkatinin çekilmesi söz konusu olmaktadır.¹¹

Komisyon'un Avrupa Vatandaşları Girişimi ile ilgili açıklamaları incelendiğinde, 1 milyon imzanın toplanması amacıyla yola çıkıldığında, hem vatandaşların toplumsal konularda bilinçlenmesinin artacağı, hem de karar alma mekanizmasına dolaylı yoldan dâhil olarak Avrupa vatandaşlığı bağlamında aidiyet duygusunun güçleneceği ifadelerine yer verildiği görülmektedir.¹²

2.2. Avrupa Vatandaşları Girişimi Prosedürü

Lizbon Antlaşması'nın ilk kısmındaki 24. maddeye yapılan atıfla oluşturulan yönetmelik, Avrupa Vatandaşları Girişiminin uygulanmasına yönelik kural ve prosedürleri açıklamaktadır. Yönetmeliğe göre girişim; tüm AB vatandaşlarının Birliğin demokratik yaşamına katılma hakları olduğunun bir göstergesidir. Girişimle birlikte vatandaşlar, ABİİA'nın 225. maddesinde Avrupa Parlamentosu'na ve ABİİA'nın 241. maddesinde AB Bakanlar Konseyi'ne verilen Komisyon'a öneri sunma hakkına benzer bir hak elde etmektedirler.

Yönetmelik doğrultusunda girişimin oluşumuna yönelik prosedürleri şu şekilde sıralamak mümkün olmaktadır.

2.2.1. Hazırlık ve Vatandaşlar Komitesi'nin Oluşturulması

¹⁰ Juan Mayoral, "Democratic Improvements in the European Union under the Lisbon Treaty Institutional Changes Regarding Democratic Government in the EU", *European Union Democracy Observatory*, 2011, s. 4.

¹¹ Stefanie Siffert, Matthias Gauger ve Anneke Hudalla, "The European Citizens' Initiative", *The Greens/EFA in the European Parliament*, 2011, s. 17.

¹² Pawel Glogowski ve Andreas Maurer, "The European Citizens' Initiative - Chances, Constraints and Limits", *Institute for Advanced Studies*, Vienna, 2013, s. 21.

Bir girişim başlatmak isteyen kişilerin öncelikle, konunun yasalaşması için en iyi yolun bu olup olmadığına karar vermeleri gerekmektedir. Vatandaşların yasa teklifi konusuna dâhil olmaları için bazı yollar mevcuttur. Bu yollardan ilki bahsedildiği üzere, Avrupa Vatandaşları Girişimidir. İkincisi, Avrupa Parlamentosu Temsilcisine (MEP) konuyu iletmek ve lobicilik faaliyetlerinde bulunmaktır. Son seçenek ise Avrupa Parlamentosu'na dilekçe vermektir.¹³

Yasa teklifi için en uygun yolun Avrupa Vatandaşları Girişimi başlatmak olması durumunda, eğer konu Komisyon'un yetki alanına giren bir konu ise, girişim başlatmak mümkün hale gelmektedir. Komisyon'un yetkili olduğu alanların listesi ve hangi antlaşma maddeleriyle yetkilendirildiği aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Tablo 1: Komisyon'un Yetkili Olduğu Politika Alanları ve İlgili Antlaşma Maddeleri¹⁴

POLİTİKA ALANLARI	İLGİLİ ANTLAŞMA MADDELERİ (ABİİA)
Tarım ve Balıkçılık	Maddeler: 38 - 44
Bütçe	Maddeler: 310 - 324
Sivil Savunma	Madde: 196
Rekabet	Maddeler: 101 - 109
Tüketicilerin Korunması	Madde: 169
Kültür	Madde: 167
Gümrük Birliği	Maddeler: 30 - 33
Kalkınma ve İşbirliği	Maddeler: 208 - 213
Ekonomi ve Para Politikaları	Maddeler: 119 - 144
Eğitim, Mesleki Formasyon, Gençlik ve Spor	Maddeler: 165 - 166
İstihdam ve Sosyal Politika	Maddeler: 145 - 161
Enerji	Madde: 194
Genişleme	Madde: 49* (ABA) Madde: 212
Çevre	Maddeler: 191 - 193

¹³ "Citizen Involvement", <http://www.europarl.europa.eu/aboutparliament/en/20150201PVL00004/Legislative-powers>, (29.12.2016).

¹⁴ "Can your Idea be a Citizens' Initiative?", <http://ec.europa.eu/citizens-initiative/public/competences#treaties>, (06.01.2017).

Ortak Ticaret Politikası	Maddeler: 206 – 207
Yolsuzlukla Mücadele	Maddeler: 325
Kamu Sağlığı	Maddeler: 43, 168 – 169
Serbest Dolaşım:	
<ul style="list-style-type: none"> • Kişiler • Hizmetler • Sermaye 	<ul style="list-style-type: none"> • Maddeler: 45 – 55 • Maddeler: 56 – 62 • Maddeler: 63 - 66
İnsani Yardım	Madde: 214
Sanayi ve Girişimcilik	Madde: 173
Teknolojik Gelişim	Maddeler: 179 – 190
İç Pazar ve Malların Serbest Dolaşımı	Maddeler: 26 – 29, 114, 115
Özgürlük, Güvenlik ve Adalet	Maddeler: 67 – 89
<ul style="list-style-type: none"> • Göç, Sığınma ve Sınırların Kontrollerine İlişkin Politikalar • Adli İşbirliği • Polisiye İşbirliği 	<ul style="list-style-type: none"> • Maddeler: 77 – 80 • Maddeler: 81 – 86 • Maddeler: 87 – 89
Ayrım Yapmama ve Birlik Vatandaşlığı	Maddeler: 28 – 295
Kamu Sağlığı	Madde: 168
Bölgesel Politika – Ekonomik, Sosyal ve Ülkesel Uyum	Maddeler: 174 – 178, Maddeler: 162 – 164
Araştırma ve Geliştirme	Maddeler: 179 – 190
Vergi Düzenlemeleri	Maddeler: 110 – 113
Turizm	Madde: 195
Taşımacılık	Maddeler: 90 – 100

Komisyon'un, antlaşma ile belirlenen çerçevede yasa teklifi verme yetkisi olduğu her alanda, Avrupa Vatandaşları Girişimi başlatmak mümkün olmaktadır.

Girişimin konusunun, Komisyon'un yetki alanı dâhilinde olmasından başka; suiistimal edici, anlamsız olmaması ve zaman kaybına yol açmaması gerekmektedir. Ayrıca AB değerlerine aykırı ifadeler de içermemelidir. Bu şartların sağlanmadığı durumlarda Komisyon başvuruyu reddedebilmektedir.¹⁵

Ön şartların sağlanmasından sonra girişimin başlatılabilmesi için öncelikle en az 7 farklı ülkeden ikamet eden, en az 7 kişinin

¹⁵ Sift, Gauger ve Hudalla, s. 7.

oluşturduğu bir “Vatandaşlar Komitesi” kurulması gerekmektedir. Bu kişilerin 7 farklı AB ülkesi vatandaşı olmaları gerekmekte, sadece AB vatandaşı olmaları ve 7 farklı ülkede ikamet etmeleri şartı aranmaktadır. Bu kişilerin Avrupa Parlamentosu’nda oy verebilecek yaşta olmaları da diğer bir koşul olarak değerlendirilmektedir. Genel olarak 18 olan oy verme yaşı, sadece Avusturya’da 16 olarak belirlenmiştir. Vatandaşlar Komitesi üyeleri, girişimin başından sonuna dek, Birlik, kurumlar ve vatandaşlar arasındaki iletişimin sağlanmasından ve sürecin yürütülmesinden sorumlu kişiler olacaklardır. Vatandaşlar Komitesi, içlerinden bir kişiyi ‘temsilci’ (representative), bir kişiyi ise ‘temsilci yardımcısı’ (substitute) olarak belirlemektedir. Bu kişiler Komite ve Komisyon arasındaki ilişkiyi yürütecek kişiler olarak belirlenmişlerdir. Ayrıca, Vatandaşlar Komitesi üyelerinin Avrupa Parlamentosu üyelerinden seçilemeyeceğini de belirtmek gerekmektedir.¹⁶

2.2.2. Teklif Edilen Başvurunun Kaydedilmesi

Ön şartları taşıyan girişim tekliflerinin öncelikle Komisyon’un online kayıt sistemine kaydolması gerekmektedir. Komisyon’un web sayfasında istenen bilgilerin en az bir Avrupa Birliği resmi dilinde doldurulması mecburidir. İstenen bilgileri; girişimin başlığı, konu başlıkları, girişimin amacı, konuyla ilgili olan antlaşma maddeleri, vatandaşlar komitesi üyelerinin kişisel bilgileri ve bu bilgilerin belgeleri şeklinde sıralamak mümkün olmaktadır. Teklif edilen girişimin sisteme kaydı yapıldıktan sonra, başvurunun geçerli olup olmadığının belirlenmesi için Komisyon’a 2 aylık bir süre tahsis edilmiştir. Komisyon, yapılan başvuruların ön şartları karşılayıp karşılamadığını değerlendirmekle yükümlüdür. Buna göre, Vatandaşlar Komitesi’nin oluşumunu, girişimin Komisyon’un yasa teklifi verme yetkisi olduğu alanlara dâhil olup olmadığını ve Lizbon Antlaşması’nın 2. maddesinde belirtilen Avrupa Birliği değerlerine aykırı olup olmadığını inceleyen Komisyon’un, 2 ay içerisinde değerlendirme sonucunu açıklaması gerekmektedir.¹⁷

2.2.3. Online İmza Toplama Sisteminin Onaylanması

¹⁶ “Preparation and Setting up of a Citizens' Committee”, The European Citizens' Initiative, <http://ec.europa.eu/citizens-initiative/public/how-it-works/committee>, (02.02.2017).

¹⁷ “Registration of the Proposed Initiative on this Website”, The European Citizens' Initiative, <http://ec.europa.eu/citizens-initiative/public/how-it-works/registration>, (02.02.2017).

Ön şartları karşılayan ve böylece başvurusu kabul edilen girişimlerin, incelemenin onaylanmasından sonra imza süreçleri başlamaktadır. Bu aşama, Vatandaşlar Komitesi'nin online destek alacağı, imza toplayacağı durumlar için zorunludur. Sadece kağıt üzerinde imza toplandığı hallerde bu onay sürecine gerek olmamaktadır. Online imza toplanabilmesi için öncelikle Avrupa Vatandaşları Girişimi yönetmeliğinin 6/4 maddesinde yer alan teknik gerekliliklerle ilgili şartların yerine getirilmesi söz konusu olmaktadır. Ayrıca, Komisyon'un yayınladığı 1179/2011 sayılı düzenlemede bahsedilen güvenlik şartlarının da karşılanması zorunludur. Vatandaşlar Komitesi'nin oluşturdukları online imza toplama sistemlerinin, mutlaka imzaların toplanacağı ülkelerin yetkili otoriteleri tarafından onaylanması gerekmektedir. Yerel otoritelere bu onaylama süreci için 1 aylık bir süre tahsis edilmiştir. Onay alındığı takdirde bir sertifika alan Vatandaşlar Komitesi, bu sertifikayı web sayfalarında yayınlamak zorundadır.¹⁸

2.2.4. Destek Bildirimlerinin (İmzaların) Toplanması

İlgili yönetmelik gereği imzaların toplanması için 1 yıllık bir süre belirlenmiştir. Bu 1 yıllık sürede, AB üyesi en az 7 ülkenin vatandaşı olan, en az 1 milyon kişinin imza vererek girişimi desteklemesi gerekmektedir. İmza toplanacak en az ülke sayısı, girişim ilk başlatıldığı yıllarda Komisyon'un 31 Mart 2010 tarihli önerisi bağlamında 'üye devletlerin en az üçte birinin vatandaşı olmak' şeklinde tanımlanmaktaydı.¹⁹ Ancak 2012 yılında yürürlüğe giren yönetmelik ile bu sayının 'üye devlet sayısının en az dörtte biri' şeklinde değiştirildiği görülmektedir. Bu durumda, 28 üyeli Avrupa Birliği'nde imza toplanması gereken en az üye devlet sayısı 7 olarak belirlenmiştir. Ancak bu 7 ülkeden 1 milyon imzanın toplanması aşamasında da Komisyon'un bir şart öne sürdüğü görülmektedir. Buna göre her bir üye devletten alınacak minimum imza sayısının da değerlendirilmesi gerekmektedir. Aşağıdaki listede 2014 yılı öncesi ve sonrası her ülkeden gelmesi beklenen minimum imza sayısı gösterilmektedir.²⁰

¹⁸ "Certification of your Online Collection System", The European Citizens' Initiative, <http://ec.europa.eu/citizens-initiative/public/how-it-works/certification>, (02.02.2017).

¹⁹ Jean-Luc Sauron, "The European Citizens' Initiative: Not such a Good Idea?", *Fondation Robert Schuman/European Issue*, No. 192 / 31, 2011, pp.2-3.

²⁰ "Collection of statements of support", The European Citizens' Initiative, <http://ec.europa.eu/citizens-initiative/public/how-it-works/collection>, (02.02.2017).

Tablo 2: Ülkelere Göre Olması Gereken Minimum İmza Sayısı²¹

ÜYE ÜLKELER	01/07/2014 ÖNCESİ GEREKEN MİNİMUM İMZA SAYISI	01/07/2014 SONRASI GEREKEN MİNİMUM İMZA SAYISI
Avusturya	14.250	13.500
Belçika	16.500	15.750
Bulgaristan	13.500	12.750
Hırvatistan	9.000	8.250
Kıbrıs	4.500	4.500
Çek Cumhuriyeti	16.500	15.750
Danimarka	9.750	9.750
Estonya	4.500	4.500
Finlandiya	9.750	9.750
Fransa	55.500	55.500
Almanya	74.250	72.000
Yunanistan	16.500	15.750
Macaristan	16.500	15.750
İrlanda	9.000	8.250
İtalya	54.750	54.750
Letonya	6.750	6.000
Litvanya	9.000	8.250
Lüksemburg	4.500	4.500
Malta	4.500	4.500
Hollanda	19.500	19.500
Polonya	38.250	38.250
Portekiz	16.500	15.750
Romanya	24.750	24.000
Slovakya	9.750	9.750
Slovenya	6.000	6.000
İspanya	40.500	40.500
İsveç	15.000	15.000
İngiltere	54.750	54.750
TOPLAM	574.500	563.250

²¹ "Minimum Number of Signatories per Member State, <http://ec.europa.eu/citizens-initiative/public/signatories>, (06.01.2017).

Tabloda görüldüğü üzere, minimum imza sayılarında 2014 yılından itibaren bazı devletlerde azalma yaşanmıştır. Bunun sebebi, bu sayının her devletin Avrupa Parlamentosu'ndaki üye sayısı ile 750 rakamının çarpımı sonucu bulunacak rakamdan az olmaması şeklinde hesaplanmasıdır. (AP Milletvekili Sayısı x 750)²² Avusturya, Belçika, Bulgaristan, Hırvatistan, Çek Cumhuriyeti, Almanya, Yunanistan, Macaristan, İrlanda, Letonya, Litvanya, Portekiz ve Romanya vatandaşlarından gelecek imza sayılarının düştüğü gözlemlenmektedir.

2.2.5. Destek Bildirimlerinin (İmzaların) Teyit Edilmesi

İmza ile katılan vatandaşların, kişiye ait bilgilerin yer aldığı ve girişim için bir kez oy kullandığına dair taahhüt beyanının bulunduğu 'özel destek bildirimini' imzalaması gerekmektedir. İmzaların toplanmasından sonra, yerel otoriteler o ülkeden alınan imzaların geçerliliğini onaylamak zorundadır. Bu onay süreci, her ülkenin kendi seçimi doğrultusunda yapılmakta (rastgele kontroller şeklinde olabilir), ancak sürecin en geç 3 ay içerisinde tamamlanması beklenmektedir.²³

2.2.6. Girişimin Komisyon'a Sunulması

Vatandaşlar Komitesi, en az 7 farklı ülkenin yerel otoritesinden teyit edilmiş imzaların gelmesinden sonra, yeterli sayıda destek bildirimini aldığını bildirebilmektedir. 7 farklı üye ülkeden en az 1 milyon imzanın toplanmasıyla, Komisyon'a girişimin sunulması aşamasına geçilebilmektedir.²⁴

2.2.7. İnceleme, Avrupa Parlamentosu'nda Açık Oturum ve Komisyon'un Cevabı

Girişimin başvurusu yapıldıktan sonra Vatandaşlar Komitesi üyeleri ile Komisyon'un yetkili temsilcileri bir araya gelerek girişimin içeriğini tartışacaklardır. Vatandaşlar Komitesi üyeleri, girişimin içeriğini Avrupa Parlamentosu'nda Komisyon ile birlikte açık oturum şeklinde vatandaşlara duyurma imkânına sahip olacaktır. Komisyon, girişim bağlamında harekete geçip geçmeyeceğini 3 ay içerisinde

²² Carauşan, s. 23-24.

²³ "Verification of Statements of Support by the Competent National Authorities", The European Citizens' Initiative, <http://ec.europa.eu/citizens-initiative/public/how-it-works/verification>, (02.02.2017).

²⁴ "Submission of the Initiative to the Commission", The European Citizens' Initiative, <http://ec.europa.eu/citizens-initiative/public/how-it-works/submission>, (02.02.2017).

açıklamak durumundadır. Girişimin Komisyon tarafından kabul edilmemesi mümkün olmakla birlikte,²⁵ Komisyon'un girişim önerisini uygun bulması halinde, harekete geçerek, talep edilen politika alanı çerçevesinde yasalastırma teklifinde bulunması sürecinin başlaması söz konusu olacaktır.²⁶

Komisyon'un girişimin yasa olarak teklif edilmesini reddetmesi halinde ortaya çıkacak durumun da değerlendirilmesi gerekmektedir. ABİİA'nın 263. maddesinde görüldüğü üzere her gerçek ya da tüzel kişinin, Avrupa Birliği'nin bir kurumunun tasarruflarının hukuka uygunluğunun denetlenmesi konusunda Adalet Divanı'na başvurma hakkı bulunmaktadır. Divan, bu durumda Komisyon tarafından yetkisizlik, esaslı şekil kurallarının ihlali veya yetkinin kötüye kullanılması gerekçeleriyle açılan davalar hakkında karar vermeye yetkilidir.²⁷ Ayrıca AB vatandaşlarına verilen 'Ombudsmana başvurma hakkı' çerçevesinde de, Vatandaşlar Komitesi'nin reddedilen girişimi Ombudsmana şikâyet etme hakkı bulunmaktadır.²⁸

3. Avrupa Vatandaşları Girişimi Örnekleri

Avrupa Vatandaşları Girişimi resmi sayfası incelendiğinde, girişimlerle ilgili tüm bilgilere ulaşıldığı anlaşılmaktadır. Mart 2017 itibariyle yapılan incelemelerde; imza sürecinin devam ettiği 4 girişim, imza sürecinin kapandığı ancak henüz incelemelerin tamamlanmadığı 2 girişim, imza süreci tamamlanan ve kabul edilen 3 girişim, imza süreci tamamlanmadan geri çekilen 14 girişim, 1 milyon imzaya ulaşamadığı için kabul edilmeyen 18 girişim ve yönetmelikte açıklanan ön şartları sağlamadığı için kabul edilmeyen 20 girişim olduğu görülmektedir.

3.1. Süreci Devam Eden Avrupa Vatandaşları Girişimleri

Mart 2017 itibariyle imza sürecinde olan 4 vatandaşlar girişiminden söz etmek mümkündür. İmza sürecindeki konuların başlıkları vatandaşlık ve insan haklarıyla ilgili konulardan çevre ile ilgili konulara kadar değişiklik göstermektedir. Konularda görülen

²⁵ Kabul olmayan durumlarda, yasal ve politik gerekçelerinin açıklanması gerekmektedir.

²⁶ "Examination, Public Hearing in the European Parliament and Answer by the Commission", The European Citizens' Initiative, <http://ec.europa.eu/citizens-initiative/public/how-it-works/answer>, (02.02.2017).

²⁷ "Lizbon Antlaşması, ABİİA, Madde 263", <http://www.ab.gov.tr/files/pub/antlasmalar.pdf>, (09.02.2017).

²⁸ Glogowski ve Maurer, s. 14-15.

çeşitlilik, girişimlerin web sayfaları incelendiğinde de devam etmektedir. Her girişimin kendine has karakteristik özellikleri bulunmakta ve bunun imza toplama sürecine katkıda bulunacağı düşünülmektedir. Girişimlerin çoğunun Avrupa Birliği'nin tüm resmi dillerinde yayınlanmış olması da farkındalığın artması adına önemli bir gelişme olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak 1 milyon imzanın toplanabilmesi için web sayfalarının erişim kolaylığının yanı sıra girişimi başlatanların vatandaşlarla yüz yüze iletişiminin de önemli olduğu bir gerçektir.

Tablo 3: İmza Süreci Devam Eden ve İmza Süreci Tamamlanıp Henüz İncelemeleri Bitmeyen Avrupa Vatandaşlık Girişimi Konuları²⁹

Başlık	Yayınlanan Dil Sayısı	Kayıt Tarihi	Son İmza Toplama Tarihi	Durum
Ban Glyphosate and Protect People and the Environment from Toxic Pesticides (Toksik ilaçlardan insanları, çevreyi korumak ve glifosatu yasaklamak)	23	25/01/2017	25/01/2018	Devam ediyor
European Free Movement Instrument (Avrupa serbest dolaşım)	1 (İngilizce)	11/01/2017	11/01/2018	Devam ediyor

²⁹ "Open Initiatives", The European Citizens' Initiative, <http://ec.europa.eu/citizens-initiative/public/initiatives/open>, (06.02.2017).

aracı)				
More than Education - Shaping Active and Responsible Citizens (Eğitimden daha fazlası - Aktif ve sorumlu vatandaşlar yetiştirmek)	23	06/10/2016	06/10/2017	Devam ediyor
People4Soil: Sign the Citizens' Initiative to Save the Soils of Europe! (Avrupa topraklarını korumak için Vatandaşlar Girişimini imzalayın)	23	12/09/2016	12/09/2017	Devam ediyor
Mum, Dad & Kids - European Citizens' Initiative to Protect Marriage and Family (Anne, baba ve çocuklar - Evlilik ve aileyi korumak için Avrupa Vatandaşlar Girişimi)	24	11/12/2015	11/12/2016	İmza süreci tamamlandı

Stop Plastic in the Sea (Denizde plastiğe son)	24	19/10/2015	19/10/2016	İmza süreci tamamlanmış 1
--	----	------------	------------	------------------------------

En son imzaya sunulan Avrupa Vatandaşları Girişimi; toksik ilaçlardan insanları, çevreyi korumak ve glifosatı yasaklamayı amaçlamaktadır. AB üyesi ülkelerde glifosat kullanımının yasaklanmasını, kimyasal zirai ilaçların kullanım izinlerinin düzenlenmesini hedefleyen ve bu maddelerin kullanımının azaltılmasının önemine vurgu yapan girişimin web sayfası incelendiğinde, çevre ile ilgili birçok sivil toplum kuruluşu tarafından desteklendiği görülmektedir. Ayrıca başvuru formunun ve gerekli bilgilerin AB resmi dillerinin çoğuna çevrildiği ve ulaşılabilirliğin de sağlandığı anlaşılmaktadır.³⁰

Avrupa serbest dolaşımını hedefleyen bir diğer girişim ise yine 2017 yılında imzaya sunulmuştur. Ortak bir Avrupa pasaportu oluşturmayı ve üye ülkeler arasında tam anlamıyla serbest dolaşımı amaçlayan girişimin web sayfası incelendiğinde sadece İngilizcenin kullanıldığı görülmektedir. Bu durum, girişimin farkındalığının ne derece gerçekleşebileceğinin ve tüm vatandaşlara ulaşımın sağlanıp sağlanamayacağını tartışılmasına yol açmaktadır.³¹

Eğitimle ilgili olan girişim ise 2016 yılının ekim ayında imza sürecine açılmıştır. AB resmi dillerinin çoğunda bilgiye ulaşma imkânı veren girişim, uzun vadede demokratik toplumların oluşturulması adına gençlerin eğitim sürecini geliştirmeyi planlamaktadır.³²

Avrupa'nın topraklarının önemli bir stratejik kaynak olduğunu vurgulayan, gıda güvenliğinin sağlanması ve iklim değişikliği yönetmeliğinin düzenlenmesine dikkat çekmeyi amaçlayan girişim de tüm AB dillerine çevrilmiştir ve imza süreci halen devam etmektedir.³³

³⁰ Girişim için detaylı bilgiye web sayfasından ulaşılabilir. <https://stopglyphosate.org/>

³¹ Girişim için detaylı bilgiye web sayfasından ulaşılabilir. <http://certeka.org/>

³² Girişim için detaylı bilgiye web sayfasından ulaşılabilir. <http://morethaneducation.eu/>

³³ Girişim için detaylı bilgiye web sayfasından ulaşılabilir. <https://www.people4soil.eu/en>

Evlilik ve aile yapısı ile ilgili girişimin³⁴ imza süreci 11 Aralık 2016 tarihinde, denize plastik madde atımının engellenmesini hedefleyen girişimin imza süreci ise 19 Ekim 2016 tarihinde sona ermiştir.

3.2. Başarıyla Tamamlanan Avrupa Vatandaşları Girişimleri

2009 yılında Lizbon Antlaşması'nın yürürlüğe girmesi ile temelleri atılan ve Nisan 2012'de fiilen işlemeye başlayan Avrupa Vatandaşları Girişimi'nin, 1 milyon imza toplayan ve Komisyon'un yasalastırması için öneride bulunmasına imkân sağlayan 3 adet başarılı konu başlığı ortaya çıkardığı görülmektedir. Başarılı sayılan bu konu başlıkları aşağıdaki tabloda görülebilmektedir.

Tablo 4: Kabul Edilen Avrupa Vatandaşlık Girişimi Konuları³⁵

Başlık	Yayınlanan Dil Sayısı	Kayıt Tarihi
Right2Water: Water and sanitation are a human right! Water is a public good, not a commodity!	24	10/05/2012
One of us	23	11/05/2012
Stop vivisection	24	22/06/2012

1 milyon imzaya ulaşıp başarılı kabul edilen Avrupa Vatandaşları Girişimlerine ilişkin detaylı açıklama yapılması gerekmektedir.

3.2.1. Right2Water

Temiz içme suyu ve sağlık hizmetlerinin birer insan hakkı olduğunu; suyun meta değil, kamu malı olması gerektiğini savunan girişim, 7 AB üyesi ülkeden 1 milyondan fazla imza toplayarak başarılı sayılan ilk Avrupa Vatandaşları Girişimi olmuştur.³⁶ Bu girişim ile bütün Avrupa Birliği ülkelerinde temiz su ve kanalizasyon

³⁴ Girişim için detaylı bilgiye web sayfasından ulaşılabilmektedir. <http://www.mumdadandkids.eu/>

³⁵ "Successful Initiatives", The European Citizens' Initiative, <http://ec.europa.eu/citizens-initiative/public/initiatives/successful>, (06.02.2017).

³⁶ Franklin Dehousse, "The European Citizens' Initiative: Next Big Thing or New False Good Idea?", Egmont Paper 59, *Academia Press*, 2013, s. 17.

olanaklarına sahip olmanın yasal güvence altında alınmasının hedeflendiği görülmektedir. Avrupa Birliği'nin temiz su hakkı konusunda sadece yerel düzeyde değil, küresel düzeyde de girişimde bulunması, su tedarikinin Avrupa iç pazarında sıkı kurullarla yürütülmesi ve suyun sadece belediyelerle kamu kuruluşları tarafından temin edilmesinin gerekliliği de girişimin en önemli talepleri arasında yer almaktadır.

10 Mayıs 2012 tarihinde imzaya açılan ve 01 Kasım 2013 tarihinde imza süreci tamamlanan girişimin aldığı toplam imza sayısının 1.659.543 olduğu bilinmektedir. Normalde 1 yıl olan imza toplama sürecinin 5 ay uzatılmasının kararı Komisyon tarafından verilmiş, buna da gerekçe olarak online imza toplama sistemlerinin düzgün işlememiş olması gösterilmiştir.³⁷ Ülkelerden gelen imza sayılarına bakıldığında; en yüksek imza sayısının 1 milyon 236 bin imza ile Almanya'dan geldiği, onu 65 bin imza ile İtalya'nın, 57 bin imza ile de Avusturya'nın izlediği görülmektedir.³⁸ Danimarka ve Fransa'nın, imzaların toplam sayısına katkıları olmadığı, ancak bu ülkelerden toplanan imza sayılarının da belirtildiği görülmektedir. Bunun sebebi ise Danimarka ve Fransa'nın imzalarının onaylanmasının, yerel otoriteler tarafından 1 aylık resmi süreden sonra gerçekleştirilmiş olmasıdır. Resmi süre bittikten sonra imza sayılarının gelmesinden dolayı bu ülkelerin imzaları genel toplama dâhil edilmemiştir. Yönetmelikte verilen ülkelerin minimum imza sayılarına yönelik bir inceleme yapıldığında; tüm ülkelerden imza gelmiş olmasına rağmen, sadece Avusturya, Belçika, Finlandiya, Almanya, Yunanistan, Macaristan, İtalya, Litvanya, Lüksemburg, Hollanda, Slovakya, Slovenya ve İspanya'nın minimum imza sayısını aştığı görülmektedir. Böylece 7 farklı üye ülkeden 1 milyon imza koşulunun sağlandığını söylemek mümkün olmaktadır.

Girişime süreç boyunca yapılan destek ve katkılar, toplamda 140.000 Euro'luk bir bütçeye ulaşmasına imkân tanımıştır. Vatandaşlar Komitesi 20 Aralık 2013 tarihinde girişimin kaydını gerçekleştirmişlerdir. Vatandaşlar Komitesi 17 Şubat 2014 tarihinde Komisyon Başkan Yardımcısı ile görüşmüş ve aynı gün Avrupa Parlamentosu'nda açık oturumda konu ile ilgili açıklamalarda bulunulmuştur.

³⁷ Annex to the Communication from the Commission on the European Citizens' Initiative "Water and Sanitation are a Human Right! Water is a Public Good, Not a Commodity!", Brussels, 19.3.2014, COM(2014) 177 final.

³⁸ Glogowski ve Maurer, s. 18.

Yönetmelikte belirtilen 3 aylık süre dâhilinde Komisyon, cevabını 19 Mart 2014 tarihinde açıklamıştır. Cevap incelendiğinde, öncelikle girişimin konusunun Avrupa Birliği'nin birçok politikasıyla hem yerel düzeyde hem de Birlik düzeyinde keşiştiğinin açıklandığı görülmektedir. Bu sebeple, uygulamanın yerellik ve orantılılık ilkeleri gözetilerek yapılması gerektiği vurgulanmıştır.³⁹

Bunun yanı sıra, Avrupa Birliği düzeyinde daha önce de temiz içme suyu ve sağlık hizmetlerine ulaşımın kolaylaştırılması adına birçok düzenlemenin yapıldığı açıklanmış, 2014-2020 yılları arasında bu konuyla ilgili 3 trilyon Euro'nun ayrıldığı ifade edilmiştir. Girişime cevap olarak; içme suyunun kalitesiyle ilgili yönetmelik düzenlemelerinin yapılacağını, bu düzenlemelerin şeffaf bir şekilde paylaşılacağını, içme suyunu kontrol eden yönetimlerle çeşitli müzakereler yürütüleceğini ve bu konunun sürdürülebilir gelişme kapsamında önemli bir yer tutacağı belirtilmiştir. Bu bağlamda yapılan değerlendirmeler, Avrupa Vatandaşları Girişimi yönetmeliğinin 10. Maddesi uyarınca Avrupa Parlamentosu ve AB Bakanlar Konseyi'ne bildirilmiş ve vatandaşların da bilgisine sunulmuştur.⁴⁰

15 Ekim 2014 tarihinde Ekonomik ve Sosyal Komite girişim ile ilgili olumlu görüşlerini belirten bir açıklama yapmıştır.⁴¹ 08 Eylül 2015 tarihinde ise Avrupa Parlamentosu girişim ile ilgili açıklamada bulunmuştur. Bu açıklama incelendiğinde, öncelikle konu ile ilgili daha önce yapılan çalışmalara değinildiği, daha sonra ise Avrupa Vatandaşları Girişiminin vatandaşlar ve kurumlar arasındaki demokrasi açığını gidermede ne kadar önemli bir araç olduğunun vurgulandığı görülmektedir. Ayrıca temiz içme suyuna ulaşımına dair AB istatistikleri ve temizliğe ayrılan bütçe ile ilgili bilgilere de yer verilmiştir.⁴²

³⁹ Communication from the Commission on the European Citizens' Initiative "Water and Sanitation are a Human Right! Water is a Public Good, Not a Commodity!", Brussels, 19.3.2014, COM(2014) 177 final, s. 2.

⁴⁰ Communication from the Commission on the European Citizens' Initiative "Water and Sanitation are a Human Right! Water is a Public Good, Not a Commodity!", s. 12-13.

⁴¹ Opinion of the European Economic and Social Committee on the Communication from the Commission on the European Citizens' Initiative "Water and sanitation are a human right! Water is a public good, not a commodity!", COM(2014) 177 final, s. 2.

⁴² "European Parliament resolution of 8 September 2015 on the follow-up to the European Citizens' Initiative Right2Water", 2014/2239(INI), <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//NONSGML+TA+P8-TA-2015-0294+0+DOC+PDF+V0//EN>, (27.02.2017), s. 1-17.

Bu açıklamalardan sonra yapılan düzenlemelere bakıldığında;⁴³

- İçme suyunun kalitesinin sorgulanması adına, Haziran-Eylül 2014 tarihleri arasında kamu istişaresi yürütüldüğü,
- 09 Mart 2015 tarihinde içme suyu çerçeve yönetmeliği ile ilgili '4. Uygulama Raporu'nun yayınlandığı,
- 23-24 Mart 2015 tarihlerinde Brüksel'de '4. Avrupa Su Konferansı' düzenlendiği,
- Komisyon'un 2015 yılı çalışma programında öngörüldüğü gibi, 01 Temmuz 2015 tarihinde içme suyu ile ilgili yönetmeliğin yeniden düzenlenmesine yönelik bir yol haritası belirlendiği,
- İçme suyu ile ilgili yönetmeliğe 28 Ekim 2015 tarihinde bir ekleme yapıldığı görülmektedir.

Avrupa Birliği sadece kendi içerisinde düzenleme yapmakla kalmamış, küresel anlamda da konuya ilgi çekmeyi başarmıştır. "2030 Sürdürülebilir Gelişim Ajandası" kapsamında temiz içme suyu ve sağlık hizmetlerine ulaşım konusunun küresel bağlamda ele alındığı görülmektedir. Bu konu aynı zamanda, Birleşmiş Milletler nezdinde de 25 Eylül 2015 tarihinde ele alınmıştır.⁴⁴

Ancak Komisyon'un cevap niteliğindeki raporunun üzerinden 3 yıl geçmesine rağmen henüz yasa teklifi sunma adına herhangi bir harekete geçmediği görülmektedir. Yapılan olumlu yorumlar ve girişim konusu alanındaki faaliyetlerin sürekli vurgulanmasına rağmen yasa teklifinin gecikmesi konusu eleştirilmektedir. Olumlu yorumlara rağmen özelleştirmeye yönelik adımlar atılması da dikkat çekici olurken, Portekiz, Danimarka ve İrlanda gibi bazı ülkelerde özelleştirmeye karşı kampanyalar düzenlenmektedir.⁴⁵ Komisyon'un başarılı bir girişim olsa da yasa teklifi sunmama hakkı bulunmakta, ancak ilk başarılı girişim karşısında uzun süre harekete geçmemiş olmasının sebepleri de anlaşılamamaktadır.

⁴³ "Commission's Answer and Follow-up", <http://ec.europa.eu/citizens-initiative/public/initiatives/successful/details/follow-up/2012/000003/en>, (27.02.2017).

⁴⁴ Communication from the Commission on the European Citizens' Initiative "Water and Sanitation are a Human Right! Water is a Public Good, Not a Commodity!", s. 14.

⁴⁵ "Fighting for Water Democracy Following the Right2water European Citizen's Initiative", 12 January 2017, <http://www.right2water.eu/news/fighting-water-democracy-following-right2water-european-citizen%E2%80%99s-initiative>, (03.03.2017).

3.2.2. One of Us

Her insanın doğumdan önce ve sonra yaşam hakkı olduğunu, bunun yasal olarak korunma altına alınmasını savunan ve yaşamın devamlılığının korunması bağlamında kök hücrelerin önemine vurgu yapan girişim, 7 AB üyesi ülkeden 1 milyondan fazla imza toplayarak başarılı sayılan ikinci Avrupa Vatandaşları Girişimi olmuştur. İtalyan menşeli olan ve 11 Mayıs 2012 tarihinde imzaya açılan girişim, 12 aylık sürenin 11 Mayıs 2013 tarihinde dolmasına rağmen, Komisyon'un kararıyla 01 Kasım 2013 tarihine uzatılmış, böylece online imza toplama sürecinde yaşanan aksaklıkların telafi edilmesi düşünülmüştür. Veriler incelendiğinde girişimin aldığı toplam imza sayısının 1.721.626 olduğu görülmektedir. Ülkelerden gelen imza sayılarına bakıldığında; en yüksek imza sayısının 623 bin imza ile İtalya'dan geldiği, İtalya'yı 235 bin imza ile Polonya'nın izlediği görülmektedir. Ülkelerden gelmesi gereken minimum imza sayıları ve fiili imza sayıları karşılaştırıldığında, tüm ülkelerden imza gelmiş olmasına rağmen, sadece Avusturya, Hırvatistan, Kıbrıs, Fransa, Almanya, Yunanistan, Macaristan, İtalya, Letonya, Litvanya, Lüksemburg, Malta, Hollanda, Polonya, Portekiz, Romanya, Slovakya ve İspanya'nın minimum imza sayısını aştığı görülmektedir. Böylece 18 farklı üye ülkeden 1 milyondan fazla imza karşılanarak, şekil şartının gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır.

Girişime süreç boyunca yapılan destek ve katkılar, toplamda 159.219 Euro'luk bir bütçeye ulaşmasına yol açmıştır. Yerel otoritelerin imzaların geçerliliğini onaylamasından sonra Vatandaşlar Komitesi 28 Şubat 2014 tarihinde girişimin kaydını gerçekleştirmiştir. 10 Nisan 2014 tarihinde Vatandaşlar Komitesi'nin girişimi Avrupa Parlamentosu'nda tanıtması söz konusu olmuştur. 28 Mayıs 2014 tarihinde, 3 aylık sürenin sonunda ise Komisyon, girişim ile ilgili cevabını paylaşmıştır.⁴⁶

Komisyon'un raporuna göre, girişimle ilgili 3 önemli yasal düzenleme yapılması öngörülmektedir. Bunlardan ilki finansal düzenlemedir. Bu başlık altında kök hücrelerin yok edilmesi ile ilgili harcamalara destek verilmemesi hedeflenmektedir. İkincisi araştırma desteğine yönelik alınan bir karar olmakta birlikte, aynı zamanda Horizon 2020 AB projesinde de önem verilen konular arasında yer almaktadır. Bu başlık altında embriyoların ve kök hücrelerin yok edilmesine yönelik yapılacak araştırma çalışmalarının desteklenmemesi amaçlanmaktadır. Son düzenleme ise kalkınmada

⁴⁶ Annexes to the Communication from the Commission on the European Citizens' Initiative "One Of Us", Brussels, 28.5.2014, COM(2014) 355 final.

işbirliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda AB'nin sağlık hizmetleri ve kök hücre konusunda yapılacak çalışmalarda destekleyici olması öngörülmektedir. Raporunda kök hücre çalışmalarının, yeni nesillerin sağlığına nasıl önemli katkısı olacağını da altı çizilmekte ve konu ile ilgili farklı alanlarda yapılan çalışmaların önemi vurgulanmaktadır. Ayrıca Horizon 2020 Projesinde de konuya yönelik yapılan çalışmalar hakkında detaylı bilgi verildiği görülmektedir. Bu durumda raporun, kök hücrelerle ilgili yapılan faaliyetlerin önemine, hem üye devletler düzeyinde, hem Birlik düzeyinde, hem de global düzeyde nasıl vurgu yapıldığının altını çizdiği anlaşılmaktadır. 2014-2020 yılları arasında kök hücre çalışmalarına ayrılması planlanan bütçenin de açıklandığı raporun, girişimin konusuna oldukça önem verdiğini söylemek mümkün olmaktadır.⁴⁷

Kök hücre araştırmalarının daha önce de AB'nin desteklediği alanlar arasında yer aldığı bilinmekle birlikte; Komisyon raporunda, konu ile ilgili Horizon 2020 çerçevesinde Aralık 2013 tarihinde olağan yasama prosedürü çerçevesinde antlaşma maddeleriyle uyumlu bir şekilde karar alma sürecine gidildiğini belirtmektedir. Zaten AB'nin kök hücre araştırmalarını destekleyen bir araştırma süreci olduğunu ifade eden Komisyon, konu ile ilgili finansal düzenlemelerde bir değişiklik yapma gereği duymamıştır. Horizon 2020 projesi kapsamında yürütülen çalışmaların, hem antlaşmalara hem de Avrupa Birliği Temel Haklar Bildirgesi'ne uygun olduğu açıklanmıştır. Horizon 2020 projesinin konu ile ilgili araştırmalarını 31 Aralık 2017 tarihinde tamamlayacağı öngörülmüş ve çalışmaların sonucu bağlamında bir karar alınması düşünülmüştür.⁴⁸

Sonuç olarak, girişimin yasa tasarısı olarak sunulması hem Komisyon hem de Avrupa Parlamentosu tarafından kabul edilmiş, ancak zaten hali hazırda var olan bir çalışmayla örtüşmesinden dolayı, bu projenin sonuçlarının gözlenmesi gerektiği ifade edilmiştir.

3.2.3. Stop Vivisection

Hayvanlar üzerinde deneylerin durdurulması konusunda 22 Haziran 2012 tarihinde başlatılan girişim, üçüncü ve son 1 milyon imzayı geçen girişim olarak karşımıza çıkmaktadır. Yaşanan aksaklıklardan dolayı imzada kalma süresinin uzatılması ile 01 Kasım

⁴⁷ Communication from the Commission on the European Citizens' Initiative "One Of Us", Brussels, 28.5.2014 COM(2014) 355 final, s. 2-3.

⁴⁸ Communication from the Commission on the European Citizens' Initiative "One Of Us", s. 6-19.

2013 tarihinde imza toplama süreci sona eren bu girişim için toplamda 1.173.130 imza elde edilmiştir. En çok imzanın toplandığı ülke 690 bin ile İtalya olurken, Almanya 164 bin imza ile ikinci sırada yer almaktadır. Hayvanlar üzerinde yapılan deneylerin durdurulmasına yönelik bu girişimin Belçika ve Hırvatistan'dan hiç imza almadığı ve diğer iki girişimle kıyaslandığında daha az imza topladığı görülmektedir. Finlandiya, Fransa, Almanya, Macaristan, İtalya, Polonya, Slovakya, Slovenya ve İspanya olmak üzere 9 farklı ülkeden, 1 milyondan fazla imza toplandığı için, girişimin başarılı olduğunu söylemek mümkün olmaktadır.

Girişime süreç boyunca yapılan destek ve katkılar, girişimin toplamda 23.651 Euro'luk bir bütçeye ulaşmasına, ancak başarılı girişimlerden en az bütçe ile süreci yöneten girişim olmasına yol açmıştır. Vatandaşlar Komitesi'nin girişimin kaydını 03 Mart 2015 tarihinde tamamladığı görülmektedir. 11 Mayıs 2014 tarihinde Vatandaşlar Komitesi'nin girişimi Avrupa Parlamentosu'nda tanıttığı, ancak ilk defa konu ile ilgili uzmanların da Parlamento'daki bu sunuma çağırıldığı bilinmektedir. 03 Haziran 2015 tarihinde, 3 aylık sürenin sonunda ise Komisyon, girişim ile ilgili raporunu açıklamıştır.⁴⁹

Girişim; AB'nin 22 Eylül 2010 tarihinde yürürlüğe soktuğu, bilimsel deneylerde kullanılan hayvanların korunmasını amaçlayan yönetmeliğin yürürlükten kaldırılmasını, hayvanlar üzerinde yapılan tüm deneylerin yasaklanmasını hedeflemektedir.⁵⁰ Avrupa Birliği, hayvanlar üzerine yapılan deneylerin bilimsel olarak kontrol edilmesine ve hayvan haklarının korunmasına yönelik birçok düzenleme yaptığını açıklamıştır. Ancak girişimin önerdiği üzere hayvanlar üzerinde deneylerin yapılmasının durdurulmasının doğru bulunmadığı sonucuna varılmıştır. 2010 yılında yürürlüğe giren yasal düzenlemenin hayvanların kobay olarak kullanılmasını zaten sınırlandırdığı ve hayvanlar üzerinde yapılan deneylerin tamamen durdurulmasının mümkün olmadığı ifade edilmiştir. Hayvanların kullanımının yasaklanmasının öngörülemez bazı sonuçlara yol açabileceği belirtilmiş ve bu tip araştırmaların AB dışındaki ülkelere kayma ihtimali üzerinde durulmuştur.⁵¹

⁴⁹ Annex 1 to the Communication from the Commission on the European Citizens' Initiative "Stop Vivisection", Brussels, 3.6.2015, C(2015) 3773 final, s. 2-4.

⁵⁰ Dehousse, s. 17-18.

⁵¹ Communication from the Commission on the European Citizens' Initiative "Stop Vivisection", Brussels, 3.6.2015, C(2015) 3773 final, s. 1-10.

Bu bağlamda, hayvanlar üzerinde deneylerin durdurulmasını amaçlayan vatandaşlar girişiminin, 1 milyon imza sınırını aşarak başarılı olduğu, ancak Komisyon'un gerekçeli açıklamalarıyla birlikte, girişime yönelik yasa teklifi verilmesini kabul etmediği görülmektedir.

4. Eksiklikler, Tartışmalı Konular ve Öneriler

Avrupa Vatandaşları Girişimi sürecinin Nisan 2012'den beri fiilen işlenmesine rağmen, yapılan değerlendirmeler hala aksayan ve tartışmalı yönlerinin olduğunu göstermektedir. Konu ile ilgili daha önce yapılan araştırmalar incelendiğinde, hep demokrasi boyutunun ön plana çıkarıldığı, sürecin işleyişinin vatandaşları Birliğe yaklaştırmak adına ne kadar önemli olduğunun vurgulandığı, ancak hiçbir çalışmada sürecin sonuçlarından ve verimliliğinden bahsedilmediği fark edilmiştir. Başarılı olduğu düşünülen girişimler analiz edildiğinde aslında sürecin aksak yönlerinin de olduğu anlaşılmıştır. Bu çalışmanın, yapılan değerlendirme, eleştiri ve önerilerle, konunun eksik görülen yönlerini aydınlatmaya çalışacağı düşünülmektedir. Buna göre, araştırma ve analiz sürecinde karşılaşılan tartışmalı noktalara değinmek yerinde olacaktır.

- Avrupa Vatandaşları Girişimi olarak imzaya açılan konuların yasa olarak uygulanabilirliği nedir?

Avrupa Vatandaşları Girişimi sistemine başvurulabilecek durumlar, yönetmelikte açıkça belirtilmiştir. Yasa tasarısı önerisi konusunda ancak Komisyon'un yetkili olduğu politika alanlarında girişim başlatılabilmesi mümkün olmaktadır. Konuların ülkelerin sorumluluk alanına mı girdiği yoksa Birlik politikası kapsamında mı ele alındığının iyi değerlendirilmesi gerekmektedir. Konunun yasalaşmasından ziyade, belli bir konuda şikâyet edilmesi amaçlandığında ise, girişime başvurmak yerine Avrupa Birliği Ombudsmanına gitmek daha doğru bir çözüm olmaktadır. Ayrıca, girişime konu olan başlıklar incelendiğinde, aslında çoğunun hiç değerlendirilmeyen konular olmadığı da dikkat çekmektedir. Birçok konu ile ilgili hem yerel düzeyde hem de Birlik düzeyinde zaten çalışmaların yapıldığı anlaşılmaktadır. 1 milyon imza sınırını geçen girişimlerde de daha önceden belli çalışmaların olduğu görülmektedir. Bu durumda, girişimlerin daha önce hiç değinilmemiş alanlardan ziyade, vatandaşların düzeltilmesini istediği, eksiklik gördüğü alanlardan gündeme getirildiğini söylemek mümkün olmaktadır.

- İmza toplama şeklinin kolaylığı, imza sayısının artmasına yardımcı olur mu?

Gerekli ön koşulları yerine getiren girişimlerin imza sürecine girmesi söz konusu olmaktadır. En az 7 üye ülkeden 1 milyon vatandaşın imzasının toplanması gerekmektedir. Girişimlerin web sayfalarında imza onay kısmına gelindiğinde, imzalayacak kişilerin uyruğu, kimlik numaraları ya da pasaport numaraları, ikamet adresleri, doğum tarihleri gibi bilgiler istenmektedir. Kağıt üzerinde atılacak imzalarda da yine aynı bilgiler istenmektedir. Ancak, bazı bilgilerin ülkeden ülkeye değiştiği görülmektedir. Bir kişinin Avrupa vatandaşı olmasına rağmen, uyruğu olan ülkeden farklı bir AB ülkesinde ikamet ettiği durumlarda ikametgâhı yoksa imza veremeyeceği sonucu çıkmaktadır. Ayrıca online olarak imza atamayacak olan, teknolojiyle arası olmayan kişiler olduğunun da varsayılması ve girişimin konusunun yüz yüze anlatılması seçeneğinin de güçlendirilmesi gerektiği düşünülmektedir. İmza esnasında kimlik numarası ve ikamet adresi gibi özel nitelikteki bilgilerin paylaşılmasına sıcak bakmayan kişilerin olduğu da unutulmamalıdır. Girişimi başlatan Vatandaşlar Komitesinin verilerin güvenliğini sağlamakla yükümlü olduğu bilinmektedir ancak bu güvenliğin nasıl sağlandığı konusunda da gerekli açıklamaların web sayfalarından duyurulması önem arz etmektedir. Tüm bu sebeplerden dolayı, girişimlerin daha fazla kişiye ulaşması isteniyorsa, öncelikle imza sürecinin tek tipleştirilmesi, sadeleştirilmesi, kolaylaştırılması ve bilgilerin güvenliğinin sağlanması gerekmektedir.

- Avrupa Vatandaşları Girişiminin yayınlandığı dil sayısı imza toplamada ne kadar etkilidir?

Yönetmelik kapsamında, Avrupa Vatandaşları Girişiminin en az bir AB resmi dilinde yayınlanması şartı olduğu bilinmektedir. Tüm girişimlerin en azından İngilizce olarak yayınladığı görülmekle birlikte, büyük bir çoğunluğunun neredeyse tüm AB resmi dillerine çevrildiği anlaşılmaktadır. Girişim ne kadar çok dile çevrilirse, ulaşılabilirliği ve anlaşılabilirliği de o kadar artacak ve farkındalığın artması da 1 milyon imza sınırını geçmeye yardımcı olacaktır.

- Avrupa Vatandaşları Girişimi esnasında yürütülen reklam-tanıtım süreçleri imza toplama konusunda ne kadar etkili olmaktadır?

Avrupa Vatandaşları Girişimleri incelendiğinde, Avrupa Birliği'nin resmi sitesinde sadece girişimlerin sayfalarına girildiğinde gerekli bilgilere ulaşılabilirliği görülmektedir. Yani ancak girişimlerin varlığından haberdar olan kişiler girişimlere imza vererek katılabilmektedirler. Oysa demokrasi açığı sorununu bu yolla

azaltmayı amaçlayan Birliğin, girişimleri vatandaşlarına daha görünür kılması gerektiği düşünülmektedir. Ancak girişimler genellikle Vatandaşlar Komitesi üyelerinin çabalarıyla duyurulmaktan öteye gidememektedir. Küresel sorunları kapsayan girişimler olduğu takdirde kamuoyunun ilgisi daha fazla çekilebilmekte, ancak yerel düzeydeki bir konunun Birlik düzeyinde ilgi görmesi zorlaşmaktadır. İmza atan kişilerin, online imza süreci tamamlandığında sosyal medyada paylaşabilmeleri için bir link gönderilmekte, böylece girişimi imzalayan kişilerin çevrelerini konudan haberdar etmesi planlanmaktadır. Ayrıca özellikle konuyla ilgili şikayeti bulunan ülkelerde tanıtımların daha fazla yapılması imza sayısını artırıcı bir özellik olmaktadır. Bunun da en önemli örneklerinden birini, temiz su hakkına ulaşım ve suyun özelleştirilmesine karşı yapılan girişimin en fazla imzayı Almanya'da alması şeklinde göstermek mümkündür. Suyun en pahalı olduğu Avrupa ülkelerinden biri olan Almanya, girişime rekor katılım gerçekleştirmiştir. Bu durumda, planlı ve mantıklı yürütülen tanıtım çalışmaları ile girişimler için istenen miktardan çok daha fazla imza toplanması mümkün olabilmektedir.

- İmzaların geçerliliği aşamasında yerel otoritelere ihtiyaç var mıdır?

Yönetmelikte imzaların geçerliliğinin belirlenmesi görevi her ülkenin kendi yerel otoritelere bırakılmıştır. Aslında AB ülkelerinde Schengen ve Europol sisteminden kaynaklı bir kimlik tanımlama altyapısı mevcuttur. Bu durumda imza verenlerin gerçek kişi olduklarının onaylanması sürecinde yerel otoritelerin işin içine dâhil edilmesinin süreci uzattığı düşünülebilmektedir. Ancak Schengen ve Europol'de tutulan kimlik bilgilerinin gizli olması ve girişimin imzalanması aşamasında çoğunlukla ikametgâh bilgilerinin isteniyor olması, durumun yerel otoritelerin onayından geçmesinin gerekliliğini açıklar niteliktedir.

- Avrupa Vatandaşları Girişimi sisteminin şeffaflığı sağlıyor mu?

Avrupa Vatandaşları Girişimi sürecinde web sayfaları incelendiğinde gereken tüm bilgilere ulaşılabildiği görülmektedir. Girişimin aldığı desteklerin miktarının, desteği veren sponsorların kim olduğunun, imza sayılarının ülkelere göre dağılımının, girişimin konusunun hangi antlaşma maddelerine dayandığının açıkça belirtildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca Komisyon'un ve Avrupa Parlamentosu'nun yaptığı açıklamalara, konunun kabul ya da reddedilmesindeki yasal ve politik gerekçelere de rahatlıkla ulaşılabildiğini söylemek mümkündür.

- 1 milyon imzanın toplandığı başarılı sayılan girişimlerde Komisyon'un yasa tasarısı oluşturma sürecinin geciktiği durumlar, vatandaşların imza sürecine katılımında güven azalmasına sebep olur mu?

Girişimlerin 1 milyon imza sınırını geçmesi halinde bile yasa tasarısı olarak sunulması sürecinin uzaması, vatandaşların imzalanırsa da bir sonuç alınamıyor şeklinde düşünmesine imkân tanıyabilmektedir. Ancak, vatandaşların girişimlere yönelik güven sorunu yaşayabileceği durumlar aslında sadece bununla sınırlı değildir. Özellikle başarılı olan girişimlerin imza toplama sürecinde yaşanan teknik aksaklıklardan dolayı, yönetmelikte açıkça belirtilen 1 yıllık imza toplama süresinin Komisyon tarafından 5 ay kadar uzatılması konusu tartışmalara yol açmaktadır. Başarılı olan 3 girişimde de aynı uzatma sürecinin yaşanması, imza sayısı 1 yılın sonunda yetersiz kalan girişimlerde de bu uzatmanın gerçekleştirilmesi halinde yeterli sayıya ulaşıp ulaşılamayacağı sorusunu akıllara getirmektedir. Ayrıca başarılı olan girişimlerin uzatılmadan önce, normal süreleri sonunda kaç imza toplamış olduklarının açıklanmamış olması da ilginç bir noktadır. 3 başarılı girişimin de Avrupa Vatandaşları Girişimi süreci hayata geçer geçmez 2012 yılında başlatılmış olması ve bundan sonraki 5 yıllık zaman diliminde 1 milyon imzayı geçen hiçbir girişime rastlanmaması, hem sürecin etkinliğinin hem de Birliğin demokrasi açığı sorununu azaltmaya çalışma niyetinin sorgulanması gerektiğini düşündürmektedir.

5. Sonuç

Lizbon Antlaşması ile ortaya çıkan Avrupa Vatandaşları Girişiminin, vatandaşları Birliğin kurumlarıyla yakınlaştırıp karar alma mekanizmasına dâhil etmeye çalışması sebebiyle hayata geçirilen önemli yeniliklerden biri olduğu düşünülmektedir. Yasa tasarısı hazırlama yetkisinin Komisyon'da, yasal düzenlemelere yönelik karar alma yetkisinin ise Avrupa Parlamentosu ve AB Bakanlar Konseyi'nde bulunduğu düşünüldüğünde, vatandaşlara verilen bu hakkın demokrasi açısından ne kadar önemli olduğu anlaşılmaktadır.

Ancak demokrasi açığı sorunun azaltılmasına yönelik ortaya çıkarılan bu girişimlerin başarılı olup olmadıkları tartışma konusu olmaktadır. En az 7 farklı ülkeden 1 milyon imza alarak kabul edilen girişim için Komisyon görüşü olumlu olduğu takdirde, normal bir yasama süreci başlamaktadır. Kabul edilen girişimler hakkında yasa

tasarısı hazırlayan Komisyon, bunu Avrupa Parlamentosu ve AB Bakanlar Konseyi'ne sunmaktadır. Tasarısının iki kurumdan da onay alması halinde Avrupa Vatandaşları Girişiminin yaklaşık 2 yıl içerisinde yasaya dönüşmesi mümkün olmaktadır. Avrupa Vatandaşları Girişimi tarihinde, 1 milyon imza sınırını tüm koşulları sağlayarak geçen sadece 3 adet girişim bulunmaktadır. Bu girişimlerden birinin Komisyon tarafından politik ve yasal gerekçeleri açıklanarak yasa tasarısı olarak sunulmasının reddedildiği görülmektedir. Diğer bir girişim, konu ile ilgili benzer bir süreç işlemesi dolayısıyla onun sonucunun beklenmesi adına bekletilmektedir. Ancak başarılı ilk girişim olan temiz su hakkına yönelik olan girişimin, Komisyon tarafından olumlu raporlanmasına rağmen, herhangi bir harekette bulunulmaması tartışma konusu olmaktadır. Daha önce de belirtildiği üzere, Komisyon'un faaliyette bulunmaması halinde konunun Avrupa Birliği Adalet Divanı'na götürülmesi söz konusu olabilecektir, ancak girişimi yöneten Vatandaşlar Komitesinde henüz böyle bir hareket görülmemektedir. Yaşanan bu gelişmeler, henüz yasalaşan bir Avrupa Vatandaşları Girişiminin olmadığını göstermekte, bu durum da demokrasi açığını azaltmak üzere geliştirilen hareketin etkinliği ve verimliliğinin sorgulanmasına yol açmaktadır.

Bu doğrultuda, çalışma başladığında Birliğin işleyişine vatandaşların ne derece katıldıkları ve girişimlerin demokrasi açığını azaltmada başarılı olup olmadığı sorularından yola çıkıldığı düşünüldüğünde, sonuçların çok verimli olduğunu söylemek mümkün olmamaktadır. Avrupa Birliği Parlamentosu'na seçilecek milletvekillerinin belirlenmesinin yanı sıra üye ülke vatandaşlarının etkin olarak politika süreçlerine dâhil edilmesine yönelik arayışların bir sonucu olan Avrupa Vatandaşları Girişiminin, aslında düzgün işleyen bir süreç olmasına rağmen sonuca bağlamada yetersiz kaldığı görülmektedir. Komisyon'un başarılı olan her girişimi yasa teklifi haline getirmeyeceği belirtilmiş olmakla birlikte, yine de Avrupa Vatandaşları Girişiminin, vatandaşların demokratik haklarını kullanması ve taleplerini duyuracakları bir ortam oluşturması dolayısıyla önemli bir platform olduğu düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

(2015), "Guide to the European Citizens' Initiative", *European Commission*, ss. 1-32.

“Can your Idea be a Citizens’ Initiative?”, <http://ec.europa.eu/citizens-initiative/public/competences#treaties>, (06.01.2017).

“Certification of your Online Collection System”, The European Citizens’ Initiative, <http://ec.europa.eu/citizens-initiative/public/how-it-works/certification>, (02.02.2017).

“Citizen Involvement”, <http://www.europarl.europa.eu/aboutparliament/en/20150201PVL00004/Legislative-powers>, (29.12.2016).

“Commission's Answer and Follow-up”, <http://ec.europa.eu/citizens-initiative/public/initiatives/successful/details/follow-up/2012/000003/en>, (27.02.2017).

“European Parliament resolution of 8 September 2015 on the follow-up to the European Citizens’ Initiative Right2Water”, 2014/2239(INI), <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//NONSGML+TA+P8-TA-2015-0294+0+DOC+PDF+V0//EN>, (27.02.2017).

“Examination, Public Hearing in the European Parliament and Answer by the Commission”, The European Citizens’ Initiative, <http://ec.europa.eu/citizens-initiative/public/how-it-works/answer>, (02.02.2017).

“Lizbon Antlaşması, ABA, Madde 11 (4)”, <http://www.ab.gov.tr/files/pub/antlasmalar.pdf>, (08.01.2017).

“Lizbon Antlaşması, ABİİA, Madde 24 (1), Madde 11 (4)”, <http://www.ab.gov.tr/files/pub/antlasmalar.pdf>, (08.01.2017).

“Lizbon Antlaşması, ABİİA, Madde 263”, <http://www.ab.gov.tr/files/pub/antlasmalar.pdf>, (09.02.2017).

“Minimum Number of Signatories per Member State”, <http://ec.europa.eu/citizens-initiative/public/signatories>, (06.01.2017).

“Open Initiatives”, The European Citizens’ Initiative, <http://ec.europa.eu/citizens-initiative/public/initiatives/open>, (06.02.2017).

“Preparation and Setting up of a Citizens' Committee”, The European Citizens’ Initiative, <http://ec.europa.eu/citizens-initiative/public/how-it-works/committee>, (02.02.2017).

“Registration of the Proposed Initiative on this Website”, The European Citizens’ Initiative, <http://ec.europa.eu/citizens-initiative/public/how-it-works/registration>, (02.02.2017).

“Regulation (EU) No 211/2011 of the European Parliament and of the Council of 16 February 2011 on the citizens’ initiative”, (<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2011:065:0001:0022:EN:PDF>), (12.12.2016).

“Submission of the Initiative to the Commission”, The European Citizens’ Initiative, <http://ec.europa.eu/citizens-initiative/public/how-it-works/submission>, (02.02.2017).

“Successful Initiatives”, The European Citizens’ Initiative, <http://ec.europa.eu/citizens-initiative/public/initiatives/successful>, (06.02.2017).

“Verification of Statements of Support by the Competent National Authorities”, The European Citizens’ Initiative, <http://ec.europa.eu/citizens-initiative/public/how-it-works/verification>, (02.02.2017).

ALOISIO, Salvatore, Giorgio GRIMALDI, Umberto MORELLI ve Antonio PADOA-SCHIOPPA (2010), “The European Citizens’ Initiative: Challenges and Perspectives”, ss. 65-150. <http://ecas.issuelab.org/resources/19193/19193.pdf>, (14.12.2016),

Annex 1 to the Communication from the Commission on the European Citizens’ Initiative “Stop Vivisection”, Brussels, 3.6.2015, C(2015) 3773 final.

Annex to the Communication from the Commission on the European Citizens’ Initiative “Water and Sanitation are a Human Right! Water is a Public Good, Not a Commodity!”, Brussels, 19.3.2014, COM(2014) 177 final.

Annexes to the Communication from the Commission on the European Citizens’ Initiative “One Of Us”, Brussels, 28.5.2014, COM(2014) 355 final.

CARAUSAN, Mihaela (2011), “The European Citizens’ Initiative Democracy in the European Union”, *The 6th Edition of the International Conference European Integration Realities and Perspectives*, ss. 19-26.

Communication from the Commission on the European Citizens’ Initiative “Water and Sanitation are a Human Right! Water is a Public Good, Not a Commodity!”, Brussels, 19.3.2014, COM(2014) 177 final.

Communication from the Commission on the European Citizens’ Initiative “Stop Vivisection”, Brussels, 3.6.2015, C(2015) 3773 final.

Communication from the Commission on the European Citizens' Initiative "One Of Us", Brussels, 28.5.2014 COM(2014) 355 final.

DE WITTE Bruno, Alexander H. TRECHSEL, Dragana DAMJANOVIC, Elin HELLQUIST, Josef HIEN ve Paolo PONZANO (2010), "Legislating after Lisbon New Opportunities for the European Parliament", Robert Schuman Centre for Advanced Studies, *European Union Democracy Observatory*, ss. 1-44.

DEHOUSSE, Franklin (2013), "The European Citizens' Initiative: Next Big Thing or New False Good Idea?", Egmont Paper 59, *Academia Press*, ss. 1-31.

Fighting for Water Democracy Following the Right2water European Citizen's Initiative", 12 January 2017, <http://www.right2water.eu/news/fighting-water-democracy-following-right2water-european-citizen%E2%80%99s-initiative>, (03.03.2017).

GLOGOWSKI, Pawel ve Andreas MAURER (2013), "The European Citizens' Initiative - Chances, Constraints and Limits", *Institute for Advanced Studies*, Vienna, ss. 1-29.

Lizbon Antlaşması, A v BA, Madde 10, <http://www.ab.gov.tr/files/pub/antlasmalar.pdf>, (08.01.2017).

MAYORAL, Juan (2011), "Democratic Improvements in the European Union under the Lisbon Treaty Institutional Changes Regarding Democratic Government in the EU", *European Union Democracy Observatory*, ss. 1-10.

Opinion of the European Economic and Social Committee on the Communication from the Commission on the European Citizens' Initiative "Water and sanitation are a human right! Water is a public good, not a commodity!", COM(2014) 177 final.

SAURON, Jean-Luc (2011), "The European Citizens' Initiative: Not such a Good Idea?", *Fondation Robert Schuman/European Issue*, No. 192 / 31, ss. 1-8.

SIFFT, Stefanie, Matthias GAUGER ve Anneke HUDALLA (2011), "The European Citizens' Initiative", *The Greens/EFA in the European Parliament*, ss. 1-15.

**KONAKLAMA İŞLETMELERİNDE ŞİKÂYET YÖNETİM SÜRECİ-
BİLGİ YÖNETİMİ İLİŞKİSİ: ÇEŞME ÖRNEĞİ¹**

Fatma ÖZDAL*
Övünç BARDAKOĞLU**

ÖZ

Bu araştırmanın amacı; farklı ölçeklerdeki konaklama işletmelerinin şikayet yönetim süreçlerinde hangi yolları izledikleri ve bilgi yönetiminin müşteri şikayetleri konusunda nasıl kullanıldığını ortaya çıkarmak, böylelikle müşteri şikayetleri çözüm sürecinde bilgi yönetiminin önemini belirlemektir. Bu doğrultuda; İzmir'in Çeşme ilçesinde bulunan; 5'i büyük, 16'sı küçük ölçekli olmak üzere 21 konaklama işletmesi yöneticisine, yüz yüze görüşme tekniği ile mülakat yapılarak; şikayet yönetim süreçleri ve şikayetin bilgi yönetimi ile entegrasyonunun işletmelerde nasıl kullanıldığına yönelik, yöneticilerin görüşleri alınmıştır. Araştırma sonunda elde edilen bulgular; etkin bir şikayet yönetiminin, işletmeye yönelik şikayetlerin toplanması, depolanması, analiz edilmesi, paylaşılması, çıkan sonuçların işletme yararına kullanılması ve çözümü, yani bilginin etkin yönetimi ile mümkün olacağını ortaya çıkarmıştır.

Anahtar Kelimeler: Şikayet Yönetimi, Bilgi Yönetimi, Konaklama İşletmeleri.

**COMPLAINTS MANAGEMENT PROCESS AND KNOWLEDGE
MANAGEMENT RELATIONSHIP IN ACCOMMODATION
ESTABLISHMENTS: CASE OF ÇEŞME
ABSTRACT**

The purpose of this research is to find out what kind of techniques are used for complaint management in different scales of accommodation establishments and how they use knowledge technology through this progress; and, in this way, to emphasize the importance of knowledge technology during the process of handling guest complaints. That is way 21 face-to-face interviews have been conducted with accommodation managers, from different scales of establishments, for their feedbacks and judgments on complaint management procedures, and the degree to which complaints are integrated with knowledge management tools and have been noted.

¹Bu çalışma "Farklı Ölçeklerdeki Konaklama İşletmelerinin Şikayet Yönetim Süreci ve Bilgi Yönetimi ile İlişkisi: Çeşme Örneği" adlı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

* Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm İşletmeciliği Yüksek Lisans mezunu, fatma.arslan.ege@yandex.com

** Yrd.Doç.Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi Seferihisar Fevziye Hepkon Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu/Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Anabilim Dalı, ovunc.bardakoglu@deu.edu.tr

According to the findings of this research, an effective complaint management includes gathering all feedbacks positive and negative, saving, analyzing, sharing with all concerning people, using them for company benefit (for developing their service quality ect.) and solving the problem in a word using the knowledge efficiently.

Keywords: Complaint Management, Knowledge Management, Accommodation Establishments.

Giriş

Rekabetin yoğun olması nedeniyle, hizmet kalitesinin iyileştirilmesi, müşteri odaklı yaklaşımlarla ihtiyaç ve taleplerin giderilmesi, konaklama işletmelerinin her zamankinden daha fazla önem göstermeleri gereken konular arasında yer almaktadır (Afriyie vd., 2016: 308). Ancak işletmelerin tüm çabalarına rağmen, sundukları hizmetler bazen müşteri beklentileri ile örtüşmemekte, bu durumda da tatminsizlik ve bunun ifade edilmesi ile şikayet kavramı ortaya çıkmaktadır (Akçakanat vd., 2015: 77).

Konaklamayı gerçekleştiren müşterilerin işletmeye yönelik şikayetlerini, hizmet başarısızlıklarını ve deneyimlerini, internet aracılığı ile birkaç saniyede milyonlarca kişi ile paylaşımları ve bu şikayetlerin konaklama işletmelerinin itibarını büyük ölçüde etkileyebileceği (El-dief ve El-dief 2015: 85) düşünüldüğünde, işletmelerde şikayet yönetiminin etkin kullanılması gerekliliği daha net anlaşılmaktadır. Bu da ancak işletmelerin müşteri şikayetlerini, başarısız hizmetleri çözüme kavuşturabilmek için çok değerli bilgiler olarak değerlendirmelerinden geçmektedir (Yılmaz vd. 2016: 110). Özellikle müşterilerin, teknolojinin de olanaklarını kullanarak olumlu ya da olumsuz tüm deneyimlerini çevrimiçi iletişim kanallarında paylaşmaları, böylelikle işletmeye ilişkin şikayetlerin, işletme imajı ile bir sonraki satın almayı olumsuz yönde etkileyebileceği düşüncesi, bilginin ve şikayetin yönetiminin birlikte yürütülmesi gerektiğine işaret etmektedir.

Literatür taraması sonucunda; bilgi yönetimi ve şikayet yönetimini birlikte ele alan araştırmacıların azlığı dikkat çekmektedir. Bugüne kadar alanyazında yer alan araştırmaların çoğunluğunun, büyük ve zincir konaklama işletmeleri üzerinde yapılan araştırmalar olması, büyük ve küçük ölçekli konaklama

işletmeleri arasında bilgi ve şikâyet yönetimi konularında uygulanan benzerlik ve farklılıkların neler olduğuna yönelik faaliyetlerin incelenmemiş olması, literatürde bu konuda bir boşluğun (eksikliğin) olduğunu göstermektedir. Bu nedenle bu araştırmanın; bilgi yönetiminin müşteri şikâyetlerini yönetme konusunda fırsatlar sunacağına, bilgi yönetimi-şikâyet yönetimi kavramlarının yalnız müşteri perspektifinden değil, aynı zamanda işletme yöneticilerini de içine alarak değerlendirilmesi gerektiğine vurgu yapması nedeniyle literatüre katkı sunacağı düşünülmektedir. Bununla birlikte farklı ölçeklerdeki konaklama işletmelerinde, bilgi yönetimi ve şikâyet yönetimi uygulamaları arasındaki farklılıkların ortaya çıkarılmasının, bu işletmelerde şikâyet yönetimi sürecinde izlenen yolların geliştirilmesine de olanak sağlayabileceği düşünüldüğünden, araştırmanın önemi artmaktadır.

Bu doğrultuda çalışmada konaklama işletmelerinde bilgi ve şikâyet yönetim süreci ilişkisi incelenmiştir. Söz konusu değişkenlerle ilgili kuramsal değerlendirmelerden sonra alan araştırması kısmında Çeşme’de faaliyet gösteren farklı ölçeklerdeki konaklama işletmesi yöneticileri ile birebir görüşme yapılarak, veriler toplanmış ve analiz edilmiştir. Son bölümde ise elde edilen bulgular ile literatür karşılaştırılarak konaklama işletmelerine şikâyet ve bilgi yönetim süreçleri hakkında öneriler getirilmiş, sınırlılıklar ile çalışma tamamlanmıştır.

I. LİTERATÜR

Literatürde şikâyet yönetimi kapsamında yapılan çalışmalar incelendiğinde; müşteri şikâyetleri ve şikâyet davranışları, eğilimleri; (Day ve Landon 1976, Singh 1988, Tax vd. 1998, Ramsey 2003, Friman ve Edvardsson 2003, Kozak 2007, Barlow ve Moller 2008, Kitapçı 2009, Kılıç ve Ok 2012), şikâyet yönetimi; (Stauss ve Seidel 2004, Ekiz vd. 2008, Alabay 2012, şikâyet süreci; Blodgett ve Anderson 2000, elektronik şikâyetler ve online şikâyet; Harrison-Walker 2001, Argan 2014, Yılmaz vd. 2016) olmak üzere farklı başlıklar altında toplandığı görülmektedir.

İlk kez Karl Wiig tarafından literatüre eklenen bilgi yönetimi kavramı ise, büyük ölçüde 1990’lı yıllarda işletmecilik alanında önemli değişimlerin bir sonucu olarak ifade edilmektedir (Özgener,

2002). Bilgi yönetimi kavramı kapsamında; bilgi dönüşümleri, bilgi türleri (örtük/açık); (Nonaka ve Takeuchi 1995, Odabaş 2005), veri-enformasyon-bilgi ilişkisi ve işletmelerde sağladığı üstünlükler; (Drucker 1993, Davenport ve Prusak 1998, Alavi ve Leinder 2001), bilgi yönetimi kapsamında bilginin sınıflandırılması; (Barutçugil 2002), turizm sektöründe bilgi edinimi ve bilginin depolanması; (Yang ve Wan 2004), bilgi yönetim süreçleri, uygulamaları; (Zaim 2004, Alkan 2014), bilgi yönetimi araçları, bilgi sistemleri; (Wilson 2002, Tseng 2008) başlıca araştırılan konular arasındadır. Öte yandan Cooper'ın (2006) turizm sektöründe faaliyet gösteren konaklama işletmelerinde, bilgi yönetiminin önemine ilişkin yaptığı araştırma sonucunda, konaklama işletmelerinde bilgi yönetimi kullanılması üzerine bir model geliştirilirken, Arpacı ve Toyman'ın (2015); bilgi yönetimi ve şikayet yönetiminin birlikte ele alınması gerekliliğine vurgu yaptıkları görülmektedir.

Söz konusu araştırma, müşteri şikayetlerini bilgi yönetimi kapsamında değerlendiren araştırmaların azlığı nedeniyle literatürdeki boşluğu doldurmayı hedeflemektedir. Dolayısıyla öncelikle konaklama işletmelerinde şikayet yönetim süreci değerlendirilmiş, bilgi yönetiminin ne olduğu ile ilgili alt başlık oluşturulmuştur. Son alt başlıkta ise konaklama işletmelerinde şikayet yönetimi ve bilgi yönetimi arasındaki entegrasyon değerlendirilerek, bu iki yönetim şeklinin konaklama işletmelerinde birlikte ele alınmasının fayda sağlayacağını vurgusu yapılmıştır.

A. Konaklama İşletmelerinde Şikayet Yönetim Süreci

Şikayet; satın alınan ürün ya da hizmetin beklentileri karşılamaması veya tüketim sırasında ortaya çıkan beklenmedik durumların karşılığıdır (Barış, 2008: 22; Kılıç ve Ok, 2012; 4191). Konaklama işletmelerinde ise; ürünlerin hizmet ağırlıklı olması ve hizmetlerde standart sağlamanın güç olması nedeniyle, müşteri şikayetleri kaçınılmazdır (Cesur ve Şahin 2016: 2034). Bununla birlikte, müşteri şikayet davranışının kökeninin müşteri memnuniyetsizliği olduğu (Mat vd. 2016: 22), memnun olmayan müşterinin ise tekrar işletmeye gelme ihtimalinin düşük olduğu bilinmektedir (Afriyie vd. 2016: 310). Dolayısıyla müşterilerin

memnuniyetsizliğine sebep olan konuyu ve nedenlerini bulmak amacıyla bilginin toplanıp işlenmesi şeklinde tanımlanan şikâyet yönetiminin (Stauss ve Seidel, 2004: 14), işletmelerde kullanılması büyük önem arz etmektedir. Bununla birlikte şikâyet yönetimi; şikâyetleri kaydetme, analiz ederek çözüme kavuşturma, çözüme kavuşturulmuş şikâyetlerin farklı müşterilerde tekrar oluşması durumunda geçmiş analiz sonuçlarından faydalanma, şikâyet çözümlerinin etkilenen müşterilerle paylaşımı, şikâyetlerin tekrar oluşmasını engelleme ve performans ölçümlerini güncelleştirme gibi yönetim süreçleri ile işletmelere üstünlükler sağlamaktadır (Bosch ve Enriquez, 2005: 32).

Ürün ve hizmetler nedeniyle şikâyet eden ve sorunları çözüme kavuşturulmamış müşteriler; ikinci satın alma işlemini gerçekleştirmeyerek, potansiyel müşterilere olumsuz yorum yaparak, hatta sorunu hukuki boyuta taşıyarak tepki gösterebilmektedirler (Turgut, 2015: 903). Bu nedenle konaklama işletmelerinin şikâyet sürecini; “şikâyet eden müşteri, işletmeyi henüz terk etmemiş müşteridir ve şikâyet süreci doğru yönetildiğinde tekrar kazanılabilecektir” bakış açısıyla yürütmeleri ve şikâyetleri işletme yararına fırsata dönüştürmeleri oldukça önemlidir (Alabay, 2012: 143). Yukarıda Bosch ve Enriquez’in (2005) şikâyet yönetim sürecine paralel olarak, zamanında ve doğru bir şekilde yönetildiğinde işletmeye fayda sağlayacak şikâyet yönetimi sürecini Barış (2015) aşağıdaki gibi değerlendirmiştir (Barış, 2015: 9):

- Şikâyet Çözüm Stratejisine Karar Verilmesi: Maliyet mi? Fark yaratmak mı? Hangi strateji olacağına karar verilir.
- Şikâyet Çözüm Prosedürü Oluşturulur: Doldurulacak formlar ve ulaşılabilir kanallar belirlenir.
- Şikâyet Alma: Şikâyeti alma, müşteriyi dinleme, şikâyeti raporlama, belgeleme yapılır.
- Şikâyet İnceleme: Neden oldu, nasıl oldu, çözüm gerekli mi, çözüm ne? sorularına yanıt bulunur.
- Şikâyeti Çözme: Şikâyetin çözümü gerçekleştirilir ve raporlanır.
- Şikâyetçi Müşteriyi Kazanma: Müşteri ile bağ kurulur ve yeni alımlar yapmaya motive edilir.

- Tüm Şikayetleri Analiz Etme: Performans değerlendirilmesi yapılır, iyileştirilecek noktalar belirlenir.
- İş Süreçleri ve Hatalar Düzeltilir.
- Sistem Güncel Tutulur.

Konaklama işletmeleri gibi çalışanların müşteri ile sürekli yüz yüze iletişim halinde olduğu hizmet ağırlıklı işletmelerde (Olalı ve Korzay, 1993: 417), yukarıda aşamaları sıralanan şikayet yönetimi süreci uygulamalarının diğer işletmelere göre daha zor olduğu görülmektedir. Nitekim konaklama işletmelerinde, müşterinin şikayeti kime ileteceği son derece tahmini güç bir durumdur. Dolayısıyla işletmelerde, müşterilerin rakiplere geçişini engellemek, müşteri tatminini yükseltmek, müşteri imaj ve tutumunu olumlu kılmak, müşterilere çapraz satışı artırmak, müşterilerle iletişimde pozitif etkiyi cesaretlendirmek gibi amaçlara sahip olan şikayet yönetiminin (Gökdeniz ve diğerleri, 2011: 176), amaçlarını ve işletme adına yararlarını özümsemiş çalışanların rolü önemlidir. Konaklama işletmesinin bu anlamda, müşteri şikayetlerini etkin yönetebilmesi amacıyla; sorunu anında çözebilecek ve sorumluluk alabilecek güçlü personel yetiştirmeleri gerekmektedir. Şikayet yönetimi perspektifinden bakıldığında, güçlendirilmiş çalışanların şikayet ile karşılaştıklarında, problemleri üstlerinin onayını almadan, kendi yöntemleriyle çözebildikleri görülmektedir (Hamed, 2010: 66: 7). Personel güçlendirmeyle çalışanların kararlara katılımı, risk almaları ve yeni fikirler ortaya koymaları sağlanırken (Yücel ve Koçak 2016), işletmelerin doğru tasarlanmış şikayet yönetim süreçleri ile sadakat düzeyi yüksek müşteri kazanmaları, daha mümkün olmaktadır (Ramphal, 2016: 1). Bu durum hizmet sektöründe sıklıkla karşılaşılan kaybedilen müşterilerin sayısının azalmasında da etkin rol oynayacaktır.

İşletmeden mutsuz ayrılmış müşterinin tekrar aynı işletmeyi tercih etmemesi olarak bilinen müşteri kaybı (Bayuk ve Kurtuldu, 2006: 56), müşterinin şikayet ettikten sonra çözüm bulmayan şikayetinin, tekrar satın almanın önüne geçmesi ile ortaya çıkmaktadır. Kaybedilen her müşteri işletme için para ve bilgi israfına neden olmakta; bu durum da yeni müşteri edinme gayretini ve çalışan moralini negatif şekilde etkilemektedir (Bakan ve Şekkeli, 2015: 43).

Şikâyet yönetim sürecinde konaklama işletmelerinde kayıpların olmaması amacıyla; şikâyetlerden haberdar olma, şikâyetlere anında müdahale ve şikâyetlerin çözümü için şikâyet bildirim kanalları oluşturularak, bu sürecin önemli bir parçası olan “şikâyetçi müşteriye geri kazanma” aşamasının işletme yöneticileri tarafından amaç edinilmesi gerekmektedir. Müşteri geribildirimini almanın öncelikli adımı ise; şikâyet sürecini teşvik etmek ve bu süreci kolaylaştırmaktan geçmektedir (Chan vd. 2016, 46). Bu anlamda konaklama işletmeleri; genellikle müşteri memnuniyetini ve davranış niyetini ölçmek amacıyla, odalara yerleştirilen dilek-şikâyet kartları, müşteri memnuniyet anketleri vb. ile hizmet hatalarını düzeltmek ve sorunların takibi ile tedbirlerin alınmasını amaçlarken (Berezina vd. 2016: 2), şikâyet bildirim kanallarını çeşitlendirmeye özen göstermelidir. Bununla beraber şikâyet yönetiminin işletmelerde başarılı olması için işletme kültürünün bilgi odaklı olması, şikâyet yönetimi için sistemlerin geliştirilmesi, teknolojik alt yapılarla desteklenmesi gerekliliğinin önemi artarken, tüm bu unsurlar şikâyetin yönetiminde başarı sağlanabilmesi için ilk aşamanın bilgi yönetiminden geçtiğine ışık tutmaktadır.

B. Bilgi Yönetimi

Sanayileşme döneminden sonra işletmelerde, sermaye gibi geleneksel kaynaklar, yerini bilgi gibi maddi olmayan varlıklara bırakmış ve işletmeler bilgiye daha çok önem vermeye başlamışlardır (Alvarez, 2016: 127). Bilgi, işletmelerde yapılan işin üstesinden gelebilmek için gerekli temel yetenek (Tseng, 2016: 51), bilgi yönetimi ise rekabet avantajının temel kaynaklarından biri olarak görülmektedir (Marco-Lajara vd. 2016: 59).

Literatürde bilgi yönetimi; bilgiyi yenileme, üretme ve bilgi kullanımının sistematik, açık ve bilinçli olarak anlaşılması ve yönetilmesi (Wiig, 1997: 2), işletmelerin müşterilerinden yola çıkarak geliştirdiği ve işletmeler için tek sürdürülebilir rekabet avantajı kaynağı (Beveren, 2002: 18) olarak tanımlanmaktadır. İşletmelerin bilgi yönetim stratejisini ise, bilgi yönetim amaçları ve müşteri bilgisine nasıl yaklaşıldığı belirlemektedir (Cui ve Wu, 2016: 522).

Bilgi yönetimi ile bilginin üretilmesi, geliştirilmesi, saklanması, paylaşılması, kullanılması, belli bir amaca yönelik olarak, sistemli ve şuurulu biçimde yönetilmesi süreci başlatılmış olacaktır (Zaim, 2004: 37). Özellikle, bilgi paylaşımının, örgüt içerisinde takım ruhunun oluşması ve takımın canlılığını artırması bakımından da önemli bir değişken olduğu düşünüldüğünde (Tepeci ve Koçak, 2005: 385-386; Sözbilir ve Yeşil, 2016: 18), konaklama işletmelerinde bilgi yönetimi ile hizmet kalitesini artırmaya yönelik fırsatların olduğu açıktır. Bununla birlikte işletmelerde bilginin elde edilmesini kolaylaştıran araçlar; internet kullanımı ve bilgiyi elde etme yeteneğiyken (Wang vd. 2016: 12), bilgi yönetiminin kısa sürede uygulanabilir, kolay bir süreç olmadığı; sermaye, insan gücü, deneyim ve teknoloji birikimi gerektirdiği bilinmelidir (Tseng 2016: 54).

Rekabetin küresel ölçüğe taşındığı, piyasaların belirsizleştiği, pazarlanan ürün veya hizmetlerin birbirine benzediği günümüz ekonomilerinde, işletmeler için rekabette başarı elde etmenin yolu bilgiyi yönetmekten ve bu sayede sürdürülebilir farklılaşmış üstünlük sağlamaktan geçmektedir (Bahar, 2011: 56). Konaklama işletmelerinde hizmet boyutunun birçok faktörden etkilenebileceği düşünüldüğünde, başarı sağlamanın, rekabet piyasasında devamlılığın ve diğer işletmelerden farklılaşan hizmet veya ürün sunmanın tek yolu; işletme kültürünü, alt yapısını, bilgi sistemlerini ve çalışanları organize ederek işletme yararına olan bilginin yönetilmesini sağlamaktan geçtiği düşünülmektedir. Özellikle şikayetin yönetimi konusunda çalışanların şikayeti çözebilecek yetkiye sahip olmaları gerekirken (Kılınç ve Kılınç, 2013: 297), bir diğer önemli gereklilik çalışanların bilgi odaklı örgüt yapısını benimsemiş olmaları ile ilgilidir. Konaklama işletmelerinde sürekli bir takım çalışmasının söz konusu olduğu göz önünde bulundurulduğunda, bilgi yönetimi ile şikayet yönetimi entegrasyonu da başarıyla gerçekleştirilecektir.

C. Konaklama İşletmelerinde Bilgi Yönetimi-Şikayet Yönetimi Entegrasyonu

Günümüzde, müşteri ile ürünü/hizmeti birlikte yaratma kavramının literatürde çokça yer alması, hizmet pazarlamasında

yenilikleri ve fırsatları beraberinde getirmektedir (Cui ve Wu 2016, 516). Nitekim yapılan araştırmalarda da; müşterinin işletmeye sunduğu bilgilerin ve deneyimlerinin çok değerli olduğu, müşteri bilgisini içine alarak yönetilen şikâyetlerin, işletmeye değer katacağı vurgusu yapılmaktadır (Ramphal, 2016: 1). Ancak buna rağmen turizm işletmelerinin şikâyetlere cevap verme konusunda yetersiz kaldıkları ve şikâyetlerin işletmeler tarafından bilgi yönetimi sürecinde bilgi kaynağı olarak görülmediği, dolayısıyla rekabet avantajı sürecinde kullanılabileceğinin de farkında olmadıkları bilinmektedir (Arpacı ve Toylan, 2015: 50).

Şikâyetlerin; müşteri memnuniyetinin korunması ve artırılması için en fonksiyonel ve doğru birer bilgi kaynağı olarak görülmesi gerektiğinden (Taşkın, 2005: 61), işletmelerin müşteri şikâyetlerine hızlı bir şekilde doğru yollardan cevap vermeleri, hizmetlerdeki aksaklıklarını bu şikâyetlerden yola çıkarak düzeltmeleri ve gelen şikâyetleri değerli bilgi kaynağı şeklinde görerek iş süreçlerini gözden geçirmeleri gerekmektedir (Arpacı ve Toylan, 2015: 50).

Şikâyet bilgisini değerli kılmak amacıyla konaklama işletmelerinde öncelikle müşteri bilgisinin elde edilip, saklanması ve kullanılması gerekmektedir. Müşteri bilgilerinin toplanması; satın alma davranışlarını anlamak için fırsatlar sunarken, işletmenin müşteriye uyarlanmış ürün ve hizmet sunmasına da yardımcı olmaktadır (Boateng, 2016: 441). Böylelikle işletmenin bilgi yönetimi uygulamaları sürecinde, müşteri bilgisini kullanarak ürün veya hizmetlerini geliştirmeleri beklenmekte, aksi durumda yani işletme yüksek performansının ölçüsü olan müşteriye ait bilgi boşluğu ile baş edemezse, işletmenin sunduğu ürün veya hizmet müşteri memnuniyeti sağlayamamaktadır (Tseng, 2016: 52-55).

Yukarıda ifade edilen ve genellikle işletme içi şikâyetlerin bilgi yönetimi kapsamında yönetimine ek olarak; müşterilerin internet üzerinden çevrimiçi iletişim kanalları aracılığıyla, kolayca bilgi arayabilir ve paylaşıyor olması, olumsuz yorumların potansiyel diğer müşterileri etkileme riski, işletme ile ilgili internette yayılan bu bilgilerin yönetilmesini de zorunlu kılmaktadır (Wan ve Law, 2017: 248). İnternetin büyük bir bilgi hacminin olması, burada bulunan bilginin yönetilmesi ve gözden geçirilmesi konusunda yöneticilere

zorluklar yaşatsa da (Berezina vd. 2016: 3), özellikle sosyal medyanın müşteri bilgilerinin toplanmasında ve paylaşılmasında işletmelere fırsatlar sunduğu görülmektedir (Boateng, 2016: 441). İnternette paylaşılan şikayetleri izleyen işletmeler, müşterilerle iletişim kurarak zararı en aza indirgeyebilir veya bu mecralarda paylaşılan olumsuz yorumlara (şikayetlere) cevap yazarak işletme itibarını ve diğer potansiyel müşterileri olumlu yönde etkileyebilirler. Dolayısıyla bu mecralardaki bilginin toplanmasını ve yönetilmesini sağlayan sistemlerin işletmelere fayda sağladığı, hizmet kalitesini artırdığı, müşteri memnuniyeti oluşturduğu ve potansiyel müşterileri olumlu yönde etkilemeyi başardığı düşünülmektedir. Nitekim bilgi yönetiminin gelişiminde çevrimiçi iletişim kanallarının sağladığı kaynak ve etkinin rolünün önem kazandığı ve yöneticilerin sağlıklı değerlendirmeler yapabilmesinde büyük fayda sağladığı dikkat çekmektedir (Khasawneh vd. 2016: 49).

II. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

A. Araştırmanın Önemi ve Amacı

Konu ile ilgili literatür taramasına dayanılarak hazırlanan araştırmanın amacı; farklı ölçeklerdeki konaklama işletmelerinin şikayet yönetim süreçlerinde nasıl bir yol izledikleri ve bilgi yönetiminin müşteri şikayetleri konusunda nasıl kullanıldığını ortaya çıkarmak, böylelikle müşteri şikayetleri çözüm sürecinde bilgi yönetiminin önemini belirlemektedir. Bu amaç doğrultusunda çalışmanın araştırma sorusu; “Konaklama işletmelerinde, müşteri şikayet yönetim süreci ve bilgi yönetimi ilişkisi kapsamında hangi uygulamalara yer verilmektedir?” olarak belirlenmiştir.

Literatürde şikayet yönetimi ile ilgili yapılan araştırmaların arttığı, şikayet eden müşterilerin davranış özellikleri, şikayetlerini bildirme eğilimleri ve tutumları üzerinde daha çok çalışıldığı ancak müşteri şikayetlerinin birer bilgi kaynağı olarak ele alınarak, bilgi yönetimi kapsamında değerlendiren araştırmaların azlığı dikkat çekmiştir. Bu durum araştırmanın çıkış noktasını oluştururken, ayrıca alanyazında yapılan çalışmaların genelinde şikayetin müşteri bakış açısıyla değerlendirildiği, verilerin müşterilere uygulanan anketler aracılığıyla toplandığı belirlenmiştir. Bu araştırmada ise;

farklı ölçekli konaklama işletmelerindeki müşterilerin hem işletme içinde doğrudan, hem de işletmeyi terk ettikten sonra dolaylı yollarla (çevrimiçi iletişim kanallarıyla) bildirdikleri şikâyetlerin yönetim süreçleri, bilgi yönetimiyle ilişkisi buradaki yöneticilerin bakış açısıyla değerlendirilerek, alanyazındaki diğer araştırmalardan ayrılmıştır.

B. Evren ve Örneklem

Araştırma sorusu kapsamında, İzmir'in Çeşme İlçe'sindeki konaklama işletmeleri araştırma evreni olarak belirlenmiştir. Çeşme'deki konaklama işletmelerinin araştırma evreni olarak seçilmesinin nedeni; burada farklı büyüklükte birçok konaklama işletmesinin olması, bu işletmelerde birbirinden farklı örgüt kültürü ve yapısının varlığı, dolayısıyla şikâyet ve bilgi yönetiminin etkinliği konusunda konaklama işletmelerinde neler yapıldığıyla ilgili önemli sonuçlara ulaşılabileceği düşüncesidir.

Araştırma evrenini temsil etmek üzere seçilen örneklem yöntemi; amaçlı örneklem yöntemlerinden maksimum çeşitlilik örneklemesidir. Bu örneklem yönteminin amacı; eşitlik gösteren durumlar arasında herhangi ortak veya paylaşılan olguların olup olmadığını bulmaya çalışmak ve bu çeşitliliğe göre problemin farklı boyutlarını ortaya koymaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2008: 137). Maksimum çeşitliliği sağlamak amacıyla; mikro, küçük, orta ve büyük ölçekli konaklama işletmelerinden seçim yapılmış, İzmir'in Çeşme ilçesinde 7 işletme sahibi, 6 genel müdür ve 8 önbüro müdürü olmak üzere, farklı büyüklükteki 21 konaklama işletmesi yöneticisi ile yüz yüze mülakat yöntemi ile görüşme yapılmıştır.

Büyüklüklerine göre konaklama işletmelerinin sınıflandırılması konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Bunlardan biri, küçük (100 ve daha az oda sayısı), orta (100 ile 299 oda arası) ve büyük (299 ve daha fazla oda sayısı) ölçekli konaklama işletmeleri şeklinde yapılmaktadır (Kozak, 2012: 59). Olalı ve Korzay (1993) ise; 10 ila 50 odaya sahip ve 30- 50 işçi çalıştıran işletmeler küçük, 2 ila 20 misafir ağırlayabilen ve 1-5 çalışanı olan işletmeler çok küçük konaklama işletmeleri (mikro) olarak değerlendirmişlerdir. Bu araştırmada görüşme yapılan küçük ölçekli konaklama işletmeleri içerisinde hem mikro (20 veya daha az oda sayısı) ölçekli konaklama işletmeleri, hem orta ölçekli konaklama

işletmeleri, hem de küçük ölçekli konaklama işletmeleri bulunmaktadır. Ancak anlatım içerisinde kavram kargaşası yaratmamak adına, küçük-büyük ölçekli konaklama işletmeleri ifadeleri kullanılmıştır.

C. Ölçme Araçları

Araştırmada; bilimsel araştırma yöntemlerinden nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Nitel araştırma; gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel bilgi toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma olarak tanımlanmaktadır (Yıldırım, 1999: 10). Konuyu derinlemesine araştırmak, katılımcıların şikayet ve bilgi yönetimi konularına dair bakış açılarını öğrenmek ve deneyimlerinden yararlanmak amacıyla nitel araştırma yöntemi tercih edilmiştir.

Araştırmada, nitel araştırma yöntemlerinden görüşme tekniği ile Çeşme'deki 21 konaklama işletmesi yöneticisi ile yarı yapılandırılmış derinlemesine mülakat (görüşme) yapılmıştır. Derinlemesine mülakat, araştırılan konunun bütün boyutlarını kapsayan, daha çok açık uçlu soruların sorulduğu ve detaylı cevapların alınmasına imkan veren, yüz yüze görüşülerek bilgi toplanmasını sağlayan, bir veri toplama tekniğidir (Tekin, 2012: 101).

Görüşmeler sonrasında elde edilen verilere içerik analizi uygulanmıştır. İçerik analizi, nitel veri analiz türleri arasında en sık kullanılan yöntemlerden biridir ve ağırlıklı olarak yazılı, görsel verilerin analiz edilmesinde kullanılan bir yöntemdir (Özdemir, 2010: 330). İçerik analizinde görüşme, gözlem veya dokümanlar yoluyla elde edilen nitel araştırma verileri aşağıda sıralandığı gibi dört aşamada analiz edilmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2013:260):

- Verilerin Kodlanması,
- Temaların Bulunması,
- Kodların ve Temaların Düzenlenmesi,
- Bulguların Tanımlanması ve Yorumlanması

Kod ve temaların düzenlenmesinden sonra, bulgular yorumlanmıştır. Nitel araştırmada araştırmacı, incelenen olguya yakın olduğu ve o olguya ilişkin ilk elden deneyimler edindiği için,

araştırmacının yapacağı yorumların değerli olduğu belirtilmektedir (Karataş,2015: 76).

D. Veri Toplama Süreci

Mülakatların yapılması (veri toplama) süreci Şubat-Mayıs 2016 döneminde gerçekleştirilmiştir. Alanyazındaki çeşitli kaynakların incelenmesi sonucunda (Aksatan (2010), Alabay (2012), Barış (2015), Barlow-Moller (2009), Barutçugil (2002), Öğüt (2012)) hazırlanan mülakat formunda; şikâyet yönetimi ve bilgi yönetimiyle ilgili 6 adet soruya yer verilmiş, verilen cevapları objektif bir şekilde yorumlamak amacıyla ses kaydı alınmıştır. İşletmeler ile yapılan görüşmelere, sorulara verilen cevapların tekrarı ve araştırmanın doyuma ulaşması nedeniyle son verilmiştir. Araştırma sorusuna cevap almaya yönelik hazırlanan görüşme soruları ve ölçmeyi amaçladığı kavram ve konular aşağıdaki gibi tablolastırılmıştır;

Tablo 1: Görüşme Soruları

Müşteri bilgilerinin kayıt edilmesi hakkında ne düşünüyorsunuz? Kayıt ediyorsanız, kayıt sistemlerinizle ilgili bilgi verir misiniz?	Şikâyetlerin kaynağının “memnun olmayan müşteriler” olduğu bilindiğinden, yapılan araştırmalar da müşterilerin henüz işletmedeyken kendileri ile ilgili kaydedilen bilgilerin müşteri memnuniyeti ve sadakati sağladığını desteklemektedir (Minghetti, 2003: 146). Bununla birlikte ilk soruyla; bilgi sistemlerinin neler olduğu, müşteri bilgisini kaydetme nedenleri ve “müşteri bilgisi” ile “şikâyet bilgisi”nin kaydedilme oranları arasındaki farkı ölçmek amaçlanmıştır.
Müşteri şikâyet yönetimi sizin için ne anlam ifade ediyor?	Şikâyet yönetiminin işletmelerde uygulanması veya kabul edilmesi, yöneticilerin bu kavramı nasıl tanımladıkları ile ilişkilidir. Dolayısıyla şikâyet yönetiminin ne anlam ifade ettiği ile ilgili sorular soru ile yöneticilerin şikâyet

	yönetimi kavramına olan tutumu belirlenmek istenmiştir. Yöneticiler bu kavramı ne kadar biliyorlar? sorusuna cevap aranmıştır.
Müşteri şikayetlerinin kayıt edilmesi hakkında ne düşünüyorsunuz? Kaydediyorsanız amacınız nedir?	Müşterilerden gelen her şikayet bilgisinin birer bilgi kaynağı olarak değerlendirilmesi ve işletmelerin bu kaynağı öncelikli amaçları arasında yer alan karı maksimize etme doğrultusunda kullanmaları önem arz ederken (Arpacı ve Toylan, 2015: 51), şikayet yönetim sürecinin ilk aşamasını şikayet kaydı oluşturmaktadır (Bosch ve Enriquez, 2005: 36 ; Barış, 2015: 9). Bu nedenle şikayet kaydının tutularak, bilgi yönetimi kapsamında bilgi kaynağı olarak nasıl değerlendirildiği ölçmek istenmiştir.
İşletmenizde şikayet yönetiminden kim veya kimler sorumludur? Müşteri şikayetlerini değerlendirme sürecini anlatır mısınız?	Bilgi yönetiminin etkin olduğu işletmelerde çalışan herkesin bilgi yönetiminden sorumlu olduğu görülmektedir (Drucker, 1999: 19). Aynı zamanda Odabaşı (2009)'na göre de "Genel müdürden, kapıcısına kadar herkes müşteri ilişkilerine yönelik iletişimin içinde yer ve görev almalıdır" (Odabaşı, 2009: 69), görüşü konaklama işletmelerinde şikayetin çözümünde çalışanlara ne tür sorumluluklar, yetkiler verildiğinin ve işletmelerin bu konu hakkındaki bakış açılarının tespit edilmesini gerekli kılmıştır. Söz konusu iki yönetim şeklinde de hiyerarşik bir yapı yokken, görüşme yapılan işletmelerin bu konuda ne düşündükleri ve uygulamaları analiz edilmiştir.
Kaybettiğiniz müşterilerinizi	Bir işletmenin müşteri

**Konaklama İşletmelerinde Şikâyet Yönetim Süreci-Bilgi Yönetimi İlişkisi:
Çeşme Örneği**

<p>yeniden kazanmak için neler yapıyorsunuz?</p>	<p>kaybetmesinin çeşitli nedenleri olduğu bilinse de, özellikle şikâyet davranışı sergileyen müşterilerin kaybedildiği anlaşıldığında neler yapıldığının tespitinin; araştırmaya katkı sağlayacağı düşünülmüştür. Bu nedenle de sorulan soru herhangi bir müşteri kaybı ile ilgili olarak değil, şikâyet çözümünde tatmin olmayan müşteri kaybı ile ilişkilendirilerek sorulmuştur. Özellikle bu soruya verilen cevapların boyutu ve yönünün; müşterilerin şikâyet/yorum sitelerinde ve sosyal medyada şikâyetlerini paylaşmasında belirleyici olduğu düşünülmektedir.</p>
<p>Çevrimiçi iletişim kanallarında otelinizle ilgili yorumları takip ediyor musunuz? Bu kanallarda paylaşılan şikâyetlerin çözüm sürecini anlatır mısınız?</p>	<p>Konaklama işletmeleri müşterileri, internetin daha kolay ulaşılabilir olmasından dolayı deneyimledikleri her şeyi sosyal medya, bloglar ve diğer çevrimiçi platformlar aracılığıyla paylaşırken, yöneticilerin de işletme performansını yükseltmek için bu yorumları dikkate alarak değerlendirmeleri çok önemlidir (Berezina ve diğerleri, 2016: 3). Dolayısıyla bu mecralardaki şikâyet bilgisinin nasıl yönetildiği ölçmek istenmiştir.</p>

Yapılan görüşmelerin tümü, yazılı hale getirilerek Word dosyasına dönüştürülmüştür. 21 işletme yöneticisine 6 sorunun sorulduğu görüşmelerde, toplamda 64 sayfalık bir veri seti elde edilmiştir. Görüşmeler 15 ila 35 dakika arasında sürmüştür. Elde edilen verilere içerik analizi uygulanmıştır.

Güvenilirlik ve geçerlilik konusunda dikkat edilmesi gereken konular ışığında hazırlanan bu çalışma; araştırmacının görüşmeleri

birebir yapması ve kayıt altına alması açısından yansızdır. Örneklem seçiminde evreni oluşturan elemanların konuyla ilgili bilgilerine başvurulacak yetkin kişiler olması, farklı görüş ve kaynaklara ulaşılması ve araştırmacı dışında bir akademisyen tarafından araştırmanın teyit edilmesi, araştırmayı geçerli ve güvenilir kılmıştır. Ayrıca araştırma kapsamında elde edilen verilerin güvenilirliğini arttırmak, yanlılığı azaltmak, araştırma sonucunda ortaya çıkan tema ve kodlar arasında karşılaştırma yapabilmek için sayısallaştırma tekniğinden de yararlanılmıştır (Yıldırım ve Şimşek, 2008:138).

III. ANALİZ VE BULGULAR

Araştırmada İzmir'in Çeşme İlçe'sinde faaliyette bulunan konaklama işletmelerinde görev alan katılımcılarla yapılan görüşmeler sonucunda elde edilen bulgular, belirlenen tema ve kodlarla ilgili açıklamalar şu şekildedir.

A. Müşteri Bilgilerinin Kaydedilmesi

Müşteri bilgilerinin kayıt edilmesi ile ilgili sorulan soruya verilen cevaplar incelendiğinde; konaklama işletmelerinin %86'sının müşteri bilgilerini kaydettiği, %14'nün ise kaydetmediği, büyük ölçekli konaklama işletmelerinin tümünün müşteri bilgisini kaydetmek için otel otomasyon sistemleri (elektra, fidelio, opera vb. otel otomasyon sistemleri) kullandıkları belirlenmiştir.

Küçük ölçekli konaklama işletmelerinin %56'sının otel otomasyon sistemi kullanırken, %44'ünün ise manuel sistemler kullandığı veya bilgi deposu olarak kendilerini gördükleri belirlenmiştir. Küçük ölçekli konaklama işletmeleri, genellikle müşteri kayıt formları ile müşteri bilgilerini kaydettiklerini veya müşterilerle sohbet, birebir iletişimle tüm istek ve beklentilerini karşılamaya çalıştıklarını ifade etmişlerdir. Ayrıca polis raporu nedeniyle tutulan kayıtlar, "Kayıt Altına Alınıyor" cevabı veren konaklama işletmelerinden ayrı tutulduğunda; konaklama işletmesine gelen müşterinin memnuniyetini sağlamak ve daha iyi hizmet sunmak amacıyla kayıt tutan konaklama işletmelerinin tümünün oranı %78'e düşmüştür. Yani aslında küçük ölçekli konaklama işletmesi yöneticilerinin bir kısmının, emeğin yoğun olduğu bir işletmede, müşteri beklenti ve ihtiyaçlarına yönelik

tutulması gereken kayıtları, zorunlu kayıtlarla ilişkilendirdikleri ortaya çıkmıştır.

(Görüşmeler sonunda elde edilen kodlarla oluşturulmuş tablolarda küçük ölçekli konaklama işletmeleri K harfi, büyük ölçekli konaklama işletmeleri ise B harfi ile sembolize edilmiştir).

Tablo 2: Müşteri Bilgilerinin Kaydı

Kullanılan İfadeler	n
1.Kayıt Altına Alınıyor	18 (13 K, 5B)
2. Otel Otomasyon Sistemi Kullanılıyor	14 (9 K, 5B)
3. Otel Otomasyon Sistemi Kullanılmıyor	7 (K)
4.Devamlı Gelen Müşteri Kayıtları Tutuluyor	5 (K)
5.Müşteri Kayıt Formu	4 (K)
6.Polis Raporu İçin Tutulan Kayıtlar	4 (K)
7.Kayıt Altına Alınmıyor	3 (K)
8.Bilgi Deposu Çalışanlar	2 (K)

Müşteri ile ilgili bilgilerin kayıt edilmesi için otel otomasyon sistemlerinin, manuel doldurulan formların, hatta bunun için müşteri ilişkileri çalışanlarının aktif rol aldığı konaklama işletmeleri olduğu gibi bu konu ile ilgili herhangi bir kayıt tutmayan işletmelerin de varlığı dikkat çekmektedir. Kayıt tutmayan işletmelerden biri bu konuyla ilgili şu açıklamayı yapmıştır.

Görüşme 9: “Bize gelen misafirin %70’i yabancı, bu %70’in %90’ının ise ilk gelişi, tekrar gelenlerin sayısı %10’dur, o yüzden bu kayıtları tutmuyoruz. Türk misafirde eğer bilgimiz dahilinde ise küçük jestler yapıyoruz ama öyle bir uygulamamız veya standardımız yok. Bu bilgilerin üzerinde çok durmamamızın nedeni biraz dışarıya dönük bir misafir profilimiz olması ve tekrar gelen misafirin az olması”.

İşletme yöneticisi işletmeye tekrar gelen misafirin olmadığını tespit ederek böyle bir kaydın alınmasını gerekli bulmamaktadır. Sadece doğum günü, evlilik yıl dönümü gibi özel günler değil, aynı zamanda müşterinin özel bazı isteklerinin de, müşterinin tekrar işletmeye gelmeyeceği düşüncesi ile kayıt altına alınmadığı

anlaşılmaktadır. Bu bakış açısıyla şikayetlere yaklaşan işletmeler, genellikle düşük maliyet stratejileri ile müşteri tabanını genişletebileceğini, müşterinin aynı lokasyona tekrar gelmeyeceğini, aynı tatil beldesinde tatil yapmayacağını düşünürler ve bu işletmeler için müşteri sadakati anlamlı bir kavram niteliği taşımamaktadır (Barış, 2015: 95).

B. Şikayet Yönetimi Kavramının Anlamı

Çeşme'deki işletme yöneticileri ile yapılan görüşmelerde şikayet yönetiminin ne anlam ifade ettiği ile ilgili değerlendirmelerde, farklı şikayet yönetim alguları olduğu belirlenmiştir. Buna göre yöneticilerin %23'ü şikayet yönetimini "anında çözüm" olarak tanımlarken, %18'i "şikayetin çözümü" olarak, %10'u "şikayetin telafisi" ve yine %10'u da "hatalarımız" olarak cevaplamışlardır. Şikayetin etkin yönetilmesi için müşteri tarafından iletilen şikayetlerin kaydedilmesi gerektiği halde, yöneticilerden sadece %8'i şikayet yönetimini şikayet kaydı olarak değerlendirmiştir.

Tablo 3: Şikayet Yönetimi Kavramının Anlamı

Kullanılan İfadeler	n
Anında Çözüm	9 (7K, 2B)
Şikayetin Çözümü	7 (5K, 2B)
Telafi Etmek	4 (3K,1B)
Hatalarımız	4 (4K)
Şikayeti Kayıt Altına Almak	3 (3K)
Müşteriyi Memnun Etmek	3 (2K,1B)
Şikayetlerin Tahmini	2 (1K, 1B)
İyileştirme	2 (1K, 1B)
Eksiklerimiz	2 (2K)
Negatif Yorum	1 (K)
Kötü İzlenim	1 (K)
Moral Bozukluğu	1 (K)

Büyük ölçekli konaklama işletmelerinde şikayet yönetiminin ne anlam ifade ettiği ile ilgili yöneticiler, en çok (%78) anında çözüm-şikayetin çözümü yanıtlarını vermişlerdir. Küçük ölçekli konaklama

işletmelerinde ise yine büyük ölçekli konaklama işletmeleri ile aynı doğrultuda, şikâyetin çözümü ve anında çözüm ifadeleri sıklıkla kullanılsa da araştırma sonucunda ortaya çıkan en önemli detay; yöneticilerin şikâyeti işletmeleri için iyileştirici geri bildirimler olarak değil, olumsuzluk olarak algılamaları ile ilgidir. Özellikle küçük ölçekli konaklama işletmelerinin, büyük ölçekli konaklama işletmelerine göre müşteri şikâyeti ile ilgili olarak genellikle olumsuzluk, negatif bir durum, eksiklik ve hatalarımız ifadelerini kullanmaları, müşteri şikâyetlerine genel olarak yöneticilerin iyileştirme yönünde bir fırsat olarak bakmadıklarını ve bu durumdan çekindiklerini ortaya çıkarmıştır.

C. Müşteri Şikâyet Kaydı

Müşteri şikâyetlerinin birer bilgi kaynağı olarak kaydedilmesi ve herhangi bir yazılım, bilgi sistemi veya program kullanımı ile ilgili yöneltilen soruya; tüm konaklama işletmesi yöneticilerinin %70'i müşteri şikâyetlerini kaydettiklerini, %30'u ise kaydetmediklerini veya gerek duymadıklarını söyleyerek yanıtlamışlardır. Büyük ölçekli konaklama işletmelerinin tümü şikâyet bilgisini kaydederken, küçük ölçekli konaklama işletmelerinin %69'nun bu bilgileri kaydettikleri belirlenmiştir.

Tablo 4: Müşteri Şikâyet Kaydı

Kullanılan İfadeler	n
1.Kaydediliyor	16 (11K,5B)
2.İç Anketler	11 (6K,5B)
3.Kaydedilmiyor	5 (5K)
4. Otomasyon Sistemleri	3 (1K,2B)
5.Sadece Arıza İle ilgili Kayıtlar	4 (4K)
6.DeFTER	3 (3K)
7.Word Dosyası	3 (3K)
8.Şikâyet Kayıt Sistemi	2 (2B)
9.Aklımda Tutuyorum	1 (K)

Yöneticilerin %48'i şikâyetlerin iç anketlerle kayıt altında tutulduğunu ifade etmişlerdir. Büyük ölçekli konaklama

işletmelerinin %40'ında otomasyon sistemine ek olarak şikayetlerin kaydedilmesi için kendi müşteri veri tabanları ile bütünleşik olarak kullanılan şikayet kayıt sistemi bulunmaktadır.

Küçük ölçekli konaklama işletmeleri ile ilgi önemli bulgulardan biri; %56'sının otomasyon sistemi olmasına rağmen şikayetlerin kaydı için sadece %11'nin bu sistemleri kullandıkları, kalan kısmının ise bu şikayetleri kaydetmedikleri veya manuel sistemlerle kaydetmeleri ile ilgilidir. Buna göre yöneticiler, otomasyon sistemine sahip olmalarına rağmen, müşteri profil notu girerek müşteri şikayetlerinin kaydedilmeme nedenini;

- oda sayılarının azlığı,
- müşterilerin aynı anda fazla bulunmamaları,
- müşteri şikayeti ile çok karşılaşmamaları,
- “tekrar gelen” misafirlerin azlığı olarak belirtmişlerdir.

Küçük ölçekli konaklama işletmelerinin şikayet kaydını, sadece “arıza kaydı” olarak değerlendirmeleri elde edilen bir diğer önemli bulgudur. Bu durumda da küçük ölçekli konaklama işletmelerinin kaydediliyor cevabından, sadece konaklama işletmesindeki arızaların kaydını tutan işletmeler çıkarıldığında, müşteri şikayetlerini her açıdan kaydeden küçük ölçekli konaklama işletmeleri oranın önemli ölçüde düştüğü görülmektedir. Bir küçük ölçekli konaklama işletmesi yöneticisi bu durumu şu şekilde ifade etmiştir;

Mülakat 13: “Evet kaydediyoruz. Bizim oluşturduğumuz bir word dosyası var. Bu bizim için çok gerekli. Eğer bir musluk problemi var ise bunu kaydediyoruz. Aynı odada, aynı musluk problemi kaç defa tekrarlamış ona bakıyoruz demek ki başka bir problem var diyoruz. Tüm teknik sorunları kaydediyoruz sonrasında, buradan örneğin 10 şikayet almışız ya da bir tane şikayet almışız bunu takip ediyoruz. Misafire özel bilgileri kaydetmek için öyle bir personelimiz yok, öyle bir zamanımız da yok. Yüksek sezonda özellikle ilgilenemiyoruz”

İşletme ile ilgili arızaların müşteri tarafından şikayet edilmesi durumunda kaydedilip, düzeltilmesi, aslında şikayet yönetiminin tam karşılığıdır. Fakat bunun sadece arızalarla sınırlı kalması, verilen hizmetin iyileştirilmesi için yeterli değildir. Çünkü zaten bu durum, işletmenin müşteriye odayı satarken aldığı ücretin karşılığı yani

olması gerektir ve bu problemi çözmek müşteri memnuniyeti yaratmada yeterli olmamaktadır.

Büyük ölçekli konaklama işletmesi yönetici ise küçük ölçekli konaklama işletmelerinden farklı olarak durumu daha geniş bir perspektifle değerlendirdiklerini, alınan şikâyetlerin sadece buldukları konaklama işletmesinde değil, dünyanın farklı ülkelerinde kendilerinin de bir parçası olduğu zincir otellerde ortak bir veri tabanına bağlı şikâyet kayıt sistemi ile müşterilerinin şikâyetlerini kaydettiklerini dile getirmiştir.

Mülakat 20: "Zincir otele bağlı şikâyet kayıt sistemiyle kaydediyoruz. Hangi misafirin hangi otelde şikâyet ettiğini de biliyoruz, hatta misafirlerin tercihlerini de biliyoruz. Örneğin glutensiz gıda tercih ediyorsa bu kayda geçiyor... Misafirin hastalığı varsa herhangi bir otelde başına gelmiş bir durum varsa bunlar da kayıt atında tutuluyor".

Büyük ölçekli konaklama işletmesi yöneticisi; dünyanın öbür ucunda olsa bile eğer aynı müşteri kendi otellerine de konaklamak için gelmişse, bu müşteri ile ilgili bilgileri kendi sistemlerinde görebildiklerini aktarmaktadır. Bununla birlikte çalışanlarla birlikte iş birliği sağlanarak, sürekli iletişim ve bilgi yönetiminin işletme yararına kullanımı sonucu şikâyetin daha fazla büyümesi engellenmektedir. Kaydedilen şikâyetlerin etkin bir şekilde yönetilmesi ise bu şikâyetlerin birer bilgi kaynağı olarak ele alınıp depolanmasıyla, hangi tarihte hangi müşterinin nerede hangi şikâyeti bildirdiğinin kolaylıkla tespit edilip değerlendirilmesi ile mümkün olmaktadır.

D. Şikâyeti Çözme Yetkisi ve Süreci

Şikâyeti çözme süreci ve yetkisi ile ilgili soruya %31 gibi yüksek bir oranla genel müdür cevabı alınmıştır. Fakat büyük ölçekli konaklama işletmelerinde üst yönetici olarak sorumluluğun genel müdürde olduğu ifade edilse de, şikâyetin iletildiği departmana göre bu sorumluluğun değiştiği, şikâyet ile ilgili çalışanlara yetki ve şikâyeti çözme konusunda inisiyatiflerin verildiği belirtilmiştir. Yöneticilerden gelen diğer değerlendirmelere göre işletmelerin %14'ü problemin küçük olması durumunda çalışanlarına yetki ve sorumluluk verdiklerini ifade etmişlerdir. Ancak küçük ölçekli

konaklama işletmelerinde özellikle şikayetin çözümü konusunda çoğunlukla çalışana yetki veya sorumluluk tanınmadığı, müşterinin şikayeti bildirdiği zaman, anında sorumlu müdüre yönlendirilmesi gerektiği üzerinde durulmuştur. Ayrıca önbüro müdürlerinin şikayeti çözme yetki ve sorumluluğunun, diğer departman müdürlerine göre daha yüksek ve genel müdürden sonra %17 gibi oranla bu konuda en yetkili ikinci kişi olduğu dikkat çekmektedir.

Tablo 5: Şikayeti Çözme Yetkisi ve Süreci

Kullanılan İfadeler	n
Genel Müdür	13 (9K,4B)
Ön büro Müdürü	7 (2K,5B)
Otel Sahibi	6 (6K)
Çalışanlar	6 (4K,2B)
Departman Müdürleri	4 (2K,2B)
Misafir İlişkileri	3 (3B)
Otel Sahibi ve Eşi	2 (2K)

İşletme yöneticilerinin şikayetin çözümünde sorumluluk ve yetki konusunda farklı görüşleri olmasına rağmen, çoğunlukla üst kademe yöneticilerin bu konuda büyük rol oynadıkları dikkat çekmektedir. Ancak şikayetlerin çözümünde işletmede çalışan tüm personelin sorumluluk hissi ile şikayete yaklaşmaları ve şikayeti çözme konusunda yetki sahibi olmaları beklenirken, şikayet yönetiminin işletmelerde tam anlamıyla benimsenmediği için yetki ve sorumlulukların da personel güçlendirmesi ile çalışanlara verilmediği elde edilen bulgular arasındadır.

Mülakat 2: "Şikayet olduğu zaman, personelle muhatap etmeyiz misafiri ve misafiri personelin eline bırakmayız. Olumlu olumsuz personelin herhangi bir yorum yapmadan bize (Genel Müdür-Departman Müdürü) yönlendirmesini isteriz".

Konaklama işletmesi yöneticisinin çalışanların şikayetin çözümünde rol almaması gerektiğini ifade eden bu açıklaması; özellikle küçük ölçekli konaklama işletmelerinde çalışanların müşteri şikayetlerinden çekindikleri, bu bilgiyi diğer çalışanlarla paylaşmadıkları ve üstünü örtmeye çalıştıklarını ortaya çıkarmıştır.

E. Kaybedilen Müşteriler

Görüşmelerde kaybedilen müşteriyi kazanmak amacıyla, yöneticilerin %18'inin müşterilerini kaybedeceklerini anladıklarında, müşteri işletmeden ayrılmadan şikâyetini çözüp, memnun ayrılmasını sağladıkları belirlenmiştir. Aynı soruya özellikle küçük ölçekli konaklama işletmesi yöneticilerinin %25'i böyle bir durumu hiç yaşamadıklarını, genellikle birebir sohbetlerle müşterinin kızgınlıklarını, şikâyetlerini çözdüklerini ifade etmişlerdir. Bu durumla karşılaşmadıklarını ifade etmeleri; müşteri bilgilerini veya şikâyetlerini sıklıkla kaydetmemelerinden kaynaklanırken, bu nedenle nasıl bir tutum izleyeceklerini de tam olarak ifade edememişlerdir. Nitekim kaybedilen müşterilerinin takibini yapamayan işletmeler, hangi müşterisini kaybettiğini de bilememektedir.

Tablo 6: Kaybedilen Müşteriler

Kullanılan İfadeler	n
Ayrılmadan Problem Çözülür	7 (4K,3B)
Yapılacak Birşey Yok	4 (3K,3B)
Hiç Yaşamadık	4 (4K)
Telafi	3 (2K,1B)
Tekrar İletişime Geçme	3 (2K,1B)
Ücretsiz Kullanım	3 (1B,2K)
Hiçbirşey Yapmıyorum	2 (2K)
Tecrübe Ediniyoruz	2 (2K)
Tekrar Davet Etme	2 (2B)
Özür İçin E-posta	1 (B)
Black-List'e Alıyorum	1 (K)

İşletmelerde müşterinin kaybedilme durumunun üç şekilde değerlendirildiği, yapılan değerlendirmeye göre de eyleme geçme ya da geçmeme kararının verildiği saptanmıştır;

- **Kaybedilen Müşteri İçin Birinci Durum:** Bu kayıplar; personel davranışı, eğitimi, işletmenin fiziki donanımı, hizmet kalitesi vb. gibi işletmeden kaynaklı hatalardan doğar. Konaklama işletmeleri; bu konularla ilgili ellerinden geleni yaptıklarını,

•**Kaybedilen Müşteri İçin İkinci Durum:** İşletmeden çeşitli indirimler, para iadesi almak amacıyla, ufak bir olumsuzluğu bile kendi menfaatlerine kullanan müşterilerden kaynaklanan kayıplardır. Profesyonel tatilci, fırsatçı veya aldatan müşteri olarak tanımlanan bu müşteriler için hiçbir şey yapmadıklarını,

•**Kaybedilen Müşteri İçin Üçüncü Durum:** Müşteri beklentisinin yüksek olması, müşterinin işletmeyle ilgili bilgiyi yeterince sağlayamaması sonucunda oluşan kayıplardır. Müşterinin beklediğini bulamamasıyla ilgili bu durumlarda ise konaklama işletmeleri, yapacak bir şey olmadığını ifade etmişlerdir.

Konaklama işletmeleri yöneticilerinin bir kısmının, kaybettikleri müşterileri kendi kişisel problemleri ile ilişkilendirip veya fırsatçı müşteri kategorisine alıp hiçbir şey yapmadıkları, hatta kara listeye (black list) almaları diğer dikkat çekici bulgulardan biridir.

Mülakat 6: “Yapacağı şikayetle indirim vb. almak isteyen misafir (fırsatçı müşteri) ise yaptığım tek şey black liste almak. Sistemden giriyoruz black liste alıyoruz, rezervasyonunu kabul etmiyoruz”.

Yönetici görüşlerinde ortak nokta; işletmeye haksızlık yapan müşterilerin olduğu ve haksızlık yapan bu müşterilerle ilgili hiçbir şey (telafi, sorun çözme, iletişime geçme vb.) yapılmadığı ve aynı zamanda kaybedilen müşteri kategorisine bu müşterilerin koyulmadığıdır. Fırsatçı müşteriler olarak değerlendirilen bu müşteri tipi, en ufak olumsuzlukta bile, bu durumu kendi menfaatlerine çevirerek işletmeden ödedikleri bedelden daha fazlasını veya daha fazla ürün/hizmet talep etmektedirler. Turizmin fırsatçı müşterilerin çok olduğu sektörlerden biri olması “reklamasyon” kavramını da gündeme getirirken, bu tip müşterilerin konaklamayı gerçekleştirdikten sonra memnun kalmadıklarını belirterek tekrar hak iddia ettikleri (reklamasyon) bilinmektedir (Barış, 2015: 44). Bu nedenle fırsatçı müşterilerin konaklama işletmeleri tarafından fark edilerek veya bir sistem kullanılarak, işletmeye kabul edilmemesi bir yöntemken; yöneticilerin, işletmeyi finansal açıdan zarara uğratmamaları için bu konuda stratejiler geliştirmeleri gerekmektedir.

F. Çevrimiçi İletişim Kanallarındaki Yorumlar

Mülakat formunun son sorusunda yöneticilere “Çevrimiçi iletişim kanallarında otelinizle ilgili yorumları takip ediyor musunuz? Bu kanallarda paylaşılan şikâyetlerin çözüm sürecini anlatır mısınız?” sorusu yöneltilmiştir. Müşterinin çevrimiçi iletişim kanallarında olumsuz deneyimlerini aktarırken, özellikle “şikâyet” kelimesini kullanmasına gerek olmadığı, önemli olanın tatminsizliğin derinliği olduğu bilinmektedir (Olca ve Sürme, 2014: 838). Bu nedenle işletmenin performans veya tavrının, müşterinin beklentilerini karşılamadığına yönelik kullanılan tüm ifadeler şikâyet olarak tanımlanmaktadır (Eşkinat, 2009: 32). Dolayısıyla konaklama işletmelerinin; şikâyet web siteleri (Hotelsikayet.com, şikayetvar.com vb.) ile beraber, müşterilerin yorum yazabildiği (Facebook, Instagram, Twitter, Tripadvisor, Booking.com vb.) diğer tüm çevrimiçi iletişim kanallarındaki olumsuz yorumlara yönelik faaliyetlerinin neler olduğu ölçülmüştür.

Çevrimiçi iletişim kanallarında yöneticilerin tamamının kendi işletmeleri hakkındaki yorumları takip ettikleri sonucuna ulaşılmıştır. Tüm yorumların takip edilmesine rağmen; şikâyetlere muhakkak cevap yazan işletmelerin %49, cevap yazmayan işletmelerin %17, cevap vermeye çalışıyoruz ifadesini kullanan işletmelerin %17 ve müşterinin niyetine göre cevap yazan işletmelerin ise %4'lük oranı oluşturduğu ortaya çıkmıştır. Yöneticilerin %13'ü yorum yazan müşterileri ile direkt iletişime geçtiklerini ifade etmişlerdir. İletişime geçen yöneticilerin %33'ü çevrimiçi iletişim kanallarına cevap yazmazken, %67'si hem birebir iletişime geçmekte hem de bu mecralarda yazılan yorumlara cevap vermeyi tercih etmektedir.

Büyük ölçekli konaklama işletmelerinin %80'i tüm yazılan yorumlara cevap verirken, %20'sinin cevap vermeme prensibi aldığı ve yazılan yorumları çok suni buldukları için cevap vermeyi tercih etmedikleri tespit edilmiştir. Küçük ölçekli konaklama işletmelerinin ise %44'ü cevap yazarken, %25'inin fırsat bulurlarsa cevap yazdıkları, %19'unun ise cevap yazmayı tercih etmedikleri belirlenmiştir. Büyük ölçekli konaklama işletmelerinin %80'inin işletme ile ilgili tüm şikâyetlerin çevrimiçi iletişim kanallarından alınıp tek bir yerde toplanmasını, rakip firmaların durumunu ve

kendi performanslarını inceleyebilecekleri sistemler kullandıkları, ayrıca büyük ölçekli konaklama işletmelerinin %60'ı ve küçük ölçekli konaklama işletmelerinin %6'sının Sosyal Müşteri İlişkileri Yönetimi konusu üzerinde önemle durdukları ve bunun için de sosyal medya uzmanları ile çalıştıkları belirlenmiştir.

Tablo 7: Çevrimiçi İletişim Kanallarındaki Yorumlar

Kullanılan İfadeler	n
Takip Ediyoruz	21 (16K,5B)
Cevap Yazıyoruz	11 (7K, 4B)
Cevap Yazmaya Çalışıyoruz	4 (4K)
Cevap Yazmıyoruz	4 (3K,1B)
Yorum ve Analiz Sistemleri Kullanılıyor	4 (4B)
Sosyal Medya Uzmanı ile Çalışılıyor	3 (1K,2B)
E-posta ile İletişime Geçiliyor	2 (2K,1B)
Yazanın Niyetine Göre Cevap Yazıyoruz	1 (1K)

Yöneticilerin bir kısmı; çevrimiçi iletişim kanallarında kendi işletmeleri ile ilgili çıkan bütün haberleri alan, işletmeye sunan, tüm yorumların ve sistemin yönetildiği, şikayetlerin kategorize edilerek her birinin kendi içinde görülmesi, değerlendirilmesi ve raporlanmasını sağlayan yorum ve analiz sistemlerinden TrustYou Analytics ve Ravinate sistemlerini kullandıklarını ifade etmişlerdir. İki farklı analiz sisteminin kullanıldığı büyük ölçekli konaklama işletmelerinin %75'nin 'TrustYou Analytics', kalan kısmının 'Ravinate' sistemini kullandıkları belirlenmiştir.

Araştırmada dikkat çeken önemli bir nokta ise bu sistemlerden biri olan "TrustYou Analytics" kullanan büyük ölçekli konaklama işletmesi yöneticisinin, buna rağmen işletme olarak yorumlara cevap yazmama prensibi aldıklarını ifade etmesidir. Yorumları takip edip, cevap yazmayan işletme yöneticisi nedenlerini şu şekilde açıklamaktadır:

Mülakat 19: "Otelin yazılan yorumlara cevap vermeme prensibi var. Yorumlara yazılan cevaplar sadece cevap vermek için yazılan

cevaplar. Biz bu misafirin yorumuna kayıtsız kalmıyoruz, misafirle birebir iletişim kuruyoruz (e-posta-telefon), ancak bunu deklare etmek istemiyoruz. Bütün misafirlere kendimizi haklı çıkartıyormuş gibi izlenim vermek istemiyoruz”.

Cevap yazmayan yöneticilerin, yorum yazan müşterilere e-posta veya telefonla ulaşarak şikayeti çözmesi dikkat çeken diğer bir konudur. Yöneticiler şikayetin cevabını, herkesin okuyarak bilgi edinecekleri şekilde değil, müşterileri telefonla arayarak veya e-posta atarak verdiklerini vurgulamaktadırlar. Yani internetteki şikayet veya yorum sitesine yazılan yorumu binlerce insan görürken, işletme yöneticisi yazılan yorumu herkesin görebileceği şekilde cevaplamamakta, sadece şikayeti yazan müşteriye ulaşarak telafi veya özür dileme yoluna gitmektedir. Bu durum, iletişime geçilen müşteri için bağlılık veya memnuniyet oluştururken, diğer binlerce potansiyel müşterinin dikkate alınmadığı gerçeğini ortaya koymaktadır. Bu tutumun aksine, çevrimiçi iletişim kanallarında yazılan her şikayeti değerli bilgi kaynağı olarak alan bazı konaklama işletmelerinin, buradaki yorumların takibini yapıp, cevap yazacak sosyal medya uzmanları ile çalıştığı belirlenmiştir.

IV. SONUÇ VE TARTIŞMA

Turizm sektöründeki konaklama işletmelerinde, şikayet yönetiminin etkin yürütülebilmesi ve sunduğu fırsatlardan en iyi şekilde yararlanılabilmesi için işletmelerin öncelikle müşterilerini tanımaları gerekmektedir. Müşteri bilgilerinin hangi oranlarda ve hangi bilgi sistemleri ile kaydedildiği incelendiğinde; hem büyük ölçekli hem de küçük ölçekli konaklama işletmelerinde müşteri bilgilerinin kaydedildiği ancak küçük ölçekli konaklama işletmelerinin müşteri bilgilerinin, müşteri memnuniyeti oluşturmak için büyük ölçekli konaklama işletmelerine göre daha az kullandığı belirlenmiştir. Araştırmadan elde edilen bu sonuç Melian-Gonzalez ve Jacques (2016)'in bilgi teknolojisinin konaklama işletmelerindeki kullanımı ve etkileri üzerine yaptığı araştırmada büyük ölçekli konaklama işletmelerinin, bilgi teknolojisini müşteri memnuniyet ve hizmet kalitesini artırmaya yönelik kullandığı sonucunu desteklemektedir.

Araştırmada şikayet yönetiminin tam olarak anlaşılması, bu nedenle de gerekliliklerinin yerine getirilmediği; konaklama işletmelerinde şikayet yönetimi ile şikayet kavramlarının birbiri ile karıştırıldığı dikkat çekmiştir. Özellikle şikayetin yönetiminde belli prosedürlerin ve standartların oluşturulması, güncel tutulacak bir sistemle şikayeti bildiren müşterilerin şikayetine hem hızlı, hem adil çözümler getirilmesi gerekliliği esasken, işletmelerin genelinde böyle bir sistem, prosedür veya çözüm süreci geliştirmediği görülmektedir. Araştırmada elde edilen bu bulgu; Akçakanat vd. (2015)'nin konaklama işletmelerinde geribildirimlerin önemini inceledikleri araştırmada elde edilen bulgular ile örtüşmemektedir. Nitekim araştırma sonucu; konaklama işletmelerinin %61,2'sinde geri bildirimlerin yönetimi ile ilgili işletme içi yayınlanmış, geri bildirimlerin nasıl çözümleneceğini anlatan bir kılavuzun olduğunu göstermektedir. Ancak bu araştırmada elde edilen bulgularda; genellikle müşteri şikayetinın gerçekleştiği yere ve şikayetin ne olduğuna göre gelişen ve değişen işletme içi çözüm süreçleri dikkat çekmektedir.

Büyük ölçekli konaklama işletmesi yöneticilerinin şikayet kayıtlarını otomasyon sistemlerinde tuttıkları ve çeşitli istatistiksel verilerle işletmede iyileştirme yaptıkları, ayrıca bu işletmelerden ikisinin buna ek olarak şikayet kayıt sistemi kullandıkları dikkat çekmektedir. Bununla birlikte şikayetçi müşterilerin, bilgisayar destekli otomasyon sistemleri kullanılarak müşteri kayıt ekranına profil notu girilmesi ile tutulan kayıtlar, büyük ölçekli konaklama işletmelerinin tümünde, küçük ölçekli konaklama işletmelerinin çok azında şikayetin kaydı konusunda kullanılan bir diğer yöntemdir. Ancak işletmelerin çoğu, şikayet ile ilgili verilere, odalara koydukları iç anketlerle ulaşabildiklerini ifade etmişlerdir. Bu durum hem büyük ölçekli, hem de küçük ölçekli konaklama işletmelerinde manuel doldurulan iç anketlerin büyük etkinliği olduğunu göstermektedir.

Arpacı ve Toylan (2015)'nin konaklama işletmeleri ve seyahat işletmelerine yönelik, turistik tüketicilerin şikayetlerinin, işletmeler tarafından bilgi yönetimi süreci içerisinde bilgi kaynağı olarak değerlendirilmesinin tespiti ile ilgili yaptıkları araştırmada; turizm işletmelerinin gelen şikayetleri bir bilgi kaynağı olarak görmedikleri sonucuna ulaşmışlardır. Ancak bu araştırma; söz konusu

turizm işletmelerinin, sadece konaklama işletmeleri bazında ve ölçeklerine göre ele alarak, müşteri şikâyetlerinin bilgi yönetimi kapsamında değerlendirilmesi konusunda farklı sonuçlar elde edilmesini sağlamıştır. Buna göre büyük ölçekli konaklama işletmelerinde şikâyetin bilgi kaynağı olarak görüldüğü ancak küçük ölçekli konaklama işletmelerinin çok azında şikâyet kaydının bilgi kaynağı olarak kullanıldığı, küçük ölçekli konaklama işletmelerinde tutulan kayıtların çoğunun teknik arıza kaynaklı tutulan kayıtlar olduğu belirlenmiştir.

Şikâyet yönetiminin tam olarak anlaşılmadığı küçük ölçekli konaklama işletmelerinde, çalışanların müşteri şikâyetlerinden çekindikleri, bu bilgiyi diğer çalışanlarla paylaşmadıkları ve üstünü örtmeye çalıştıkları dikkat çekmiştir. Bu durumun, personel güçlendirme ile iyileştirilmesi, işletmeye şikâyet yönetimi konusunda üstünlük sağlayacaktır. Nitekim Chan vd. (2016)'nin yaptıkları araştırmada da; şikâyetlerin yönetimi konusunda personelin işletme stratejisi ve hizmetlerini sürekli gözden geçirmesi, normal iş eğitimlerine ek olarak, şikâyet yönetimi üzerine odaklanan eğitimler almaları gerekliliği sonucuna ulaşmıştır.

Büyük ölçekli konaklama işletmelerinde şikâyeti çözme konusunda çalışanların teşvik edildiğini ve bazı inisiyatiflerin verildiğini, şikâyetin olduğu yere göre çalışanların da şikâyete çözüm üretebileceği belirlenmiştir. Ancak genel olarak işletmelerde şikâyeti çözme yetkisi ve sorumluluğun üst yönetimde biriktiği, hiyerarşik bir yönetim sisteminin şikâyet konusunda da etkin olduğu dikkat çekmektedir.

Kaybedilen müşterilerin konaklama işletmelerinde; ürün ve hizmet sonucu oluşan kayıplar, fırsatçı müşterilerden kaynaklı kayıplar ve müşteri beklentileri ile ilgili kayıplar olmak üzere üç şekilde yorumlandığı ve bu üç duruma göre tutum geliştirildiği görülmektedir. Ancak kaybedilen müşteriler doğru yönetilmediğinde, işletmenin riskli ve mali açıdan kayıplara uğrayacağı "reklamasyon"la baş etmek zorunda olacakları unutulmamalıdır. Bu durumun önüne geçmek amacıyla şikâyet yönetim sürecinde kullanılan; şikâyet çözüme kavuşturulmuşsa müşteri işletmeden ayrılmadan, müşterinin bunu teyit etmesini

(imza, isim vb.) sağlayan şikayet kayıt formları, işletmeye büyük fayda sağlayacaktır.

Alrawadieh ve Demirkol (2015)'un çevrimiçi iletişim kanlında büyük ölçekli on konaklama işletmesinin şikayet bildirimlerinin incelendiği çalışma kapsamında; işletmelerin şikayetlerin sadece % 42'sine cevap yazdığı ve söz konusu konaklama işletmelerinin bu mecralardaki şikayetlerin öneminin yeterince farkında olmadıkları sonucuna ulaşmıştır. Çeşme'de yapılan görüşmelerde ise, işletme yöneticilerinin hepsinin çevrimiçi iletişim kanallarında işletmeleri ile ilgili paylaşılan tüm geri bildirimleri takip ettikleri ancak büyük ölçekli konaklama işletmelerinin %80'nin, küçük ölçekli konaklama işletmelerinin %44'ünün cevap yazdığı tespit edilmiştir. Cevap yazmayan konaklama işletmeleri; tüm yorumları görmelerine rağmen, bu durumu (cevap yazmayı) suni bulduklarını, diğer işletmelerin yazdıkları cevapları da gördüklerini fakat belirli kalıplarla doğal olmayan bir sonuç çıktığını düşündükleri için cevap yazmadıklarını dile getirmişlerdir. Araştırmada elde edilen bu bulgunun; Zhang ve Va'squez (2014)'in, yönetim tarafından negatif çevrimiçi değerlendirmelere verilen 80 cevabı analiz ettikleri araştırmadaki bulgularla uyumlu olduğu görülmektedir. Nitekim bu tür yanıtların üçte birinin spesifik olmadığına dikkat çeken araştırmada; işletme yanıtlarının sadece % 24'ünün ayrıntılı açıklamayı veya ortaya çıkan sorunları çözmeyi amaçladığı saptanmıştır. Konaklama işletmelerinin olumlu olumsuz tüm bildirimlere cevap yazması çok önemliyken, "kalıplaşmış ifadelerle" verilen cevapların bazı konaklama işletmeleri tarafından, bu durumu doğal bulmamalarına ve kendileri ile ilgili çevrimiçi iletişim kanallarında yazılan tüm yorumlara cevap verilmemesine neden olmaktadır. Einwiller ve Steilen (2015); işletmelerin çevrimiçi iletişim kanallarında, işletmeleri ile ilgili şikayetleri görüp cevap yazmama nedenini; şikayetçiyi bu mecradan uzaklaştırma isteği olarak açıklamışlardır. İşletmelerin şikayetçinin olası potansiyel müşterilerini etkilemesini istemedikleri için e-posta veya telefon ile iletişim sağladıklarını ortaya çıkaran araştırmanın bu sonucu, Çeşme'de çevrimiçi iletişim kanallarında cevap yazmayan, e-posta ve telefonla görüşme sağlayan yöneticilerin olduğu sonucu ile uyumluluk göstermiştir.

Araştırmada çevrimiçi iletişim kanallarının kullanımı ile ilgili elde edilen bulgular; Boateng (2016)'in özellikle sosyal medyanın müşteri bilgisinin incelenmesi konusunda önemli avantajlar sağladığı ve işletmelerin bu anlamda çevrimiçi iletişim kanallarındaki müşteri bilgilerine güvenmesi gerektiği sonucuna ulaştığı araştırması ile paralellik göstermektedir. Nitekim bu araştırmada büyük ölçekli konaklama işletmelerinin internette bir çok bilgi yığını arasından işletme ile ilgili yorumları toplayan, analiz edebilen, diğer rakip işletmelerin çevrimiçi iletişim kanallarında aldıkları şikâyet veya olumlu yorumları da görebilen bir sistemle bu bilgileri yönettikleri belirlenmiştir.

Sparks vd. (2016), konaklama işletmeleri müşterilerinin çevrimiçi iletişim kanallarındaki şikâyetlerinin incelendiği araştırmada; şikâyetlere verilen yanıtların genel müdür veya misafir ilişkileri tarafından verildiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu araştırmada ise genel olarak tüm işletmelerde yapılan yorumların genel müdür tarafından yazıldığı ancak çevrimiçi iletişim kanallarındaki yorumlara doğru-etkili cevap yazılması, bunların takibinin profesyonel bir şekilde yapılması amacıyla, bazı işletmelerin çeşitli ajanslar, danışmanlık şirketleri ile anlaşarak sosyal medya uzmanları ile çalıştıkları belirlenmiştir.

Bilgi yönetiminin müşteri şikâyetlerini yönetme konusunda fırsatlar sunacağına işaret eden, bilgi yönetimi-şikâyet yönetimi kavramlarını yalnız müşteri perspektifinden değerlendiren araştırmaların dışında, işletme yöneticileri ile birebir görüşülerek bu konuların yorumlanmasına olanak sağlayan bu araştırmanın literatüre katkı sağlaması hedeflenmiştir. Şikâyetin etkin yönetilmesinde bilgi yönetiminin önemine vurgu yapan çalışmada, farklı ölçeklerdeki konaklama işletmelerinin bu iki yönetim şeklini işletmelerinde nasıl kullandıkları kıyaslanarak, araştırmanın güncel ve öznel olması sağlanmıştır. Sadece yöneticilere şikâyet ve bilgi yönetimi konuları ile ilgili sorular sorulmuş, otel işletmelerinde konaklayan müşterilere herhangi bir anket uygulanmamış, görüşleri alınmamıştır. İleride yapılacak araştırmalarda, bu konuların müşteriler açısından ele alınması mümkündür. Bu doğrultuda elde edilen sonuçlar ve önerilerin şikâyet ve bilgi yönetimi kapsamında,

diğer konaklama işletmelerine ve yapılacak yeni araştırmalara katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Afriyie, S. Donkor, P. Nimsah, W. K. Ve Danquah, B. A. (2016). Customer Complaints Management Practices on Service Performance of the Public Sector in Ghana. The Case of Ghana Water Company Limited. American Scientific Research Journal for Engineering, Technology, and Sciences (ASRJETS).17(1):307-317.
- Akçakanat, T. Kılıklı, M. ve Çarıkçı, İ. H. (2015). Yönetim Geliştirme Aracı Olarak Müşteri Geri Bildirimlerinin Önemi:Turizm İşletme Belgeli 4 ve 5 Yıldızlı Otel İşletmelerinde Bir Uygulama. Visionary E-Journal/Vizyoner Dergisi.6(13):72-89.
- Aksatan, M. (2010). Küçük Ölçekli Konaklama İşletmelerinde Müşteri İlişkileri Yönetimi:Alaçatı Örneği. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Alabay, N. (2012). Müşteri Şikayetleri Yönetimi. Uluslararası Yönetim İktisat Ve İşletme Dergisi. 8(16):137-158.
- Alavi, M. ve Leidner, D. E. (2001). Knowledge Management And Knowledge Management Systems: Conceptual Foundations And Research Issues. Mıs Quarterly. 25(1): 107-136.
- Alrawadieh, Z. ve Demirkol, Ş. (2015). Konaklama İşletmelerinde E-Şikâyet Yönetimi: İstanbul'daki Beş Yıldızlı Oteller Üzerinde Bir Çalışma. Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. 3(1):132-151.
- Alvarez, I. Cilleruelo, E. ve Zamanillo, I.(2016). Is Formality in Knowledge Management Practices Related To The Size Of Organizations? The Basque Case. Human Factors And Ergonomics in Manufacturing & Service Industries.26(1):127-144.
- Argan, M.T. (2014). E-Şikayetle İlgili Tanımlayıcı Bir Çalışma: Şikayet Forumu Olarak Bir Web Sitesinin Sosyal Ağ Analizi, İnternet Uygulamaları Ve Yönetimi Dergisi. 5(1): 49-66.
- Arpacı, Ö. ve Toylan, N.V.(2015). Turizm İşletmelerinde Bilgi Yönetimi Ve Bilgi Kaynağı Olarak Müşteri Şikayetlerinin Değerlendirilmesi. Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. 2015(9):50-71.

- Aymankuy, Ş. (2011). Yerli Turistlerin İnternet Ortamındaki Şikayetlerinin Satın Alma Kararlarına Etkileri. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 14(25): 218-238.
- Bahar, Ö. (2011) . Konaklama İşletmelerinde Bilgi Yönetimi: Altyapı, Uygulama ve Karşılaşılan Engeller. İşletme Araştırmaları Dergisi. 3(29): 51-68.
- Bakan, İ. ve Şekkeli, Z. H. (2015).Lojistik Koordinasyon Yeteneği, Lojistik İnovasyon Yeteneği ve Müşteri İlişkileri (MİY) Yeteneği İle Rekabet Avantajı Ve Lojistik Performans Arasındaki İlişki: Bir Alan Araştırması. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi.5(02):39-68.
- Barış, G. (2015). Şikayet Yönetim Rehberi. İstanbul: Mediacat Kitapları.
- Barış, G. (2008). Kusursuz Müşteri Yönetimi İçin Şikayet Yönetimi. İstanbul: Mediacat Kitapları.
- Barlow J. Ve Moller C. (2008). A Complaint İs A Gift: Recovering Customer Loyalty When Things Go. San Francisco: Berret Koehler Publishers.
- Barutçugil, İ. (2002).Bilgi Yönetimi. İstanbul:Kariyer Yayıncılık.
- Bayuk, M. N. ve Kurtuldu H. S. (2006). İşletmelerde Müşteri Göçü Ve Müşterilerin Terk Etme Nedenleri. Pazarlama Dünyası.20(4):55-59.
- Berezina, K. Bilgihan, A. Cobanoğlu, C. ve Okumus, F. (2016). Understanding Satisfied And Dissatisfied Hotel Customers: Text Mining Of Online Hotel Reviews. Journal of Hospitality Marketing & Management.25(1):1-24.
- Beveren, J. V. (2002). A Model Of Knowledge Acquisition That Refocuses Knowledge Management.Journal Of Knowledge Management.6(1):18-22.
- Blodgett, J. G. ve Anderson, R. D. (2000). A Bayesian Network Model Of The Consumer Complaint Process. Journal Of Service Research, 2(4): 321-338.
- Boateng, H. (2016). Customer Knowledge Management Practices On A Social Media Platform A Case Study Of MTN Ghana And Vodafone Ghana. Information Development. 32(3): 440-451.
- Cesur, E. ve Şahin, S. (2016). Turistlerin Şikayet Davranışları ve Şikayetlerin Çözümüne Yönelik Beklenti Farklılıkları. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi.9(42):1307-9581.

-
- Chan, G.S.H., Hsiao, A. C. H. , Lee, A. L. Y. (2016). Exploration of Customer Compliant Behavior toward Asain Full-Service Restaurants. *International Journal of Marketing Studies*.8(2):46.
- Cooper, C. (2006). Knowledge Management And Tourism. *Annals Of Tourism Research*, 33(1): 47-64.
- Cui, A. S. ve Wu, F. (2016). Utilizing Customer Knowledge İn İnnovation: Antecedents And İmpact Of Customer İnvolveıment On New Product Performance. *Journal Of The Academy Of Marketing Science*.44(4):516-538.
- Day, R. L. ve London, E.L. (1976). Collecting Comprehensive Consumer Complaint Data By Survey Research, *Advances İn Consumer Research*. 3(1): 255-270.
- Davenport, T. H., ve Prusak, L. (1998). *Working Knowledge: How Organizations Manage What They Know*. Harvard Business Press.
- Drucker, P.F. (1993). *Kapitalist Ötesi Toplum*. Çev. Belkıs Çorakçı. İstanbul: İnkılap Kitapevi.
- Einwiller, S.A. ve Steilen, S. (2015) Handling Complaints On Social Network Sites–An Analysis Of Complaints And Complaint Responses On Facebook And Twitter Pages Of Large US Companies. *Public Relations Review*.41(2):195-204.
- Ekiz, E. H. Araslı, H. Farıvarsadri, G. ve Bavik, A. (2008). Algılanan Adalet Kavramı Perspektifinde Etkin Şikayet Yönetimi: KKTC Üniversiteleri Üzerine Bir Araştırma. *Sosyal Bilimler Dergisi*. 2008 (19): 43-57.
- El-dief, M. M. ve El-dief, G. M. (2015).Investigating E-Complaints On Seaside Resort Hotels: Evidence From Sharm El-Sheikh, Egypt. *Proceedings Of The International Conference On Tourism (ICOT 2015)* (ss. 85-97).Düzenleyen Middlesex University, IATOUR (The International Association for Tourism Policy) London.24-27 Haziran 2015.
- Eşkinat, A. (2009). Müşterinin Elde Tutulmasında Şikayet Yönetiminin Önemi ve Hizmet Sektörüne İlişkin Bir Uygulama. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Friman, M., ve Edvardsson, B. (2003). A Content Analysis Of Complaints And Compliments. *Managing Service Quality: An International Journal*, 13(1): 20-26.
- Gökdeniz, İ. Bozacı, İ. Ve Karakaya, E. (2011). Şikayet Yönetim Süreci Sonrası Memnuniyeti Etkileyen Faktörler Üzerine Uygulamalı Bir Araştırma.
-

Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 26(2011): 173-186.

- Jean Harrison-Walker, L. (2001). E-Complaining: A Content Analysis Of An Internet Complaint Forum. *Journal Of Services Marketing*, 15(5): 397-412.
- Khasawneh, M. H., Tarhini, A., Akour, M.A. ve Al-Salti, Z. (2016). Developing the Main Knowledge Management Process via Social Media in the IT Organisations: A Conceptual Perspective. *International Journal of Business Administration*.7(5): 49-64.
- Kılıç, B. ve Ok, S. (2012). Otel İşletmelerinde Müşteri Şikayetleri Ve Şikayetlerin Değerlendirilmesi. *Journal Of Yasar University*. 25(7): 4189-4202.
- Kılınc, U. ve Kılınc, O. (2013). Etkili Şikayet Yönetimi. *Turizmde Güncel Konular Ve Eğilimler*. (ss. 289-302). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Kitapçı, O. (2009). Müşteri Şikayet Davranışlarında Kültürler Arası Farklar: K.K.T.C. Vatandaşları Ve T.C. Vatandaşlarına Yönelik Bir Uygulama. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 25(25): 197-204.
- Kozak, M. A. (2012). Genel Turizm Bilgisi. *Anadolu Üniversitesi*.
- Kozak, M. (2007). Turizm Sektöründe Tüketicilerin Şikayetlerini Bildirme Eğilimleri. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*. 14(1): 137-151.
- Marco-Lajara, B., Zaragoza-Sáez, P. D. C. Claver-Cortés, E. ve Ubeda-Garcia, M. (2016). Hotel Performance And Knowledge Sources In Spanish Tourism Districts. *Current Issues In Tourism*.(Eylül):1-26.
- Mat, A., Said, A.M., Bakar, E.A., Kori, N. L. ve Munir, Z. A. (2016). Determining the Income Differences and Complaint Behavior Among Automobile Repairs and Service Consumers in Shah Alam, Malaysia. *Procedia Economics and Finance*.37(2016):21-26.
- Melián-González, S. ve Jacques, B. G. (2016). "A Model That Connects Information Technology And Hotel Performance." *Tourism Management*.53(2016):30-37.
- Minghetti, V. (2003). Building Customer Value In The Hospitality Industry: Towards The Definition Of A Customer-Centric Information System. *Journal Of Information Technology & Tourism*. 6(2): 141-152.
- Nonaka, I. ve Takeuchi, H.(1995). *The Knowledge-Creating Company: How Japanese Companies Create The Dynamics Of Innovation*. New York: Oxford University.

- Odabaşı, Y. (2009). Satışta Ve Pazarlamada Müşteri İlişkileri Yönetimi. İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Olalı, H. ve Korzay, M. (1993). Otel İşletmeciliği. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım Aş.
- Olca, A. ve Sürme, M. (2014). Otel İşletmelerinde Müşteri Şikayetlerini Belirlemeye Yönelik Ampirik Bir Çalışma. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi. 7(35): 1307-9581.
- Öğüt, A. (2012) Bilgi Çağında Yönetim. İstanbul: Nobel Yayın Dağıtım.
- Özdemir, M. (2010). Nitel Veri Analizi: Sosyal Bilimlerde Yöntembilim Sorunsalı Üzerine Bir Çalışma. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi.11(1):323-343.
- Özgener, Ş. (2002), Global Ölçekte Değer Yaratan Bilgi Yönetimi Stratejileri, 1. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi, Kocaeli, 483-496.
- Ramphal, R. R. (2016). A Complaint Handling System for the Hospitality Industry, African Journal of Hospitality, Tourism and Leisure Volume. 5(2):1-15.
- Singh, J. (1988) Consumer Complaint Intentions And Behavior: Definitional And Taxonomical Issues. The Journal Of Marketing, (1988): 93-107.
- Sözbilir, F. ve Yeşil, S. (2016). Bilgi Yönetiminin Rekabetçi Avantaj Üzerindeki Etkisi: Türkiye'de Bir Alan Araştırması. Bilgi Dergisi.18(1):92-116.
- Sparks, B.A., So, K. K. F and Bradley, G. L. (2016). Responding To Negative Online Reviews: The Effects Of Hotel Responses On Customer Inferences Of Trust And Concern. Tourism Management.53(2016):74-85.
- Sujithamrak, S. ve Lam, T. (2005). "Relationship Between Customer Complaint Behaviour and Demographic Characteristics: A Study of Hotel Restaurants' Patrons". Asia Pacific Journal of Tourism Research: 10(3): 289-307.
- Stauss, B. ve Seidel W. (2004). Complaint Management: The Heart Of CRM. U.S.A.:Thomson Business And Professional Publishing.
- Tax, S. Brown S. ve Chandrashekar M.(1998). Customer Evaluations Of Service Complaint Experiences: Implications For Relationship Marketing. Journal Of Marketing, 62 (April): 60-76.
- Taşkın, E. (2005). Müşteri İlişkileri Eğitimi. İstanbul:Papatya Yayıncılık.
- Tekin, H. H. (2012). Nitel Araştırma Yönteminin Bir Veri Toplama Tekniği Olarak Derinlemesine Görüşme. Sosyoloji Dergisi. 3(13): 101-116.
-

- Tepeci, M. ve G. Koçak (2005). Ekiplerde Öğrenme: Öğrenen Örgütler Olmanın Anahtarı. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 14 (1): 379-393.
- Tseng, S. M. (2016). The Effect Of Knowledge Management Capability And Customer Knowledge Gaps On Corporate Performance. Journal Of Enterprise Information Management.29(1):51-71.
- Tseng, S. M. (2008). Knowledge Management System Performance Measure Index. Expert Systems With Applications, 34(1): 734-745.
- Turgut, M. (2015). Şikâyet Yönetimi ve Müşteri Bağlılığının İşletme Ekonomilerindeki Döngüleri. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi.8(36):903-909.
- Yang, J. ve Wan, C. (2004), Advancing Organizational Effectiveness And Knowledge Management Implementation. Tourism Management. 25: 593-601.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma.Ankara:Seçkin Yayınları.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2008). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma.Ankara:Seçkin Yayınları.
- Yıldırım, A. (1999). Nitel Araştırma Yöntemlerinin Temel Özellikleri Ve Eğitim Araştırmalarındaki Yeri Ve Önemi. Eğitim Ve Bilim Dergisi. 23(112): 7-17.
- Yılmaz, V. Arı, E. ve Doğan, R. (2016). Online Alışverişte Müşteri Şikâyet Niyetleri Ve Davranışlarının Yapısal Eşitlik Modeli İle İncelenmesi. Journal Of Yasar University.11(42):102-112.
- Yücel, I. ve Koçak, D. (2016). Örgüt Kültürü ile Personel Güçlendirme Arasındaki İlişkiye Yönelik Bir Araştırma. Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi KAÜİİBD. 7(12):1- 24.
- Zaim, H. (2004). Bilgi Yönetimi Süreçleri ve Siemens Business Services Türkiye Uygulaması. Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi.(47):35-60.
- Zhang, Y. ve Va'Squez, C. (2014). Hotel's Responses to Online Reviews: Managing Consumer Dissatisfaction. Discourse, Context And Media 6(2014):54-64.
- Wan, S., ve Law, R. (2017). Leveraging Online Reviews in the Hotel Industry. In Analytics in Smart Tourism Design (ss. 235-252). Springer International Publishing.
- Wang, J., Ding, D. Liu, O. ve Li, M. (2016). A Synthetic Method For Knowledge Management Performance Evaluation Based On Triangular Fuzzy

Number And Group Support Systems. *Applied Soft Computing*.39:11-20.

Wiig, K. M. (1997). Knowledge Management: Where Did It Come From And Where Will It Go?. *Expert Systems With Applications*.13(1):1-14.

Wilson, T. D. (2002). The Nonsense Of Knowledge Management. *Information Research*, 8(1): 8-1.

Halil UZDU¹**ÖZ**

Sinema, özgün yapısıyla medya organları içerisinde farklı bir konuma sahiptir. Yarattığı kurmaca dünyada bazen sosyal gerçeklerle birebir örtüşen (belgesel) veya sosyal gerçekleri yeniden üreten bazen tamamen hayali (fantazy) olayları ele alan bazen de sosyal gerçeklerle, hayali olayların iç içe geçmiş bir anlatısını ele alan büyümlü bir dünya sunar. Bu kurmaca dünyada gerçekte yaşanmış kimi olayları sinemasal anlatılarla yeniden üreterek ele almak sinemasal yöntemler içinde belki de en çok tercih edilenidir. Ülkemizde "Gizli Dosya" adıyla seyirciye sunulan Truth, ABD'de bir medya organında yaşanan gerçek olayları sinema perdesine taşımaktadır. Olayın kahramanı Mary Mapes'in bizzat kaleme aldığı "Truth and Duty: Press, President and Privilege of Power (Gerçek ve Görev: Basın, Başkan ve Gücün Ayrıcalığı)" kitabına dayanarak yazılan senaryo, aslında "haber yapmanın ne kadar zor ve belalı" bir iş olduğunun sinemasal anlatısını sunmaktadır. Bu makale "Truth" filmini "medya, siyaset ve çıkar" üçgeninde yapılan ve dünya genelinde de yaygın/geçerli olan anlayış özelinde medyanın nasıl işlediğini göstermeyi amaçlamaktadır. Düz izlemesiyle elde edilecek veriler sosyolojik bağlamda yorumlanmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Medya, Sinema, Haber, Siyaset, Sosyoloji

MEDIA AND POLITICS RELATIONSHIP IN THE EXAMPLE "TRUTH" MOVIE ABSTRACT

Cinema and media outlets within the unique structure located in a different location. reproduces verbatim overlapping or social reality sometimes the facts in the fictional world created sometimes entirely fictitious (fantasia) events dealing with sometimes social facts, addressing the narrative interwoven imaginary event space offers a magical world. Anldlr perhaps the most preferred for certain events actually occurred by reproducing the cinematic narrative cinematic methods to address this fictional world. In our country, "Confidential File" presented the audience with the name "The Truth" real events that happened in a movie in the US media carries the cinema screen. Event hero Mary Mapes's taken personally written "Truth and Duty: Press, President and privileges of power" based on the book written script, in fact, "What's making news as difficult and troubled" offers a

¹ Dr. Afyon Kocatepe Üniversitesi AFYON MYO e- posta: (huzdu@hotmail.com)

cinematic narrative that job. This article "The Truth" film "media, politics and interests" of the construction of the triangle, the current understanding of the whole world actually intends to evaluate in particular. The data to be obtained by the article content analysis technique will be limited by evaluating the sociological context.

Keywords: Media, Movies, News, Politics, Sociology

Giriş

Medya, modern dünyanın gündelik rutinlerinin vazgeçilmez unsurlarından birisidir. Günümüz dünyasında hemen herkes güne, öncelikle gazete, dergi, televizyon, radyo ya da sosyal medya aracılığıyla etrafında ne olup bittiğiyle ilgili merakını gidermekle başlar. Bu, bilginin, haberin veya malumatın küreselleşmesi anlamına gelmektedir ki bu şekilde "bilginin küreselleşmesi" (Avcıoğlu, 2013) kitle iletişim araçlarının modern çağa/hayata getirdiği imkânlardan belki de en önemlisidir. Çünkü insan kitle iletişim araçları sayesinde bilgiye, habere/malumata kolayca ulaşarak ülke ve dünya gündemiyle çok daha ilgili hale gelir. Medya geniş bilgi, haber ya da malumat ağı sayesinde sağladığı sınırsız faydalarının yanı sıra elbette olumsuzluklara, yanlış yönlendirmelere, bilgi kirliliği yaratarak zihinleri bulandırmaya da açık bir alandır.

Medyanın yaygın, etkili ve açık uçlu olma özelliği, esas işlevi olan kamuoyunu doğru bilgilendirme amacının yanısıra; siyaset, ideoloji ve maddi çıkar sağlamanın aracı olarak istismar edilmesini de mümkün kılmaktadır. Yakın tarih açıkça göstermektedir ki dünyada medyanın bu anlamda kullanımı oldukça yaygındır. Bu suiistimaller zaman zaman sinema filmlerine de konu olmaktadır. Bu bağlamda Truth filmi iyi bir örnek olarak kabul edilebilir. Filmin başkarakterleri Mary Mapes, Amerikan CBS haber kanalında ünlü spiker Dan Rather'ın sunduğu *60 Dakika* programının yapımcısıdır. Mapes, programda, 2004 seçimleri arafesinde Başkan Bush'un askerlik görevi sırasında kayırılıp kayırılmadığı yani askerlik hizmetinde kusurlu olup olmadığıyla ilgili eleştirel bir haber yayınladı. Büyük ilgi uyandıran haber, ülkede bir anda gündem olur. Ancak bu başarılı haber, başta muhafazakâr internet sitelerinin ve rakip haber kanallarının sert eleştirilerine maruz kalır. Yayımlanan belgelerin gerçek olup olmadığı üzerine yoğunlaşan itirazlar, CBS Haber'i zor durumda bırakır. Tanıkların ifadelerini birer birer geri çekmeleriyle haber iyiden iyiye dayanaksız kalmıştır. Haberin mimarı olan Mary Mapes ise siyaset, güç ve çıkar ilişkisi kısılcasına alınarak saldırıların hedefi olur. Sonuçta çıkarlarını önceleyen televizyon üst yönetimi, olayı araştırmakla görevli komisyonun kararını (Bağımsız Heyet

Raporu) gerekçe göstererek başta Mary Mapes olmak üzere tüm program ekibini işten çıkartır.

Bu çalışma, Truth filmi özelinde, medyanın, ekonomik çıkar, siyaset ve güç ilişkileri bağlamında nasıl yapılandığını örneklemeyi amaçlamaktadır. Düz izleme yöntemi (Arslantepe, 2010: 2) özellikle sinema ve televizyon araştırmalarında işlevsel olan, kısaca herhangi bir görselin çıplak gözle izlenmesini ifade eden bir yöntemdir. Araştırmacılar tarafından özellikle zaman tasarrufu sağladığı için sıklıkla tercih edilir. Bu yöntemle inceleme konusu olan filmde özellikle medyanın üzerindeki siyasi baskıları ve Mary Mapes’in habercilik anlayışını yansıtan sahneler ele alınarak medyanın maruz kaldığı siyasi ve ekonomik baskılar örneklenmeye çalışılacaktır. Bununla birlikte filmde ulaşılan bazı veriler sosyolojik açıdan değerlendirme konusu yapılacaktır.

1. Medyanın İşlevi

İngilizce bir kavram olan ve Türkçeye “kitle iletişim araçları” olarak çevrilen “medya” (Cerci ve Özdemir, 2015: 3) insanların haber ihtiyacını gidermek için kurulmuş ve sistematize edilmiş teknik/teknolojik imkânlar bütünü olarak kabul edilebilir. Bu imkânların günümüzde ulaştığı kapsam son derece geniştir. Gazete, dergi, kitap, broşür gibi yazılı, radyo gibi işitsel, televizyon ve sinema gibi hem görsel hem de işitsel araçlar olabileceği gibi; internet, sosyal ağlar ve cep telefonu gibi daha yeni iletişim araçlarına kadar uzanan geniş yelpazede hemen her türlü iletişim aracı, bir anlamda medya organı olarak düşünülebilir. Mora’nın ifadesiyle medya: “Her çeşit mesajı, farklı sosyo-demografik özelliklere sahip kitleye, kendi yayın politikasına göre dolayımlyarak ve aracın özelliklerine göre formatlayarak, tek yönlü yayan, kitle iletişim aracıdır” (2011: 191). Başka bir deyişle “farklı iletişim teknikleri”nin (Monaco, 2013: 405) tümünü ifade etmek için kullanılan medya, bilgisayar ve iletişim teknolojilerinin sağladığı imkânlara hemen uyum sağlamakta, bu teknolojik imkânların sunduğu avantajları/yenilikleri bünyesine adapte ederek etki ve gücünü her geçen gün daha da artırmaktadır. Günümüzde hem toplumsal hem de bireysel anlamda hayatın her alanına nüfuz etmiş olan medya; bilgilendirme, kültürel devamlılık, toplumsallaşma, kamuoyu yaratma ve eğlendirme olmak üzere beş temel işleve sahiptir (Mora, 2011: 192). Bunların yanısıra elbette çok sayıda başka işlevlere de sahip olabilir.

2. Medya ve İktidar

Medya ortaya çıkmaya başladığı günden itibaren önemini devamlı artırmış, etki alanını sürekli genişletmiştir. Medyanın önemi

ve etkisini fark eden siyasal iktidarlar ise doğal olarak onu kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaya çalışmıştır. Thompson'un da belirttiği gibi medya ve iktidar arasındaki çıkar/güç ilişkisi, "bilginin ticarileşmeye başladığı" yani medyanın bir güç/iktidar aracı olarak ortaya çıkmaya başladığı 19. yy'den (2008: 121) itibaren sürekli tartışılan bir konudur. Günümüzde medya, her halükârda sosyal, ekonomik ve siyasi yapıyla doğrudan ya da dolaylı ilişki içindedir. Bir biçimde onlardan beslenir ve onlara göre şekil alır (Mora, 2008: 7). Zira medya gerek ticari gerekse siyasal belli bir güç sayesinde varlığını sürdürebilir. Bu yüzden bir kısım alternatif medya organları dışındaki hemen hemen tüm medya farklı güç odaklarının elinde toplanırken, en etkili olanları da egemen ideolojiyle uyumlu olmak zorunda kalmıştır. Siyasal iktidar, gücünü perçinlemek ve hegemonya kurmak için medyayı etkin bir propaganda aracı olarak kullanmak ister. Medya patronları ise kendi ticari çıkarları için düzenin devamından yana tavır alırlar (Çoban, 2014: 37). Esasında iktidar, gücün daha geniş bir zaman ve zeminde aldığı yeni şekildir. Dolayısıyla, güce göre daha genel bir kavramdır ve daha geniş bir uzam üzerinde işler (Karakoç ve Mert, 2013: 281). Genel olarak medya üzerine yapılan çalışmalarda temelde iki akım söz konusudur. İlki daha liberal denilebilecek bir görüş etrafında şekillenir. Bu görüş sahipleri medyanın kamuoyunu yönlendirmek için iktidar tarafından kullanıldığını kabul etmekle birlikte, onun hegemonya ve rıza üretme aracı ve ideolojik aygıt olarak işlev gördüğü düşüncesine katılmazlar (Çoban, 2014: 40). Diğer grup ise medyaya sert eleştiriler yönelten Marksist görüş etrafında birleşir. Özellikle Antonio Gramsci² ve Louis Althusser'in³ değerlendirmeleri, medya ve iktidar araştırmalarında

² Antonio Gramsci'ye göre devlet, zor kullanma tekeline sahip yegâne meşru güçtür. "Zor'a başvurma yoluyla veya devletin 'zor'un araçlarına sahip olduğunun ve yeri geldiğinde bunları kullanabileceğinin bilinmesi/ bildirilmesiyle siyasal iktidarın sürdürülmesi madalyonun bir yüzüdür. Diğer yüzde 'rıza' yer almaktadır. Yönetilenlerin, zor kullanma tehdidi dışında kalan yöntemlerle rızasının sağlanması, siyasal iktidarın meşruiyetinin ve buna bağlı olarak sürekliliğinin sağlanması açısından olmazsa olmaz koşullardandır. Egemenler, olağan dönemlerde iktidarını yeniden üretmek ve toplumu denetim altında tutmak için rızayı kullanırlar" (akt. Çoban 2014: 35).

³ Louis Althusser devletin, "Baskı Aygıtları" ve "İdeolojik Aygıtları" olarak iki temel aygıttan oluştuğunu ifade eder. Devletin çekirdeğini oluşturan ve gerektiğinde zor kullanmayı da içeren kurumlar (Hükümet, İdare, Ordu, Polis, Mahkeme, Hapishane vs) devletin baskı aygıtı, devletin ideolojisini yayan aktaran ve meşrulaştıran (Aile, Okul, Sendika, Haberleşme/Medya, Siyasal ve Kültürel kuruluşlar vs) kurumlar ise devletin ideolojik aygıtlarını oluştururlar (Althusser, 2010: 169-170).

başvurulan temel görüşlerdendir. Yalın bir şekilde ifade edecek olursak Gramsci’ye göre siyasal iktidar medyayı hegemonya kurmak ve rıza üretmek, Althusser’e göre ise ideolojisi yaymak için kullanır.

Medya, ayakta durabilmek için siyasal desteğe veya ekonomik güce sahip olmak durumundadır. Bu konuda özellikle son yıllarda yapılan çalışmalarda araştırmacılar, çok farklı görüşlere sahip olsalar da, genel olarak medyanın büyük paralara sahip olan kişi ya da şirketlerin elinde olduğunu, dolayısıyla da onların çıkarları dışında davranamayacağı ortak noktasında birleşirler (Çoban, 2014: 37). Truth, siyasal iktidarların medyaya uyguladıkları baskının gerçekçi bir örneğini sinema perdesine taşımaktadır. Zira medya şirketleri sadece medya şirketlerinden ibaret değildir. İnceleme konusu olan Truth filminde de görüldüğü üzere medya şirketlerinin sahipleri aynı zamanda farklı sektörlerde faaliyet göstermektedirler. Medya, büyük finansal yapının sadece bir kısmını oluşturmaktadır. Böylesi devasa finansal yapılar ayakta kalmak için kendisine yük olan sektörlerden kaçınmak zorundadırlar. Bir sektördeki önlenemez bir kriz tüm ekonomik yapıyı olumsuz etkileyebilir. İyi değerlendirildiğinde tüm finansal yapıyı koruyan bir “paratoner” işlevi gören medya, kendi içinde yaşanacak muhtemel bir krizde kuruluşun diğer şirketlerini, hatta çatı kuruluşu derinden etkileyebilecek risk potansiyeline sahiptir. Çünkü “özel mülkiyete” ait medya kuruluşları, gelirini reklâmlardan karşılar ve ticari bir işletme mantığı ile çalışırlar. Amaçları azami oranda kâr elde etmektir. Bunun içindir ki medya, “özel mülkiyet” esasına dayalı “tüketim düzeninin” devamına hizmet etmek ve genel ekonomiye bağlı olmak zorundadır. Dolayısıyla da statükonun devamından yana davranması kendi ticari çıkarları açısından çok önemli, hatta zorunludur (Mora, 2008: 15). Bu nedenle medya patronları kendi kişisel çıkarlarını önceleyen, siyasal iktidarla uyumlu bir yayıncılık anlayışına sahiptirler. Günümüz dünyasında iktidar, güç ve çıkar ilişkilerinden tamamen bağımsız bir yayıncılık yani gerçek amacına uygun ideal bir yayıncılık pek mümkün gözükmese de; esas işlevlerine odaklanmış ve baskılardan uzak ideal bir medya arzusu/özlemi her zaman var olacaktır.

3. “Truth” Filminde Medya: Haber, Siyaset ve Güç İlişkisi

3. 1. Filmin Künyesi

Filmin Adı	: Truth
Yönetmeni	: James Vanderbilt

Eser	: Truth and Duty: The Press, the President and the Privilege of Power
Yazan	: Mary Mapes
Yapımcı	: Mythology Entertainment
Ülke ve Yıl	: ABD, 2015
İMDB Puanı	: 6,8
Oyuncu Kadrosu	: MARY MAPES CATE BLANCHETT DAN RATHER ROBERT REDFORD MIKE SMITH TOPHER GRACE R. CHARLES DENNIS QU Aid LUCY SCOTT ELISABETH MOSS

3. 2. Filmin Öyküsü

Film, Mary Mapes isimli bir televizyon habercisinin anılarını yazdığı "Truth and Duty: The Press, The President and The Privilege of Power" kitabına dayanmaktadır. "Gerçek ve Görev: Basın, Başkan ve Gücün Ayrıcalığı" şeklinde tercüme edilebilecek kitapta Mary Mapes, ünlü Amerikan haber kanalı CBS'de çalıştığı dönemde bizzat yaşadığı olayların iç yüzünü kendi ağzından kaleme almaktadır. Mary Mapes, CBS'de yaşanan olaylar sonrasında kendisini savunmak için gittiği Avukat Dick Hibey'le konuşurken mesleki kariyerini şöyle dile getirir: "20 yıldır gazetecilik işindeyim. İki Emmy kazandım. Ebu Garib'i ortaya çıkardım... Ben yapımcıyım. Haberi bulurum. Ekibi bir araya getiririm. Haberi yazarım ve kırparım. 60 Dakika'da çalışıyorum" (Time Code: 00: 01: 22). Film, CBS'de 8 Eylül 2004 akşamı yayınlanan 60 Dakika haber programında Başkan G. W. Bush hakkındaki bir haberi ve sonrasında yaşananları konu etmektedir. Mary Mapes, daha önce ilgilendiği ancak annesinin ölümünden dolayı tamamlayamadığı haberi (TC: 00: 08: 50) yeni belge ve tanıkların ortaya çıkmasıyla yeniden ele almaya karar vermiştir. Söz konusu haber, Vietnam Savaşı'nın devam etmekte olduğu 1968 yılında dönemin Teksas Meclis Başkanı Ben Barnes'in, Başkan Bush'u Teksas Hava Milli Muhafız Komutanı Rose aracılığıyla Amerikan Milli Muhafız Teşkilatı'na pilot olarak aldırıldığını iddia etmektedir (TC: 00: 36: 52). Haber sadece bu iddiayla sınırlı değildir. Başkan G.W. Bush'un 1968 yılında başlayan pilotluk hayatının ilk döneminde yani 1970'lerin başlarında teşkilat içersindeki çok sayıda başka kayırma ve iltimas iddialarını da içermektedir (TC: 00: 12: 40). Mary Mapes haberin konusunu şöyle ifade eder: "Haberimizin konusu, Bush Teşkilat'a torpille mi girdi ve sorumluluklarını yapmamasının üstü

örtüldü mü? Ulaştığımız her araştırma sonucu da bunu destekliyor” (TC: 00: 56: 44).

Mary Mapes’in, avukat Dick Hibey’in ofisinde yaptığı konuşmalarıyla başlayan film geri dönüşlerle (flashback) haberin hazırlanış sürecini perdeye yansıtır. Bu konuşma sonrasında Mary Mapes, Dick Hibey’le CBS haber üst yönetimi tarafından açılan kurum içi soruşturmada, kendisinin avukatlığını yapması konusunda anlaşır. Mary Mapes, Avukatı Dick Hibey’le birlikte katıldığı soruşturmada, komisyona başkanlık eden baş hukuk müşavirleri Larry Lanpher ve Mike Missal’in kendisine yönelttiği tüm sorulara açıklıkla cevap vermesine ve haberciliğin taşıdığı riskleri inandırıcı bir biçimde ifade etmesine rağmen, açıklamayı başkanlık seçimlerinden sonraya bırakan komisyonun kararıyla (Bağımsız Heyet Raporu) CBS’ den kovulur.

3. 3. Haber, Güç ve Çıkar İlişkileri

Film, jenerikten itibaren bir haber öyküsü olduğunu hissettirir. Çünkü haber merkezindeki şu konuşmalarla başlar.

1. Ses : Başkan Bush’un adaylığı için ne diyorlar?
2. Ses : Yeniden seçilmeyi hak ediyor mu? Rakamlar elimizde. %45 evet diyor. %49 hayır diyor. Demokratların %84’ü hayır diyor. Cumhuriyetçilerin %84’ü evet diyor. Bağımsızların %51’i yeniden seçilmeyi hak etmediğini söylüyor. Bu bir uyarı göstergesi!
1. Ses : Peki, ya John Kerry? Bu onun için iyi bir haber mi?
2. Ses : Öyle olmalı. John Kerry’nin rakamlarına bak Tom, olumlu-olumsuz, %38 olumlu, %38 olumsuz. Sonuç bilinmezliğini sürdürüyor.

Bu konuşmalardan, filmin temel öyküsünün 2004 ABD Başkanlık seçimleriyle ilgili olduğunu anlıyoruz. Bush, ikinci kez Başkan seçildiği 2004 seçimlerinde Demokratların adayı olan John Kerry ile yarışmıştı. Filmin jenerik sahnesi, seçim öncesinde yapılan kamuoyu araştırma sonuçlarının haberleştirilme sürecini konu etmektedir. Bu giriş bize, filmin 2004 ABD Başkanlık seçimleri öncesinde yaşanan ve seçim sonuçlarını doğrudan etkileme potansiyeline sahip bir haberin tetiklediği olayların perdeye aktarıldığını anlatmaktadır. İlk sahnede mekân Washington D.C.’deki Avukat Dick Hibey’in ofisidir. Mary Mapes, hakkında yürütülen kurum içi soruşturmada avukatlığını üstlenmesi için Hibey’le görüşmeye gelmiştir. Aralarında şöyle bir diyalog yaşanır (TC: 00: 02: 00).

Hibey : Haberlerinizde tekrar eden enteresan bir konu var.
Güçlerini kötüye kullanan insanlar.

Mapes : Zorbaları sevmem.

Bu diyalog Mary Mapes'in yaptığı haberlerin genel yapısı hakkında bilgi vermektedir. Zira Hibey'in de ifade ettiği gibi Mapes'in haberleri genelde "güçlerini kötüye kullanan insanlar" hakkındadır. Mapes de zaten "Zorbaları sevmem" diyerek hem haberlerindeki bu temayı kabul etmekte hem de düşünce dünyasını ifade etmektedir. Mary Mapes, haberciliği, güçlerini kötüye kullanan yöneticilerle yani zorbalarla mücadele edebilmenin etkin bir yolu olarak görmekte ve yaptığı haberlerle onların gerçek yüzlerini kamuoyuna sunmaktadır.

Filmin ana teması hakkında jenerikte verilen mesajlar, haberciliğin önemine vurgu yapmaktadır. Zira medya organlarında yayınlanan haberler "bıçak sırtı" olan bir seçim yarışını etkileme potansiyeli taşımaktadır. İşte böylesi bir atmosferde ve seçimlere kısa bir süre kala Mary Mapes'in hazırladığı haber 8 Eylül 2004 akşamı Dan Rather'ın sunumuyla yayınlanır.

Dan Rather: Başkanlık için yarışan iki adamın askeri kayıtları bu seçimlerde politik malzeme haline geldi. ABD'nin bir sonraki başkomutanlığını kazanma yarışı iki adayın da güvenilirliğini artırmak veya sıfırlamak için bir araç oldu. Senatör Kerry, Vietnam Savaşı'nda yaptıklarından dolayı hedef olurken, Başkan Bush ise, Vietnam'dan kaçmak için Teksas Hava Milli Muhafız Teşkilatı'nda çok rağbet gören bir mevkie girdiği, sonrasında Teşkilat'taki yükümlülüklerini yerine getirmediği için eleştiriliyor. Teğmen Bush, o zamanlar tüm askeri sorumluluklarını yerine getirdi mi? Her şeyden önce, herkesin can attığı Teşkilat'taki o yere nasıl kondu? Bu akşam Başkan'ın askerlik görevi hakkında elimizde yeni belgeler ve yeni bilgiler var. Ve genç G. W. Bush'u Teksas Hava Milli Muhafız Teşkilatı'na sokmak için nüfuzunu kullandığını söyleyen adamla ilk kez yapılan röportajı yayınlayacağız (TC: 00: 40: 03).

Yayınlanan haber ülke çapında oldukça ilgi görmüş ve adeta tüm seyircileri ekranlara kilitlemiştir. Haber yayımlandığı andan itibaren diğer haber kanallarının da gündemini oluşturmuş, başta muhafazakâr internet sitelerinin ve rakip haber kanallarının sert eleştirileriyle karşılaşmıştır. Özellikle Bush'un, 111. Filo'daki birlik komutanı olan Albay Jerry Killian'ın kişisel arşivinden elde edilen

belgelerin, gerçek olup olmadığı üzerine yoğunlaşan itirazlar, CBS Haber’i zor durumda bırakır. Ardından daha önce ulaşılan görgü tanıklarının da ifadelerini geri çekmeleriyle haber iyiden iyiye dayanaksız kalmıştır. Dan Rather önce haberin doğruluğu hakkında rakip haber kanallarıyla oldukça başarılı bir mücadeleye girer ama sonunda o da pes ederek tüm kamuoyundan bizzat özür dilemek zorunda kalır (TC: 01: 15: 05). Neticede yayınlanan bir haberin etrafında yaşanan olaylar sonucunda zor durumda kalan CBS haber üst yönetimi, başta Mary Mapes olmak üzere haberin yapımında yer alan tüm ekip hakkında kurum içi soruşturma başlatır. Kurum içi soruşturma komisyonu Black Rock’da (CBS’in merkez binası) toplanarak, haber ekibindeki diğer personelle görüşmelerini tamamlamış, en sona Mary Mapes’i bırakmıştır. Mary Mapes, Avukatı Dick Hibey’le birlikte komisyonun karşısına geçer. Ancak Avukat Dick Hibey’in de dikkat çektiği gibi soruşturmayı kayıt altına alacak bir kâtip salonda bulunmamaktadır. Hibey’in “Resmi bir kayıt olmayacak mı?” sorusu da, komisyonca “Bu kurum içi bir soruşturma, resmi kayda gerek yok” denilerek geçiştirilir. Komisyona başkanlık eden baş hukuk müşavirleri Larry Lanpher ve Mike Missal, Mary Mapes’in dosyasında yer alan, *-şahsi yazışmaları ve mailleri de dâhil olmak üzere-* tüm evraklardan seçtikleri sorularını sormaya başlarlar (TC: 01: 31: 20).

Mike Missal : Biraz kelimeler hakkında konuşmak istiyorum.

Mary Mapes : Tabii ki

Mike Missal : Elinizdeki, araştırma sırasında grubunuzun gönderip aldığı e-postaların çıktısı. Mike Smith’e yollanan bu mailde “Bir parça leziz et” diyerek neyi kastettiniz?

Mary Mapes : Mike’ın, Almanlar için bir belgesel üzerinde çalışırken ortaya çıkardığı bir takım bilgiyi ifade ediyordu.

Mike Missal : Başkan’ın aleyhinde bir takım bilgi mi?

Mary Mapes : Bence bilhassa Bush’un uçarken korkmasına atıfta bulunuyordu.

Mike Missal : Ama 60 Dakika’da yayınladığınız haberde bundan bahsetmediniz.

Mary Mapes : O konuyu kesinliğe kavuşturmadığımızı düşündüm.

Mike Missal : Başkan hakkında olumsuz bir şeyler arıyordunuz demek doğru olur mu?

Mary Mapes : Teşkilat'taki zamanıyla ilgili gün yüzüne çıkmamış herhangi bir bilgi aradığımız doğru diyebilirim.

Mike Missal : Ve bilgiyi "leliz" yapan da bu muydu? Başkan'ı kötü gösterdiğinden değil yani?

Mary Mapes : Lezizdi çünkü haber değeri olma potansiyeli vardı. Mike ve ben arkadaşız. Bu yüzden farklı ifadeler kullanırız. Alaylar, şakalar.

Larry Lanpher : Sizin meslekte yaygın bir şey midir?

Mary Mapes : Sanırım.

Larry Lanpher : Bu kadar ciddi meselelerle uğraşırken şakalar yapmak yaygın mıdır?

Mary Mapes : Sizi temin ederim ki, işimizi çok ama çok ciddiye alıyoruz.

Mike Missal : Roger Charles'dan gelen, belgeler konusunda "içinin rahatladığını" söylediği maili de sormak istiyorum. Albay Charles, ilk başta belgelerin sahte olduğunu mu düşünmüştü?

Mary Mapes : Hiç sanmıyorum.

Mike Missal : Öyleyse neden içinin rahatladığını söyledi?

Mary Mapes : Çünkü kaynağımızın bize anlattıkları doğru gibi gözüktü.

Larry Lanpher : İtiraz etmeliyim. Mailin ismi bile "içim rahatladı." Sonunda üç ünlemle! Anlaşılan Albay Charles'ın başlangıçta şüpheleri varmış.

Mary Mapes : Bunu Albay Charles’a sormanız gerektiğini düşünüyorum. Ama ayrıca şu da denilebilir, başta notların gerçekliğinden emin değilmişken sonra gerçek olduğuna inanmış.

Larry Lanpher : Öyle mi? Söylediğim için mazur görün ama şu ana kadarki ifadeleriniz bunu desteklemiyor.

Mary Mapes : Ne bakımdan?

Larry Lanpher : Şayet notları doğrulamak imkânsızsa başlangıçta o notların sahte olduklarını varsaymaktan ziyade gerçek olduklarını addettiğinizi düşünmek yanlış mı?

Mary Mapes : Ben öyle demezdim.

Larry Lanpher : Ne derdiniz pekiyi? Başından beri o notların gerçek olduğunu varsaymış ve aksini kanıtlayacak bir şey olmadığından emin olmaya dikkat etmemişsiniz gibi görünüyor. Esasında siz masumluğu kanıtlanana dek Başkan suçludur tutumunu seçmişsiniz.

Mary Mapes : O notları araştırmak için pek çok girişimde bulunduk.

Larry Lanpher : Mesela? Sadece iki imza ve iki çift baş harf vardı. El yazısı eşleştirme için çok az bir karşılaştırma. Ne karbon ne de mürekkep testinin yapılamadığını siz kendiniz söylediniz. Hatta işe aldığınız dört analistten ikisi notların gerçekliği hakkında ciddi şüphelerinin olduğunu söylemiş.

Mary Mapes : Kullanılan formatın ve terimlerin çoğu o dönemle tutarlı.

Larry Lanpher : Orası tartışılır.

Mary Mapes : Killian’a yakın kişiler de dâhil çeşitli kaynaklar tarafından onaylanan notların içeriği de o dönemle tutarlı diyebilirim.

Larry Lanpher : O zaman bu nedir? [“OETR” kısaltması bulunan bir belgeyi göstererek] “OETR” o döneme uygun terimlerden biri midir?

Mary Mapes : Öyle olduğuna inanıyorum.

Larry Lanpher : Neyi simgeliyor pekiyi?

Mary Mapes : Subay Etkinlik Eğitim Raporu.

Larry Lanpher : Aslında o kısaltmanın doğrusu “OER”. Subay Etkinlik Raporu! Subay Etkinlik Eğitim Raporu’nun resmi belgelerde hiç bulunmadığı ve nottaki bu yanlış kısaltmayı açıklamak için bu tabiri senin uydurduğun doğru değil mi Mary?

Mary Mapes : Doğru değil. Böyle bir şey yapmadım.

Larry Lanpher : O halde kanıtla.

Mary Mapes : Resmi belge, [önündeki klasörü karıştırarak bulduğu bir belgeyi komisyon başkanlarına doğru uzatır] sayfanın en üstü.

Larry Lanpher : [Kendi önlerindeki klasörün aynı sayfasını Mike Missal’le birlikte açar.] Evet görüyorum. Kusura bakmayın benim hatam.

Bu konuşmalar, zihinlerde komisyonun başta Mary Mapes olmak üzere tüm program ekibi hakkında kararını zaten önceden vermiş olduğu, ancak kararın tebliğ edilmesi ya da gerekirse revize edilmesi için uygun bir zaman beklendiği kuşkusu oluşturmaktadır. Mapes için ikinci bir oturum yapmaya karar vermiş olmaları da bu kuşkuyu desteklemektedir. Zira tüm program ekibi için tek oturumla yetinen komisyon, sıra Mapes’e gelince bir ay sonra ikinci bir oturum daha yapmaya karar vermiştir. Aslında Mapes, Avukatı Dick Hibey’in de desteğiyle iyi iş çıkarmış, komisyonun yönelttiği tüm sorulara ikna edici cevaplar vermiştir. Buna rağmen komisyonun açıklamayı bir ay sonraya bırakmış olması, kararın önceden verilmiş olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Çünkü bu bir aylık sürede ABD Başkanlık seçimleri yapılacaktır. Dolayısıyla karar seçimlerin sonucuna göre

açıklanacak demektir. Bu durumda verilecek daha doğrusu açıklanacak bir karar, adil yürütülen bir soruşturma sonucunda verilen hukuki bir karar değil, güç veya çıkar ilişkileri ya da korkuyla şekillenmiş siyasi bir karar olma ithamlarıyla karşı karşıya kalacaktır.

Yaklaşık bir ay sonra tekrar bir araya gelen komisyon, Mary Mapes’e ilk oturumda olduğu gibi çok sayıda soru yöneltmiş ve oturumu sonlandırmak için teşekkür ederek ayağa kalkmıştır. Ancak yerinden kalkmayan Mary Mapes, kararlı bir şekilde sorar: (TC: 01: 42: 22).

Mary Mapes : Bana siyasi görüşümü sormayacak mısınız? Diğer insanlara neye inandığımı sormuşsunuz, bana da sormayacak mısınız?

Lou Boccardi : [Komisyonun gazeteci kökenli tek üyesi ve aynı zamanda eş başkanıdır.] Çalıştığımız çoğu kişinin sizi liberal olarak gördüğünü söylemez miydiniz?

Mary Mapes : “Şu an liberal miyim ya da hiç oldum mu?” mu demek istiyorsunuz?

Yaşanan bu diyalog üzerine ayağa kalkmış olan komisyon heyeti şaşkınlıkla tekrar yerine oturur (TC: 01: 42: 55).

Larry Lanpher : Mantıklı bir soru.

Mary Mapes : Öyle mi?

Mike Missal : Soruyu ortaya atan sizsiniz.

Mary Mapes : Hayır siz yaptınız. İş arkadaşlarımdan hepsine sorduğunuz zaman. Ben de cevap vereyim. Yaftalara inanmam. Bence birçok insanın görüşleri karışık!

Larry Lanpher : Bizim söz ettiğimiz bu değil.

Mary Mapes : Öyleyse neden söz ediyorsunuz Larry?

Larry Lanpher : Siyasi görüşlerini haberine karıştırmandan söz ediyoruz.

Mary Mapes : Öyle bir şeyi hiç yapmadım.

Larry Lanpher : Hiç mi? Gerçekten mi? Bu yüzden mi Barnes sana “Bush’u, Teşkilat’a ben soktum” deyince sözüne hemen inandın? Açıkça Bush’u eleştiren ve yalancılığı herkesçe bilinen Bill Burkett sana notları getirdiğinde doğru olduklarını varsaydın ve kaynağı bulmadın. Dört belge uzmanından biri değil tam ikisi belgelerin gerçekliği konusunda kuşkularını belirtmişken buna aldırma yap belgeleri apar topar yayınladın? Bu yüzden mi, kendini Başkan’ı karalamaya adanmış Bill Burkett adına John Kerry’nin kampanyasıyla bizzat temasa geçtin? Söylesene Mary, siyasi görüşünün bu olayda rol oynamadığı yer tam olarak neresi? Yoksa mesleğinde bu kadar kötüsün de ondan mı?

Mary Mapes : Bu belgelerin sahtesini yapmak için ne gerekirdi biliyor musunuz?

Sahtekârın, kurallar, yönetmelikler ve kısaltmalar dâhil 1971 Hava Kuvvetleri Kılavuzu hakkında derin bir bilgiye sahip olması gerekirdi. Notların hiçbirinin kayıtlarla çelişmediğinden emin olmak için Bush’un resmi kayıtlarını baştan sona bilmeliydi. O zamanlar Teksas Hava Milli Muhafız Teşkilatı’nda bulunan tüm aktörleri bilmeliydi. Sadece isimlerini değil, tavırlarını, düşüncelerini ve birbirleriyle olan ilişkilerini de bilmeliydi. Albay Killian’ın zaten kendisi için böyle kişisel notlar tuttuğunu bilmeliydi. Başta amirleri ve sonra da Üsteğmen Bush hakkında Killian’ın o zamanlar ne hissettiğini bilmeliydi. Sizin yaptığını farz ettiğiniz gibi bizi kandırması için bunların tümünü bilmeli ya da öğrenmeliydi. Şimdi, böylesine bir zaman ve dikkat harcayan birisinin gidip bunları Microsoft Word’de yazacağını gerçekten düşünüyor musunuz? Bizim haberimiz Bush askerlik görevini yerine getirdi mi getirmedi mi üzerineydi. Kimse bunu konuşmak istemiyor. Yazı tiplerinden, sahtecilikten ve komplo teorilerinden konuşmak istiyorlar. Çünkü günümüzde insanların bir haberi beğenmeyince yaptıkları şey bu! Hedef gösteriyor ve bağırıyorlar. Siyasi görüşlerini ve tarafsızlığını sorguluyorlar. Hatta insanlığını bile. Sonra da gerçekler bu kargaşada kaybolup gitsin diye umuyorlar. Ve her şey en sonunda bittiğinde öylesine yüksek sesle bağırıp tepinmişlerdir ki konunun ne olduğunu bile hatırlayamayız.

Thornburgh : [Komisyon üyesi] Fakat siz kanıtlamadınız. Başkan'ı Teşkilat'a Ben Barnes'ın soktuğunu kanıtlamadınız. Notların gerçek olduğunu kanıtlamadınız. Kanıtlama zorunluluğu size ait.

Mary Mapes : Ona bakılırsa, Times Pentagon Belgeleri'ni hiç yayınlamadı. Washington Post da Watergate muhbirini dinlemezdi.

Thornburgh : Ben Barnes'e muhbir denilemez.

Mary Mapes : Ben Barnes, Teksas'ın en zengin ve ayrıcalıklı çocuklarından bazılarını Vietnam'da geberip gitmekten kurtarmak için gücünü kötüye kullandığını itiraf etti.

Thornburgh : Bayan Mapes, bir ihtimal de olsa sizin deyişinizle o ayrıcalıklı genç adamlardan bazılarının Milli Muhafız Teşkilatı'na hak ederek girebildiğini düşünmüyor musunuz?

Mary Mapes : Hayır efendim düşünmüyorum.

Mary Mapes'in bu ifadeleri, bir habercinin habere ulaşmak için sarfettiği gayret ve özen kadar, cesaretinin de göstergesidir. Zira dünyanın hemen her yerinde olduğu gibi ülkemizde de ulaşılan pek çok haber –önemli olsa bile-, haberleştirilmiş olmasına rağmen “eşik bekçilerinin”⁴ kararıyla yayınlanmamıştır. Dolayısıyla Mapes'in bu ifadelerini bir cesaret örneği olarak da kabul etmek gerekir. Çünkü dünyanın en güçlü siyasi figürlerinden birisi olan ABD Başkanı hakkında olumsuz haber yapmak kolay değildir.

Başka bir sahnede soruşturma komisyonu tarafından Black Rock'a çağrılan Mike Smith, soruşturmaya gitmeden önce CBS'deki ofisine gelir. Ancak yönetimin kararıyla binaya girişinin yasaklanmış olduğundan habersizdir. Ofisinin bulunduğu kata çıkan Mike, asansörden iner inmez program sorumlusu Josh Howard tarafından uyarılır. Bu karara çok şaşırın Mike, öfkeyle bir gazeteci olarak

⁴ Medya organizasyonu, yayın periyodu içinde gelen haber, yorum ve görsel malzemenin, medyanın yayın kimliği ve yayın politikasına uygun olarak seçilmesi işlemine “eşik bekçiliği” (gatekeeping) denir. Eşik bekçiliği, haberin kaynağı, muhabir, ilgili servis şefi, haber müdürü, yazı işleri sekreteryası, yazı işleri müdürü ve son karar verici olarak genel yayın yönetmeni basamaklarında uygulanır (Mora, 2008: 12).

bildiği gerçekleri tüm açıklığıyla ve tüm ofis çalışanlarının önünde Josh Howard'ın yüzüne haykırır (TC: 01: 20: 22).

Mike Smith : Sizin ana şirketiniz, kendilerine milyonlarca dolar tasarruf ettirebilecek vergi muafiyetleri için, Cumhuriyetçilerin kontrolündeki kongrede lobi yapıyor anladın mı? Ve biz de o aynı Cumhuriyetçilere başkanlığa mal olabilecek bir haber yayınladık. Viacom'un hükümetin ondan yana olmasına ihtiyacı olabilir mi dersin? Şu anda ona kendilerini affettirmek için can atıyor olabilirler mi? CBS Haber'in Ebu Garip, Başkan, Vietnam ve planlanmış programınızda olmayan diğer şeyler hakkında yayımlandığı haberleri telafi etmek için mi? Tabi herkes bu haberin unutulup gitmesini ister tehlikeli olan bir seçim var. Her şeyi sorgulaman gerekir. Senin işin bu! Bizim her şeyi sorgulamamız gerekir. Ve sen bunu bile sorgulamayacak mısın?

Josh Howard : Bitirdin mi?

Mike Smith : Komisyon çapraz mülkiyet yasağını kaldırdığında bir şirket ulusal pazar payının %45'ine sahip olabiliyordu... Ulusal Pazar payının %45'ine diyorum tamam mı? Millet deliye döndü. Kendilerini kaybettiler. Oturdular ve yerel kongre üyelerine mektup yazdılar. Böylece 2003 ödenek kanun tasarısında tahmin edin ne oldu? Kongre yasağı geri koydu... Başkan imzalamıyordu. Bush %39'da uzlaşmazsa tüm kanun tasarısını veto etmekle tehdit etti. Peki, neden %39'da? Çünkü tam da Viacom'un hiçbir şirketini satmasının gerekmeyeceği bir yüzdeydi. ABD Başkanı, Viacom para kaybetmesin diye tüm federal bütçeyi kaldırmaya hazırды.

...

Sana da kazık atacaktlar.

Mike Smith'in bu konuşması bir medya şirketinin sadece bir medya şirketi olmadığını ve şirketin bağlı olduğu finansal yapının çok daha geniş yelpazede faaliyet gösterebileceğini vurgulamaktadır. CBS Haber'in de sahibi olan Viacom'un, siyasal iktidarla böylesi bir ilişki içinde olması habercilikle ticaretin aslında birbirlerinden çok farklı şeyler olması gerekirken, iç içe geçmişliğini ve bir medya şirketinin az ya da çok bir şekilde siyasal iktidarla uyumlu olmak zorunda

olduğunu göstermektedir.⁵ Bu gerçek Herman ve Chomsky'nin medyaya yönelik eleştirilerinin en önemli noktalarından birisidir. Zira onlara göre, medya şirketlerinin büyüklüğü, tekelci yapısı, kâr amacı gütmesi dolayısıyla en önemli gelir kaynağının reklâmlar olması ve haber kaynaklarının çoğunlukla iktidar yapıları ve bu iktidar yapılarına hizmet eden "uzmanlar" dan (sembolik seçkinler) oluşması gibi sebeplerden dolayı medya organları, siyasal iktidar için adeta bir propaganda aracı olarak işlev görmektedirler (Mora, 2008: 3). Dolayısıyla Mike'ın, Josh Howard'a karşı kullandığı bu ifadeleri, günümüz dünyasında iddialı bir haber ağı kurabilmenin çok zor olduğunu, daha önce kurulmuş olsa bile arkasında sağlam bir finansal dayanağı olmayan –olsa bile siyasal iktidarla uyumlu olmadan- bir medya organının artık ayakta kalamayacağını ifade etmektedir.

Bir başka sahnede Mary Mapes bir telefon konuşmasında Dan Rather'a kendisine neden haberde kullanılan belgelerin gerçek olup olmadığını hiç sormadığından yakınır. “Tanrı şahit ki, herkes sordu sen neden sormadın belgeler gerçek mi değil mi diye?” Dan Rather ise gayet açıkça “Sormaya gerek olmadığını biliyordum” diyerek karşılık verir (TC: 01: 40: 40). Bu konuşma habercilik açısından bir ekip olmanın öncelikle kişilerarası karşılıklı güvene dayandığını göstermektedir. Yine Mary Mapes ile Avukatı Dick Hibey, soruşturma sonrasında Black Rock'un dış kapısından çıkar ve vedalaşırlar. Mary arkasını dönüp ayrılırken Avukat Hibey'in Mary Mapes'e: “Hey Mary sana inanıyorum” (TC: 01: 47: 30) diyerek seslenmesi de onun yaptığı haberin doğruluğuna olan güvenin başka bir ifadesidir.

ABD Başkanlık seçimlerinden sonra açıklanan “Bağımsız heyet raporunda” yani kurum içi soruşturma komisyonunun hazırladığı raporda, Mary Mapes Başkan G. W. Bush hakkında yaptığı “Milli Muhafız Teşkilatı” haberinde politik tarafsızlığa dair herhangi bir kanıt bulunamamıştır. Buna rağmen haberin yapımcısı Mary Mapes CBS Haber'den kovulur. Programın sorumlusu Josh Howard, asistanı Mary Murphy ve CBS Haber Başkan yardımcısı Betsy West'in de

⁵Medyaya eleştirel yaklaşımın öncülerinden olan Herman ve Chomsky'e göre, medya devlet iktidarının ve seçkinlerinin propaganda aracı olarak işlev görür. Gerçekliğin çarpıtılarak sunulması ve bazı gerçeklerin gizlenirken bazılarının öne çıkartılması, seçkinlerin gündeminin toplumun gündemi haline getirilmesi ve seçkinlerin politika hedefleri doğrultusunda toplumun siyasi kampanyalarla yönlendirilmesi gibi. Herman ve Chomsky geliştirdikleri propaganda modelinde, iktidarın haberleri nasıl eleyip seçtiğini, muhalif düşünceleri nasıl önemsizleştirdiğini, iktidarın mesajlarını halka kolayca iletme olanağı sağlandığını ortaya koyarlar (akt. Mora, 2008: 3).

istifası istenir. Dan Rather CBS Haber'den ayrılır ve CBS Haber aleyhine açtığı "sözleşme ihlali" davasını da kaybeder.

Her ne kadar "bağımsız bir heyet" olarak adlandırılmış olsa da soruşturma komisyonu şirketin çıkarlarını önceleyen bir karar almıştır. Komisyon haberi yalanlayamamış ve "politik tarafsızlığa dair herhangi bir kanıt" bulamamıştır. Buna rağmen CBS üst yönetimi Mike Smith'in, "Sana da kazık atacaktılar" ifadesini doğrular şekilde Mary Mapes ve haber ekibi başta olmak üzere program sorumlusu Josh Howard, asistanı Mary Murphy ve CBS Haber Başkan yardımcısı Betsy West de dâhil, ilgili tüm personelin işine son vermiştir.

Sonuç

Medya tüm organlarıyla, modern hayatın vazgeçilmez unsurlarından belki de en önemlisidir. Modern hayat, özellikle medya organlarının sağladığı imkânlarla mümkün olmaktadır. Çünkü tüm dünyayı birbirine bağlayan, uzakları yakın eden, "zaman mekân" birlikteliğinin zorunluluğunu kıran ve dünyayı adeta "küresel bir köy"e dönüştüren medyadan başkası değildir. Bununla birlikte medyanın, başta siyasal ve ekonomik alanda olmak üzere çeşitli güç odaklarının baskılarına maruz kaldığı da bir gerçektir.

Medya başta siyasal ve ekonomik olmak üzere daima baskısı altındadır. İnceleme konusu olan Truth, medya üzerindeki baskıları gerçekçi bir üslupla ele alıp örnekleyen bir filmidir. ABD Başkanı gibi siyasal gücün zirevi sayılabilecek bir siyaset adamının aleyhine olan haberi büyük bir cesaretle ekranlara taşıyan Mary Mapes'in şahsında bir habercinin yaşadıkları konu edilir. Yaptığı başarılı haber iktidar tarafından beğenilmeyince yaratılan kargaşa ortamında önce haber unutturulur sonrasında da haberi yapanlar cezalandırılır. Saldırıların esas hedefi haline gelen Mary Mapes, tanıkların siyasal endişelerle ifadelerini geri çekmesi ve en büyük destekçisi Dan Rather'ın da ekranlardan bizzat özür dilemesiyle haberinin arkasında duramaz hale getirilerek yalnız bırakılır. Kendisinin soruşturma komisyonuna karşı ifade ettiği: *"Bizim haberimiz 'Bush askerlik görevini yerine getirdi mi getirmedi mi' üzerineydi. Kimse bunu konuşmak istemiyor. Yazı tiplerinden, sahtecilikten ve komplo teorilerinden konuşmak istiyorlar. Çünkü günümüzde insanların bir haberi beğenmeyince yaptıkları şey bu, hedef gösteriyor ve bağırıyorlar. Siyasi görüşlerini ve tarafsızlığını sorguluyorlar. Hatta insanlığı bile. Sonra da gerçekler bu kargaşada kaybolup gitsin diye umuyorlar. Her şey en sonunda bittiğinde, öylesine yüksek sesle bağırıp tepinmişlerdir ki asıl konunun ne olduğunu hatırlayamayız bile"* ifadeleri medya dünyasında bir haberin beğenilmediği zaman maruz kaldığı sonu dile getirmektedir.

Mapes’in soruşturma komisyonu üyelerinden Thornburgh’a karşı kullandığı: “Ona bakılırsa ‘Times’, Pentagon Belgeleri’ni hiç yayınlamazdı. ‘Washington Post’ da Watergate muhbirini dinlemezdi” ifadeleri ise bir haberci için haberin öneminin her şeyin üzerinde olduğunu vurgulamaktadır.

Filmde görüldüğü gibi siyasal iktidarın istemediği ve hoşuna gitmeyen herhangi bir haber çeşitli yöntemlerle susturulmakta ve etkisizleştirilmektedir. Gerçeklerin üstü örtülerek veya çarpıtılarak gizlenmektedir. Böylece siyasal iktidar halkın siyasal, ekonomik ya da ideolojik tercihlerini istediği gibi yönlendirilebilmektedir.

Kaynakça

ALTHUSSER L (2010), İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları, (çev.) Alp Tümertekin, İthaki Yayınları, İstanbul.

ARSLANTEPE M (2010), “Türk Komedi Sinemasının Gelişim Süreci”,

http://akademikpersonel.kocaeli.edu.tr/marslantepe/bildiri/marslantepe18.10.2010_20.41.32bildiri.pdf (16. 01. 2017)

AVCIOĞLU G Ş (2013), “Bilginin Küreselleşmesinde Kitle İletişim Araçlarının Manipülatif Rolü”, Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, S:9, ss. 1-34.

CERECİ S ve ÖZDEMİR H (2015), “Medyanın Toplumsal Gelişimi: Medya Topluları”,

http://www.jasstudies.com/Makaleler/1048632939_1-Prof.%20Dr.%20Sedat%20CEREC_%c4%b0.pdf, erişim tarihi: (20. 01. 2017).

ÇOBAN B (2014), “İktidar”ın “Medya”sı, (ed.) B Çoban ve E Arsan, Medya ve İktidar, Evrensel Kitap, İstanbul.

KARAKOÇ E ve MERT A (2013), “Sinemada Siyasal İktidar, İdeoloji ve Medya Üçgeni: Wag The Dog Filminin İncelenmesi”, Türkiye Araştırmaları Dergisi, S: 34, ss. 279-297.

MONACO J (2013), Bir Film Nasıl Okunur?, (çev.) Ertan Yılmaz, 14. Baskı, Oğlak Yayınları, İstanbul.

MORA N (2008), “Medya, Toplum ve Haber Kaynağı Olarak Sembolik Seçkinler”, Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi, Cilt:5, Sayı:1, ss. 1-25.

----- (2011), Medya Çalışmaları Medya Pedagojisi ve Küresel İletişim, Nobel Yayınları, Ankara.

THOMPSON J B (2008), Medya ve Modernite, (çev.) Serdar Öztürk, Kırmızı Yayınları, İstanbul.

KENT TASARIMININ İLETİŞİMSEL BOYUTLARI VE KÜLTÜREL ÇERÇEVESİSerhat BAŞTAN¹**ÖZ**

Kentsel varlık yerel otoritelerin siyasi ve iktisadi kararlarıyla yürütülen kent planlaması ve tasarımı, zanaat, mimarlık ve mühendislik faaliyetlerinin işlevsel sonuçlarının salt teknik bir bütünü olarak değerlendirilmemelidir. Bütün beşeri etkinliklerin işlevsel yönleri olduğu kadar semantik ve estetik boyutları da bulunmaktadır. Bu ön kabulden hareketle kentsel alanların oluşumunda da işlev, semantik ve estetik olmak üzere üç görünümünün bulunduğu; insan zihninin düzenlerinin kentleri donatan artefakt dünyaya bu görünümleriyle yansıdığını ileri sürmek mümkündür. Tasarım eğilimlerini kuşatan kültürel iklim ve toplumsal ekoloji yapay nesnelere dünyasına yapılan teleolojik müdahaleye kaynaklık ederken çok boyutlu bir beşeri yorumlama olarak tasarım nesnelere aracılığıyla açığa vurulurlar. Kültürel yordamların kılavuzluğunda biçimlenen tasarlayıcı imgeleme düşünce geleneklerinden, estetik örüntülerden, toplumsal norm ve yapılardan beslenen çok yönlü anlamlar etrafında işler. Dolayısıyla anlam ve estetiğin işlevle harmanlanması okunabilir bir kent tahayyülü ortaya koyarak kentsel çevreye iletişimsel bir güç verir. Ancak kent tasarımı çok aktörlü, eklektik ve kompleks bir süreçtir. Bu yüzden kentsel uzamın anlamlarına ve kullanımlarına ilişkin yaratıcı çalışmalar tekil yapay nesnelere tasarımından köklü biçimde farklıdır.

Anahtar Kavramlar: Kent tasarımı, iletişim, kültür, semantik, işlevler, estetik.

COMMUNICATIONAL ASPECTS AND CULTURAL FRAMEWORK OF URBAN DESIGN ABSTRACT

Urban entity should not be evaluated as a whole of functional results of absolute urban planning and design, activity of crafting, architecture or engineering, which is conducted by decisions of local authorities. There are semantic and aesthetic aspects as well as functional aspects of all human activities. From the point of view of this postulate, it is possible to suppose that there are three aspects of the design of urban sphere as function, semantics and aesthetics, and that the order of human consciousness reverberates through artefactual world with these aspects. Cultural mood and social ecology encircling the design tendencies disclose themselves as multi-dimensional human renditions through design objects while they become sources for teleological

¹ Doç. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü, Kentleşme ve Çevre Sorunları Anabilim Dalı, serhatbastan@gmail.com

interference to the world of designed objects. Conceiver imagination that is shaped under the instruction of cultural procedures operates around the multi aspectual meanings which is consolidated by cultural patterns, social norms and structures. Hence, blending of meaning and aesthetics with function brings forth a communicational trait to urban sphere by executing a legible city image. But urban design is a multi-actor, eclectic and complex process. Therefore creative works concerning significations and usages of urban space are essentially different from the design of monic artefactual objects.

Key Words: Urban design, communications, culture, semantics, functions, aesthetics.

Giriş

Kentlere dair mimari, planlama veya diğer herhangi türden bir tasarım ve geliştirme faaliyetinin salt dar bir iktisadi ve teknik pragmatizmden değil aynı zamanda tarihsel ve sosyo-kültürel boyutları da içeren holistik bir perspektiften esinlenmesi gerekir. Zira kent medeniyet kadar eski bir olgunun zaman ve mekânda bir ifadesidir. Medeniyet ve kent arasındaki kesintisiz bütünlük, kültürel ve iktisadi olgunlukları ve yetkinlikleri kuşatan kapsamlı bir beşeri oluşumdur. Gerçekten kentin medeniyeti tanımlayıcı bir insan eseri olduğunu söylemek pek abartılı sayılmaz. İnsanlığın bütün başarıları ve kayıpları kentin fizikî ve sosyal yapısında, ona somutluk kazandıran binalarda ve hayat veren kültüründe barınır (Reader, 2007: 22). Medeniyet kuramı kenti odağa alır. Bu ön kabulden hareketle kent içinde konumlanmış tüm beşeri tahayyül ve tasarımların belli düzeylerde semantik ve estetik değerler taşıyan kültürel varlıklar olarak ele alınmaları da aynı zamanda gereklidir. Bir kentsel alanın peyzajı, mimari biçimleri ve kamusal kullanım alanları en az bir fotoğraf, şiir ya da resim kadar belirgin kültürel biçemlerle donatılmış fiziksel formlar olarak tasarımcıları aracılığıyla tabi oldukları medeniyetlerinden yansıyan metinlerdir. Bu yüzden kente ilişkin tahayyüller iletişimsel bir girişime dönüşerek kenti dolduran artefakt nesnelere üzerinde cisimleşirler ve bu nesnelere toplumsal etkileşimlerin örgütlenmesini sağlayan anlamlı yapılar ve kodlar haline getirirler. Tasarımcı ve yorumcu perspektiflerinden bakıldığında her kentin iletişimsel imgesel bir karakterinin olması arzu edilir. Bu karakter kentsel varlık alanını dolduran kültürel nesnelere ne işe yaradıklarını ve nasıl kullanıldıklarını anlatan (işlev hakkında iletişim); hangi toplumsal statülere ve rollere karşılık geldiklerini, ne tür toplumsal anlamları imlediklerini (semantik),

duyulara ve beğenilere nasıl bir haz biçimiyle hitap ettiklerini (estetik) gösteren kültürel bir art yöreye dayanır.

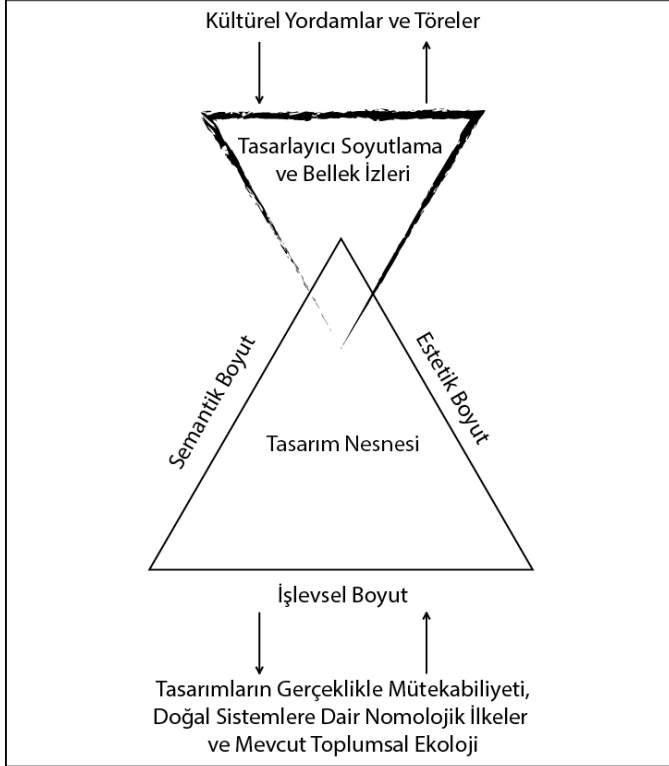
Bu ana tez etrafında makalemiz kent teorileri, sosyal teori, iletişim bilimleri ve tasarım disiplinlerinin temel kavramlarını kuramsal bir şema etrafında birleştirmeyi hedeflemektedir. Kent yaşamını kuşatan yapay varlık alanının inşasının salt ekonomik verimlilik ilkeleri ve mekanik işlerlik yönleriyle ele alınamayacağını; materyal kültür alanına mimari yapı ve mekân geliştirme gibi herhangi bir türden yapılan müdahalenin mutlaka iletişimsel değerleriyle de ele alınması gerektiğini ileri sürmektedir. Bu ekseninde prensip olarak kentsel tasarım pratiklerine kentsel varlıkların kültürel ve iletişimsel güçlerini çevreleyen çok daha genel bir teorik çerçeveden ve şemadan tümdengelsel bir düşünme tekniği ile yaklaşılarak başlamanın kabul edilebilir bir metot olabileceğini varsayıyoruz.

1. Tasarımın İletişimsel Boyutları

İletişim açısından tasarım, iletinin düzenlenerek semantik ve estetik değer taşıyan bir forma sokulmasıdır. Diğer bir ifadeyle tasarım temelde bir enformasyon üretme işlemidir (Baştan, 2009: 179, 188-201). Shannon ve Weaver'ın (1948, 1963) Matematiksel Doğrusal İletişim Modeli'nde enformasyonel sürecin çıktılarının verimliliğini hesaplamaya yönelik olarak sergiledikleri çözümleme bu estetik ve semantik değer boyutlarına işlevselliği de ekler. Bu çözümlemeye göre bir veri setinin gürültü (karmaşa veya düzensizlik) dışında kalan kısmı enformasyonu oluşturur. Bu perspektif bizim burada oluşturmaya çalıştığımız kuramsal çerçeveye de uyumludur. Bizim yaklaşımımıza göre fiziksel bir nesneye biçim vermek ona enformasyon yüklemektir. Başka bir ifadeyle madde ve enerji kullanımı yoluyla tanımlanabilir şekilli bir varlık üretmektir. Enformasyon kavramı, fikir ya da kanaati biçimlendirmek, düşünce örüntüleri oluşturmak, bilgi formuna dönüştürmek, ideaya düzen vermek eylemlerini ya da bu eylemlerin somut çıktılarını işaret eder ki bu çıktılar aynı zamanda bir televizyon haber olayı olabileceği gibi süs eşyası, mimari eser ya da endüstriyel bir nesnenin formu da olabilir (Baştan, 2009: 135). Dolayısıyla anlam, dönüştürülen fizik nesneye enformasyon aktarımı suretiyle biçim vermede kullanıldığı için tasarıma ve üretime konu olan herhangi bir materyal öz kaostan, şekilsizlikten ve belirsizlikten çıkarak tasarım nesnesine, bir çeşit işlevsel, semantik ve estetik varlığa ya da kültürel nesneye dönüşür. Bu yüzden uygulanabilir bir tasarlayıcı soyutlama doğa güçlerince sınırlandırılmış, kültürel yordamlar ve törelerce yönlendirilmiş veya toplumsal ekolojinin sunduğu elverişliliklerce kaidesi belirlenmiş

ama içsel anlamı zengin bir imgesel çeşitlilik arz edebilen kültürel ve iletişimsel bir güçtür. Kültür, kültürün dinamiği olarak iletişim ve anlam kendisinde enformasyon olarak cisimleştiği artefakt varlığın içkin karakteridir. Bu ilişkiyi ve onu çevreleyen konjonktürel güçleri Şekil 1.'deki gibi şematize etmek mümkündür:

Tasarım Dünyasının Konjonktürel Çerçevesi

Şekil 1. Tasarım Nesnelerinin Oluşumu (Baştan, 2017: 982).

Bu modellemeye göre materyal kültürü donatan yapay şeylerin tasarımı, üretimi ve kullanımı kültürün kolektif kaynakları (yordamlar, töreler, uzlaşımlar, moda vb.) ile nesnel varlık alanının (tasarımların gerçeklikle mütakabiliyeti, doğal sistemlere dair nomolojik ilkeler, mevcut toplumsal ekoloji) örtüştüğü ve tasarılayıcı soyutlamanın (İngiliz sosyolog Anthony Giddens'ın [2013] kullandığı ifadeyle bellek izlerinin ve imgelerinin) aracılık (agency) ettiği iletişimsel bir etki alanında meydana gelir. Bu perspektifin kent tasarımı açısından pratik sonucu şöyle ifade edilebilir: Örneğin iklim, evlerin biçimi ve yapılaşma zihniyeti; yol güzergâhlarının coğrafi özelliği, taşıma araçlarının biçimi ve ulaşım sistemlerini tasarlama

zihniyeti; ya da toprak ve flora yapısı, peyzaj uygulama teknikleri ve kentsel çevre düzenleme zihniyeti arasında kesintisiz bir tümlük vardır. Zihinsel tasarımların empirik eldesi bu tümlüğe bağlıdır. Tasarımlar salt fiziksel dünyanın işlenmesiyle elde edilen çıplak uygulamalar olmadığı gibi kültürün örtük anlamlarıyla donatılmış gizemli çıktılar da değildir. Örüntü üretme ve anlam yönelimli insan eylemlerinin ürünüdürler. Tasarımcının tasarım nesnesiyle ilişkisi onu kaotik veya şekilsiz doğal özünden beşeri hedeflere uygun olarak dönüştürmeyi amaçlayan enformasyonel bir biçim verme, anlam yükleme işlemidir ve kaçınılmaz olarak ona iletişimsel bir nesne olma potansiyeli aktarır. Tasarlayıcı bellek izleri ve imgeleme gücü tasarım nesnesinde; tekil dil kullanma, mantık, aritmetik, geometri gibi soyutlayıcı ve örüntü oluşturucu simgesel düşünmenin ve bedensel devinimlerin doğal nesneyi biçimlendirerek ehlileştirilmesi, insan türünün anlamlarına ve kullanımına uyumlu hale getirmesi suretiyle kültürel bir varlık olarak cisimleşir. Böylece anlamlarla kuşatılmış beşeri değeri olan bir artefakt nesnel bileşimi olarak kent semantik ve estetik bir varlık olarak materyal kültür alanını doldurur. Diğer yandan tasarlayıcı soyutlama bireysel bir yaratı değil kolektif bir arka plana dayalı bir faaliyettir. Kültürel örüntülerden, toplumsal norm ve yapılardan beslenen çok yönlü anlamlar etrafında işler ve izomorfik olarak kendisini tasarım nesnelerinde cisimleştirir. Dolayısıyla artefakt nesnel renkleri, biçimleri, hacimleri, işaretleri, etiketleri ve kullanım yönergeleriyle birlikte kendilerini betimledikleri kadar onları tasarlayanlarla kullanıcıları ve onları tasarlayanların kültürel art yöreleri ile toplumsal kurumlar arasında çok katmanlı etkileşimler kurarlar. Tasarımların etkinliği, anlamı, yaygınlığı ve kullanılabilirliği onların toplumsal etkileşim sistemlerinde ve yaygın uzlaşımlarda yer ve statü bulmalarına bağlıdır (Baştan, 2017: 982). Esasında kentleşmeye dair literatürde kullanılan kent imgesi kavramının zemininde de bu kütleli antropolojik şema bulunur.

2. Kente Dair Tasarım Fikirlerinin Dönüşümü ve Kentin Oluşum Süreci

Kent materyal kültür alanının kapsayıcı bir yönünü oluşturan ve kendi kendini örgütleyen tasarlanmış bir varlıklar ağıdır. Ancak diğer artefakt kültürel nesnelere farklı olarak bireysel bir sanatçı veya küçük bir mühendis grubu gibi tutarlı bir irade veya perspektif tarafından değil din, aile, birincil gruplar, yerel otoriteler, siyasal ve ekonomik güçler gibi toplumsal kurumların ve toplumsal ekoloji ile tekno-ekonomik paradigmalardan ortaya koyduğu dinamikler

tarafından eklektik olarak imal edilmiştir. Tasarım biçimleri açısından yaklaşıldığında büyük ölçekli, kolektif ve kompleks oluşumlar olmalarından dolayı kentler bünyelerinde kültürel mutasyonların neden olduğu sayısız çeşitliliği barındırırlar. Bu çerçevede kentsel tasarım düşüncesi de tekil kent komplekslerinden kentlerin tümüne hatta metropollere kadar geniş ve büyük ölçekli kolektif bir artefakt uğraşı olarak görülmelidir. Her ölçekte farklı strateji ve rollerin yerine getirilmesi gerekir. Böylece kentsel tasarım düşüncesi bir seviyeden bir diğerine, bir alt düzey ölçekten -sözgelimi kentsel bir bölgenin planlanmasından- bir üst düzey ölçüğe -sözgelimi bir bütün olarak metropol alana bağlanmasına- kadar karmaşık entelektüel tasarlayıcı eylemleri içerir (Portugali ve Stolk, 2014: 829-836). Her ne kadar modern kent yönetimleri ve kamu otoriteleri kentsel gelişimi denetim altına alacak biçimlendirici çerçeveler, kentsel planlama ve tasarım çabalarıyla öngörülebilir mekânsal varlık alanları oluşturmaya çalışsalar da kentin tarihsel kalıtları, kentsel toplumun kitlesel ve değişken içyapısı ile ulusal ve küresel dünyaya açık irtibat biçimleri bu çerçeveleri zorlayacak ve dönüştürecek taşkın güçler oluştururlar. Dolayısıyla kentsel oluşumlara ilişkin tasarım ve genişleme süreçleri her an kompleks bir dinamizmden beslenir.

Kentsel sorunların salt teknik ve işlevsel çözüm yollarıyla giderilmesi nihai olarak tamamlanmış bir ürün ortaya koymaz. Kent adeta sürekli bir inşa süreci içinde var olan, yeniden ve yeniden biçim kazandırılan, eskiyen envanteri dönüştürülerek yenilenen anlamlı bir tasarım nesnesi gibidir. Dolayısıyla kentler dinamik tarihsel bir sürecin ürünüdürler ve zamanın geçişi kent uzamında her daim gözlenebilir durumdadır. Ancak kentsel uzamda açıkça görülen şudur ki güncel peyzajı biçimlendiren geçmiş süreçler ve olaylar kısmi bir kayıt bırakırlar. Çünkü kentsel biçimler, açığa vurdukları kadar kentsel metnin aralarındaki satırların okumalarını zorunlu kılan gizli tuttukları formları da barındırırlar (Wagner, 2003: 334). Garde (2008) bu süreci Kuhn'un bilimsel devrimlere ilişkin ünlü kavramlaştırmasından hareketle kentin yerleşik formlarını yıkan yozlaştırıcı varyasyonlar ile yeni bir perspektiften onu tekrar oluşturan bütünleştirici paradigmlar arasındaki fazlar boyunca modelize etmiştir. Etrafı çevrili güvenli siteler, dönüşmüş kamusal mekânlar, banliyölerdeki alışveriş merkezleri ve kenar kentler (Edge Cities) gibi yenilikler önceki meskûn alan, kamuya açık alan ve çarşılar gibi geleneksel şehir konsepti (eski paradigma) içinde yeni dönüşümler oluştururlar. Garde bu tür aykırılıkları yozlaştırıcı

varyasyonlar (anomaliler) olarak adlandırır. Bütünleştirici paradigmlar ise bu aykırılıklara bir tepki olarak belirli bir dönemde ortaya konan toplumsal değerler ile hâkim entelektüel düşünce tarafından güdülenmiş bir dizi reformist fikrin ve değerinin (Yeni Şehircilik, Bahçe Şehir gibi) sistemleştirilmesini ifade eder. Örneğin kasaba hayatında gözlenen geleneksel yaşam yolları ve istikrar imalarına dayalı insani komşuluk birimlerinin (neighborhood unit) inşasından kale tarzı sınırlara, orta ve üst gelir gruplarının yaşam zevklerine hitap eden dışlayıcı güvenli sitelere (gated communities) geçiş bir tür yozlaştırıcı varyasyonun oluşması sürecidir. Geleneksel kent merkezi çarşılarından kenar kent alışveriş merkezlerine geçişte de bu tarz bir yozlaştırıcı varyasyon ortaya çıkar. Zaman içinde bu anomali kendi yeni paradigmasını oluşturarak kentsel reform süreçlerini tetikler.

Ancak Kuhncu perspektiften hareketle üretilen eski paradigma-anomaliler-yeni paradigma gibi dönemsel olarak istikrarlı ve uygun fazlara bölünmüş bir evrimsel süreç fikri, en azından hızlı teknolojik değişme ve küreselleşme ile karakterize olmuş ve durağanlığını yitirmiş günümüz toplumları için problematik bir kuramsal şablon haline gelmiştir. Sürekli bir yap-boz/ekle-çıkarmaları üzerinden yürüyen iç içe geçmiş karmaşık etkileşimleri betimleyen bir yaklaşım kentsel evrimi açıklamada uygun bir bilimsel çerçeve sunabilir. Mutlaka bir bilim felsefesi geleneğinden ilham almak gerekecekse Kuhn'un (2008) paradigmlarından ziyade Kuhn'un yaklaşımını da tekrar elden geçiren Bachelard'ın (2013) inşacı epistemolojik engel ve epistemolojik kopuş fikri daha açıklayıcı gibi durabilir: Buna göre birbirinden ayrı adımlardan oluşan diziler yerine bütün evrelerin aynı anda iç içe geçtiği süreçler ve kalıplar bugünün kentsel yapılarının ve topluluklarının evrimlerini açıklayabilir. İyi kurulmamış bazı fikirlerin yıkılarak bilgimizin belli parçalarının yeniden kurulduğu karmaşık süreçler yansımaları kent sorunlarına ilişkin reformist fikirlerin ve değerlerin oluşmasında da gösterir. Bachelard'a göre bilimsel ve teknik başarı kesintili bir yapı arz eder ve biriken bilgilerden değil bilimsel bakış açılarındaki ani değişimlerden kaynaklanan dönüşümler yaşar. Daha önceki kavramlaştırmalar ve inşalar yerlerinden edilirler; konumlarını yeni, daha kapsayıcı olanlara bırakırlar. Eski kuramların sınırlılıkları geçerlilikleri ve yaygınlıkları ölçüsünde düpedüz birer epistemolojik engel oluştururlar. Diyalektik aklın olumsuzlamasıyla zamanla gerçekliğin kavramlaştırılmasında temel kaymalar yaşanır ve engel teşkil eden eski kuramlar yıkılır. Dolayısıyla mevcut kuramların

evrensel olamadığı sürekli ve dinamik bir dönüşüm yaşanır. Bilimsel bilgi ve teknolojiye bu girift dönüşümler modernite ile birlikte kentsel formların dönüşümlerine de yansımıştır. Genellikle kentsel bir form geleneksele (eski paradigmaya), dönüşümsele (anomali aşamasına) ve modernizme (yeni paradigmaya) -ya da modernite-anomali-postmodernite çizgisine- ait unsurları aynı anda yaşayacak yüksek maliyetli bir kütle olduğu için salt yeni tasarım fikirlerini benimsemiş olmak bu yapıyı istikrarlı, yeni ve tek biçim bir üslup içinde dönüştüremeyecektir. Artefakt kültür alanının tamamı çok sayıda girift ve eş etkin (synergetic) gücün bileşimine ait olduğu için kent gibi büyük ölçekli bir yapıda bu özellik daha belirgin olacaktır. Kent planlaması üzerinde etkili bir perspektif olan Blochian ütopyacılarına göre de kentin materyal dünyası bitirilmiş olmak yerine sürekli ilerleme durumundadır. Burası henüz kesintisiz bir biçimde daha iyi bir dünya ve hayat arayışının rüyaları ile tasavvur edilen ve içeriği herhangi bir an tarafından etkilenen bir ihtimaller alanıdır (Ganjavie, 2015: 94, 95). Bir ütopyanın gerçekleşmesi kadar da bitmiş olması yakındır. Ama ilerleme fikri her daim kozmik tükeniş ve dağınım etkisine de açıktır. İnsan topluluklarının karmaşık kültürel sistemleri ve onu çerçeveyeleyen toplumsal ekolojinin güçleri kendilerine her müdahale durumunda doğrusal olmayan (nonlinear) özgün tezahürleri ile reformist fikirlerin ve değerlerin iradesiyle üretilen mevzuata ve kamu otoritelerine ait formel çerçeveleri bozarlar veya dönüşüme iterler. Dolayısıyla bir kent, belli fazlardaki statik paradigmlar ve politik çerçeveler tarafından tahakküm edilmiş; salt barınma ve toplumsal etkileşim formlarının işlevsel bir sonucu, mutlak olarak ekolojik ve maddi öğeler tarafından kuşatılmış bir mekânlar ve tekbiçim tasarımlar kombinasyonu değildir. Aynı zamanda her biri özel girift amaçlara göre oluşturulmuş mimarilerin ve mekân düzenlemelerinin, sınırsız sayıda insanlar arası etkileşimlerin icra edildiği, bütün bu olguları kuşatan toplumsal çok sayıda değer ve normun bir kent etosu içinde toplandığı parçalı, ipliksi bir tasarım zihniyetleri şebekesinin sonucudur. Bu zihniyetler şebekesi kentsel alanların işlevliliklerine olduğu kadar anlamlarına ve estetiklerine de yatkın tahayyül zincirlerinden doğar.

3. Kent Tasarımının Gizil Fonu: Kentin Tini ve Kültürel İklimi

Haas ve Olsson'a (2014: 64-65) göre kent tasarımında analiz edilmesi gereken üç boyut bulunur: Civitas, genius loci ve urbanitas... Civitas kent topluluğunun bir araya gelmesine yol açan amaç ve nedenlerdir. Genius loci, kent topluluğunun kentsel peyzaj ile nasıl etkileşime girdiğidir. Yerin ruhunu ve kentsel mekânın özel bir yer niteliği

kazanmasını ima eder. Urbanitas ise kentsel topluluğun inşa gelenekleridir. Kent yaşamı, âdeti ve inceliği ile bu inşa gelenekleri arasında yakın bir bağ vardır. Bu perspektife göre kent salt fiziksel bir oluşum ve gelişim olarak tasavvur edilemez. Kente dair bir tin sorunu yerli yerince konumlandırılmadıkça kentsel mekânın fiziksel göstergeleri beşeri niteliklerini yitirmiş anlamsız bir şema içinde kalır.

Muhtemelen her kent fiziksel varoluşunun ötesine taşan manyetik bir mahfaza gibi az ya da çok metafizik bir etki uyandırma eğilimindedir. Durkheimci ekolü izleyen bir araştırmacı tarafından bu durum bir çeşit kolektif bilinç ya da Jung çizgisinde kolektif bilinçaltı olarak betimlenecektir. Simmel'e (2009: 325) göre ise bir kentin fiili genişliği ve menzili onun dolaysız sınırlarını aşan etkilerin toplamından oluşur. En azından tinsel bir çekime sahip kadim kentlerin böyle bir gücünün olduğunu ileri sürmek iddialı olmaz. Örneğin her yerde geçerli tek tip bir kent modeli sunmasa da (Şahin, 2015: 22) bütün özgün varyasyonlarıyla birlikte İslam kent geleneği kutsal mekânların merkeziliği etrafında şekillenmiştir. Bu merkezi kutsal mekânlar kentlerdeki diğer bütün konut, bahçe, pazar-çarşı yeri ve genel peyzaj biçimleri üzerinde güçlü bir töre üretmiştir. Cumalıkızık (Bursa), Safranbolu (Karabük) ve Birgi (İzmir) gibi yerleşimlerdeki geleneksel ev mimarileri, sokak ve bahçe düzenlemeleri, Türk İslam töresinin çizdiği normlara uygun bir aile mahremiyetini yansıtan son derece aşikâr örneklerdir. Turgut Cansever (1997: 15) bir insan ürünü olması hasebiyle insanın inanç sistemiyle ilgili referanslarından kaynaklanan karar ve tercihlerin açıklığa kavuşturduğu İslam mimarisini estetik ve teknolojinin alanında yer almasından ziyade esas itibarıyla ahlâk ve din alanının bir sonucu olarak tarif eder. Mimari maddi, biyo-sosyal ve psikik varlık düzeylerine ait kanunları yerli yerine koyan bir kozmoloji ve varlık telâkkisi tarafından kontrol edilir.

Kent teorisine öncülük eden önemli düşünürlerden Fustel de Coulanges da kentin önemli merkezi kurumunu din olarak betimler. Coulanges'a göre kent öncesi toplumun çekirdeği ailedir. Bu çekirdek kent oluşumunun kökenine ilham vermiş olabilir. Buna göre ailenin bütünleşme noktası kalpte, dini sembollerinde ve evin papazı olarak babaya tapınılmasında bulunuyordu. Birkaç ailenin birleşmesi aşiretin kalbini oluşturuyordu. Çeşitli kabileler de her birinin tapınma biçimine saygı gösterilmesi koşuluyla bir birlik meydana getiriyordu. İşte bu ittifakın gerçekleştiği gün artık kent ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla kentin kurulmasında kritik nokta, dini birlik ve

kentin kalbinin kurulmasıydı. Kent ortak ibadet için yeni bir sığınak biçimini aldı. Kadim kent, dini bir topluluktan (Martindale, 2012: 62). Arkeolojik olarak Çanak Çömlek Öncesi Neolitik A Dönemi'ne (M.Ö. 9600 - 7300) ait olan Göbekli Tepe'de (Şanlıurfa) yapılan kazıların gösterdiği bazı kanıtlara göre ilk sabit mekânların barınma, tarımsal üretim ve artık ürünün ticari amaçlı dağıtımını için insanların bir araya gelmelerinden önce tapınma amaçlı olarak inşa edilmiş kutsal yerler olduğu görülüyor (www.gobeklitepe.com). Nitekim çevresindeki bütün dağlardan ve yüksek konumlardan görünebilecek şekilde yeri seçilmiş olan bu mekânda tapınak şeklinde bir düzenlemenin etrafında insanların sürekli yaşadıkları barınakların bulunmadığı; yılın belli zamanlarında göçebe grupların burada bir araya gelerek ritüeller gerçekleştirdikleri, hatta "ilk yerleşik insanlar olan ölümlerin" gömüldüğü kutsal bir mekân olduğu tahmin edilmektedir. M.Ö. 7000'lerde ölümlerini evlerinin zeminine gömen Çatalhöyüklerde olduğu gibi ölü atalara duyulan mistik saygının bu suretle yerleşik hayata geçişi teşvik edebileceği de ileri sürülüyor. Söz konusu teoriye göre toprak mülkiyetinin temeli belki de bu şekilde başlamıştır. Çünkü hiç kimse bir ailenin, ölümlerini gömdüğü toprak üzerindeki mülkiyet hakkından kuşku duymazdı (Reader, 2006: 33-34, 37). Benzer biçimde İslam toplumlarında da kutsal bir odak olan Kâbe'nin insanoğlunun inşa ettiği ilk ev, Mekke'nin ise ilk kent olduğuna inanılır. Kâbe Arabistan Yarımadası'nda bir inanç ağı oluşturduğu gibi ticari, siyasi ve kültürel hareketliliğin de odağında bir motivasyon merkezi olmuştur. Şüphesiz Mekke'nin kuruluşu anında Kâbe gibi mimariler bugünkü anladığımız anlamda doğrudan kent niteliğindeki mekânların inşa edilmesine yönelik bir tasarım stratejisinin ürünü değildir. Ancak bu tarz odak noktaları kutsal bir coşku ve kolektif birlik duygusuna yol açarlar ve bir kentin kendi otantik dinamikleri içinde gelişimini başlatma hususunda ortak bir ilham vermiş arke tipler olarak işlev sağlarlar. Böyle bir odak noktası kentin gelişmesine destek verecek güçlü bir tin sağladığında kentsel bir topluluk oluşturmaya dair öngörülebilir kültürel örüntüler ve töreler üretir. Onun sayesinde kentsel topluluk biçimsel ve kültürel kimlikler kazanarak genişler. Bu tarz bir kozmoloji ve varlık telâkkisinden türeyen kutsallığın bir mekânda yoğunlaştığı ve kolektif bir yaşamı organize ettiği bu anlayışın otantik temellere sahip birçok mimari geleneğin antropolojik ortak özelliği olduğu söylenebilir.

Sözgelimi Sümer kentleri tapınaklara dayalı bir yönetim biçimi etrafında yayılmıştır. Sümer inancına göre Cennet bir bahçe değil bir

kenttir. Kutsal İmparatorun yaşadığı Çin başkentleri ise geometrik bir kusursuzluk taşımıştır (Reader, 2007: 43, 100). Bu kutsal kusursuzluk Geleneksel Çin’de bütün mekâna yayılmıştır. Örneğin Çin bahçeleri, insan elinin yarattığı harikalar olarak değerlendirilebilir. Yapay göller, tepeler ve bunların üstüne kurulmuş görkemli tapınaklar, kuleler içerir. En küçük taş kadar her şeye bir form verilir. Sizin keşfetmeniz için çeşitli oyunlarla bahçe yönlendirilir, küçük havuzlarla, kemerlerle ve köprülerle sizi içine doğru çeker. Gizlidir. Özeldir (Çizgen, 1994: 79). Roma önce pagan panteonunun sonra Hristiyan mitolojisinin yapılandığı bir şehirdir. İstanbul’un ruhu Doğu Roma’da Ayasofya’ya Osmanlı’da Ayasofya ve etrafındaki büyük cami komplekslerine sinmiştir. Ayasofya kubbesiyle ilahi gücü, sütun ve duvarlarıyla da bu tanrısallığa hizmet eden beşeri gücü temsil ederek din ile siyaseti sembolik olarak birleştiriyordu (Cündioğlu, 2012: 39). Adım attığınız her kentinde karşınıza bir tapınak ya da kutsal mezar çıkan Antik Mısır’da da, sadece toplumsal değil teolojik düzenin temsilcisi Hitit Kralı’nın yaşadığı Hattuşaş’ta da güç, düzenleme, birleştirme işlevleriyle ve temalarıyla bütün bu kentsel kozmogonilerin izlerine rastlanır. Hattuşaş’ın merkezi Hatti ülkesinin en önemli tanrısı Fırtına Tanrısı ile Arinna şehrinin Güneş Tanrısı’na adanmış Büyük Tapınak tarafından domine edilir. Nasıl dilsel düşünme ile mitik kavrayış ortak bir arkaik kökünde işbirliği içindeyse (Cassirer, 2011) iletişimsel bir ifade olarak ele alındığında mimarının de önce kutsal mekânlarda kendini en rafine formunda dile getirdiğini görüyoruz. Bu yüzden en otantik en eski kentler kolektif coşkuları düzenleyen yaratıcı bir merkezle kutsanmıştı. Geleceğe dönük ütopyacı kent planlaması ve tasarımı ekollerinde de aslında bu mistik yön bulunur. Sümerliler’in cenneti bir kentte aramasına benzer biçimde mistizmi gelecekte arayan, kusursuz, ama erişilemez bir toplum hayal eden ütopyacılık yeryüzüne hatta kente indirilmiş bir cennet tahayyülüdür (Ganjavie, 2015: 90-91).

Şüphesiz bütün tekil kent formlarının merkezinde bu mistik çekirdek bulunmaz. Özellikle erken modernizmden itibaren kentlerin seküler odakları veya yönelimleri giderek daha fazla temayüz etmeye başlamıştır. Rönesans öncesi İtalya kentleri ticaret ağları, Orta ve Kuzey Avrupa’nın birçok Germen, Frank, Kelt ve Norman kenti ise askeri garnizonlar ya da feodal malikâneler civarına konumlanan ticaret ve zanaat kümelenmeleri etrafında yükselmiştir (Weber, 2012: 85-109). Charles H. Cooley’in ünlü ulaşım teorisi coğrafi konumlarının sağladığı avantajların belli kentlerin yükselişlerine

imkân verdiğini ileri sürer. Adna Weber vurguyu ekonomik güçlerin sunduğu fırsatlara kaydırır. Josiah Strong ise moral ve manevi özelliklerin aksine maddi olanın tek yanlı gelişiminin sürüklediği materyalistik kentlerin Sanayi Devrimi sürecinin en belirgin tarzı olduğunu; bu kentlerin entelektüel ve moral gelişiminin geride kaldığını belirtir (Martindale, 2012: 18-23). Başlangıçta coğrafi üstünlük veya ritüelistik çekim merkezi olma gibi bazı özellikler bazı kadim kentler için avantaj sağlamış olsa bile zamanla kentleri karakterize eden olguların giderek daha yoğun biçimde onu çevreleyen sosyo-ekonomik dinamikler ve kentsel toplulukların içsel dinamizmiyle şekillenmiş özerk formlara dönüştüğü söylenebilir. Kentlerin büyümesinin, önemli ölçüde uygun toplumsal ekolojilere sahip olma bahtı ile bu ekolojileri istimal edebilen bir kentsel topluluk ekonomisinin ve kültürünün ortak eseri olduğu görülmektedir. Ancak bütün bu beşeri maddi faaliyetleri meşru kılacak bir kolektif kent imgesine, kimliğine ve kutsallığına dair anlamlar kent toplumunun devamı ve çekiciliği açısından motive edici güç olmayı bir şekilde sürdürmüştür. İstanbul, Roma, Kyoto gibi kentler salt özel coğrafi statüleri veya ekonomik akışkanlıkları açısından değil aynı zamanda bu üstünlükleri destekleyen güçlü birer tarihsel ve moral anlam şebekesi tarafından da desteklenmişlerdir. Modernizmle birlikte güçlü bir kültürel iklimden ve tinden sapma eğilimi gösteren daha profan örnekler ağırlıklı hale gelmiştir kuşkusuz. Aslında bu örnekler, Weber'in büyü yitimi ve rasyonelleşme olarak adlandırdığı toplumsal süreçlerin bir numunesi olarak geç modern veya post modern insanın kente ilişkin algılarını değiştiren başka bir çeşit seküler din tarafından donatılmışlardır. Kutsal merkez etrafında konumlanmış varlık telâkkisi yerini sanayinin, ticaretin, tüketimin ve eğlencenin sözde piyasa tanrılarına bırakmıştır. Singapur, New York gibi merkezini finans kapitalin dev gökdelenlerinin oluşturduğu bir dışa açılım ya da Las Vegas tarzı postmodern biçimlerin hakim olduğu eğilimler bir taraftan salt iş dünyasının gereklerine göre işleyen bir kentsel akış ortaya çıkarırken diğer taraftan eski kentsel kolektif tinin boşalttığı alanı bireyselleşmiş yaşam biçimlerinin, beğeni kültürlerinin ve üretim-tüketim örüntülerinin yönettiği yoğun uyananlarla tıktıştırılmış metropol bir mekanizmaya teslimine yol açmıştır. Bu yolla gerek kentin kolektif gerekse kentli insanın bireysel tını F. Tönnies'in cemaatten cemiyete geçiş olarak tanımladığı süreci karakterize ederek yabancılar arası ikincil ilişkilerle biçimlenmiş hesapçı, mesafeli ve biçimsel bir forma bürünmüştür. Bu metropol

mekanizma bireysel ve yüzeyseldir, ama bireyin perspektifinden onu özgürleştirici niteliktedir. Bu seküler metropol mekanizmayı açıklamak için Simmel (2009: 321, 327) metropolün en bireysel kişisel varoluş dürtülerine vesile olmasının en derin nedeni olduğu tezini savunur:

“Modern kültürün gelişimine damgasını vuran şey , “nesnel tin” denilebilecek şeyin “öznel tin”e galebe çalmasıdır. Yani, hukukta olduğu gibi dilde de, sanatta olduğu gibi üretim tekniğinde de, ev ortamındaki nesnelere olduğu gibi bilimde de bir tin toplamı cisimleşmiştir. [...] Her halükarda, birey nesnel kültürün aşırı büyümesiyle başa çıkmakta gittikçe zorlanır. Birey ihmal edilebilir bir niceliğe indirgenir, ama bu bilincinden çok pratiğinde ve bu pratikten kaynaklanan muğlak duygu durumlarının bütününde yaşanan bir indirgemedir belki de. Birey elinden her türlü ilerlemeyi, maneviyatı ve değeri söküp alan ve bunları öznel formlarından çıkarıp salt nesnel bir hayat formuna dönüştüren muazzam bir şeyler ve güçler organizasyonu içindeki bir dişliden ibaret hale gelmiştir. Metropolün her türlü kişisel hayatı saf dışı bırakan bu kültürün gerçek arenası olduğu açıktır. Burada binalarda ve eğitim kurumlarında, mekânı fetheden teknolojinin yarattığı harikalarda ve konforda, cemaat hayatı oluşumlarında ve devletin gözle görülür kurumlarında öyle ezici bir billurlaşmış gayrişahsilemiş tin vardır ki kişilik onun etkisi altında kendisini muhafaza edemez tabiri caizse.”

Simmel’e (2009: 322-325) göre böyle bir metropol kültürü insana ihtiyatlı ve bezgin bir tavır içinde olmayı dayatır:

“Bu ihtiyatlılık bireye başka hiçbir koşulda benzeri olmayan bir türde ve miktarda kişisel özgürlük bahşeder. [...] metropol insanı, etrafı küçük hesaplar ve önyargılarla kuşatılmış olan kasaba insanının tersine, manevi ve rafine anlamda “özgür”dür. Çünkü büyük çevrelerdeki zihinsel hayat koşulları, karşılıklı ihtiyatlılık ve kayıtsızlık, bireyin bağımsızlığı üzerindeki etkisini en çok büyük şehrin yoğun kalabalığında hissettirir. Bunun nedeni de buradaki bedensel yakınlığın ve mekân darlığının zihinsel mesafeyi daha da görünür kılmasıdır. İnsanın kendisini hiçbir yerde metropol kalabalığında olduğu kadar yalnız ve kaybolmuş hissetmemesi de, bu özgürlüğün öbür yüzüdür kuşkusuz. Zira başka yerlerde olduğu gibi burada da insanın özgürlüğü duygusal hayatına illaki rahatlık şeklinde yansımaz. [...] Birleşip hayat biçiminin kesinlik ve netliğini oluşturmuş olan faktörlerin aynıları, büyük ölçüde gayrişahsi bir yapı da oluşturmuşlardır; ama, öte yandan, son derece şahsi bir özelliği de teşvik etmişlerdir. Dünyadan bezmişlik (blasé) tavrı kadar metropolle doğrudan doğruya bağlantılı ruhsal bir fenomen yoktur belki de. Dünyadan bezme tavrı öncelikle zıt sinir uyarımlarının hızla değişmesinden ve iyice sıkıştırılmış olmalarından kaynaklanır. [...] İnsanı dünyadan bezdiren şey sınırsız haz peşinde koşulan hayattır çünkü böyle bir hayat sınırları o kadar uzun süre azami tepki vermeye zorlar ki en sonunda hiç tepki vermez olurlar. [...] Dünyadan bezmenin özünde ayırt etme yeteneğinin körleşmesi yatar. [...] nesnelere algılanmadığı anlamına gelmez bu; burada söz konusu olan

şey, şeylerin anlamlarının ve farklı değerlerinin, dolayısıyla da bizatihi kendilerinin önemsiz şeyler olarak deneyimlenmesidir. Bezgin kişi her şeyi aynı yavan ve gri tonda görür.”

Modern kentin bu kültürel iklimi onun mekân tasarımlarına da yansır. Bu tasarımlar cemaat içi kolektif güdülenmeler ve coşkular etrafında örgütlenen bir etkileşimler sistemi ile değil ağırlıklı olarak tekil veya küçük gruplar içinde deneyimler yaşayan insanların bireyleşmiş talepleri ile karakterize olurlar. Modern kentte odak artık kutsal yönelimler değil profan hedefler etrafında kümeleşen bireylerin veya ait oldukları küçük birincil grupların yatay toplumsal hareketlilikleri, tüketimleri, eğlenceleri ve dinlenceleridir. Modern ya da postmodern zamanlarda kentsel iletişim tasarımının semantiği ve estetiği bu odağa göre oluşur.

4. Kent İmgesinin Oluşumuna Etki Eden Semantik Faktörler ve Kentin Bir İletişim Sistemi Olarak Kavranması

Öyle görülüyor ki bir kent sadece barınma, ulaşım, ticaret ve benzeri toplumsal etkileşim formlarının işlevsel bir ürünü değil aynı zamanda kültürel teamüllere ve uzlaşımara göre tasarlanmış mimariler, mekân düzenlemeleri ile toplumsal değer ve normların bir kent etosu içinde bütünleştirildiği bir anlamlar ağıdır. Bu zaviyeden bakıldığında kent imgelerle dolu okunabilir bir metin gibidir ve onunla temasa geçen öznelere tahayyül ettikleri kent imgeleri aracılığıyla anlamlandırılabilir.

Kent imgesi kent peyzajının gözlemcileri tarafından algılanmasıyla başlar. Kent peyzajı binaları, meydanları, caddeleri, manzaraları ve ekosistemleri, akışları, anlam şemalarını ve herhangi bir çevreyi inşa eden ve biçimlendiren insanları içeren hem özel hem de kamu alan ve mekânlarının bir bileşimidir (Haas ve Olssen, 2014: 60). Kent imgesi, bu bileşim ile yaşam tarzlarının özünde uyandırdığı izlenimlerdir. Sokakları, caddeleri, parkları, heykelleri, kütüphaneleri, halkın bir arada bulunduğu mekânları, insanların giyimi ve davranış biçimleri, kentin mimarisi bize bir görüş ve duyuş verir (Çizgen, 1994: 19). Kent imgesi kentin onun sakinlerinin veya ziyaretçilerinin bellek izlerinde oluşturduğu çağrışımlar, soyutlamalar, gezinti hatları ve kullanım kalıpları, kente dair duygusal yan anlamlar, mitler ve tahayyüllerden müteşekkil işlevsel, semantik ve estetik bir anlamlar akımı içinde biçimlenir.

Kevin Lynch (2010: 3, 10-11, 96) güçlü bir kent imgesinin inşası için kent manzarasının görünürlüğünü ifade etmek üzere semantikte olduğu gibi okunabilirlik kavramını kullanır. Bundan kasıt, kentin, kendisi aracılığıyla kısımlarının tanınacağı ve tutarlı bir doku içinde

düzenlenebileceği bir tabiidir. Tıpkı basılmış bu sayfa gibi, okunaklı olabiliyorsa, kent tanınabilir sembollerle bir doku oluşturup görsel olarak kavranabilir. Böylece okunaklı bir kent, bölgeleri, sınırları, yolları kolayca ayırt edilebilen ve bütünlüklü bir doku içinde gruplanarak imgelenebilen bir alan olur. Lynch'e göre imgelenebilirlik, fiziksel bir objenin herhangi bir gözlemciye güçlü bir imge oluşturma ihtimalini taşıyan niteliğidir. İmgelenebilir bir nesnenin belirginlik, uyumluluk, anlaşılabilirlik, okunaklılık ve görünürlük özelliklerini taşıması gerekir. İmgeyi geliştirmek, gözlemci ile gözlenen arasında çift yönlü iletişimsel bir süreç olduğu için imgeyi sembolik araçlarla, algılayanın eğitilmesiyle ya da çevrenin yeniden düzenlenmesiyle güçlendirmek mümkündür. Buna göre kent imgesinin kendisi, gerçekliğin kesin ve küçültülmüş bir modeli değildir. Tutarlı bir şekilde soyutlanmış ve ölçeği küçültülmüş de değildir. Bölümlerin ilişkilendirilmesi ve yapılandırılması, kullanışlı bir basitleştirmeye gidilerek mümkün olmuştur. Birleştirilerek veya çarpıtılarak öğeler azaltılmış, ayıklanmış ve hatta gerçekliğe başka öğeler eklenmiştir.

İnsan özne için tanınabilir bir çevrede yaşamak üzere soyutlamalar ve basitleştirmeler yapma, tipleştirme ve örüntülerle tanımlama eğiliminin antropolojik bir belirleyici olduğu ön kabulünden hareketle muğlak olmayan ve kolaylıkla yönelimleri, hareket ve akışları, ama bazen de sıra dışı keşifleri içeren mekânsal düzenlemeler kent tasarımının semantik ve estetik kodlarının oluşumunun iletişimsel merkezinde yer aldığı ileri sürülebilir. Bu oluşumun temel fiziksel öğeleri (göstergeleri) ile bunları kültürel kodlar kullanarak müzakere eden gözlemci (kentsel metnin okuyucusu) arasında dinamik ve sürekli bir iletişim bulunur.

Anlamları bakımından öncelikle kentsel alanların iletişimsel organizasyonu özel ve kamu ayırımının göstergelerine dayanır. Bazı mekânlar kompleks bir anlamlandırma sistemi tarafından korunmuştur ve dışarıda kalanlara göre ayrı tutulmuştur. Bu alanları oluşturan işaretler, sınırlar, çitler, duvarlar ve kapılar gibi "mekânsal araçlar" ile daha önceden belirlenmiş çalışma saatleri, etkinlik programları gibi "zamansal araçlar" bulunur. Fiziksel nesnelere ve sosyal düzenlemelere aracılıyla dile getirilen bu kompleks kodlama sistemi yabancıların izinsiz giremeyeceği özel alanları gösterir. Diğer yandan kamu mekânları ise sınırlı bir kısıtlamayla yabancıların ve kent sakinlerinin birlikte girebileceği herkese açık yerlerdir. Bu anlamlandırma ve ayırım sistemi en nihayetinde belli bir sosyo-kültürel bağlam içine gömülüdür ve bu kodların anlamlarına aşına

olmayan yabancılar için okunaklı değildir (Madanipour, 1999: 880). Gerek özel gerekse kamusal mekânların oluşumunda iletişimsel bir zeminin kurulması için kentin planlama ve tasarımının dinamik süreçler ve statik süreçler olmak üzere iki farklı set temelinde kurulması gerekir. Dinamik süreçler insan akışları, etkileşimleri ve çevreye kinetik enerji veren altyapı arterleri tarafından karakterize edilir. Bu olgular mekânsal peyzaja bakma biçimimizi ve belli bir kentsel durumu ve bağlamı deneyimleme tarzımızı etkiler. Statik süreçler ise istikrarlı yapı formlarının ve biçimlerinin üretimini, bunların birleşik devamlılığını ifade eder. Öyle ki caddeler, binalar, meydanlar ve açık alanlar istikrarlı bir referans sistemi ve performans yapısı sunmak üzere kentsel bir çevre tanımlarlar (Haas ve Olsson: 2014: 61). Lynch (2010: 51-87) ikinci kategorideki fiziksel unsurları, başka bir ifadeyle statik süreçleri yollar, kenarlar/sınırlar, bölgeler, düğüm/odak noktaları ve işaret öğeleri olmak üzere 5 temel fiziksel öğeye (göstergelere) indirger. “Yollar” insanların hareket halindeyken kenti gözlemlemesine ve sokaklar, yaya yolları, toplu taşıma alanları, kanallar ve demiryolları gibi hatlar üzerinde diğer çevresel öğeleri algılayabilmesine ve bütünlü ilişki kurmasına yardım eder. Kent bütüncül olarak belirli yollar ve aralarındaki ilişkilere göre algılandığı için yolların kentin bir metin olarak okunmasında merkezi bir önemi bulunur. Yollar boyunca gözlemlenen uzamsal özellikler kent imgesini güçlendirir. Yolların genişliği veya darlığı, yol üzerindeki yapılaşmanın özel cephe karakteristikleri, kentin özel oluşumlarına yakınlık, özenli bitkilendirmeler, yolların kafa karıştırıcı olması veya aksi, uzamsal süreklilik, yolların başlangıç noktaları ve istikamet özellikleri gibi karakteristikler bu algıyı olumlu ya da olumsuz biçimlerde etkiler. “Kenarlar ve sınırlar” ise yollar gibi algılanmayan doğrusal unsurlardır. Her zaman değilse de genellikle iki tür alanı birbirinden ayıran sınırları oluştururlar. Nehir kenarları, kıyı alanları, demiryolları, duvarlar, otoyollar veya bölge sınırları bunlara örnek olarak verilebilir. Sürekliliği doğrusal olarak bölerler ve yanıl referans görevi görürler. Güçlü kenarlar her zaman girilemez olmak zorunda değildir. Çoğu kenar öğesi, ayırıcı engeller olmaktan ziyade birleştirici bağlantı yerleri sunarlar. “Bölgeler” diğer öğelere nazaran daha büyük kent parçalarıdır. Ortak karakteristiklere sahiptirler, içten algılanabilirler ve bazen de biri içinden veya yanından geçiyorsa dışıl referans olarak kullanılabilirler. Doku, alan, form, ayrıntı, sembol, yapı tipleri, kullanımlar, işlev, kentliler ve sosyal statüler, onarım durumları ve topografya gibi sınırsız çeşitlilikte bileşene sahip tematik

sürekliliklerdir. Bölgelerin çok çeşitli sınırları vardır. Bazıları katı, belirli ve kesin bazıları ise yumuşak veya belirsiz olabilir. “Düğüm ve odak noktaları” ise gözlemcinin kente girebilmesini sağlayan stratejik noktalar. Özellikle ulaşım sisteminde kesintilere neden olan kavşaklar, kentin bir bölümünden diğerine geçişi sağlarlar. Bunun dışında fiziksel özelliklerin veya kullanımların yoğunlaştığı köşe başı faaliyet alanları, bir bölgenin çekirdeğini ve faaliyet merkezini oluşturan toplanma noktaları odak noktaları oluştururlar. Bunlara kentin nüvesi denilebilir. Birer semboldürler ve etkileri mekâna yayılır. Son olarak muhtelif “işaret öğeleri” noktasal referans kaynakları biçiminde çalışırlar. Bunlar bir bina, işaret levhası, dükkân veya tepe gibi kolayca tanınabilen fiziksel oluşumlardır. Bu kategorinin en önemli fiziksel karakteristiği, bağlam içerisinde kolayca hatırlanan, biricik ve tek bir öge olmasıdır. Belirgin bir formu varsa, artalanıyla tezat oluşturuyorsa ve uzamsal konumu öne çıkıyorsa, işaret öğeleri kolaylıkla tanınabilir ve onlara önem atfedilir. Deneyimli kent sakinleri işaret öğelerini rehber olarak kullanma eğilimi gösterirler.

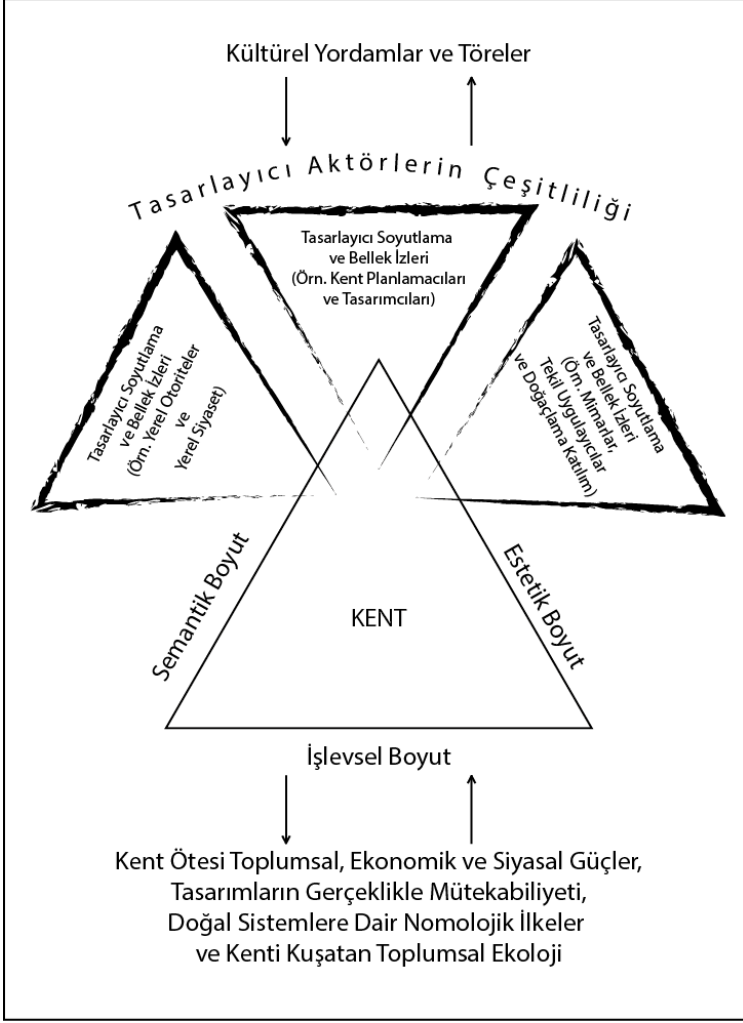
Kent planlamacılarının ve tasarımcılarının ağırlıklı olarak yapmaya çalıştığı şey okunabilirlik ve imgelenebilirlik açısından bu göstergeleri tabi oldukları kültürün yaygın değer ve normlarına uygun biçimlerde kültürel kodlarla ve tercih edilen tasarım üslubu içinde tutarlı bir bütünlük halinde birleştirmektir. Ancak kent tasarımı bu derece yalın ve kontrol edilebilir bir süreç değildir. Zira kentin doğal gelişim biçimi hayli eklektik ve kaotiktir. Bir odaya yeri değil özellikle modernite içinde sürekli disipline edildiği için radikal dönüşümlere açık bir arenadır (Türkoğlu, 2010: 221). Kente dair tasarım tahayyülleri ile kentin kendi içsel gelişim dinamikleri arasındaki bu çelişki çoğu kentin iletişimsel bir güç ile donatılması noktasında zorlayıcı olur. Özellikle metropol alanlarda bu zorlayıcı çelişki daha belirgindir. Çünkü metropol kentin mekânsızlaşması, nüfus yığılması, sürekli ve çok yönlü yatay hareketlilik bu alanları örgütlemeyi güçleştirir. Oysa metropolün tekniği, bütün faaliyetlerin ve karşılıklı ilişkilerin istikrarlı ve gayrişahsi bir zaman çizelgesi içinde gayet dakik bir biçimde bütünleştirilmesi mantığına dayanır. Dakiklik, hesaplanabilirlik, kesinlik metropole özgü varoluş tarzının karmaşıklık ve kapsayıcılığı tarafından hayata dayatılır. Bu özellikler söz konusu hayatın para ekonomisiyle ve entelektüalist karakteriyle çok yakından bağlantılı olmakla kalmazlar, aynı zamanda hayatın içeriklerine de renklerini verirler. Genel ve kesin biçimde şematikleştirilmiş hayat formunu dışarıdan almak yerine, hayat

tarzını içeriden belirlemeyi amaçlayan akıldışı, içgüdüsel, mütehakkim özellikleri saf dışı etme eğilimindedirler (Simmel, 2009: 320). Eklektik ve kaotik gelişmeyi bu amaçlar ve motivasyonlar etrafında dizginlemek üzere sarf edilen çabanın neden olduğu gerilim metropol kentin tasarımını estetik hazlarla ve semantik biçimlerle donatmaktan ziyade işlevselliğin ağır bastığı bir etkileşim sistemine çevirir. Böyle bir iletişim ortamında kent imgesinin fiziksel içeriğini oluşturan öğeler birbirinden bağımsız olarak değil, özellikle yolların ilişkilendirme işlevi aracılığıyla ara düzeylerde bileşik ama parçalı bir imge bütünlüğü içinde organize edilir. En nihayetinde bütün kentsel çevre için tek bir kapsamlı imge yerine, imge dizilerinden oluşmuş kompleks bir yapı ortaya çıkar (Lynch, 2010: 93-94). Diğer yandan tasarımın tutarlı ve standartları belirlenmiş bir sistematik içinde ele alınması gerekir. Bütün bir sisteme yayılmış tutarlılık ve standartlaşma örüntülerine sahip sistemler kullanıcıların kendilerini nelerin beklediğini bilmesine ve gerekli olan güvenlik ve aşinalık duygusunun sürdürülmesine imkân verir. Bu tür gereksinimlerin tasarlanması, kullanıcıların herhangi bir karmaşıklığın üstesinden gelmesini kolaylaştıran geniş bir araçlar yelpazesinin -işaretler, mekânlar, taşıtlar, ses- eşgüdümünü gerektirir (Heskett, 2013: 150-151). Etkin bir kentsel tasarım, anlaşılan o ki, aslında iletişim hedeflerini de içeren enformasyonel ve düzenleyici bir meydan okuma niteliği taşır.

Bütün çelişkilerine ve zorlamalarına rağmen arzu edilen bir ilke olarak kentin, özellikle de metropolün tasarımı, gözlemcisine onun ihtiyaç duyduğu malûmatı verebilmeli ve gerekli işlevsel yönlendirmeleri yapabilmeli; kullanım, estetik ve semantik açıdan beşeri taleplere uygun yaşanabilir bir alan imgesi oluşturmalıdır. Dolayısıyla kentin dolayımıldığı enformasyonellik yalın ve mekanik bir siberetik sistem içinde değil kentin konumlandığı toplumsal ekolojiyi, maddi kaynakları ve kültürel yordamları tutarlı bir yapı içinde örgütlemelidir. Kentin sınırsız aktör, seçenek ve çözümün iç içe geçtiği kompleks bir yapı arz etmesinden dolayı bu örgütlenme ve yapılaştırma için sunulabilecek mutlak bir formülasyon ya da bilimsel yasa bulunmaz. Kentsel mekânların tasarımı mimarlık, kent ve bölge planlama, peyzaj mimarlığı gibi birçok disiplinin ilgi alanında çok boyutlu ve çok aktörlü bir faaliyet olarak durumsal yönelimler gösterir. Bu yüzden kente özgü dış ortamların tasarımı hakkındaki fikirler ve onlardan beklenen işlevler yelpazesi de çok geniştir (Heskett, 2013: 101). Dolayısıyla kentsel uzamın tasarımına ilişkin gerçekliği bütün yönleriyle betimleyebilecek bir modelleme

yapmak zordur. Her kent kendi özgün koşullarının tekil ürünü olarak zuhur eder. Diğer yandan hiç değilse kategorik olarak kenti kuşatan güçleri çok genel bir şablon içinde sunmak da mümkündür:

Kentsel Mekânın Tasarımının Konjonktürel Çerçevesi

Şekil 2. Kentsel Mekânın Oluşumunu Etkileyen Güçler

Yukarıdaki şema herhangi bir hiyerarşik öncelik gözetmeksizin kültürel olguları yukarıda ve maddi olguları tabanda betimleyecek biçimde kentsel mekânın tasarımının konjonktürel çerçevesini betimlemektedir. Burada sergilenen yaklaşıma göre kentsel tasarım verili toplumsal, ekonomik ve siyasal ilişkiler içinde kentsel ekoloji içinden seçimler yapmaya dayalı iletişimsel bir etkinliktir. Bu işlem

kültürel ve maddi paradigmadan yapılan seçimlerle gerçekleştirilen bir çeşit söz dizimi olarak düşünülebilir. Çünkü kent mekânlarının oluşumunu, kullanımları öngören işlevsel boyut olduğu kadar hâkim toplumsal anlamlar, söylemler ve haz biçimlerini simgeleyen semantik ve estetik boyutlar da etkiler. Bu biçimler maddi koşullar içinde yapılan seçimlerin anlam sistemleri içinde birleştirilmesinde kendilerini gösterir. Sözgelimi mimarlık, binalar üretmek kadar ayrıca önceden tesis edilmiş toplumsal bilgi, değerler, gelenekler ve usuller bağlamında enformasyon veren, düzenlemeler yapan, yönergeler veren bir faaliyet olarak düşünülebilir. Mimari kararlar hâkim bir kültürel iklim içinde verilir. Mimarın bireysel katkısı bu kültürel güçler tarafından çerçevelenerek icra edilir (Francisco, 2007: 971-985). Kentsel varlıkları tahayyül eden soyutlayıcı etkinlik; sınırsız bir imgeleme ve hayal gücünün toplumsal güçlerden, söylemlerden, beğenilerden ve modalardan arınmış keyfiyetini değil tasarımcının tabi olduğu belli duygulanımlar ve düşünseller oluşturma geleneğinin, kültürel etosun, toplumsal hayata ilişkin kolektif iklimin semantik ve estetik yordamlarını takip eder. Clifford Geertz (1973: 50-51) bu olguyu betimlerken mimariden canlı bir örnek verir:

“Chartres Katedrali taş ve camdan yapılmıştır. Fakat sadece taş ve camdan oluşmaz; bir katedraldir, ama sadece bir katedral değil aynı zamanda belli bir toplumun belirli üyeleri tarafından belirli bir zamanda inşa edilmiş belirli bir katedraldir. Onun ne anlam taşıdığını anlamak, ne için olduğunu kavramak için taş ile camın umumi özelliklerinden fazlasını ve bütün katedrallerin ortak noktalarından çok daha fazlasını bilmeniz gerekir. Ayrıca -ve bence en kritik olanı- katedralin sonuçta somutlaştırdığı Tanrı, insan ve mimarlık arasındaki ilişkilerin özel kavramlarını (ne de olsa katedralin yapılmasını bunlar yönlendirmiştir) anlamanız gerekir”.

Kentsel varlık alanını oluşturan unsurlar kendilerine anlam atfedildikleri veya bir anlam şemasına göre biçimlendirildikleri anda artık kültürel dirler; salt fiziksel işlevlerinin ötesinde semantik ve estetik boyutlar kazanarak beşeri dünyaya mal edilmişlerdir. Beğeni ve anlam nesnelere dönüşmüşlerdir. Estetiği toplumsal kimlik ve benlik etiğine bağlayan genel söylemlerin anlatılaştırılması yoluyla anlam taşıyan kültürel öneme haiz işaretler haline gelmişlerdir. İnsanlar adına şeyleri imleme veya toplumsal anlamlar tesis etme ya da toplumsal iş yapma gücüne sahiptirler. Kültürel açıdan güçlüdürler. Çünkü fiziki ve zihinsel manipülasyonu pratikte birbirine bağlarlar (Woodward, 2016: 8, 11-12, 23). Bu yüzden kentsel tasarımda yolların, kenarların ve sınırların, bölgelerin,

düğüm ve odak noktalarının, işaret öğelerinin oluşturulması için öncelikle yapı malzemelerinin, bitkilendirmelerin belirlenmesi, nazım planların gerçekleştirilmesi gibi işlemlerin semantik ve estetik açılardan kültürel üsluplarla sentezlenmesi gerekir. Dolayısıyla maddi öğeler ve koşullar adeta tuvali, fırçayı, boyayı verir; kültürel yordamlar ise tasarımcılara resmi çizme yollarını gösterir. Bu perspektife göre en nihayetinde ortaya çıkan tasarlanmış ürün tasarlayıcı aktörlerin zihniyetlerini kuşatan kültürel yordamlar ve töreler ile tasarım imkânlarını belirleyen maddi unsurlar arasındaki uzlaşımın bir sonucudur.

Maddi koşullar ile kültür arasındaki bu ilişki Türk kentlerinin tarihsel serüveninde belirgin bir biçimde kendini gösterir. Tipik Türk kenti ve mahallesinin görünümü bireysel uygulamaların keyfi bir araya gelişi değil, kolektif yaşamın ürünüdür. Az nüfus yoğunluğu, dar sokaklar ve bahçelik arasında görünen evler bu kentsel dokunun ana niteliğini verir bize (Çizgen, 1994: 79). Enis Batur'a göre (1991: İstanbul İçin Şehr-i Engiz'den aktaran Çizgen, 1994: 78-79) Türk kentleri tabiat ile ilişkilerini nadiren kaybetmişlerdir. Bazı Avrupa kentlerinde olduğu gibi dar sokaklar üzerine yığılmış bir taş kümesi ile karşılaşılmaz. Özellikle 17. ve 18. Yüzyıllardan itibaren gittikçe yoğunlukları artan parsellerin arka bahçelerini de kaybeden, adeta taşlaşan Avrupa kentleri manzarası burada yoktur. Avrupa'nın büyük şehirlerindeki sıra sıra yükselen taş binalar Türk kentlerinde görülmez. Fakat buna paralel olarak kente Avrupa anlamında kent karakterini katan bu özelliğin Türk kentlerinde bulunmaması, bunları Avrupalıların daima birer köyden farklı görmemelerine neden olmuştur. Fakat Türk mahallelerinin köyden çok birer bahçe kent (garden-city) hüviyetini taşıdıkları, ancak bu kavram Avrupa şehircileri tarafından isimlendirildikten sonra anlaşılabilmiştir. Nevval Çizgen (1994: 79, 87-88) maddi koşullar, tabiat, gelenek ve kent ilişkisine ilişkin bu tarihsel analizi şöyle genişletir:

“Doğunun ve batının ihtişamına, sarayı merkez alan yerleşimine karşın Osmanlılar hep sadeliği gözetmişlerdir. Şehirleri sokak sistemine bağlamayı da gerekli görmemişlerdir. Büyük meydanlar, bulvarlar açmamışlardır. Bahçelerinde de bu eğilim vardır. Bahçeler doğanın bir parçası olarak yorumlanır. Doğaya yayılmış açık veya sınırlı bir bahçeye insan eli değmemiş gibidir.

[...]

“ [Örneğin] İstanbul bir bahçe şehridir, her yerinde su ve güneş vardır. Evler birbirine yaslanmış, yoğun görüntü verse de komşusunun manzarasını, havasını kesmez. [...] 1792 tarihinde herhangi bir Avrupa şehriyle benzerlik göstermez. Bunun nedeni de ekonomik ve sosyal yaşam tarzıdır. Aristokratik bir sosyoekonomik model olsa,

çevre düzenleme görkem ve debdebeye boğulacaktır. [...] Türk insanı ev içine bağlıdır. Bu yüzden iç bahçeler bile evi oluşturan binaların arasında, çoğu zaman iç avluların içindedir. Bahçelerin en büyük dekoru kameriyeler, parmaklıklar ve sergâhlardı. Bahçe ile ev arasındaki mimari bir bağlantı durumundaydılar.”

Türk ve Batı kent gelenekleri arasındaki bu karşılaştırma benzer ya da aynı maddi koşulların farklı kültürel yordamların filtrelerinden geçerek işlendiklerinde zengin tasarım çeşitlilikleri ortaya çıktığını bize gösterir. Birbirinin taklidi ya da endüstriyel şablonu olan modernizm ürünü tasarımları bir kenara bırakırsak (aşağıda bu konu kısaca analiz edilecektir) bu artefakt dünyadaki çeşitliliği mümkün kılan çok boyutlu bir ilişki dinamiğinin art alanda çalıştığını ileri sürebiliriz. Tasarımcının işlevsel, semantik ve estetik duyarlılıklarını kuşatan maddi koşullarının ve kültürel ikliminin tarihsel yığılmasından oluşan konjontürel çerçeve her bir tekil kent örneğinin anlamı, okunabilirliği ve imgelemesi üzerinde genetik izler bırakır.

5. Kent Tasarımında İletişimsel Bir Sorun Olarak Anlamın Yitimi
Günümüzde kentler modernizm, post-modernizm ve küreselleşme süreçlerinde birbirinin taklidi, tekbiçim endüstriyel çözümlerle donatılmış ve aşkın anlam yerine işlevsel anlamın öne çıktığı uzamlar haline gelmiştir. Yukarıda ifade edilen ve 20. Yüzyıla kadar özelliklerini koruyan eski Türk kent geleneğinin daha sonra kırsal kesimin hücumuna uğrayarak karakteristiğini yitirmesi bu gelişmenin en tipik örneklerinden biridir. Hızlı endüstrileşme ve kentleşme süreci içinde Türkiye hazır olmadığı bir göçün altında ezilmiş ve tüm özgün kentlerini yitirmiştir (Çizgen, 1994: 79). Ekonomik öncelikler, sanayileşme ve salt fiziksel yararlanmaya dayalı fırsatçı bir kentleşme biçimi bir çeşit anlam yitimiyle birlikte temayüz etmiştir.

Bu durum dünyada yaşanan genel eğilimin yerel düzeydeki bir yansımasıdır. Bugün dünyada kent, kültür ve tabiat ilişkisini yansıtan özgün kent tasarımlarının otantik uygulamaları yerini çimento, demir ve kauçuk gibi ham malzemelerin işlevsel bir yapay dünya kurmak üzere bir araya getirildiği bir yapı endüstrisi pratiğine bırakmaya başlamıştır. Konut ve kent mekânı ihtiyaçları tabiat ve kolektif gelenek etrafında oluşan anlamlar yerine işlevsel, semantik ve estetik boyutları birbirine gevşekçe bağlanmış endüstriyel bir pragmatizm ile karşılanır olmuştur. Kent tasarımının ekonomik mantığının, ekonomik olarak doğru şeylerin doğru yerlere doğru bir yoğunlukta konulmasını, yerel istihdam ile kümelenme stratejilerinin dengelenmesini, istihdam biçimlerinin değişen gereklerine göre

planlama yaklaşımlarının uyarlanması, gezinti ve ulaşım mesafelerinin yakınlığının eniyileştirilmesini, sosyal önceliklerle ekonomik çıkarların birleştirilmesini, mekânın kalitesinin ekonomik bir nitelik olarak teşvik edilmesini, mekân temelli stratejiler ile ekonomi arasındaki karşılıklı bağıllığını içeren bir ekonomik rasyolizasyona dayalı olduğu görülüyor (Mentz ve Goble, 2015: 149-153). Bugün bu ekonomik rasyonalizasyonun bir adım ötesine geçilerek modern kentin metro, otobanlar gibi hızlı ulaşım sistemleri ve iletişim teknolojileri yoluyla mekânsızlaşması süreci yaşanmaya başladı. Mekânsızlaşma süreci kentleri kendisine temas edilerek yaşanan yerler olmaktan ziyade hızla aşılarak bürolara, alışveriş ya da eğlence merkezlerine veya özel konutlara ulaşılan alanlara dönüştürdü. Kentin büyüyen boyutları kamu ve özel alanların her ikisinin sembolik ve işlevsel insicamını parçalarına ayıran bir çeşit özelleşmiş mekân kullanımına yol açtı. Çalışma ve yaşam alanı endüstrileşme sürecinde birbirinden ayrıldı. Özel alanda yaşam tamamıyla değişti. Yeni ulaşım teknolojilerinin kentin dışında çalışmayı ya da yaşamayı mümkün kılmasından dolayı kentin merkezi mekânları büyük miktarlarda insanın uğramadığı yerlere dönüştü. Bundan da öteye kentsel uzamı hızla aşabilme yeteneği kent sakinlerinin yakın fiziksel temasını ve bir kent çevresi inşa etme gücünü zayıflattı. İletişim ağları ve ulaşım kentin kamusal alanlarının tarihsel siyasal, ekonomik ve kültürel önemini gerilette (Madanipour, 1999: 884).

Estetik çözümler ise özgün buluşlardan ziyade kültürel uyarlamalarla giderilmeye başlandı. Sözelimi Kuala Lumpur'un güneyinde baştan sona yeniden inşa edilen Malezya'nın yeni başkenti Putrajaya İslam geleneği ile bir Londra uyarlaması ya da sentezidir. Bakü eski Sovyet kent sistemine giydirilmiş Greko-Romen yüzeyler ve yeni yeni inşa edilen modern kompleksler (Od Kuleleri, Heydar Aliyev Kültür Merkezi gibi) ile karakterize olmaya başlamıştır. Beijing, Honkong, Doha, Singapur, Abu Dhabi gibi daha birçok küresel kent, gökdelenleri ve yaşam alanlarıyla birlikte New York şehrinin birer yerel uyarlaması gibidirler.

Günümüzde kent tasarımı uluslararası eğilimlere uyum sağlamak üzere birçok kentte mimari ve ticari tek biçimliliğin yaratımına yöneldi. Mekânların aynılığına yönelik hareket yerel inisiyatiflerden çok giderek uluslararası tasarımcıların ellerinde biçimlenen gelişme planlaması ile gayrimenkul yönetimi arasındaki güçlü bağlantı üzerine konumlandı. Diğer bir ifadeyle modern kent tasarımı tanımlanmış özgün bir mekândan ziyade belirsiz alanın bilindik

modern metotlar kullanılarak istimali ile ilgilenmeye başladı. Bu bağlamda belli bir kentle ilgili bağlamdaki yerellikler ve kimlik kent planlaması ve tasarımı için bir ön şart oluşturmaktan çok değişim potansiyelleri manasında odağa alınır oldu (Haas ve Olsson, 2014: 60). Yerellik küresel birörneğe uygulanacak bir uyarlama imgesi haline getirildi. Bu tarz bir uzamda kentin görünür, tutarlı ve net bir şekilde imgelenebilir bir peyzaj içinde bütünlüklü ve tamamıyla özgün bir kent kimliğine göre tasarlanabileceği bir dizi tasarım ilkesi önermek de gittikçe güçleşti. Kent, kente dair göstergelerin post-modern kodlarla birleştirilmesi yoluyla; şaşırtıcı ama yüzeysel gösterinin, doğal ve otantik olandan kopuşun, mekanik ve fütüristik mimarinin hızla değişen anlamlarıyla dolayımlanmış eklektik ve istikrarsız metinlere dönüştü; okunabilirliği azaldı. Hızla değişen, geçici imgelerin hâkimiyetindeki post-modern bir semantik muğlaklık kentlerin okunaklılığından ziyade şaşırtıcılığı, eğlenceyi, görsel şovları, ışık oyunlarını, kasti tutarsızlıkları ve tüketim odaklı insan hareketliliğini teşvik eder hale geldi. Bu gelişim insanın biyolojik, toplumsal ve kültürel katmanlarla donatılmış kodlarının hem kendi doğasıyla hem de bizzat kendi kaynağı olan doğa ile ilişkisinin kentsel tasarımlar tarafından perdelenmesi anlamına da gelmektedir.

Sonuç

Palo Alto ekolünün “her insan davranışının bir iletişim değeri vardır ya da iletişimde bulunmazlık olası değildir” şeklindeki beliti (Mattelart ve Mattelart, 2013: 55-56) bize insanın kolektif davranışına dair her şeyin açıkça bir iletişim değeri olduğunu söyler. Buradan hareketle bütün tasarım faaliyetlerinin de kaçınılmaz bir iletişim veçhesinin bulunduğu; tasarımın salt teknik pragmatizmle değil bütüncül bir kültürel anlam sistemleri ağı içine konumlandırılmış bir kurgulamayla gerçekleştirilmesi gerektiği anlaşılmaktadır.

Kente dair tasarımlar da işlevsel çözümler aramayı içerdiği gibi bunun yanında bir çeşit iletişim tasarımı faaliyeti olarak düşünülmelidir. Çünkü kent tasarımı teknik meselelerin çözümüne ve işleve odaklı olarak gerçekleştirildiğinde arka planda bulunan kuşatıcı toplumsal kültürel anlam ağı göz ardı edilmiş olur. Kent tasarımına ilişkin yönetsel kararların mutlak iktisadi verimlilik ve mekanik etkinlik ölçütlerine göre alınması, kent planlaması sisteminin bu merkezi çizgi etrafında örgütlenmesi ve toplumun anlam iklimini kavrayamayışı kent sakinlerinin mekân tanımlamalarındaki ve kullanımlarındaki, kentsel kimlik

algılamalarındaki, estetik haz duyumsamalarındaki ve dolayısıyla genel olarak kentsel yaşam standartlarının yükselmesindeki başarısızlıkların kültürel tabanını oluşturur.

Kent işlevsel, semantik, estetik boyutlarıyla okunabilir, imgelenebilir bir artefakt ürün olarak değerlendirilmelidir. Kentsel alanların geliştirilmesine yönelik tasarım yöntemlerinin toplumsal ekoloji ve maddi koşullar ile kentsel tasarımı kuşatan ve tarihsel bir süreklilik içerisinde oluşmuş kültürel anlamları içeren bir topyekun yorumlamayla uygulanması gerekir.

Bu çalışma bu topyekûn uygulamanın genel konjonktürel çerçevesini şematize etmeyi amaçlamıştır. Şüphesiz her teorik çalışmada olduğu gibi bu çalışmada ortaya konulan genel yaklaşımın da görgül çözümlenmelerle iyileştirilmesi gerekir. Ayrıca genel bir çerçeve çizmeyi amaçlayan araştırmanın her alt başlığı ayrı bir kapsamlı araştırmaya kapı aralayacak akademik sorular ortaya koymaktadır. Çalışmanın, ana hatlarıyla daha ileri araştırmalar için tutarlı ve kapsayıcı bir izlek, eleştirel perspektifler için çerçevesi çizilmiş somut bir tartışma teması ortaya koyması bakımından önemli ve yararlı olduğu ümit edilmektedir.

KAYNAKLAR

- Bachelard, Gaston (2013). *Bilimsel Zihnin Oluşumu*. Çev. Alp Tümertekin. İtaki Yayınları, İstanbul.
- Baştan, Serhat (2009). *Kuramdan Uygulamaya Etkileşimli İletişim Tasarımı*. Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- Baştan, Serhat (2017). "Bir İletişim Biçimi Olarak Fiziksel Nesnelerin Tasarımında Üç Boyut: İşlev, Semantik ve Estetik." *8. Uluslararası Girişimcilik Kongresi (8th International Congress on Entrepreneurship)*. 14-16 Temmuz 2017. Balıkesir.
- Cansever, Turgut (1997). *İslam'da Şehir ve Mimari*. İz Yayıncılık, İstanbul.
- Cassirer, Ernst (2011). *Sembol Kavramının Doğası*. Çev. Milay Köktürk. Hece Yayınları, Ankara.
- Çizgen, Nevval (1994). *Kent ve Kültür*. Say Yayınları, İstanbul.
- Francisco, Scott (2007). "the Way We Do Things Around Here: Specification Versus Craft Culture in the History of Building", *American Behavioral Scientist*. 50 (7): 970-988.
- Ganjavie, Amir (2015). "On the Future of Urban Design: Fabricating the Future through Bloch's Utopians", *Planning Theory*. 14 (1): 90-108.

-
- Garde, Ajay M. (2008). "Innovations in Urban Design and Urban Form: The Making of paradigms and the Implications for Public Policy", *Journal of Planning Education and Research*. 28: 61-72.
- Geertz, Clifford (1973). *the Interpretation of Cultures: Selected Essays*. Basic Books, Inc., Publishers, New York.
- Giddens, Anthony (2013). *Sosyolojik Yöntemin Yeni Kuralları*. Sentez Yayıncılık, Bursa.
- Haas, Tigran, Krister Olsson (2014). "Transmutation and Reinvention of Public Spaces Through Ideals of Urban Planning and Design". *Space and Culture*. 17(1): 59-68.
- Heskett, John (2013). *Tasarım*. Çev. Erkan Uzun. Dost Yayınevi, Ankara.
- Kuhn, Thomas (2008). *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*. Çev. Nilüfer Kuyuş. Kırmızı Yayınları, İstanbul.
- Lynch, Kevin (2010). *Kent İmgesi*. Çev. İrem Başaran. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Madanipour, Ali (1999). "Why are the Design and Development of Public Spaces Significant for Cities?", *Environment and Planning B: Planning and Design*. 26: 879-891.
- Martindale, Don (2012). "Önsöz". Max Weber, *Şehir: Modern Kentin Oluşumu*. Çev. Musa Ceylan. Yarı İstanbul.
- Mattelart, Armand, Michéle Mattelart (2013). *İletişim Kuramları Tarihi*. Çev. Merih Zillioğlu. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Mentz, Kobus, Susannah Goble (2015). "Urban Economics by Design Down Under", *Local Economy*. 30 (1): 149-162.
- Reader, John (2007). *Şehirler*. Çev. Fatine Bahar Karlıdağ. YKY Yayınları, İstanbul.
- Portugali, Juval, Egbert Stolk (2014). "A SIRM View in Design Thinking – an Urban Design Perspective". *Environment and Planning B: Planning and Design*. 41: 829-846.
- Shannon, Claude Elwood, Warren Weaver (1963). *the Mathematical Theory of Communication*. University of Illinois Press, USA.
- Simmel, George (2009). *Bireysellik ve Kültür*. Çev. Tuncay Birkan. Metis Yayınları, İstanbul.
- Şahin, Yusuf (2015). *Kentleşme Politikası*. Ekin Yayınları, Bursa.
- Türkoğlu, Nurçay (2010). *İletişim Bilimlerinden Kültürel Çalışmalara Toplumsal İletişim: Tanımlar, Kavramlar, Tartışmalar*. Urban Kitap, İstanbul.
- Wagner, Jacob A. (2003). "the Politics of Urban Design: The Center City Urban Renewal Project in Kansas City, Kansas", *Journal of Planning History*. 2(4): 331-355.
-

Weber, Max (2012). *Şehir: Modern Kentin Oluşumu*. Çev. Musa Ceylan. Yarı Yayınları, İstanbul.

Woodward, Ian (2016). *Maddi Kültürü Anlamak*. Çev. Ferit Burak Aydar. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

www.göbeklitepe.com, erişim tarihi: 29.06.2017

**UZUN SÜRELİ İŞSİZLİK VE ETKİLERİ ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI
BİR ANALİZ**Harun ASLAN¹Melda ASLAN²**ÖZ**

Bu çalışma, dünyada ve Türkiye’de değişen iş gücü piyasalarıyla birlikte belirginleşen uzun süreli işsizlik sorununu açıklamak, uzun süreli işsizliği kapasite yaklaşımı bağlamında ele almak, uzun süreli işsizliğin hem birey hem de toplum üzerinde yarattığı etkileri ve uzun süreli işsizlikle mücadele yöntemlerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Türkiye’de uzun süreli işsizlikle mücadele eden büyük bir nüfusun olması ve bu toplumsal soruna yönelik literatürde çok az araştırmanın olması bu çalışmayı gerekli kılmıştır. Uzun süreli işsizliği deneyimleyen bireyler, fiziksel ve psiko-sosyal açıdan zarar görmektedir. Bu anlamda uzun süreli işsizliğin ortadan kaldırılması amacıyla kapasite yaklaşımı ve diğer mücadele yöntemleri açısından ele alınması sosyal politika alanına katkı sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: İş gücü piyasası, uzun süreli işsizlik, kapasite yaklaşımı, uzun süreli işsizliğin etkileri.

**A COMPARATIVE ANALYSIS ON LONG-TERM UNEMPLOYMENT
AND ITS EFFECTS****ABSTRACT**

This study aims to explain the problem of long-term unemployment which becomes more evident in the world and Turkey with the conversion of labor force markets, to deal with the long term unemployment through the capability approach, to reveal the effects of long term unemployment on both individuals and society and to discuss the methods to struggle long term unemployment. The fact that there is a large population struggling with long-term unemployment in Turkey and that there is little research in the literature on this social problem necessitated this work. Individuals who experience long-term unemployment are physically and psychologically damaged. In this respect, considering the capability approach and other methods of struggle to remove the long-term unemployment is contribution to social policy field.

Keywords: Labour market, long-term unemployment, capability approach, the effects of long-term unemployment.

¹ Arş. Gör. Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü, hrnaslan1@gmail.com

² Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Aile ve Tüketici Bölümü, Doktora Öğrencisi, meldapek@gmail.com

Giriş

Küreselleşmenin giderek arttığı günümüz toplumlarının en önemli yapısal sorunlarından biri işsizlik konusudur. İnsanlık tarihi boyunca kişilerin yaşamlarını idame ettirebilmeleri amacıyla sergiledikleri iş bulma çabası aslında doğal bir mübadele sürecinin uzantısıdır. Bu süreçte emek-gelir ve bedel-ödül denklemi yüzyıllar boyu farklı boyutlarda mevcudiyetini ortaya koymuştur.

İnsanlık tarihinin yaşam eğrisini bir anda farklı bir noktaya çeken ve bireylerin, toplumların yaşamlarını kökten bir değişimine neden olan Sanayi Devrimi işsizlik kavramının daha belirgin bir şekilde var olmasına ve incelenmesine sebep olmuştur. Bu anlamda işsizlikle ilgili araştırmalar ve çözüm yolu arayışları daha niteliksel bir boyut kazanmıştır.

19. yüzyılda işsiz denildiği zaman ilk akla gelen yeteneksizliğinden dolayı bir meslek edinememiş veya geçimsizliği nedeniyle iş bulamamış, vaktini boşa geçiren tembel insan olarak kabul edilmekteydi (Zaim, 1986: 156). Bu tanımdan da anlaşılacağı üzere o dönemde işsizliğin nedensel kökenleri tamamen bireysel yetersizliklere ve bireyin patolojik bozukluklarına indirgenmektedir. Ancak günümüz toplumlarında hem ekonomik hem de toplumsal anlamda yapısal sorunların bireylere etkileri göz önünde bulundurulduğunda işsizlik sorunun sadece birey odaklı olmayıp daha makro boyutta olan yapısal sorunlarla da ilişkili olduğu görülmektedir.

Tarihsel süreçte sosyal politikaların hakim olduğu ideolojilerin paradigma kayması yaşaması hem toplumsal hem de bireysel yaşam üzerine bir çok farklı etkinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu etkiler içerisinde en önemli unsurlardan biri ise işsizlik olgusudur. Gilbert (1998: 9)'e göre, refah devletinin gelişiminin altın çağı, dünyayı 1974 ve 1979 yıllarında vuran dünya petrol krizinin patlak vermesiyle sona erdi. 1970'lerin sonuna dek sosyal refaha yönelik kamu harcamaları düştü ve refah devletlerine artan bir şekilde eleştiriler yöneltildi. Kapitalizme olan güvensizliğe ve onun kusurlarına yönelik bir çare olmaktan öte sosyal refah programları, çözülmesi gereken tekrar eden problemler silsilesi olarak görüldü. Konuya ilişkin eleştirilerde, refah devletinin pazar ekonomisindeki zararları ortadan kaldırmadan girişimleri sarstığı, rekabet şartlarına zarar verdiği, tasarrufları düşürdüğü ve ulusal vergileri arttırdığı ifade edildi.

1970'li yıllardaki petrol krizlerinden sonra 1980'li yıllardan itibaren sosyal refah anlayışının yerine neo-liberal politikaların ön planda olması yeni bir dönemi başlatmıştır. ABD ve İngiltere'de siyasi iktidarların neo-liberal politikalar doğrultusunda devletin küçülmesi, özelleştirme, küreselleşme politikaları gibi küresel çapta bir

bütünleşme hedefi yeni bir yönetim anlayışı ortaya koymaktadır. Fakat bu politikalar, toplumsal anlamda birçok sorunu da beraberinde getirmiştir. Örneğin; özelleştirme politikaları doğrultusunda bireylerin işten çıkarılma oranı artmıştır.

Neo-liberal politikaların hızla ilerlemesi, küreselleşme düzeyinin eş zamanlı olarak artması, yaşanan teknolojik gelişmeler ve sektörel anlamda iş alanlarının değişim içerisine girmesi, günümüz kapitalist toplumlarında işgücü piyasalarının farklılaşmasına ve bireylerin uzun süreli işsizlik tehlikesiyle karşı karşıya kalmasına neden olmuştur.

İşsiz kalma süresinin uzaması ekonomik sorunların yanında sosyal sorunları da ön plana çıkarmaktadır. İşsiz kalma süresinin uzaması, işsizler üzerinde meydana getirdiği psikolojik ve ekonomik kaygıların yanı sıra işsizlerin topluma ve sosyo-ekonomik düzene olan güvenlerini kaybetmelerine neden olmaktadır. Bunun sonucunda da uzun süre işsiz kalan kişiler suç işleme eğilimine girebilmektedirler. Ayrıca uzun süreli işsizler, işsizlik sürecinin uzun olmasından dolayı mesleki becerilerini ve kendine güvenlerini kaybetmekte yeniden istihdam edildiklerinde ise çalışma hayatına kolay uyum sağlayamamaktadırlar (Alabaş, 2007: 1).

Uzun süreli işsizliğe maruz kalan bireylerin iş bulma yönündeki tutumları zayıflamakta ve doğal olarak işgücü piyasası ile ilişkileri kesilmektedir. Bu kişiler aynı zamanda çalışmaya hazır durumda olan bir kitleyi de oluşturmaktadır. Bireylerin bu süreci deneyimlemeleri onlara sadece ekonomik anlamda bir yıkım yaratmamakta aynı zamanda yaşamlarında psiko-sosyal anlamda da bir yıkım meydana getirmektedir.

Araştırmanın ana materyalini yazılı kaynaklar, işsizlik konusunda yazılan makale, rapor, belge ve tezler ile bu konuda çalışan akademisyen görüşleri oluşturmaktadır. Bu bağlamda ise, küreselleşmiş işgücü piyasasında uzun süreli işsizliğin etkileri ortaya konulmuştur. Ayrıca karşılaştırmalı analiz tekniği yardımıyla dünyada ve Türkiye’de bireylerin işe ulaşamamasının nedenleri kapasite yaklaşımı temelinde tündengelim yöntemiyle açıklanmıştır.

İşsizlik ve Uzun Süreli İşsizlik Kavramları

İşsizlik kavramının birey ve toplum açısından farklı tanımlandığı görülmektedir. Bu anlamda birey açısından işsizlik çalışma yeteneğinde, isteğinde ve çalışmaya hazır bir durumda olup gelir sağlayan bir işe sahip olmama durumunu ifade etmek için kullanılırken, toplum açısından ise; üretken kaynakların kullanılmaması, boşa harcanması anlamını taşımaktadır (Talas, 1979: 90). Uluslararası platformda kabul gören bir diğer tanım ise Uluslararası Çalışma Örgütü’nün (ILO) işsizlik tanımıdır. Bu tanıma göre, belirli bir gün ya da hafta zarfında, belirli bir yaş kümesinin

üzerinde bulunan aşağıdaki kategorilere giren kişiler işsiz kabul edilirler (Serter, 1993: 5). Bunlar:

a) İş akdi sona erdiğinden, ya da iş yeri geçici olarak tatil edildiğinden dolayı istihdama elverişli konuma giren, herhangi bir işe sahip olmayan ve ücretli bir iş arayanlar,

b) Daha önce hiçbir zaman istihdam edilmemiş olan ya da önceki statü durumu itibariyle bağımlı olmayan veya emekli edilmiş ancak belirli bir dönem için çalışmaya elverişli olan kişiler,

c) Belirli bir döneme nazaran gelecek bir tarihte yeni bir işe başlama konusunda anlaşma yapmış olup da, halen bir işe sahip olamayan ve çalışmaya elverişli olan kişiler,

d) Geçici ve belirsiz bir süreyle ve kendilerine herhangi bir ödeme yapılmadan tensikata tabi olan kişilerdir.

Uzun süreli işsizliğin tanımlanmasında ise Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) tarafından ortaya konan evrensel tanım geçerliliğini korumaktadır. Bu tanıma göre uzun süreli işsizlik; bir yıl ya da daha fazla süredir işsiz kalanlar olarak tanımlanmaktadır (ILO, 2015). Uzun süreli işsiz kavramına işgücü piyasası içerisinde mevcut olan işsizlerden bir yıl veya daha uzun süredir işsiz olanlar girmektedir. Yapılan tanımlama tamamen işsizlik süresini referans almaktadır ki bu süre bir yıllık bir zamanı ifade etmektedir (Alabaş, 2007: 23).

ILO'nun uzun süreli işsizleri bir yıl veya daha fazla süredir işsiz kalanlar olarak tanımlaması ILO üyesi bütün ülkelerce kabul edilmektedir. Avrupa Birliği ülkeleri ve Türkiye'nin işgücü piyasası ve istihdama ilişkin çalışmalarda ve yayınladıkları ulusal istihdam raporlarında uzun süreli işsizlik kavramı için bir yıllık süreyi esas aldıkları görülmektedir. Avrupa Birliği İstatistik Ofisi (EUROSTAT), bütün yayın çalışmalarında uzun süreli işsizlik kavramını tanımlarken bir yıllık işsizlik süresini temel almıştır. Aynı durum AB üyesi ülkelerin istatistik ofisleri ve Türkiye İstatistik Kurumunun (TÜİK) çalışmalarında da görülmektedir. Diğer taraftan Ekonomik Kalkınma ve Ticaret İşbirliği Örgütü (Organisation for Economic Co-operation and Development, OECD) de aynı kriterleri benimsemekte ve uzun süreli işsizlik kavramını işgücü piyasası içerisinde bir yıl veya daha fazla bir süreyi içeren işsizlik olarak kabul etmektedir (Alabaş, 2007: 23).

Küreselleşen Dünyada İşgücü Piyasaları

Küreselleşme; telekomünikasyon devrimini, ulus ötesi ekonomik ve teknolojik işbirliğini, küresel işgücünü, Fordist üretim sistemleri yerine daha esnek üretim modellerini, Üçüncü Dünya Ülkeleri ile ticari işbirliklerini ve uluslararası rekabeti içeren çok yönlü bir olgudur (Stryker, 1998: 2,3). İlgili tanımdan da anlaşılacağı üzere dönüşümlerin etkisi ekonomik, kültürel, sosyal ve politik yaşamda yenilikçi bir var oluşa işaret etmektedir. Bu süreç içerisinde mutlak

ki, belirli kesimlerin artı değer elde etmesi kaçınılmaz bir gerçekliktir. Ancak aynı zamanda diyalektik bir bakış açısıyla küreselleşme, çalışan bireyler üzerinde işsizlik gibi bir yapısal sorunu daha görünür hale getirmiştir.

Bir başka tanıma göre küreselleşme, zaman ve mekân açısından birbirinden uzakta gelişen, olayların yerel oluşumları etkileyebilmesi ve bu yolla küresel ölçekte sosyal ilişkilerin yoğunlaşması olarak tanımlanabilir (Giddens, 1994: 62). Giddens (1991: 18)'a göre küreselleşmeyi kapitalizm, ulus devlet, uluslararası işbölümü, küresel askeri sistem gibi dört temel faktör oluşturmaktadır. Küresel ölçekte yaşanan uzaklığın küreselleşme ile birlikte ortadan kalkması ve üretim merkezlerinin sabit bir yapıdan kurtulup mobilize olması küreselleşmenin en temel özelliğidir. Üretim merkezi ekseninde kaymaların yaşanması eski üretim birimlerinde çalışan bireylerin de işsizlikle yüz yüze kalmalarına sebep olmaktadır.

Küreselleşme ile değişikliğe uğrayan işgücü piyasaları çoğu ülkede benzer özellikler göstermeye başlamıştır. İşgücü piyasasının mevcut haliyle dünya ekonomisinde işsizliğin artmasına neden olan yapısal özellikleri ekonominin kuralsızlaştırılması, üretim yapısındaki değişim ve işgücündeki yapısal değişim olarak ortaya çıkmaktadır. Bu gelişmeler dünya genelinde istihdamı olumsuz etkilemiş ve işsizlik kronik bir sorun haline gelmiştir. Gelişmekte olan ülkelerde ise işsizlik, yoksullukla iç içe geçen bir sarmal yapı oluşturmaktadır. Bununla birlikte, dünyada üretim artarken istihdam azalmakta ve işgücü başına üretim miktarı yükselmektedir (Baştaymaz, 1998: 21).

Ülkelerin istihdam oranları ile işsizlik oranları arasında ters bir orantı olup istihdam oranlarında artış işsizlik oranında bir azalışı ortaya koymaktadır. Belirli ülkelerin istihdam oranları ve işsizlik oranları tablolar halinde incelenmiştir.

Tablo 1. Belirli Ülke Gruplarının Toplam İstihdam Oranları (%)

Yıllar Ülkeler	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Amerika	71,8	70,9	67,6	66,7	66,6	67,1	67,4	68,1	68,7	69,3
Birleşik Krallık	71,5	71,5	69,9	69,4	69,3	70,0	70,5	71,9	72,7	73,5
Almanya	69,0	70,1	70,3	71,3	72,7	73,0	73,5	73,8	74,0	74,7
Fransa	64,4	64,9	64,1	64,0	63,9	64,0	64,1	63,8	63,8	64,2
Türkiye	44,7	44,9	44,2	46,3	48,4	48,9	49,5	49,5	50,2	50,6
AB (28 Ülke)	65,2	65,7	64,5	64,1	64,2	64,1	64,1	64,8	65,6	66,5
OECD	66,4	66,4	64,7	64,5	64,8	64,9	65,1	65,7	66,2	66,9

Kaynak: OECD.Data (2016a)

Leisink (1999: 2)'e göre 1980'li yıllardan itibaren serbest ticaretin, özelleştirmenin, etkin üretimin, ucuz mal ve hizmet anlayışının refahın ve istihdama küresel bakış açılarının kısacası daha az devlet ve daha az pazar anlayışının bir savunucusu olan küreselleşme süreci, tanım itibariyle üretici açısından büyük beklentiler yaratsa da işçi açısından işsizliği deneyimleme gibi yeni bir olumsuz sürecin ve bununla uzantılı birçok olumsuz faktöründe temelini oluşturmaktadır.

İşsizlik oranları, küreselleşmenin ivme kazanmasıyla eş zamanlı olarak küresel düzeydeki ekonomik krizlerle de dalgalanma göstermiştir. Örneğin; 1997 Doğu Asya Mali Krizi ile ilgili Dünya Bankası'nın yayımladığı rapora göre, krizi izleyen yıl Tayland'da işsizliğin %50 arttığını bununla birlikte Kore'de 2 milyon, Filipinler'de 1 milyon kişinin işini kaybettiği bildirilmektedir. Endonezya'da ise, kriz yüzünden işini kaybedenlerin sayısının 10 milyona kadar çıkmış olabileceği belirtilmektedir (Atınc ve Walton, 1998: 14).

2008 yılında Amerika'da konut sektöründe başlayan ve daha sonrasında küresel düzeyde birçok ülkeyi ve sektörü etkileyen ekonomik krizde ise krizin merkezi olan Amerika Birleşik Devletleri'nde işsizlik oranı 2008 yılında %5,7 iken, 2009 yılında bu

oran %9,3 olmuştur. 2007 yılında 177,3 milyon olan işsiz sayısı 2009 yılında 205,2 milyon, 2010 yılında ise 2009 yılına göre neredeyse hiç değişmeyerek 205 milyon olarak gerçekleşmiştir. 2015 yılına gelindiğinde ise dünya genelinde işsiz sayısı 197,1 milyondur (OECD, 2016a). Tablo 2’de seçilmiş ülkelerin ve ülke gruplarının işsizlik oranları verilmiştir.

Tablo 2. Belirli Ülke Gruplarının İşsizlik Oranları (%)

Yıllar Ülkeler	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Amerika	4,6	5,7	9,3	9,6	9,0	8,1	7,4	6,2	5,3	4,9
Birleşik Krallık	5,3	5,6	7,5	7,8	8,0	7,9	7,5	6,1	5,3	4,8
Almanya	8,7	7,5	7,7	7,0	5,8	5,4	5,2	5,0	4,6	4,1
Fransa	7,7	7,1	8,7	8,9	8,8	9,4	9,9	10,3	10,4	10,1
Türkiye	10,3	11,0	14,0	11,9	9,8	9,2	9,7	9,9	10,3	10,9
AB (28 Ülke)	7,1	7,0	8,9	9,5	9,6	10,4	10,8	10,2	9,4	8,5
OECD	5,9	5,9	8,1	8,3	7,9	7,9	7,9	7,4	6,8	6,3

Kaynak: OECD,Data (2016b)

İşgücü piyasalarının küreselleşmesi, uluslararası akışkanlığı yüksek olan sermaye bakımından değişik ülkelerdeki işgücünün açık rekabete sokulduğu bir uluslararası işgücü piyasası işlevi üstlenmektedir (Koray, 1996: 759).

Küreselleşme ile birlikte sermayenin hareketliliği küresel pazarın, yerel ve ulusal pazarlar üzerindeki baskısını yoğunlaştırmıştır. Küresel pazarın rekabetçi yanı sosyal faydaya yönelik yerel kamusal harcamalar üzerinde baskı kurmakta, artan talebin bir sonucu olan yükselen göç akışı ile kullanılmaktadır. Bu da küreselleşmenin diğer bir özelliğidir. Teknolojinin ilerlemesi ve politik aydınlanma yalnızca sermayenin hareketliliğini hızlandırmakla kalmayıp bunun yanında işgücünün hareketliliğini sağlayan yeni yollar sağlamaktadır. Sermaye yaşam standartlarının, işgücü maliyetlerinin ve sosyal faydanın düşük

olduğu yerlere yoğunlaşırken işgücü, hayat standartlarının, maaşların ve sosyal faydaların yüksek olduğu yerlere doğru eğilmiştir. Örneğin 1992 yılında 10,6 milyon kişi, AB üyesi olmayan bir ülkenin vatandaşı olarak bir AB ülkesinde yaşamlarını sürdürmekteydi (Gilbert, 1998: 10).

Türkiye’de İşgücü Piyasası

Türkiye’de işgücü piyasasının yapısal anlamda diğer işgücü piyasalarından ayıran birçok farklı yönü mevcuttur. Bunun temelinde sürekli artan bir nüfus yapısı, istihdam edilenlerin sayı ve oran olarak düşük seviyelerde seyretmesi gibi nedenler yatmaktadır. Aynı zamanda ülkemizde geleneksel aile modelinin sürdürüldüğü düşünüldüğünde, kadınların işgücü piyasasından uzak olması ve ev içi hizmetlerde ücretsiz bir emek olarak kullanılması da önemli etkenlerin başında yer almaktadır. Türkiye’nin işgücü piyasası orijinindeki sorunları incelediğinde ise, kentleşme sonrası kırdan kente büyük göçler, eğitim sisteminin yeterli seviyede olmaması, cinsiyet ayrımcılığı ve girişimcilik gibi temel konulara dikkat çekildiği görülmektedir.

Gelişmekte olan bir ülke olan Türkiye’de, belirli yapısal sorunların hukuksal ve teorik olarak çözüme kavuşmuş olmasına rağmen uygulama anlamında aynı verimliliğin var olmadığı göze çarpmaktadır. Bunun en temel göstergelerinden biri olarak ise, Türkiye’de sigortasız çalışmanın hukuksal olarak yaptırımlara tabi olmasına rağmen, sigortasız çalıştırılan bireylerin iş gücü piyasasındaki mevcut yoğunluğu verilebilir. Aynı zamanda bununla bağlantılı olarak 2011 yılından itibaren Suriye’den gelen göçmenler işgücü piyasasında iş güvencesi olmadan düşük maliyetle çalıştırılma konusu bir diğer örneği teşkil etmektedir. Sosyal Güvenlik Kurumu’nun geçmiş yıllarda yaptığı çalışmada Türkiye’de toplam çalışan kişi sayısının yaklaşık 22 milyon kişi olduğu ve bunların içerisinde 10 milyon 400 bin civarı kişinin kayıt dışı olduğu vurgulanmıştır (Sosyal Güvenlik Kurumsal, 2012).

Türkiye’deki işgücü piyasasıyla ilgili en önemli noktalardan bir diğeri ise Türkiye’de işgücüne dâhil olmayanların, işgücünden fazla olmasıdır. Bu yüzden de Türkiye’de işgücüne katılma oranı % 50’nin altındadır. 2006 yılı verilerine göre işgücüne dâhil olmayanların % 48’ini ev işleriyle uğraşanlar, %13’ünü öğrenciler, % 12’sini çalışamaz halde bulunanlar, % 11’ini emekliler, % 8’i iş aramayıp, çalışmaya hazır olanlar ve geri kalanı da mevsimlik çalışanlar ve diğer olarak sıralanmıştır. Önemli bir nokta da işgücüne dâhil olmayanların % 27’si erkek, % 73’ü kadındır. Ayrıca işgücüne dâhil olmayanların % 66’sı kentlerde, % 34’ü kırdan yaşamaktadır (Alabaş, 2007: 48). Türkiye’de işgücü piyasalarına bakıldığında ve benzer gelir düzeyine sahip ülkeler ile kıyaslandığında, tarımsal istihdamın orantısız büyüklüğü,

emek arzının fazlalığına karşın emek talebinin yeterli olmaması, işgücünün çoğunluğunun genç ve niteliksiz oluşu, toplam istihdam içinde ücretlilerin düşük oluşu gibi temel sorunlarla karşılaşmaktadır (Çondur ve Bölükbaş, 2014: 82).

Tarihsel süreçte Türkiye'deki istihdamın sektörel dağılımını incelediğimizde yaklaşık 100 yıllık bir süreçte büyük değişimler dikkat çekmektedir. Özellikle tarım sektöründen, hizmet ve sanayi sektörüne aktarım süreci büyük rakamlarla ifade edilmektedir. Cumhuriyetin kuruluş yıllarında tarım sektörünün istihdam içindeki payı %80'lerde iken, 2001 yılında bu oran %35'e kadar gerilemiştir. Sanayi sektörünün istihdam içindeki payı ise %4'lerden %18'lere; hizmetler sektörünün payı da benzer bir gelişme göstererek %47'lere kadar ulaşmıştır (Lordoğlu ve Özkaplan, 2005: 118). 1975 yılında Türkiye'de toplam işgücü 15,2 milyonu bulmaktaydı. Bu işgücünün %60'a yakın bir bölümü tarım sektöründe, %14'ü sanayi sektöründe, yaklaşık %5'i inşaat sektöründe ve %22 ise hizmetler sektöründe istihdam edilmekteydi. 1990 yılında ise toplam işgücü 19,3 milyon olmuştur. Sektörel dağılıma bakıldığında ise; tarım sektörünün payı %46, sanayi sektörünün payı %15, inşaat sektörünün payı %5 ve hizmetler sektörünün payı da yaklaşık %33 olduğu görülmektedir. 2000 yılına gelindiğinde işgücünün %34'ünden biraz fazlası tarım sektöründe yer almaktaydı. Bu noktada %40 ile hizmetler sektörü öne çıkmıştı. Sanayi sektörünün payı %18, inşaat sektörünün payı da %6 idi (Tunalı, 2004: 23). 2015 yılı itibariyle istihdamın sektörel dağılımını incelediğimizde ise; tarım sektörünün payı %20, sanayi sektörünün payı %20, inşaat sektörünün payı %7 ve hizmetler sektörünün payı da yaklaşık %53 olarak kayıtlara geçmiştir (TUİK, 2016). Tarım sektöründeki çözülme göçü hızlandırmıştır. Tarım sektöründen kopan kişilerin eğitim seviyelerinin düşük olması, işgücü piyasasında yeniden istihdam edilebilmelerini güçleştirmektedir (Alabaş, 2007: 14).

Türkiye'deki kentleşme ve göçün birlikte hızlanma sürecine girmesi tarım sektörünün çözülmesi ve kırsal yaşam alanında yaşayan bireylerin kentte en çok hizmet sektörü içerisinde çalışmasına neden olmuştur. Bu çalışma sürecinde bireylerin asgari ücret düzeyinde hizmet sektörü içerisinde istihdam edilmesi, üretici konumunda olan sermaye sahiplerinin de çıkarlarına artı değer katmıştır. Sistem aslında makro anlamda olan büyük yatırımcıların küresel çapta uyguladığı kapitalist sistemin mikro düzeyde işleyişine en temel örnektir.

Dünyada Uzun Süreli İşsizlik

Uzun süreli işsizlik konusunda temel ölçüt süre olarak belirlenmiştir. İşgücü piyasası içerisinde mevcut olan işsizlerden bir yıl ve daha uzun süreli işsiz olanlar uzun süreli işsiz olarak nitelendirilmektedir. Uzun süreli işsizlik sürecini deneyimleme bireyler açısından daha zorlu ve yıkıcı bir durumu ortaya çıkarmaktadır. İşsizlik sürecinin bir yıl ve daha fazla olması işsizliği daha yapısal ve kronik bir sorun haline getirmektedir. Aynı zamanda bireylerin bu süreçte yaşadıkları sorunlar psiko-sosyal anlamda da önemli sonuçlar ortaya çıkarmaktadır. Uzun süreli işsizlik yaşayan bireyler mesleki yetkinliklerinden uzaklaşmakta, iş gücü piyasasından çıkma riskiyle karşılaşmakta ve tekrar piyasa sürecine girmelerinde sorunlar yaşamaktadırlar. Böyle bir süreç kişilerin yeniden istihdamında daha büyük maliyetlere neden olmaktadır.

Dünyada uzun süreli işsizliğin nedenleri incelendiğinde, işsizlik sürecinin makro etkenlerle birlikte bireylerin kişisel ve demografik özellikleriyle de bağlantılı olduğu görülmektedir. Önceki iş kariyeri, yaşı, cinsiyeti, eğitim düzeyi önemli etkenlerdir (O'Connell vd., 2010; Collier, 2005; Brown ve Sessions, 1997; Berkel ve Brand, 1996). Özellikle düşük eğitilmiş gençler bir iş bulma konusunda yaşadıkları başarısızlıklardan dolayı uzun süreli işsizlik açısından olası kariyerleri negatif anlamda etkilenmektedir. Resesyon dönemlerinde gençler potansiyel olarak işsizlikle karşılaşabilecek grup içerisinde değerlendirilmektedir ve iş piyasası içerisinde işe girebilmeleri zor bir olasılıktır. İleri yaşta çalışanlar arasında ise geleneksel endüstriyel sektörlerde işlerini kaybetmeleri onları savunmasız bir şekilde uzun süreli işsizlikle mücadele etmek zorunda bırakmaktadır (Scarpetta vd., 2010; Bell ve Blanchflower, 2010).

Dünyada uzun süreli işsizliğe ilişkin en önemli etkenlerden biri eğitimidir. Uzun süreli işsizliğin artmasıyla ilişkili en önemli nedenler arasında düşük eğitilmiş bireylerin gösterilmesi doğal bir süreçtir. Bireylerin eğitim seviyeleri arttıkça iş bulabilme potansiyelleri de yükselecektir. Bu anlamda uzun süreli işsizlik oranlarının yüksek olduğu bölgelerde diğer koşulların yanı sıra eğitimsel anlamda bireylerin eğitim seviyeleri genellikle düşük seviyededir.

Dünyada uzun süreli işsizlikle ilgili diğer etkenleri incelediğimizde ise, cinsiyet ve etnik köken önemli etkenler olarak görülmektedir. Kadınlar erkeklere oranla işgücü piyasasında uzun süreli işsizliği daha çok yaşamaktadırlar. Bunun en temel nedeni kadınların işverenler tarafından doğum yapma ve ataerkin sistemin yüklemiş olduğu ücretsiz ev içi hizmetlerle bakım hizmetlerini gerçekleştireceği düşüncesi kadınların uzun süreli işsizliği yaşamalarına neden olmaktadır.

2016 yılında Dünyadaki ve Türkiye'deki uzun süreli işsizlik verilerini incelediğimizde Amerika'daki uzun süreli işsizlik oranı %13,3 olarak belirlenmiş, Birleşik Krallık' ta %27,2; Almanya'da %41,1; Fransa'da %44,4; Türkiye'de %20,6; OECD ülkelerinin genel ortalaması %30,5; Avrupa Birliği içerisindeki 28 ülkenin ortalaması ise %46,8 olarak belirlenmiştir. Tablo 3'te konu olan ülkelerin yıllara göre uzun süreli işsizlik oranları kapsamlı bir şekilde verilmiştir.

Tablo 3. Belirli Ülke Gruplarının Uzun Süreli İşsizlik Oranları (%)

Yıllar Ülkeler	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Amerika	9,9	10,6	16,2	28,9	31,3	29,2	25,9	23,0	18,6	13,3
Birleşik Krallık	23,7	24,1	24,5	32,5	33,6	34,7	36,1	35,7	30,6	27,2
Almanya	56,5	52,5	45,4	47,2	47,8	45,3	44,6	44,3	43,9	41,1
Fransa	39,6	37,0	34,8	39,8	41,0	39,9	40,4	44,2	44,3	44,4
Türkiye	30,3	26,8	25,2	28,5	26,4	24,9	24,3	20,6	21,1	20,6
AB (28 Ülke)	42,2	36,6	32,9	39,5	42,5	44,0	46,9	49,2	48,5	46,8
OECD	28,3	24,7	23,5	31,4	33,5	34,1	35,1	35,3	33,8	30,5

Kaynak: OECD.Data (2016c)

Dünyada uzun süreli işsizlik sorunu 1970'lerde görülmeye başlamış ve 1980'lerden sonra önemini ve etkisini giderek arttırmıştır. Avrupa Birliği'nde 1984 yılından 1990 yılına kadar toplam işsizlik oranı % 10'a ulaşmış ve bu oran içerisinde uzun süreli olanların oranı % 45'i bulmuştur. Toplam işsizlik ve uzun süreli işsizlik oranları izleyen yıllarda artmaya devam etmiştir. Bu süreç içerisinde dikkati çeken bir nokta; genel işsizlik oranlarının düşüşe geçtiği dönemlerde uzun dönemli işsizlik oranında bir düşme yaşanmamasıdır (Alabaş, 2007: 25). Neo-liberal politikaların aktif hale gelmeye başlaması işsizlik sürecini derinden etkilemekle beraber uzun süreli işsizliğin körüklenmesinde aktif rol oynamıştır. İşsizlik sürecinin belirli dönemlerde düşmesi işsiz kalan bireylerin 1 yıl içerisinde tekrar aktif iş gücüne katılmaları ile oranı düşürmüştür ancak

uzun süreli işsiz konumunda olan bireyler, işgücü piyasasından uzaklaşmış olduklarından piyasa aktörleri olan sermayedarlar için bu kişilerin tekrar işe alınması daha maliyetli bir süreç olarak nitelendirilip tekrar piyasaya kazandırılmamışlardır.

2000'li yıllara gelindiğinde ise AB genelinde uzun süreli işsizlik oranlarında olumlu gelişmeler yaşanmıştır. Yeni AB istihdam stratejisi çerçevesinde uzun süreli işsizlere yönelik politikalar meyvelerini 2000 yılından itibaren vermeye başlamıştır. Aktif istihdam politikaları, istihdam dostu vergilendirme politikaları ve teknolojik gelişme, istihdamı destekleyen ve yeterli derecede büyüme ve rekabet gücü politikaları ile girişimciliğin ve bu anlamda küçük ve orta ölçekli işletmelerin desteklenmesi, esnek çalışma modelleri, standart-dışı istihdam biçimleri ve esnek çalışma kuralları (mevzuatı) bu süreci destekleyen en önemli faktörler olmuştur. (Alabaş, 2007: 26).

2016 yılında Dünyadaki ve Türkiye'deki uzun süreli işsizlikle mücadele eden kişi sayılarına baktığımızda ise; Amerika'daki uzun süreli işsiz kalan kişi sayısı 1 milyon 322 bin kişi, Birleşik Krallık'ta 433 bin kişi, Almanya'da 723 bin kişi, Fransa'da 1 milyon 238 bin kişi, Türkiye'de 685 bin kişi, OECD ülkelerinde toplam 12 milyon 321 bin kişi olarak belirlenmiştir. Tablo 4'te konu olan ülkelerde yaşayan uzun süreli işsiz sayısı verilmiştir.

Tablo 4. Belirli Ülke Gruplarında Yaşayan Uzun Süreli İşsiz Sayısı (000)

Yıllar / Ülkeler	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Amerika	704	950	2.318	4.298	4.307	3.664	2.968	2.214	1.547	1.322
Birleşik Krallık	385	423	579	797	853	876	879	710	531	433
Almanya	2.015	1.625	1.450	1.332	1.141	1.002	967	918	850	723
Fransa	818	713	839	978	995	1.054	1.141	1.207	1.228	1.238
Türkiye	721	702	877	871	693	627	670	589	647	685
OECD	9.012	8.410	10.991	15.144	15.489	16.001	16.497	15.383	13.616	12.321

Kaynak: OECD.Stat (2016)

Her insanın değerli ve biricik kabul edildiği günümüz toplumlarında uzun süreli işsizlik sorunu ile mücadele eden kişi sayısı küçümsenmeyecek bir orandadır. Bu anlamda bireylerin bu sorunlarla karşılaşmaması hususunda hem ilgili istihdam politikalarının tekrar

gözden geçirilerek ele alınması gerekliliği hem de bireylerin eğitim ile birlikte mesleki eğitim anlamında da desteklenmesi önem arz etmektedir.

Dünyada Uzun Süreli İşsizliğin Cinsiyete Göre Dağılımı

Dünyadaki uzun süreli işsizlik rakamlarında kadınların oranı erkeklere göre daha düşük seviyededir. Bunun en temel nedeni, kadınların ataerkil yapı içerisinde ev içi ücretsiz emek kapsamında kullanılmasıdır. Aynı zamanda kadınların doğum ve çocuk bakımı gibi nedenlerle iş yaşamına girişlerinin engellenmesi de önemli bir faktör olarak göz önünde bulundurulmalıdır. Tablo 5'te konu olan ülkelerde ve ülke gruplarında cinsiyete göre uzun süreli işsiz sayısına yer verilmiştir.

Tablo 5. Belirli Ülke Gruplarında Cinsiyete Göre Uzun Süreli İşsiz Sayısı (000)

KADIN										
Yıllar Ülkeler	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Amerika	288	401	933	1716	1834	1657	1302	984	656	542
Birleşik Krallık	123	132	198	260	298	333	335	266	205	169
Almanya	928	741	644	561	487	428	413	375	342	286
Fransa	406	342	398	452	480	489	531	539	544	552
Türkiye	257	252	315	354	303	281	320	278	313	338
OECD	4075	3781	4716	6265	6681	7107	7326	6881	6052	5543
ERKEK										
Amerika	416	549	1386	2582	2473	2007	1666	1230	891	780
Birleşik Krallık	262	291	381	538	556	544	543	443	326	264
Almanya	1087	884	805	771	653	574	554	544	508	437

Fransa	412	371	441	526	515	566	610	668	685	686
Türkiye	464	450	562	517	390	346	350	311	334	347
OECD	4937	4629	6275	8880	8808	8894	9171	8502	7564	6778

Kaynak: OECD.Stat (2016)

2016 yılında Dünyadaki ve Türkiye'deki uzun süreli işsizlikle mücadele eden kişi sayılarına cinsiyet açısından baktığımızda ise; Amerika'daki uzun süreli işsiz kalan kadın sayısı 542 bin kişi, erkek sayısı ise 780 bin kişi; Türkiye'deki uzun süreli işsiz kalan kadın sayısı 338 bin kişi, erkek sayısı ise 347 bin kişidir.

Ev kadınları genellikle tam zamanlı olarak ev işleri ile uğraşmakta; ancak geçici olarak iş hayatına atılıp, bir süre sonra işi terk ederek (özellikle, doğum, evlilik gibi nedenlerle) evlerine dönmektedir (Dayıoğlu ve Kırdar, 2010: 5; Dedeoğlu, 2009: 49). Ev işlerinin ikincil önemde, üretken olmayan faaliyet olarak kabul edilmesi, kadınların işgücüne katılımlarını düşük gösteren önemli bir faktördür. Türkiye'de DİE (DİE, Devlet İstatistik Enstitüsü yeni ismiyle TÜİK)'nin yayınladığı Hanehalkı İşgücü Anketlerinde (HİA) ise, kırsal kesimde ücretsiz aile işçisi kategorisinde olan kadınlar işgücüne dâhil edilmektedir. Ancak, kentlerde ev kadını olarak tanımlananlar "işgücüne dâhil olmayanlar" kategorisindedir; ve bu nedenle kırsal kesimde kadınların işgücüne katılma oranı kentlerdeki kadınlara oranla görece daha yüksektir (Özkaplan, 1999: 63,64,68). Uzun süreli işsizlikte kadınların sayısının erkeklere oranla daha az olmasının en temel nedeninin özellikle kentte ev içi emek veren kadının işgücü piyasasına dâhil edilmemesi açık bir şekilde görülmektedir.

Türkiyede Uzun Süreli İşsizlik

Türkiye genç nüfus anlamında yoğun bir kitleye sahiptir. Genç nüfusun bu kadar yoğun olduğu bir ülkede istihdam olanaklarının da gelişmesi bir zorunluluk olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak Türkiye'de gerekli istidam alanları yaratılamamakta; bu durum artan genç nüfusun işsizlik sorunu yaşamasına akabinde uzun süreli işsizliğin ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Türkiye'deki uzun süreli işsizliğin nedenleri ele alındığında, tarihsel süreçte kırdan kente büyük kitlelerin göç etmesi ve bununla ilişkili olarak işgücü piyasasında beklenen eğitilmiş teknik elemandan uzak bir iş gücünün varlığı, kişilerin uzun süreli işsizlikle mücadele etmelerine ve kronik bir yoksulluk yaşamalarına neden olmuştur. Günümüz Türkiye'sinde hala istihdam edilmeyi bekleyen ve makro düzeyde yeterli istihdam olanakları olmadığından uzun süreli işsizlikle mücadele eden binlerce insan yaşamaktadır. Bunların

içerisinde spesifik olarak cinsiyetçi bir yaklaşım ile ataerkilliğin hüküm sürdüğü yönetim ideolojileri kadınları uzun süreli işsizliğe sürüklemektedir.

Uzun süreli işsizliği deneyimleyen bireylerin, profesyonel becerileri ve çalışma alışkanlıkları olumsuz etkilenmektedir. Bu yüzden yeni iş bulma şansları giderek azalmaktadır. Bu durum “süreçsel bağımlılık” olarak adlandırılmakta ve uzun süreli işsizlik ile birlikte oluşan motivasyonsal erozyon ve becerilerin azalmasıyla ilişkilendirilmektedir. Bahsedilen bu faktörler, işverenlerin uzun süreli işsizleri daha az üretken olacakları düşüncesiyle işe alma konusunda isteksizliğe itmektedir (Rutkowski, 2003; Heylen, 1992; Machin ve Manning, 1999; Payne vd., 1996).

Türkiye’de uzun süreli işsizliğin boyutlarını anlayabilmek için uzun süreli işsizliği yaşamakta olan bireylerin, ne kadar süredir bu süreci yaşadığını analiz etmek önemli bir veridir. Bu anlamda Türkiye’de uzun süreli işsiz kalan bireylerin büyük çoğunluğu 1 yıl ve daha fazla ancak 2 yıldan az süredir işsiz olan bireylerdir. 2015 yılında bu rakam 462 bin kişi olarak TÜİK tarafından tespit edilmiştir. Aynı yıl içerisinde 2 yıl ve daha fazla ancak 3 yıldan az olan uzun süreli işsizlerin sayısı 131 bin kişi iken; 3 yıl ve daha fazla süredir işsiz olan kişilerin sayısı ise 52 bin kişidir. Geçtiğimiz on yıl içerisinde bu rakamların en çok arttığı denilebilecek nokta ise küresel anlamda yaşanan Amerika Krizi sonrası 2009 yılıdır. Tablo 6’da Türkiye’de yaşayan uzun süreli işsiz sayısının uzun süreli işsizlik süresine göre sayısına yer verilmiştir.

Tablo 6. Türkiye’de Yaşayan Uzun Süreli İşsiz Sayısının Uzun Süreli İşsizlik Süresine Göre Sayısı (000)

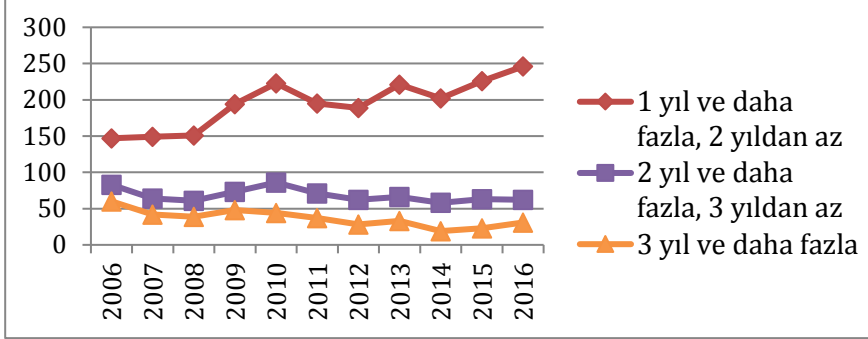
Kişi / Süre	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
1 yıl ve daha fazla, 2 yıldan az	408	413	542	536	431	406	455	408	462	492
2 yıl ve daha fazla, 3 yıldan az	173	168	200	210	169	148	124	126	131	124
3 yıl ve daha fazla	139	118	135	125	92	72	69	55	52	70

Kaynak: TÜİK (2016)

Dünya ekseninde olduğu gibi Türkiye ekseninde de uzun süreli işsizlikte kadınların oranları erkeklere oranla daha düşük seviyede görülmektedir. Daha öncede küresel düzeyde vurgulandığı gibi

kadınların ev içi emeklerinin işgücü kapsamında sayılmaması Türkiye içinde geçerlidir.

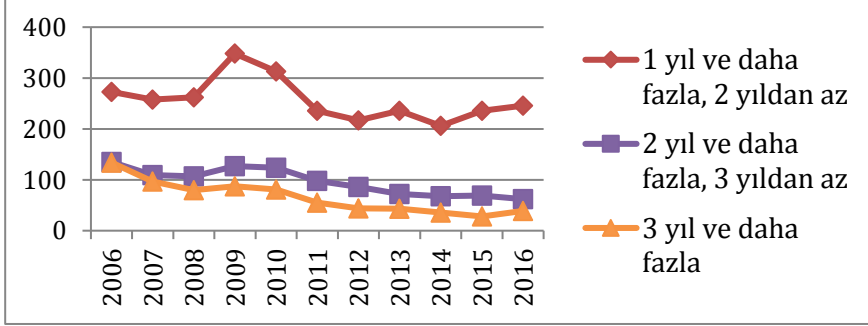
Grafik 1. Türkiye’deki 1 Yıl ve Uzun Süreli Kadın İşsiz Sayısı (000)

Kaynak: TÜİK (2016)

Grafik 1’de görüldüğü üzere son 10 yıllık uzun süreli işsizlik sürecinde kadınlar erkeklerde olduğu gibi 1 yıl ve daha fazla, 2 yıldan az sürede bir yığılım göstermektedir. Küresel çaptaki 2008 krizinden sonra kadınlar için uzun süreli işsizlik sayısı özellikle 1 yıl ve daha fazla, 2 yıldan az sürede olanlar için artış eğilimi göstermiş küçük çapta kırılmalar olsa da genel eğilim toplamda artış yönündür.

Grafik 2. Türkiye’deki 1 Yıl ve Uzun Süreli Erkek İşsiz Sayısı (000)

Kaynak: TÜİK (2016)

Grafik 2’de ise, Türkiye’de son 10 yıllık sürede verilen değerlerin 1 yıl ve daha fazla ancak 2 yıldan az süreli işsizlik süreciyle mücadele eden erkeklerde 2009 yılı içerisinde 350 bin kişi olduğu görülmektedir. Bu değer 2016 yılına geldiğinde 246 bin civarına gerilemiştir. Kriz sonrası istihdam politikalarının toparlanma sürecinin etkin hale gelmesi bu düşüşün en önemli nedenidir. 2006 ile 2008 yılları arasında 3 yıl ve daha fazla sürede işsiz olan bireylerin sayısı ile 2 yıl ile 3 yıl arası işsiz olan bireylerin sayısı yakınlık göstermektedir. Ancak 2007 sonrası bu iki değer arasındaki farkın genişlediği görülmektedir. Son olarak Grafik 1 ve Grafik 2’ye bakıldığında, 2016 yılında Türkiye’de 1 yıl ve daha fazla, 2 yıldan az sürede kadınların uzun süreli işsizlik sayısı 246 bin ve erkeklerin

sayısı da aynı şekilde 246 bindir. 2 yıl ve daha fazla, 3 yıldan az sürede ise kadınların sayısı 62 bin, erkeklerin sayısı ise 62 bindir, son olarak 3 yıl ve daha fazla sürede ise kadınların sayısı 31 bin iken erkeklerin sayısı 39 bindir.

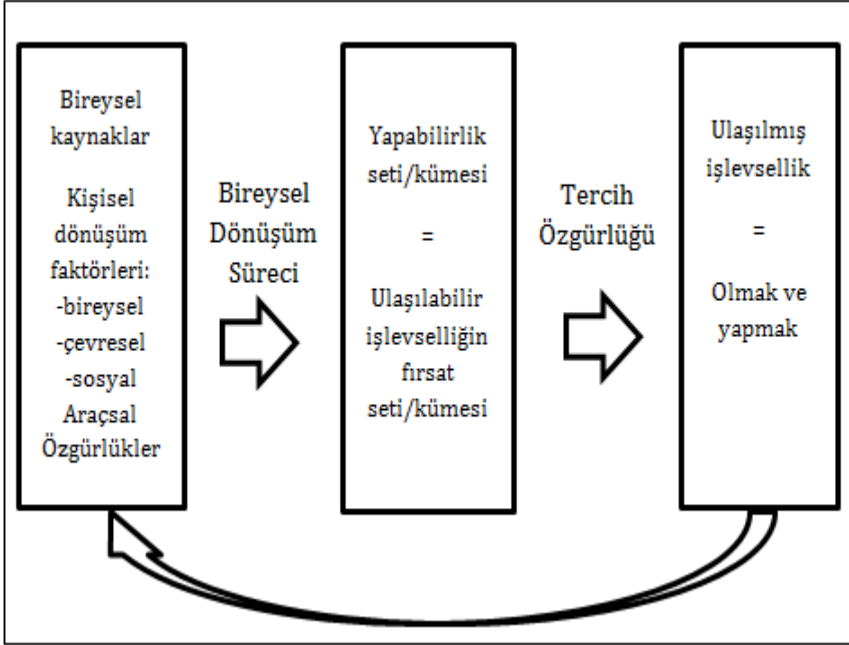
Uzun Süreli İşsizlik ve Kapasite Yaklaşımı

Neo-liberal politikaların iş piyasasında aktif rol oynaması, uzun süreli işsizliğin Türkiye’de önemli bir yapısal sorun olarak varlığını perçinlemiştir. Mevcut piyasa yapısı, kapasite yaklaşımı ile birlikte politika için eksik olan tutarlı normatif kavramlarla ve değerlendirmelerle düzeltilebilir. Amartya Sen’in kapasite yaklaşımının normatif teorik temelleri yoksulluk, adalet ve özgürlük kavramlarına dayanmaktadır.

Amartya Sen’in kapasite yaklaşımını incelenirken, önce kapasite yaklaşımı içerisinde işlevsellikler (functioning) ele alınmalıdır. İşlevselliklerin kapsamı iyi beslenme, önlenebilir hastalıklar nedeniyle ölmeme, okur yazar olma gibi temel işlevlerden; özsaygı, toplum hayatında yer alma gibi daha karmaşık ve sofistike başarılarla kadar uzanmaktadır. İşlevselliklerin farklı şekilde seçilmesi ve ağırlıklandırılması ile farklı yapabilirlik (capability) setleri oluşturulabilir (Sen, 1992: 5). Yapabilirlik bir çeşit özgürlüktür; karmaşık işlevsellik kombinasyonları arasından kişinin en çok değer verdiği hayat tarzını seçebileceği bir özgürlüktür (Sen, 2000: 75).

Yapabilirlik, kaynaklar tarafından belirlenmiş işlevselliklerin düzenlenmesi, kişisel dönüşüm faktörleri ve bireylerin yaşam içerisindeki arzu edilen işlevselliklerini seçme özgürlüğüdür (Kuklys, 2005; Robeyns, 2005). Kişisel dönüşüm faktörleri bireysel dönüşüm faktörleri (yaş, cinsiyet, bireysel beceriler), çevresel dönüşüm faktörleri (eğitimsel altyapı, ekonomik yapı, normlar, değerler) ve sosyal dönüşüm faktörleri (kamu politikaları, toplumsal cinsiyet rolleri, toplumsal hiyerarşi) karşımıza çıkmaktadır (Drilling, 2004: 16; Robeyns, 2005: 99). Bununla birlikte Seçim özgürlüğü ise, farklı seçenekler arasında tercih yapabilme özgürlüğüdür.

Şekil 1. Kişisel Özellikler Bağlamında Kişisel Yapabilirlik

Kaynak: Robeyns (2005: 98)

İşsizlik kısıtlı kaynaklar ile sınırlandırılan yapabilirliklerdir (Drilling, 2004: 15-20). Uzun süreli işsizlik kapsamında bireylerdeki belirli dönüşüm faktörlerinin yokluğu, bu kişilerin iş başvurularında işe alınabilirliğini engellemektedir. Bu anlamda bireylerin işe kabul edilebilirliğinde bireysel yetenekleri ve kişisel kaynakları önemli bir unsurdur. Bunların yanı sıra çevresel etkilerde göz ardı edilmemelidir.

Eğitim konusu, uzun süreli işsizlik konusunda bireylerin kişisel dönüşüm faktörlerinden çok daha fazlasını ifade etmektedir. Eğitim özünde çok değerli bir nitelik olup, belirli bir sosyal anlama sahiptir. Aynı zamanda bireylerin kendilerini gerçekleştirme (self-actualization) ve kendi kaderlerini tayin etme (self-determination) yeteneklerini geliştirir (Dietz vd., 2009: 5-9). Örneğin; Türkiye’de 2009 yılında İŞKUR aracılığıyla iş sahibi olan 118.278 kişi içerisinde 22.377 kişi, İŞKUR’un düzenlemiş olduğu mesleki eğitim kursları aracılığıyla belirli bir yetkinlik kazanmış ve iş sahibi olmuştur (Tatlıdil ve Özgürlük, 2012: 78).

Uzun süreli işsizlikte işverenler, ileri yaştaki çalışanlarından daha düşük seviyede fiziksel çaba ve düşünsel performans beklemektedir. Dolayısıyla yaş faktörü, uzun süreli işsizlikte kısıtlayıcı bir faktör olarak ileri yaştaki çalışanların devamlı olan eğitim programlarından kopuk olabileceği ihtimalini ortaya çıkarmaktadır (Olejniczak, 2012: 150). Bahsedilen nedenlerden dolayı iş piyasasında yer alan ileri

yaştaki çalışanlar işten çıkartılma riski ile karşı karşıyadır (Öğütoğulları ve Kılıç, 2016: 89; Arıcı, 2005; Yüksel, 2007: 81).

Uzun süreli işsizlikte işe alınabilirliğin önündeki engellerden bir diğeri çevresel dönüşüm faktörleridir. Çevresel dönüşüm faktörlerine bakıldığında kadınların erkeklere oranla daha çok etkilendiği görülmektedir (Dedeoğlu, 2009: 43-44). Öncelikli olarak kadınların çalışma saatleri içerisinde çocuk bakım hizmetlerinin olmaması kadınlar için en büyük engellerden biridir (Drilling, 2004: 17). Çevresel dönüşüm faktörleri içerisindeki bir diğer engel ise, aile içerisinde bulunan yaşlıların ve engellilerin bakımının sosyal güvenlik sistemlerinde ailelere yüklenmiş bir görev olarak atfedilmesidir. Bunların dışında işe başvurularda bireyin oturduğu evin iş yerine ulaşımın zor olması bile bireyin işsiz kalmasında etkilidir (Olejniczak, 2010: 64-69).

Yapabilirlik yaklaşımının temelindeki sosyal dönüşüm faktörleri sosyal ve kültürel sermayeye atıfta bulunur (Bourdieu, 2011: 82-86). Bu anlamda uzun süreli işsizlik sosyal ilişkilerin zayıflamasına ve sosyal sermayenin parçalanması neden olabilir. Bu süreçte, aynı süreci deneyimlemiş bireylerle olan ilişkilerde bozulma meydana gelmez. Kişisel ilişkileri kuvvetli olan ve bireysel iletişim ağları kuvvetli olan bireylerin uzun süreli işsizlik deneyimini yaşamadan iş bulma potansiyelleri daha yüksektir.

Bireysel yapabilirlik, daha çok tercih yapabilme özgürlüğüdür. Bireylerin iş konusunda tercih seçeneklerinin olması önemli kriterdir. Bireyin değer verdiği bir işi tercih edebilmesi ve finansal bir gerilemeyi düşünmeden değer vermediği bir işi reddetmesi tercih yapabilme özgürlüğüdür. Bu anlamda tercih özgürlüğünün olduğu istihdam politikaları ve düzenlemeler yapabilirlik yaklaşımıyla uyumlu temel süreçlerdir.

Yapabilirlik yaklaşımı çerçevesinde uzun süreli işsizliğe müdahale edildiğinde, bireysel eğitim programları ve yoğun rehberlik süreçleriyle bireylerin uzun süreli işsizliğin sonucu olarak yaşayabilecekleri bağımlılık, psikiyatrik problemler, yüklü borçlanmalar ve yeterli hareket eksikleri sonucu tembelleşme gibi engellerin üstesinden gelinebilir (Olejniczak, 2012: 151).

Uzun Süreli İşsizliğin Bireyler Üzerindeki Fiziksel ve Psiko-Sosyal Etkileri

Uzun süreli işsizlik mutlaklıdır ki birçok farklı demografik özelliğe sahip bireyi etkilemektedir. Ancak toplumsal anlamda bireylerin zihninde kodlanmış olan bazı grupları daha çok dezavantajlı durumuna soktuğu ve onları hem fiziksel hem de psiko-sosyal anlamda daha çok etkilediği kaçınılmaz bir gerçektir. Bu süreçte işsizliklerin büyük oranda arttığı ekonomik kriz dönemleri, geleneksel

olarak savunmasız gruplar olarak nitelendirilen etnik kökeni farklı olan grupların uzun süreli işsizlik sürecini tetiklemekte ve bununla bağlantılı olarak yoksulluğu arttırmaktadır. Ancak Türkiye'deki araştırmalar kapsamında uzun süreli işsizlik ve etnik köken ilişkisi üzerine yapılan araştırmaların çok kısıtlı olmasından dolayı işsizliğin hem fiziksel hem de psiko-sosyal etkilerini genel bir uzun süreli işsizlik profili üzerinden tanımlanmak isabetli olacaktır.

Öncelikli olarak, uzun süreli işsizliği deneyimleyen bireylerin yaşam kalitelerindeki ani düşüş sonrası hem ailevi ilişkilerinde hem de sağlıklarında meydana gelen olumsuz değişimler uzun süreli işsizlikle baş etme süreçlerinde zorlu bir durumu ifade etmektedir. Bununla bağlantılı olarak bireylerin benlik saygılarında bir azalış oluşmakta ve bu durum yeni iş bulma olasılıklarını kısıtlamaktadır. Ayrıca uzun süreli işsizlik, bireylerde önemli derecede negatif psikolojik etkiler yaratmaktadır (ILO, 1996). İşverenler uzun süreli işsizliği yaşayan bireylerin yaptıkları iş başvurularında bu bireylerin yerine kısa süreli işsizlik yaşayan bireyleri tercih etmektedirler. Bunun en temel sebebi ise uzun süreli işsizlik yaşayan bireylerin üretkenlik anlamında yetersiz olacağı düşüncesidir.

Kapitalist sistem içerisinde bazı işverenler ya da toplumun belirli bir bölümü uzun süreli işsiz olan bireyleri, üretken olmayan bir özellikte nitelendirse de insanın insan olmasından güç bulabileceği biricik bir varlıktır. Bireyin çalışma isteğine karşın uzun süreli işsizlik ile mücadele etmesi, yaşamlarını derinden etkilemekte ve bireylerin sağlıklı bir yaşam elde etmesinde büyük bir engel ortaya koymaktadır.

Colombia Üniversitesi'nin yapmış olduğu bir çalışmada, işsizlik sürecini yaşayan bireylerin yüksek oranda yoksullukla mücadele ettiği, bu bireylerin boşanma oranları yükseldiği, fiziksel ve zihinsel sağlıklarının zarar gördüğü, engellilik oranlarının arttığı, yaşamsal beklentileri düştüğü ortaya koyulmuştur. Bu olumsuz etkiler kapsamında işsizliğin süresi uzadıkça şiddeti de artmaktadır (Schmitt ve Jones, 2012: 57).

Uzun süreli işsizliğin fiziksel sağlık üzerinde büyük bir etkisi mevcuttur. İşsizlik yaşayan bireyler diyabet, hipertansiyon ve kalp hastalığı gibi sonuçlarla baş etmek durumunda kalabilirler (Bartley, 1994; Bartley vd., 2004). Bunların dışında uzun süreli işsizlik sonucu yoksulluk gibi büyük bir sorunla mücadele eden bu bireyler fiziksel anlamda yetersiz beslenme ve yaşam içerisinde ki standart sağlık gereksinimlerini karşılayamama gibi sorunlarla karşı karşıya kalmaktadır.

Uzun süreli işsizliği deneyimleyen bireylerin psikolojik anlamda yaşadıkları ciddi rahatsızlıklar önem arz etmektedir. Uzun süreli işsizlikle birlikte işsizliği deneyimlemiş olan bireylerin %85'inde ciddi psikiyatrik rahatsızlar tespit edilmiştir (Goldberg vd., 2001: 51).

İşsizlerin işsizlikten dolayı güven aralıkları daha düşük seviyede olup depresyon, gerginlik ve psikolojik stresin seviyesinin yüksek olduğu tespit edilmiştir (Creed ve Moore, 2006: 323). Liverpool ve Nottingham'da yapılan araştırmalara göre; işsizliğin %1 artış gösterdiği bir durumda ortalama 17 bin insan ölmektedir. Ayrıca bu araştırma göstermektedir ki işsizlik sonucu bireylerde tansiyon, depresyon, kendini suçlu hissetme, aile içi şiddet, çocuk istismarı, zihinsel sağlık problemleri artarken bireylerin yaşam sürelerinde azalma görülmektedir (Briar, 1983: 213).

Bireylerin uzun süreli işsizlik yaşaması sonucu ortaya çıkan psiko-sosyal sorunlar bireyin yaşamını derinden etkileyen sorunlardır. Bu süreçte bireylerin ortaya çıkan bu sorunlarla baş etmesi bir o kadar zor bir süreçken üstesinden gelinmesi imkânsız değildir. Bu anlamda bireyin sağlıklı bir yaşama geri kavuşmasında ihtiyaç duyduğu sosyal destek önem kazanmaktadır.

İnsanlar sosyal destek ve baş etme stratejileri gibi belirli iç ve dış kaynakları kullanırsa, işsizliğin olumsuz psikolojik sonuçları azalabilir. Örneğin, ailenin sağlayacağı psiko-sosyal destek kişilerin yaşamış olduğu sorunların azalmasında yardımcı olabilir. Benzer şekilde, kiminin konuşabileceği yakın arkadaşlara sahip olması da, işsizliğin neden olduğu psikolojik sıkıntıya çözüm bulmada yardımcı olmaktadır (Tuncay ve Yıldırım, 2015: 483).

Diğer önemli bir bulgu ise uzun süreli işsizlik ile şiddet suçları arasındaki güçlü bağlantı üzerinedir. Bu kapsamda daha önce yapılan araştırmaların çoğunda maddi anlamda yapılan suçlarda toplam işsizlik oranlarıyla bir ilişkisi olduğu ortaya konmuştur (Edmark, 2005). Uzun süreli işsizlikte suç işleme konusunda marjinal bir grubun betimlenmesi (özellikle de şiddet suçu), toplam işsizlikteki belirginliğe göre daha nettir. Bu anlamda işsizlik süresi ile şiddet davranışı arasındaki ilişkiye bakıldığında, bu bireylerin şiddet davranışının makul ölçüde arttığı görülmektedir (Nordin ve Almen, 2016: 1). İşsizlik oranlarındaki artış mülkiyet suçlarında %1 ile %2 civarında bir artışa neden olduğu yönünde bir fikir birliği mevcuttur (Lin, 2008: 414). Bunların yanı sıra işsizliğin süresi uzadıkça şiddetle ilişkili alkol bağımlılığı ve narkotik suçlar gibi sorunlarda görülmektedir (Felson, 1994: 61). Örneğin; 15 ülkede polis tarafından soygun, cinayet ve araba hırsızlığı vakaları üzerine kaydedilen verilerin kullanıldığı raporda, özellikle 2008-2009 küresel mali krizi sırasında işsizlik gibi birçok faktörün yarattığı ekonomik stresin olası etkileri üzerinde durulmakta ve bu ekonomik faktörler ile suç arasındaki ilişki açıkça ortaya koyulmuştur (Malby vd., 2012).

Utah Üniversitesi'nde Mary Merva tarafından yapılan (1976-1990 döneminde seçilmiş 30 büyük şehri kapsayan) araştırmanın sonuçları

oldukça dikkat çekicidir. Söz konusu sonuçlara göre, ulusal işsizlik oranındaki her %1'lik artış; cinayet oranlarının %6,7, ateşli silahlarla vurulma sonucu ölümlerin %3,1, ölümcül kalp hastalıklarının %5,6 ve intiharların da %3,4 oranında artmasına sebep olduğu tespit edilmiştir (Gündoğan, 2004: 202).

Uzun Süreli İşsizlik ve Sosyal Dışlanma

1980'li yıllardan itibaren dünyanın hemen her yerinde uygulanan yeni liberal politikalar derinleşen bir sosyal krize neden olmuştur. Öyle ki, tüm dünyada işsizliğin ve yoksulluğun artması öte yandan da sosyal korumanın azalması geniş toplum kesimlerinin sosyal dışlanmaya maruz kalmalarına neden olmuştur (Erdoğan, 2004: 16).

Sosyal dışlanma, eşitsizliklerin büyümesi ve nüfusun bir bölümünde yükselen sosyal ve ekonomik güvenlik açığının dönüşümü sonucunda ortaya çıkan, sosyal uyum kaybı anlamına gelmektedir. Sosyal dışlanma eşitsizlikten kaynaklanmaktadır. Aynı zamanda küreselleşen sermaye ve onunla ilişkili üst sınıf tarafından yönlendirilen sanayi sonrası düzenin bir ürünüdür (Byrne, 2005: 182). Sosyal ve ekonomik adaletin sağlanamadığı toplumlarda işsizlik sorununun ve bununla uzantılı olarak uzun süreli işsizliğin var olması doğal bir sonuçtur. Bu eşitsizliklerin yarattığı toplum yapısında sosyal dışlanma uzun süreli işsizliği deneyimleyen bireyleri daha çok dezavantajlı bir duruma getirmektedir. Bu bireylerin tembel veya işe yaramaz gibi görülmesi onları sosyal dışlanmaya iten en önemli nedenler arasında gösterilmektedir.

Öncelikli olarak uzun süreli işsizlik beşeri sermayenin erozyonuna, yoksulluğa, sosyal dışlanmaya ve strese neden olmaktadır (Pissarides, 1992; Rutkowski, 2006; Eliason ve Storrie, 2009; Kieselbach, 2003). Sosyal dışlanmanın en önemli nedenleri arasında işsizlik gösterilmekle birlikte, işsizlikle ilintili olarak yine küreselleşme süreci ve işgücü piyasaları, gelir dağılımının bozulması, sosyal korumanın yetersizliği, ekonomik ve sosyal eşitsizlik, göç hareketleri gibi konularda sosyal dışlanmanın nedenleri arasında yer alan öncelikli konulardır (Erol, 2013: 56).

İşsizliğin özellikle onu yaşayan birey ve ailesi açısından önemli sosyal dışlanmışlık doğurduğu bir gerçektir (Gündoğan, 2004: 201). İşgücü piyasasından uzaklaşan kişiler zamanla çevresindeki insanlar ile arkadaşlık ve komşuluk bağlarını da koruyamaz hale gelmektedir. Gittikçe marjinalleşen bu insanlar, topluma da yabancılaşırlar. Böylece insan hayatına yaraşır onurlu bir hayat şekli geliştiremezler. Toplumu ile yabancılaşan işsizler, kendilerini yalnız, güçsüz, başıboş, sahipsiz ve mutsuz hissederler (Erol, 2013: 63). Sosyal hizmetin temel iki unsuru olan insan onuru ve sosyal adalet sosyal dışlanmanın önlenmesi için ilgili politikalar düzenlenirken sosyal hizmetin aktif rol oynaması gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Türkiye’de Uzun Süreli İşsizlikle Mücadele Yöntemleri

Uzun süreli işsizliğin önlenmesinde aktif politikalar, işsizlerin işgücü piyasasında iş bulmalarını ve bir işe yerleşmelerini kolaylaştırmayı amaçlayan bir dizi önlemi içermektedir. Aktif politikalar işsizlerin istihdam edilebilirliklerini geliştirmeyi amaçlamaktadır (Kapar, 2006: 344). Aktif politikalar kapsamında uygulanan süreçler bireylerin yardıma bağımlı ve pasif bir konumda olmasından öte, bireyin tekrardan istihdam edilebilmesine ve niteliklerinin geliştirilebilmesine odaklanmaktadır. Aynı zamanda uygulanan bu süreç bireyin istihdam edilebilirliğini de arttıracaktır.

Kapar (2006) aktif politikaların bileşenlerini oluşturan programları şu şekilde sıralamıştır;

- Kamu çalışma programları,
- İş arama yardımları ve istihdam hizmetleri,
- Mesleki ve yeniden mesleki eğitim programları,
- Bağımsız çalışma programları,
- İşletmeye sunulan ücret ve istihdam destekleri,
- İşsizlere sağlanan ödeme desteği.

Aktif istihdam politikalarının iş arayan kişilerle işverenler arasındaki eşleştirme sürecinde, işçilerin vasıflarını arttırarak işe girme sürecinde yaşanan rekabet üzerinde, verimlilikte, işgücünün sektörler arasında dağılımında, düzenli işgücü talebinde ve ücret ayarlamaları üzerinde etkileri vardır (Calmfors vd., 2002: 24).

Aktif politikaların vurguladığı bu özellikler, neo-liberal politikaların da benimsemiş olduğu ideolojiyi destekler niteliktedir. Tarihsel süreçte dahi çalışabilecek düzeyde olan bireylerin yardımlara muhtaç şekilde yaşamasındansa üretimde aktif olmasını destekler uygulamalar 17. yüzyılda I. Elizabeth dönemindeki “Eski Yoksulluk Yasalarına” kadar uzanan politik süreci kapsamaktadır. Bu değişim sürecinde değişmeyen konu ise kimlere yardımın yapılacağı meselesidir. “Yardıma hak edenler” kategorisinin içeriği oluşturulurken bunların yetimlerin, akli dengesi yerinde olmayanların, yaşlıların, hastaların ve güçsüzlerin düşünüldüğünü söyleyebiliriz. Serseriler ve diğer kronik işsizler, şartların hapisanelerden biraz daha iyi olduğu çalışma evlerine konulmuştur (Yaman, 2007: 17).

İşsizlikle mücadelede pasif istihdam politikaları hakkında iş piyasasında gerekli düzenlemeler sağlanmadığı takdirde işgücünün maruz kalacağı zararları ve olumsuz etkileri bertaraf edici tedbir niteliğindeki politikalar, genelde belirli bir iktisadi güvence sağlamaya yönelik tedbirlerdir (Zaim, 1986: 71). Pasif istihdam politikaları işsizlikle mücadelede yardım odaklı olup, bireylerin temel

ihtiyaçlarını giderebilmesinde önem arz etmektedir. Günümüz toplumlarında hâkimiyeti sürdüren kapitalist sistem ve neo-liberal politikaların dönüşüm süreci pasif istihdam sürecini ancak bireyin artık iş kapasitesinin çok sınırlı olduğu düzeylerde aktif hale getirmektedir. Bunun dışında bireyin piyasa mekanizmasından uzaklaşıp yardıma bağımlı yaşaması piyasa ekonomisinin kabul edemeyeceği bir düşüncedir.

Bir başka tanımda ise pasif istihdam politikaları, işsizler için yardım niteliğinde olan ve işsizliğin ortaya çıkardığı ekonomik ve sosyal sorunların giderilmesini amaçlayan politikalar olarak tanımlanabilir. Bu amaca uygun olarak işsizlik sigortası ve işsizlik yardımları temel pasif istihdam politikaları olarak bilinmektedir. Türkiye’de ilk olarak 1999 yılında işsizlik sigortasının başlatılması işgücü piyasasında yapılan ilk düzenlemelere örnektir (Çondur ve Bölükbaş, 2014: 84). Türkiye’de özellikle 1980 sonrası neo-liberal politikaların etkin bir şekilde uygulanmaya başlanmasıyla ilerleyen yıllarda işsizlikle mücadelede hem aktif hem de pasif istihdam politikaları kullanılmıştır.

Pasif istihdam politikaları ağırlıklı olarak gelişmiş ülkelerde uygulanan, yeni istihdam alanları oluşturmaya yönelik önlem almaktan ziyade hedefi işsizler ve işsizlerin aileleri için geçici mali destek sağlayarak, işsizliğin ortaya çıkardığı zararları en aza indirmeye yönelik politikalarlardır. Kamu sektörü istihdamını arttırma, iş paylaşırma, erken emeklilik, çalışma sürelerinin kısaltılması, kıdem tazminatı, işsizlik sigortası gibi uygulamalar pasif yöntemlerdir (Günaydın ve Yıldız, 2016: 267). Bireylerin kendi isteklerinin dışında işten çıkartılmaları onların yaşamlarında büyük yıkımlara neden olabileceği olgusu işsizlik sigortası gibi önleyici bir pasif istihdam politikasının gerekliliğini ortaya koymaktadır. Prim endeksli sigorta sistemine sahip olan Türkiye’de işten çıkarılma sadece ekonomik bir kayba değil; aynı zamanda sağlık hizmetlerine ulaşamama gibi çok kritik bir faktörü de içermektedir. Bu aşamada pasif istihdam politikaları sosyal devlet olarak kendini konumlandırmış bir ülkede büyük bir öneme sahiptir.

Yüksek işsizlik oranları ile mücadelede pasif politikaların başarısının belirsiz olduğu ifade edilmektedir. Bu politikalara yönelik en önemli eleştiri cömert işsizlik yardımları gibi uygulamaların iş arayan işsizlerin, potansiyel işsizlik sürelerini arttırabileceği ve iş arama faaliyetleri için caydırıcı etki yaratabileceği yönündedir (Nie ve Struby, 2011: 37).

Sonuç

Geçmişten günümüze sürekli var olan işsizlik sorunu özellikle küreselleşmenin artmasıyla birlikte daha görünür bir hal almıştır. İşsizliğin artık kısa süreli bir sorun olmaktan çok, uzun süreli bir

yapısal form kazanması bu süreci yaşayan bireylerin yaşamlarında karşılaştıkları sorunları da arttırmaktadır. Uzun süreli işsizlik sorununun dünya ekseninde yaşanan bir problem olması ve bu sorunu yaşayan bireylerin kendileriyle birlikte ailelerinin de bu olumsuz durumdan etkilenmesine sebep olmaktadır. Kısacası uzun süreli işsizlik yalnızca günümüz bireylerini değil, geleceğin bireylerini de etkilemektedir.

Dünyada ve Türkiye’de uzun süreli işsizlik büyük bir sorun haline gelmiş, bu anlamda OECD ülkelerindeki uzun süreli işsiz sayısı 2016 yılı itibarıyla 12 milyon 321 bin kişi olarak tespit edilmiştir. Türkiye’de uzun süreli işsiz sayısı ise 2016 yılı itibarıyla 686 bin kişiye ulaşmıştır. Dünyada ve Türkiye’de uzun süreli işsizliği yaşayan kadınlar sayısal olarak erkeklere oranla daha az olarak görülse de ev içi emek veren kadının işgücü piyasasına dâhil edilmemesi bu verilerin oluşmasında ki en önemli faktördür.

Dünyada uzun süreli işsizliğin nedenleri incelendiğinde, işsizlik sürecinin oluşmasında makro etkenlerin yanı sıra mikro düzeyde kişisel ve demografik özellikleriyle de bağlantılı olduğu görülmektedir. Makro anlamda küresel düzeyde hakim olan ekonomik politikalar, küreselleşme, neo-liberal politikalar ve ataerkillik gibi etkenler mevcut olmakla beraber mikro düzeyde bireylerin iş kariyeri, yaşı, cinsiyeti, eğitim düzeyi, etnik köken gibi etkenler önem arz etmektedir.

Uzun süreli işsizliğin analizinde ve bu sorunun çözüm sürecine kapasite yaklaşımı açısından bakıldığında, neo-liberal politikaların iş piyasasında aktif rol oynaması, uzun süreli işsizliğin önemli bir yapısal sorun olarak varlığını perçinlemiştir. Uzun süreli işsizlik sorunun, kapasite yaklaşımı ile birlikte politika için eksik olan tutarlı normatif kavramlarla ve değerlendirmelerle düzeltilebileceği vurgulanmıştır.

Uzun süreli işsizlik sonucu, bireyler bu süreçten olumsuz bir şekilde etkilenmektedir. Özellikle hem fiziksel hem de psiko-sosyal anlamda bireylerin sağlıklarında bir bozulma yaşanmaktadır. Bu bozulmaların dışında en büyük sorunlardan bir diğerini ise, bu bireylerin yaşadıkları sosyal dışlanma olgusudur.

Sonuç olarak, insanların her birinin biricik olduğu ve onurlu bir yaşam hak ettikleri düşünüldüğünde küresel ölçekte bütün devletlerin uzun süreli işsizlikle hem aktif hem de pasif mücadele politikalarıyla etkin bir şekilde mücadele etmesi, bireyin onuruna yakışır bir yaşam sunması devletlerin birincil amacı olmalıdır.

Kaynakça

ALABAŞ, A. (2007), *Uzun Süreli İşsizler ve Uzun Süreli İşsizliği Azaltmada İşkur’un Önemi*, Uzmanlık Tezi, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü.

ARICI, K. (2005), "Türk İş ve Sosyal Güvenlik Hukuku Bakımından Yeni Bir Sorun: Yaşlı İşçiler". *A. Can Tuncay'a Armağan*. Legal Yayıncılık, İstanbul.

ATINÇ, T. M. ve WALTON, M. (1998), *Social Consequences of the East Asian Financial Crisis*, World Bank Group.

BARTLEY, M. (1994), "Unemployment And İll Health: Understanding The Relationship", *Journal of Epidemiology ve Community Health*, Vol. 48, No: 4, ss. 333-337.

BARTLEY, M. , SACKER, A. ve CLARKE, P. (2004), "Employment status, employment limiting illness: prospective evidence from the British household panel survey 1991-2001", *Journal of Epidemiology and Community Health*, Vol. 58, No: 6, ss. 501-506.

BAŞTAYMAZ, T. (1998), *Gelişmekte Olan Ülkelerdeki Açmaz: İşsizlik veya Kırsal Eksik İstihdam*, Mercek Dergisi Mess Yayım, İstanbul.

BELL, D. N. ve Blanchflower, D. G. (2010), "Youth unemployment: déjà vu?", *IZA Discussion Paper*, No: 4705, ss. 1-56.

BERKEL, R. V. ve BRAND, A. (1996), "Actors and factors in finding a job or remaining unemployed: longitudinal research into the position of the long-term unemployed in the Rotterdam labour market", *On the challenges of unemployment in a regional Europe*, Vol. 809, ss. 145-163.

BOURDİEU, P. (2011), "The Forms of Capital (1986)", I. Szeman, & T. Kaposy (Ed.), *Cultural Theory An Anthology*, New Jersey, Wiley-Blackwell, ss. 81-93.

BRIAR, K. H. (1983), "Unemployment: Toward A Social Work Agenda", *National Association of Social Workers*, Vol. 28, No: 3, ss. 211-216.

BROWN, S. ve SESSIONS, J. G. (1997), "A profile of UK unemployment: regional versus demographic influences", *Regional Studies*, Vol. 31, No: 4, ss. 351-366.

BYRNE, D. (2005), *Social Exclusion*, Open University Press, London.

CALMFORS, L. , FORSLUND, A. ve HEMSTROM, M. (2002), "Does Active Labour Market Policy Work? Lessons From The Swedish Experiences", *IFAU, Institute for Labour Market Policy Evaluation*, ss. 4-20.

COLLIER, W. (2005), "Unemployment duration and individual heterogeneity: a regional study", *Applied Economics*, Vol. 37, ss. 133-153.

CREED, P. A. ve MOORE, K. (2006), "Social support, social undermining, and coping in underemployed and unemployed persons", *Journal of Applied Social Psychology*, Vol. 36, No: 2, ss. 321-339.

ÇONDUR, F. ve BÖLÜKBAŞ, M. (2014), "Türkiye'de İşgücü Piyasası ve Genç İşsizlik-Büyüme İlişkisi Üzerine Bir İnceleme", *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 47, Sayı 2, ss. 77-93.

DAYIOĞLU, M. ve KIRDAR, M. G. (2010), "Türkiye'de Kadınların İşgücüne Katılımında Belirleyici Etkenler ve Eğilimler". DPT Yayınları, Ankara.

DEDEOĞLU, S. (2009), "Eşitlik mi Ayrımcılık mı? Türkiye'de Sosyal Devlet, Cinsiyet Eşitliği Politikaları ve Kadın İstidamı". *Çalışma ve Toplum Dergisi*, Sayı 2, ss. 41-54.

DIETZ, M. , MÜLLER, G. ve TRAPPMANN, M. (2009), *Bedarfsgemeinschaften im SGB II- Warum Aufstockertrotz Arbeit bedürftig bleiben*, (2/2009), IAB-Kurzberichte, Nürnberg.

DRILLING, M. (2004), "Young Urban Poor", *VS Verlag für Sozialwissenschaften*, ss. 15-20.

EDMARK, K. (2005), "Unemployment and crime: Is there a connection?", *The Scandinavian Journal of Economics*, Vol. 107, No: 2, ss. 353-373.

ELIASON, M. ve STORRIE, D. (2009), " Job loss is bad for your health – Swedish evidence on cause-specific hospitalization following involuntary job loss", *Social Science and Medicine*, Vol. 68, ss. 1396-1406.

ERDOĞDU, S. (2004), "Sosyal Politika'da 'Avrupalı' Bir Kavram: Sosyal Dışlanma", *Çalışma Ortamı Dergisi*, Vol. 75, ss. 16-19.

EROL, S. I. (2013), "İşsizliğin Sosyal Dışlanma Üzerindeki Etkisi", *TÜHİS İş Hukuku ve İktisat Dergisi*, Vol. 24, No: 3-4-5, ss. 46-70.

FELSON, M. (1994), *Crime and everyday life: Insight and implications for society*, Pine Forge Press, Thousand Oaks.

GIDDENS, A. (1991), *Modernity and Self-Identity, Polity, Self and Society In The Late Modern Age*, Cambridge University Press, Cambridge.

GIDDENS, A. (1994), *Modernliğin Sonuçları*, (Çev: E. Kuşdil), Ayrıntı yayınları, İstanbul.

GILBERT, N. (1998), "Remodeling Social Welfare", *Society*, Vol. 35, No: 5, ss. 8-13.

GOLDBERG, R. W.; LUCKSTED, A.; MCNARY, S.; GOLD, J. M.; DIXON, L. ve LEHMAN, A. (2001), "Correlates of Long-Term Unemployment Among Inner-City Adults With Serious and Persistent Mental Illness", *Psychiatric Services*, Vol. 52, No: 1, ss. 101-103.

GÜNAYDIN, İ. ve YILDIZ, B. (2016), "Aktif İstihdam Politikalarının Etkililiği", *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, Vol.7, No: 7, ss. 264- 300

GÜNDOĞAN, N. (2004), "İşsizlik", *Çalışma Ekonomisi*, Vol. 2. ss. 199-218.

HEYLEN, F. (1992), "Long-term unemployment in the OECD countries", *Tijdschrift voor Economie en Management*, Vol. 37 No: 1, ss. 53-83.

ILO (1996), *Employment policies in a global context (Report 5)*, Geneva: ILO.

ILO (2015), "KILM 11. Long-term unemployment", <http://kilm.ilo.org/2015/download/kilm11EN.pdf> adresinden alındı (15.09.2016).

KAPAR, R. (2006), "Aktif İşgücü Piyasası Politikaları", *Prof. Dr. Toker Dereli'ye Armağan*, Cilt 55, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, İstanbul, ss. 341-371

KİESELBACH, T. (2003), "Long-term unemployment among young people: the risk of social exclusion", *American Journal of Community Psychology*, Vol. 32, ss. 69-76.

KORAY, M. (1996), *Esneklik yada Emek Piyasalarının Küreselleşmesi*, Cilt 44, Petrol – İş Yıllığı, 95 –96, İstanbul.

KUKLYS, W. (2005), *Amartya Sen's Capability Approach: Theoretical Insights and Empirical Applications*, Springer Science ve Business Media.

LEİSİNK, P. (1999), *Globalization and Labour Relations*, Edward Elgar Publishing Limited, Massachusettes, USA.

LİN, M. J. (2008), "Does unemployment increase crime? Evidence from US data 1974–2000", *Journal of Human Resources*, Vol. 43, No: 2, ss. 413-436.

LORDOĞLU, K. ve Özkaplan, N. (2005), *Çalışma İktisadı*, 3. Baskı, Der Yayınları, İstanbul.

MACHİN, S. ve MANNİNG, A. (1999), "The causes and consequences of long-term unemployment in Europe", (Ed. O. C. Ashenfelter ve D. Card), *Handbook of labour economics*, Amsterdam, Elsevier, ss. 3085-3139.

MALBY, S.; DAVIS, P.; WEVER, W.; BROEK, E.; RİZZİ, R. ve PYSDEN, C. (2012), "Monitoring the impact of economic crisis on crime", United Nations Office on Drugs and Crime.

NİE, J. ve STRUBY, E. (2011), "Would Active Labor Market Policies Help Combat High US Unemployment", *Economic Review*, Vol. 96, No: 3, ss. 35-69.

NORDİN, M. ve ALMEN, D. (2016), "Long-term unemployment and violent crime", *Empirical Economics*, Lund University, No: 2011:34, ss. 1-29.

O'CONNELL, P. , MCGUİNNES, S. ve KELLY, E. (2010), "A statistical profiling model of long-term unemployment risk in Ireland", *ESRI Working Paper* Vol. 345, ss. 1-45.

OŁEJNİCZAK, M. (2010), *Aktive Leistungen nach dem SGB II als Dienstleistungsprozess: Eine qualitative Analyse der Hartz-IV-Reform*

auf Basis von Interviews mit Betroffenen, Rainer Hampp Verlag, München.

OLEJNICZAK, M. (2012), "Long-term Unemployment and the Capability Approach", *Management Revue*, Vol. 23, No: 2, ss. 140-157. OECD (2016), "OECD.Stat", <http://stats.oecd.org/Index.aspx?DatasetCode=STLABOUR#>, (14.04.2017).

OECD (2016), "OECD.Data", <https://data.oecd.org/unemp/long-term-unemployment-rate.htm>, (15.04.2017).

ÖĞÜTOĞULLARI, E. ve KILIÇ, C. (2016). "Türkiye İş Gücü Piyasasında Yeni Bir Problem Alanı: 40 Yaş ve Üstü İşsizler". *Çalışma İlişkileri Dergisi*, Cilt.7, Sayı:1, ss. 85-97.

ÖZKAPLAN, N. (1999), "İşgücü Piyasasına Ait Kavramların Sorgulanması", *Ekonomik Yaklaşım*, Vol. 10, No: 32, ss. 61-85.

PAYNE, J. , BERNARD, C. , PAYNE, C. ve CONNOLY, S. (1996), *Long-term unemployment: Individual risk factors & outcomes*, Policy Studies Institute, London.

PİSSARİDES, C. (1992), "Loss of Skills During Unemployment", *Journal of Economics*, Vol. 17, No: 4, ss. 1371-1391.

ROBEYNS, I. (2005), "The Capability Approach: A Theoretical Survey", *Journal of Human Development*, Vol. 6, No: 1, ss. 93-117.

RUTKOWSKI, J. (2003), *Rapid labour reallocation with a stagnant unemployment pool: the puzzle of the labour market in Lithuania*. World Bank, Washintgon, DC.

RUTKOWSKI, J. (2006), *Labour market developments during economic transition*, World Bank , Washington, DC.

SCARPETTA, S. , SONNET, A. ve MANFREDİ, T. (2010), "Rising Youth Unemployment During Crisis: How To Prevent Negative Long-Term Consequences On A Generation?", *OECD Social, Employment and Migration Working Papers*, Vol. 106, OECD Publishing, Paris.

SCHMITT, J. ve JONES, J. (2012), "America's 'New Class' A Profile of the Long-Term Unemployed", *New Labor Forum*, Vol.21, No: 2, ss. 57-65.

SEN, A. (1992), *Inequality Reexamined*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts.

SEN, A. (2000), *Development as Freedom*, Anchor Books, New York.

SERTER, N. (1993), *Genel Olarak Türkiye Açısından İstihdam ve Gelişme*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul.

SOSYAL GÜVENLİK KURUMSAL (2012), "22 Milyon Çalışanın 10 Milyonu Kayır Dışı", <http://www.sgk.com.tr/427-Haber-22-milyon-calisanin-10-milyonu-kayit-disi.html>, (18.10.2016).

STRYKER, R. (1998), "Globalization and The Welfare State", *International Journal of Sociology and Social Policy*, Vol. 18, ss. 1-49.

TALAS, C. (1979), *Sosyal Ekonomi*, Sevinç Matbaası, İstanbul.

TATLIDİL, H. ve ÖZGÜRLÜK, B. (2012), "İŞKUR İl Müdürlüklerinin İşe Yerleştirme ve Mesleki Eğitim Faaliyetlerinin Performans Değerlendirilmesi: Ampirik Bir Analiz", *TİSK Akademi*, Sayı 1, ss. 77-101.

TUNALI, İ. (2004), "İstihdam Durum Raporu Türkiye'de İşgücü Piyasası ve İstihdam Araştırması", http://www3.kalkinma.gov.tr/DocObjects/view/12671/%C4%B0%C5%9EKUR_T%C3%BCrkiye_%C4%B0stihdam_Durum_Raporu.pdf (02.11.2016).

TUNCAY, T. ve YILDIRIM, B. (2015), "Factors affecting the psychological distress among unemployed and re-employed individuals", *Career Development International*, Vol. 20, No: 5, ss. 482-502.

TUİK (2016), "Temel İstatistikler İstihdam edilenlerin Yıllara Göre İktisadi Faaliyet Kolları ve Dağılımı", <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>, (04.11.2016).

YAMAN, K. (2007), "Yoksulluk Hukuku: Modernleşme Sürecinde İngiltere -Osmanlı İmparatorluğu Karşılaştırması", *Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul.

YÜKSEL, Y. (2007), "Türkiye'de Demografik Geçiş Süreci ve Sosyal Politikalar", DPT Yayınları, Ankara.

ZAIM, S. (1986), *Çalışma Ekonomisi*, Filiz Kitabevi, İstanbul.

**TÜKETİCİLERİN SOSYAL SORUMLULUK PROJELERİNE YÖNELİK
GENEL TUTUMLARININ MARKA SADAKATI VE SATIN ALMA
NİYETİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ**Şükrü YAPRAKLI¹Emine NOKSAN²Musa ÜNALAN³**ÖZ**

Araştırmanın temel amacı tüketicilerin sosyal sorumluluk projelerine yönelik genel tutumlarının marka sadakati ve satın alma niyeti üzerindeki etkisini incelemektir. Sosyal sorumluluk; kişi ve kurumların içinde bulunduğu topluma karşı kendi çıkarlarını koruduğu kadar toplumun çıkarlarını da korumasıdır. Marka Sadakati; tüketicinin her defasında aynı markayı satın alması, satın alma niyeti ise tüketicinin bir ürün veya hizmeti sahip olma isteğidir. Bu çalışma Erzurum il sınırlarında yaşayan katılımcılara uygulanmış ve 394 anket değerlendirmeye alınmıştır. Verilerin analizinde SPSS 20 istatistik programı kullanılmıştır. Cevaplayanların frekans dağılımları, demografik özellikleri incelenmiş, güvenilirlik testleri ve regresyon analizleri yapılmıştır. Tüketicilerin sosyal sorumluluk projelerine yönelik genel tutumlarının, marka sadakati ve satın alma niyeti üzerinde etkisinin olduğu bulunmuştur.

Anahtar Sözcükler: Tüketici Tutumları, Sosyal Sorumluluk Projeleri, Marka Sadakati, Satın Alma Niyeti

**THE INFLUENCE OF CONSUMERS' GENERAL ATTITUDES
TOWARDS SOCIAL RESPONSIBILITY PROJECTS ON BRAND
LOYALTY AND PURCHASE INTENTION****ABSTRACT**

The main aim of this study was to examine the effect of consumers' general attitudes towards social responsibility projects on brand loyalty and purchase intention. Social responsibility suggests that a person or an organization have multiple responsibilities for the benefit of a society. Brand loyalty is the tendency of buying same brand every time. Purchase intention is the desire to own goods and services. The research evaluates the survey results and data from 394 participants in Erzurum, Turkey. The collected data have been analyzed by using the SPSS 20 software package with some statistical

¹ Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi, Üretim Yönetimi ve Pazarlama Bilim Dalı, sukruyaprakli@atauni.edu.tr

² Yüksek Lisans Öğrencisi, Atatürk Üniversitesi, Üretim Yönetimi ve Pazarlama Bilim Dalı, eminen@atauni.edu.tr

³ Arş. Gör., Atatürk Üniversitesi, Üretim Yönetimi ve Pazarlama Bilim Dalı, musa.unalan@atauni.edu.tr

methods which can be listed as descriptive, frequency, reliability tests and regression analysis. The results indicate that brand loyalty and purchase intention is influenced by consumers' general attitudes towards social responsibility projects.

Keywords: Consumer Attitudes, Social Responsibility Projects, Brand Loyalty, Purchase Intention

1.Giriş

Küreselleşme, yoğun rekabet, iletişim teknolojisindeki gelişmeler, değişen ve gelişen dünyanın ekonomik yapısını yeniden şekillendirmiştir. Bu ekonomik yapı içerisinde işletmeler, vizyon ve misyonlarını gözden geçirmek durumunda kalmıştır. Teknolojik gelişmeler, örgütlerin veya işletmelerin gelişmesini sağlarken tüketicinin de bilinçlenmesini etkilemiştir. Yani teknoloji sadece işletmeleri değil, toplumun alt yapısını oluşturan insanın düşüncelerine de yön vermiştir. Tüketicilerin benzer ürün veya hizmetin farklı çeşidini bulabilmesi, sınırsız bilgiye kolayca ulaşabilmesi, hedef kitlenin beklentilerini artırmaktadır (Coşkun, G. 2008). Bu sebeple işletmeler alışageldik yöntemleri uygulayarak başarıya ulaşamazlar, geleneksel yöntemin dışında farklı stratejiler uygulamalıdır. Bu stratejilerin başında da “Kurumsal Sosyal Sorumluluk” faaliyetleri gelmektedir. Kurumsal Sosyal Sorumluluk, işletmelerin sivil toplum kuruluşlarıyla gönüllü olarak yaptıkları ortak çalışmalarıdır.

Sosyal sorumluluk kavramı, işletmelerin sadece hissedarlarına değil, topluma karşı yerine getirmesi gereken yükümlülükleri ifade ederken, rakipleri karşısında da avantaj elde etmelerini de ifade etmektedir. Sosyal sorumluluklar, bir işletmenin ekonomik, yasal, etik, iş ahlakına uygun olması, tüm toplumun sosyal, ekonomik, kültürel değerlerine yönelik uygun stratejilerin belirlenmesidir (Yüceldi, U. 2009).

İşletmeler varlıklarını sürdürmek ve aynı zamanda var olan hedeflerini gerçekleştirmek için hizmet sunduğu toplumla iyi ilişkiler geliştirmek zorundadır. Sosyal bir fayda sağlama amacıyla sosyal sorumluluk kampanyalarını yürütürken, bazen tek başlarına bazen de yukarıda bahsedildiği gibi sivil toplum kuruluşlarıyla birlikte hareket ederler. Buradaki temel amaç; hem sosyal bir fayda sağlamak hem de tüketici ile duygusal bir bağ kurmaktır. Firmalar sosyal sorumluluk konusunda kısa vadeli planlar yerine uzun vadeli planlar yapmalıdırlar. Sürdürülebilir projeler üreten firmalar, halkla ilişkiler çalışmalarıyla birlikte medya aracılığıyla yapmış oldukları faaliyetleri

topluma sunabilirler. Bu durum markanın tanınmasını, hatırlanmasını ve markaya yönelik olumlu düşünceyi etkiler.

Bu çalışmada işletmelerin yürüttükleri sosyal sorumluluk faaliyetlerine yönelik tüketicilerin genel tutumlarının marka sadakati ve satın alma niyetlerini ne yönde etkilediği araştırılmıştır. Araştırmada tüketicilerin sosyal sorumluluk projelerine yönelik genel tutumlarının marka sadakati ve satın alma niyeti üzerinde etkili olduğu saptanmıştır.

Çalışmanın ilk bölümünde; kurumsal sosyal sorumluluk, marka sadakati ve satın alma niyeti kavramlarının literatür taraması yapılmış, ikinci bölümde çalışmanın amacı, yöntemi, sınırları, kullanılan ölçekler, model ve hipotezler hakkında bilgi verilmiş, üçüncü bölümde bulgular değerlendirilmiş ve gerekli analizler yapılmış, son bölümde ise sonuçlar belirtilmiş ve önerilere yer verilmiştir.

2.Literatür

2.1. Kurumsal Sosyal Sorumluluk

Sorumluluk kavramı, “kişinin kendi davranışlarını veya kendi yetki alanına giren herhangi bir olayın sonuçlarını üstlenmesi, sorum, mesuliyet” anlamına gelmektedir (TDK, 2017). Bireyler kadar işletmelerin de içinde buldukları topluma karşı hem sosyal hem de ekonomik sorumlulukları bulunmaktadır. Bu sebeple işletmeler tutum ve eylemlerini gerçekleştirirken, toplumu meydana getiren bireyleri göz önünde bulundurmamak durumundadırlar (Vural ve Coşkun, 2011: 62).

Kurumsal sosyal sorumluluk kavramı, işletmelerin sosyal, ekonomik ve doğaya karşı sorumlu olması şeklinde algılanmaktadır (Biber ve Tansel, 2008: 672). Kurumsal sosyal sorumluluk, işletme veya örgütlerin kendi arzu ve istekleri doğrultusunda öz kaynaklarını kullanması ve toplumsal refahın iyileştirilmesi yönünde üstlendikleri sorumluluklardır (Kotler, 2008). Kurumsal sosyal sorumluluk, işletmenin uzun dönemde toplum üzerinde olumlu bir etki yaratması ve aynı zamanda negatif etkileri en aza indirmek konusundaki bağlılığıdır (Mohr ve diğ., 2001).

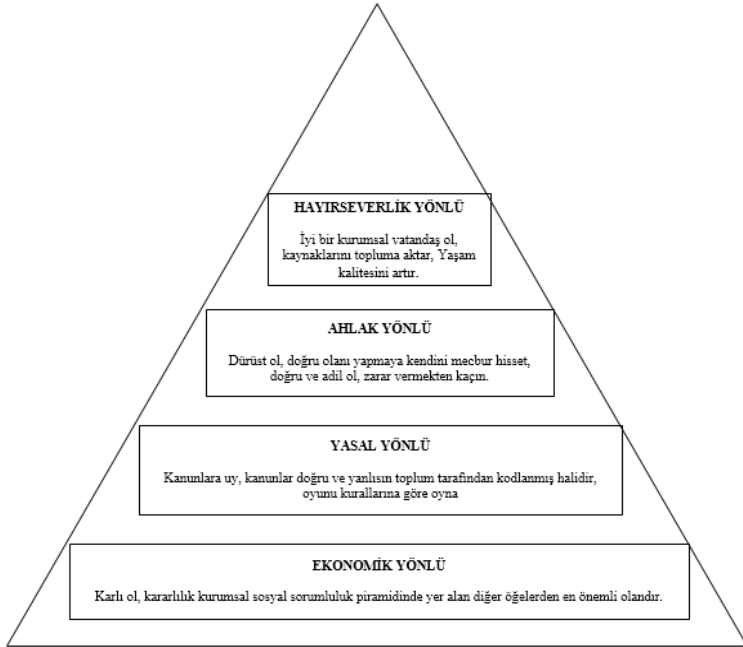
Kurumsal sosyal sorumluluk kavramıyla ilgili ortak bir tanım olmamasına karşın; literatürde bu konuyla ilgili farklı tanımlar mevcuttur. Kurumsal sosyal sorumluluk kavramı ilk kez Bowen (1953) tarafından kullanılmıştır. Bowen’e göre, Kurumsal sosyal sorumluluk (1953 akt. Bay 2006, s. 28): “Kurumsal sosyal sorumluluk, iş adamlarının, kurallara uyma, karar verme, toplumun

değerleri ve amaçları doğrultusunda oluşan faaliyetleri gerçekleştirme yükümlülüğüdür” şeklinde tanımlamaktadır.

Kotler ve Lee (2005: 3) kurumsal sosyal sorumluluğu, "işletmelerin faaliyetleri ve kurumsal kaynakları aracılığıyla toplum refahının artırılması için gönüllü olarak üstlenmiş oldukları yükümlülükler" olarak ifade etmektedir. Dolayısıyla işletmelerin üstlendikleri sosyal sorumluluk projeleri sadece kanunlara uygun olması veya etik olmasıyla değil, işletmelerin bu projeleri gönüllü olarak yürütmesiyle de ilgilidir. Jones'e (1980) göre, kurumsal sosyal sorumluluk kavramı; işletme paydaşlarının toplumdaki bireyler için birleştirici ve yasal anlaşmalar ile yerine getirilen sorumluluklara sahip olmasıdır.

Ersöz (2007: 21) kurumsal sosyal sorumluluğu, "kurumsal sorumluluk", "kurumsal hesap verilebilirlik", "kurumsal ahlaklılık", "kurumsal vatandaşlık" vb. kavramlarla açıklarken, Korkmaz (2009) ise, işletmenin toplum refahına katkı sağlaması, olumsuz etkiler karşısında önlem alması ve topluma zarar veren faaliyetlerini sınırlandırması olarak tanımlamaktadır.

Carroll (1991) kurumsal sosyal sorumluluğu (KSS) dört boyutta incelemektedir. Bunlar: Ekonomik, yasal, ahlaki ve gönüllü sorumluluklardır. KSS boyutunu bir piramit şeklinde sunmuştur.

Şekil 1: Sosyal Sorumluluk Piramidi

Kaynak: Carroll, A.B., (1991), “The Pyramid of Corporate Social Responsibility: Toward the Moral Management of Organizational Stakeholders”, Business Horizons

Carroll (1991)'un sosyal sorumluluk piramidinin son iki basamağı dolaylı olarak diğerlerini etkilemektedir (Argüden, 2007). Çünkü işletmelerin toplumun sorunlarına karşı duyarlı davranması, sorunları çözmeye çalışması; hem çalışanlarına, hem müşterilerine hem de hissedarlarına karşı bir güven duygusu kazandıracaktır.

Yukarıdaki tanımlar doğrultusunda kurumsal sosyal sorumluluk, işletme çalışanlarına sağlık ve güvenlik düzenlemeleri getirirken, çevrenin ve doğal hayatın korunması, toplumsal sorunlarla mücadele edilmesi gibi çeşitli alanları da kapsadığı görülmektedir.

Dünyada yaşanan gelişmeler doğrultusunda ülkemizde de sosyal sorumluluk faaliyetlerinin önemi artmış, özellikle 1980 yılında Türk Ekonomisinin dışa açılması ve serbest dış ticarete bağlı olarak konu iş dünyasının gündemine girmeye başlamıştır. 1990'lı yıllarda büyük şirketlerin öncülüğünde gerçekleştirilen sosyal sorumluluk uygulamaları, 2000'li yıllarda hemen her işletme tarafından kullanılabilir hale gelmiştir. Türkiye’de sosyal sorumluluk konusu ile ilgili akademik çalışmalar incelendiğinde 1970’li yılların sonlarında gerçekleştirildiği söylenebilir (Alnıaçık ve Develi, 2011: 85).

Demirgüneş (2015)'in çalışmasında sosyal sorumluluk projelerine yönelik tutumun satın alma niyetini etkilediği; Alnıaçık ve diğ. (2011)'nin üniversite öğrencilerine yönelik yaptıkları çalışmada ise, firmaların sosyal sorumluluk faaliyetlerini gerçekleştirirken olumlu bir performans sergilediklerinde; algılanan marka değerinin, markaların satın alma tercihlerini olumlu yönde etkilediğini tespit etmişlerdir.

Özguven'in (2013) kurumsal sosyal sorumluluk ile ilgili bankacılık sektörü üzerinde yaptığı çalışmada, sosyal sorumluluğun, müşteri memnuniyetini, müşteriye olumlu yönde etkilediği belirlenmiştir. Aynı şekilde Altınoğlu ve Saraçoğlu (2013) 'de kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetlerinin müşteri güveni, müşteri bağlılığı ve firma imajı üzerine etkilerini otel işletmeleri üzerinde incelemişlerdir. Kurumsal sosyal sorumluluğun olumlu yönde etkilediği sonucu tespit edilmiştir. Yapılan çalışmalar bize

sosyal sorumluluk projelerinin satın alma davranışları, tutum, satın alma niyeti ve marka sadakatini etkilediğini göstermektedir.

Sosyal sorumluluk faaliyetleri, marka farkındalığı yaratması ve işletmeye bağlılığı arttırmada önemli bir yoldur. Türkiye’de sosyal sorumluluk faaliyetleri, eğitimden sanata, doğadan iletişime kadar pek çok alanda etkili olduğu görülmektedir. Özellikle cep telefonu ve mobil cihazların hayatımıza girmesiyle telekomünikasyon sektörü sosyal sorumluluk projeleri konusunda büyük gelişme göstermektedir.

Türkiye’de hizmet veren GSM operatör firmaları pazardan en büyük dilimi kapmak için kıyasıya bir rekabet içine girmişlerdir. Tüketicileri etkilemenin tek yolu maliyet ve fırsatlar olmadığı günümüz koşullarında ülkemizdeki operatör markaları da sosyal sorumluluk faaliyetlerini gerçekleştirmek için yerlerini almışlardır. (Kılıç ve Daldal, 2015)

2.2. Marka ve Marka Sadakati

Mal ve hizmetleri benzer mal ve hizmetlerden ayıracak en önemli unsur olarak "marka" kavramı ortaya çıkmaktadır (Can, 2007: 225). Marka bir ürün veya hizmete bir kimlik kazandırmaktadır (Kotler ve diğ., 1999; aktaran: Erdem ve diğ., 2006: 13). Bir başka tanımda marka; “üretici ya da satıcı işletmenin ürünlerinin kimliği ve rakip mallardan ayırt edici simgesi ve ismidir.”(İslamoğlu, 1996; 265). Amerikan Pazarlama Birliği’nin tanımında ise; “Bir işletmenin ya da bir grup işletmenin mal ve hizmetlerini belirlemeye ve rakiplerinin mal ve hizmetlerinden farklılaştırmaya yarayan isim, terim, işaret, sembol, dizayn (tasarım) ya da tüm bunların bileşimidir.” (Stanton, 1975: 214).

Diğer bir tanıma göre: “Marka, rekabet halindeki ürünler arasındaki farkı belirtmeye yarayan tanımlanabilir sembol, çağrışım, isim veya ticari unsurdur. Aynı zamanda marka, ürün ve hizmet ile tüketici arasındaki ilişkinin kurulması için oluşturulmuş fiziksel ve duygusal bir tetiktir.” (DNA, 2013) “Marka nedir?” sorusuna Perry ve Wisnom; “Karşılıklı ilişkiye dair bir söz ve kalite garantisidir.” yanıtını verir. Dolayısıyla marka, firma ve müşteri arasındaki ilişki biçimidir (Perry ve Wisnom, 2004:12).

Marka kavramının önem kazanması, onunla bağlantılı birçok kavramın incelenmesine neden olmuştur. İşte bu noktada marka sadakati kavramı araştırmacıların dikkatini çekmekte ve araştırmaya değer bulmaktadır. Marka sadakati, rakip firmaların düşük fiyat teklif etmesine rağmen tüketicinin tek bir markayı kullanmayı tercih etme

bilinci olarak tanımlanabilmektedir (Palumbo ve Herbig, 2000: 116). Marka sadakati, tüketicinin kimliğine veya kişiliğine uygun olduğunda tüketiciye yararlar sağladığında gelişmektedir. Dolayısıyla markaya yönelik bir bağ söz konusudur (Quester ve Lim, 2003: 26). Dick ve Basu (1994)'ya göre, marka sadakati; tüketicinin bir markaya karşı olumlu tutum sergilemesi ve koruma davranışı arasındaki gücüdür. Uztuğ'a göre, güçlü bir markanın temel özelliği kendisine sadık bir müşteri yaratmasıdır. Güçlü bir marka stratejisini benimseten işletmeler, stratejik açıdan pazara farklı ürünlerin girişini de engelleyebilir (Uztuğ, 2005: 34).

Marka sadakati, tüketicinin bir markaya karşı sergilediği olumlu tutum veya davranışsal tepki, daha önce bir markayı satın aldığı ve kullanmaya devam ettiği, bazı tüketicilerin ise düzenli ve tutarlı bir şekilde bir markayı satın alma eğilimidir (Selnes, 1993; Mc Alexander ve diğ., 2003).

Birçok araştırmacı (Anderson ve Srinivasan, 2003; Luo ve Bhattacharya, 2006) sosyal sorumluluk faaliyetlerinin, tüketici davranışları üzerinde pozitif etkisini tespit etmişlerdir. Bu durum işletme ile güçlü bir bağ kurmasına ve satın alma davranışına neden olabilmektedir. Bilinçli tüketici sayısının artması, işletmenin topluma katkısını değerlendirmekte ve satın alımlarını ona göre şekillendirmektedirler (Manzano vd., 2012; Iftekhar vd., 2013). Murray ve Vogel (1997)'a göre sosyal sorumluluk projeleri, satın alma niyeti üzerinde etkili olmaktadır. İşletmelerin toplumu önemsemeyecek derecedeki tutumu, tüketicileri işletmeye karşı tepki almaya yönlendirmektedir (Smith, 1990). Roman (2003)'ün tutum değişkenlerini ele alan ve satın alma davranışına yansımaları değerlendiren çalışması, işletme sorumluluğunun, tüketici tatmini, güven ve sadakat ile neticelendiğini göstermektedir. Selnes (1993) marka ününün, marka sadakatinin belirleyici faktörlerine yer vermiştir. Wangenheim (2003) sadakat modelinde aktif ve pasif sadakati ile memnuniyet ilişkilerini araştırmıştır. Taylor ve Hunter (2003) elektronik ürünlerde sadakati, markaya karşı tutum ve memnuniyet ilişkileri için bir model önermiştir.

2.3. Satın Alma Niyeti

Niyet, herhangi bir sonucu elde etmek için daha önce karar verilmiş eylemler bütünüdür. Davranışlar ise, niyetler sonucunda meydana gelir. Bunun sonucunda davranışlar niyetleri belirlerken, niyetlerde davranışları ortaya çıkarır (Fishbein; Ajzen 1975, 385).

Satın alma niyeti, tüketicinin mal ve hizmetleri satın alma isteği veya eğilimi olarak da tanımlanabilir (Eren, 2009: 3). Tüketici ürün veya hizmeti satın almadan önce ilk etapta kendi algılama sürecinden geçirir ve daha sonra kendisine en uygun olanı seçer böylece satın almaya niyetlenir, bunun sonucunda da satın alma eylemi gerçekleşir (Kotler ve Armstrong, 1999). Dolayısıyla tüketici satın alma davranışlarında mutlaka bir satın alma niyeti vardır.

3. Metodoloji

3.1. Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı, tüketicilerin sosyal sorumluluk projelerine yönelik genel tutumlarının, marka sadakati ve satın alma niyeti üzerine etkisini araştırmaktır. Bu temel amaç yanında araştırmanın diğer amaçları şunlardır; araştırmaya konu olan bireylerin demografik özelliklerini tespit etmek, sosyal sorumluluk projelerine yönelik genel tutumlarının, marka sadakati ve satın alma niyetlerini ölçmektir.

3.2. Araştırmanın Yöntemi ve Sınırları

Veri toplama metodu olarak anket yöntemi seçilmiştir. Anket çalışması kolayda örnekleme yöntemi kullanılarak yapılmıştır. Araştırmanın ana kütesini Erzurum il sınırlarında yaşayan 18 yaş ve üzeri katılımcılar oluşturmaktadır. Araştırmanın örnek büyüklüğü $n = \frac{\pi(1-\pi)}{(e \div Z)^2}$ formülü ile %5 hata payı ve %95 güven aralığında alt sınır 384 olarak belirlenmiştir (Kurtuluş, 1998). Tüketicilerin sosyal sorumluluk projelerine yönelik genel tutumlarının, marka sadakatleri ve satın alma niyetlerinin belirlenmesi amacıyla 411 kişiye uygulanan anketin hatalı ve eksik cevapları elendikten sonra 394 adet anket formu değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

Araştırmada kullanılan anket formu toplam 26 sorudan oluşmaktadır. Araştırma modelindeki değişkenlere ilişkin olarak oluşturulan 16 sorunun 5 tanesi tüketicilerin sosyal sorumluluk projelerine yönelik genel tutumları, 8 tanesi marka sadakati, 3 tanesi ise sosyal sorumluluk projelerini tercih eden bireylerin satın alma niyetlerini ölçmeye yöneliktir. Araştırma modeli dışından sorulan 10 soru ise cevaplayıcıların demografik özelliklerini belirlemeye yöneliktir. Coğrafi açıdan araştırmanın kapsamını, Erzurum ilinde yaşayan bireyler oluşturmaktadır. Araştırmanın en önemli kısıtını zaman ve maddi kaynak yetersizliği oluşturmaktadır.

3.3. Araştırmada Kullanılan Ölçekler, Model ve Hipotezler

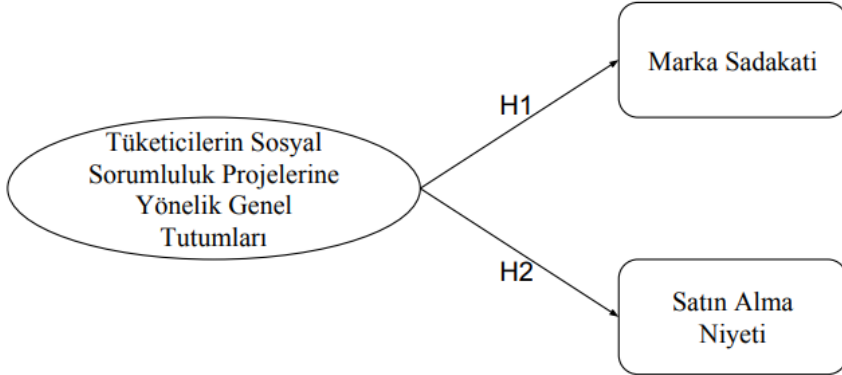
Bu çalışmada literatür taraması yapıldıktan sonra amaca en uygun olduğu düşünülen ölçekler Tablo 1’de görülmektedir.

Tablo 1. Araştırmada Kullanılan Ölçekler

Ölçek İsmi	Soru Sayısı	Kaynak
Tüketicilerin Sosyal Sorumluluk Projelerine Yönelik Genel Tutumları	5	Anic (2010), Wesley ve diğ. (2012), Özgüven (2013)
Marka Sadakati	8	Valence ve diğ. (1988)
Satın Alma Niyeti	3	Cronin vd., (2000), Roman (2003), Ingram vd. (2005), Türker ve Özaltın (2013), Wen ve Li (2013)

Bu araştırmada uygulanan ölçeklerin cevaplandırılmasında 5’li Likert Tipi kullanılmıştır. Ölçekteki değerlendirme seçenekleri: 1- Kesinlikle Katılmıyorum, 2- Katılmıyorum, 3- Kararsızım, 4- Katılıyorum ve 5- Kesinlikle Katılıyorum şeklindedir.

Bu çalışmada kullanılan araştırma Modeli Şekil 2’de verilmiştir.

Şekil 2. Araştırmanın Modeli

Şekil 2’de görüldüğü üzere araştırma modeli üç ana gruptan oluşmaktadır. Araştırmanın kavramsal modeli oluşturulurken;

Demirgüneş (2015)'in çalışmasında yer alan "Sosyal sorumluluk projelerine yönelik tutumun satın alma niyetine etkisi" çalışması ile Çakır ve Arslan (2016)'ın "Kurumların uyguladıkları sosyal sorumluluk projelerinin tüketici marka sadakati üzerine etkisi" konulu çalışmalarından yararlanılmıştır.

Araştırmanın hipotezleri:

H₁: Tüketicilerin sosyal sorumluluk projelerine yönelik genel tutumları, marka sadakatini pozitif yönde ve anlamlı bir şekilde etkilemektedir.

H₂: Tüketicilerin sosyal sorumluluk projelerine yönelik genel tutumları, satın alma niyetlerini pozitif yönde ve anlamlı bir şekilde etkilemektedir.

4. Verilerin Analizi ve Değerlendirilmesi

Çalışmamıza katılan ve uygun bulunan 394 katılımcıdan alınan cevaplar üzerinden analizler yürütülmüştür. Araştırmada kullanılan analiz yöntemleri; aritmetik ortalama, güvenilirlik testleri, regresyon analizlerinden oluşmaktadır. Verilerin analizinde SPSS 20 istatistik programı kullanılmıştır. Yapılan analizler aşağıda sırasıyla açıklanmıştır.

4.1. Araştırmaya Katılanların Demografik Özellikleri

Ankete katılan katılımcıların demografik özelliklerini belirlemek amacıyla eğitim durumları, meslekleri, yaşları, gelir düzeyleri, cinsiyetleri araştırılmış ve elde edilen bilgiler Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2. Örneklem Karakteristikleri

	Frekan	Yüzde	Frekans	Yüzde	
	s				
Toplam Katılımcı (N = 394)			Toplam (N=394)	Katılımcı	
<i>Cinsiyet</i>			<i>Meslek</i>		
Kadın	153	38.	Memur	202	51.3
Erkek	241	8	Emekli	16	4.1
		61.	Esnaf	13	3.3
<i>Yaş</i>		2	Ev Hanımı	22	5.6

**Tüketicilerin Sosyal Sorumluluk Projelerine Yönelik Genel Tutumlarının
Marka Sadakati ve Satın Alma Niyeti Üzerindeki Etkisi**

18-29	136		İşçi	38	9.6
30-41	127		Öğrenci	81	20.6
42-53	99	34.	İşsiz	7	1.8
54-65	24	5	Serbest meslek	15	3.8
66 ve üzeri	8	32.			
		2	<i>Gelir</i>		
<i>Eğitim durumu</i>		25.	0-1500	131	33.2
İlköğretim	33	1	1501-3000	115	29.2
Lise	81	6.1	3001-4500	88	22.3
Yüksekokul	32	2.0	4501-6000	42	10.7
Üniversite	139		6001 ve üzeri	18	4.6
Lisansüstü	109				
		8.4			
		20.			
		6			
		8.1			
		35.			
		3			
		27.			
		7			

Araştırmaya katılan bireylerin cinsiyetleri açısından incelendiğinde, 394 kişilik örnek büyüklüğünün, 153 kişinin (%38.8) 'ini kadın, 241 kişinin ise (%61.2)'sinin ise erkek olduğu görülmektedir. Cevaplayıcıların yaşlarına bakıldığında çok büyük bir bölümünün (%34.5) 18-29 yaş grubunda olduğu ve bunu %32.2 ile 30-41 yaş grubunun izlediği görülmektedir.

Cevaplayıcıların eğitim seviyesine bakıldığında çalışmaya konu olan bireylerin büyük bölümünün üniversite (%35.3) ve bunu %20.6 ile lise, %8.4 ile ilköğretim seviyesinde olduğu görülmektedir.

Bireylerin gelir düzeyleri incelendiğinde ilk sırayı aylık 1500 TL veya daha düşük gelir elde eden grubun aldığı (%33.2), ikinci sırada ise %29.2 ile aylık 1501-3000 TL arasında gelir elde edenlerin geldiği görülmektedir. Meslekler itibarıyla öğrenci ve memurların diğer meslek gruplarına göre daha çok sayıda oldukları görülmektedir.

4.2. Tüketicilerin Sosyal Sorumluluk Projelerine Yönelik Genel Tutumları, Marka Sadakatleri ve Satın Alma Niyetleri

Tablo 3'te tüketicilerin sosyal sorumluluk projelerine yönelik genel tutumları, marka sadakati ve satın alma niyetleri hakkındaki değerlendirmeleri, aritmetik ortalamaları ve standart sapmaları kullanılmak suretiyle sunulmuştur.

Tablo 3. Tüketicilerin Sosyal Sorumluluk Projelerine Yönelik Genel Tutumları, Marka Sadakati ve Satın Alma Niyetleri

Tüketicilerin Sosyal Sorumluluk Projelerine Yönelik Genel Tutumları	Ortalama*	Standart Sapma
1. Fiyat ve kalite benzer olduğunda, sosyal projelere destek veren işletmenin ürünlerini tercih ederim.	3.6447	0.084
2. Sosyal pazarlama projelerine önem veren işletmelerle ilgili iyi tecrübelerim olmuştur.	3.2157	0.051
3. Sosyal pazarlama faaliyetlerine önem veren işletmelerden aldığım da kendimi mutlu hissediyorum.	3.5736	0.087
4. Sosyal pazarlama faaliyetlerine önem veren işletmelerden almak, tüketicilere genel olarak fayda sağlar.	3.5939	0.052
5. Sosyal pazarlama faaliyetleri, işletme ile ilgili düşüncelerimi olumlu yönde etkiler.	3.7107	0.017
	3.5477	0.815

**Tüketicilerin Sosyal Sorumluluk Projelerine Yönelik Genel Tutumlarının
Marka Sadakati ve Satın Alma Niyeti Üzerindeki Etkisi**

Genel ortalama		
Marka Sadakati		
1. Sosyal sorumluluk taşıyan markaların sadık bir müşterisiyim.	3.4645	0.178
2. Diğer markalara göre bu markaları daha yakından takip ederim.	3.5203	0.117
3. Bu markalarla ilgili diğer insanlara olumlu şeyler söylerim.	3.5736	0.110
4. Benden tavsiye isteyenlere bu markaları öneririm.	3.5533	0.115
5. Arkadaşlarımı ve akrabalarımı bu markaları kullanmaları için teşvik ederim.	3.3858	0.106
6. Benim için bu markaları satın almak, diğer markaları satın almaya göre daha önemlidir.	3.2157	0.151
7. Daima bu markaları kullanırım. Çünkü bu markaları gerçekten seviyorum.	3.2766	0.170
8. İleride bu markaları kullanmaya devam edeceğim.	3.4391	0.117
Genel Ortalama	3.4286	0.927
Satın Alma Niyeti		
1. Sosyal sorumluluk taşıyan işletmelerden satın alma konusunda istekliyim.	3.6650	0.003
2. Gelecekte de sosyal sorumluluk taşıyan işletmeleri tercih etmeyi düşünüyorum.	3.7360	0.960
3. Sosyal sorumluluk taşıyan işletmeleri tercih etmelerini yakınlarıma da öneririm.	3.7310	0.964
	3.7107	0.897

Genel Ortalama

*: 1. Kesinlikle Katılmıyorum, ..., 5. Tamamen Katılıyorum

Tablo 3'te görüleceği üzere tüketicilerin sosyal sorumluluk projelerine yönelik tutumlarının genel ortalaması 3.5477'dir. Cevaplayıcıların sosyal sorumluluk projelerine yönelik satın alma niyetlerinin değerlendirmeleri (3.7107) yüksek düzeydedir. Cevaplayıcıların nispeten en düşük değerlendirdikleri boyut ise marka sadakati (3.4286)'dir. Bu sonuç, işletmelerin sosyal sorumluluk konusunda yapmış oldukları çalışmaların tüketiciler nezdinde orta düzeyde benimsendiği söylenebilir.

Diğer yandan sosyal sorumluluk projelerine yönelik genel tutum boyutu değerlendirildiğinde, en yüksek değerlendirilen faaliyetin 3.7107 ortalama ile "Sosyal pazarlama faaliyetleri, işletme ile ilgili düşüncelerimi olumlu yönde etkiler." olduğu, en düşük faaliyetin 3.2157 ile "Sosyal pazarlama projelerine önem veren işletmelerle ilgili iyi tecrübelerim olmuştur." olduğu belirlenmiştir. Sosyal sorumluluk projelerine yönelik satın alma niyetleri değerlendirildiğinde en yüksek faaliyetlerin 3.7360 ve 3.7310 ortalama ile "Gelecekte de sosyal sorumluluk taşıyan işletmeleri tercih etmeyi düşünüyorum." ve "Sosyal sorumluluk taşıyan işletmeleri tercih etmelerini yakınlarıma da öneririm." ifadeleri olduğu, en düşük faaliyetin "Sosyal sorumluluk taşıyan işletmelerden satın alma konusunda istekliyim." olduğu belirlenmiştir. Marka sadakatlerine ilişkin algılanan en yüksek faaliyetin "Bu markalarla ilgili diğer insanlara olumlu şeyler söylerim." olduğu, buna karşın nispeten en düşük marka sadakati boyutu ise 3.2157 ortalama ile "Bu markaları satın almak, diğer markaları satın almaya göre daha önemlidir." ifadesi olmuştur. Bu durum işletmelerin sosyal sorumluluk projeleri konusunda başarısız bir portre çizdiklerinin göstergesi olarak düşünülebilir.

4.3.Kullanılan Ölçeklerin Güvenilirliklerinin Belirlenmesi

Çalışmada tüketicilerin sosyal sorumluluk projelerine yönelik genel tutumlarının marka sadakati ve satın alma niyetleri üzerindeki etkilerinin belirlenmesinde kullanılan ölçeklerin güvenilirlik düzeyleri Cronbach's Alpha değerlerine bakılmış ve elde edilen sonuçlar Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4. Çalışmada Kullanılan Ölçeklerin Güvenilirlik Düzeyleri

Ölçek	Cronbach's Alpha
Tüketicilerin Sosyal Sorumluluk Projelerine Yönelik Genel Tutumları (5)	0.828
Marka Sadakati (8)	0.929
Satın Alma Niyeti (3)	0.909

Tablo 4'te görüleceği üzere çalışmada kullanılan tüm ölçeklerin genel olarak güvenilirlik düzeyleri oldukça yüksek çıkmıştır.

4.4. Tüketicilerin Sosyal Sorumluluk Projelerine Yönelik Genel Tutumlarının Marka Sadakati ve Satın Alma Niyetlerine Etkisinin İncelenmesi

Tüketicilerin sosyal sorumluluk projelerine yönelik genel tutumlarının marka sadakatine etkisinin incelenmesi amacıyla regresyon analizi yapılmıştır. Sonuçlar Tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 5. Sosyal Sorumluluk Projelerine Yönelik Genel Tutumlarının Marka Sadakatine Etkisi

Değişkenler	Marka Sadakatleri			Çoklu Doğrusallık İstatistikleri		Korelasyonlar		
	Beta	t	p-değeri	Toleran	VIF	Zero-Order	Partial	Part
Tüketicilerin Sosyal Sorumluluk Projelerine Yönelik Genel Tutumları	.396	8.54	.000	1.00	1.00	.396	.396	.396
R	.396							
R²	.157							
Düzeltilmiş R²	.155							

Tablo 5'te görüldüğü gibi oluşturulan regresyon modeli 0.05 önem düzeyinde istatistiki açıdan anlamlıdır ve R^2 değeri 0.157 olarak bulunmuştur. Buna göre marka sadakatini, modeldeki bağımsız değişken olan tüketicilerin sosyal sorumluluk projelerine yönelik genel tutumlarını, %15.7 oranında açıklayabilmektedir. Modelde yer alan tüketicilerin sosyal sorumluluk projelerine yönelik genel tutumları, marka sadakatlerini etkilemektedir ($\beta = 0.396$; $P < 0.05$). Bu sonuçlar bağlamında H_1 hipotezi kabul edilmiştir.

Tüketicilerin sosyal sorumluluk projelerine yönelik genel tutumlarının satın alma niyetine etkisinin incelenmesi amacıyla regresyon analizi yapılmıştır. Sonuçlar Tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 6. Sosyal Sorumluluk Projelerine Yönelik Genel Tutumlarının Satın Alma Niyetine Etkisi

Değişkenler	Satın Alma Niyetleri			Çoklu Doğrusallık İstatistikleri		Korelasyonlar		
	Beta	t	p- değeri	Tolerance	VIF	Zero-Order	Partial	Part
Tüketicilerin Sosyal Sorumluluk Projelerine Yönelik Genel Tutumları	.608	15.15	.000	1.00	1.00	.608	.608	.608
R	.608							
R^2	.369							
Düzeltilmiş R^2	.368							

Tablo 6'da görüldüğü gibi oluşturulan regresyon modeli 0.05 önem düzeyinde istatistiki açıdan anlamlıdır ve R^2 değeri 0.369 olarak bulunmuştur. Buna göre satın alma niyetini, modeldeki bağımsız değişken olan tüketicilerin sosyal sorumluluk projelerine yönelik tutumlarını %36.9 oranında açıklayabilmektedir. Modelde yer alan tüketicilerin sosyal sorumluluk projelerine yönelik genel tutumları, satın alma niyetini etkilemektedir ($\beta = 0.608$; $P < 0.05$). Bu sonuçlar bağlamında H_2 hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 7. Hipotez Sonuçları

**Tüketicilerin Sosyal Sorumluluk Projelerine Yönelik Genel Tutumlarının
Marka Sadakati ve Satın Alma Niyeti Üzerindeki Etkisi**

Hipotez	Beta	t	p-değeri	Karar
H ₁	0.396	8.54	P<0.05	Kabul
H ₂	0.608	15.15	P<0.05	Kabul

5. Sonuçlar ve Öneriler

Bu çalışmanın amacı, tüketicilerin sosyal sorumluluk projelerine yönelik genel tutumlarının, marka sadakatleri ve satın alma niyetlerine etkisini incelemektir.

Araştırma için belirlenen hipotezlerin kabul edildiği görülmektedir. Modeldeki bağımsız değişken olan tüketicilerin sosyal sorumluluk projelerine yönelik genel tutumlarının, marka sadakatleri ve satın alma niyetlerine etkisi incelendiğinde; hem marka sadakatleri hem de satın alma niyetleri üzerinde etkili olduğu görülmektedir.

Araştırmada elde edilen verilere bağlı olarak tüketicilerin sosyal sorumluluk projelerine yönelik genel tutumlarının marka sadakati ve satın alma niyeti ortalama olarak karşılaştırıldığında; tüketicilerin sosyal sorumluluk projelerine yönelik genel tutumlarının ve marka sadakatlerinin orta düzeyde, satın alma niyetlerinin ise daha yüksek düzeyde olduğu görülmektedir. Bu durum sosyal sorumluluk konusunda tüketicinin satın alma niyetiyle ilgili pozitif bir düşünceye sahip olduğu, ancak marka sadakatinin tam olarak oluşturulamadığı söylenebilir. Bu bağlamda kurumlar sosyal sorumluluk faaliyetlerini gerçekleştirirken her bileşeni gözden geçirmek zorundadır.

Araştırmada “Sosyal pazarlama projelerine önem veren işletmelerle ilgili iyi tecrübelerim olmuştur.” sorusuna tüketicilerin verdiği yanıtın ortalama olarak düşük olduğu görülmektedir. Bu da bize işletmelerin yürüttüğü kurumsal sosyal sorumluluk konusunda, toplumun bilgilendirilmesinde ve medyanın iletişim aracı olarak kullanılmasında işletmelerin başarılı bir performans sergilemediklerini gösterir. Tüketicilerin marka sadakatlerine ilişkin verilen yanıtların ortalaması incelendiğinde; “Benim için bu markaları satın almak, diğer markaları satın almaya göre daha önemlidir.” ve “Daima bu markaları kullanırım. Çünkü bu markaları gerçekten seviyorum.” ifadelerine tüketicilerin katılımı birbirine yakındır. Tüketicilere yönelik yetersiz kampanyalar, mevcut müşterilere istekli hizmet vermeme ve yeni müşteri arayışları içine girmeleri marka sadakatinin oluşturulamamasında diğer önemli

etkenler olarak söylenebilir. Araştırma sonuçlarına göre, tüketiciler sosyal sorumluluk faaliyetlerine ilgi göstermekte, ancak marka tercihinde öncelik olarak değerlendirmemektedir.

Sonuç olarak literatür ve araştırma sonuçları incelendiğinde kurumsal sosyal sorumluluk projelerinin tüketicilerin marka sadakati ve satın alma niyeti üzerinde etkisi olduğu anlaşılmaktadır. Sosyal sorumluluk faaliyetleriyle tüketicinin zihninde yer alabilen işletmeler, marka sadakati ve satın alma niyetini de olumlu yönde etkileyebilecektir.

Kaynakça

- Almaçık, Ü., Develi, E. İ., Giray, C., & Almaçık, E. (2011). Küresel Firmaların Yerel Sosyal Sorumluluk Faaliyetleri Marka Değeri Ve Marka Tercihini Nasıl Etkilemektedir? Öneri Dergisi, 9(35), 83-91.
- Altinoğlu, A. Eren ve N. Tuğçe Saraçoğlu (2013) "Kurumsal Sosyal Sorumluluk Uygulamalarının Müşteri Güveni, Müşteri Bağlılığı Ve Firma İmajı Üzerine Etkileri: Otel İşletmelerinde Bir İnceleme", Sakarya İktisat Dergisi, Cilt 2, Sayı 6, s. 82-105.
- Anderson, R.E., S.S. Srinivasan (2003), "E- Satisfaction and E- Loyalty: A Contingency Framework", Psychology and Marketing, 20(2), 123-138.
- Argüden, Yılmaz (2007). "Kurumsal Sosyal Sorumluluk". (Ed.: C. C. Aktan), Kurumsal Sosyal Sorumluluk: İşletmeler ve Sosyal Sorumluluk (s. 37-44). İstanbul: İGİAD Yayınları.
- Biber, A., D. Tansel (2008), "Kurumsal Sosyal Sorumluluğun Anlamı, Önemi ve Kapsamına İlişkin Kurumsal Bir Değerlendirme, 13. Ulusal Pazarlama Kongresi, 30 Ekim-11 Kasım, Adana: Çukurova Üniversitesi, 662-683
- Bowen, H. R., 1953. Social responsibilities of businessman. New York: Harper & Row. (Carroll, 1999, S.270'ten aktarma).
- Can Emel (2007). "Marka ve Marka Yapılandırma", Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi, 22, 1, 225-237.
- Carroll, A.B., (1991), "The Pyramid of Corporate Social Responsibility: Toward the Moral Management of Organizational Stakeholders", Business Horizons, <http://www.cbe.wvu.edu/dunn/Reprint.pyramidofcsr.pdf> [15.02.2007, WEB].

- Coşkun, G. (2008). Sosyal sorumluluk kampanyalarının kurumsal pazarlamaya olan etkisi (Doctoral dissertation, Ege Üniversitesi).
- Dick, A. and Basu, K. (1994), "Customer Loyalty: Towards An Integrated Conceptual Framework", Journal of The Academy of Marketing Science, 22 (2), 99- 113.
- Dick, A. and Basu, K. (1994), "Customer Loyalty: Towards An Integrated Conceptual Framework", Journal of The Academy of Marketing Science, 22 (2), 99- 113.
- Erdem, Ş., Uslu, A. ve Temelli, A. (2006-7). İşletmelerin Tüketici Odaklı Marka Stratejisi. İTO (İstanbul Ticaret Odası).
- Eren, E. (2009). Tüketicilerin Satın Alma Niyeti, Davranışı ve Marka Sadakati: Kayseri'de Beyaz Eşya Sektörü Üzerinde Bir Uygulama, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri
- Ersöz, Halis Y. (2007). Türkiye'de Kurumsal Sosyal Sorumluluk Anlayışının Gelişiminde Meslek ve Sivil Toplum Kuruluşları. İstanbul: İTO Yayınları
- Fishbein, M.; Icek Ajzen; Belief, Attitude, Intention and Behavior: An Introduction to Theory and Reserach, Reading MA: Addison Wesley, 1975.
- Iftekhar, H., A. Ayub, A. Razzaq, M.S. Aslam (2013), "Detrimental Effects of Marketing Practices on Consumers' Buying Behaviors", Business Management Dynamics, 2(10), 1-5.
- İslamoğlu, A. Hamdi. Pazarlama Yönetimi ve Uygulamaları. Kocaeli: Yayımevi yok, 1996.
- Jones, Thomas M. (1980); "Corporate Social Responsibility Revisited, Redefined", California Management Review, Cilt 22, Sayı 3, s. 59-67.
- Korkmaz, Seviç. (2009). İşletmelerin Sosyal Sorumlulukları. Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Kotler, P. & Nancy, L. (2008). Kurumsal Sosyal Sorumluluk. (Çev.: Kaçamak, S.). 2. Baskı, İstanbul: Mediacat Yayınları, İstanbul.
- Kotler, P. , Armstrong, G., Saunders, J. ve Wong, V. (1999). Principles of Marketing. Second European Edition, Prentice Hall Europe.
- Kotler, P. ve Lee, N. (2005). Corporate Social Responsibility: Doing the Most Good for Your Company and Your Cause. Hoboken, New Jersey: John Wiley & Sons.
- Kurtuluş, K. (1998). Pazarlama Araştırmaları, İÜ İşletme Fakültesi Yayınları No 274, 6. Baskı İstanbul.
-

-
- Külter Demirgüneş, B. (2015). Sosyal Sorumluluk Projelerine Yönelik Tutumun, Satın Alma Davranışı Ve Satın Alma Niyeti Üzerindeki Etkisi. Hacettepe University Journal Of Economics & Administrative Sciences/Hacettepe Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 33(3).
- Luo, X., C.B. Bhattacharya (2006), "Corporate Social Responsibility, Customer Satisfaction and Market Value", Journal of Marketing, 70, 1-18.
- Manzano, N., L. Rivas, G. Bonilla (2012), "Explanatory Models of Change of Consumer Behavior Applied to Social Marketing", Scientific Research, 4, 246-255.
- McAlexander, J.H., Kim, S.K. ve Roberts, S.D.,(2003). Loyalty: the influences of satisfaction and brand community integration. European Journal of Marketing Theory and Practice, 11,4,1-11.
- Mohr, L.A.; Webb, D.J. & Haris, K.E. (2001). Do Consumers Expect Companies To Be Socially Responsible? The Journal of Consumer Affairs, 35(1), 45- 72.
- Murray, K.B., C.M. Vogel (1997), "Using a Hierarchy of Effects Approach to Gauge the Effectiveness of Corporate Social Responsibility to Generate Goodwill toward the Firm: Financial Versus Nonfinancial Impacts", Journal of Business Research, 38(2), 141-159.
- Özgülven, Nihan (2013); "Sosyal Pazarlama Kampanyalarına Yönelik Tutumun Müşteri Memnuniyeti Ve Bağlılığına Etkisi", Ege Akademik Bakış Dergisi, Cilt 13, Sayı 1, s. 29-42.
- Palumbo, F. ve Herbig, P.(2000), "The Multicultural Context of Brand Loyalty", European Journal of Innovation Management, Vol. 3, No. 3, ss. 116-124.
- Perry, A. & Wisnom III, D. (2004). Markanın Dna'sı / Eşsiz ve Dayanıklı Markalar Yaratmanın Kuralları. Zeynep Yılmaz (Çeviren). İstanbul: MediCat Yayınları.
- Quester, P. ve Lim, A.L.(2003), "Product Involvement/Brand Loyalty: Is There a Link?", Journal of Product & Brand Management, Vol.12, No. 1, ss.22- 38.
- Roman, S. (2003), "The Impact of Ethical Sales Behavior on Customer Satisfaction, Trust and Loyalty to the Company: An Empirical
-

- Study in the Financial Services Industry”, *Journal of Marketing Management*, 19, 915-939.
- Selnes F. (1993), “An Examination of the Effects of Product Performance on Brand Reputation, Satisfaction and Loyalty”, *European Journal of Marketing*, 27, 9, 19-35.
- Smith, N.C. (1990), *Morality and the Market: Consumer Pressure for Corporate Accountability*, London:
- Stanton, William J. *Fundamentals of Marketing*. New York: McGraw-Hill Book Company, 1975.
- Taylor, S. A., & Hunter, G. (2003). An exploratory investigation into the antecedents of satisfaction, brand attitude, and loyalty within the (B2B) eCRM industry. *Journal of Consumer Satisfaction, Dissatisfaction and Complaining Behavior*, 16, 19.
- TDK (2017). “Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük”. http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&view=gts (Erişim Tarihi: 23.06.2017)
- Uztuğ, F. (2005). *Markan Kadar Konuş / Marka İletişimi Stratejileri*. İstanbul: MediaCat Yayınları.
- Vural, Z. B. A. ve Coşkun, G. (2011). “Kurumsal Sosyal Sorumluluk ve Etik”. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 1 (1), s. 61-87.
- Wangenheim, F.V., (2003). Situational characteristics as moderators of the satisfaction-loyalty link: an investigation in a business-to- business context. *Journal of Consumer*
- Yüceldi, U. (2009). *Yazılı ve görsel basında kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetlerinin marka imajına etkisi*. Yüksek Lisans Tezi.

**ÖRGÜT İKLİMİNİN, ALGILANAN ÖRGÜTSEL POLİTİKA ÜZERİNE
ETKİSİ: KAMU SEKTÖRÜNDE BİR ARAŞTIRMA**

**İnan ERYILMAZ¹
Asena ALTIN GÜLOVA²**

ÖZ

Bu çalışmanın amacı; örgüt iklimi ile algılanan örgütsel politika kavramı arasındaki varsayılan ilişkiyi ve etkiyi ortaya çıkarmaktır. Bu amaç doğrultusunda keşfedici ve kesitsel bir araştırma yöntemi kullanarak, Türkiye'nin üç büyük ili olan, İstanbul, Ankara ve İzmir illerinde kamu sektöründe çalışan 264 katılımcıya kartopu örnekleme yöntemi kullanılarak araştırma ölçekleri ve demografik değişkenleri içeren anket uygulanmıştır. Güvenilirliği sağlanan örgüt iklimi ve algılanan örgütsel politika ölçeklerine doğrulayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Faktörler arasındaki ilişki ve etkiyi görebilmek ve aynı zamanda hipotezleri test etmek amacıyla korelasyon ve regresyon analizleri yapılmıştır.

Yapılan korelasyon analizi sonucunda, örgüt iklimi ve alt boyutları ile algılanan örgütsel politika ve alt boyutları arasında negatif yönlü yüksek bir ilişki olduğu görülmüştür. Yapılan regresyon analizi sonucunda ise, algılanan örgütsel politika düzeyindeki değişimlerin neredeyse yarısının örgüt iklimi algısından kaynaklandığı sonucuna ulaşılmıştır. Analizler alt boyutlar arasında da tekrarlanmış, örgüt iklimi alt boyutları ile algılanan örgütsel politika arasında benzer negatif yönlü ilişkiler görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Örgüt iklimi, Örgütsel Politika, Algılanan Örgütsel Politika.

**THE EFFECT OF ORGANIZATIONAL CLIMATE ON PERCEIVED
ORGANIZATIONAL POLITICS: A RESEARCH IN PUBLIC SECTOR
ABSTRACT**

The purpose of this study is to investigate the relationship between organizational climate and perceived organizational politics. To that end, a cross-sectional and exploratory research design was adopted, and a questionnaire form consisting of research instruments and demographic questions was developed. The survey data were collected from a sample of 264 public sector employees working in İstanbul, Ankara and İzmir the three biggest metropolitan cities through snowball sampling. The reliability of the research instruments was confirmed and they were factor analyzed. The correlations

¹ Türk Silahlı Kuvvetleri, Dr. inaneryilmaz@gmail.com

² Manisa Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Doç. Dr. asena.gulova@cbu.edu.tr

between all research scales were tested and further regression analyses were conducted to analyze research hypotheses.

According to the analyses, there is a significantly high negative correlation between organizational climate and perceived organizational politics. Moreover, almost 50% of the variance in perceived organizational politics is explained by perceptions of organizational climate. The analyses are iterated on all subscales, and the significantly negative correlations are observed between perceived organizational politics and organizational climate subscales as well. The findings are discussed considering both theoretical contributions and practical implications.

Keywords: Organization Climate, Organization Politics, Perceived Organization Politics.

1. GİRİŞ

Günümüz iş hayatının karmaşık ve belirsizliklerle dolu çevresine rasyonel olmayan insan davranışları da eklendiğinde örgütlerde politik davranışlar kaçınılmaz hale gelebilmektedir. Politik davranışlar, örgütlerin temel yaşam gerçeklerinden birisidir. Bu nedenle politik davranışların sergilenmesini engellemek olağan olmamakla birlikte nedenlerinin anlaşılabilir olarak yönetilmesi mümkündür (Ferris ve Kacmar, 1992: 95). Örgüt içi politik davranışların yoğunluğu, örgütlerin yapısına göre farklılık gösterse de, her düzeyde yönetici ve işgörenler örgütsel politikayı, örgütsel ve/veya şahsi amaçlarını gerçekleştirmek için kullanabilmektedir.

Örgüt içerisinde gerçekleşen politik davranışların birey veya örgüt için faydalı veya zararlı olup olmadığına dair inanış, davranışın nasıl gerçekleştiğinden ziyade nasıl algılandığı ile ilişkilidir. Bu nedenle örgütte oluşan politik ortamın değerlendirilmesinde örgütün ve bireylerin tutum ve davranışlarının, örgüt içerisindeki diğerleri tarafından algılanma biçimleri önemli rol oynamaktadır. Çünkü bireyin bulunduğu ortamı politik bir şekilde algılaması, örgütte politik davranışlarının olup olmadığına bakmamaktadır (Buenger, vd., 2007). Birey, deneyim, düşünce ve bir takım varsayımları nedeniyle iş ortamını politik bir şekilde algılamaya başlamasıyla birlikte davranışlarını da bu yönde şekillendirerek, örgütü politik bir hale dönüştürebilmektedir. Bir örgütte politik davranışların algılanışı kişiden kişiye ve hatta duruma ve zamana göre bir takım değişiklikler gösterebilmektedir. Bu özelliği nedeniyle politik algılamalar sübjektif bir nitelik taşımaktadır. Ferris ve Kacmar (1992) bu yüzden herhangi bir örgütün politik atmosferinin

belirlenmesinde kullanılan en iyi yöntemlerden birisinin örgütsel politik algılamaların ölçülmesi olduğunu belirtmektedir.

Örgütsel politika algısını şekillendireceği düşünülen ve algılarla yakından ilişkili olduğu ileri sürülen kavramlardan birisi, bir örgütü diğer örgütlerden farklılaştıran ve örgüte belirli bir tanımlayıcı nitelik kazandıran, örgütte bulunanlar tarafından algılanan ve davranışlarına etkide bulunan, bireysel, örgütsel ve çevresel nitelikleri olan örgüt iklimi kavramıdır (Forehand, vd., 1964). Litwin ve Stringer'in birçok farklı kaynakta atıflanan tanımında (1968: 1) örgüt iklimini; "iş çevresinin, bu çevrede yaşayan ve çalışan bireyler tarafından doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak algılanan ve onların isteklendirilmesine ve davranışlarına etkide bulunduğu kabul edilen ölçülebilir özellikler kümesidir" şeklinde tanımlanmaktadır. Çalışanların iş ortamı ile ilgili paylaştıkları algıları ifade eden örgüt iklimi, çalışma ortamını tanımlamak ve bunun politik algıyı nasıl etkilediğini belirlemek adına açıklayıcı ve mikro bir kavramdır. Örgüt iklimi, uygulanan politikalar ve sonuçları üzerinde önemli etkide bulunabilmektedir (Ertekin, 2003). Örneğin çalışanlar, üst düzey yöneticilerin politik davranışlarda bulduklarını ve sergilenen bu davranışların örgütçe ödüllendirildiklerini düşünüyorlarsa, o örgütte politik davranışları destekleyen bir iklim bulunduğu söylenebilir (Bozkurt ve Doğan, 2013: 413).

Bu nedenle çalışmanın amacı; örgüt ikliminin, algılanan örgütsel politika üzerine varsayılan etkisini ve ilişkisini kamu sektöründe incelemektir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Örgüt İklimi

1960'lardan itibaren araştırmacıların ilgisini çeken örgüt iklimi kavramı, örgütlerin kişilere, kişilerin de örgütlere olan etkilerini anlamaya yardımcı olan önemli bir kavramdır. Alanyazında birçok örgüt iklimi tanımı bulunmaktadır. Yönetim bilimciler, kavramı farklı dönemlerde farklı yönleriyle ele almış ve kavramsallaştırmıştır. Forehand ve Gilmer (1964: 362) örgüt iklimini; bir örgütü diğer örgütlerden farklı kılan, kısa zamanlı genel algılamalar olmasına rağmen, belirli bir zaman içerisinde giderek yerleşen ve kalıplaşan, örgütteki bireylerin davranışlarını şekillendiren ve örgütün kimliği haline gelen özellikler bütünü olarak tanımlamışlardır.

Uluslararası yazına paralel, ulusal yazında bu konuda ilk çalışmalardan birini yapan Ertekin (1978: 20), örgüt iklimini diğer tanımlamalara benzer şekilde, "örgüte kimliğini kazandıran,

çalışanların bir takım davranışlarını etkileyen ve yine onlar tarafından algılanan ve bunların sonucunda örgüte egemen olan özellikler dizisi” şeklinde tanımlamıştır.

Örgüt iklimi ve ilişkili kavramlarla temel araştırmaları yapan Batlis (1980), örgüt iklimi kavramının çerçevesini ve temel özelliklerini belirtmiştir.

1. Örgüt iklimi, bireylerin izlenimleri neticesinde oluşur. Bu izlenim, çalışanların birbirleriyle olan etkileşimi, örgütün politikaları, örgütün yapısı ve süreçleri gibi değişkenlerdir.

2. Örgüt iklimine dair algı, olayların ve durumların değerlendirmesi değil tanımlanmasıdır.

3. Örgüt iklimi bağımlı veya bağımsız bir değişken olabileceği gibi ara bir değişkende olabilir. Örgüt iklimi, liderlik çeşitlerinden ve iş durumlarında etkilenebileceği gibi bireyin, diğer bireylere veya örgüte karşı geliştirdikleri davranışları ve işe yönelik tutumlarını etkileyebilir.

4. Örgüt iklimi özellikleri bir tek boyut altında incelenemez. Bu nedenle çok boyutlu yapısını etkileyebilecek birçok değişken olabilir (Batlis, 1980: 234).

Araştırmacılar örgüt iklimi kavramı üzerine yaptıkları çalışmalar neticesinde örgüt iklimini, çalışma ortamına ait bir takım özellikleri ifade eden boyutlar altında değerlendirilebileceğini belirtmiştir. Literatürde sıklıkla Halpin (1966) ile Litwin ve Stringer’ın (1968) örgüt iklimi boyutları kullanılmaktadır (Arslan, 2004: 223). Litwin ve Stringer (1968) motivasyon ve örgüt iklimi çalışmalarının sonucunda örgüt iklimini dokuz boyut altında incelemiştir. Bu boyutlar yapı, sorumluluk, ödül, samimiyet, destek, çatışma, standartlar, kimlik ve risktir. Çalışmamızda da kullanılan Litwin ve Stringer’ın örgüt iklimi boyutlarının (1968: 45), çeşitli özelliklere sahip, belirli iş süreçlerinin gerçekleştirildiği, esasen organizasyonlar ve görev gruplarında geçerli olacağını altını çizmiştir. Bu nedenle belirtilen boyutlar aile veya sosyal grupları değerlendirmek için kullanılmamaktadır. Bu boyutları, ölçülebilir bir takım özellikleri tanımlamaya ve diğer örgütler ve durumlar arasındaki farkı ortaya koymaya çalışmaktadır.

Örgüt iklimi kavramı sıklıkla iş tatmini ve motivasyon kavramları ile ilişkilendirilmiştir. Yapılan araştırmalarda pozitif bir örgüt ikliminin iş tatminini ve motivasyonu arttırdığı bulgulanmıştır (Litwin ve Stringer, 1968; Pirola vd., 2002; Neal vd., 2005; Çekmecelioğlu, 2008; Özkul, 2013).

Örgüt ikliminin, örgütsel bağlılık konusu ile olan ilişkisi üzerine de bir çok araştırma yapılmıştır (Patterson vd., 2005;

Yüceler, 2009). Araştırmalar neticesinde örgütsel bağlılığın yüksek olduğu örgütlerde örgüt ikliminin de pozitif (olumlu) olduğu sonucu çıkarılmıştır.

Günümüz örgütleri açısından kritik öneme sahip konulardan olan verimlilik, performans, yenilik, yaratıcılık gibi kavramlarla yakın ilişkisi olan örgüt ikliminin, çalışanlar tarafından nasıl algılandığı hem yönetici hem de örgüt için büyük öneme sahip olmaktadır (Doğan ve Güngören, 2009: 46).

2.2. Algılanan Örgütsel Politika

Yaşamın her noktasında karşımıza çıkan politika kavramının örgütler üzerine yansımalarının ne şekilde olduğu birçok yönetim bilimci için merak konusu olmuştur. Konu üzerinde çalışan araştırmacılar için sosyal gücün kaynakları üzerinde yürütülen tartışmalar, etki taktikleri ve daha sonra örgüt içinde bir çeşit etki taktiği olan politik davranışların neler olduğu ve örgütü nasıl etkilediği üzerine odaklanmıştır. Alanyazında Weber ile birlikte örgütlerde güç ve politika konusunun ele alındığı söylenebilir. Örgüt yazınında ise 1960'lı yılların başından itibaren örgütsel politika kavramı yer almaya başlamıştır (Bursalı, 2008).

Örgütsel politika yazına genel olarak incelendiğinde iki farklı koldan çalışmaların sürdürüldüğü görülmektedir. Bu kollardan birincisi, objektif değerlendirmeler neticesinde şekillenen ve politik davranışlara odaklanan yaklaşım iken, diğeri bireysel değerlendirmelere odaklanan politik algılamalar üzerinde tartışılan yaklaşımdır (Mehtap, 2011: 18). Politik davranış üzerine yoğunlaşan çalışmalarda, araştırmacılar taktikler ya da stratejiler üzerinde odaklanmışlardır. Bu çalışmaların sonucunda politik davranışın nedenleri ile çeşitli etkileme taktiği tipolojileri ileri sürülmüştür. İkinci yaklaşımda ise araştırmacılar, daha sübjektif olan çalışanların politik algılamaları ve olası etkileri üzerinde açıklamalarda bulunmuşlardır (Kacmar ve Carlson, 1997).

Örgütsel politika kavramı için literatürde sıklıkla geçen bazı tanımlamalar şunlardır. Ertekin (2003) örgütsel politika kavramını "bireylerin ve grupların, örgüt için de süre gelen kıt kaynakların paylaşımı için rekabet ettiği ve bu amacı gerçekleştirmek için stratejiler ve amaçlar üretmeye çalıştığı eylemler dizisi" şeklinde ifade etmiştir (Ertekin, 2003: 2). Diğer tanımda ise örgütsel politika, örgüt içinde gayri resmi temelli, belirsiz faaliyet ve yönetimin mevcudiyeti mümkün olduğu zaman, kişilerin şahsi çıkar ya da kariyerlerini korumak ve geliştirmek için sergiledikleri davranışlar olarak tanımlanmıştır (Drory, 1993: 59). Örgütsel politika kavramını

“şahsi çıkarları ön plana çıkarma” olduğuna vurgu yapan bir diğer tanımda ise; örgütsel politikayı, şahsi çıkarları maksimize etmek için stratejik olarak tasarlanmış davranışlar olarak tanımlanmış, bu yüzden örgütsel politika kolektivist örgütsel amaçlarla çelişmekte olduğu belirtilmiştir (Vigoda, 2000: 332).

Örgütsel politika konsundaki farklı tanımlardan yola çıkarak Mayes ve Allen, diğerlerine göre daha tamamlayıcı bir tanım yapmışlardır. Bu tanıma göre örgütsel politika, “örgüt tarafından kabul edilmeyecek sonuçları elde edebilmek için veya örgüt tarafından onaylanmayacak sonuçları örgütçe ve diğer çalışanlarca onaylanmayan araçlarla elde etmek için etkileme sürecinin yönetilmesi ve kullanılması” olarak ifade edilmektedir (Mayes, vd., 1977, akt., Bursalı, 2008). Aktöre vurgu yapan bu tanım, örgütsel yapının veya durumla birlikte kişisel yorumlamaların ve değerlendirmelerin önemini ortaya koymaktadır.

Örgüt içinde gelişen politik davranışların, örgüt için faydalı veya zararlı olup olmadığı, gerçekliğinden ziyade algılamalar üzerinde şekillenmektedir (Parker, vd., 1995: 892). Politik davranışların açık ve net yapılmasından daha fazla gizli ve sembolik olarak gerçekleşmesi, algılamalarında kişiden kişiye, duruma, örgütsel yapıya ve zamana göre farklılık gösterebileceği sonucunu doğurmaktadır. Bu nedenle kimileri için masum algılanan bir takım davranışlar, kimileri için politik davranış olarak değerlendirilebilmektedir. Sonuç olarak, iyi niyet çerçevesinde gelişen ve başkaları için zararsız olan olaylar, çalışanlar tarafından yanlış yorumlayıp politik olarak algılanabilmektedir.

Çalışanlarının örgütsel ortamlarını politik olduğunu algılamaları beraberinde bir takım sonuçları da getirmektedir. Örneğin örgütte terfi bekleyen ve bunu hakettiği düşünen bir çalışan, haketmediğini düşündüğü başka bir çalışanın terfi aldığını gördüğünde, yönetici ve/veya örgütün bir takım politik kararlar aldığını düşenecektir. Bu durum bireyin, işinde mutlu olması ve yüksek performans sergilemesinin kaynağı olan adalet ile güven algılarını sarsabilecektir. Tam aksine amiri tarafından terfi ettirilen kişi için olumsuz değerlendirmelere yol açmayacak, bu yönde davranışı takdir bulacaktır (Valle ve Witt, 2001). Bu çerçeveden değerlendirildiğinde, bireylerin çalışma ortamları hakkında politik algılarının şekillenme biçimi, bireyin örgüt içerisinde davranışlarını ve dolayısıyla çalışma yaşamını şekillendirebilmektedir.

Örgütsel politika kavramına yönelik çalışmaların örgütsel politik algılara yönelik çalışmalardan çok önce başladığı görülmektedir. Bunun nedeni olarak, politik algılamalara yönelik

etkili bir ölçüm aracının olmamasından kaynaklandığı belirtilmiştir (Kacmar ve Ferris, 1991: 180). Kacmar ve Ferris bu alanda yaygın olan ölçeği 1991 yılında geliştirmiş ve daha sonraki çalışmalarında ölçek birçok kez test edilmiştir (Lendell ve Witt, 1993; Kacmar ve Carlson, 1997; Andrews ve Kacmar, 2001).

Yapılan çalışmalarda örgütsel politik algılamaların, sıklıkla çalışanların işten ayrılma niyeti, düşük performans, azalan iş doyumunu, örgütsel adalet, örgütsel bağlılık, iş stresi değişkenleriyle olumsuz ilişkilendirildiği görülmektedir (Vigoda, 2000; Randall, vd., 1999; Valle ve Witt, 2001). Bu tip olumsuz sonuçlarını ortaya çıkaran araştırmalara rağmen olumlu sonuçlarını ortaya koyan araştırmalar da vardır. Artan verimlilik, rekabet, pozisyon geliştirme, otorite genişlemesi gibi değişkenlerle de olumlu ilişkisi olabileceği belirtilmiştir (Kumar ve Ghadially 1989; Vigoda ve Drory, 2006).

Yukarıda anlatılan kavramsal çerçeve ve kuramsal gerçeklikten hareketle aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir.

H1: Kamuda çalışanların örgüt iklimi algıları ile örgütsel politika algıları arasında negatif yönlü bir ilişki vardır.

H2: Kamuda çalışanların örgüt iklimi algılar, örgütsel politika algı düzeylerini etkilemektedir.

3. YÖNTEM

Araştırmanın evrenini İstanbul, Ankara ve İzmir'de çalışan kamu çalışanları oluşturmaktadır. Verilerin toplanmasında, kartopu örnekleme kullanılmıştır. Devlet Personel Başkanlığının (DPB) 2013 verilerine göre kamu kurum ve kuruluşlarında çalışan yaklaşık üç milyon çalışanın yüzde 35,1'ini kadınlar oluştururken yüzde 64,9'u erkeklerden oluşmaktadır (DPB, 2016). Ayrıca sağlık, eğitim emniyet ve güvenlik hizmetleri kamuda çalışanların yaklaşık %70'ini oluşturması ve kamu personelinin %40'ının üç büyük ilde (İstanbul, Ankara, İzmir) çalışıyor olması nedeni ile örneklem bu kurumlardan ve bu illerden seçilmiştir. Araştırma örnekleminin belirlenen özellikler açısından homojen olmasına azami dikkat edilmiştir. Araştırma için gönderilen 365 soru formundan 296 tanesi geri dönmüş, eksik ve yanlış doldurulan 32 tanesi araştırmadan çıkartılmıştır. Toplam 264 anket üzerinden değerlendirme yapılmıştır. Araştırmada sektör kısıtlaması yapılmasının nedeni ise, sektöre genelleyecek birtakım sonuçlar elde edilmesi değil, çalışmanın birden fazla sektörde yapılması durumunda oluşabilecek her türlü iç ve dış çevre farklılıklarını en aza indirmektir.

Survey yönteminin benimsendiği araştırmada kullanılan veri toplama araçları, iki ölçek ve bir de bilgi formudur. Kamuda çalışanların örgüt iklimi algılarını ölçmek için Litwin ve Stringer

(1968) tarafından geliştirilen 39 soruluk örgüt iklimi ölçeği (LSOCQ) kullanılmıştır (Muchinsky, 1976). Kamu çalışanlarının politik algılarını ölçmek için Ferris ve Kacmar (1992) tarafından geliştirilmiş 31 ifadeli algılanan örgütsel politika ölçeği (AÖPÖ) kullanılmıştır. 5'li Likert şeklinde düzenlenen ölçeklerin ifadeleri 1, "Kesinlikle Katılmıyorum" ve 5, "Tamamen Katılıyorum" şeklinde düzenlenmiş ve değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Ayrıca kamuda çalışanların cinsiyet, yaş, eğitim ve çalışma süresini içeren bilgi formu da araştırmada kullanılmıştır.

Soru formları ile elde edilen veriler SPSS 20.0 (Statistical Package for Social Sciences) ve AMOS istatistiksel veri analizi paket programlarını aracılığıyla analiz edilmiştir.

Örgüt iklimi ölçeğine daha önce yapılan güvenilirlik analizleri sonucunda güvenilir sonuçlar elde edilmiştir. Yapılan analiz neticesinde elde edilen Cronbach alfa değerleri ise; Muchinsky (1973) 0,707 ve Keleş ise (2008) 0,815 olarak bulgulanmıştır. Örgüt iklimi ölçeğine güvenilirlik testi sonucunda, madde-bütün korelasyon katsayısı ve maddeler arası korelasyonu 0,25 den küçük olan 6 soru ölçekten çıkartılmış ve 33 soru için alfa değeri; 0,848 olarak bulunmuştur. Daha sonra ölçeğe faktör analizi yapılmıştır (Büyüköztürk, 2004). Örgüt iklimi ölçeği örneklem yeterliliği Kaiser-Meyer-Olkin değeri 0,874 ile değişkenlerin faktör yapısına uygunluğunun çok iyi olduğu ayrıca Bartlett's küresellik test sonucunda $p < .000$ ile değişkenlerin faktör analiz yapmaya uygun olduğu hesaplanmış ve doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır.

Tablo 1. Örgüt İklimi Ölçeği Doğrulayıcı Faktör Analizi Uyum Değerleri

χ^2	p	df	χ^2/df	RMSEA	GFI	AGFI	NFI	CFI
177,85	.00	98	1,810	0,056	0,920	0,890	0,930	0,970

Doğrulayıcı faktör analiz sonucunda örgüt iklimi ölçeğinin 5 boyutlu yapısının (başarıya destek, kimlik, samimiyet, yönetsel yapı ile ödül ve hoşgörü) uyum değerlerinin iyi uyumlu olduğu görülmüştür.

Literatürde algılan örgütsel politika ölçeğine ilişkin yapılan güvenilirlik analizleri sonucunda Ferris ve Kacmar (1992) 0,741, Kacmar ve Carlson (1997) 0,882, Vigado vd. (2001) 0,792, Harris, vd. (2005) 0,872, Bursalı (2008) 0,911, Vigoda ve Meisler (2010) 0,724

olarak ölçeği güvenilir bulmuşlardır. Araştırmada kullanılan ölçeğin güvenilirlik test sonucunda ise cronbach alfa katsayısı 31 madde için 0,832 ile yüksek güvenilir bulunmuştur. Madde-bütün korelasyon katsayısı ve maddeler arası korelasyonu 0,25 den küçük olan 6 soru ölçekten çıkartılmış ve 25 soru için alfa değeri; 0,881 olarak bulunmuştur. Örgüt iklimi ölçeği örneklem yeterliliği Kaiser-Meyer-Olkin değeri 0,882 ile değişkenlerin faktör yapısına uygunluğunun çok iyi olduğu ayrıca Bartlett's küresellik test sonucunda $p < .000$ ile değişkenlerin faktör analiz yapmaya uygun olduğu hesaplanmış ve doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır.

Tablo 2. Algılanan Örgütsel Politika Ölçeği Doğrulayıcı Faktör Analizi Uyum Değerleri

χ^2	p	df	χ^2/df	RMSEA	GFI	AGFI	NFI	CFI
127,89	.00	72	1,170	0,053	0,940	0,910	0,940	0,970

Doğrulayıcı faktör analiz sonucunda algılanan örgütsel politika ölçeğinin 3 boyutlu yapısının (yükselmek için her yola başvurmak, üst'ün ve çalışma arkadaşlarının davranışı, örgüt politikaları ve uygulamaları) uyum değerlerinin iyi uyumlu olduğu görülmüştür.

4. BULGULAR

Araştırmaya katılan kamu çalışanlarının cinsiyet, yaş, eğitim durumu ve kamuda çalışma süresi ile ilgili tanımlayıcı bulguları şöyledir;

Araştırmaya katılan 264 kamu çalışanının cinsiyet değişkenine göre dağılımı 90'ı kadın (%34,1) ve 174'ü (%65,9) erkektir. Araştırmaya katılanların %20,8'i 20-26 yaş aralığında, %47,3'ü 27-33 yaş aralığında, %19,3'ü 34-40 yaş aralığında ve %12,5'i ise 41 ve üstü yaştadır. Eğitim değişkeni açısından ise %6,8'i lise, %37,5'i yüksekokul, %49,6'sı üniversite ve %6,1'i yüksek lisans/doktora mezunudur. Katılımcıların kamuda çalışma süresi ise %17'si 1-3 yıl aralığında, %33,3'ü 4-9 yıl aralığında, %23,1'i 10-15 yıl aralığında, %14,4'ü 16-21 yıl aralığında olup, yüzde %12,1'i ise 22 yıl ve daha fazla süredir kamuda çalışmaktadır.

Örgüt iklimi ve alt boyutları olan bürokratik yapı, kimlik, samimiyet, yönetsel yapı, ödül ve destek ile katılımcıların, kendilerine (yükselmek için her yola başvurmak), diğerlerine (üst ve çalışma arkadaşlarının davranışları) ve örgüte (örgüt politikaları ve

uygulamaları) ait algılama düzeylerine ilişkin ortalama ve standart sapma değerleri Tablo 3'te görülmektedir.

Ölçekler ve Alt Boyutları	Ort.	Ss.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1. Başarıya Destek	2,48	0,91	(,73)									
2. Kimlik	2,85	0,92	,499**	(,78)								
3. Samimiyet	2,58	0,85	,474**	,424**	(,65)							
4. Yönetmel Yapı	2,39	0,89	,336**	,264**	,353**	(,65)						
5. Ödül ve Hoşgörü	2,16	0,92	,341**	,359**	,354**	,266**	(,62)					
6. İklim Ortalama	2,49	0,65	,790**	,737**	,722**	,610**	,646**	(,84)				
7. Yükselmek İçin Her Yola Başvurmak	3,72	0,78	-,353**	-,400**	-,437**	-,405**	-,364**	-,550**	(,78)			
8. Üst ve Çalışma Arkadaşının Davranışı	3,21	0,77	-,319**	-,379**	-,370**	-,400**	-,359**	-,513**	,554**	(,74)		
9. Örgüt Politikaları ve Uygulamaları	3,71	0,98	-,525**	-,309**	-,415**	-,350**	-,356**	-,561**	,356**	,346**	(,69)	
10. AÖP Ortalama	3,54	0,64	-,480**	-,465**	-,513**	-,489**	-,452**	-,677**	,868**	,824**	,636**	(,84)
** p < 0.01												
Parantez içi değerler Cronbach Alfa'dır.												

Tablo 3. Ölçek Alt Boyutları Ortalamaları Ve Değişkenler Arası Korelasyon

Tablo 3'teki bulgular değerlendirildiğinde, kamuda çalışanların örgüt iklimi boyutlarının tamamı ile ilgili ortalamaları 2,49'dur. Dolayısıyla çalışanların örgüt iklimine dair genel algılamaları kısmen olumsuz olarak algıladıkları söylenebilir. Alt boyutların ortalamaları değerlendirildiğinde ise; ödül ve hoşgörü boyutu ile yönetsel yapı boyutlarının ortalama değerlerinin ölçek ortalamasının altında olduğu ve örgütü bu boyutlar altında daha olumsuz değerlendirdikleri söylenebilir. Başarıya olan destek, kimlik ve samimiyet boyutlarının kısmen diğer boyutlardan ortalamaları yüksek olsa da ölçek ortalaması altında değerlere sahip oldukları için bu boyutlarda da çalışanların örgüt iklimini olumsuz olarak değerlendirdikleri söylenebilir.

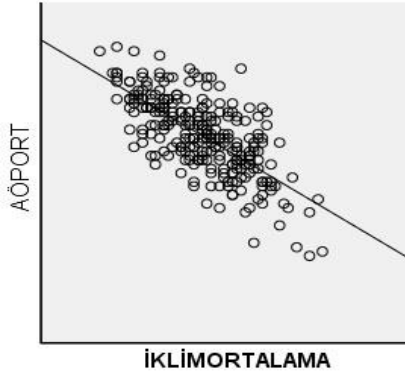
Kamuda çalışanların örgüte dair genel olarak politik algıları ortalamanın üstünde gerçekleştiği görülmektedir. Buna göre çalışanlar tarafından, diğer bireylerin ve örgütteki birtakım uygulamaların, yüksek düzeyde politik olarak değerlendirildiği söylenebilir. Tablo 3'te görüldüğü üzere, politik algıya ilişkin boyutlar ayrı ayrı ele alındığında, "çalışanların yükselmek için her yola başvurmaları" boyutu ile "örgüt politikaları ve uygulamaları" boyutunun, ortalamanın üzerinde gerçekleştiği görülmektedir. "Üst'ün ve çalışma arkadaşının davranışı" boyutunun, ortalamadan daha düşük olduğu ifade edilebilir. Bu bulgular itibarı ile çalışanların örgütlerindeki ortamı ve uygulamaları daha politik değerlendirdikleri ve örgütte yükselmek için gereken her türlü şeyin yapılması konusunda da hazır oldukları ifade edilebilir. Buna karşılık, üst'ün ve çalışma arkadaşının davranışlarını diğer boyutlara kıyasla daha az politik olarak değerlendirdikleri söylenebilir.

Tablo 3'te yer alan korelasyon analizi sonuçları değerlendirildiğinde, örgüt iklimi ile algılanan örgütsel politika arasında negatif yönlü ve yüksek bir ilişki olduğu görülmektedir ($r=-0,677$, $p<0,01$). Başarıya olan destek faktörü ile algılanan örgütsel politika arasında da negatif yönlü ve orta dereceli bir ilişki vardır ($r=-0,480$, $p<0,01$). Başarıya olan destek arttıkça politika algısı azalmaktadır. Kimlik faktörü ile algılanan örgütsel politika arasında negatif yönlü ve orta dereceli bir ilişki vardır ($r=-0,465$, $p<0,01$). Katılımcıların örgütlerini sahiplenmesi veya örgütlerinin mensubu olmalarından gurur duymaları, örgütü politik olarak algılamalarını azaltmaktadır. Samimiyet faktörü ile algılanan örgütsel politika arasında negatif yönlü ve orta dereceli bir ilişki vardır ($r=-0,513$, $p<0,01$). Örgütte çalışan ve yöneticiler arasında samimiyet arttıkça, politik algı azalmaktadır. Yönetsel yapı faktörü ile algılanan örgütsel politika arasında negatif yönlü ve orta dereceli bir ilişki vardır ($r=-$

0,489, $p < 0,01$). Yönetmel belirsizliğin azaltıldığı, bürokratik işleyişin açıkça tanımlandığı ortamlarda politik algı azalmaktadır. Ödül ve hoşgörü faktörü ile algılanan örgütsel politika arasında negatif yönlü ve orta dereceli bir ilişki vardır ($r = -0,452$, $p < 0,01$). Örgütte ödül ve hoşgörü arttıkça politik algı azalmaktadır.

Korelasyon analizi neticesinde araştırmanın birinci hipotezi olan **H1**: “Kamuda çalışanların örgüt iklimi algıları ile örgütsel politika algıları arasında negatif bir ilişki vardır”, **hipotezi kabul edilmiştir**.

Kamuda çalışanların örgüt iklimi algılarının algılanan örgütsel politika üzerindeki etkisi ile örgüt iklimi boyutlarının algılanan örgütsel politika üzerine etkisini araştırmak amacıyla regresyon analizi yapılmıştır. Regresyon analizine geçilmeden önce değişkenler arası doğrusallığın belirlenmesi amacıyla saçılım grafiği (scatter plot) çizilmiş ve Şekil 1’de görüleceği gibi ters yönlü doğrusal bir ilişki görülmüştür.

Şekil 1. Değişkenler Arası Saçılım Grafiği

Örgüt iklimi bağımsız değişken, algılanan örgütsel politika ise bağımlı değişken olarak alınmış ve basit doğrusal regresyon analizi yapılmıştır.

Tablo 4. Örgüt İklimi ve AÖP Değişkeni Arasında Regresyon Analizi

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	Beta	t	p
Algılanan Örgütsel Politika	Sabit	5,207	45,108	,000
	Örgüt İklimi	-,667	-14,898	,000
	ΔF	221,9	ΔR^2	0,459

Tablo 4 değerlendirildiğinde; değişkenler arasında yüksek dereceli bir etkileşim görülmüştür ($r=0,67$). Ayrıca belirlilik (determinasyon) katsayısı düzeltilmiş R square değeri 0,459 olarak hesaplanmıştır. Bu sonuca göre algılanan örgütsel politika düzeyindeki değişimlerin %45'inin örgüt iklimi algısından kaynaklandığı söylenebilir.

Örgüt iklimi alt boyutlarının algılanan örgütsel politika alt boyutlarındaki etkisini araştırmak için sırasıyla regresyon analizi yapılmış ve alt boyutlar arasındaki etki düzeyleri ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Tablo 5. Örgüt İklimi Alt Boyutları ve Yükselmek İçin Her Yola Başvurmak Değişkeni Arasında Regresyon Analizi

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	Beta	t	p
Yükselmek İçin Her Yola Başvurmak	Sabit	5,452	33,861	,000
	Başarıya olan Destek	-,030	-,543	,588
	Kimlik	-,136	-2,875	,004
	Samimiyet	-,192	-3,355	,001
	Yönetmel Yapı	-,202	-4,107	,000
	Ödül ve Hoşgörü	-,130	-2,668	,008
	ΔF		24,74	ΔR2

Tablo 5 değerlendirildiğinde; örgüt iklimi alt boyutlarının, algılanan örgütsel politika alt boyutu olan “yükselmek için her yola başvurmak” üzerindeki etkisini ölçen regresyon modeli istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($F=24,744$; $p=,000<,05$). Yordanan değişkendeki açıklanan varyansın %32,4’ü modele dâhil edilen yordayıcılar tarafından açıklanmaktadır. Başarıya olan destek boyutu katılımcıların “yükselmek için her yola başvurmak” davranışlarında anlamlı bir değişikliğe yol açmamaktadır ($p=,588>,05$). Sırasıyla yönetmel yapı ($\beta=-202$), samimiyet ($\beta=-192$), kimlik ($\beta=-136$) ile ödül ve hoşgörü ($\beta=-130$) ise davranış düzeylerinde anlamlı bir azalmaya yol açmaktadır.

Tablo 6. Örgüt İklimi Alt Boyutları ve Üst'ün ve Çalışma Arkadaşının Davranışı Değişkeni Arasında Regresyon Analizi

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	Beta	t	p
Üst'ün ve Çalışma Arkadaşının Davranışı	Sabit	4,797	29,452	,000
	Başarıya olan Destek	-,019	-,335	,738
	Kimlik	-,138	-2,887	,004
	Samimiyet	-,120	-2,069	,040
	Yönetsel Yapı	-,216	-4,343	,000
	Ödül ve Hoşgörü	-,144	-2,922	,004
	ΔF	20,84	ΔR2	,288

Örgüt iklimi alt boyutlarının, algılanan örgütsel politikanın alt boyutlarından olan “üst'ün ve çalışma arkadaşının davranışı” üzerindeki etkisini ölçen regresyon modeli istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur (F=20,845; p=,000<,05). Yordanan değişkendeki açıklanan varyansın %28,8'i modele dâhil edilen yordayıcılar tarafından açıklanmaktadır. Başarıya olan destek boyutu katılımcıların “üst'ün ve çalışma arkadaşının davranışı” boyutunda anlamlı bir değişikliğe yol açmamaktadır (p=,738>,05). Sırasıyla yönetsel yapı ($\beta=-216$), ödül ve hoşgörü ($\beta=-144$), kimlik ($\beta=-138$) ve samimiyet ($\beta=-120$) ise davranış düzeylerinde anlamlı bir azalmaya yol açmaktadır.

Tablo 7. Örgüt İklimi Alt Boyutları ve Örgüt Politikaları ve Uygulamaları Değişkeni Arasında Regresyon Analizi

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	Beta	t	p
Örgüt Politikaları ve Uygulamaları	Sabit	5,617	30,876	,000
	Başarıya olan Destek	-,368	-5,919	,000
	Kimlik	,027	,510	,611
	Samimiyet	-,158	-2,450	,015
	Yönetsel Yapı	-,142	-2,544	,012
	Ödül ve Hoşgörü	-,147	-2,672	,008
	ΔF	27,8	ΔR2	,350

Örgüt iklimi alt boyutlarının, algılanan örgütsel politika alt boyutu olan “örgüt politikaları ve uygulamaları” üzerindeki

etkisini ölçen regresyon modeli istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($F=27,806$; $p=,000 < ,05$). Yordanan değişkendeki açıklanan varyansın %35'i modele dâhil edilen yordayıcılar tarafından açıklanmaktadır. Kimlik boyutu katılımcıların "örgüt politikaları ve uygulamaları" boyutunda anlamlı bir değişikliğe yol açmamaktadır ($p=,611 > ,05$). Sırasıyla başarıya olan destek ($\beta=-368$), samimiyet ($\beta=-158$), ödül ve hoşgörü ($\beta=-147$) ile yönetsel yapı ($\beta=-142$) ise davranış düzeylerinde anlamlı bir azalmaya yol açmaktadır.

Bağımlı ve bağımsız değişken arasında yapılan regresyon analizi neticesinde araştırmanın ikinci hipotezi olan **H2**: "Çalışanların örgüt iklimi algılarının algılanan örgütsel politika düzeyleri üzerinde etkisi vardır", **hipotezi kabul edilmiştir**.

5. TARTIŞMA VE SONUÇ

Örgütsel politika günümüz iş hayatı için kaçınılmaz bir olgu olmasına rağmen, örgütsel çalışmalarda konuya yeterince önem verilmediği görülmektedir. Yerel yazında ise konu hakkında çok az çalışma bulunmaktadır. Politik davranışların sergilenmesini engellemek olağan olmamakla birlikte nedenlerinin anlaşılacak yönetilmesi mümkündür. Bu nedenle bu çalışmada yapılan literatür incelemesinde daha önceki çalışmalarda karşılaşılmayan ve çalışanların çalışma ortamlarıyla ilgili paylaştıkları algıları ifade eden örgüt iklimi kavramı ile algılanan örgütsel politika kavramı arasındaki ilişki ve etki araştırılmıştır.

Araştırmaya katılan kamu çalışanları örgüt iklimlerini olumsuz olarak algılamaktadır. Özellikle ödül ve hoşgörü boyutu ile yönetsel yapı boyutlarını diğer boyutlara kıyasla daha olumsuz değerlendirdikleri söylenebilir. Bu durum kamuda çalışanların üst ve amirleri tarafından başarılı işleri karşılığında yeterince ödüllendirilmediği ve hataların hoş görülmediği şeklinde yorumlanabilir. Performansa dayalı maaş ve terfi sisteminin olmadığı, görevin gerektirdiğinden daha fazla emek gösterenin diğer çalışanlardan pozitif yönde ayrılmadığı kamu kurumlarında çıkan sonuçların anlamlı olduğu söylenebilir.

Araştırmaya katılan çalışanların politik algı düzeylerinin incelenmesi sonucunda, politik algı düzeyleri yüksek çıkmıştır. Kamu çalışanları örgütlerinde, yükselmek için her yola başvurduğunu, üst ve çalışma arkadaşlarının politik davrandığını ve örgüt uygulamalarını politik olarak algıladıklarını ifade etmişlerdir. Bu durum da kamuda çalışanların iş arkadaşları ve yöneticilerini liyakatten çok kendinden olana değer verildiği

şeklinde algıladıkları söylenebilir. Bu sonuçlar değerlendirildiğinde gelenekçi; aile, akrabalık ve eş-dost ilişkilerinin daha sıkı yaşandığı Türk toplumunda (Sargut, 2015) adam kayırmacılığın varlığı inkâr edilemez bir gerçek olarak bir kez daha görülmektedir. Literatürde kamu çalışanlarına yapılan çalışmalarda da benzer sonuçlar elde edilmiştir (Vigoda ve Meisler, 2010).

Algılanan örgütsel politika ve alt boyutları ile örgüt iklimi alt boyutları arasındaki ilişkiyi araştırmak için korelasyon analizi yapılmıştır. Ölçekler arasında yüksek düzeyli ve negatif yönlü bir ilişki ortaya çıkmıştır. Bu durum örgüt iklimi algısının olumlu olarak algılanmasının örgütsel politik algıyı azaltacağı şeklinde yorumlanabilir. Örgüt iklimi alt boyutları ve algılanan örgütsel politika alt boyutları arasında da negatif yönlü bir ilişki bulunmuştur. Alt boyutların analizi sonucunda bulunan sonuçlar şunlardır. Katılımcıların örgütlerinde başarıya olan destek arttıkça, politika algısı azalmaktadır. Katılımcıların örgütlerini sahiplenmesi veya örgütlerinin mensubu olmalarından gurur duymaları, örgütü politik olarak algılamalarını azaltmaktadır. Örgütte, çalışan ve yöneticiler arasında samimiyet arttıkça politik algı azalmaktadır. Yönetimsel belirsizliğin azaltıldığı, bürokratik işleyişin açıkça tanımlandığı ortamlarda politik algı azalmaktadır. Örgütte ödüllendirme ve hatalara karşı hoşgörü arttıkça politik algı azalmaktadır.

Örgüt ikliminin algılanan örgütsel politika üzerine etkisi regresyon analizi yapılarak değerlendirilmiştir. Analiz sonucunda algılanan örgütsel politika düzeyindeki değişimlerin %45'inin örgüt iklimi algısından kaynaklandığı sonucuna ulaşılmıştır.

Örgüt iklimi alt boyutları algılanan örgütsel politikanın alt boyutu olan "yükselmek için her yola başvurmak" üzerindeki değişimin %32,4'ünü açıklamaktadır. Başarıya olan destek boyutu "yükselmek için her yola başvurmak" boyutunda değişikliğe yol açmaz iken, sırasıyla yönetimsel yapı, samimiyet, kimlik ve ödül ve hoşgörü davranış düzeylerinde azalmaya yol açmaktadır.

Örgüt iklimi alt boyutları algılanan örgütsel politikanın alt boyutu olan "üst'ün ve çalışma arkadaşının davranışı" üzerindeki değişimin %28,8'ini açıklamaktadır. Başarıya olan destek boyutu "üst'ün ve çalışma arkadaşının davranışı" boyutunda değişikliğe yol açmaz iken, sırasıyla yönetimsel yapı, ödül ve hoşgörü, kimlik ve samimiyet davranış düzeylerinde azalmaya yol açmaktadır.

Örgüt iklimi alt boyutlarının algılanan örgütsel politikanın alt boyutu olan “örgüt politikaları ve uygulamaları” üzerindeki değişimin %35’ini açıklamaktadır. Kimlik boyutu “örgüt politikaları ve uygulamaları” boyutunda değişikliğe yol açmaz iken, sırasıyla başarıya olan destek, samimiyet, ödül ve hoşgörü ve yönetsel yapı, davranış düzeylerinde değişikliğe yol açmaktadır. Araştırma değişkenleri ve alt boyutları arasında karşılıklı ilişkiler incelenmeye çalışılmıştır. Bu çalışmada elde edilen bulgular, kuramsal varsayımları ve araştırma sonuçlarını destekler nitelikte olduğu söylenebilir (Ferris ve Kacmar, 1992). Bu sonuçlara dayanılarak bazı öneriler sıralanabilir.

Örgütlerde politika kavramı hem yazında hem de uygulamada genellikle olumsuz bir kavram olarak değerlendirilmektedir. Bu nedenle politik davranış çoğu zaman göz ardı edilmeye çalışılmaktadır. Bu sonuç “politik arena” olarak nitelendirilen örgütler için gerçekçi değildir. Dolayısıyla kavramı göz ardı etmektenden ziyade bu tip davranışların kabulü ve yönetilmesi ile bir takım olumlu sonuçlara evrilebilir. Aksi halde politik davranışlar örgüt için zararlı ve yıkıcı hale dönüşebilir.

Örgütlerdeki olumsuz hava politik algıyı artırmakta ve bu örgütler için yıkıcı bir sonuç doğurmaktadır. Davranışlara ve örgüt için kritik olan tutumlara yön veren örgüt iklimi kavramını, çalışanların gözünde olumsuz algılanmasından uzaklaştırmak, çalışanların, iş arkadaşlarının, yöneticilerinin ve örgütlerinin aleyhine politik davranışlar sergilemelerine engel olacak sonuç olarak örgütün daha etkin ve verimli bir şekilde çalışmasına sebep olacaktır. Bu nedenle hem örgütsel yapı hem de vekili yöneticiler, çalışanların başarılı olmalarına destek olan, samimi ve örgütleriyle bütünleşmiş, yönetimle ilgili belirsizliklerin olmadığı, çalışanlarının ödüllendirildiği bir örgüt ortamı sunmaları politik algılamaları azaltacaktır.

Bu çalışma her düzeydeki kamu çalışanına uygulanmıştır. Daha önce yapılan araştırmalarda alt düzey çalışanların politik algılarının üst düzey çalışanlara göre farklılaştığı görülmüştür. Bu nedenle daha sonraki çalışmalarda hem alt düzey çalışanlara hem de yöneticilere ayrı şekilde uygulanıp sonuçlar karşılaştırılarak değerlendirilebilir.

KAYNAKLAR

ANDREWS, M. C. ve KACMAR, K.M., (2001), “Discriminating Among Organizational Politics, Justice, And Support”, *Journal Of Organizational Behavior*, 22,(4): 350-375.

ARSLAN, N.T., (2004), "Örgütsel Performansı Belirleyici Bir Etmen Olarak Örgüt Kültürü Ve İklimi Hakkında Bir Değerlendirme", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(1): 203-228.

BOZKURT, S. ve DOĞAN, A., (2013), *Örgütsel Davranış: 10.Bölüm "Güç ve Politika"*, Ed: E.Örücü, E. Üngören, Lisans Yayıncılık, İstanbul.

BUENGER, C.M., MONIQUE F., ROBERT W. B. ve NICK M., (2007), "A Study of the Perceptions of Organizational Politics Scale (POPS) for Use in the University Classroom", *Developments in Business Simulation and Experiential Learning*, (34): 294-301.

BURSALI, M.Y., (2008), *Örgütsel Politikanın İşleyişi: Örgütsel Politika Algısı Ve Politik Davranış Arasındaki İlişkiler*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.

BÜYÜKÖZTÜRK, Ş. (2004). *Veri Analizi El Kitabı*. Ankara: Pegem Yayıncılık.

ÇEKMECELİOĞLU, H.G., (2008), "Örgüt İklimi, Güçlendirme ve Bireysel İş Performansı Arasındaki İlişkilerin Değerlendirilmesi", 2008 Muhan Sosyal İşletmecilik Konferansı-İşletmecilikte Yeni Gelişmeler ve Fırsatlar, 129-141.

DOĞAN, H. ve GÜNGÜREN, E., (2009), "Farklı Meslek Gruplarındaki Çalışanların Örgüt İklimi Algılamaları ve Alanya Başkent Hastanesi'nde Bir Araştırma", *Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 11(2): 67-75.

DEVLET PERSONEL BAŞKANLIĞI (DPB), www.dpb.gov.tr/.../kamu.../kamu_personel_cinsiyet_istihdam_aralik.pdf, Erişim Tarihi: 01.04.2017.

DRORY, A., (1993), "Perceived Political Climate And Job Attitudes", *Organization Studies*, 14(1): 59-71.

ERTEKİN, Y., (1978), "Örgüt İklimi", *Amme İdaresi Dergisi*, 11(4): 16-35.

ERTEKİN, Y. ve GÜLÇİMEN Y.E., (2003), *Örgütsel Politika ve Taktikler*, TODAİE Yayın No:318, Ankara.

FERRIS, G. R. ve KACMAR, K.M., (1992), "Perceptions of Organizational Politics", *Journal of Management*, 18(1): 93-116.

FOREHAND, G.A. ve GILMER, V.H., (1964), "Environmental Variation in Studies of Organizational Behaviour", *Psychological Bulletin*, 62(6): 361-382.

KACMAR, K. M. ve FERRIS, G. R. (1991), "Perceptions Of Organizational Politics Scales (POPS): Development And Construct Validation", *Educational And Psychological Measurement*, 51: 193-205.

KACMAR, K. M. ve CARLSON, D.S., (1997), "Further Validation Of The Perceptions Of Politics Scale (Pops): A Multiple Sample Investigation", *Journal Of Management*, 23(5) 627-658.

KELEŞ, Ö., (2008), *Örgüt İklimi Boyutlarının Çalışanların Güçlendirme Algularıyla İlişkilerinin Değerlendirilmesi: Bir Araştırma*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.

KUMAR, P. ve GHADIALLY, R., (1989), "Organizational Politics and Its Effects on Members of Organizations", *Human Relations*, 42(4): 305-314.

LENDELL, G. ve WITT, A.L., (1993), "Dimensionality and Construct Validity of the Perceptions of Organizational Politics Scale (POPS)", *Educational and Psychological Measurement*, 53(3): 821-829.

LITWIN, G.H. ve STRINGER, R.A., (1968), *Motivation and Organizational Climate*, Boston Division of Research Harvard Business School, ABD.

MEHTAP, Ö., (2011), *Örgüt İçi Politik Davranışların Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Üzerindeki Etkisi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı İşletme Yönetimi Ve Organizasyon Bilim Dalı, İstanbul.

MUCHINSKY, P.M., (1976), "An Assesment Of The Litwin And Stringer Organization Climate Questionnaire: An Emprical And Theoretical Extension Of The Sims And Lajolette Study", *Personnel Psychology*, 29: 371-392.

NEAL, A., WEST, M.A. ve PATTERSON, M.C., (2005), "Do Organizational Climate And Competetive Strategy Moderate The Relationship Between Human Resource Management And Productivity?", *Journal Of Management*, 31(4) 492-512.

ÖZKUL, Y., (2013), *Örgüt İkliminin Motivasyon Üzerine Etkisi: Bir Uygulama*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi Ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı, İstanbul.

PARKER, C. P., ROBERT L. D. ve STACY L. J., (1995), "Perceptions of Organizational Politics: An Investigation of Antecedents and Consequences", *Journal of Management*, 21(5): 891-912.

PATTERSON, M. G., WEST, M. A., SHACKLETON, V. J., DAWSON, J. F., LAWTHOM, R. ve MAITLIS, S. (2005), "Validating The Organizational Climate Measure: Links To Managerial

Practices, Productivity And Innovation”, *Journal Of Organizational Behavior*, 26: 379-408.

PIROLA, M. A., HARTEL, C., MANN, L. VE HIRST, G., (2002), “How Affective Events And Affective Climate To Work-Related Satisfaction in R&D Teams”, *Leadership Quarterly*, 13: 561-581.

RANDALL, M.L., CROPANZANO, R., BORMANN, A.C., BIRJULIN, A., (1999), “Organizational Politics and Organizational Support as Predictors of Work Attitudes, Job Performance, and Organizational Citizenship Behavior”, *Journal of Organizational Behavior*, 20(2): 159-174.

SARGUT, A. S. (2015). *Kültürlerarası Farklılaşma Ve Yönetim*. Ankara, İmge Kitabevi

VALLE, M. ve WITT, L.A., (2001), “The Moderating Effect of Teamwork Perceptions on the Organizational Politics-Job Satisfaction Relationship”, *Journal of Social Psychology*, 141(3): 379-389.

VIGODA, E. ve DRORY, A., (2006), *Handbook of Organizational Politics*, UK, Edward Elgar Publishing.

VIGODA, E. ve MEISLER, G., (2010), “Emotions in Management And The Management Of Emotions: The Impact Of Emotional Intelligence And Organizational Politics On Public Sector Employees”, *Public Administration Review*, 70(1): 72-86.

YÜCELER, A., (2009), “Örgütsel Bağlılık Ve Örgüt İklimi İlişkisi: Teorik Ve Uygulamalı Bir Çalışma”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (22): 445-458.

Mine UZUN ÇAM¹**ÖZ**

Bu çalışmada, vergi denetiminde yoklama ve inceleme elemanlarına verilen ve Türk Vergi Hukuku yazınında elkoyma/zapt yetkisi olarak nitelendirilen düzenlemeler ele alınacaktır. Elkoyma, pek çok temel hak ve hürriyete doğrudan müdahale eden bir işlemdir. Anayasa, temel hak ve hürriyetlerin özlerine dokunulmaksızın yalnızca Anayasa'nın ilgili maddelerinde belirtilen sebeplere bağlı olarak ve ancak kanunla sınırlanabileceğini düzenlemiştir. Anayasa'ya göre, hâkim kararı/onayı olmadıkça, kimsenin üstü, özel kağıtları ve eşyası aranamaz ve bunlara el konulamaz ve yine hâkim kararı/onayı bulunmadıkça kimsenin konutuna girilemez, arama yapılamaz ve buradaki eşyaya elkonulamaz. Vergi Usul Kanunu ise vergi denetim elemanlarına bu hükümlere aykırı yetkiler vermektedir. Vergi denetim elemanları, bazı hallerde hâkim kararı/onayı olmaksızın kişilerin defter ve belgeleri ile mallarına elkoyma yetkisine sahiptir. Bu yetkiler, kişilerin özel hayatın gizliliği, konut dokunulmazlığı, mülkiyet ve kendini suçlamama/susma haklarını ihlâl eder nitelikte olup Anayasa'ya aykırıdır. Çalışmanın amacı, yoklama ve vergi incelemesi yapan denetim elemanlarına tanınan söz konusu yetkilerin Anayasa'ya aykırı yönlerini ortaya koymak ve hukuka aykırılıkların giderilmesi yönünde çözüm önerileri sunmaktır.

Anahtar Kelimeler: Vergi denetimi, yoklama, inceleme, elkoyma, temel hak ve hürriyetler.

**THE UNCONSTITUTIONAL SEIZURE AUTHORITY IN TAX AUDIT
ABSTRACT**

This study will deal with regulations given to the inspection and investigation staff in the tax audit and qualified as seizure authority in the Turkish Tax Law literature. The seizure process directly interferes with fundamental rights and freedoms. The Constitution has established that fundamental rights and freedoms may be restricted only by law and in conformity with the reasons mentioned in the relevant articles of the Constitution without infringing upon their essence. Constitutionally, unless there exists a decision by a judge neither the person, nor the private papers, nor belongings of an individual shall be searched nor shall they be siezed and also, unless

* Bu makale, 32. Uluslararası Maliye Sempozyumu'nda (10-14 Mayıs 2017, Antalya) sunulan "Vergi Denetiminde Elkoyma Yetkisinin Anayasaya Aykırılığı" başlıklı tebliğ temel alınarak hazırlanmıştır.

¹ Yrd. Doç. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Maliye Bölümü, Malî Hukuk Anabilim Dalı, mine.uzuncam@cbu.edu.tr

there exists a decision by a judge no domicile may be entered or searched or the property seized therein. However, the Tax Procedural Code gives the tax audit officers powers contrary to these provisions. In some cases, tax auditors have the power to seize the books, documents and goods of people without the approval/decision of a judge. These powers violate the Constitution because they violate the privacy of life, the inviolability of the domicile, property and freedom from self-incrimination (right to silence) rights. The purpose of the work is to reveal the unconstitutional aspects of the relevant authorities granted to the auditing staff who conduct the inspection and tax examination and to propose a solution to eliminate the contradictions to the law.

Keywords: Tax audit, tax inspection, tax examination, seizure, the fundamental rights and freedoms.

Giriş

Vergi idaresi, verginin zamanında ve eksiksiz olarak tahsilini sağlamakla görevli olup bu amacın gerçekleştirilmesinde kullanılmak üzere çeşitli hukukî imkânlarla donatılmıştır. Bu imkânlardan biri de vergi denetimidir². Vergi denetimiyle hedeflenen, mükellefin bildirim ve beyanlarının doğruluğunu araştırmak ve tesbit etmektir. Vergi denetiminde kullanılan araçlar yoklama, vergi incelemesi, arama ve bilgi toplama olup³ ilgili düzenlemeler *Vergi Usul Kanunu'nun* (VUK) 127 ve devamı maddelerinde yer almıştır. Bu hükümlerle vergi yoklama ve inceleme elemanlarına tanınan yetkilerin bir kısmı *elkoyma/zapt*⁴ yetkisi olarak nitelendirilmektedir⁵.

² Yusuf Karakoç, *Genel Vergi Hukuku*, 5. Bası, Yetkin Yayınları, Ankara, 2011, s. 303. Vergi denetiminde karşılaşılan sorunlar ve çözüm önerileri hakkında ayrıntılı bir çalışma için ayrıca bkz.: Ramazan Gökbnar, Kerametin Tezcan ve Ahmet Utkuseven, *Yeniden Yapılanma veya Yeniden Yapılanma: Vergi İdaresi ve Denetimi İçin İşte Bütün Mesele Bu*, Maliye Hesap Uzmanları Vakfı, Ankara, 2002, s. 96 vd.

³ Vergi denetiminde kullanılan bu araçlar, "matrah saptama işlemlerinin hazırlayıcı işlemleri/ön işlemler" olarak da nitelendirmektedir: Mualla Öncel, Ahmet Kumrulu ve Nami Çağan, *Vergi Hukuku*, 25. Bası, Turhan Kitabevi, Ankara, 2016, s. 101.

⁴ Nurullah Kunter, Feridun Yenisey ve Ayşe Nuhoglu, *Muhakeme Hukuku Dalı Olarak Ceza Muhakemesi Hukuku*, 16. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul, 2008, s. 1026; Bahri Öztürk ve Mustafa Ruhan Erdem, *Uygulamalı Ceza Muhakemesi Hukuku*, 9. Baskı, Seçkin Yayınları, Ankara, 2006, s. 550.

⁵ Adnan Çavuş, *Vergi İdaresinin Yükümlüyü Denetleme Yolları*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2006, s. 100; Ahmet Somuncu, "Yaygın ve Yoğun Vergi Denetimi: Hukukî Yapı ve Uygulamanın Değerlendirilmesi", *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, S. 43, Ocak-Haziran 2014, s. 155; Ateş Oktar, *Vergi Hukuku*, Türkmen Kitabevi, İstanbul, 2011, s. 205; Eda Ayrancı, *Vergi İdaresinin Ön İşlemlerden Doğan Hukuki Sorumluluğu*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2012, s. 48; Elif Pürsünlerli Çakar ve Fatih Saraçoğlu, "Vergi

Elkoyma, işlendiği iddia edilen suçla ilgili delil elde etmeyi veya bizatihi suçta kullanılan ya da suçtan elde edilen malvarlığını ele geçirmeyi, hatta tehlikeyi ve suçları önlemeyi hedefleyen, bu sırada Anayasada güvence altına alınan mülkiyet ve zilyetlik başta olmak üzere temel hak ve hürriyetleri istisnai olarak kısıtlayan, yasal temele dayalı bir koruma tedbiridir⁶. *Elkoyma*nın amacı, ceza yargılamasında⁷, kanıt olabilecek veya ileride müsadere edilebilecek eşya üzerinde, zilyedin tasarruf yetkisinin rızası dışında kaldırılarak söz konusu eşyanın adliyenin/resmî makamların denetimi altına alınmasıdır⁸. *Anayasa*'nın 20 ve 21'inci maddelerine göre *elkoyma* işlemi, hâkim kararıyla veya gecikmesinde sakınca bulunan hallerde⁹ kanunla yetkili kılınmış merciin yazılı emri ile gerçekleştirilmelidir. Hâkim kararı olmaksızın yapılan *elkoyma* işlemi yirmi dört saat içinde hâkim onayına sunulur. *Elkoyma*dan itibaren kırk sekiz saat içinde onaylanmayan *elkoyma* işlemi ise kendiliğinden ortadan kalkar.

Elkoyma işleminin yargı kararına dayandırılmasının¹⁰ Anayasal bir zorunluluk olması, şüphesiz *elkoyma*nın kişisel hak ve

İdaresinin Denetim Biçimleri ve Hukuka Aykırı Deliller", Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi, C. 7, S. 1, 2014, s. 418; Ercan Sarıcaoğlu, "Vergi Usul Kanunu 127/1-C Hükmü ile Yoklama Esnasında Vergi İdaresine Tanınan "El Koyma" Yetkisine Dair Anayasaya Aykırılık Sorunu"; *Terazi Hukuk Dergisi*, S. 61, Eylül 2011, s. 63; Karakoç, s. 306; Nihal Saban, *Vergi Hukuku*, 5. Bası, Beta Yayınları, İstanbul, 2009, s. 186; Recep Narter, "Vergi Denetimi Sürecinde Anayasal Sınır: Özel Hayatın Gizliliği", *Vergi Raporu*, S. 197, Şubat 2016, s. 13; Selim Kaneti, *Vergi Hukuku*, 2. Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul 1989, s. 166-167.

⁶ Ersan Şen ve H. Sefa Eryıldız, *Elkoyma*, Seçkin Yayınları, Ankara, 2017, s. 17.

⁷ Medeni yargılama hukukundaki ihtiyatî tedbir ve icra ve iflas hukukundaki ihtiyatî haciz müesseseleri de *elkoyma* kabul edilmektedir: Kunter, Yenisey ve Nuhoğlu, s. 1027; Erdener Yurtcan, *Ceza Yargılaması Hukuku*, 11. Baskı, Vedat Kitapçılık, İstanbul, 2005, s. 342.

⁸ Kunter, Yenisey ve Nuhoğlu, s. 1026; Murat Aydın, *Arama ve El Koyma*, 2. Baskı, Seçkin Yayınları, Ankara, 2012, s. 158; Nur Centel ve Hamide Zafer, *Ceza Muhakemesi Hukuku*, 12. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul, 2015, s. 412; Öztürk ve Erdem, s. 551; Şen ve Eryıldız, s. 71; Veli Özer Özbek ve Pınar Bacaksız, *Yeni Ceza Muhakemesi Kanununun Anlamı (CMK İzmir Şerhi)*, Seçkin Yayınları, Ankara, 2005, s. 449; Yurtcan, s. 341.

⁹ *Adli ve Önleme Aramaları Yönetmeliği*'nin 4'üncü maddesinde *gecikmesinde sakınca bulunan hâl*, "derhâl işlem yapılmadığı takdirde suçun iz, eser, emare ve delillerinin kaybolması veya şüphelinin kaçması veya kimliğinin tespit edilememesi ihtimâlinin ortaya çıkması ve gerektiğinde hâkimden karar almak için vakit bulunmaması hâli" olarak tanımlanmıştır. (RG. 01.06.2005-25832).

¹⁰ Nitelikleri ve sonuçları bakımından *elkoyma* olarak kabul edilen ihtiyatî tedbir ve ihtiyatî haciz müesseseleri de ancak hâkim kararı ile uygulanabilmektedir.

hürriyetlere açıkça müdahale etmesinden kaynaklanmaktadır¹¹. Bu hak ve hürriyetlerin başında *Anayasa* ile teminat altına alınan özel hayatın gizliliği, konut dokunulmazlığı, mülkiyet ve kendini suçlamama hakları gelmektedir. Ne var ki, *Türk Vergi Hukukunda* vergi denetim elemanlarına tanınan ve *elkoyma* olarak nitelendirilen düzenlemelerin bir kısmında önceden bir yargı kararı aranmadığı gibi, mükellefin münhasıran bu işlem aleyhine yargıya başvurma imkânı da yoktur. Bu çalışmada, *Vergi Usul Kanunu*'nun söz konusu hükümleri, *Anayasa*'nın temel hak ve hürriyetlerin sınırlandırılmasına ilişkin ilkeler (Any. m. 13), özel hayatın gizliliği (Any. m. 20), konut dokunulmazlığı (Any. m. 21), mülkiyet (Any. m. 35) ve kendini suçlamama (Any. m. 38/5) hakları ile birlikte değerlendirilecektir. Bu sırada *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi*'nin ilgili hükümleri ile *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi* uygulamasına da değinilecektir.

1. Yoklamada Elkoyma Yetkisi

1.1. Genel Açıklama

Yoklama, mükellefleri, mükellefiyetle ilgili maddi olayları, kayıtları ve konuları araştırmak ve tespit etmek amacıyla ihdas edilmiş bir vergi denetim yoludur (VUK. m. 127). Yoklamayla, mükellefin faaliyetini vergi idaresinin bilgisi dâhilinde yapıp yapmadığı, vergi kanunlarında belirtilen ödevlerini yerine getirip getirmediği araştırılmaktadır. Yoklama, vergi incelemesi ve aramanın aksine, her türlü maddi durum ve olayın tespiti amacıyla yüzeysel olarak yapılan bir denetim türüdür¹². *Vergi Usul Kanunu*, yoklamaya yetkili memurlara ayrıca birtakım özel yetkiler vermiştir (VUK. m. 127). Bu yetkiler:

- Günlük hasılatı tespit etmek,
- Ödeme kaydedici cihazlara ilişkin kontrolleri yapmak,
- Kayıt ve belge düzenini denetlemek,
- Nakil araçlarını kontrol etmek, yol denetimleri yapmak,
- Belge bulundurmeyen taşıtları trafikten alıkoymaktır.

Yoklama, vergi dairesi müdürleri, yoklama memurları, yetkili makamlar tarafından yoklama işi ile görevlendirilenler, vergi incelemesine yetkili olanlar ve gelir uzmanları tarafından yapılan bir vergi denetimidir (VUK. m. 128). Yoklama yetkilileri, kendilerinden sorulmasa dahi nezdinde yoklama yapılan kişiye fotoğraflı

¹¹ Çavuş, s. 45; Burak Pınar ve Yıldırım Taylar, "Türk Vergi Hukukunda Kamusal Bir Denetim Yolu Olarak Vergi Araması", *Ceza Hukuku Dergisi*, S. 21, Nisan 2013, s. 140; Sarıcaoğlu, s. 63.

¹² Çavuş, s. 122.

kimliklerini göstermek zorundadırlar (VUK. m. 129). Yoklama, her zaman yapılabilecek bir denetim yolu olup ne zaman yapılacağı konusunda ilgililere haber verilmez (VUK. m. 130). Yoklama sonunda iki nüsha tutanak düzenlenerek ilgiliye ve vergi dairesine iletilir (VUK. m. 131).

Vergi Usul Kanunu'nun 127'nci maddesi ile yoklama yetkililerine tanınan özel yetkilerden kayıt ve belge düzenini denetleme ve yol denetimleri sırasında belge bulundurmadığı tespit edilen taşıtları trafikten alıkoyma yetkileri, Türk Vergi Hukuku yazınında *elkoyma* yetkisi olarak nitelendirilmektedir¹³. Temel hak ve hürriyetlere doğrudan müdahale eden *elkoyma*nın hangi hal ve şartlarda yapılacağı *Anayasa*'nın 20 ve 21'inci maddelerinde düzenlenmiştir. Çalışmanın bu bölümünde, yoklama yetkililerine verilen elkoyma yetkisi, ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

1.2. Kayıt ve Belge Düzeninin Denetlenmesinde Elkoyma Yetkisi

Vergi Usul Kanunu'nun 127'nci maddesinin c bendi ile yoklamaya yetkili memurlara mükelleflerin kayıt ve belge düzenine uyup uymadıklarının denetlenmesi görevi verilmiştir. Madde hükmü şöyledir:

"Maksat ve yetki:

Madde 127-Yoklamaya yetkili memurlar, ayrıca vergi kanunlarının uygulanması ile ilgili olarak:

c) Günü gününe kayıt yapılması zorunlu defterlerin iş yerlerinde bulundurulup bulundurulmadığını, tasdikli olup olmadığını usulüne göre kayıt yapıp yapılmadığını, vergi kanunları uyarınca düzenlenmesi icap eden belgelerin usulüne göre düzenlenip düzenlenmediği ile kullanılıp kullanılmadığını, faturasız mal bulunup bulunmadığını, levha asma veya kullanma mecburiyetine uyulup uyulmadığını tespit etmek, kanuni defter ve belgeler dışında kalan ve vergi kaybının bulunduğu emare teşkil eden defter, belge ve delillerin tespit edilmesi halinde bunları almak,

.....

Yetkisini haizdirler."

168 Sıra No'lu Vergi Usul Kanunu Genel Tebliği'nde¹⁴ kanuni defter ve belgeler dışında kalan ve vergi kaybının bulunduğu emare teşkil eden defter ve belgeler¹⁵, "çift defter, vergi dışı kalan

¹³ Çavuş, s. 127; Gülsen Güneş ve Z.Ertunç Şirin, "Vergi Ödevlisinin Hakları", *Vergi Sorunları Dergisi*, S. 197, Şubat 2005, s. 141; Karakoç, s. 306; Oktar, s. 205; Saban, s. 186; Somuncu, s. 155.

¹⁴ RG. 31.12.1985-18975.

¹⁵ "Vergi kaybının bulunduğu emare teşkil etme" ölçütü, *Ceza Muhakemesi Kanunu*'ndaki "makul şüphe" ölçütünün vergi aramasındaki özel şekli olarak

işlemlerin kayıt edildiği; el defteri, *Vergi Usul Kanunu* uyarınca vergi mükellefleri tarafından kullanılan belgelerin basım ve dağıtım hakkında yönetmelik hükümlerine aykırı belgeler ve benzerleri”olarak açıklanmıştır.

Madde hükmüne göre yoklama yetkilisi, günü gününe kayıt yapılması gereken defterlerin işyerinde bulunup bulunmadığını, tasdikli olup olmadığını, kayıtların usule uygun olup olmadığını, faturasız mal bulunup bulunmadığını, belge düzeniyle ve levha asma yükümlülükleriyle ilgili hükümlere uyulup uyulmadığını tespit eder. Bu denetimler sırasında, kanuni defter ve belgeler dışında kalan ve vergi kaybının bulunduğu emare teşkil eden defter, belge ve delilleri tespit etmesi halinde bunları alma yetkisine sahiptir. Bu işlem, bir *elkoyma* işlemidir¹⁶.

1.2.1. Elkoyma Yetkisi - Özel Hayatın Gizliliği & Konut Dokunulmazlığı Hakkına Müdahale

Bir ceza yargılaması kavramı olan *elkoyma*, *Anayasa* ile teminat altına alınan pek çok temel hak ve hürriyete müdahale eden bir işlem olup hangi hal ve şartlarda *elkoyma* yapılacağı yine *Anayasa*'nın 20 ve 21'inci maddelerinde düzenlenmiştir. *Anayasa*'nın 20'nci maddesi şöyledir:

“Özel hayatın gizliliği

Madde 20- Herkes, özel hayatına ve aile hayatına saygı gösterilmesini isteme hakkına sahiptir. Özel hayatın ve aile hayatının gizliliğine dokunulamaz.

Millî güvenlik, kamu düzeni, suç işlenmesinin önlenmesi, genel sağlık ve genel ahlâkın korunması veya başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması sebeplerinden biri veya birkaçına bağlı olarak, usulüne göre verilmiş hâkim kararı olmadıkça; yine bu sebeplere bağlı olarak gecikmesinde sakınca bulunan hallerde de kanunla yetkili kılınmış merciin yazılı emri bulunmadıkça; kimsenin üstü, özel kağıtları ve eşyası aranamaz ve bunlara el konulamaz. Yetkili merciin kararı yirmi dört saat içinde görevli hâkimin onayına sunulur. Hâkim, kararını el koymadan itibaren kırk sekiz saat içinde açıklar; aksi halde, elkoyma kendiliğinden kalkar.”

Buna göre, ancak millî güvenlik, kamu düzeni, suç işlenmesinin önlenmesi, genel sağlık ve genel ahlâkın veya

nitelendirilmektedir: Aziz Taşdelen, “Vergisel Arama”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 5, S. 2, 2003, s. 173; Pınar ve Taylar, s. 10.

¹⁶ Ayrançı, s. 48; Çavuş, s. 100; Kaneti, s. 166; Karakoç, s. 306; Narter, s. 13; Oktar, s. 205; Pürsünlerli Çakar ve Saraçoğlu, s. 418; Saban, s. 186; Sarıcaoğlu, s. 63; Somuncu, s. 155.

başkalarının hak ve hürriyetlerinin korunması sebeplerinden en az birine dayanılarak ve hâkim kararı veya onayı ile kişilerin üstü, özel kâğıtları ve eşyası aranabilir ve bunlara elkonulabilir. Benzer şartlar *Anayasa*'nın 21'inci maddesinde düzenlenen konut dokunulmazlığı hakkı için de geçerli olup, hâkim kararı/onayı olmaksızın kimsenin konutuna girilemez, arama yapılamaz ve buradaki eşyaya elkonulamaz.

Anayasamızın iki ayrı madde halinde düzenlediği özel hayatın gizliliği ve konut dokunulmazlığı hakları, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi*'nin 8'inci maddesinde yer almaktadır. Madde metni şöyledir:

"Madde 8

Özel ve aile hayatına saygı hakkı

1. Herkes özel ve aile hayatına, konutuna ve yazışmasına saygı gösterilmesi hakkına sahiptir.

2. Bu hakkın kullanılmasına bir kamu makamının müdahalesi, ancak müdahalenin yasayla öngörülmüş ve demokratik bir toplumda ulusal güvenlik, kamu güvenliği, ülkenin ekonomik refahı, düzenin korunması, suç işlenmesinin önlenmesi, sağlığın veya ahlâkın veya başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması için gerekli tedbir olması durumunda söz konusu olabilir."

Anayasa ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin ilgili maddelerinde koruma altına alınan alan, her ne kadar *özel hayat* ve *konut* kelimeleriyle ifade edilmiş olsa da, bu kelimelere yüklenen anlam günlük kullanımından farklıdır. Bu maddelerle teminat altına alınan *özel hayat*, kişinin sadece güven duyduğu kimselerle paylaştığı ve başkaları tarafından öğrenilmesini istemediği *giz/mahrem alanı* ile kişinin *giz alanına* dâhil olmayan ve fakat kendisine yakın kişilerle paylaştığı ve bunun dışındaki kişilere gizli kalmasını istediği *özel alanı* da içeren daha geniş bir kavramdır¹⁷. *İş hayatı* ve *işyeri* de bu kapsamda değerlendirilmelidir. Nitekim, hem *Anayasa Mahkemesi* hem de *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi* uygulamasında *iş hayatı* ve *işyerinin* de aynı kapsamda değerlendirildiği görülmektedir. Örneğin *Anayasa Mahkemesi*, bir bireysel başvuru kararında "*Özel hayat*', '*özel bir sosyal hayat*' sürdürmeyi yani kişinin sosyal kimliğini geliştirme hakkı anlamında bir '*özel hayatı*' güvence altına

¹⁷ H. J. McCloskey, "Privacy and the Right to Privacy", *Philosophy*, Vol. 55, No. 211, Jan., 1980, p. 19 et al; Robert B. Hallborg, "Principles of Liberty and the Right to Privacy", *Law and Philosophy*, Vol. 5, No. 2, Aug., 1986, p. 181; Yaşar Salihpaşaoğlu, "Özel Hayatın Kapsamı: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi İçtihatları Işığında Bir Değerlendirme", *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. XVII, S. 3, 2013, s. 233; W. A. Parent, "Privacy, Morality, and the Law", *Philosophy & Public Affairs*, Vol. 12, No. 4, Autumn, 1983, p. 270 et al.

almaktadır. *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi* içtihatlarında mesleki hayat çerçevesinde yürütülen faaliyetlerin 'özel hayat' kavramı dışında tutulamayacağı belirtilmektedir. Mesleki hayata getirilen sınırlamalar, bireyin sosyal kimliğini yakınlarında bulunan insanlarla olan ilişkilerini geliştirme şeklinde yansıttığı ölçüsünde Sözleşme'nin 8'inci maddesi kapsamına girebilmektedir. Bu noktada belirtmek gerekir ki insanların büyük çoğunluğu, dış dünya ile olan ilişkilerini geliştirme olanaklarını en çok mesleki hayatları çerçevesinde yürüttükleri faaliyet kapsamında elde etmektedir"¹⁸ ifadesiyle özel hayat kavramının dar yorumlanmaması gerektiğine hükmetmiştir.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi de iş hayatı çerçevesinde yürütülen faaliyetlerin *özel hayat* kavramı dışında tutulamayacağı görüşünü uzun yıllardır sürdürmektedir. Mahkeme, ilk olarak 1992 yılında verdiği *Niemietz* kararı¹⁹ ile işyerinin de Sözleşme'nin koruma alanına girdiğine hükmetmiştir. Bu karardan sonra verilen 1993 tarihli *Cremieux*²⁰ ve *Miailhe*²¹ kararları, 2002 tarihli *Colas Est vd.* kararı²², 2008 tarihli *Işıldak* kararı²³, bu görüşün istikrarlı bir şekilde devam ettirildiğini göstermektedir²⁴.

Kişinin iş hayatı ve işyerinin *Anayasa* ile teminat altına alınan koruma alanına dâhil olması, bu alanlarda yapılacak *elkoyma* işlemlerinin de ancak *Anayasa*'nın 20 ve 21'inci maddelerinde belirtilen hal ve şartlarla yapılabileceğini göstermektedir.

1.2.2. Elkoyma Yetkisi - Temel Hak ve Hürriyetlerin Sınırlanması

Vergi Usul Kanunu'nun 127'nci maddesinin c bendinde düzenlenen *elkoyma* yetkisinin *Anayasa*'nın 20 ve 21'inci maddelerine uygunluğu araştırılırken, temel hak ve hürriyetlerin sınırlanması ilkelerini düzenleyen *Anayasa*'nın 13'üncü maddesi ile birlikte değerlendirilmesi gerekir. Temel hak ve hürriyetlere müdahale edecek bir düzenlemenin sınırlarını belirleyen madde metni şöyledir:

¹⁸ AnyM. 16.12.2015 tarih ve Bş.2013/6057, (RG. 05.02.2016-20615).

¹⁹ *Niemietz v. Germany*, AİHM, 16.12.1992 gün ve Bş.13710/88.

²⁰ *Cremieux v. France*, AİHM, 25.02.1993 gün ve Bş.11471/85.

²¹ *Miailhe v. France*, AİHM, 29.11.1993 gün ve Bş.12661/87.

²² *Colas Est and Others v. France*, AİHM, 2.D. 16.04.2002 gün ve Bş.37971/97.

²³ *Işıldak v. Turkey*, AİHM, 2.D. 30.09.2008 gün ve Bş.12863/02.

²⁴ Bu konudaki diğer örnekler için ayrıca bkz. Gilles Dutertre, *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarından Örnekler*, (çev.) T.C. Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı, Avrupa Konseyi Yayınları, Ankara, 2007, s. 333-337.

“Temel hak ve hürriyetlerin sınırlanması

Madde 13- Temel hak ve hürriyetler, özlerine dokunulmaksızın yalnızca Anayasanın ilgili maddelerinde belirtilen sebeplere bağlı olarak ve ancak kanunla sınırlanabilir. Bu sınırlamalar, Anayasanın sözüne ve ruhuna, demokratik toplum düzeninin ve lâik Cumhuriyetin gereklerine ve ölçülülük ilkesine aykırı olamaz.”

Anayasa'nın 13'üncü maddesinde belirlenen kriterlerle Vergi Usul Kanunu'nun 127/c maddesi birlikte değerlendirildiğinde şu tesbitler yapılabilir:

- Temel hak ve hürriyete getirilecek sınırlamanın ancak kanunla yapılması gereği sağlanmıştır.

- Sınırlamanın, *Anayasa'nın* ilgili maddesinde yer alan sebeplere dayanması gereği de sağlanmıştır. Şöyle ki;

*Anayasa'nın 20 ve 21'inci maddelerinde sayılan sınırlama sebepleri aynıdır. Bunlar, millî güvenlik, kamu düzeni, suç işlenmesinin önlenmesi, genel sağlık ve genel ahlâkın korunması veya başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunmasıdır. Yoklamanın amacı mükellefin beyanlarının doğruluğunu araştırmak; vergi kaybına sebebiyet verecek durumları tespit etmek olduğuna göre, vergi denetim elemanına verilen *elkoyma* yetkisinin kamu düzeni sebebiyle yapıldığı ve bu nedenle *Anayasa'ya* uygun olduğu söylenebilir.*

- Sınırlamanın, *Anayasa'nın* sözüne ve ruhuna uygun olması gereği ele alındığında;

Anayasa koyucunun, 20 ve 21'inci maddelerde özel hayatın gizliliği ve konut dokunulmazlığı haklarına müdahale için hâkim kararı veya onayı aradığı görülmektedir. 20'nci maddeye göre, usulüne göre verilmiş hâkim kararı olmadıkça veya gecikmesinde sakınca bulunan hallerde kanunla yetkili kılınmış merciin yazılı emri bulunmadıkça; kimsenin üstü, özel kağıtları ve eşyası aranmaz ve bunlara elkonulamaz. 21'inci madde de aynı şekilde, usulüne göre verilmiş hâkim kararı olmadıkça veya gecikmesinde sakınca bulunan hallerde kanunla yetkili kılınmış merciin yazılı emri bulunmadıkça; kimsenin konutuna girilemeyeceği, arama yapılamayacağı ve buradaki eşyaya elkonulamayacağını düzenlemiştir. Ayrıca, her iki maddede yetkili merci kararının yirmi dört saat içinde görevli hâkim onayına sunulması ve hâkimin kararını *elkoymadan* itibaren kırk sekiz saat içinde açıklama zorunluluğu ile bu şartlara uyulmaması halinde *elkoymanın* kendiliğinden hükümsüz kalacağı düzenlenmiştir. Yoklama yetkililerine *elkoyma* yetkisi veren *Vergi Usul Kanunu'nun* 127/c maddesinde hâkim kararı/onayı ile ilgili bir

düzenleme yer almaması nedeniyle, sınırlamanın *Anayasa*'nın sözüne uygun olması gereğinin sağlan(a)madığı açıkça görülmektedir.

Söz konusu tespitler, *Anayasa*'nın 13'üncü maddesinde sayılan diğer kriterleri (demokratik toplum düzeni ve laik Cumhuriyetin gerekleri, ölçülülük ilkesi ve öze dokunma yasağı) ayrıca ele almayı gerektirmeyecek açıklıkta, *Vergi Usul Kanunu*'nun 127/c maddesinin *Anayasa*'ya aykırı olduğu sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Zira maddede, mükellefin özel hayatına ve konutuna açıkça müdahale ederek belge ve defterlerine *elkoyma* yetkisi verilen denetim elemanlarının, bu işlem öncesinde hâkim kararı alması ya da gecikmesinde sakınca bulunan haller için, yetkili merciin yazılı emri ile hareket ederek sonradan bu işlemi hâkim onayına sunma zorunluluğu düzenlenmemiştir. Bu nedenle *Vergi Usul Kanunu*'nun 127/c maddesi *Anayasa*'ya aykırıdır²⁵.

Anayasa Mahkemesi'nin benzer düzenlemeler hakkında iptal kararları bulunmaktadır. Örneğin, halen yürürlükte olmayan *Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu*'nun 97/1'inci maddesindeki "aramaya karar verme yetkisinin hâkime ait olduğu, ancak tehirinde mazarrat umulan hallerde Cumhuriyet savcıları ve savcılarının muavini sıfatı ile emirlerini icraya memur olan zabıta memurlarının arama yapabilecekleri" cümlesinin iptali talebiyle açılan davada *Anayasa Mahkemesi*, "özel hayatın gizliliği ve konut dokunulmazlığının güvenceye kavuşturulması bakımından 'arama' için usulüne göre verilmiş hâkim kararı, gecikmesinde sakınca olan hallerde de kanunla yetkili kılınmış merciin yazılı emrinin bulunması ön şart olarak kabul edilmesine rağmen; dava konusu kural *Anayasa*'nın 20 ve 21'inci maddelerinde sağlanan 'yazılı emir' güvencesinden yoksun kalmıştır" gerekçesiyle hükmün iptaline karar vermiştir²⁶.

Anayasa Mahkemesi'nin, 2559 sayılı *Polis Vazife ve Selâhiyet Kanunu*'nun 4/A maddesinin altıncı fıkrasına eklenen "...kişinin üstü ve eşyası ile aracının dışarıdan bakıldığında içerisi görünmeyen bölümlerinin aranması; İçişleri Bakanlığı tarafından belirlenecek esaslar dâhilinde mülki amirin görevlendireceği kolluk amirinin yazılı, acele hallerde sonradan yazıyla teyit edilmek üzere sözlü emriyle yapılabilir" hükmünün iptaline ilişkin kararı da aynı doğrultudadır²⁷. *Mahkeme*, söz konusu hükmü iki yönden

²⁵ Çavuş, s. 127; Funda Töralp, "Temel Hak ve Özgürlüklerin Vergilendirme Yetkisinin Kullanımına Etkisi", *Anayasadan Mali ve Vergisel Beklentiler*, (Ed. Feridun Yenisey, Gülsen Güneş, Z. Ertunç Şirin), XII Levha Yayıncılık, İstanbul, 2012, s. 170; Narter, s. 13.

²⁶ AnyM. 12.10.2005 tarih ve E.2003/38, K.2005/63, (RG.06.05.2006-26160).

²⁷ AnYM. 04.05.2017 tarih ve E.2015/41, K.2017/98, (RG.03.08.2017-30143).

Anayasa'nın 20'nci maddesine aykırı bulmuştur. Bunlardan ilki, gecikmesinde sakınca bulunmayan hallerde de hâkim kararı olmaksızın arama yapılmasına imkân tanınması; ikincisi ise acele hallerde sonradan yazıyla teyit edilmek üzere kolluk amirinin sözlü emriyle arama yapılabilmesidir.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi de vergi yükümlülerinin ev ve işyerlerinde yapılan arama ve *elkoymaların*, iç hukukta yürürlükteki kanunlara uygun olsa da, hâkim kararı olmadan yaptıkları için *Avrupa İnsan Hakları Sözleşme'sine* aykırı bulmuştur. Mahkeme'nin *Funke/Fransa* kararındaki tespitleri şöyle sıralanabilir²⁸:

- Aramalar, kişinin özel hayatına müdahale etse de, ülkenin ekonomik refahı ve suçun önlenmesi açısından meşrudur.
- Mahkeme, devletlerin kambiyo suçlarının maddî delillerini elde edebilmek ve sorumluları yargılamak için konutta arama ve *elkoyma* gibi önlemlere ihtiyaç duyabileceklerini kabul etmektedir. Bununla birlikte ilgili mevzuat ve uygulama, kötüye kullanmalara karşı uygun ve etkin koruma mekanizmalarına dayanmalıdır.

- Hâkim kararının olmadığı bir durumda, kanunda yer alan sınırlama ve şartlar, başvurunun haklarına müdahale ile öngörülen meşru amaç arasında denge sağlamaktan uzaktır.

Mahkeme'nin *Cremieux/Fransa* ve *Miailhe/Fransa* kararlarındaki tespitleri de şöyledir²⁹:

- Müdahale, ülkenin ekonomik refahını koruma amacı ile uyumludur. Müdahalenin demokratik toplumda gerekliliği değerlendirilirken Sözleşme'nin 8/2'nci maddesindeki istisnalar dar yorumlanmalıdır.

- Sermayenin kaçışını ve vergi kaçakçılığını önlemek için konutların aranması ve belgelere elkonulması mümkündür. Ancak arama ile ilgili mevzuat ve uygulamanın kötüye kullanılmasını teminat altına almalıdır.

- Yargısal bir arama müzekkeresi bulunmaması halinde kanundaki sınırlamalar ve şartlar, başvurunun haklarına müdahalenin izlenen meşru amaçla orantılı olması bakımından yetersiz kalır.

- Müdahale, demokratik bir toplumda gerekli değildir.

²⁸ *Funke v. France*, AİHM, 25.02.1993 gün ve Bş.20828/84. Kararın Türkçe özeti için bkz. <http://aihm.anadolu.edu.tr/> (23.02.2017).

²⁹ *Cremieux v. France*, (AİHM, , 25.02.1993 gün ve Bş.11471/85); *Miailhe v. France*, (AİHM, 25.02.1993 gün ve Bş.12661/87). Kararların Türkçe özeti için bkz. <http://aihm.anadolu.edu.tr/>, (23.02.2017).

1.2.3. Elkoyma Yetkisi - Anayasa'ya Uygunluk

Vergi Usul Kanunu'nun 127/c maddesi, yoklama yetkililerine hâkim kararı/onayı olmaksızın mükellefin defter ve belgelerine *elkoyma* yetkisi vermektedir. Bu durum vergi idaresinin, hâkim kararının zorunlu olduğu arama hükümlerine (VUK. m. 142-147) başvurmak yerine, *Vergi Usul Kanunu*'nun 127/c maddesinde verilen yetkiyle mükellefin defter ve belgelerine *elkoymasına* yol açabilecektir³⁰. Nitekim, *Danıştay*'a intikal eden bir davada bu yanlış uygulamayı görmek mümkündür³¹. Şöyle ki, karar metninde yer alan *istem özetinde*, mükellefin işyerindeki arama sonucunda bulunan el defterlerinden, yasal defterlere geçirilmeyen bir takım alışverişler için gelir vergisi tarh edildiği ve vergi cezası kesildiği anlaşılmaktadır³². Fakat kararın *karşı oy* yazısında, bir ihbar³³

³⁰ a- Dş. 3.D. 13.02.2013 gün ve E.2010/2635, K.2013/416 sayılı kararında, ihbar üzerine emniyet yetkilileri ve yoklama memurları ile gidilen işyerinden el defterleri alınmış ve bu defterler dayanak gösterilerek re'sen tarhiyat yapılmıştır. Bu işleme karşı açılan davada yerel mahkeme, tarhiyata dayanak olan delillerin arama hükümlerine riayet edilmeden toplanması nedeniyle tarhiyatın iptaline karar vermiş; *Danıştay*, kararı şu gerekçe ile bozmuştur: "Dava konusu ... el defterindeki kayıtların; yasaya uygun olarak önceden haber vermeksizin, belge düzeni ve mükellefiyet kaydı ile ilgili olarak kontrol amacıyla yapıldığı belirtilen yoklama sırasında ve 127'nci maddenin birinci fıkrasının (c) bendindeki yoklama memuruna tanınan yetkinin kullanılarak alındığı anlaşılmıştır. İhbar üzerine yapılması, 14.6.2006 tarihindeki tespitin yoklama niteliğini değiştirmeyeceği gibi olayda arama için gerekli yazılı bir ihbar da söz konusu değildir. Öte yandan, 168 sıra numaralı Vergi Usul Kanunu Genel Tebliğinde açıklandığı üzere, ... ihtiyaç duyulması halinde kolluk kuvvetlerinden yardım istenebileceğinden, yoklamada polis memurlarının hazır bulunması da olağandır. Bu durumda, Vergi Usul Kanununun 127'nci maddesi çerçevesinde yapılan yoklamada, aynı Kanunun 142 ve 146'ncı maddelerinde "arama" için öngörülen koşulların varlığına gerek bulunmadığından, el defterinin Kanunun 127'nci maddesinde tanınan yoklama yetkisi çerçevesinde usulüne uygun tespit edilerek alındığı yoklamanın, *arama* olarak nitelendirilmesi suretiyle ve 142'nci maddede şart koşulan arama kararı bulunmadığı neden gösterilerek verilen kararda hukuka uygunluk görülmemiştir", (Corpus Web Hukuk Mevzuat ve İçtihat Programı). Aynı doğrultuda verilen diğer bir karar için ayrıca bkz. Dş.VDDGK, 23.10.2009 gün ve E.2009/416, K.2009/539, (Corpus Web Hukuk Mevzuat ve İçtihat Programı).

b- Bazı durumlarda da yoklama memurlarına verilen yetkiler ile inceleme elemanına verilen yetkiler fiilen birleştirilerek uygulanmaktadır. Bu uygulamayla, vergi incelemesi sırasında tespit edilen ve vergi kaybına emare teşkil eden belge ve defterlere -arama kararı olmaksızın- elkonulabilmektedir. Bu uygulamayı yansıtan bir karar için bkz. Dş.VDDK, 26.12.2008 gün ve E.2007/493, K.2008/754, (Corpus Web Hukuk Mevzuat ve İçtihat Programı).

³¹ Dş.VDDK, 13.06.2003 gün ve E.2002/627, K.2003/334, (Corpus Web Hukuk Mevzuat ve İçtihat Programı).

³² "İstem özet: Davacı şirketin 'arama' sonucu ele geçirilen el defterleri ile yasal defterlerinin incelenmesi sonucu müstahsilden alınan bir kısım zirai ürün için

üzerine işyerinde arama yapılarak defter ve belgelere elkonulduğu anlaşılmaktadır. *Karşı oy* yazısı şöyledir:

“Vergi Usul Kanununun 142’nci maddesinde ihbar veya yapılan incelemeler dolayısıyla, bir mükellefin vergi kaçırdığına delalet eden emareler bulunursa, ...arama yapılabileceği, aramanın yapılabilmesi için, vergi incelemesi yapmaya yetkili olanların buna lüzum göstermesi ve gerekçeli bir yazıyla arama kararı vermeye yetkili sulh yargıcından bunu istemesi ve sulh yargıcının istenilen yerde arama yapılmasına karar vermesinin şart olduğu açıklanmış olup, dosya içeriğinden bu şartlara uyulup uyulmadığı tam olarak anlaşılamamakta, yalnızca ... Emniyet Müdürlüğü’ne yapılan ihbar doğrultusunda ...tarihinde Emniyet Müdürlüğü Asayiş Şube ekiplerince şirketin işyerinde arama yapıldığı saptanabilmektedir. Eğer usule uyulmaksızın arama yapılmış ise ele geçen el defteri üzerinde yapılan inceleme ve bu rapora dayalı tarhiyatın yasaya uygun olduğundan söz edilemeyeceği açıktır”.

Kanaatimizce, uygulamada önemli hak ihlâllerine sebebiyet verebilecek olan *Vergi Usul Kanunu*’nun 127/c maddesi, *Anayasa*’nın 20 ve 21’inci maddelerine uygun hale getirilmelidir. Şüphesiz ki, yoklama yetkilisi, denetleyeceği işyerinde kanuni defter ve belgeler dışında kalan ve vergi kaybının bulunduğu emare teşkil eden defter, belge ve deliller tespit edeceğini önceden bilemeyeceğinden, yoklama faaliyetine başlamadan önce *elkoymaya* ilişkin hâkim kararı alamaz. Fakat yoklama faaliyeti sırasında, vergi kaybının bulunduğu emare teşkil eden ve bu nedenle elkoyulması gereken deliller tespit etmesi halinde bu durum *gecikmesinde sakınca bulunan haller* kapsamında değerlendirilebilir. *Anayasa*’nın 20 ve 21’inci maddeleri, gecikmesinde sakınca bulunan hallerde kanunla yetkili kılınmış merciin yazılı emri ile *elkoyma* işlemi yapılabileceğini, *elkoyma* işlemi tamamlandıktan sonra bunun yirmi dört saat içinde görevli hâkim onayına sunulmasını, hâkimin *elkoymadan* itibaren en geç kırk sekiz saat içinde onay vermemesi halinde *elkoyma* işleminin hükümsüz kalacağını düzenlemiştir. Vergi dairesi başkanı, defterdar veya vergi dairesi müdürü³⁴ *yetkili merci* tayin edilerek bu makamlardan alınacak bir *yazılı emir* ile *elkoyma* işleminin

tevkifattan kaçınmak amacıyla müstahsil makbuzu düzenlemediği gerekçesiyle kaçakçılık cezalı gelir vergisi salınmıştır”.

³³ İhbar üzerine arama yapılacak hallerde, ihbar dilekçesinde belirtilen olay ve olgular ile yükümlünün vergi idaresinde bulunan dosyalarındaki bilgileri değerlendirilmeli; ancak vergi kaçırma niteliğinde bir emareye ulaşılması durumunda arama talebinde bulunulmalıdır: Başar Soydan, *Türk Vergi Hukukunda Vergi İncelemesi*, XII Levha Yayıncılık, İstanbul, 2015, s. 515; Taşdelen, s. 169.

³⁴ Çavuş, s. 137.

gerçekleştirilmesi ve bu işlemin tamamlanmasından sonra hâkim onayı için yargıya başvurulması mümkündür. *Vergi Usul Kanunu*'nun 127/c maddesinde bu yönde yapılacak bir değişiklik, düzenlemeyi *Anayasa*'ya uygun hale getirebilecektir.

1.3. Nakil Araçlarının Denetlenmesinde Elkoyma Yetkisi

Vergi Usul Kanunu'nun 127'nci maddesinin e bendi, yoklamaya yetkili memurlara nakil araçlarında taşıma irsaliyesi, sevk irsaliyesi veya faturanın taşıtta bulunmaması halinde, yoklama yetkilisi, belgelerin ibrazına kadar nakil araçlarını trafikten alıkoymak, taşınan malın sahibi belli değilse tespitine kadar malı bekletmek ve muhafaza altına almak ve bunları gerektiğinde tasfiye etmek yetkileri ile donatılmıştır³⁵. Madde hükmü şöyledir:

"Maksat ve yetki:

Madde 127-Yoklamaya yetkili memurlar, ayrıca vergi kanunlarının uygulanması ile ilgili olarak:

e) Taşıma irsaliyesi, sevk irsaliyesi ve faturanın taşıtta bulunmaması halinde bu belgelerin ibrazına kadar nakil vasıtalarını trafikten alıkoymak, taşınan malın sahibi belli değilse tespitine kadar malı bekletmek ve muhafaza altına almak, (Bekletmeye ve muhafazaya alınan malların bozulmaya ve çürümeye maruz mallar olması halinde derhal; diğer mallar ise üç ay sonra Maliye ve Gümrük Bakanlığının belli edeceği esaslar dahilinde tasfiye olunur.)

.....

Yetkisini haizdirler."

168 Sıra No'lu *Vergi Usul Kanunu Genel Tebliği*'nde³⁶ malın tasfiyesinde uyulacak kurallar belirlenmiştir. Buna göre, bozulmaya veya çürümeye maruz malların sahibi belli değil veya eksikliği tespit edilen belgelerin ibrazı uzun bir süreyi gerektirecekse, satış imkânı bulunan en yakın mahal veya iller ile ilçelerde derhal tasfiye edileceği düzenlenmiştir. Bekletilmeye dayanıklı mallar için üç aylık süre tanınmış; bu süre içinde malın sahibi çıkmaz veya ilgililerce eksik belgeleri ibraz edilmezse, sürenin sonunda tasfiye edilir. Malların tasfiyesi için 6183 sayılı *Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanun*'un menkul malların satışı ile ilgili maddelerinde belirlenen usul ve esaslar uygulanır.

³⁵ Bu yetkilerin kullanılması, nakil araçlarının durdurulması ile mümkündür. Uyarıya rağmen durmayan aracın sahibi adına özel usulsüzlük cezası kesilmektedir (VUK. m. 353/10). Bu cezanın *Anayasa*'ya aykırılığı iddiasının reddine dair karar için bkz. AnyM. 06.01.2005 tarih ve E.2001/487, K.2005/2, (RG. 27.10.2005-25979).

³⁶ RG. 31.12.1985-18975.

Vergi Usul Kanunu'nun 127/e maddesi ile yoklama yetkililerine verilen söz konusu yetkiler de elkoyma yetkisidir³⁷. Elkoyma işleminin özel hayatın gizliliği ve konut dokunulmazlığı haklarına açık bir müdahale olduğu ve hangi hal ve şartlar altında kullanılması gerektiğine ilişkin önceki bölümde yapılan açıklamalar, yoklama yetkililerinin nakil araçlarının denetiminde kullanacakları elkoyma yetkisi için de geçerlidir. Tekrardan kaçınmak amacıyla bu bölümde sadece mülkiyet hakkına³⁸ müdahale ve bu müdahalenin Anayasal sınırları konusunda değerlendirme yapılacaktır.

1.3.1. Elkoyma Yetkisi- Mülkiyet Hakkına Müdahale

Anayasa'nın 35'inci maddesi, mülkiyet hakkı ve bu hakkın hangi hal ve şartlar altında sınırlanabileceğini düzenlemiştir. Madde metni şöyledir:

"Mülkiyet hakkı

Madde 35 – Herkes, mülkiyet ve miras haklarına sahiptir.

Bu haklar, ancak kamu yararı amacıyla, kanunla sınırlanabilir.

Mülkiyet hakkının kullanılması toplum yararına aykırı olamaz."

Mülkiyet hakkı, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin Ek 1'inci Protokolün 1'inci maddesinde Anayasamıza benzer bir şekilde düzenlenmiştir:

"Madde 1

Mülkiyetin Korunması

Her gerçek ve tüzel kişinin mal ve mülk dokunulmazlığına saygı gösterilmesini isteme hakkı vardır. Herhangi bir kimse, ancak kamu yararı sebebiyle ve yasada öngörülen koşullara ve uluslararası hukukun genel ilkelerine uygun olarak mal ve mülkünden yoksun bırakılabilir.

³⁷ Çavuş, s. 136; Kaneti, s. 167; Karakoç, s. 306; Saban, s. 186.

³⁸ Mülkiyet hakkı ile korunan mallar; taşınır ve taşınmazlar, maddi ve gayrimaddi haklar ile sözleşmeden doğan hakların da dâhil olduğu her türlü iktisadi değerlerdir. Vergilendirme işlemleri ile mülkiyet hakkına müdahale konusunda ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz.: Gamze Gümüşkaya, *Mülkiyet Hakkına Vergisel Müdahaleler Bakımından İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi'ne Kişisel Başvuru*, XII Levha Yayıncılık, İstanbul 2010, s. 83 vd.; Gülay Arslan Öncü, "Vergi Hukuku ve Yargılamasına Avrupa İnsan Hakları sözleşmesinin Uygulanabilirliği: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları Işığında Bir Analiz", *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, Y. 6, S. 20, Ocak 2015, s. 170; Philip Baker, "Taxation and the European Convention on Human Rights", *British Tax Review*, 2000, <http://www.fielddtax.com/wp-content/uploads/2015/04/BTR-2000-4-211-377-Taxation-and-the-European-Convention-on-Human-Rights.pdf> (01.07.2017); Billur Yaltı, *Vergi Yükümlüsünün Hakları*, Beta Yayınları, İstanbul, 2006, s. 48 vd.

Yukarıdaki hükümler, devletlerin, mülkiyetin genel yarara uygun olarak kullanılmasını denetim altına almak/düzenlemek veya vergilerin ya da diğer mali yükümlerin veya para cezalarının ödenmesini sağlamak için gerekli gördükleri yasaları uygulama konusunda sahip oldukları hakka halel getirmez.”

Vergiler ve bu vergilere bağlı olarak kesilen cezaların mülkiyet hakkına yönelik bir müdahale olduğu, hem *Anayasa Mahkemesi* hem de *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi* tarafından kabul edilmektedir. *Anayasa Mahkemesi*, vergilendirme işlemleri nedeniyle mülkiyet hakkı ihlâl iddialarını kabul edilebilir bulmakta; ihlâl kararları da vermektedir³⁹.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Sözleşme'nin devletlere vergi politikaları⁴⁰ konusunda oldukça geniş bir hareket alanı sağladığı ve devletlerin vergi politikaları ile mülkiyet hakkına yapılacak müdahalelerde diğer alanlara nazaran daha geniş bir takdir hakkı olduğunu kabul etmektedir⁴¹. Bununla birlikte Mahkeme, söz konusu takdir yetkisinin kullanılmasında makul bir dengenin

³⁹ “...Başvurucudan fazla veya yersiz yapılan tahsilâtıntarihi ile iadesi amacıyla açılan davanın lehine sonuçlanması arasında geçen sürede enflasyona bağlı olarak meydana gelen değer kaybı ve başvurucunun bu süre zarfında kendi mülkünü kullanma, tasarruf etme, yararlanma hakkından mahrum kalması nedenleriyle mağdur olduğu, mağduriyete hatalı vergi tahakkuk ve tahsil işlemlerinin neden olduğu, uygulamanın alacaklı-borçlu ilişkisinin alacaklı başvuru aleyhine gürmük idaresi lehine bozulmasına yol açtığı, bahsedilen mağduriyetler dikkate alındığında, başvurucunun üzerine haklı gösterilemeyecek şekilde orantısız ve aşırı yük bindiği ve ulaşılmak istenen kamu yararı ile başvurucunun mülkiyet hakkı arasında kurulması gereken adil dengenin bozulduğu sonucuna ulaşılmıştır. Belirtilen nedenlerle, başvuruçuların Anayasa'nın 35. maddesinde güvence altına alınan mülkiyet hakkının ihlal edildiğine karar verilmesi gerekir”, *Akün Gıda Maddeleri Sanayi ve Ticaret A.Ş. Başvurusu*, AnyM. 06.05.2015 tarih ve Bş.2013/1993, (RG.27.06.2015-29399). Benzer kararlar için ayrıca bkz. *Türkiye İş Bankası A.Ş. Başvurusu*, AnyM. 12.11.2014 tarih ve Bş.2014/6192, (RG.21.02.2015-29274); *Murat Çevik Başvurusu*, AnyM. 11.12.2014 tarih ve Bş.2013/3245, (RG.12.05.2015-29353); *Narsan Plastik San. Tic. Ltd. Şti. Başvurusu*, AnyM. 20.04.2016 tarih ve Bş.2013/6842, (RG.17.06.2016-2974).

⁴⁰ *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi* ve ekleri arasında vergi terimi/kavramının açıkça geçtiği tek madde, bireyin mülkiyetin korunmasını talep hakkını hükme bağlayan *Ek I'inci Protokol*'ün 1'inci maddesidir: Yaltı, *Vergi Yükümlüsünün Hakları*, s. 44.

⁴¹ “...Mahkeme, ne tür katkı veya vergiler toplanacağına milli makamların takdirinde olduğunu, bu takdir yetkisini de oldukça geniş yorumladığını tekrarlamıştır”, *Konstantin Stefanov v. Bulgaria* (AİHM 4.D. 27.10.2015 gün ve Bş.35399/05),

bulunması gereğinden hareketle vergilendirme işlemlerinden kaynaklanan hak ihlallerini değerlendirmektedir⁴².

1.3.2. Elkoyma Yetkisi - Temel Hak ve Hürriyetlerin Sınırlanması

Temel hak ve hürriyetlere müdahale edecek bir düzenlemenin sınırlarını belirleyen ilkeler ışığında (Any. m. 13) *Vergi Usul Kanunu*'nun 127/e maddesi incelendiğinde şu tesbitler yapılabilir:

- Temel hak ve hürriyete getirilecek sınırlamanın ancak kanunla yapılması gereği sağlanmıştır.

- Sınırlamanın, *Anayasa*'nın ilgili maddesinde yer alan sebeplere dayanması gereği de sağlanmıştır. Şöyle ki;

Anayasa'nın 35'inci maddesi, mülkiyet hakkının kamu yararı amacıyla ve kanunla sınırlanabileceğini düzenlemiştir. Yoklamanın amacı mükellefin beyanlarının doğruluğunu araştırmak; vergi kaybına sebebiyet verecek durumları tespit etmek olduğuna göre, yoklama yetkisine verilen yetkilerin kamu yararı amacıyla yapıldığı açıktır.

- Sınırlamanın, demokratik toplum düzenin gereklerine uygun olması ilkesine riayet edilmediği görülmektedir. Çünkü, bir hak ve hürriyeti sınırlayıcı tedbir başvurulabilecek son çare niteliğinde değilse demokratik toplum düzeninin gereklerine uygun bir tedbir olarak değerlendirilemez⁴³. Demokratik bir toplum düzeninde *elkoyma* işleminin hâkim kararı/onayı ile yapılması ve

⁴² "...Mahkeme, yetkililerin, ev sahiplerinin ve uzun süredir dairelerinde oturan korunan kiracıların hakları arasında denge kurmak gibi sıra dışı bir şekilde zor bir görevle karşı karşıya kaldıklarını kabul etmiştir. Ancak, Mahkeme başvuranın mülkiyet haklarının bu kadar geniş kapsamda kısıtlandırılmasını gerekçelendiren bir kamu yararı olduğu görüşünde değildir", *Statileo v. Croatia* (AİHM 1.D. 10.07.2014 gün ve Bş.12027/10),

[http://hudoc.echr.coe.int/tur#\(fulltext%22:\[statileo%22\],languageiso%22:\[TUR%22\],documentcollectionid%22:\[GRANDCHAMBER%22,CHAMBER%22\],itemid%22:\[2001-169167%22\]\)](http://hudoc.echr.coe.int/tur#(fulltext%22:[statileo%22],languageiso%22:[TUR%22],documentcollectionid%22:[GRANDCHAMBER%22,CHAMBER%22],itemid%22:[2001-169167%22])), (23.06.2017);

"Devletler vergilendirme alanında geniş takdir payına sahiptir ve sosyal adalet ve ekonomik refah çıkarları Devletlerin normalde ödenmesi gereken kıdem tazminatı miktarını düzeltme, üst sınır belirleme ve hatta azaltmalarına meşru bir biçimde yol açabilmektedir. Başvuranın durumunda uygulanan toplam vergi oranı olan %52, özel sektörde ödenen kıdem tazminatı dahil olmak üzere, diğer tüm gelirlere uygulanan oranı kayda değer ölçüde aşmıştır. ... Sonuç olarak, başvuranın durumunda alınan tedbir güdülen meşru hedefe makul ölçüde orantılı olmamıştır", *N.K.M. v. Hungary* (AİHM 2.D.14.5.2013 gün ve Bş.66529/11),

[http://hudoc.echr.coe.int/tur#\(fulltext%22:\[N.K.M.%22\],languageiso%22:\[TUR%22\],documentcollectionid%22:\[GRANDCHAMBER%22,CHAMBER%22\],itemid%22:\[2001-170204%22\]\)](http://hudoc.echr.coe.int/tur#(fulltext%22:[N.K.M.%22],languageiso%22:[TUR%22],documentcollectionid%22:[GRANDCHAMBER%22,CHAMBER%22],itemid%22:[2001-170204%22])), (23.06.2017).

⁴³ AnyM, 15.02.2017 tarih ve Bş.2014/6043; AnyM, 10.02.2016 tarih ve E.2015/96,K.2016/9, (RG.23.02.2016-29633).

elkoyulan eşyanın muhafaza ve tasfiyesinde ilgililerin haberdar edilmesi, mahkemeye itiraz hakkı, idarenin tazmin yükümlülüğü hükümlerine yer verilmelidir.

- Temel hak ve hürriyetlerin sınırlanması ilkelerinden biri de ölçülülük ilkesi olup vergilendirme alanında ihdas edilecek hürriyeti bağlayıcı yaptırımlar ile malî yükümlülüklerin de ölçülülük ilkesine uygun olması gerekir⁴⁴. Ölçülülük ilkesi, *sınırlamanın sınırını* çizerek temel hak ve hürriyetleri en üst düzeyde teminat altına almayı amaçlar⁴⁵. Temel hak ve hürriyetleri sınırlayan bir düzenlemenin ölçülülük ilkesine uygun olup olmadığı, *elverişlilik*, *gereklilik* ve *orantılılık* testine tâbi tutularak incelenmelidir⁴⁶. Öncelikle, sınırlama için seçilen araç, sınırlama amacını gerçekleştirmeye elverişli olmalıdır. Seçilen araç elverişli olsa da, ilgili hak ve hürriyeti en az sınırlayan araç olmalı ve sınırlama amacı ile araç arasında adil bir denge bulunmalıdır⁴⁷.

⁴⁴ Yusuf Karakoç, “Anayasanın Vergi Ödevine İlişkin Hükümünün Değerlendirilmesi”, *Anayasadan Mali ve Vergisel Beklentiler*, (Ed. Feridun Yenisey, Gülsen Güneş, Z. Ertunç Şirin), XII Levha Yayıncılık, İstanbul, 2012, s. 94.

⁴⁵ Yüksel Metin, *Ölçülülük İlkesi-Karşılaştırmalı Bir Anayasa Hukuku İncelemesi*, Seçkin Yayınları, Ankara, 2002, s. 20.

⁴⁶ Ergun Özbudun, *Türk Anayasa Yargısı*, 9. Bası, Yetkin Yayınları, Ankara, 2009, s. 114; Metin, s. 194; Yücel Oğurlu, *Karşılaştırmalı İdare Hukukunda Ölçülülük İlkesi*, Seçkin Yayınları, Ankara, 2002, s. 21.

⁴⁷ “...Anayasa'nın 13. maddesinde yer alan ölçülülük ilkesi gereği kişilerin mülklerinden mahrum bırakılmaları halinde elde edilmek istenen kamu yararı ile mülkünden mahrum bırakılan bireyin hakları arasında adil bir denge kurulması gerekmektedir”, *Mehmet Akdoğan ve Diğerleri*, AnyM. 19.12.2013 tarih ve Bş.2013/817, (RG.07.01.2014-28875). Aynı yöndeki *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi* kararı için bkz. “... 2002 yılında, vergi idaresi, bu kulüplerde inceleme yapmış ve bağımsız tacirlerin ruhsatsız alkollü içecek sattığını tespit etmiş ve onlara yaptırım uygulamıştır. Bu yaptırım, mülkiyeti başvuru şirkete ait olan alkollü içeceklerle el konulmasını da içermektedir. ...Mahkeme, müdahalenin yasal olduğunu ve meşru amaç taşıdığını tespit ettikten sonra kamu yararı ile başvurunun hakkı arasında adil dengenin sağlanıp sağlanmadığını incelemeye geçmiştir. Mahkeme bu kapsamda, başvuru şirketin ticari bir faaliyet kapsamında işin doğası gereği risk altına girdiğini, iş ortaklığı yaptığı bağımsız tacirlerin alkollü içecek satma izni olup olmadığını araştırması gerektiğini kaydetmiştir. Bununla birlikte Mahkeme, başvuru şirketin, kendisini etkileyen önlemlere karşı çıkma imkânının olması gerektiğini ancak somut olayda iç hukukun buna ilişkin usul güvencelerini sağlamadığını belirtmiş, başvuru şirketin mülkiyet hakkının ihlal edildiğine hükmetmiştir”, *Microintelect Ood v. Bulgaria* (AİHM, 4.D. 04.03.2014 gün ve Bş.34129/03), <http://hudoc.echr.coe.int/tur#%7B%22fulltext%22:%7B%22Microintelect%22%7D%22%22languageisocode%22:%7B%22TUR%22%7D%22%22documentcollectionid%22:%7B%22GRANDCHAMBER%22%22%7D%22%22itemid%22:%7B%22001-150883%22%7D%7D%7D>, (23.06.2017).

Vergi Usul Kanunu'nun 127/e maddesinin ölçülülük testine tâbi tutulabilmesi için öncelikle bu madde ile mülkiyet hakkına sınırlama getirilmesinin amacı belirlenmelidir. Bu amaç, *vergi kaçakçılığının önlenmesi* olarak tespit edilebilir.

Bu amaca ulaşmak için nakil araçlarını trafikten alıkoymakla gerekli belgeler ibraz edilinceye kadar malları bekletmek, muhafaza altına almak ve gerektiğinde tasfiye etmek, vergi kaçakçılığının önlenmesi için elverişli bir araç olarak kabul edilebilir. Fakat bu müdahalelerin gerekli ve orantılı olduğu söylenemez. Zira, sadece eşyanın sahibinin tespit edilememesi, eşyayı muhafaza ve tasfiye etmek için yeterli bir sebep olarak kabul edilemez. Bu müdahalenin orantılı olması ise hâkim kararı/onayı ile yapılması ve ilgisine bu karara itiraz hakkı sağlanması ile mümkündür.

- Temel hak ve hürriyetlerin sınırlanmasında son olarak öze dokunma yasağı dikkate alınmalıdır. Yoklama yetkililerine nakil araçlarının denetiminde verilen *elkoyma* yetkisi, mülkiyet hakkının özüne dokunarak onu kullanılamaz hale getirmektedir. Özellikle malı tasfiye etme yetkisi, kişinin eşya üzerindeki hâkimiyetini sona erdirerek mülkiyet hakkını kullanılamaz hâle getiren ağır bir müdahaledir.

1.3.3. Elkoyma Yetkisi - Anayasa'ya Uygunluk

Kanaatimizce, *Vergi Usul Kanunu*'nun 127/e maddesi ile yoklama yetkililerine verilen *elkoyma* yetkisi, mülkiyet hakkının özüne dokunarak onu kullanılamaz hale getiren, demokratik bir toplumda başvurulacak son çare olarak kabul edilemeyecek, gerekli ve orantılı olmayan bir müdahaledir. Bu şekilde *Anayasa*'ya aykırı olan hükmün, temel hak ve hürriyetlerin sınırlanması ilkelerine uygun şekilde yeniden düzenlenmesi gerekir⁴⁸.

Yapılacak düzenlemede öncelikle, *Anayasa*'nın 20 ve 21'inci maddeleri gereğince, nakil araçlarında taşıma irsaliyesi, sevk irsaliyesi ve faturanın bulunmadığını tespit eden denetim elemanının, kanunla *yetkili merci* olarak belirlenebilecek vergi dairesi başkanı, defterdar veya vergi dairesi müdüründen yazılı emir almak suretiyle *elkoyma* işlemini gerçekleştirmesi ve bu işlemin tamamlanmasından sonra hâkim onayı için yargıya başvurma zorunluluğu yer almalıdır⁴⁹. Böylece, kişilerin özel hayatın gizliliği ve konut dokunulmazlığı hakları koruma altına alınacaktır.

⁴⁸ Karakoç, s. 306; Saban, s. 186; Süheyl Donay, *Ceza Mahkemesinde Yargılanan Vergi Suçları*, Beta Yayınları, İstanbul, 2008, s. 252.

⁴⁹ Çavuş, s. 137.

Maddede ayrıca elkonulan eşyanın muhafaza ve tasfiyesi hakkında da bir takım düzenlemeler yapılmalıdır. Zira *elkoyma*, uygulandığı malvarlığının değerinde önemli ölçüde kayba neden olabilecek bir işlem olduğundan, vergi idaresi elkoyduğu mallarda meydana gelebilecek değer kaybını önlemek durumundadır. Malın muhafazası ve zarar görmemesi için tedbir alınması gereği, malın tasfiyesi için ayrıca hâkim kararı/onayı aranması, tasfiye kararının ilgiliye bildirilmesi ve savunma hakkı tanınması gibi düzenlemeler, *elkoyma* işlemi ile mülkiyet hakkına yapılacak müdahalenin Anayasal sınırlar içinde kalmasını sağlayacaktır. *Ceza Muhakemesi Kanunu*'nun 132'nci maddesi⁵⁰, bu konuda yapılacak düzenlemeye kaynak teşkil edebilir niteliktedir⁵¹.

1. Vergi İncelemesinde Elkoyma Yetkisi

2.1. Genel Açıklama

Vergi incelemesi, ödenmesi gereken vergilerin doğruluğunu araştırmak, tespit etmek ve sağlamak amacıyla ihdas edilmiş bir vergi denetim yoludur (VUK. m. 134). Vergi incelemesinde, beyanların ve ödenmesi gereken vergilerin doğruluğunu tespit edebilmek için

⁵⁰ 5271 sayılı *Ceza Muhakemesi Kanunu*'nun 132'nci maddesi:

“Elkonulan eşyanın muhafazası veya elden çıkarılması

Madde 132

(1) Elkonulan eşya, zarara uğraması veya değerinde esaslı ölçüde kayıp meydana gelme tehlikesinin varlığı halinde, hükmün kesinleşmesinden önce elden çıkarılabilir.

(2) Elden çıkarma kararı, soruşturma evresinde hâkim, kovuşturma evresinde mahkeme tarafından verilir.

(3) Karar verilmeden önce eşyanın sahibi olan şüpheli, sanık veya ilgili diğer kişiler dinlenir; elden çıkarma kararı, kendilerine bildirilir.

(4) Elkonulan eşyanın değerinin muhafazası ve zarar görmemesi için gerekli tedbirler alınır.

(5) Elkonulan eşya, soruşturma evresinde Cumhuriyet Başsavcılığı, kovuşturma evresinde mahkeme tarafından, bakım ve gözetimiyle ilgili tedbirleri almak ve istendiğinde derhâl iade edilmek koşuluyla, muhafaza edilmek üzere, şüpheliye, sanığa veya diğer bir kişiye teslim edilebilir. Bu bırakma, teminat gösterilmesi koşuluna da bağlanabilir.

(6) Elkonulan eşya, delil olarak saklanmasına gerek kalmaması halinde, rayiç değerinin derhâl ödenmesi karşılığında, ilgiliye teslim edilebilir. Bu durumda müsadere kararının konusunu, ödenen rayiç değer oluşturur.” (RG. 17.12.2004-25673).

⁵¹ Ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Aydın, s. 210 vd.; Özbek ve Bacaksız, s. 457 vd.; Yener Ünver ve Hakan Hakeri, *Ceza Muhakemesi Hukuku*, 12. Baskı, Adalet Yayınevi, Ankara, 2016, s. 424.

mükellefin defter kayıtları, belgeleri ve envanteri üzerinde derinlemesine bir araştırma yapılır⁵².

Vergi incelemesi, vergi müfettişleri, müfettiş yardımcıları, ilin en büyük mal memuru veya vergi dairesi müdürleri tarafından yapılır. *Gelir İdaresi Başkanlığı*'nın merkez ve taşra teşkilatlarında müdür olarak görev yapanlar da bu yetki ile donatılmıştır (VUK. m. 135). Vergi incelemesi yapanlar, nezdinde inceleme yapılan kişiye fotoğraflı kimliklerini göstermek zorundadırlar (VUK. m. 136). Haklarında vergi incelemesi yapılacak olanlar, *Vergi Usul Kanunu* veya diğer kanunlara göre defter ve hesap tutmak, evrak ve belgeleri muhafaza ve ibraz etmek zorunda olan gerçek ve tüzel kişilerdir (VUK. m. 137). Vergi incelemesi, neticesi alınmamış hesap dönemi de dâhil olmak üzere, tarh zamanaşımı süresi sonuna kadar her zaman yapılabilecek bir denetim yolu olup ne zaman yapılacağı konusunda ilgililere haber verilme zorunluluğu yoktur (VUK. m. 138).

İnceleme, esas olarak incelemeye tâbi tutulanın işyerinde yapılır. İşyerinin müsait olmaması, ölüm, işin terk edilmesi gibi zorunlu sebeplerle incelemenin işyerinde yapılmasının imkânsız olduğu durumlarda, mükellef ve vergi sorumlusunun talep etmesi halinde inceleme dairede yapılabilir. Bu durumda defter ve belgelerini belirlenen süre içinde daireye teslim etmeyenler, defter ve belgeleri ibraz etmemiş sayılırlar. Haklı bir mazeret sunanlara ise ibraz için uygun bir süre tanınır (VUK. m. 139).

İnceleme sırasında uyulması gereken esaslar şunlardır (VUK. m. 140):

- İnceleme konusu işe başlamadan önce açıklanır.
- Vergi incelemesine başlandığı tutanakla tespit edilir; tutanağın bir sureti ilgiliye, bir sureti bağlı olunan birime, bir sureti de ilgili vergi dairesine gönderilir.
- İlgilinin muvafakati olmadıkça resmi çalışma saatleri dışında inceleme yapılamaz.
- İncelemenin bittiği tutanağa bağlanır ve bir sureti ilgiliye teslim edilir.
- Vergi mevzuatına aykırı vergi inceleme raporu düzenlenemez.
- Tam inceleme en fazla bir yıl, sınırlı inceleme en fazla altı ay içinde bitirilir. Ek süre için özel şartlar belirlenmiştir.
- Vergi inceleme raporları, ilgili vergi dairesine gönderilmeden önce rapor değerlendirme komisyonları tarafından mevzuata uygunluğu yönüyle değerlendirilir.

⁵² M. Kâmil Mutluer, *Vergi Genel Hukuku*, 2. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 114; Soydan, s. 85.

İnceleme sırasında gerekli görülen hallerde, vergilendirme ile ilgili olaylar ve hesap durumları ayrıca tutanakla tespit olunabilir. İlgililerin buna ilişkin itiraz ve görüşleri varsa tutanağa geçirilerek bir nüshasının nezdinde inceleme yapılabilmektedir. Tutanak düzenlenmesinin bir zorunluluk olmayıp, inceleme yapanların takdirine bırakılması eleştiri konusu yapılmaktadır⁵³. Fakat bu çalışmanın odaklandığı nokta, *Vergi Usul Kanunu*'nun 141'inci maddesinin 2'nci fıkrasındaki düzenlemedir. Buna göre, inceleme esnasında düzenlenen tutanakların ilgililer tarafından imzalanmaması halinde, tutanakta bahsedilen olaylar ve hesap durumlarını içeren defter ve belgeler ilgilinin rızası hilafına alınabilecektir. Madde metni şöyledir:

“İnceleme tutanakları:

Madde 141-

İlgililer tutanakları imzalamaktan çekindikleri takdirde tutanakta bahis konusu edilen olaylar ve hesap durumlarını ihtiva eden defter veya vesikalar, nezdinde inceleme yapılabilmektedir. İnceleme neticesinde tarh edilen vergiler ve kesilen cezalar kesinleşinceye kadar geri verilmez. İlgililer her zaman bu tutanakları imzalayarak defter ve vesikaları geri alabilirler. Ancak bu defterlerin suç delili olmaması şarttır.”

Vergi Usul Kanunu'nun 141'inci maddesinin 2'nci fıkrası ile vergi incelemesi yapanlara verilen bu yetki bir *elkoyma* yetkisidir⁵⁴ ve çalışmanın önceki bölümlerinde değinilen temel hak ve hürriyetlerin yanı sıra kendini suçlamama/susma hakkına da müdahale etmektedir. Fakat özellikle ifade edilmelidir ki, burada hak kapsamında görülen, inceleme tutanaklarının imzalanmaması halinde defter ve belgelere elkoyulması işlemidir. Mükellefin *Vergi Usul Kanunu*'nun 256'ncı maddesi gereğince muhafaza ve ibraz zorunluluğu olan defter, belge ve kayıtlar, bu hak kapsamında görülmemektedir⁵⁵.

⁵³ Çavuş, s. 230; Saban, s. 190.

⁵⁴ Ayrancı, s. 61; Çavuş, s. 301; Oktar, s. 205; Saban, s. 186; Soydan, s. 552.

⁵⁵ *Anayasa Mahkemesi*'nin bu hükmün *Anayasa*'ya aykırılığı iddialarını incelediği iki kararı için bkz. AnyM, 11.02.2003 tarih ve E.2002/55, K.2003/8, (RG.16.12.2003-25318); AnyM, 31.01.2007 tarih ve E.2004/31, K.2007/11, (RG. 18.05.2007-26526). Bu konudaki görüşler için ayrıca bkz. Billur Yaltı, “Vergi Hukukunda Susma Hakkı-VUK, 359 (a)(2)'nin Anayasaya Aykırılığı Sorunu”, *Vergi Dünyası*, Y. 24, S. 285, Mayıs, s. 24-33; Doğan Şenyüz, “Susma Hakkı Karşısında Vergi Usul Kanunundaki Defter ve Belgeleri Gizleme (Kaçakçılık) Suçu”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 15, S. 1, 2013, ss. 29-40; Saban, s. 188; Soydan, s. 332 vd.; Ümit Süleyman Üstün, “Susma Hakkı Çerçevesinde Defter, Kayıt ve Belgeleri Gizleme Suçu”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. XV, S. 3, 2011, s. 363-390.

2.2. Elkoyma Yetkisi - Kendini Suçlamama Hakkı

Kendini suçlamama hakkı, *Anayasa*'nın 38'inci maddesinin 5'inci fıkrasında şu şekilde düzenlenmiştir:

"Suç ve cezalara ilişkin esaslar

Madde 38-

...

Hiç kimse kendisini ve kanunda gösterilen yakınlarını suçlayan bir beyanda bulunmaya veya bu yolda delil göstermeye zorlanamaz."

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, kendini suçlamama/susma hakkını açıkça düzenlememekle birlikte, 6'ncı maddesinde düzenlenen adil yargılanma hakkı kapsamında değerlendirmektedir. Sözleşme'nin 6/1'inci maddesi şöyledir:

"Madde 6

Adil yargılanma hakkı

1. Herkes davasının, medeni hak ve yükümlülükleriyle ilgili uyuşmazlıklar ya da cezai alanda kendisine yöneltilen suçlamaların esası konusunda karar verecek olan, yasayla kurulmuş, bağımsız ve tarafsız bir mahkeme tarafından, kamuya açık olarak ve makul bir süre içinde görülmesini isteme hakkına sahiptir. Karar alenî olarak verilir. Ancak, demokratik bir toplum içinde ahlak, kamu düzeni veya ulusal güvenlik yararına, küçüklerin çıkarları veya bir davaya taraf olanların özel hayatlarının gizliliği gerektirdiğinde veyahut aleniyetin adil yargılamaya zarar verebileceği kimi özel durumlarda ve mahkemece bunun kaçınılmaz olarak değerlendirildiği ölçüde, duruşma salonu tüm dava süresince veya kısmen basına ve dinleyicilere kapatılabilir."

Anayasa Mahkemesi, vergilendirme işlemlerine karşı açılan davaları adil yargılanma hakkı kapsamında değerlendirmektedir⁵⁶. *Anayasa Mahkemesi*'nin vergi aslı - vergi cezası ayrımı yapmaksızın adil yargılanma hakkının vergi davalarında da uygulanabilir olduğu içtihadı, bu hakkın yorumunda *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi* lehine daraltıcı değil, *Anayasa* lehine genişletici yorumu esas aldığı

⁵⁶ Bu yönde verilen kararlardan bazıları şunlardır: *Ahmet Nuri Demirsoy ve Annita Demirsoy Başvurusu* (AnyM. 06.04.2017 tarih ve Bş.2014/12080); *Özeyyüpoğlu Tekstil Nak. Gıda Tarım İnş. Tic. A.Ş. Başvurusu* (AnyM. 22.06.2015 tarih ve Bş.2014/7044); *Sam Yağcılık Sanayi ve Ticaret A.Ş. Başvurusu* (AnyM. 30.06.2016 tarih ve Bş.2014/6675); *Münür Ata Başvurusu* (AnyM. 22.01.2015 tarih ve Bş.2014/4958, RG. 10.06.2015-29382); *Dese Örme Tekstil Sanayi ve Dış Ticaret Ltd. Şti. Başvurusu* (AnyM. 31.03.2016, Bş.2013/8986); *Nusret Yumrutaş Başvurusu*, AnyM. 19.11.2015 tarih ve Bş.2013/6355.

göstermektedir⁵⁷. *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi* ise sadece vergi cezalarından doğan davaları adil yargılanma hakkı kapsamında değerlendirmekte, vergi aslına yönelik davaları bu hakkın kapsamı dışında tutmaktadır⁵⁸. Mahkeme'nin bu içtihadı *Ferrazzini* kararından⁵⁹ bu yana değişmemiştir.

Vergi Usul Kanunu'nun 141'inci maddesinin 2'nci fıkrası, ilgililerin vergi incelemesi sırasında hazırlanan tutanakları imzalamaktan çekinmesi halinde defter ve belgelerin rızasına bakılmaksızın alınacağına ilişkin düzenleme ile bu hakka müdahale etmektedir. İlgililer, ileride aleyhlerine delil olabilecek tutanakları imzalamak ile defter ve belgelerinin alınması arasında bir tercih yapmaya zorlanmaktadır. Elkoyulan bu defter ve belgeler çoğu zaman mükellefin aleyhine hususlar içermekte, kişi kendi aleyhine delil vermeye zorlanmakta ve kendini suçlamama/susma hakkına müdahale edilmektedir.

Anayasa Mahkemesi, Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nun 29/2 maddesinde düzenlenen "Taraflar, davanın dayanağı olan vakalara ilişkin açıklamalarını gerçeğe uygun bir biçimde yapmakla yükümlüdür" hükmünün *Anayasa*'nın 2, 36 ve 38/5'inci maddelerine aykırılık iddiasını değerlendirdiği kararında kendini suçlamama/susma hakkına yer vermiştir⁶⁰. Mahkeme bu davada söz konusu hükmün bu hakkı ihlâl etmediği tespitini yapmış olmakla birlikte; gerekçede yer alan "Taraflar, aleyhlerine olan veya kendileri hakkında suç teşkil eden bir konuda açıklama yapmama hakkına sahip olup kuralın tarafları buna zorlayan bir yönünün bulunduğu söylenemez. Öte yandan kuralla, taraflara yüklenen doğruyu söyleme ödevi, cezaî yaptırım olmayan usulî bir yükümlülüktür" ifadesinden, hakkın ihlâlî için *delil vermeye zorlama* ve *cezaî yaptırım* unsurlarının aranması gerektiği söylenebilir.

⁵⁷ Billur Yaltı, "Vergisel Alanda Kanun Kavramının Yorumu: Anayasa Mahkemesinin Yakın Tarihli Kararlarına İlişkin Bir Değerlendirme", *Vergi Sorunları Dergisi*, S. 341, Şubat 2017, s. 10.

⁵⁸ Mine Uzun, "Bir Adil Yargılanma Hakkı Olarak Tanığı Sorgulama ve Tanık Dinletme Hakkının Türk Vergi Yargılamasındaki Yeri", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 63, S. 1, 2014, s. 222; Müslüm Akıncı, *İdari Yargıda Adil Yargılanma Hakkı*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2008, s. 29; Öncü, s. 186; Yaltı, *Vergi Yükümlüsünün Hakları*, s. 85; Yaltı, "Vergisel Alanda...", s. 10.

⁵⁹ *Ferrazzini v. Italy* (AİHM Büyük Daire, 12.07.2001 gün ve Bş.44759/98), [http://hudoc.echr.coe.int/tur#\(2022fulltext%22:\[22ferrazzini%22\].%22documentcollectionid%22:\[22GRANDCHAMBER%22.%22CHAMBER%22\].%22itemid%22:\[222001-59589%22\]\)](http://hudoc.echr.coe.int/tur#(2022fulltext%22:[22ferrazzini%22].%22documentcollectionid%22:[22GRANDCHAMBER%22.%22CHAMBER%22].%22itemid%22:[222001-59589%22])), (24.06.2017). Bu kararın eleştirisi için ayrıca bkz. Yaltı, *Vergi Yükümlüsünün Hakları*, s. 87 vd.

⁶⁰ AnyM, 27.09.2012 tarih ve E.2012/4, K.2012/130, (RG.10.12.2013-28847).

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin de, bu hakkın ihlâli iddialarını değerlendirdiği kararlarında aynı unsurları incelediği görülmektedir. Mahkemenin, vergilendirme işlemlerinden kaynaklanan hak ihlâli iddialarında incelediği başlıklar şu şekilde özetlenebilir⁶¹:

- Kişiyi delil vermeye zorlamanın mahiyet ve derecesi,
- Usulde buna ilişkin korunma mekanizmalarının bulunup bulunmaması,
- Zorla elde edilen delillerin daha sonraki bir yargılamada kişinin aleyhine kullanılıp kullanılmadığı.

2.3. Elkoyma Yetkisi - Temel Hak ve Hürriyetlerin Sınırlanması

Temel hak ve hürriyetlere müdahale edecek bir düzenlemenin sınırlarını belirleyen ilkelerle (Any. m. 13) *Vergi Usul Kanunu*'nun 141/2 maddesi incelendiğinde şu tesbitler yapılabilir:

- Temel hak ve hürriyetlere getirilecek sınırlamanın ancak kanunla yapılması gereği sağlanmıştır.
- Sınırlamanın, *Anayasa*'nın ilgili maddesinde yer alan sebeplere dayanması gereği ele alındığında;

Anayasa'nın 38/5'inci maddesinde hiçbir sınırlama sebebi sayılmamış olmasına rağmen, *Vergi Usul Kanunu*'nun 141'inci maddesinin 2'nci fıkrasında "tutanakların imzalanmaması", *elkoyma* sebebi olarak düzenlenmiştir. Bu halde *Vergi Usul Kanunu*, *Anayasa*'da olmayan bir sebeple temel hak ve hürriyetleri sınırlamaktadır. Bu nedenle, sınırlamanın *Anayasa*'nın ilgili maddesinde yer alan sebeplere dayanması gereğinin sağlan(a)madığı açıkça görülmektedir.

- Kendini suçlamama/susma hakkına yapılan bu müdahalenin, demokratik bir toplumda zorlayıcı bir toplumsal ihtiyacın karşılanması amacıyla yönelik olduğunu söylemek de mümkün değildir. Vergi incelemesi sırasında düzenlenen tutanakların ilgililerce imzalanmak istenmediği hallerde, "imzadan imtina edildiği" şerhi düşülmesi yeterli iken, hâkim kararı/onayı olmaksızın defter ve belgelere elkonulması demokratik bir toplum düzeninde kabul edilemeyecek bir uygulamadır ve bu nedenle *Anayasa*'ya aykırıdır.

⁶¹ *Funke v. France*, AİHM, 25.02.1993 gün ve Bş.10828/84; *J.B. v. Switzerland*, AİHM, 03.05.2001 gün ve Bş.31827/96; *Saunders v. The United Kingdom*, AİHM, 17.12.1996 gün ve Bş. 19187/91. Bu kararların ayrıntılı eleştirisi için bkz. Yaltı, *Vergi Yükümlüsünün Hakları*, s. 142 vd. Susma hakkı konusundaki diğer örnekler için ayrıca bkz. Dutertre, s. 243-247.

- *Vergi Usul Kanunu*'nun 141'inci maddesinin 2'nci fıkrası ölçülülük ilkesi açısından değerlendirildiğinde; öncelikle bu madde ile kendini suçlamama/susma hakkına sınırlama getirilmesinin amacı belirlenmelidir. Bu amaç, *ödenmesi gereken verginin doğruluğunu araştırmak, tespit etmek ve sağlamak* olarak tespit edilebilir.

Amaca ulaşmak için vergi incelemesi sırasında değerlendirilen (mükellefiyete ilişkin olaylar ve hesap durumlarını gösterir) defter ve belgelerin alınması, elverişli bir araç olarak kabul edilebilir. Fakat bu müdahalenin gerekli ve orantılı olduğu söylenemez. Zira ilgililer, ileride aleyhlerine delil olabilecek tutanakları imzalamak ile defter ve belgelerine elkonulması arasında bir tercih yapmaya zorlanmaktadır. Münhasıran bu zorlamaya karşı hak arayabilecekleri herhangi bir itiraz mercii bulunmadığı gibi, elde edilen delillerin kişinin aleyhine kullanılacağı da açıktır. Ek olarak, elkoyulan defter ve belgelerin muhafazası, inceleme şekli ve süresi, mükellefin defter ve belgelerden suret alması gibi durumlar hakkında da bir düzenleme yapılmamıştır.

- Tutanakların imzalanmaması halinde defter ve belgelere elkonulması işlemi, öze dokunma yasağını da ihlâl etmektedir. Zira ilgililer, ileride aleyhlerine delil olabilecek tutanakları imzalamak ile defter ve belgelerinin alınması arasında bir tercih yapmaya zorlanmaktadır. Fakat kişi hangi tercihte bulunursa bulunsun, aleyhine delil vermiş olmaktadır. Bu deliller, ya ileride yapılacak ikmalen/re'sen tarhiyata kaynaklık edecek inceleme tutanakları; ya da içinde aleyhe kayıtlar bulunan defter ve belgelerdir. Bu nedenle, *Vergi Usul Kanunu*'nun 141'inci maddesinin 2'nci fıkrası, kendini suçlamama/susma hakkının özüne dokunarak onu kullanılamaz hale getirmektedir.

2.4. Elkoyma Yetkisi - Anayasa'ya Uygunluk

Kanaatimizce, *Vergi Usul Kanunu*'nun 141'inci maddesinin 2'nci fıkrası ile vergi incelemesi yapanlara verilen *elkoyma* yetkisi, kendini suçlamama/susma hakkının özüne dokunan, demokratik bir toplumda son çare olarak başvurulamayacak, ölçüsüz bir müdahaledir. Bu şekliyle *Anayasa*'ya aykırı olan hükmün, temel hak ve hürriyetlerin sınırlandırılması ilkelerine uygun şekilde yeniden düzenlenmesi gerekir.

Yapılacak düzenlemede tutanakları imzalamaktan çekinen ilgililer için "imzadan imtina edildiği" şerhine⁶² yer verilerek vergi incelemesi yapanların defter ve belgeleri alma yetkisi iptal edilmelidir.

⁶² Ayrancı, s. 62; Çavuş, s. 322.

Yapılan inceleme sırasında kişinin vergi kaçırdığına dair emarelerin bulunması halinde, ancak *Vergi Usul Kanunu*'nun 142 ve devamı maddelerinde düzenlenen "arama" hükümlerinin uygulanması suretiyle ilgilinin defter ve belgelerine elkonulabilir.

Sonuç

Vergi denetiminin amacı, mükelleflerin bildirim ve beyanlarının doğruluğunu araştırmak ve tespit etmektir. Bu amacın gerçekleştirilmesi için vergi denetim elemanlarına verilen yetkiler arasında *elkoyma* niteliğinde yetkiler de bulunmaktadır. Temel hak ve hürriyetlere açık bir müdahale olan *elkoyma* işlemi, *Anayasa*'nın 20 ve 21'inci maddelerine göre hâkim kararı/onayı olmaksızın yapılamaz. Ne var ki, *Vergi Usul Kanunu*'nun yoklama ve vergi incelemesi ile ilgili 127/c, 127/e ve 141/2'nci madde hükümleri, vergi yoklama ve inceleme elemanlarına hâkim kararı/onayı aranmaksızın *elkoyma* yetkisi vermektedir. Yeni *Vergi Usul Kanunu* çalışmaları kapsamında kamuoyuna yansıyan ve *Vergi Usul Kanunu Tasarı Taslağı*⁶³ olarak isimlendirilen metinde de aynen korunan bu hükümler, *Anayasa*'nın 13, 20, 21, 35 ve 38'inci maddelerine açıkça aykırıdır. Kanunlaşma sürecinde, söz konusu *elkoyma* yetkilerinin Anayasal ilkelere uygun bir şekilde yeniden düzenlenmesi bir zorunluluktur.

Kaynakça

AKINCI, Müslüm (2008), *İdari Yargıda Adil Yargılanma Hakkı*, Turhan Kitabevi, Ankara.

AYDIN, Murat (2012), *Arama ve El Koyma*, 2. Baskı, Seçkin Yayınları, Ankara.

AYRANCI, Eda (2012), *Vergi İdaresinin Ön İşlemlerden Doğan Hukuki Sorumluluğu*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.

BAKER, Philip (2000), "Taxation and the European Convention on Human Rights", *British Tax Review*, <http://www.fielddtax.com/wp-content/uploads/2015/04/BTR-2000-4-211-377-Taxation-and-the-European-Convention-on-Human-Rights.pdf>, (01.07.2017).

CENDEL, Nur ve Hamide ZAFER (2015), *Ceza Muhakemesi Hukuku*, 12. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul.

⁶³https://www.google.com.tr/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=4&ved=0ahUKEwik1fze9fbUAhWjlpokHZSnArAQFggYMAM&url=http%3A%2F%2Farchive.ismmmo.org.tr%2Fdocs%2Ftasari%2FTASARI_VUK.docx&usq=AFOjCNGIqQxA2iXl4bL701Z4kKRGZ3-XLA&cad=rja, (01.07.2017).

ÇAVUŞ, Adnan (2006), *Vergi İdaresinin Yükümlüyü Denetleme Yolları*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul.

DONAY, Süheyl (2008), *Ceza Mahkemesinde Yargılanan Vergi Suçları*, Beta Yayınları, İstanbul.

DUTERTRE, Gilles (2007), *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarından Örnekler*, (çev.) T.C. Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı, Avrupa Konseyi Yayınları, Ankara.

GÖKBUNAR, Ramazan; TEZCAN, Kerametin ve UTKUSEVEN, Ahmet (2002), *Yeniden Yapılanma veya Yeniden Yapılanma: Vergi İdaresi ve Denetimi İçin İşte Bütün Mesele Bu*, Maliye Hesap Uzmanları Vakfı, Ankara.

GÜMÜŞKAYA, Gamze (2010), *Mülkiyet Hakkına Vergisel Müdahaleler Bakımından İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi'ne Kişisel Başvuru*, XII Levha Yayıncılık, İstanbul.

GÜNEŞ, Gülsen ve Z.Ertunç ŞİRİN (2005), "Vergi Ödevlisinin Hakları", *Vergi Sorunları Dergisi*, S: 197, Şubat, ss. 135-145.

HALLBORG, Robert B. (1986), "Principles of Liberty and the Right to Privacy", *Law and Philosophy*, Vol. 5, No. 2, Aug., pp. 175-218.

KANETİ, Selim (1989), *Vergi Hukuku*, 2. Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul.

KARAKOÇ, Yusuf (2011), *Genel Vergi Hukuku*, 5. Bası, Yetkin Yayınları, Ankara.

KARAKOÇ, Yusuf (2012), "Anayasanın Vergi Ödevine İlişkin Hükmünün Değerlendirilmesi", *Anayasadan Mali ve Vergisel Beklentiler*, (Ed. Feridun Yenisey, Gülsen Güneş, Z. Ertunç Şirin), XII Levha Yayıncılık, İstanbul, ss. 83- 98.

KUNTER, Nurullah, Feridun YENİSEY ve Ayşe NUHOĞLU (2008), *Muhakeme Hukuku Dahı Olarak Ceza Muhakemesi Hukuku*, 16. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul.

MCCLOSKEY, H. J. (1980), "Privacy and the Right to Privacy", *Philosophy*, Vol. 55, No. 211, Jan., pp. 17-38.

METİN, Yüksel (2002), *Ölçülülük İlkesi-Karşılaştırmalı Bir Anayasa Hukuku İncelemesi*, Seçkin Yayınları, Ankara.

MUTLUER, M. Kâmil (2008), *Vergi Genel Hukuku*, 2. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

NARTER, Recep (2016), "Vergi Denetimi Sürecinde Anayasal Sınır: Özel Hayatın Gizliliği", *Vergi Raporu*, S. 197, Şubat, ss. 9-15.

OĞURLU, Yücel (2002), *Karşılaştırmalı İdare Hukukunda Ölçülülük İlkesi*, Seçkin Yayınları, Ankara.

OKTAR, Ateş (2011), *Vergi Hukuku*, Türkmen Kitabevi, İstanbul.

ÖNCEL, Mualla; Ahmet KUMRULU ve Nami ÇAĞAN (2016), *Vergi Hukuku*, 25. Bası, Turhan Kitabevi, Ankara.

ÖNCÜ, Gülay Arslan (2015), "Vergi Hukuku ve Yargılamasına Avrupa İnsan Hakları sözleşmesinin Uygulanabilirliği: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları Işığında Bir Analiz", *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, Y. 6, S. 20, Ocak, ss. 139-190.

ÖZBEK, Veli Özer ve Pınar BACAKSIZ (2005), *Yeni Ceza Muhakemesi Kanununun Anlamı (CMK İzmir Şerhi)*, Seçkin Yayınları, Ankara.

ÖZBUDUN, Ergun (2009), *Türk Anayasa Yargısı*, 9. Bası, Yetkin Yayınları, Ankara.

ÖZTÜRK, Bahri ve Mustafa Ruhan ERDEM (2006), *Uygulamalı Ceza Muhakemesi Hukuku*, 9. Baskı, Seçkin Yayınları, Ankara.

PARENT, W. A. (1983), "Privacy, Morality, and the Law", *Philosophy & Public Affairs*, Vol. 12, No. 4, Autumn, pp. 269-288.

PINAR, Burak ve Yıldırım TAYLAR (2013), "Türk Vergi Hukukunda Kamusal Bir Denetim Yolu Olarak Vergi Araması", *Ceza Hukuku Dergisi*, S. 21, Nisan, ss. 139-180.

PÜRSÜNLERLİ ÇAKAR, Elif ve Fatih SARAÇOĞLU (2014), "Vergi İdaresinin Denetim Biçimleri ve Hukuka Aykırı Deliller", *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, C. 7, S. 1, ss. 415-423.

SABAN, Nihal (2009), *Vergi Hukuku*, 5. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul.

SALİHPAŞAOĞLU, Yaşar (2013), "Özel Hayatın Kapsamı: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi İçtihatları Işığında Bir Değerlendirme", *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. XVII, S. 3, s. 227- 266.

SARICAOĞLU, Ercan (2011), "Vergi Usul Kanunu 127/1-C Hükmü ile Yoklama Esnasında Vergi İdaresine Tanınan "El Koyma" Yetkisine Dair Anayasaya Aykırılık Sorunu"; *Terazi Hukuk Dergisi*, S. 61, Eylül, s. 59-64.

SOMUNCU, Ahmet (2014), "Yaygın ve Yoğun Vergi Denetimi: Hukukî Yapı ve Uygulamanın Değerlendirilmesi", *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, S. 43, Ocak-Haziran, ss. 133-173.

SOYDAN, Başar (2015), *Türk Vergi Hukukunda Vergi İncelemesi*, XII Levha Yayıncılık, İstanbul.

ŞEN, Ersan ve H. Sefa ERYILDIZ (2017), *Elkoyma*, Seçkin Yayıncılık, Ankara.

ŞENYÜZ, Doğan (2013), "Susma Hakkı Karşısında Vergi Usul Kanunundaki Defter ve Belgeleri Gizleme (Kaçakçılık) Suçu", *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 15, S. 1, ss. 29-40.

TAŞDELEN, Aziz (2003), "Vergisel Arama", *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 5, S. 2, s. 159-190.

TÖRALP, Funda (2012), "Temel Hak ve Özgürlüklerin Vergilendirme Yetkisinin Kullanımına Etkisi", *Anayasadan Mali ve Vergisel Beklentiler*, (Ed. Feridun Yenisey, Gülsen Güneş, Z. Ertunç Şirin), XII Levha Yayıncılık, İstanbul, ss. 163-182.

UZUN, Mine (2014), "Bir Adil Yargılanma Hakkı Olarak Tanığı Sorgulama ve Tanık Dinletme Hakkının Türk Vergi Yargılamasındaki Yeri", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 63, S. 1, s. 219-245.

ÜNVER, Yener ve Hakan HAKERİ (2016), *Ceza Muhakemesi Hukuku*, 12. Baskı, Adalet Yayınevi, Ankara.

ÜSTÜN, Ümit Süleyman (2011), "Susma Hakkı Çerçevesinde Defter, Kayıt ve Belgeleri Gizleme Suçu", *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. XV, S. 3, s. 363-390.

YALTI, Billur (2006), *Vergi Yükümlüsünün Hakları*, Beta Yayınları, İstanbul.

YALTI, Billur (2017), "Vergisel Alanda Kanun Kavramının Yorumu: Anayasa Mahkemesinin Yakın Tarihli Kararlarına İlişkin Bir Değerlendirme", *Vergi Sorunları Dergisi*, S. 341, Şubat, ss. 9-25.

YALTI, Billur (2005), "Vergi Hukukunda Susma Hakkı-VUK, 359 (a)(2)'nin Anayasaya Aykırılığı Sorunu", *Vergi Dünyası*, Y. 24, S. 285, Mayıs, ss. 24-33.

YURTCAN, Erdener (2005), *Ceza Yargılaması Hukuku*, 11. Baskı, Vedat Kitapçılık, İstanbul.

**SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK KAPSAMINDA KYOTO PROTOKOLÜ
ESNEKLİK MEKANİZMALARINI VE TÜRKİYE'NİN DURUMUNUN
İNCELENMESİ**Gül BİNBOĞA¹**ÖZ**

Yaşanabilir bir dünya için kıt olan doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımının gerekliliği her geçen gün giderek önem kazanmaktadır. Bu kapsamda, ülkeler sürdürülebilir kalkınma için düşük karbonlu ekonomilerin oluşturulması konusunda daha kararlı adımlar atmaya başlamışlardır. Küresel iklim değişikliğine sebep olan insan kaynaklı sera gazı emisyonlarını azaltarak sürdürülebilir kalkınmayı sağlama amacıyla Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi ve Kyoto Protokolü kapsamında geliştirilen esneklik mekanizmaları ise karbon finansmanında etkin bir araç olarak öne çıkmaktadır. Bu çalışmada, sürdürülebilirlik kapsamında Kyoto Protokolü esneklik mekanizmaları ve Türkiye'nin durumu incelenerek konunun öneminin ortaya konulması amaçlanmaktadır. Yapılan analizler doğrultusunda, Türkiye'nin artan nüfusu ve kalkınma çabalarına bağlı olarak sera gazı salımının yıllar itibariyle artma eğiliminde olduğu ve dünyaya entegre olarak maliyet etkin bir şekilde küresel iklim değişikliğiyle mücadele etmede Kyoto Protokolü esneklik mekanizmalarından yeterli bir şekilde yararlanamadığı anlaşılmıştır.

Anahtar kelimeler: Sürdürülebilirlik, Kyoto Protokolü esneklik mekanizmaları, küresel iklim değişikliği

**THE KYOTO PROTOCOL FLEXIBILITY MECHANISMS IN THE
SCOPE OF SUSTAINABILITY AND THE INVESTIGATION OF
SITUATION OF TURKEY****ABSTRACT**

The necessity of sustainable use of natural resources is getting increasingly important for a livable world day by day. In this context, the countries have begun to take more decisive steps towards the creation of low-carbon economies for sustainable development. The flexibility mechanisms developed within the scope of The United Nations Framework Convention on Climate Change and the Kyoto Protocol in order to enable sustainable development and prevent the harmful effects of greenhouse gas emissions that cause human-based global climate change, come into prominence as an efficient instrument in the carbon finance. In this study, it is aimed to reveal the importance of the subject through the examination the carbon markets that emerged on the basis of the emission trade and the situation of Turkey.

¹ Uzman, Orman ve Su İşleri Bakanlığı, gbinboga@hotmail.com.

In line with the analysis made, it has been understood that Turkey's greenhouse gas release tend to increase over the years depending on the increasing population and development efforts and Turkey could not sufficiently benefit from the Kyoto Protocol flexibility mechanisms to combat global climate change in a cost-effective way by being integrated into the world.

Keywords: Sustainability, Kyoto Protocol Flexibility Mechanisms, global climate change

Giriş

Sürdürülebilir yaşamı sağlamanın önemi her geçen gün artmaktadır. İktisat biliminin doğmasına da neden olan insan ihtiyaç ve isteklerinin sonsuz, kaynakların kıt olduğu gerçeği göz ardı edilerek yapılan üretim, tüketim ve yönetim tarzının doğal kaynaklar üzerindeki baskısı ve tehdidi sürekli olarak artmaktadır. Bu durumun sonucunda yaşanan çevresel sorunlar ise yaşamı tehdit eder boyutlara ulaşmıştır. Bu sorunlardan en önemlilerden biri de küresel ısınmaya bağlı iklim değişikliğidir. İnsanlık tarihinde önemli bir dönüm noktası olan sanayi devrimiyle başlayan süreçte bilim ve teknolojiye yaşanan gelişmelerin etkisiyle artan dünya nüfusu ve refah talebi, çevreye duyarlı olmayan üretim ve tüketim, çarpık kentleşme, ormansızlaşma gibi birçok sebebe bağlı olarak atmosfere salınan insan kaynaklı sera gazı emisyonu giderek artmıştır. Bunun sonucu olarak atmosferin kompozisyonu değişmiş ve küresel iklim değişikliği meydana gelmiştir.

Küresel iklim değişikliği, insan faaliyetleri sonucunda atmosfere salınan gazların sera etkisi yaratması sebebiyle iklimde meydana gelen değişme olarak tanımlanmaktadır. Küresel iklim değişikliği başta ekolojik sistemler olmak üzere ekonomik ve sosyo-kültürel sistemleri etkileyen çok boyutlu ve taraflı küresel bir sorundur. Küresel iklim değişikliğinin gezegenimizde yaratacağı sorunların (biyoçeşitliliğin azalması, deniz seviyesinin yükselmesi, sıcaklıkların artması, kuraklık, vektörel hastalıklar, gıda güvenliğinin sağlanamaması gibi) farkına varılması sonucunda çevre sorunları için kilometre taşı olarak kabul edilen Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (BMİDÇS) 1992'de imzalanmıştır. Bu sözleşmenin imzalanmasının ardından 1997 yılında sera gazı salınımlılarını azaltmak üzere Kyoto Protokolü yürürlüğe girmiştir. Türkiye ise Küresel İklim Değişikliği sorununa kayıtsız kalmayarak, 2004 yılında BMİDÇS taraf olmuş ve 2009 yılında da Kyoto Protokolünü imzalamıştır.

Kyoto Protokolü bünyesinde sürdürülebilir kalkınmayı sağlamada ülkelerin sera gazı emisyonunu azaltma hedefine maliyet

etkin bir şekilde ulaşmalarını sağlamak amacıyla esneklik mekanizmaları oluşturmuştur. Bu esneklik mekanizmaları proje ve piyasa temelli olarak ayrılmakta olup, Temiz Kalkınma (Clean Development Mechanism-CDM) ve Ortak Yürütme Mekanizması (Joint Implementation-JI) proje temelli, Emisyon Ticareti (Emission Trading-ET) ise piyasa temellidir. Türkiye, gelişmekte olan OECD ülkesi olması sebebiyle BMİDÇS'de özel koşullar tanınarak Ek-1'de yer almaktadır ve Kyoto Protokolü Ek-B dışında olduğu için de sera gazı azaltım yükümlülüğü bulunmamaktadır. Bu konumu nedeniyle Türkiye Kyoto esneklik mekanizmalarından yararlanamamaktadır. Sosyo-ekonomik göstergeleri açısından Türkiye'ye çok fazla benzerlik gösterdikleri halde Ek-1 dışında yer alan Brezilya, Meksika, Çin, Hindistan, Suudi Arabistan, Katar gibi ülkelere sağlanan finans ve teknoloji desteklerinden Türkiye'nin yararlanamaması sürdürülebilir kalkınma açısından olumsuz bir durumdur. Diğer taraftan, yasal düzenlemelerden bağımsız olarak işleyen gönüllü karbon piyasalarında Türkiye 2005 yılından beri aktif olarak işlem yapmaktadır.

Kyoto Protokolü esneklik mekanizmaları ile ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde ise uluslararası yazında genellikle; sürdürülebilir kalkınmada esneklik mekanizmalarının rolü (Rowlandas, 2001; Muller, 2007), esneklik mekanizmaları için potansiyel pazar boyutunun tahmin edilmesi (Zhang, 2000; Halsnaes, 2002), esneklik mekanizmaları maliyet etkinliklerinin belirlenmesi (Pan, 2005; Axel ve Jotzo, 2005), emisyon ticaret sistemleri ve değerlendirilmesi (Endres and Ohl, 2005; Hahn and Stavins, 2011) konuları üzerinde çalışmalar yapıldığı görülmektedir.

Konuyla ilgili olarak ulusal yazında ise çoğunlukla; İklim değişikliği ile mücadelede Kyoto Protokolü esneklik mekanizmaları ve işleyişi (Türkeş vd., 2000; Doğan ve Tüzer, 2011), sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasında iktisadi bir araç olarak çevre finansmanında mekanizmaların kullanımı (Karakaya ve Özçağ, 2001; Demireli ve Hapkorucu, 2010; Bayrak, 2012), emisyon ticareti sistemi ve karbon piyasalarının incelenmesi (Narin, 2013; Çelikkol ve Özkan, 2011) konularında çalışmalar yapılmıştır. Söz konusu çalışmaların Küresel ve Türkiye ölçeğinde Kyoto Esneklik Protokolü esneklik mekanizmalarının durumunu güncel olarak ortaya koymada yeterli düzeyde olmadığı kanatine varılmıştır.

Bu bağlamda, yıllar itibariyle sera gazı emisyonları artma eğiliminde olan ve Akdeniz Havzasında yer alması nedeniyle küresel iklim değişikliğinden en fazla etkilenecek bölgeler arasında yer alan Türkiye'nin sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşabilmesinde karbon finansmanını maliyet etkin bir şekilde gerçekleştirmesi için

stratejik bir araç olarak görülen esneklik mekanizmalarının incelenmesi önem arz etmektedir. Bu çalışmada, Kyoto Protokolü esneklik mekanizmaları Türkiye bağlamında incelenerek araştırma ve uygulama birimlerine bilgi sağlamak amaçlanmıştır.

1. Sürdürülebilirlik ve Küresel İklim Değişikliği

1.1. Sürdürülebilirlik Kavramı

Sürdürülebilirlik, bir toplumun, ekosistemin ya da devam eden herhangi bir sistemin bağlı olduğu ana kaynakları tüketmeden (veya aşırı yüklenmeden) belirsiz bir geleceğe dek işlevini devam ettirebilme yeteneği olarak tanımlanabilir (Gilman, 1992). Çok boyutlu bir kavram olan ve birçok alanda kullanılan sürdürülebilirlik kavramının temel niteliği ise geleceği konu edinmesi ve hangi alanda kullanılıyorsa o alandaki kaynakların korunarak sürekliliğinin sağlanmasına dayanmasıdır (Beyhan ve Ünügür, 2005: 80).

1960'lı yıllarda başlayan dönemde çevre sorunlarının yaşam üzerindeki olumsuz etkileri endişelere neden olmuş ve daha çok üretim ve tüketime dayanan gelişme/kalkınma anlayışının sürdürülebilir olmadığı farkına varılmaya başlanmıştır. Hiçbir üretim ve tüketim faaliyeti doğal kaynaklara dayandırılmaksızın yapılamayacağından teknoloji ve bilimde yaşanan ilerlemelere bağlı olarak ekosistemlerin kendini yenileyebilme hızından daha hızlı bir şekilde tüketilmesinin sürdürülebilir olmadığı anlaşılmıştır.

Bu bağlamda, 1987 yılında Birleşmiş Milletler Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonunu tarafından Ortak Geleceğimiz Raporu yayınlanmıştır. Raporda, sürdürülebilir kalkınma; gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılayabilme yeteneklerinden ödün vermeksizin bugünün ihtiyaçlarını karşılayabilen kalkınma olarak tanımlanmıştır (UN, 1987:16). Raporda, kalkınmanın çevresel, sosyal ve ekonomik boyutları olduğu ve bu boyutlardan bağımsız bir şekilde kalkınmasının sürdürülebilirliğinin sağlanamayacağı belirtilmiştir. Ekonomik ve sosyal faaliyetlerin sürdürülebilirliği ise çevresel (ekolojik) sürdürülebilirliğin sağlanmasına bağlıdır. Çevresel sürdürülebilirliğin sağlanabilmesi ise ekosistemlerin kendini yenileyebilme hızından daha düşük bir hızla tüketilmesi, koruma-kullanım dengesinin gözetilmesi, taşıma kapasitesinin aşılması ve çevrenin korunmasını gerektirir. Bu kapsamda, küresel iklim değişikliği gibi ekosistemler üzerinde olumsuz etkileri olan çevre sorunlarıyla mücadele edilerek sürdürülebilir yaşamın sağlanması kritik önemdedir.

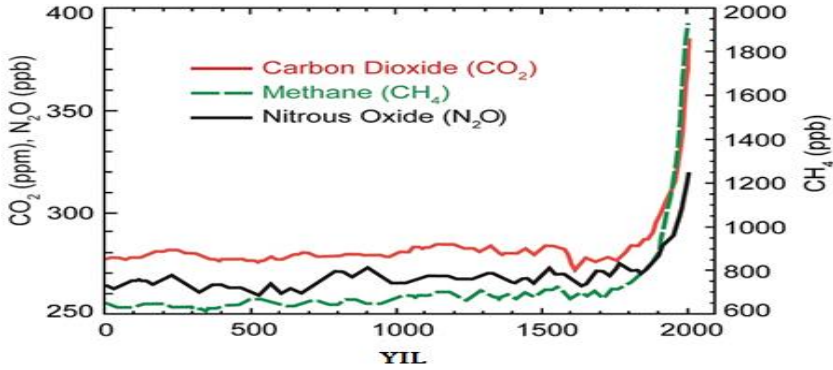
1.2. Küresel İklim Değişikliği

Atmosferin doğal sera etkisi sayesinde dünya yaşanabilir bir gezegenken, sanayi devrimiyle başlayan süreçte artan dünya nüfusu

ve refah talebine bağlı olarak insan faaliyetlerinden (antropojenik) kaynaklanan sera gazı salınımların artması sonucunda insanlık küresel iklim değişikliği sorunu ile karşı karşıya kalmıştır. Bu çerçevede, küresel iklim değişikliği, fosil yakıtların yakılması, arazi kullanım değişiklikleri, ormansızlaştırma ve sanayileşme gibi insan faaliyetleriyle atmosfere salınan sera gazı konsantrasyonlarındaki hızlı artışın doğal sera etkisini kuvvetlendirmesi sonucunda yerkürenin ortalama yüzey sıcaklıklarındaki artışı ve iklimde meydana gelen değişiklikleri ifade etmektedir (ÇŞB, 2012: 1).

İnsanlık tarihinin en önemli çevre sorunlarından biri olarak kabul edilen küresel iklim değişikliği, 1992 yılında Rio'da imzalanan Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesinde (BMİDÇS) ise; küresel atmosferin kompozisyonunu değiştiren insan faaliyetlerinin doğrudan veya dolaylı katkısıyla oluşan iklim değişikliği ve karşılaştırılabilir bir zaman periyodunda gözlemlenen doğal iklim değişikliği olarak tanımlanmıştır (UNFCCC, 1992:3).

Yaklaşık olarak 1750 yılında başlayan sanayi devrimiyle birlikte insan faaliyetleri sonucu atmosfere CO₂ ve diğer ısı tutucu gazların eklenmesiyle iklim değişikliğine büyük ölçüde katkı sağlanıldığı sera gazı konsantrasyonlarının seyrini gösteren Grafik 1'de açıkça görülmektedir.

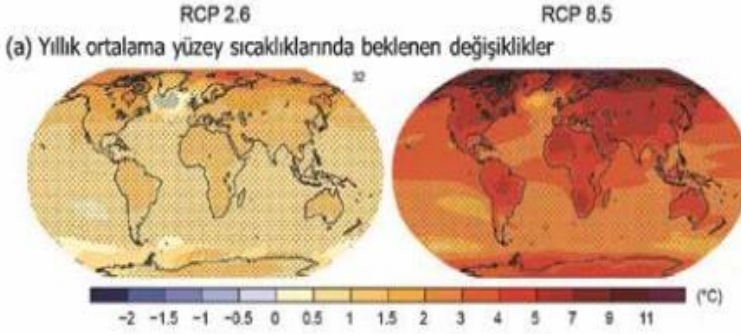

Grafik 1: Atmosfere Salınan Sera Gazı Yoğunluğu

Kaynak: EPA, 2016:1.

IPCC'nin (Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli) 2013 tarihli 5. Değerlendirme raporunda 1880-2012 döneminde küresel olarak birleşik kara ve okyanus yüzey sıcaklığı verilerinde ortalama 0,85°C'lik bir doğrusal ısınma eğilimi olduğu belirtilmiştir (IPCC, 2013:161).

Küresel yüzey sıcaklığı değişikliği, 21. yüzyılın sonuna kadar biri (RCP2.6) dışında hazırlanan bütün yeni IPCC senaryoları (RCP'ler) kapsamında olasılıkla 1850- 1900 dönemine göre 1,5°C'yi ve iki yeni senaryoya (RCP6.0 ve RCP8.5) göre muhtemelen 2°C'yi aşacağı tahmin edilmektedir. RCP4.5 senaryosuna göre ise daha yüksek bir olasılıkla küresel yüzey sıcaklığı değişikliği 2°C'yi aşmayacağı öngörülmektedir. 1986-2005 dönemine göre 2016-2035 dönemindeki küresel ortalama yüzey sıcaklığı değişikliği ise olasılıkla 0,3-0,7°C aralığında olacağı tahmin edilmektedir (Türkeş vd., 2013:19).

Şekil 1: IPCC senaryolarına Göre Yüzey Sıcaklığı

Kaynak: Türkeş vd., 2013:19.

IPCC verileri göz önüne alındığında bilim insanlarınca yapılan tahminlere göre küresel ısınmanın etkisiyle içinde bulunduğumuz yüzyılda sağlık, çevre ve ekonomiyle ilgili olmak üzere çok büyük olumsuz etkiler olacağı öngörülmektedir. Bu olumsuz etkiler; biyoçeşitliliğin azalması, milyonlarca insanın kasırga ve sel tehdidi altında bulunması, kuraklaşma, çölleşme, su kıtlığı gibi günümüzde de görülmekte olan ekolojik risk faktörlerinin meydana gelmesidir. Bununla birlikte, küresel iklim değişikliği ile mücadele için gerekli tedbirler alınmadığı takdirde küresel ortalama sıcaklığın 1,5-2 °C'nin üstüne çıkması halinde türlerin yok olması ve ekosistemlerin önemli derecede bozulması tehlikesinin daha somut bir şekilde hissedileceği gibi felaket tahminleri de ileri sürülmektedir (Satır Reyhan ve Reyhan, 2016: 4).

Küresel iklim değişikliğinin işletmelere olan etkilerine baktığımızda ise, doğrudan ve dolaylı birçok etkisi olduğu görülmektedir. Bunlardan bazıları aşağıdaki gibi sayılabilir;

-İşletmelerin faaliyetleri için gerekli doğal kaynaklara ulaşım maliyetlerinde artış,

- Ekosistemlerin bozulması ve biyoçeşitliliğin azalmasına bağlı sürdürülebilirliğin sağlanmasındaki sorunlar,
- Tarım ve hayvancılık sektörlerindeki üretim azalmasına dayalı olarak artan maliyetler,
- Doğal afetlerin artışına bağlı olarak sigorta sektöründe meydana gelen aşırı zararlar ve hastalıklardaki artışa bağlı olarak artan maliyetler (işgücü kaybı ve tedavi giderleri gibi),
- Karbon vergisi gibi ekonomik önlemlerin işletme kârlarına olan olumsuz etkilerdir. (Aliusta vd., 2016:383).

2. Küresel İklim Değişikliği ve Türkiye'nin Durumu

Küresel iklim değişikliğinden en çok etkilenecek bölgeler arasında gösterilmekte olan Akdeniz havzasında yer alan Türkiye risk grubu ülkeler arasında yer almaktadır. İklimde gözlenen ve öngörülen değişiklikler dikkate alındığında Türkiye'nin su kaynaklarının zayıflaması, kuraklık, çölleşme, erozyon, tarımsal üretkenlikte değişiklikler ve ekosistemlerde bozulmalar gibi birçok olumsuzlukla karşı karşıya kalınacağı belirtilmektedir (TBMM, 2008:7).

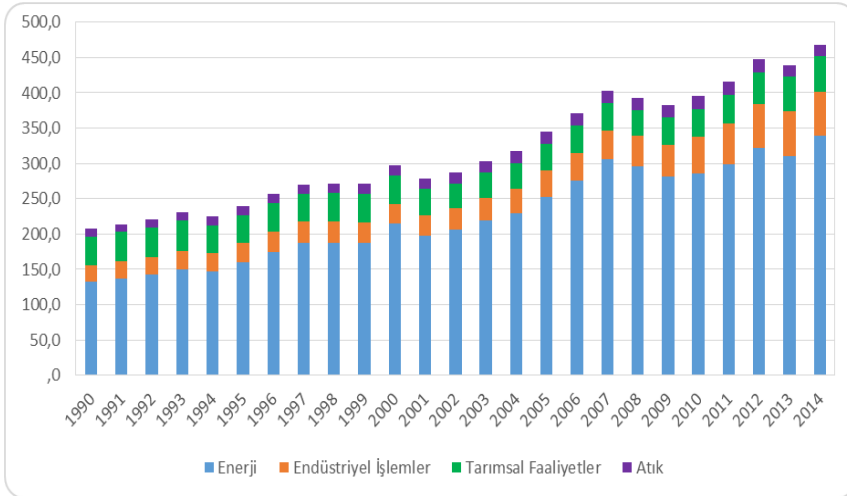
Türkiye, küresel bir sorunla mücadelede gelecek ve çözüm odaklı bir anlayışı benimseyerek 2004 yılında BMİDÇS'ye taraf olmuş ve 2009 yılında da Kyoto Protokolünü imzalamıştır. Türkiye, bir OECD ülkesi olması sebebiyle BMİDÇS kapsamında Ek-1'de yer almaktadır. Halen gelişmekte olan bir ülke olduğu gerçeği göz önüne alınarak özel koşullar tanınmış ve Türkiye Ek-1'de yer almıştır. Bu kapsamda, Türkiye'ye sera gazı azaltım yükümlüğü ile mali destek ve teknoloji transferi sağlama yükümlülüğü verilmemiştir (DSİ, 2010:2). Türkiye'nin Kyoto Protokolü'nün Birinci (2008-2012) ve İkinci (2013-2020) Yükümlülük Döneminde sera gazı emisyon azaltım taahhüdü bulunmamaktadır.

12 Aralık 2015'te İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesine (UNFCCC) taraf 196 ülkeye imzalanan Paris Antlaşmasında ise Türkiye, 2020 yılı sonrası yeni iklim rejiminde, uluslararası finans ve teknoloji desteklerinden yararlanmayı talep etmiştir. Bu talebin ana gerekçesi, sosyo-ekonomik açıdan Türkiye ile benzerlik gösterdikleri halde BMİDÇS Ek-1 dışında yer alan Meksika, Brezilya, Hindistan, Çin, Katar gibi ülkelere sağlanan finansman ve teknolojik yardımlardan Türkiye'nin faydalanamamasıdır. Türkiye'nin tüm girişimlerine rağmen Paris Antlaşmasında bu beklentisini karşılayabilecek hükümlere yer verilmemiştir. Türkiye Paris Antlaşmasının kabulünden önce Eylül 2015'te kesin katkılar için ulusal niyet beyanını (INDC) sunarak sera gazı emisyonlarını 2030 yılına kadar

referans senaryoya göre (1990 yılına göre) %21'e kadar azaltacağını deklare etmiştir (Birpınar, 2016: 4).

Türkiye'nin iklim değişikliği kapsamındaki ulusal vizyonu ise; "iklim değişikliği politikalarını kalkınma politikalarıyla entegre etmiş, enerji verimliliğini yaygınlaştırmış, temiz ve yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımını arttırmış, iklim değişikliğiyle mücadeleye özel şartları çerçevesinde aktif katılım sağlayan ve yüksek yaşam kalitesiyle refahı tüm vatandaşlarına düşük karbon yoğunluğu ile sunabilen bir ülke olmaktadır" (ÇŞB, 2009:8).

Grafik 2'de Türkiye'nin 1990-2014 yılları arası sera gazı salımı gösterilmiştir. Grafik incelendiğinde; sera gazı salınımının yıllar itibariyle artma eğiliminde olduğu görülmektedir. 2014 yılında 467,6 milyon ton CO₂ eşdeğeri sera gazı emisyonu gerçekleşirken, bu emisyonların 85,2'si enerji, %14,6'sı endüstriyel işlemler ve ürün kullanımı, %0,2'si ise tarımsal faaliyetler ve atık kaynaklıdır. Türkiye'nin 2014 yılı toplam sera gazı emisyonu 1990 yılına göre %125 oranında artış göstermiştir. 1990 yılında kişi başı CO₂ eşdeğer emisyonu 3,77 ton/kişi olarak gerçekleşmişken, 2014 yılında %61,3 oranında artarak 6,08 ton/kişi olarak gerçekleşmiştir. Türkiye'nin kişi başına CO₂ eşdeğer emisyonu miktarının diğer ülkelerle karşılaştırıldığında orta düzeyde yer aldığı görülmektedir. Dünya Bankası tarafından yayınlanan global karbon emisyon sıralaması kapsamında Türkiye'nin 2013 yılı kişi başı 4,24 ton CO₂ eşdeğer emisyonuyla 216 ülke arasında 93. sırada yer aldığı görülmektedir (World Bank, 2013).

Grafik 2: Sektörlere Göre Toplam Sera Gazı Emisyonlarının Dağılımı (AKAKDO Hariç- Milyon Ton Co2 Eşdeğeri)

Kaynak: TÜİK, 2016 verileri kullanılarak hazırlanmıştır.

Türkiye'nin sera gazı emisyonunun yıllar itibariyle artışında başta artan nüfus olmak üzere ekonomik kalkınmaya bağlı enerji talebindeki artışın ve sanayi üretiminin etkisi yüksektir. Türkiye'nin ekonomik kalkınma çabalarına bağlı olarak sera gazı salınımlarının önümüzdeki yıllarda da artmaya devam edeceği öngörülmektedir. Bu kapsamda, Türkiye'nin sürdürülebilir kalkınmayı sağlayabilmesi için düşük karbon salınımlı temiz üretim teknolojilerine (çevre dostu teknolojiler) ve yenilenebilir enerji (güneş, rüzgâr enerjisi gibi) kaynaklarına yatırım yapması gerekmektedir. Aynı zamanda halkın çevre duyarlılığını ve farkındalığını arttırmak için çalışmaların yapılması sürdürülebilir kalkınma amacına ulaşmada kritik önemdedir.

3. Kyoto Protokolü Esneklik Mekanizmaları

İnsan kaynaklı çevre sorunlarında karşı kilometre taşı görevi gören ve 1992 yılında Rio'da imzalanan Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesinin amacı; iklim sistemi üzerindeki olumsuz insan kaynaklı sera gazı salınımlarını önleyecek bir düzeyde durdurmayı başarmaktır. Bu amaca, ekosistemlerin iklim değişikliğine doğal bir şekilde adaptasyon sağlamasına ve ekonomik kalkınmanın sürdürülebilir biçimde devamına olanak verecek bir zaman içerisinde ulaşılması gerektiği belirtilmiştir (DSİ, 2010: 1).

Bu amacı gerçekleştirmek üzere ülkelerin sera gazı emisyonlarını (protokol ile belirlenen gazlar: Karbondioksit (CO₂), Metan (CH₄), Diazotmonoksit (N₂O), Hidrofluorokarbonlar (HFC'ler), Perfluorokarbonlar (PFC'ler) ve Sülfür Hekzafluorid (SF₆)) sınırlandırmak ve düzeyini azaltmak amacıyla BMİDÇS kapsamında ikinci önemli anlaşma olan Kyoto Protokolü 1997 imzalanmıştır. Gezegenimizin önemli bir sorunu olan küresel ısınmayla mücadelede önemli adımlar olan bu anlaşmalara imza atan ülkeler bir taraftan önemli yükümlülükler altına girerken diğer taraftan alacakları önlemlerle sürdürülebilir kalkınmayı sağlayacak olmaları gelecek için olumlu bir durumdur.

Protokolün 2008-2012 yıllarını kapsayan birinci taahhüt döneminde sera gazı emisyonlarının 1990 yılındaki seviyenin %5 altına düşürülmesi hedeflenmiştir. Bu genel hedefe ulaşmak için taraf olan ülkeler, müzakereler sonucunda farklı oranlarda sera gazı emisyon azaltımı/sınırlandırması yükümlülükleri üstlenmişlerdir. Protokolün ikinci taahhüt dönemini oluşturan "Doha Değişikliği" ile ilk taahhüt döneminden farklı olarak, Ek-B listesinde bulunan tarafların emisyonlarını 2020 yılında 1990 yılına göre en az %18 azaltması kararlaştırılmıştır. Bu kararın yürürlüğe girebilmesi için

144 tarafın değişikliği onaylaması gerekmektedir. ABD, Japonya, Rusya ve Yeni Zelanda ikinci taahhüt döneminde yer almamışlardır (TDİB).

Tablo 1: BMİDÇS ve Kyoto Protokolü'nde Ülke Sınıflandırmaları

Belge	Listeler	Ülkeler	Sorumluluklar
BMİDÇS	Ek-1	OECD + AB + PEGSÜ (41 ülke) Türkiye (Özel şartları tanınarak)	Emisyon Azaltımı, Tarihsel Sorumluluk (Sanayileşmiş Ülkeler)
	Ek-2	OECD + AB-15 (24 ülke) Türkiye (hariç)	Teknoloji Transferi ve Mali Destek Sağlamak (Zengin Ülkeler)
	Ek-1 Dışı	Diğer Ülkeler (Çin, Hindistan, Pakistan, Meksika, Brezilya, ...)	Yükümlülükleri yoktur.
Kyoto Protokolü	Ek-B	Ek-1 Ülkeleri (27 ülke) Türkiye ve Belarus dışındaki BMİDÇS Ek-I Listesi (Türkiye ve Belarus KP'nin kabul edildiği tarihte BMİDÇS'ye taraf değillerdi.)	1. Taahhüt dönemi:2008-2012 arası dönem için 1990 seviyesine göre sera gazı emisyonlarında %5 oranında azaltım. 2.Taahhüt dönemi: 2013-2020 dönem için 1990 seviyesine göre sera gazı emisyonlarında %18 oranında azaltım.

Kaynak: Çevre ve Orman Bakanlığı, 2008:7.

Kyoto Protokolü ile ülkelerin sera gazı emisyonunu azaltma hedefine ulaşmalarını sağlamada proje temelli ve piyasa temelli olmak üzere mekanizmalar geliştirmiştir. Temiz Kalkınma (Clean Development Mechanism-CDM) ve Ortak Yürütme Mekanizması (Joint Implementation-JI) proje temelli olup, Emisyon Ticareti (Emission Trading-ET) ise piyasa temellidir. Söz konusu mekanizmaların amacı (ÇŞB, 2012:11);

- Teknoloji transferi ve yatırım aracılığıyla sürdürülebilir kalkınmayı özendirmek,
- Ülkelerin Kyoto hedeflerini gerçekleştirmelerinde mali etkin yolla sera gazı salınımlarını azaltmalarına veya atmosferden uzaklaştırmalarına yardımcı olmak,
- Özel sektörü ve gelişmekte olan ülkeleri emisyon azaltım çabalarına katkı vermeleri için teşvik etmektir.

Esneklik mekanizmalarına katılım koşulları ise şöyledir (ÇOB, 2008:18-19);

- Protokolün Ek-B listesinde yer alan ülkenin Tahsislendirilmiş Emisyon Miktarını (AAU) CO₂ eşdeğeri cinsinden hesaplanmalı,

- Ulusal sınırları kapsamında sera gazı emisyonlarının tahminine yönelik ulusal bir sistem kurulmalı,
- Esneklik Mekanizmaları kapsamındaki projeler sonucunda meydana gelecek emisyon değerleri belirlenmeli ve emisyon değişimini kayıt altına alacak ve izleyecek bir ulusal kayıt sistemi kuralmalı, bilgiler her yıl düzenli olarak Sekreteryaya iletmelidir.

Tablo 2'de esneklik mekanizmaları bilgileri özetlenmiştir.

Tablo 2: Kyoto Protokolü Esneklik Mekanizmaları

Mekanizma Türü	Kyoto Protokolü Maddesi	Katılımcı Ülkeler		Geçerli Karbon Birimi
		Yatırımcı (Alıcı)	Ev sahibi (Satıcı)	
Temiz Kalkınma Mekanizması (CDM)	12. Madde	Ek-B Ülkeleri	Ek-I Dışı Ülkeler	Sertifikalandırılmış Emisyon (Salım) Azaltımı (CER)
Ortak Yürütme (JI)	6. Madde	Ek-B Ülkeleri		Emisyon Azaltım Birimi (ERU)
Emisyon Ticareti (ET)	17. Madde	Ek-B Ülkeleri		Tahsislendirilmiş Miktar Birimi (AAU)

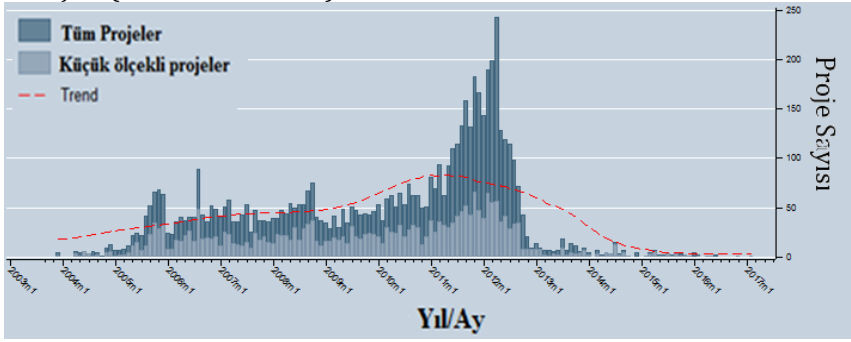
Kaynak: ÇOB, 2008: 18.

3.1. Temiz Kalkınma Mekanizması

Temiz Kalkınma Mekanizmasına (CDM) göre, Kyoto Protokolü'nün EK-B listesinde yer alan sera gazı emisyon azaltım hedefi bulunan EK-1 ülkesi, azaltım hedefi olmayan EK-1 dışı az gelişmiş ülkeyle projeler yapabilecek ve böylelikle sera gazı emisyon azaltımı gerçekleştirilecektir. Projeye EK-1 ülkesi azaltılan emisyon miktarına göre Sertifikalandırılmış Emisyon Azaltım Kredisi (Certified Emission Reductions- CER) elde edecek ve kendi emisyon azaltım hedefinden bu miktarda düşme yapacaktır.

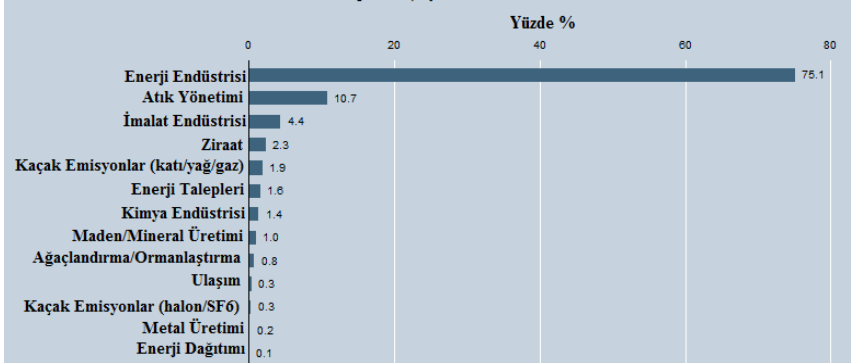
Proje sahibi ülke az gelişmiş ülkelerde yatırım maliyetleri daha düşük olduğundan maliyet avantajı elde edecek, az gelişmiş ülke ise, hem daha yeni teknoloji elde etmiş olacak hem de doğrudan yabancı sermaye yatırımı sağlamış olacaktır. Protokol kapsamında gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkeler arasındaki en somut işbirliği alanlarından birisini oluşturan Temiz Kalkınma Mekanizması (CDM), aynı zamanda, kapsadığı proje sayısı, hedeflediği sera gazı tasarruf potansiyeli, oluşturduğu kurumsal işleyişi açılarından değerlendirildiğinde en popüler ve gelişmiş esneklik mekanizmasıdır (Gündoğan vd., 2015:139).

Temiz Kalkınma Mekanizması proje aşamaları ise şöyledir: 1-Proje dizaynı 2- Ülke Onayı 3-Tasdik etme 4-Kayıt olma 5-İzleme 6-Doğrulama 7-CER ihracı. Temiz Kalkınma Mekanizması kapsamında 2017 Haziran ayı sonu itibariyle toplam 7.962 proje kayıt altına alınmış bu projelerin 3.183 adedi küçük ölçekli, 4.779 adedi büyük ölçeklidir. Proje sayılarının yıllar bazında dağılımı incelendiğinde en fazla projenin 2012 yılında yapıldığı ve 2013 yılından itibaren proje sayılarında önemli bir düşüşün olduğu görülmektedir (Grafik 3). Projelerin sektörel dağılımını gösteren Grafik 4 incelendiğinde; %75,1 ile enerji endüstrisi ilk sırada yer alırken %10,7 ile atık yönetimi ikinci sırada ve %4,4 ile imalat endüstrisi üçüncü sırada yer almıştır (UNFCCC, 2014:7).

Grafik 3: Temiz Kalkınma Mekanizması Proje Sayıları

Kaynak: UNFCCC, 2017.

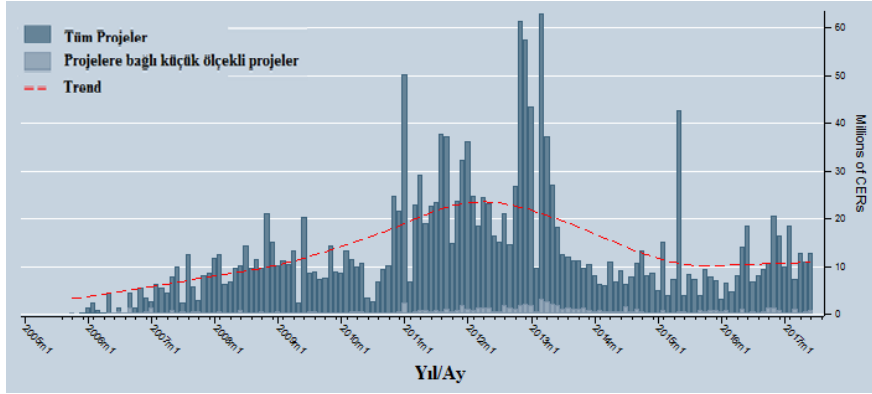
Grafik 4: Temiz Kalkınma Mekanizması Projelerin Sektörel Dağılımı

Kaynak: UNFCCC, 2017.

Grafik 5'de yer alan CER ihracı incelendiğinde, 2017 yılı Haziran ayı sonu itibariyle ise 1,753 milyar büyük ölçekli, 0,088 milyar küçük ölçekli projeden olmak üzere yaklaşık 1,842 milyar CER ihracı gerçekleşmiştir. Yıl bazında bakıldığında ise, 2013 yılında en fazla CER ihracının gerçekleştiği, eğilim olarak da 2006-2013 yılları

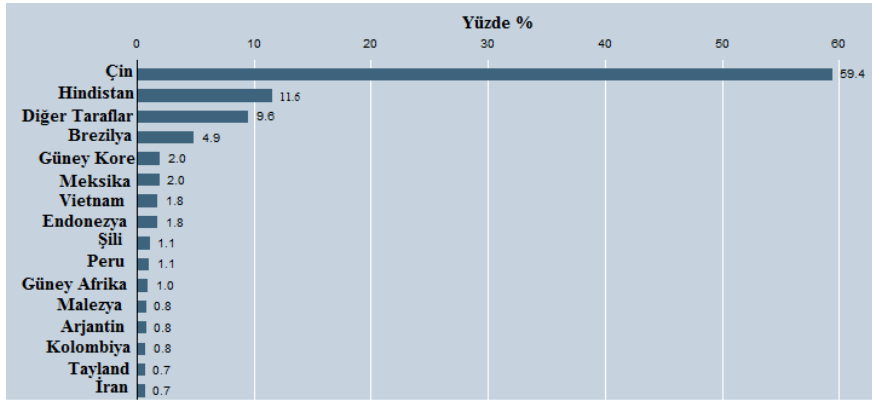
Sürdürülebilirlik Kapsamında Kyoto Protokolü Esneklik Mekanizmaları ve Türkiye'nin Durumunun İncelenmesi

arasında artma trendi görülürken, 2014 yılından sonra düşüşe geçiş olduğu görülmektedir. Projelerin yapıldığı ev sahibi ülkelerden beklenen CER'lerin sıralamasına bakıldığında ise %59,4 ile Çin 1. sırada iken, %11,5 ile Hindistan 2. sırada yer almıştır (Grafik 6).

Grafik 5: CER İhraçları

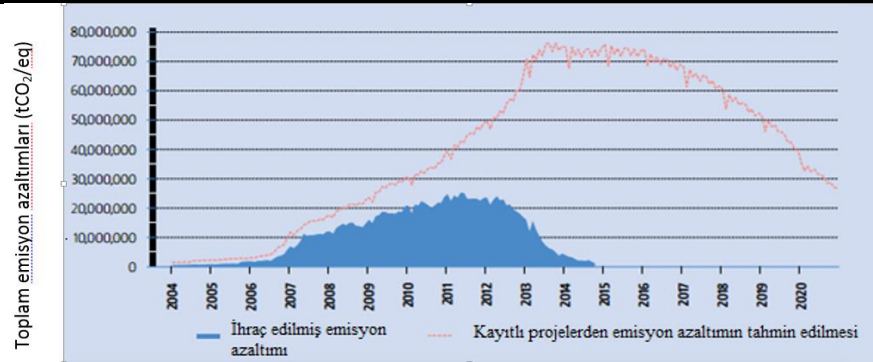
Kaynak: UNFCCC, 2017.

Grafik 6: Ev Sahibi Ülke Tarafından Kaydedilen Projelerden Beklenen CER'lerin Dağılımı (2017 Haziran %)

Kaynak: UNFCCC, 2017.

Temiz kalkınma mekanizmasından sağlanan 2004-2014 dönemi aktüel emisyon azaltımı ise 1,5 gigaton'un üzerindedir (Grafik 7). Gelecek yıllarda daha yüksek bir emisyon azaltımı sağlanacağı tahmin edilmektedir (UNFCCC, 2014:4).

Grafik 7: Temiz Kalkınma mekanizmasından Sağlanan Aktüel ve Potansiyel Emisyon Azaltımı

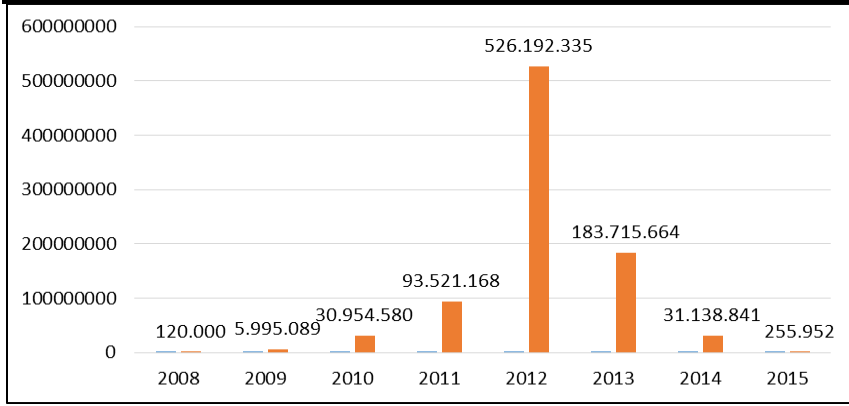
Kaynak: UNFCCC, 2014:4.

3.2. Ortak Yürütme Mekanizması

Ortak Yürütme Mekanizması projeleri ile sadece EK-1 ülkeleri (azaltım hedefi olan) arasında yapılmakta ve sera gazı azaltımı sonucunda elde edilen Emisyon Azaltım Birimi (ERU) kredisinin yatırımcı tarafından kullanılmasına izin verilmektedir (Mercan, 2013: 78). Ortak yürütme projelerinde motivasyon noktası ise iki taraftan birinin bulunduğu ülkede (ev sahibi ülke) sera gazı azaltım maliyetinin daha düşük olmasıdır. Örneğin, Ukranya'da yapılacak bir proje Almanya'da yapılacak projeden daha az maliyetli olduğunda, Almanya projeyi Ukranya'da yaparak daha düşük maliyetle yükümlülüğünü yerine getirebilme imkanına kavuşmaktadır (Akkaya ve Uzar, 2012:68). Bu esneklik mekanizmasının uygulanmasında, sera gazı azaltım yükümlülüğü bulunan iki Ek-B ülkesi yer aldığı için sera gazı tasarruflarının çok daha ayrıntılı bir şekilde hesaplanması ve kayıtlara geçirilmesi gerekmektedir (Gündoğan vd., 2015:139).

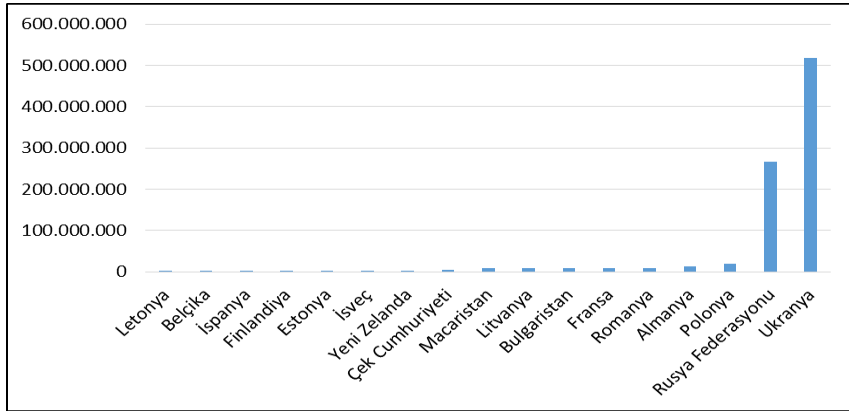
UNFCC sayısında yer alan son verilere göre 2015 yılı sonu itibarıyla toplam 871.893.629 ERUs elde edilmiştir. Grafik 8'de ERUs'ların yıllar itibarıyla dağılımı incelendiğinde genel olarak dalgalı bir eğilim gösterdiği ve 526.192.335 ERUs ile 2012 yılında en yüksek seviyesine ulaştığı görülmektedir. Projeye ev sahipliği yapan ülkeleri karşılaştırdığımızda ise 517.377.636 ERUs ile Ukranya birinci sırada, 266.214.900 ERUs ile Rusya Federasyonu ikinci sırada ve üçüncü sırada ise 20.057.876 ERUs ile Polonya yer almaktadır (Grafik 9).

Sürdürülebilirlik Kapsamında Kyoto Protokolü Esneklik Mekanizmaları ve Türkiye'nin Durumunun İncelenmesi

Grafik 8: Yıl Bazında Emisyon Azaltım Birimleri (ERUs)

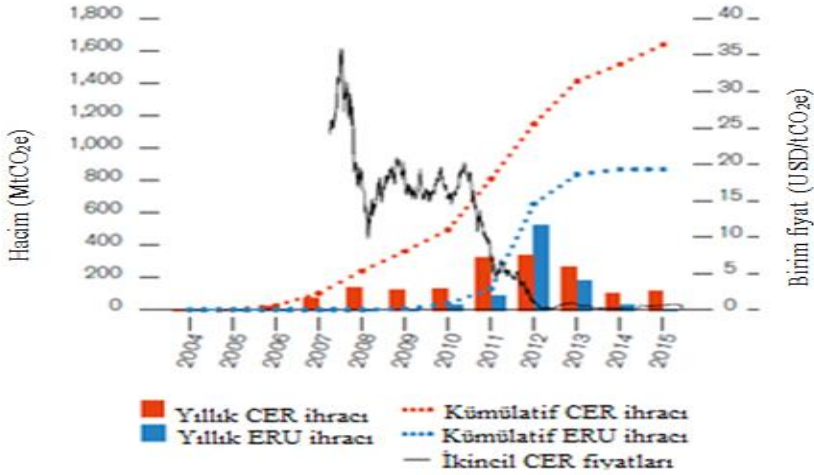
Kaynak: UNFCCC, 2016 verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Grafik 9: Ülke Bazında Emisyon Azaltım Birimleri (ERUs)

Kaynak: UNFCCC, 2016 verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Dünya Bankası 2016 raporuna göre 2004-2015 dönemine ait Temiz Kalkınma Mekanizması (CDM) ve Ortak Yürütme (JI) projelerinden sağlanan kredilerin hacim ve fiyatları incelendiğinde; CER ihraç hacminin JI ihraçlarından oldukça yüksek olduğu, CER ihraç hacimlerinin en yüksek olduğu yılların 2011-2012 olduğu, JI ihracının ise 2012 yılında pik yaptığı görülmüştür. İkincil CER birim fiyatının ise yaklaşık 35 USD/tCO₂e ile 2007 yılında en yüksek seviyesini gördüğü, işlem hacminin yüksek olduğu 2011 ve 2012 yıllarından itibaren CER birim fiyatlarında ciddi düşüşlerin olduğu görülmektedir (Grafik 10).

Grafik 10: CER ve ERU İhraçları ve CER Fiyatları

Kaynak: World Bank, 2016: 38.

3.3. Emisyon Ticaret Sistemi

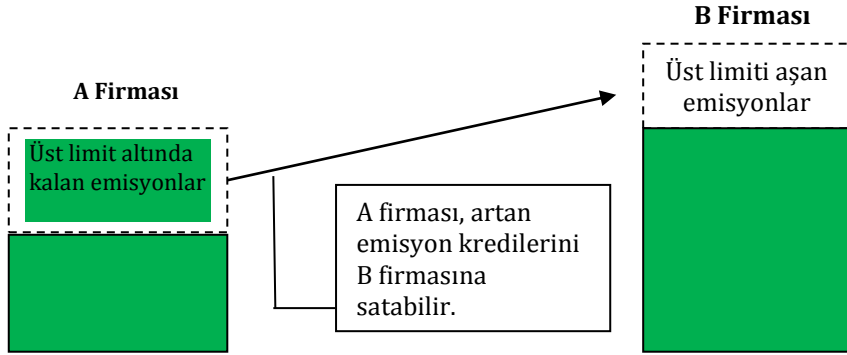
Kyoto Protokolün piyasa temelli esneklik mekanizması olan Emisyon ticareti, insan faaliyetleri sonucunda meydana gelen sera gazı salınımlarının azaltılmasında toplam emisyon azaltım maliyetinin düşürülmesi amacıyla faydalanılan bir mekanizmadır. Emisyon Ticaret Sisteminde, taahhüt edilen emisyon miktarından daha fazla azaltım yapan Ek-1 ülkesi (azaltım hedefi olan Protokolün Ek-B'de yer alan), emisyonundaki bu ilave azaltımı bir başka ülkeye satabilmektedir (ÇOB, 2008:17). Kyoto Protokolünde emisyon azaltım hedefi olan EK-B ülkelerinin Kyoto dönemi için salım yapabileceği maksimum miktarı gösteren toplam "Tahsislendirilmiş Emisyon Miktarı" (Assigned Amount-AA) belirlenir. Bu belirlenen hedefin altında ya da üstünde sera gazı salımı gerçekleştiren ülkeler arasında "Tahsislendirilmiş Miktar Birimi" (Assigned Amount Unit-AAU) ticareti yapılır (Mercan, 2013: 94).

Emisyon ticaretinde, ticarete konu varlıklar ise emisyon sertifikalarıdır. Emisyon sertifikası, belirli bir zaman diliminde, belirlenmiş olan sera gazlarının sayısal olarak belirlenmiş miktarlarının salınması hakkı veya proje faaliyetleri (Temiz Kalkınma Mekanizması ve Ortak Yürütme) sonucu elde edilen salınım azaltımı miktarının karşılığıdır (Arı, 2010: 55).

Emisyon ticaretinin temelini kirletme hakları olan emisyon permileri oluşturmaktadır. Firmaların emisyon permileri/kirletme haklarının belirlenmesinde öncelikle ilgili devlet kurumu tarafından belirli bir bölgedeki maksimum kirletme hakkı yani toplam emisyon

permisi tespit edildikten sonra bu toplam miktar seçilen mekanizma doğrultusunda firmalara ya ücretsiz (geçmiş emisyon verileri baz alınır) olarak ya da açık arttırma usulüyle verilmektedir. Optimum toplam kirletme hakkının toplam marjinal kirlilik azaltım maliyetlerinin (MAC), kirliliğin meydana getirdiği Marjinal Zarar Maliyetine (Marginal Damage Cost-MDC) eşit olduğu noktada belirlenmesi gerekmektedir. Ancak genel olarak uygulamada hesaplamaların sağlıklı olarak hesaplamının getirdiği işlem maliyeti yüksek olması nedeniyle toplam permi/kirlilik oranı, ilgili devlet kurumundaki bilgiler yardımıyla belirlenmektedir (Özdan, 2014: 81-82).

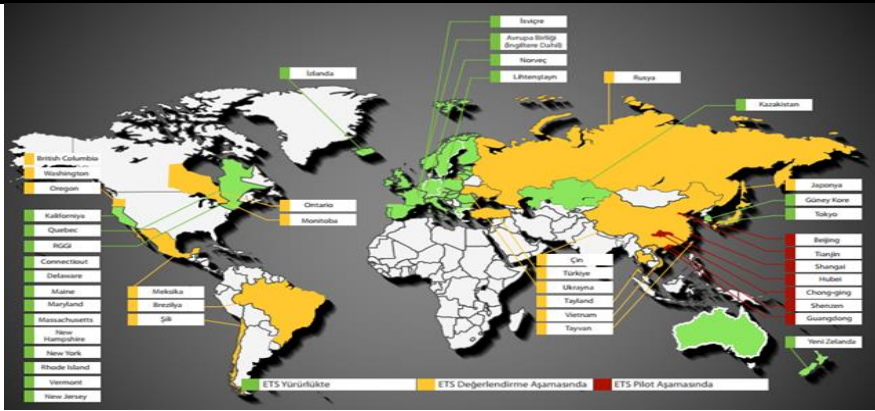
Sistem, belirlenen limitten daha fazla sera gazı salınım yapanlara bedelini ödetirken, daha az salınım yapanlara ise ticaretini yapma fırsatını vermektedir (Şekil 2). Emisyon ticareti ile çevreyi kirletmenin karşılığı olarak fiyatlandırılarak sera gazı emisyon azaltımının en düşük maliyetle ve etkin bir biçimde yapılmasına fırsat verilmektedir. Böylelikle, yükümlülük sahiplerine sera gazı azaltma seçenekleri sunulurken maliyet etkinliği ile kaynakların en iyi şekilde kullanımı sağlanmaktadır.

Şekil 2: Emisyon Ticareti

Kaynak: ÇOB, 2011: 13.

Konunun daha iyi anlaşılması sağlamak için bir örnek yardımıyla emisyon ticareti açıklayalım. Örneğin, sera gazlarını 20€/ton ve 35€/ton maliyetlerine azaltan iki işletme olsun. İkinci işletme ton başına azaltım maliyeti daha yüksek olduğu için ilk tesise 20€/ton ödeyerek ilk işletmenin fazladan sera gazı emisyonu azaltımını sağlayarak kazanılan kredileri kullanabilmektedir. Böylelikle, ikinci işletme 35€/ton yerine 20€/ton maliyetle, diğer bir deyişle daha az maliyetle yükümlülüklerini yerine getirmiş olmaktadır (ÇOB, 2011: 13).

Şekil 3: Dünya Üzerindeki Aktif, Planlanan ve Yakın Gelecekte Olası Emisyon Ticareti Sistemleri

Kaynak: ÇŞBb: 5 ve World Bank, 2016: 12.

Şekil 3'de yer alan harita incelendiğinde; emisyon ticareti sisteminin Avrupa Birliği ülkelerinde, ABD'nin bazı eyaletlerinde, Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda, Kazakistan, Güney Kore ve Japonya'da uyguladığı, Türkiye'nin de yer aldığı bir çok ülkede değerlendirme aşamasında olduğu görülmektedir. Yürürlükte olan emisyon ticaret sistemlerine ilişkin bilgiler Tablo 3'te verilmiştir:

Tablo 3: Emisyon Ticaret Sistemleri

Emisyon Ticareti Sistemleri	Açıklama
AB Emisyon Ticaret Planı (AB ETS)	28 ülke, 14000'den fazla tesisi içermektedir.
Avrupa Çevre Ajansı (EEA) ülkeleri emisyon ticaret planları	Norveç, İzlanda ve Lihtenştayn Ülkelerini içermektedir.
İsviçre Emisyon Ticaret Planı	450 şirket dahildir.
Kazakistan cap-and-trade Planı	178 şirket, 150 MtCO _{2e} emisyon azaltım
Güney Kore cap-and-trade Sistemi	525 şirketi kapsamaktadır ve 550 MtCO _{2e} civarında emisyon azaltım
Quebec'in cap-and-trade Planı	80 sanayi sitesi dahildir.
Avustralya Karbon Fiyatlandırma Mekanizması	350 şirket, toplam 285 MtCO _{2e} emisyon azaltım
Yeni Zelanda Emisyon Ticaret Planı	81,1 MtCO _{2e} emisyon azaltım
Tokyo cap-and-trade Planı	Yaklaşık 1300 kuruluş dahildir, 67,3 MtCO _{2e} emisyon azaltım
Havacılık Emisyon Ticaret Planı (ETS)	Dünyada 100 devletin katıldığı, 1.300 uçak operatörü dahil olduğu AB tarafından işletilen plandır.
CDM-JI Proje Veri Tabanı	100'den fazla ev sahibi ülkede geliştirilen yaklaşık 12.000 CDM projesi ve 18 ülkede gerçekleştirilen 800 JI projesini içermektedir.
İngiltere'nin CRC (Karbon Azaltım	Tüm faaliyet alanlarından 2000'den fazla

Sürdürülebilirlik Kapsamında Kyoto Protokolü Esneklik Mekanizmaları ve Türkiye'nin Durumunun İncelenmesi

Taahhüdü Enerji Verimliliği Programı	şirketin dahil olduğu sistemdir.
Bölgesel Sera Gazı Girişimi (RGGI)	9 ABD Eyaleti, yaklaşık 200 tesis (elektrik santrali) içermektedir.
Kaliforniya cap-and-trade Planı	500'den fazla enerji santrali ve işletmeyi içermektedir.
Batı İklim Girişimi (Western Climate Initiative, WCI)	Amerika'nın on eyaleti ve Kanada arasında uygulamaya konulmuştur.
Japonya Gönüllü Emisyon Ticaret Planı (Japan Voluntary Emission Trading Scheme (JV ETS))	300 şirketi kapsamakta ve 2005 yılından bu yana uygulanmaktadır.

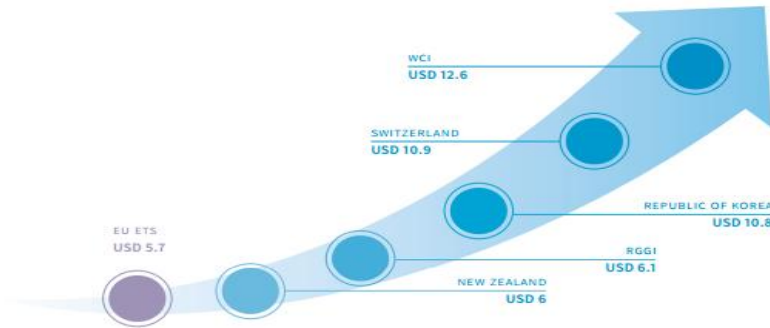
Kaynak: Carbonmarketdata, 2017 ve Mercan, 2013:93.

Emisyon ticareti kapsamında Tahsislendirilmiş Miktar Birimi (AAU- Assigned Amount Unit) dışında her biri 1 ton CO₂ eşdeğeri olarak aktarılacak diğer birimler ise şöyledir;

- Uzaklaştırma Birimi (Removal Unit-RMU): Arazi kullanımı, arazi kullanım değişikliği ve ormancılık (LULUCF) temelli faaliyetlerden (örneğin, ağaçlandırma) elde edilenlerdir. Emisyon
- Azaltım Birimi (Emission Reduction Unit-ERU): Bir ortak yürütme (joint implementation) projesinden elde edilenlerdir.
- Sertifikalandırılmış Emisyon Azaltım (Certification Emissions Reduction-CER): Temiz Kalkınma Mekanizması (CDM) faaliyetlerinden elde edilenlerdir (UNFCCC, 2010).

Onaylanan bir projeden elde edilen salınım hakkının emisyon ticaretine konu edilebilmesi için ilgili birimlere dönüştürülmesi gerekmektedir (Tunahan, 2010:203).

2016 yılı emisyon ticareti piyasalarındaki ton başına karbon fiyatlarına bakıldığında ise Avrupa Birliği Emisyon Ticareti Sisteminin (EU ETS) \$5,7 ile en düşük, Batı İklim Girişiminin (WCI) \$12,6 ile en yüksek seviyede olduğu görülmektedir.

Şekil 4: Avrupa ETS'nin Karbon Fiyatlarının Diğer ETS'lerle Karşılaştırılması (Nisan, 2016)

Kaynak: ICAP, 2017: 11. (EU ETS: Avrupa Birliği ETS, WCI: Batı İklim Girişimi (Western Climate Initiative), RGGI: Bölgesel Sera Gazı Girişimi (Regional GreenHouse Gas Initiative))

3.3.1. Küresel Karbon Piyasaları

Emisyon ticaret sistemi ile karbonun bir emtia olarak alınıp satıldığı bir piyasa oluşmuştur. Bu piyasalar, karbondioksit gazının başlıca sera gazı olması ve diğer sera gazlarının da karbon eşdeğeri olarak dönüştürülmesinden dolayı Karbon Piyasaları olarak adlandırılmaktadır. Karbon piyasası, sera gazı azaltımı karşılığında elde edilen karbon kredilerinin diğer bir deyişle karbon sertifikalarının alınıp satıldığı piyasalardır (ÇŞB, 2012: 11). Karbon piyasaları, varlık türüne, zorunluluğa, sözleşme şekline, hacme ve kapsama göre kategorize edilmektedir.

Varlık türüne göre karbon piyasaları, sera gazı azaltım projelerinden oluşan proje bazlı işlemler ve düzenleyici otoritece oluşturularak tahsis edilen salım tahsisatlarından meydana gelen tahsisat bazlı işlemler olarak ikiye ayrılmaktadır.

Zorunluluğa göre ise BMİDÇS'ne dayanan ve sözleşme kapsamında yükümlülük alan piyasa katılımcıların olduğu zorunlu ve ilgili sözleşmeye dayanmayan, genellikle küçük çaplı projelerin yer aldığı, yalnızca bağımsız denetim tarafından değerlendirilerek doğrulanmış projelerin işlem gördüğü gönüllü karbon piyasaları olarak ikiye ayrılmaktadır (Tunahan, 2010:206). Gönüllü piyasalarda projelerden elden birimler Doğrulanmış Salım Azaltımları (Verified Emissions Reductions – VERs) olarak adlandırılmakta ve bu birimler işleme konu olmaktadır.

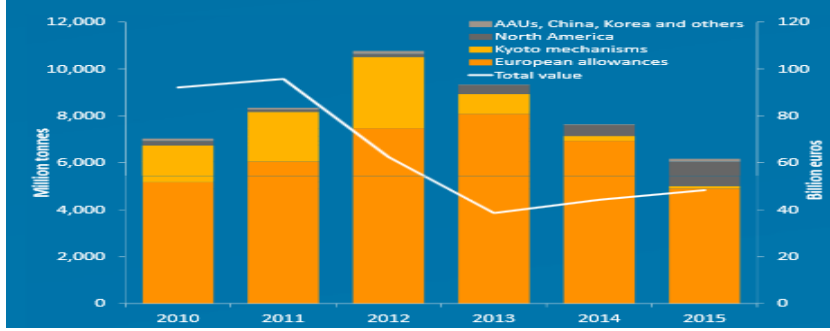
Gönüllü karbon piyasası bireylerin, kurum ve kuruluşların, firmaların, sivil toplum örgütlerinin faaliyetleri sonucu oluşan sera gazı emisyonlarını gönüllü olarak azaltmalarını ve denkleştirmelerini kolaylaştırmak amacıyla oluşturulan, katılım için sınırlamanın olmadığı, devletlerin belirlediği politikalar ve hedeflerden bağımsız olarak gönüllülük esasına göre işleyen piyasalardır. Gönüllü bir standart çerçevesinde kazanılmış emisyon azaltımları sonucu oluşturulan karbon sertifikalarının ticareti yapılmaktadır (ÇOB, 2011: 13-14).

Sözleşme şekline göre karbon piyasaları; ağırlıklı olarak AB Emisyon İzini (EUA) sertifikalarının işlem gördüğü spot ticaret, genellikle EUA ve CER sertifikalarının işlem gördüğü future işlemleri ve opsiyon işlemlerini kapsamaktadır. Bu finansal ürünler, organize

borsaların yanı sıra tezgâh üstü (OTC-Over The Counter) piyasalarda da işleme konu olabilmektedir.

Hacme göre piyasaları büyük işlemlerin yapıldığı toptan ve daha küçük işlemlerin yapıldığı perakende karbon piyasaları olarak ikiye ayrılmaktadır. Ayrıca kapsama göre ulusal ve uluslararası piyasalar olarak ayrılmaktadır (Çelikkol ve Özkan, 2011: 207, 209).

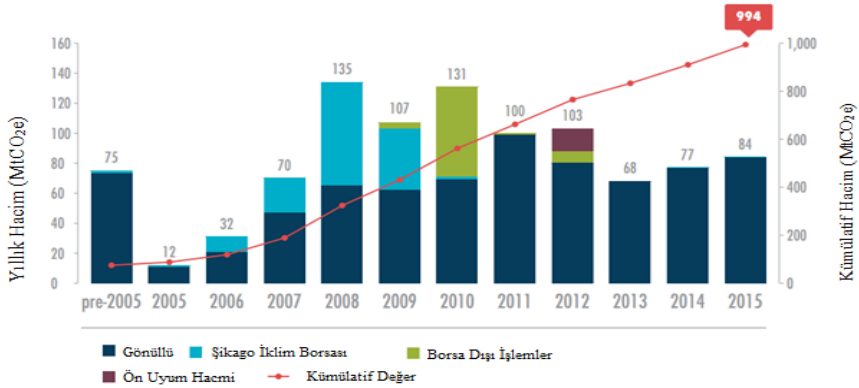
Küresel karbon ticaret hacmine bakıldığında ise 2015 yılına göre 2016'da %4 düşüş ile 6,0 milyar ton CO₂e'ye gerilerken, piyasanın toplam değeri %31 düşerek 34 milyar € (35.8 milyar \$) seviyesine gerilemiştir (Carbon-pulse, 2017). Grafik 11'de görüldüğü üzere karbon piyasalarında 2011 yılından itibaren toplam değerinde genelde düşüş eğilimi görülmektedir, en düşük değer 2013 yılında gerçekleşmiştir. En yüksek işlem hacmi ise 2012 yılında gerçekleşmiştir.

Grafik 11: Küresel Karbon Piyasaları Ticaret Hacmi ve Değeri (2010-2015 Yılları)

Kaynak: Thomson Reuters, 2016:1.

Gönüllü karbon piyasalarının trendine bakıldığında (Grafik 12) ise 2005-2008 (2008 yılı 135 MtCO₂e değeri en yüksek işlem hacmin görüldüğü yıl) yılları arasında işlem hacminde ciddi bir artış eğilimi görülürken, 2009-2015 yılları arasında iniş ve çıkışların yer aldığı dalgalı bir seyrin olduğu, 2013 yılında 2012 yılına göre yaklaşık %34'lük bir düşüş gerçekleştiği görülmektedir. 2015 yılında ise 2014 yılına göre işlem hacminde %9'luk bir artış gerçekleşmiş ancak değerinde %7'lik gerileme ve ortalama fiyatta %13'lük bir düşüş yaşanmıştır.

Grafik 12: Gönüllü Karbon Piyasaları İşlem Hacimleri

Kaynak: Hamrick ve Goldstein, 2016: 2.

4. Kyoto Esneklik Mekanizmaları Açısından Türkiye'nin Durumu

Türkiye daha önce de belirtildiği üzere BMİDÇS Ek-1'de yer alması nedeniyle Temiz Kalkınma Mekanizması (CDM) projelerine ev sahipliği yapamamaktadır. Kyoto Protokolü Ek-B Listesi'nde olmadığından dolayı emisyon azaltım hedefi belirlemediği için de esneklik mekanizmalarında yatırımcı olarak (mali destek ve teknoloji transferi sağlama) yer alma zorunluluğu bulunmamaktadır (ÇOB, 2008: 37). Ancak, Kyoto Protokolü mekanizmalarından bağımsız olarak işleyen çevresel ve sosyal sorumluluk ilkesi çerçevesinde kurulmuş gönüllü karbon piyasasına yönelik projelere 2005 yılından bu yana ev sahipliği yapmaktadır.

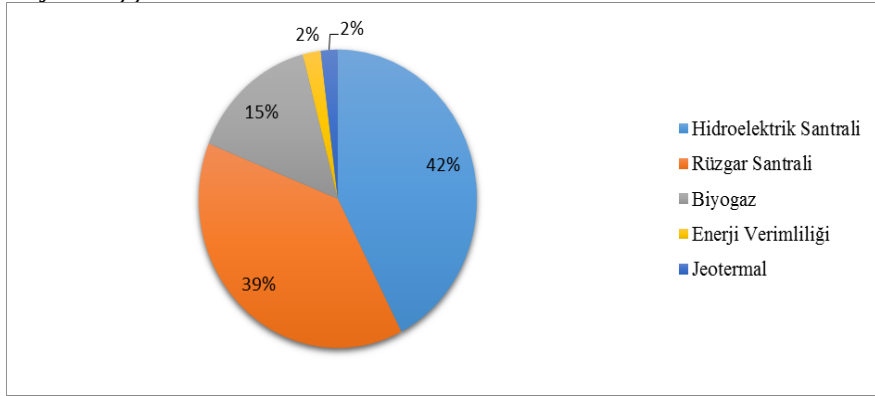
Karbon piyasaları, Türkiye'nin sera gazı emisyon azaltma hedeflerini maliyet etkin bir şekilde gerçekleştirerek küresel iklim değişikliği ile mücadele etmede yardımcı olacak önemli bir politika aracıdır (MIDSEFF). Gönüllü karbon piyasası, dünya karbon piyasasında işlem hacmi açısından çok küçük bir yüzdeyi temsil etmesine rağmen bu piyasalarda işlem yapan Türkiye'nin deneyim sağlaması açısından önemli bir fırsat olarak görülmektedir (ÇŞBa).

Çevre ve Şehircilik Bakanlığının en son yayınladığı veriler doğrultusunda 2014 yılı itibariyle Gönüllü Karbon Piyasasında işlem gören 308 adet proje bulunmaktadır (Tablo 4). Söz konusu projelerin yıllık olarak 20 Milyon tCO₂ eşdeğerinin üzerinde sera gazı emisyon azaltımı sağlaması tahmin edilmektedir (ÇŞBa). Yapılan projelerin %81'i yenilenebilir enerji kaynakları altında gerçekleştirilmiştir (Grafik 13).

Tablo 4: Türkiye'deki Gönüllü Karbon Piyasası Kapsamındaki Sektörel Projeler (2014)

Proje Türü	Proje Sayısı	Emisyon Azaltım Miktarı (ton)
Hidro-elektrik Santrali	159	8.747.634
Rüzgar Santrali	106	7.951.391
Biyogaz	27	3.069.273
Enerji Verimliliği	10	432.081
Jeotermal	6	405.309
TOPLAM	308	20.605.688

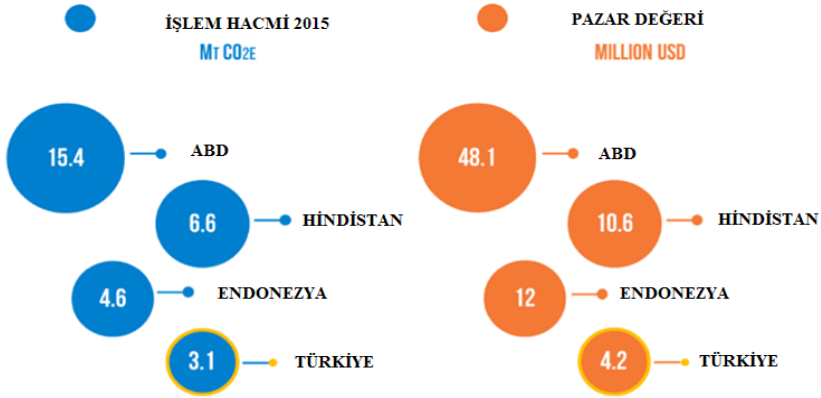
Kaynak: ÇŞBa.

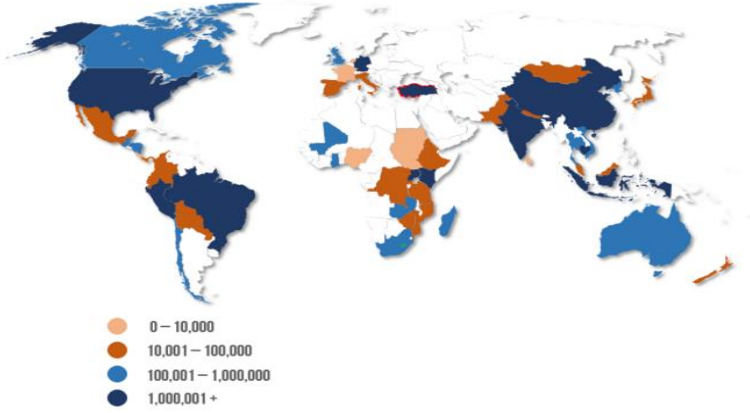
Grafik 13: Türkiye'deki Gönüllü Karbon Piyasası Kapsamındaki Sektörel Projelerin Yüzdesel Dağılımı

Kaynak: ÇŞBa verilerinden hazırlanmıştır.

2015 yılı itibariyle gönüllü karbon piyasalarında Türkiye'nin ev sahipliği yaptığı projelerin değeri 4,2 milyon USD, işlem hacmi 3,1 MtCO₂e'dir (Şekil 5). Ülkeler bazında bakıldığında ise Türkiye'nin işlem hacminin yüksek seviyede (1 milyon seviyesinin yukarısında olan ülkeler arasında) olduğu görülmektedir (Şekil 6).

Şekil 5: Gönüllü Karbon Piyasalarında Türkiye'nin Durumu
Kaynak: MIDSEFF

Şekil 6: Ülkeler Bazında Gerçekleştirilen Gönüllü Karbon İşlemleri Hacmi (2015-USD)
Kaynak: MIDSEFF

Türkiye, Emisyon Ticaret Sisteminin kurulması ile ilgili çalışmalara ise 2006 yılında başlamıştır. 2011-2023 dönemini kapsayan ilk İklim Değişikliği Ulusal Eylem Planında (İDEP) ise 2015 yılına kadar ulusal karbon piyasasının kurulması için amaçlar ve hedefler sunulmuştur (ÇYGM, 2012:7). İstanbul Uluslararası Finans Merkezi Stratejisi ve Eylem Planının da 33. Eylem olarak 2012-2015 yılları arasında Karbon Piyasası oluşturularak karbon ve sera gazı salım ticaretine başlanacağı ve bu araçlara dayalı türev ürünler geliştirileceği belirtilmiştir (DPT, 2009: 34). 25.02.2012 tarih ve 28215 sayılı Resmi gazete yayımlanan 2012-2023 dönemi kapsayan Enerji Verimliliği Strateji Belgesiyle de enerji verimliliği ve

yenilenebilir enerji kaynakları ile ilgili uygulamalarla kamu dışında sürdürülebilir finansman ortamının sağlanması, karbon emisyonlarının azaltılması, karbon ticareti ve karbon borsası alt yapısını geliştirme çalışmalarının yapılması hedeflenmiştir.

Temmuz 2011 tarihinde yayınlanan İklim Değişikliği Ulusal Eylem Planında yer alan Hedef Y4.2 (2015 yılına kadar Türkiye'de karbon piyasasının kurulmasına yönelik çalışmaların yapılması) çerçevesinde yer alan eylemleri gerçekleştirmek ve Çevre Faslı kapsamında 17 Mayıs 2014 tarihinde yenilenen 29003 sayılı ve emisyonların izlenmesi, raporlanması ve doğrulanmasını (MRV) içeren Sera Gazı Emisyonlarının Takibi Hakkında Yönetmelik yayınlanmıştır. Türkiye'de 3000'e yakın işletmenin MRV sürecine tabi olması beklenmektedir ki bu işletmelerin yaklaşık 200-300 milyon ton CO2 eşdeğerinde salınımları bulunmaktadır. Söz konusu yönetmelik kapsamında, tesislerin halen emisyon azaltım yükümlülüğü bulunmamaktadır (Kıvılcım, 2014: 4-5).

Dünya Bankası gelişmekte olan ülkeler ile yükselen ekonomilerin protokol esneklik mekanizmalarından etkin olarak faydalanmalarını sağlamak için gerekli kapasite gelişimini oluşturmak amacıyla, Partnership for Market Readiness (PMR) adıyla yeni bir teknik destek programını uygulamaya başlamıştır. 23.12.2011 tarihinde Dünya Bankası ile Türkiye arasında 3 milyon USD'lik Pazara Hazırlık Teklifi için Hibe Anlaşması imzalanmıştır. Karbon Piyasasına Hazırlık Ortaklığı (PMR-Partnership for Market Readiness) hibe programı çerçevesinde, niyet beyanı, hazırlık ve uygulama olmak üzere üç kısımdan oluşan çalışmada, Türkiye hazırlık aşamasında yer almaktadır (ÇŞBc). 23.12.2011 tarihinde Dünya Bankası ile Türkiye arasında 3 milyon USD'lik Pazara Hazırlık Teklifi için Hibe Anlaşması imzalanmıştır (ÇŞBd). Dünya Bankası raporuna göre Türkiye'nin karbon fiyatlandırma ile ilgili çalışmaların Haziran 2018'e kadar tamamlanması beklenmektedir (World Bank, 2017: 52).

Bu kapsamda, yapılan çalışmalar Türkiye'nin sera gazı azaltımını dünyayla entegre olarak maliyet etkin bir şekilde yapmasına olanak sağlayarak sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin gerçekleştirmesinde önemli katkılar sağlayacaktır.

Sonuç

Aydınlanma çağının ürünü olan sanayi devrimiyle başlayan süreçte bilim ve teknolojiye yaşanan gelişmelere paralel olarak artan dünya nüfusu ve refah talebine bağlı olarak sürdürülebilir olmayan üretim, tüketim ve yönetim tarzı telafisi oldukça güç veya imkansız birçok çevre sorununa neden olmuştur. Bu sorunlardan en önemlilerden biri de küresel iklim değişikliğidir. Küresel iklim

değişikliği, atmosferin kompozisyonunu değiştiren insan faaliyetlerinin sonucunda salınan gazların sera etkisini kuvvetlendirmesi nedeniyle iklimde meydana gelen değişme olarak tanımlanmaktadır. Çok boyutlu ve taraflı bir sorun olan küresel iklim değişikliği ile mücadelede Birleşmiş Milletler öncülüğünde oluşturulan Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi ve Kyoto Protokolü, Türkiye gibi soruna duyarlı olan ülkelerce imzalanmıştır.

Kyoto Protokolüyle sera gazı emisyonlarını azaltma konusunda taraflara proje ve piyasa temelli esneklik mekanizmaları sunulmuş ve kaynakların verimli kullanımı ve maliyet etkin bir şekilde emisyon azaltımlarını gerçekleştirmeleri amaçlanmıştır. Gelişmekte olan bir ülke olarak tarihsel sorumluluk açısından diğer sanayileşmiş ve zengin ülkelere göre göreceli olarak daha az sorumluluğa sahip olan Türkiye, protokol kapsamında sera gazı emisyon azaltım yükümlülüğü bulunmadığından ve BMİDÇS Ek-1'de özel şartlar tanınarak yer aldığından esneklik mekanizmalarından yararlanamamaktadır. Paris Antlaşmasında bu durumun düzeltilerek Ek-1 dışında yer almak için birçok girişimde bulunan Türkiye'nin girişimleri karşılık bulmamıştır.

Türkiye bu yasal düzenlemelerden bağımsız olarak sosyal sorumluluk ve çevre koruma ilkeleri temelinde işleyen gönüllü karbon piyasalarında 2005 yılından beri işlem yapmaktadır. Çevre ve Şehircilik Bakanlığının en son olarak yayınladığı 2014 yılı verilerine göre gönüllü karbon piyasasında işlem gören 308 adet projenin %81'i yenilenebilir enerji kaynağındandır. 2015 yılı itibariyle gönüllü karbon piyasalarında Türkiye'nin ev sahipliği yaptığı projelerin değeri ise 4,2 milyon USD, işlem hacmi 3,1 MtCO₂e'dir. Küresel gönüllü karbon piyasalarında ülkeler bazında Türkiye, işlem hacmi yüksek seviyede yer alan grup içerisinde yer almaktadır.

Türkiye Protokol kapsamında emisyon azaltım yükümlülüğü olmamasına rağmen 2015'te kesin katkılar için ulusal niyet beyanını (INDC) çerçevesinde emisyonlarını 2030 yılına kadar referans senaryoya göre %21'e kadar azaltacağını bildirmiştir. Bu kapsamda, aynı sosyo-ekonomik göstergelere sahip Çin, Brezilya, Katar gibi ülkelere sağlanan yatırım desteklerini OECD ülkesi olması sebebiyle alamayan Türkiye sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşma konusunda kendi kaynaklarıyla önemli adımlar atmaktadır. Bu çerçevede Türkiye, emisyon ticaret sistemini kurma, ilgili yasal düzenlemeleri yapma, yenilenebilir enerji ve temiz teknolojilere yönelik yatırımları teşvik etme ile çevrenin korunmasına (Havza eylem planları, biyoçeşitliliğin korunması gibi) yönelik birçok çalışmalar yürütmektedir. Bu bağlamda, artan nüfusu ve kalkınma çabaları

doğrultusunda sera gazı emisyonu giderek artan Türkiye'nin dünyaya entegre olarak maliyet etkin bir şekilde küresel iklim değişikliğiyle mücadelede, karbon finansmanını gerçekleştirmek üzere Kyoto Protokolü esneklik mekanizmalarından ileriki dönemlerde yararlanabilmesi, düşük karbonlu sürdürülebilir kalkınma hedefleri gerçekleştirmede önemli bir adım olacaktır.

KAYNAKLAR

AKKAYA, G.Cenk ve UZAR, Ceren (2012), "Karbona Dayalı Finansal Gelecek Sözleşmeleri ve Fiyat Gelişimi Üzerine Bir İnceleme", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, DPUJSS, C. 1, S. 32, ss. 67-80.

ALİUSTA, Hakan, YILMAZ, Baki ve KIRLIOĞLU, Hilmi (2016), "Küresel Isınmayı Önleme Sürecinde Uygulanan Piyasa Temelli İktisadi Araçlar: Karbon Ticareti Ve Karbon Vergisi", *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, ICAFR 16 (3. Uluslararası Muhasebe ve Finans Araştırmaları Kongresi) Özel Sayısı, ss. 382-401.

ARI, İzzet (2010), *İklim Değişikliği İle Mücadelede Emisyon Ticareti ve Türkiye Uygulaması*, (Uzmanlık Tezi), Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara.

AXEL, Michaelowa ve JOTZO, Frank (2005) "Transaction costs, institutional rigidities and the size of the clean development mechanism", *Energy Policy*, Vol: 33, Issue 4, pp. 511-523.

BAYRAK, Ragıp (2012) "Sürdürülebilir Kalkınma İçin Türkiye'de Düşük Karbon Ekonomisi ve Kyoto Protokolü'nün Finansman Kaynakları", *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, Sayı:1 No:4, ss. 266-279.

Beyhan, Ş. Gülin ve Ünügür, S. Mete (2005), "Çağdaş Gereksinimler Bağlamında Sürdürülebilir Turizm ve Kimlik Modeli", *İTÜ Dergisi/a*, C. 4, S.2, ss. 79-87.

BİRPINAR, Mehmet Emin (2016), "Paris Anlaşması ve Türkiye", *Anahtar Dergisi*, Y. 28, S. 329, ss. 4-5.

Carbonmarketdata 2017, "Carbon Market Data", (<https://www.carbonmarketdata.com/en/products/world-ets-database/presentation>), (10.05.2017)

Carbon-pulse (2017), (<https://carbon-pulse.com/28939/>), (10.05.2017)

ÇELİKKOL, Hakan ve ÖZKAN, Nasif (2011), "Karbon Piyasaları ve Türkiye Perspektifi", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 31, ss. 203-222.

Çevre ve Orman Bakanlığı (ÇOB) (2011), "Karbon Piyasalarında Ulusal Deneyim ve Geleceğe Bakış Raporu, Ankara,

Ocak 2011", (<http://www.enver.org.tr/UserFiles/Article/f8fefddd-d749-4784-816b-eb06e69b9d34.pdf>), (05.04.2017)

Çevre ve Orman Bakanlığı (ÇOB) (2008), "Kyoto Protokolü Esneklik Mekanizmaları ve Diğer Uluslararası Emisyon Ticareti Sistemleri Özel İhtisas Komisyonu Raporu", (http://iklim.cob.gov.tr/iklim/Files/eKutuphane/KP_OIK_FinalRapor-28%2012%202008.pdf), (10.04.2017)

Çevre ve Şehircilik Bakanlığı (ÇŞB) (2012), "Karbon Piyasalarında Ulusal Deneyim ve Geleceğe Bakış", ([http://iklim.cob.gov.tr/iklim/New%20folder/KARBON%20piyasas%C4%B1,kitap\[1\].pdf](http://iklim.cob.gov.tr/iklim/New%20folder/KARBON%20piyasas%C4%B1,kitap[1].pdf)), (05.04.2017)

Çevre ve Şehircilik Bakanlığı (ÇŞBa), (<http://www.csb.gov.tr/projeler/iklim/index.php?Sayfa=sayfa&Tur=webmenu&Id=12461>), (05.04.2017)

Çevre ve Şehircilik Bakanlığı (ÇŞBb), "Emisyon Ticareti Sistemi Nedir? Nasıl Çalışır?", (https://www.csb.gov.tr/db/destek/editordosya/Full_Taslak.pdf), (15.04.2017)

Çevre ve Şehircilik Bakanlığı (ÇŞBc), "Karbon Piyasasına Hazırlık Ortaklığı Programı", (<https://www.csb.gov.tr/db/iklim/editordosya/file/PMR.pdf>), (15.04.2017)

Çevre ve Şehircilik Bakanlığı (ÇŞBd), "Dünya Bankası PMR Projesi", (<http://www.csb.gov.tr/projeler/iklim/index.php?Sayfa=sayfa&Tur=webmenu&Id=12486>), (15.04.2017)

Çevre Yönetimi Genel Müdürlüğü (ÇYGM) (2012), "Türkiye'de Karbon Piyasası" (http://www.eie.gov.tr/iklim_deg/document/karbon_piyasasi.pdf), (15.04.2017), ((05.04.2017)

Demireli, Erhan ve HEPKORUCU, Atilla (2010), "Çevre Finansmanı: Kavramsal Bir Yaklaşımla Karbon Finans Borsası", *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, Cilt: 2, Sayı:2, ss. 37-48.

Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) (2009), "İstanbul Uluslararası Finans Merkezi Stratejisi ve Eylem Planı", http://www.sp.gov.tr/upload/xSPTemelBelge/files/A1ke0+IFM_Stra tejisi_ve_Eylem_Planı.pdf

DSİ Genel Müdürlüğü Etüd ve Plan Dairesi Başkanlığı İklim Değişikliği Birimi (DSİ) (2010), "İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi, Kyoto Protokolü ve Türkiye", (www.dsi.gov.tr/iklim/sozlesmeler/cerceve_sozlesme_kyoto/iklim_d egisikligi_cerceve_sozlesmesi_ve_turkiye.pdf), (11.04.2017)

DOĞAN, Seyhun ve TÜZER, Mutlu (2011), “Küresel İklim Değişikliği İle Mücadele: Genel Yaklaşımlar ve Uluslararası Çabalar”, *Journal of Sociological Studies*. 2011, Issue 44, ss. 157-194.

Endres, Alfred ve Ohl, Cornelia (2005), “Kyoto, Europe?—An Economic Evaluation of the European Emission Trading Directive”, *European Journal of Law and Economics*, Volume:19, Issue:1, pp. 17-39.

GILMAN, Robert (1992), “Sustainability” from the 1992 UIA/AIA “Call for Sustainable Community Solutions”, (<http://www.context.org/about/definitions>), (30.06.2017)

GÜNDOĞAN, Arif Cem, BAŞ, Dursun, SAYMAN, Rifat Ünal, ARIKAN, Yunus ve ÖZSOY, Gülçin (2015), “A’dan Z’ye İklim Değişikliği Başucu Rehberi”, Bölgesel Çevre Merkezi ve Almanya Federal Cumhuriyeti Ankara Büyükelçiliği (https://recturkey.files.wordpress.com/2016/11/adanzye_iklim_deg_isikligi_basucurehberi.pdf), (10.04.2017)

Hahn, Robert W. ve Stavins, Robert N. (2011), “The Effect of Allowance Allocations on Cap-and-Trade System Performance”, *The Journal of Law and Economics*, Volume: 54, Number: 54, 1-31.

HALSNAES, Kirsten (2002), “Market potential for Kyoto mechanisms—estimation of global market potential for co-operative greenhouse gas emission reduction policies”, *Energy Policy*, Volume 30, Issue 1, pp. 13-32.

HAMRICK, Kelley ve GOLDSTEIN, Allie (2016), “Raising Ambition State of the Voluntray Carbon Markets 2016”, *Forest Trends’ Ecosystem Marketplace*, Washington, DC, (http://www.forest-trends.org/documents/files/doc_5242.pdf), (16.04.2017)

ICAP (2017), “Emissions Trading Worldwide International Carbon Action Partnership (ICAP) Status Report 2017”, (https://icapcarbonaction.com/en/?option=com_attach&task=download&id=447), (16.04.2017)

IPCC (2013), “Climate Change 2013 The Physical Science Basis”, (https://www.ipcc.ch/pdf/assessment-report/ar5/wg1/WG1AR5_Chapter02_FINAL.pdf), (16.04.2017)

KARAKAYA, Ethem ve ÖZÇAĞ, Mustafa (2001), “Sürdürülebilir Kalkınma ve İklim Değişikliği: Uygulanabilecek İktisadi Araçların Analizi”, *First Conference İn Fiscal Policy And Transition Economies*, ss. 1-7.

KIVILCIM, İlge (2014), “Türkiye'nin Karbon Piyasalarındaki Mevcut Durumu İKV Değerlendirme Raporu”, ([http://www.ikv.org.tr/images/files/TURKIYENIN%20KARBON%20PIYASALARINDAKI%20MEVCUT%20DURUMU\(7\).pdf](http://www.ikv.org.tr/images/files/TURKIYENIN%20KARBON%20PIYASALARINDAKI%20MEVCUT%20DURUMU(7).pdf)), (10.04.2017)

MERCAN, Mehmet (2013), *Türkiye İçin Alternatif Mitigasyon Politikası Uygulamalarının Ekonomik Analizi: Genel Denge Analizi*, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Aydın.

MIDSEFF, “Carbon Markets”, (<http://turkishcarbonmarket.com/carbon-markets>), (15.04.2017)

Muller, Adrian (2007), “How to make the clean development mechanism sustainable—The potential of rent extraction”, *Energy Policy*, Volume: 35, Issue: 6, pp.3203-3212.

NARİN, Müslüme (2013), “Kyoto Protokolü Esneklik Mekanizması: Emisyon Ticareti”, *International Conference On Eurasian Economies*, ss. 941-952.

ÖZDAN, Setenay (2014), *Kyoto Protokolü Kapsamında Emisyon Ticareti, Karbon Borsaları ve Türkiye’ye Yansımaları*, Marmara Üniversitesi Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü Sermaye Piyasası ve Borsa Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.

PAN, Haoran (2005), “ The cost efficiency of Kyoto flexible mechanisms: a top-down study with the GEM-E3 world model”, *Environmental Modelling & Software*, Volume 20, Issue 11, pp. 1401-1411.

Resmi Gazete (2012), Enerji Verimliliği Strateji Belgesi, (<http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/02/20120225-7.htm>) (01.12.2017)

ROWLANDS, Ian H (2001), The Kyoto Protocol's 'Clean Development Mechanism': A sustainability assessment”, *Third World Quarterly*, Volume:5, Issue 5, pp. 795-811.

Satır Reyhan, Ayşe ve Reyhan, Hakan (2016), “Küresel Isınmanın Nedenleri, Sonuçları, Çözümleri Üzerine Yeni Değerlendirmeler”, *Memleket Siyaset Yönetim (MSY)*, C. 11, S. 26, ss. 1-24.

TBMM İklim Değişikliği Meclis Araştırma Komisyonu (TBMM) (2008), “İklim Değişikliği Meclis Araştırma Raporu (2008)”, 1-521, (<http://iklim.cob.gov.tr/iklim/AnaSayfa/RaporlarBelgeler.aspx?sflang=tr>), (05.04.2017)

Thomson Reuters (2016), “Carbon Market Monitor”, (<https://climateobserver.org/wp-content/uploads/2016/01/Carbon-Market-Review-2016.pdf>), (17.04.2017)

Tunahan, Hakan (2010), “Küresel İklim Değişikliğini Azaltmanın Bir Yolu Olarak Karbon Finansmanı”, *Sakarya Üniversitesi Muhasebe Finansman Dergisi*, S. 46, ss. 199-205.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) (2016), Seragazi Emisyon Envanteri,

(<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=21582>),
(10.04.2017)

TÜRKEŞ, Murat, ŞEN, Ömer Lütfi, KURNAZ, Levent, MADRA, Ömer ve ŞAHİN, Ümit (2013), "İklim Değişikliğinde Son Gelişmeler, IPCC 2013 Raporu", İstanbul Politikalar Merkezi, Sabancı Üniversitesi, (http://ipc.sabanciuniv.edu/wp-content/uploads/2014/01/13672_IPCCRapor.web_02.01.14.pdf),
(09.04.2017)

TÜRKEŞ, Murat, SÜMER, M. Utku ve ÇETİNER, Gönül (2000), "Kyoto Protokolü Esneklik Mekanizmaları" Tesiat Dergisi 52, 84-100.

Türkiye Dış İşleri Bakanlığı (TDİB), "Kyoto Protokolü", (<http://www.mfa.gov.tr/kyoto-protokolu.tr.mfa>), (16.04.2017)

UNFCCC (2017), (<http://cdm.unfccc.int/Statistics/Public/index.html/>), (16.04.2017)

UNFCCC (2016), Emission Reduction Units (ERUs) Issued, (http://ji.unfccc.int/statistics/2015/ERU_Issuance_2015_10_15_1200.pdf), (16.04.2017)

UNFCCC (2014), "Executive Board Annual Report 2014", (http://unfccc.int/resource/docs/publications/unfccc_cdm-eb_annual_report2014.pdf), (16.04.2017)

UNFCCC(2010),
http://unfccc.int/kyoto_protocol/mechanisms/emissions_trading/items/2731.php, (15.05.2017)

United Nations (UN) (1987), WCED Report, Our Common Future, (<http://www.un-documents.net/our-common-future.pdf>), (15.04.2017)

United States Environmental Protection Agency (EPA) (2016), (<https://www.epa.gov/sites/production/files/2016-07/ghgconc2000-large.jpg>), (10.04.2017)

World Bank, (2017) "State and Trends of Carbon Pricing", (https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/28510/wb_report_171027.pdf?sequence=5&isAllowed=y), (01.12.2017).

World Bank (2016), "State and Trends of Carbon Pricing", (<https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/25160/9781464810015.pdf?sequence=7&isAllowed=y>, 1-140), (15.04.2017)

World Bank (2013), "CO₂ Emissions (metric tons per capita)", (<http://data.worldbank.org/indicator/EN.ATM.CO2E.PC>), (15.04.2017)

ZHANG, ZhongXiang (2000), "Estimating the Size of the Potential Market for the Kyoto Flexibility Mechanisms", *Weltwirtschaftliches Archiv*, Vol:136 (3), pp. 491-521.

İŞÇİ DÖVİZLERİ, KURUMSAL YAPI VE BÜYÜME**Ömer Faruk BİÇEN¹****ÖZ**

Gelişmekte olan ülkeler, büyüme hedefleri çerçevesinde iç kaynaklara ek olarak dış kaynaklara da büyük ölçüde ihtiyaç duymaktadırlar. Bu tür dış kaynaklar içerisinde işçi dövizleri de önemli bir yer tutmaktadır. Bu çalışmada, 2000-2016 döneminde Dünya Bankası sınıflamasına göre orta gelir grubunda yer alan yirmi dokuz ülkede işçi dövizleri ve büyüme arasındaki ilişki incelenmektedir. Son yıllarda büyüme literatüründe ekonomik büyümenin temel kaynağı olarak kabul edilen kurumsal değişkenlerden bazılarında da iki değişken arasındaki ilişkinin incelenmesinde yer verilmiştir. Panel veri analizi tahmincilerinden sapması düzeltilmiş kukla değişkenli en küçük kareler tahmincisinin kullanıldığı çalışmada elde edilen sonuçlar; işçi dövizlerinin büyümeyi pozitif ve anlamlı biçimde etkilediğini göstermektedir. Fakat bu iki değişken arasındaki ilişki zayıftır. Kurumsal yapıya ait değişkenlerin dahil edildiği modellerde de iki değişken arasındaki ilişki yine anlamlı olmakla birlikte, işçi dövizlerinin büyüme üzerinde zayıf bir etkisi olduğu görülmektedir. Elde edilen bulgular, kurumsal yapıdaki ilerlemelerin ekonomik gelişme ve büyüme amacı çerçevesinde gerekli olsa da, işçi dövizlerinin ev sahibi ülkeye çekilmesi ve bu çekilen fonların yatırıma yönlendirilmesi noktasında tek başına yeterli bir faktör olmadığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: İşçi Dövizleri, Kurumsal Yapı, Büyüme, Orta Gelirli Ülkeler

WORKERS' REMITTANCES, INSTITUTIONAL STRUCTURE AND GROWTH**ABSTRACT**

Developing countries, in addition to internal resources are also in great need of foreign resources within the frame of their growth targets. Workers' remittances also play an important role in such foreign resources. In this study, the relationship between workers' remittances and growth is examined in twenty-nine countries in the middle income group according to World Bank classification in the 2000-2016 period. Some of the institutional variables considered as the main source of economic growth in the growth literature in recent years are also included in the examination of the relationship between two variables. The results show that workers' remittances positively and significantly affect growth in the study in which the estimator of

¹ Dr., Balıkesir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü, Mail: ofbicen@balikesir.edu.tr

the corrected least squares dummy variable estimator that is one of the panel data analysis estimators. But the relationship between these two variables is weak. In the models in which the variables belonging to the institutional structure are included, the relationship between the two variables is still meaningful, but it appears that the workers' remittances have a weak influence on growth. The findings show that progress in the institutional structure is necessary for economic development and growth purposes but is not a sufficient factor at the point of attracting workers' remittances to the host country and directing these funds to investment.

Keywords: Workers' Remittances, Institutional Structure, Growth, Middle Income Countries

Giriş

Ekonomik, siyasi, sosyal pek çok faktörden etkilenen göç olgusu önceki yüzyılın en önemli olguları arasında yer almaktadır. Savaşlar, ekonomik krizler, gelişmiş ülkelerde 1960'lı yıllarla birlikte ortaya çıkan yoğun işgücü talebi gibi pek çok etken göçlerin temel sebepleri arasındadır. Glytsos (2005: 469)'a göre, göçlerin hem gittikleri ülkelere (kabul eden ülkeler) hem de ayrıldıkları ülkelere (ev sahibi ülkeler) önemli etkileri bulunmaktadır. Özellikle ev sahibi ülke için durum değerlendirildiğinde, göçler bazen beyin göçü çerçevesinde beşeri sermayenin kaybedilmesine de neden olabilmektedir. Fakat, olumlu tarafından bakılacak olursa göç eden bireyler yurtdışında daha iyi iş imkanlarına kavuşabilmekte ve beşeri sermaye düzeylerini arttırabilmektedirler. Bunun yanında göç eden bireylerin birikimlerinin bir bölümünü geride kalan aile bireyelerine destek olma veya görece yüksek faiz oranlarından yararlanmak amacıyla ev sahibi ülkede değerlendirmek istemeleri, göç veren ülke için ciddi bir döviz kaynağı imkanı da meydana getirmektedir.

Göç veren ülkelerin bazıları için ciddi bir yabancı sermaye kaynağı konumunda olan işçi dövizlerinden başlıca beklentiler; ev sahibi ülkedeki bireylerin gelir düzeylerinin ve bu sayede bireysel ve toplumsal tasarrufların artmasına katkı sağlamak. Tasarrufların artması yoluyla fiziki ve beşeri sermaye yatırımlarının artması, yoksulluğun azaltılması ve ülkenin döviz kısıtının ortadan kaldırılmasıdır. Ancak beklentiler her zaman gerçekleşmemektedir. İşçi dövizlerini elde eden kişilerin düşük gelirli ve tüketim eğilimleri yüksek bireyler olması durumunda, bu kaynağın yatırım ve büyümeye yönelik faaliyetler yerine daha fazla tüketime yönlendirilmesine yol açmaktadır. Dolayısıyla, ek kaynaklarla birlikte

gelir artsa da tasarruf oranları artmamakta, beklenen yatırım ve büyüme gerçekleşmemektedir. Aynı zamanda, ülkeye yönelik işçi dövizleri girişi milli parayı değerli hale getirmektedir. Bu da ithalatı ucuzlatırken ihracat performansını olumsuz etkilemektedir.

İşçi dövizleri Dünya Bankası verilerine göre 2016 yılında 536 milyar dolar büyüklüğündedir. Bu miktar ancak banka ve finansal kurumlar gibi resmi kanallardan girişi sağlanan döviz rakamlarını yansıtmaktadır. Dolayısıyla kişilerin kendisinin veya başka bir kişi aracılığıyla ev sahibi ülkede yaşayan ailesine veya yakınlarına bu kaynağı aktarabileceği resmi olmayan kanallar da mevcuttur. Resmi olmayan kanallardan elde edilen döviz girişleriyle birlikte aslında dünyadaki işçi dövizleri akımları 536 milyar doların oldukça üzerindedir.

İletişim ve ulaşım hizmetlerinin gelişmişliği resmi kanallardan giren işçi dövizlerinin miktarı üzerinde belirleyici olmaktadır. Bunun yanında işçi dövizlerinin ev sahibi ülkeye aktarılması esnasındaki işlem maliyetlerinin azalması da resmi kanallarla giriş yapan işçi dövizlerini olumlu yönde etkilemektedir. Fakat, ev sahibi ülkelere yönelik işçi dövizleri transferinin maliyetli olması resmi olmayan kanalları daha cazip hale getirmektedir (Rao ve Hassan, 2011: 701).

Çalışma, 2000-2016 döneminde Dünya Bankası sınıflamasına göre orta gelir düzeyinde yer alan yirmi dokuz ülkede işçi dövizlerinin büyüme üzerindeki etkilerini araştırmaktadır. İşçi dövizleri ve büyüme arasındaki ilişki incelenirken ülkelerin kurumsal yapısı da dikkate alınarak, kurumsal yapıdaki farklılıkların iki değişken arasındaki ilişkide belirleyici olup olmadıkları da dikkate alınmıştır. Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünü izleyen birinci bölümde, işçi dövizlerinin küresel sermaye akımları içerisindeki yeri incelenmektedir. Bu kapsamda dünyada en fazla işçi dövizleri elde eden ülkelere ve işçi dövizlerinin diğer sermaye türleri içerisindeki yerine dikkat çekilmiştir. İkinci bölüm, işçi dövizleri ve büyüme arasındaki teorik ilişkinin yanında, iki değişken arasındaki ilişkiyi inceleyen ampirik çalışmaların sonuçlarına da yer vermektedir. Son bölümde ise, kendi örneklemimizi oluşturan yirmi dokuz ülke için 2000-2016 döneminde işçi dövizlerinin büyüme üzerindeki etkileri ampirik olarak analiz edilmektedir.

1.İşçi Dövizlerinin Küresel Sermaye Akımları İçerisindeki Yeri

İşçi dövizleri 2016 yılında yaklaşık 536 milyar dolar büyüklüğüyle doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ardından

dünyadaki en büyük ikinci fon akımıdır (World Bank, 2017). Bu fon akımının aynı yıl içerisinde yaklaşık 388 milyar dolarının Dünya Bankası sınıflamasına göre orta gelir grubunda yer alan ülkelere yöneldiği görülmektedir. Hindistan ise bu fonun 62,7 milyar dolarını tek başına elde etmiştir.

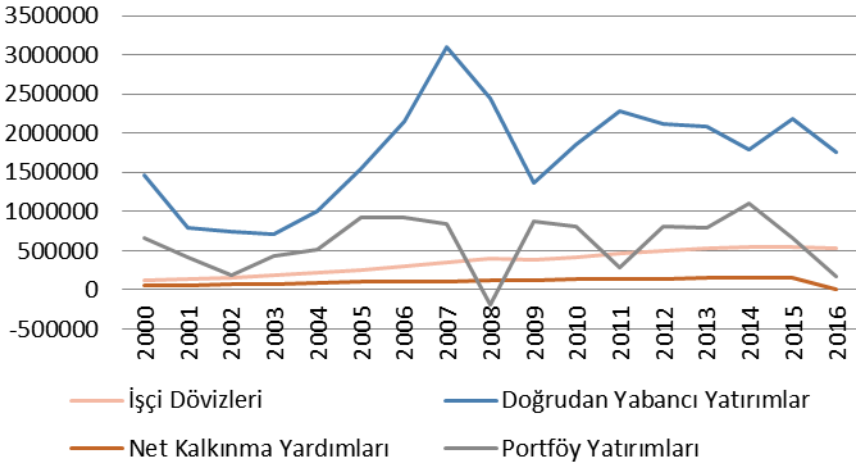
Tablo 1. Dünyada En Fazla İşçi Dövizini Elde Eden 10 Ülke (2000-2016)

Ülke	2000-2016 Ortalaması (\$)	2016 Yılı Değeri* (\$)
Hindistan	42.724.216.201	62.745.000.000 (1)
Meksika	21.242.601.215	28.667.958.485 (4)
Filipinler	18.657.286.231	31.144.632.275 (3)
Fransa	17.882.058.257	24.220.419.127 (5)
Nijerya	13.929.858.265	18.956.000.000 (7)
Çin	13.121.408.689	32.225.583.770 (2)
Almanya	10.656.193.268	16.683.183.243 (8)
Mısır	9.831.263.917	16.584.486.595 (9)
Pakistan	8.949.386.360	19.846.586.132 (6)
Bangladeş	8.515.424.881	13.679.834.224 (10)

Kaynak: World Bank (2017), World Development Indicators, www.databank.worldbank.org, Erişim: 31.08.2017.

*Parantez içindeki değerler ülkenin 2016 yılındaki sıralamasını göstermektedir.

Tablo 1, 2000-2016 yılları arasında dünyada ortalama olarak en fazla işçi dövizini elde eden 10 ülkeye ait verileri sunmaktadır. Bu verilere göre, 2016 yılında en fazla işçi dövizini elde eden Hindistan 2000-2016 yılları arasında da ortalama olarak en fazla işçi dövizini elde eden ülkedir. Aynı dönemde Hindistan'ı 21,2 milyar dolarla Meksika, 18,6 milyar dolarla Filipinler, 17,8 milyar dolarla da Fransa izlemektedir. Türkiye ise 2000-2016 ortalamasına göre 43. Sırada olup, yaklaşık 1,9 milyar dolar işçi dövizini elde etmiştir. 2016 yılına bakıldığında ise Türkiye 1,2 milyar dolar işçi dövizini elde ederek dünyada 76. sırada yer almaktadır.

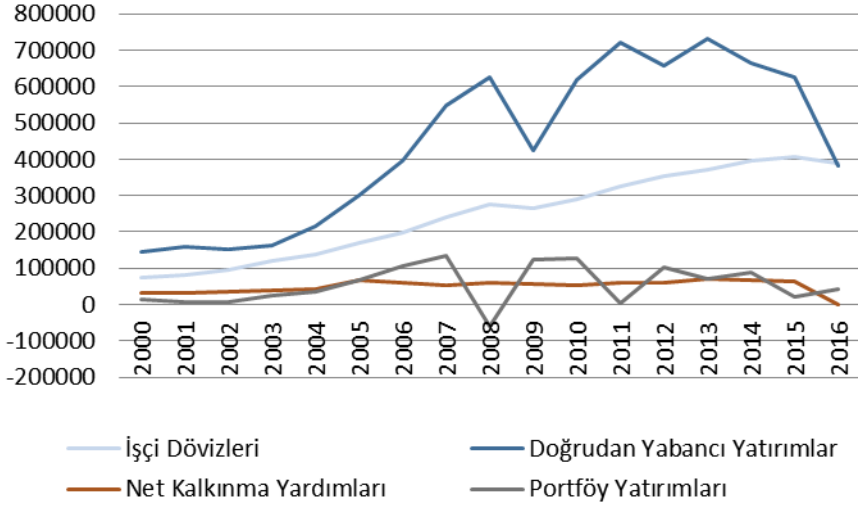
Şekil 1. Dünyadaki Sermaye Akımları (2000-2016)

Kaynak: World Bank (2017), World Development Indicators, www.databank.worldbank.org, Erişim: 31.08.2017.

Şekil 1’de ise, 2000-2016 yılları arasında dünyada en yüksek paya sahip bazı sermaye akımlarının gelişimi gösterilmektedir. Tüm yıllar itibariyle doğrudan yabancı sermaye yatırımları diğer sermaye türlerine göre en yüksek paya sahipken, 2008, 2011 ve 2016 yılları hariç olmak üzere portföy yatırımları ikinci sırada yer almaktadır. İşçi dövizleri girişleri ise portföy yatırımlarını izlemektedir.

2000’li yılların başında ve 2008 Krizinden sonra doğrudan yabancı yatırımlar ve portföy yatırımları inişli çıkışlı bir seyir izlerken, portföy yatırımlarının 2008 yılında negatif olarak gerçekleştiği görülmektedir. Doğrudan yabancı yatırımlar 2011 yılından sonra sürekli azalmaktadır. 2015 yılında 2011 yılındaki seviyesine yaklaşırsa da, 2016 yılında yeniden 2014 yılındaki seviyesinin de altına gerilemiştir. Portföy yatırımları ise 2011 yılından itibaren artsa da, 2014 yılından sonra hızla azalmıştır. Burada küresel ekonomik görünümdeki olumsuzluklar, Ortadoğu’da süren savaş ve FED’in izlediği faiz politikalarının etkisi bulunmaktadır. Doğrudan yabancı yatırım ve portföy yatırımlarına göre daha istikrarlı olan fonlar ise işçi dövizleri ve net kalkınma yardımlarıdır. İşçi dövizlerinin 2000 yılından başlayarak istikrarlı biçimde arttığı ve sadece 2009 ve 2016 yıllarında bir önceki döneme göre yaklaşık 17-18 milyar dolar azaldığı görülmektedir. Küçük miktardaki azalışların dışında işçi dövizleri istikrarlı yapısını

korumaktadır. Net kalkınma yardımları ise 2014 yılındaki 161 milyar dolarlık değer üzerine çıkamayarak yatay seyrini korumuştur.

Şekil 2. Orta Gelirli Ülkelere Yönelik Sermaye Akımları (2000-2016)

Kaynak: World Bank (2017), World Development Indicators, www.databank.worldbank.org, Erişim: 31.08.2017.

Şekil 2, Dünya Bankası sınıflamasına göre orta gelir kategorisinde yer alan ülkelere yönelik doğrudan yabancı sermaye yatırımları, işçi dövizleri, portföy yatırımları ve net kalkınma yardımlarının 2000 yılından sonraki gelişimini ele almaktadır. Daha önce de ifade edildiği gibi, 2016 yılı için hesaplanan 536 milyar dolar büyüklüğündeki işçi dövizleri girişlerinin yaklaşık 388 milyar doları Dünya Bankası sınıflamasına göre orta gelir grubunda yer alan ülkelere yönelmektedir. Ancak orta gelir grubuna dahil olan ülkelerde bu dağılımın adil olmadığı göze çarpmaktadır. Tablo 1’de Almanya ve Fransa dışındaki ülkeler orta gelir grubunda yer almakta ve sekiz ülkenin 2016 yılında elde ettiği işçi dövizleri miktarının yaklaşık 224 milyar dolar olduğu görülmektedir. Kısaca orta gelir grubundaki ülkelere yönelen 388 milyar dolarlık işçi dövizinin % 58’i sadece sekiz ülke arasında paylaşılmaktadır.

Orta gelirli ülkelere yönelen sermaye akımları içerisinde en yüksek pay doğrudan yabancı yatırımlara ait iken, doğrudan yabancı yatırımları işçi dövizleri izlemektedir. 2016 yılında ise işçi dövizleri girişleri doğrudan yabancı yatırımların üzerine çıkmıştır. Bunda orta

gelirli ülkelere yönelen doğrudan yabancı yatırımların 2013 yılından sonra sürekli azalması da etkili olmuştur. Portföy yatırımları ile net kalkınma yardımlarının payı ise doğrudan yabancı yatırımlar ve işçi dövizlerine göre oldukça azdır.

İşçi dövizleri orta gelirli ülkeler grubu için de oldukça istikrarlı bir fon büyüklüğü olup küresel ekonomideki olumsuz konjonktüre belirli ölçülerde de olsa bağımlılık göstermektedir. Grafik 2 incelendiğinde, işçi dövizlerinin 2009 ve 2016 yıllarında bir önceki yıla göre azaldığı görülmektedir. 2009 yılındaki azalmaya Imai vd. (2014: 525-526) de dikkat çekmiştir. Buna göre; 2008 Krizi sonrasında bazı Asya ülkelerine yönelen işçi dövizlerinde ortaya çıkan azalmanın temel nedeni olarak, gelişmiş ülkelerde daha çok finansal kesimin etkilediği sektörlerde artan işsizlik oranları ve ücret kesintileri gösterilmektedir.

2.İşçi Dövizleri, Kurumsal Yapı ve Büyüme İlişkisinin Teorik Arka Planı ve Literatür İncelemesi

İşçi dövizleri ve büyüme arasındaki ilişki çok sayıda çalışmanın konusu olmuştur. Bu çalışmalardan bazıları işçi dövizleri girişleriyle büyüme arasında pozitif yönlü bir ilişkinin varlığını kanıtlarken, bazı çalışmalar ise iki değişken arasında herhangi bir ilişki bulunmadığı yönünde sonuçlara ulaşmışlardır. Yine literatürde işçi dövizleri girişlerinin büyümeyi negatif yönde etkilediğini ifade eden çalışmalar da mevcuttur.

Özellikle son yıllarda büyüme literatüründe kurumsal değişkenlerin ön plana çıkması ve büyümedeki temel farklılıkların kurumsal yapıdaki farklılıklardan kaynaklandığına dair kanıtların sunulması, işçi dövizleri ve büyüme arasındaki ilişkinin kurumsal faktörler çerçevesinde tekrar değerlendirilmesini gündeme getirmiştir.

İşçi dövizleriyle büyüme arasındaki ilişki incelendiğinde, işçi dövizlerinin büyümeyi pozitif yönde etkileyeceğini ifade eden araştırmacılar öncelikle işçi dövizlerinin ev sahibi ülkedeki aile fertlerinin kullanılabilir gelirini arttıracaklarını ifade etmektedirler. Bunun yanında bu aile fertleri uzun vadede daha iyi eğitim ve sağlık hizmetlerinden yararlanarak beşeri sermaye düzeylerini de arttırmabileceklerdir ve yaşam standartları da böylelikle yükselecektir. Yine işçi dövizleri finansal kesimin gelişmesini sağlayarak büyümeyi hızlandırmaktadır. Büyümenin hızlanması fakirliğin azaltılmasına da neden olmaktadır (Rao ve Hassan, 2011: 701; Arı ve Özcan, 2011: 104; Azam ve Khan, 2011: 41; Jawaid ve Ali Raza, 2012: 186; Imai vd., 2014: 525).

Diğer yandan işçi dövizlerinin büyümeyi etkilemediği veya negatif yönde etkilediğine dair kanıtlar da sunulmuştur. Bu duruma yol açan sebeplerden bir tanesi Williams (2017: 1)'a göre; dışarıya göçün ekonomi üzerindeki olumsuz etkileridir. Burada beyin göçü önemli bir faktördür. Gelişmekte olan ülkeler yeterli imkan sağlayamadıkları için bazı vasıflı işgücünü eğitim, çalışma vb. sebeplerle kaybedebilmektedirler.

Bunun yanında, işçi dövizlerinin hazır bir kaynak olması nedeniyle ev sahibi ülkedeki aile bireylerini çalışma yerine tembelliğe itebilmektedir. Bu tür kaynakların tasarruf yerine tüketime yönlendirilmesi kısa vadede ekonomi üzerinde olumlu bir etki bıraksa da uzun vadede ülkenin büyüme potansiyelini sınırlandıracaktır. Yine işçi dövizleri geliştirmekte olan ülkelerde ulusal parayı değerli hale getirme, para piyasalarını olumsuz etkileme, gelir eşitsizlikleri, gelirden dalgalanmalar ve yoksulluk gibi durumlara neden olabilmektedir (Iqbal ve Sattar, 2005: 1; Karagöz, 2009: 1892, Rao ve Hassan, 2011: 701).

Ayrıca Barajas vd. (2009: 4)'ye göre; işçi dövizlerinin büyümeyi etkilememesinin bir sebebi de ev sahibi ülkelerde bu fonların büyümeye yönelik faaliyetlere yönlendirilmesinde etkili olan kurumların ve altyapıların bulunmamasıdır. İşçi dövizleri ile büyüme arasındaki ilişkiye yönelik olarak literatürde yer alan bazı çalışmaların sonuçlarına Tablo 2'de daha detaylı olarak değinilmiştir.

Tablo 2. Konuyla İlgili Olarak Literatürde Yer Alan Bazı Çalışmalara İlişkin Özet Bilgiler

Yazar/ Yazarlar	Ülke/Ülk e Grubu ve Araştırma Dönemi	Araştırma Yöntemi	Elde Edilen Sonuçlar	Pozitif İlişki Bulan
Iqbal ve Settar (2005)	Pakistan / 1972- 2003	En Küçük Kareler	İşçi dövizleri ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilemektedir.	
Glytsos (2005)	Beş Akdeniz Ülkesi /	İki Aşamalı En Küçük	İşçi dövizlerinin tüketim, yatırım, ithalat ve büyüme üzerindeki	

İşçi Dövizleri, Kurumsal Yapı ve Büyüme

	1969-1998	Kareler	etkilerinin Keynesyen model çerçevesinde incelendiği çalışmada, işçi dövizleri belirtilen makroekonomik değişkenleri pozitif yönde etkilemektedir.	
Ang (2007)	Filipinler / 1988-2004	En Küçük Kareler	İşçi dövizleri ile büyüme arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.	
Fayissa ve Nsiah (2010)	36 Afrika Ülkesi / 1980-2004	Panel Veri Analizi	İşçi dövizleri finansal yatırımlara ek bir kaynak olarak ve likidite kısıtlarını ortadan kaldırarak ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilemektedir.	
Azam ve Khan (2011)	Azerbaycan ve Ermenistan / 1995-2010	En Küçük Kareler	Her iki ülke için işçi dövizleri büyümeyi pozitif yönde etkilemektedir.	
Arı ve Özcan (2011)	30 Gelişmekte Olan Ülke / 1996-2009	Sistem Genelleştirilmiş Momentler	İşçi dövizlerindeki yüzde 1 düzeyindeki artış büyüme oranını yaklaşık yüzde 1,72 puan arttırmaktadır.	
Karagöz (2009)	Türkiye / 1970-2005	Eşbütünlüme Eşme Analizi	Johansen eşbütünlüme testi seriler arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığını ortaya koymuştur. Ancak regresyon sonuçları işçi dövizlerinin büyümeyi negatif yönde etkilediğini göstermektedir.	Negatif İlişki Bulan Çalışmalar

Ahmed (2010)	Bangladeş / 1995-2006	Eşbütünlüşme Analizi	Johansen eşbütünlüşme testi seriler arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığını ortaya koymuştur. Ancak regresyon sonuçları işçi dövizlerinin büyümeyi negatif yönde etkilediğini göstermektedir.	
Barajas vd. (2009)	84 Gelişmekte Olan Ülke / 1970-2004	Panel En Küçük Kareler ve Sabit Etkiler	İşçi dövizleri ekonomik büyümeyi etkilememektedir.	İlişki Bulamayan Çalışmalar
Rao ve Hassan (2011)	40 Ülke / 1960-2007	Panel Sabit Etkiler ve Tesadüfi Etkiler	İşçi dövizleri ekonomik büyüme üzerinde doğrudan anlamlı bir etki doğurmamakta, fakat yatırımlar ve finansal gelişme değişkenleri üzerinden ekonomik büyümeyi dolaylı olarak etkileyebilmektedir.	
Ofeh ve Muandzevara (2017)	Kamerun / 1980-2013	En Küçük Kareler	İşçi dövizlerinin ekonomik büyüme üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi bulunmamaktadır.	
Ramirez ve Sharma (2008)	23 Latin Amerika ve Karayip Ülkesi / 1990-2005	Panel Eşbütünlüşme Analizi	İşçi dövizlerinden ekonomik büyümeye doğru pozitif ve anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Finansal gelişmişlik düzeyinin modele dahil edilmesiyle ilişki daha anlamlı hale gelmiştir.	Kurumsal Yapıyı İnceren Çalışmalar

Mundaca (2009)	25 Latin Amerika ve Karayip Ülkesi / 1970-2002	Panel Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi	İşçi dövizleri ekonomik büyümeyi hem doğrudan hem de finansal gelişmişlik düzeyiyle bağlantılı olarak finansal aracı kurumlar tarafından teknoloji ve sermaye yatırımlarına yönlendirilen krediler sayesinde dolaylı olarak etkilemektedir.
Guiliano ve Ruiz-Arranz (2009)	73 Ülke / 1975-2002	Panel En Küçük Kareler/Sistem Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi	Finansal sistemin gelişmediği ve insanların kredi ihtiyaçlarına cevap veremediği ülkelerde işçi dövizlerinin bu kısıtı ortadan kaldırarak ekonomik büyümeyi olumlu biçimde etkilediğini göstermektedir.
Catrinescu vd. (2009)	162 Ülke / 1970-2003	Panel En Küçük Kareler ve Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi	Farklı alt dönemlere ve farklı modellere göre elde edilen sonuçlar, işçi dövizlerinin ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilemesinde kurumsal yapının kalitesinin önemli bir faktör olduğunu ifade etmektedir.
Williams (2017)	109 Ülke / 1975-2014	Sistem Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi	İşçi dövizleri, kalitesi yüksek demokratik kurumlara sahip gelişmekte olan ülkelerde uzun dönemli büyümeyi olumlu yönde etkilemektedir.

Jawaid ve Ali Raza (2012)	Çin ve Güney Kore / 1980-2009	Eşbütünlü eşme Analizi	Johansen eşbütünlüleme sonuçları değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin varlığını ortaya koymuştur. Güney Kore ekonomisinde işçi dövizleri ekonomik büyümeyi hem uzun hem kısa dönemde pozitif yönde etkilerken, Çin ekonomisinde ise uzun dönemde negatif bir ilişki bulunmaktadır. Kısa dönemde ise iki değişken arasında anlamlı bir ilişki yoktur.
Imai vd. (2014)	24 Asya-Pasifik Ülkesi / 1980-2009	Panel İki Aşamalı En Küçük Kareler	İşçi dövizleri genel olarak büyüme üzerinde olumlu etkilere yol açmakla birlikte, diğer yabancı sermaye türlerinin yanında işçi dövizlerindeki volatilité büyümeyi olumsuz yönde etkilemektedir.
Batu (2017)	81 Ülke / 1970-2012	Panel En Küçük Kareler / İki Aşamalı En Küçük Kareler	Geçici işçi dövizleri girişleri büyümeyi pozitif yönde etkilerken, kalıcı işçi dövizleri girişleri ise büyüme üzerinde anlamlı bir etki doğurmamaktadır.
Konte (2017)	120 Gelişmekte Olan Ülke / 1970-2010	Panel Sabit Etkiler ve Tesadüfi Etkiler / Havuzlanmış En Küçük	İki farklı büyüme rejimi modeli dikkate alınarak elde edilen regresyon sonuçlarına göre, birinci rejimde işçi dövizlerinin büyüme üzerindeki etkisinin anlamsız olduğu; ikinci rejimde

Her İki Yönde Sonuç Elde Eden Çalışmalar

		Kareler	ise, işçi dövizlerinin büyüme oranını pozitif ve anlamlı biçimde etkilediği görülmüştür.	
--	--	---------	--	--

3.İşçi Dövizleri, Kurumsal Yapı ve Büyüme İlişkisine Yönelik Ampirik Uygulama

Literatürde daha önce yapılmış olan çalışmaların sonuçlarında da görüldüğü gibi; işçi dövizleri, kurumsal yapı ve büyüme arasındaki ilişki farklı ülke ve dönemlere göre farklılık göstermektedir. Bu kısımda ise değişkenler arasındaki ilişki 2000-2016 dönemini kapsayacak şekilde ampirik olarak analiz edilmektedir. Analiz bulgularına geçmeden önce kullanılacak model, veri seti ve ampirik yöntem hakkında bilgi verilmiştir.

3.1. Model ve Veri Seti

Çalışmanın örneklemini Dünya Bankası sınıflamasına göre orta gelir düzeyinde bulunan ülkeler oluşturmaktadır. 2000-2016 dönemi için veri setine ulaşılabilen ve orta gelir düzeyinde bulunan yirmi dokuz ülke² analize dahil edilmiştir. Yirmi dokuz ülkeye giren işçi dövizlerinin kurumsal yapı değişkenleriyle birlikte büyümeyi ne yönde etkilediğini tahmin etmek için Denklem 1 kullanılmıştır.

$$LNY_{it} = \beta_0 + \beta_1 LNREM_{it} + \beta_2 X_{it} + \beta_3 INS_{it} + \beta_4 INS_{it} * LNREM_{it} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

$(i=1, \dots, N; t=1, \dots, T)$

Denklem 1’de i ülkesinin t dönemindeki kişi başına düşen reel gayrisafi yurtiçi hasıla (Reel GSYH) düzeyinin logaritmik değeri (LNY_{it}) bağımlı değişken olarak alınmıştır. Modelin bağımsız değişkenleri ise cari işçi dövizlerinin GSYH deflatörü yardımıyla fiyat hareketlerinden arındırılmış ve logaritması alınmış reel değeri ($LNREM_{it}$), kontrol değişkenler vektörü (X_{it}), kurumsal yapıya ait değişkenler vektörü (INS_{it}) ve kurumsal değişkenlerle geliştirilmiş işçi dövizleridir ($INS_{it} * LNREM_{it}$). Literatürdeki çalışmalara da bağlı olarak, dış ticaret hacminin GSYH’ye oranı olarak ifade edilen dışa açıklık düzeyi (OPEN) ve fiyat istikrarını ifade eden tüketici fiyatlarındaki yıllık yüzde değişim (INF) kontrol değişken olarak modele dahil edilmiştir. Kurumsal yapıya ait değişkenler ise

² Arnavutluk, Cezayir, Arjantin, Azerbaycan, Belarus, Botswana, Brezilya, Bulgaristan, Çin, Kolombiya, Kosta Rika, Hırvatistan, Dominik Cumhuriyeti, Ekvador, İran, Jamaika, Kazakistan, Makedonya, Malezya, Mauritius, Meksika, Panama, Paraguay, Peru, Romanya, Rusya, Güney Afrika, Tayland, Türkiye.

yolsuzluk endeksi (CORR), mülkiyet hakları endeksi (PROP), ticaret özgürlüğü endeksi (TRAFREE), politik haklar endeksi (POLRIGHT) ve sivil haklar endeksidir (CIVRIGHT). Bu değişkenlerin dışında modelde yer alan ε_{it} ise hata terimidir. Ayrıca resmi olmayan kanallardan ülkelere giren işçi döviz miktarı belirlenemediği için işçi döviz verileri yalnızca resmi kanallardan ülkelere giren döviz miktarı olarak alınmıştır.

Kişi başına düşen reel GSYH, işçi dövizleri, ithalat ve ihracatın GSYH içerisindeki payı ve tüketici fiyatlarındaki yıllık değişmeye ilişkin veriler Dünya Bankası veri tabanı aracılığıyla elde edilmiştir (World Bank, 2017). Bunun yanında, yolsuzlukla ilgili veriler Uluslararası Şeffaflık Örgütü veri tabanından (Transparency International, 2017), mülkiyet hakları ve ticaret özgürlüğü ile ilgili veriler de Heritage Vakfı Ekonomik Özgürlük Endeksi veri tabanından elde edilmiştir (The Heritage Foundation, 2017). Son olarak politik haklar ve sivil haklara ilişkin verilere de Freedom House veri tabanı aracılığıyla ulaşılmıştır (Freedom House, 2017).

İşçi dövizleri ve büyüme arasındaki ilişkiyi incelerken kurumsal yapıya ait değişkenleri de modellerine dahil eden Catrinescu vd. (2009) ve Williams (2017)'den hareketle kurumsal değişkenlerle geliştirilmiş işçi dövizleri değişkeni (interaction term) de modele dahil edilmiştir. Bu değişken, kurumsal yapıya ait değişkenlerin işçi dövizleriyle birlikte büyümeyi ne şekilde etkileyebileceğini ortaya koymakta ve yurt dışında çalışanların ev sahibi ülkeye döviz gönderirken kurumsal yapıyı dikkate alıp almadıklarını göstermektedir.

3.2. Modelin Tahmin Edilmesinde Kullanılacak Ampirik Yöntem

Ekonometrik analizlerde tek bir birim ve çok sayıda dönem için zaman serisi analizleri kullanılmakla birlikte, birim sayısının da bu çalışmada olduğu gibi çok sayıda olması durumunda panel veri analizinin kullanımı ciddi kolaylıklar sağlamaktadır. Bu çalışmada da birim sayısının 29 olması ve 2000-2016 döneminin analiz dönemi olarak seçilmesi nedeniyle panel veri analizi kullanılmıştır. Panel veri analizi yöntemleri geniş bir literatüre sahiptir. Bu çalışmada, denklem 1'de üzerinde durulan modelin tahmininde bağımlı değişkenin gecikmeli değerinin bağımsız değişken olarak modele dahil edildiği dinamik panel veri analizi/otoregresif panel veri analizi tercih edilmiştir. Dinamik otoregresif bir panel veri modeli denklem 2'de gösterilmektedir (Hsiao, 2003: 69).

$$y_{it} = \gamma y_{i,t-1} + \beta' x_{it} + \alpha_i^* + \lambda_t + u_{it} \quad i=1,\dots,N \quad t=1,\dots,T \quad (2)$$

Burada y_{it} , bağımlı değişken vektörü, x_{it} bağımsız değişkenler matrisi, $y_{i,t-1}$ gecikmeli bağımlı değişken vektörü, α_i^* birim etki, λ_t zaman etkisi ve u_{it} ise hata terimidir. Otoresif panel veri modellerinin tahmini için çok sayıda tahminci geliştirilmiştir. Bunlardan bazıları denklem 2'de belirtilen birim etkileri dikkate almamakta iken, bazıları ise birim etkileri modelden elimine etmekte veya birim etkileri ifade etmek için kukla değişken kullanmaktadır. Kukla değişkenli en küçük kareler (EKK) yöntemi, modelin birinci farkı alınıp birim etkinin modelden düşürülmesi yerine, birim etkileri ifade etmek için kukla değişken kullanılmasını önermektedir. Yöntemin zayıf yönü ise, birim etkileri belirlemek için kukla değişken sayısının artırılmasının modelin serbestlik derecesini düşürmesidir. Özellikle T'nin küçük olduğu durumlarda ($T < N$) tutarsız tahminler elde edilmektedir. Bu durum literatürde dinamik panel sapması veya Nickell sapması olarak bilinmektedir (Çağlayan Akay, 2015: 89).

Kukla değişkenli EKK yönteminin tutarlı tahminler üretebilmesi amacıyla Nickell (1981), Kiviet (1998) ve Bun ve Kiviet (2003) tarafından düzeltmeler önerilmiştir. Sonuçları üzerinde düzeltme uygulanan kukla değişkenli EKK yöntemi "Sapması Düzeltmiş Kukla Değişkenli EKK Yöntemi" olarak isimlendirilmektedir (Yerdelen Tatoğlu, 2012: 71). Çalışmada da Sapması düzeltilmiş kukla değişkenli EKK yöntemi kullanılmıştır. Katsayıların elde edilmesinde ise Blundell ve Bond tarafından geliştirilen sistem genelleştirilmiş momentler tahmincisi kullanılmış ve sonuçlar Bun ve Kiviet (2003) tarafından önerilen $O(1/NT^2)$ düzeltmesiyle yeniden elde edilmiştir. Burada O , sapma yakınsama hızı olup, N ve T ise sırasıyla birim ve dönem sayısını ifade etmektedir.

Çalışmada sistem genelleştirilmiş momentler tahmincisinin kullanılmasının temel sebebi birim boyutunun zaman boyutundan ($N > T$) büyük olmasıdır. Çünkü, Blundell ve Bond 1998 yılında yayınlamış oldukları çalışmalarında, otoresif panel veri modellerinde zaman boyutunun ($N > T$) küçük olduğu durumda etkin tahmincinin elde edilebilmesi için yararlanılan ekstra moment koşulunu geliştirmişlerdir (Yerdelen Tatoğlu, 2012: 87-88; Hsiao, 2003: 147-148). Dışsal değişkeni olmayan ve $E(\mu_i)=0$, $E(u_{it})=0$ ve $E(\mu_i, u_{it})=0$ koşullarını sağlayan otoresif model aşağıdaki gibi oluşturulabilmektedir.

$$y_{it} = \delta y_{i,t-1} + \mu_i + v_{it} \quad i=1,\dots,N \quad t=1,\dots,T \quad (3)$$

Blundell ve Bond, T=3 iken ve sadece $E(y_{i1}\Delta v_{i3})=0$ ortogonalite koşulunun olduğu duruma odaklanmıştır. Bu gibi bir durumda tahminciyi elde etmek için öncelikle araç değişken regresyonu elde edilmektedir. Örnek olarak t=2 için, denklem 3'te yer alan eşitliğin her iki tarafından y_{i1} çıkarılmakta ve Δy_{i2} 'nin y_{i1} üzerine regresyonu denklem 4'teki gibi elde edilmektedir (Yerdelen Tatoğlu, 2012: 87-88; Hsiao, 2003: 147-148).

$$\Delta y_{i2} = (\delta - 1)y_{i1} + \mu_i + v_{i2} \quad (4)$$

3.3. Ampirik Bulgular ve Değerlendirme

2000-2016 döneminde Dünya Bankası sınıflamasına göre orta gelir düzeyinde yer alan 29 ülkede işçi dövizleri, kurumsal yapı ve büyüme arasındaki ilişki panel veri analizi tahmincilerinden sapması düzeltilmiş kukla değişkenli EKK tahmincisi yardımıyla incelenmiştir. Değişkenler arasındaki ilişkinin incelenmesinde Stata 11 paket programı kullanılmıştır.

Öncelikle Tablo 3'te sadece işçi dövizlerinin yer aldığı 1. Model ile kurumsal değişkenlerin yer aldığı 2. Modelden 6. Modele kadar olan modellerin sonuçları özetlenmiştir. Tablo 3'te yer alan katsayıların tümü Bun ve Kiviet (2003) tarafından önerilen sapma düzeltmesi ile yeniden elde edilmiş olup, parantez içindeki değerler bootstrap standart hata değerlerini göstermektedir. Bu bakımdan elde edilen katsayılar, etkin ve dirençli katsayı tahminlerini ifade etmektedir.

1. Modelde, bağımlı değişkenin bir gecikmeli değerinin pozitif ve anlamlı olduğu göze çarpmaktadır. Bu değişkenin katsayısına yönelik olarak diğer modellerde de benzer sonuçlara ulaşıldığı görülmüştür. Yani analize dahil edilen ülkelerde kişi başına düşen reel GSYH düzeyi, bir önceki dönem kişi başına düşen reel GSYH düzeyinden pozitif yönde etkilenmektedir. Kontrol değişkenlerinden ticari dışa açıklık düzeyi ve fiyat istikrarının katsayıları da tüm modeller için sırasıyla pozitif ve negatif bulunmuştur. Ülkelerin dışa açıklık düzeylerinin artması büyümeyi pozitif yönde etkilerken, fiyat istikrarının bozulması ise büyümeyi negatif yönde etkilemektedir. Özellikle yüksek enflasyonun ekonomideki rekabet düzeyini ve ihracatı azalttığı ve piyasanın işleyişinde aksaklıklara yol açtığı (Bengoa ve Sanchez-Robles, 2003) dikkate alındığında ulaşılan sonuç teorik beklentilerle uyumludur.

Tablo 3. İşçi Dövizleri, Kurumsal Yapı ve Büyüme İlişisine Yönelik Sapması Düzeltilmiş EKK Tahmin Sonuçları (Kurumsal Değişkenlerin Yer Aldığı Modellere İlişkin Sonuçlar)

LNy	1	2	3	4	5	6
LNy(-1)	0,9479 (0,008) *	0,9619 (0,0091)*	0,9480 (0,0086) *	0,9650 (0,0119)*	0,9510 (0,0083) *	0,9480 (0,0081)*
LNREM	0,0140 1 (0,0028)*	0,0133 (0,0029)*	0,0141 (0,0028) *	0,0138 (0,0028)*	0,0139 (0,0028) *	0,0143 (0,0028)*
CORR		0,0010 (0,0004)*				
PROP			-0,0003 (0,0003)			
TRAFRE				-0,0003 (0,0002)		
E						
POLRIG					-0,0090 (0,0034) *	
HT						
CIVRIGH						-0,0140 (0,0047)*
T						
OPEN	0,0007 (0,001) *	0,0007 (0,0001)*	0,0007 (0,0001) *	0,0007 (0,0001)*	0,0007 (0,0001) *	0,0007 (0,0001)*
INF	- 0,0009 (0,0002)*	-0,0010 (0,0002)*	-0,0009 (0,0002) *	-0,0009 (0,0002)*	-0,0009 (0,0002) *	-0,0008 (0,0002)*

Not: Parantez içindeki değerler bootstrap standart hataları göstermektedir. * Katsayıların yüzde % 1 seviyesinde anlamlı olduklarını göstermektedir. Katsayılar üzerinde Bun ve Kiviet (2003) tarafından önerilen $O(1/NT^2)$ sapma düzeltmesi yapılmıştır.

Tahmin edilen altı modelin tümünde de işçi dövizleri değişkeninin katsayısı (LNREM) pozitif ve anlamlı olmasına rağmen değer olarak çok küçüktür. Tablo 2'de yer alan sonuçlara göre; tüm modellerde işçi dövizleri girişlerindeki % 1 seviyesindeki artış kişi başına düşen reel GSYH düzeyini yaklaşık % 0,01 arttırmaktadır. Kısaca, bir yıldan diğer yıla işçi dövizleri girişlerindeki % 100 seviyesindeki artış kişi başına düşen geliri sadece % 1 oranında

arttırmaktadır. Kurumsal yapıya ait değişkenlerin modellere dahil edilmesi de durumu ciddi ölçüde değiştirmemektedir.

Kurumsal yapıya ait değişkenlerin anlamlılığına bakıldığında ise, ilk olarak yolsuzluk (CORR) değişkenine ait katsayının pozitif ve anlamlı olduğu görülmektedir. Yolsuzluk algılama endeksi 100 puan üzerinden oluşturulan bir endeks olup, endeks puanının yükselmesi ülkenin şeffaflaştığının bir göstergesi olarak kabul edilmektedir. Buna göre, ülkelerde yolsuzluk algılaması azaldığında katsayının değeri yükselmekte ve bu durumda kişi başına düşen reel GSYH düzeyi olumlu yönde etkilemektedir. Bu yöndeki bir bulgu Catrinescu vd. (2009) çalışmasıyla da uyumluluk göstermektedir. Yolsuzluk değişkeninin yanında politik haklar ve sivil haklara ilişkin katsayıların da negatif ve anlamlı oldukları göze çarpmaktadır. Bu değişkenlere ait puanlama sistemine göre politik veya sivil haklar bakımından en iyi durumda olan ülkelere 1, politik veya sivil haklar bakımından en kötü durumda olan ülkelere ise 10 puan verilmektedir. Buna göre katsayıların yükselmesi, ilgili ülkelere politik ve sivil hakların azaldığını göstermektedir. Politik veya sivil hakların azalması Williams (2017)'de olduğu gibi bu çalışmada da büyümeyi azaltıcı bir faktör olduğu görülmektedir.

Bu değişkenlerin dışında mülkiyet hakları ve ticaret özgürlüğü endeksleri ile büyüme arasında ise herhangi bir anlamlı ilişkiye ulaşılamamıştır.

Tablo 4. İşçi Dövizleri, Kurumsal Yapı ve Büyüme İlişisine Yönelik Sapması Düzeltilmiş EKK Tahmin Sonuçları (Kurumsal Değişkenlerle Geliştirilmiş İşçi Dövizlerinin Yer Aldığı Modellere İlişkin Sonuçlar)

LN_Y	7	8	9	10	11
LN_Y(-1)	0,9579 (0,0085))*	0,9458 (0,0085)*	0,9644 (0,0108))*	0,9517 (0,0084))*	0,9496 (0,0082))*
LNREM	0,0163 (0,0027))*	0,0151 (0,0031)*	0,0158 (0,0031))*	0,0156 (0,0029))*	0,0167 (0,0030))*
CORR*LNREM	0,0000 (0,0000))*				
PROP*LNREM		-0,0000 (0,0000)			

TRAFREE*LN					
REM					-0,0000 (0,0000)
POLRIGHT*LN					-0,0004 (0,0002)*
CIVRIGHT*LN					-0,0007 (0,0002)*
REM					
OPEN	0,0007 (0,0001)*	0,0007 (0,0001)*	0,0007 (0,0001)*	0,0007 (0,0001)*	0,0007 (0,0001)*
INF	-0,0010 (0,0002)*	-0,0009 (0,0002)*	-0,0010 (0,0002)*	-0,0009 (0,0002)*	-0,0008 (0,0002)*

Not: Parantez içindeki değerler bootstrap standart hataları göstermektedir. * Katsayıların yüzde % 1 seviyesinde anlamlı olduklarını göstermektedir. Katsayılar üzerinde Bun ve Kiviet (2003) tarafından önerilen $O(1/NT^2)$ sapma düzeltmesi yapılmıştır.

Tablo 4'te ise kurumsal değişkenlerle geliştirilmiş işçi dövizlerinin (interaction term) yer aldığı 7. Modelden 11. Modele kadar olan modellerin sonuçları özetlenmiştir. Tablo 4'te yer alan katsayıların tümü Tablo 3'te olduğu gibi Bun ve Kiviet (2003) tarafından önerilen sapma düzeltmesi ile yeniden elde edilmiş olup, parantez içindeki değerler bootstrap standart hata değerlerini göstermektedir. Bu bakımdan elde edilen katsayılar, etkin ve dirençli katsayı tahminlerini ifade etmektedir.

Modellerde, bağımlı değişkenin bir gecikmeli değerine ait katsayının pozitif ve anlamlı olduğu göze çarpmaktadır. Buna göre, analize dahil edilen ülkelerde kişi başına düşen reel GSYH düzeyi, bir önceki dönem kişi başına düşen reel GSYH düzeyinden pozitif yönde etkilenmektedir. Kontrol değişkenlerden ticari dışa açıklık düzeyi ve fiyat istikrarının katsayıları da tüm modeller için sırasıyla pozitif ve negatif bulunmuştur. Bu anlamda Tablo 3'e ait değerlerle paralellik göstermektedir.

Yoksulluk algılama endeksiyle geliştirilmiş işçi döviz değişkeninin katsayısı (CORR*LNREM) yoksulluk algılama endeksi değişkeninin katsayısında olduğu gibi pozitif ve anlamlı olarak bulunmuştur. Bu değişkenin modele dahil edilmesi 2. Modele kıyasla işçi döviz değişkenine ait katsayıyı yükseltse de anlamlı bir değişim

ortaya çıkarmamaktadır. Yine, mülkiyet hakları endeksiyle geliştirilmiş işçi döviz değışkeni (PROP*LNREM) ve ticaret özgürlüğü endeksiyle geliştirilmiş işçi döviz değışkeninin (TRAFREE*LNREM) büyüme üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmamaktadır.

Politik haklarla geliştirilmiş işçi döviz değışkeni (POLRIGHT*LNREM) ve sivil haklarla geliştirilmiş işçi döviz değışkeni (CIVRIGHT*LNREM)'ne ait katsayılar ise negatif ve anlamlıdır. Bu değışkenlerin de yine işçi döviz değışkenine ait katsayılar üzerinde bir miktar olumlu etkisi olsa da, modelin veya katsayının anlamlılığı önemli ölçüde değıştiren bir etki ortaya çıkarmamaktadırlar.

29 ülkeye yönelik elde edilen sonuçlara genel olarak bakıldığında 2000-2016 döneminde işçi dövizlerinin büyüme üzerinde pozitif bir etki doğursa da, bu etkinin ciddi bir etki olmadığı görülmektedir. Kurumsal yapıya ait değışkenler son yıllarda büyüme literatüründe geniş bir yer tutmakta ve ülkelerin büyüme rakamları arasındaki farklılıkları açıklamada önemli rolleri bulunmaktadır. İşçi döviz ve büyüme arasındaki ilişkinin açıklanmasında ülkelerin kurumsal gelişmişliğine yönelik olarak bazı değışkenler de modele eklenmiş ve bu değışkenlerin modelin açıklama gücünü arttırması beklenmiştir.

Ulaşılan sonuçlara göre, kurumsal değışkenlerin veya kurumsal değışkenlerle geliştirilmiş işçi döviz değışkenlerinin işçi döviz değışkeni üzerinde çok küçük bir pozitif etkiye yol açtığı, fakat katsayının anlamlılığını değıştiren bir etkiye yol açmadığı görülmüştür. Ele alınan ülke grubu kurumsal yönden gelişme sürecinin başında olan ve bu anlamda belirli dezavantajlara sahip ülkelerden oluşmaktadır. Bu ülkeler için kurumsal yapıdaki ilerlemeler ekonomik gelişme ve büyüme amacı çerçevesinde gerekli olsa da, işçi dövizlerinin ev sahibi ülkeye çekilmesi ve bu çekilen fonların yatırıma yönlendirilmesi noktasında kurumsal ilerlemelerin tek başına yeterli bir faktör olmadığı görülmektedir.

4.Sonuç

İşçi dövizleri, doğrudan yabancı yatırımlar ve belirli yıllarda da portföy yatırımlarından sonra dünyadaki en büyük fon akımıdır. Orta gelirli ülkelerde ise büyüklük bakımından portföy yatırımlarının oldukça üzerinde yer almaktadır. Doğrudan yabancı yatırımlar ve portföy yatırımları, mülkiyet bakımından ev sahibi ülkenin vatandaşı olmayan kişilerin fonlarından oluşan finansal bir kalemdir. Ancak, işçi dövizleri ev sahibi ülkenin yurtdışında çalışan vatandaşlarının

elde ettikleri kazancın bir kısmını kendi ülkelerinde değerlendirme amacını taşıdığı için dolaylı olarak ev sahibi ülkenin bir iç tasarrufu olarak düşünülebilir. Bu sebeple, işçi dövizleri diğer yabancı kaynaklı fonlara oranla daha istikrarlı bir karaktere sahiptir.

Temel olarak 20. Yüzyılın önemli olgularından biri haline gelen göçler, işçi dövizlerini gündeme getirmiş ve işçi dövizlerinin büyüme ve kalkınma üzerindeki etkilerini inceleyen ciddi bir literatür oluşmuştur. Literatürdeki çalışmalar incelendiğinde, bu çalışmaların önemli bir bölümünün 1960 veya 1970'li yıllardan başlayarak 40-50 yıllık bir süreçte işçi dövizleri ve büyüme ilişkisini incelemekte olduğu görülmektedir. Bu çalışmada da, benzer bir ilişki kurumsal yapıyı içeren değişkenlerin de dahil edilmesiyle Dünya Bankası sınıflamasına göre orta gelir düzeyinde yer alan yirmi dokuz ülke için incelenmiştir. Fakat çalışmayı literatürdeki çalışmalardan ayıran bazı temel farklılıklar bulunmaktadır. Bu farklılıklar ilk olarak; daha yakın bir dönemin ele alınması, ikinci olarak da; kurumsal yönden henüz gelişme aşamasında olan ülkelerin incelenmiş olmasıdır. Özellikle, orta gelir düzeyinde yer alan ülkelerde işçi dövizlerinin miktarında 2000'li yıllardan başlayarak ciddi bir artış olduğu dikkate alındığında, ulaşılan sonuçların ülkelerin büyüme politikaları bakımından işçi dövizlerine yönelik bakış açılarını da etkilemesi hedeflenmektedir. Bu sayede çalışmanın, literatüre de ciddi bir katkı sağlamış olduğu düşünülmektedir.

Elde edilen sonuçlar; 29 ülkede 2000-2016 döneminde işçi dövizleri büyüme üzerinde pozitif bir etki doğursa da, bu etkinin ciddi bir etki olmadığını göstermiştir. İşçi dövizleri ve büyüme arasındaki ilişkinin açıklanmasında ülkelerin kurumsal gelişmişliğine yönelik olarak bazı değişkenler de modele eklenmiş ve bu değişkenlerin literatürdeki çalışmalarla paralel olarak modelin açıklama gücünü arttırması beklenmiştir. Ancak, kurumsal değişkenlerin işçi dövizleri değişkeni üzerinde çok küçük bir pozitif etkiye yol açtığı, fakat katsayının anlamlılığını değiştirecek bir etkiye yol açmadığı görülmüştür.

Analiz edilen ülke grubu daha önce de bahsedildiği gibi, kurumsal yönden gelişme sürecinin başında olan ülkelere aittir. Ulaşılan sonuçlar da, bu ülkeler için işçi dövizlerinin ev sahibi ülkeye çekilmesi ve bu çekilen fonların yatırıma yönlendirilmesi noktasında kurumsal ilerlemelerin tek başına yeterli bir faktör olmadığını göstermektedir.

Burada üzerinde durulması gereken en önemli nokta; işçi dövizlerinin gelişmekte olan ülkeler arasındaki dağılımıdır.

Çalışmada da incelendiği gibi, işçi dövizlerinin büyük bir bölümünü Hindistan ve Hindistan da dahil olmak üzere sekiz ülke paylaşmaktadır. Geriye kalan ülkeler ise bu türdeki fonlardan az miktarda yararlanmaktadır. Bu durumu etkileyen esas faktör, göçlerin miktarı ve göç eden bireylerin gittikleri ülkelerdeki ekonomik durumlarıdır. Dışarıya daha fazla göç veren ülkelerin daha fazla döviz çekmesi beklenen bir durumdur. Aynı şekilde, göç eden kişilerin göç ettikleri ülkede temel ihtiyaçlarını karşılayacak düzeyin oldukça üzerinde gelir elde etmeleri de tasarruflarını kendi ülkelerinde değerlendirmeleri için bir sebeptir.

Diğer bir faktör ise, göçlerin yakın bir tarihte gerçekleşip gerçekleşmediğidir. Göçler yakın bir tarihte gerçekleşmiş ise, göç eden bireylerin geride kalan aile bireyleriyle iletişimi büyük ölçüde devam etmekte ve elde edilen gelirin bir bölümü ev sahibi ülkedeki aile bireylerine gönderilebilmektedir. Fakat göçler eski bir tarihte meydana gelmiş ise, sonraki kuşakların ev sahibi ülkedeki ailenin geriye kalan bireyleriyle iletişimi zayıflamakta ve bunun yanında göç eden bireyler göç ettikleri ülkelerin yerleşikleri haline gelmektedirler. Bu gibi durumlar hem işçi dövizlerinin ev sahibi ülkelere girişini hem de işçi dövizlerinin büyüme üzerindeki etkilerini azaltmaktadır. İşçi dövizlerinin ev sahibi ülkedeki büyümeyi ne ölçüde etkileyeceği ev sahibi ülkenin kurumsal yapısından ziyade, göç eden kişilerin göç ettikleri ülkelerdeki konumlarıyla daha yakın bir ilişkiye sahip olduğu düşünülmektedir.

Sonuç olarak Orta Gelirli Ülkelerin, iktisadi büyüme ve kalkınma hedefleri çerçevesinde kurumsal açıdan gelişmiş ülkelerle olan açığı kapatmak için belirli politikalar izlemeleri zorunludur. Ampirik sonuçların da gösterdiği gibi, kurumsal değişkenlerin işçi dövizleri ve büyüme ilişkisi üzerinde anlamlı bir etki doğurduğunu söylemek güçtür. Ancak literatürdeki çalışmalar incelendiğinde de görüldüğü üzere, kurumsal yapıya ilişkin değişkenlerin işçi dövizleri ve büyüme arasındaki ilişkiyi anlamlı ve pozitif biçimde etkilediği ortaya konulmuştur. Burada Orta Gelirli Ülkelerin izleyeceği temel politika, kısa vadede var olan kurumsal yetersizlikleri orta ve uzun vadede ortadan kaldırarak, işçi dövizleri ve diğer yabancı sermaye türlerinin büyüme ve kalkınma politikaları ile daha uyumlu biçimde kullanılmasını sağlayacak olan ekonomik ve finansal mekanizmaların işler hale getirilmesini sağlamaktır. Bu ekonomik ve finansal mekanizmalar ise en başta, etkin bir merkez bankası yönetimi, siyasi ortamdan bağımsız ve yolsuzlukların en aza indirildiği bir finansal

kesimin oluşturulması yanında, işçi dövizlerinin kayıtlı olarak ülkeye girişini teşvik edecek yasal düzenlemelerin hazırlanmasıdır.

KAYNAKLAR

Ahmed, M. S. (2010), "Migrant Workers Remittance and Economic Growth: Evidence From Bangladesh", *ASA University Review*, 4(1), ss. 1-13.

Ang, A. P. (2007), "Workers' Remittances And Economic Growth In The Philippines", *In DEGIT Conference Papers* (No. c012_029), DEGIT, Dynamics, Economic Growth, and International Trade.

Arı, A. ve Özcan, B. (2011), "İşçi Gelirleri ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Dinamik Panel Veri Analizi", *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (38), ss. 101-117.

Azam, M. ve Khan, A. (2011), "Workers' Remittances and Economic Growth: Evidence from Azerbaijan and Armenia", *Global Journal of Human-Social Science Research*, 11(7), ss. 40-46.

Barajas, A., Chami, R., Fullenkamp, C., Gapen, M. ve Montiel, P. J. (2009), "Do Workers' Remittances Promote Economic Growth?", IMF Working Paper No.WP/09/153.

Batu, M. (2017), "International Worker Remittances and Economic Growth in A Real Business Cycle Framework", *Structural Change and Economic Dynamics*, 40, ss. 81-91.

Bengoa, M. ve Sanchez-Robles, B. (2003), "Foreign Direct Investment, Economic Freedom and Growth: New Evidence From Latin America", *European Journal of Political Economy*, ss. 529-545.

Blundell, R. ve Bond, S. (1998), "Initial Conditions and Moment Restrictions in Dynamic Panel Data Models", *Journal of Econometrics*, ss. 115-143.

Bun, M. J. ve Kiviet, J. F. (2003), "On the Diminishing Returns of Higher-Order Terms in Asymptotic Expansions of Bias", *Economics Letters*, ss. 145-152.

Catrinescu, N., Leon-Ledesma, M., Piracha, M. ve Quillin, B. (2009), "Remittances, Institutions, and Economic Growth", *World Development*, 37(1), ss. 81-92.

Çağlayan-Akay, E. (2015), "Dinamik Panel Veri Modelleri", S. Güriş (Editör), *Stata ile Panel Veri Modelleri* (ss. 81-104), Der Yayınları, İstanbul.

Fayissa, B. ve Nsiah, C. (2010), "The Impact of Remittances on Economic Growth and Development in Africa", *The American Economist*, 55(2), ss. 92-103.

Freedom House (2017), Freedom in the World 2017, www.freedomhouse.org, Erişim: 20.08.2017.

Glytsos, N. P. (2005), "The Contribution of Remittances to Growth: A Dynamic Approach and Empirical Analysis", *Journal of Economic Studies*, 32(6), ss. 468-496.

Giuliano, P. ve Ruiz-Arranz, M. (2009), "Remittances, Financial Development and Growth", *Journal of Development Economics*, 90(1), ss. 144-152.

Hsiao, C. (2003), *Analysis of Panel Data*, Cambridge University Press, New York.

Imai, K. S., Gaiha, R., Ali, A. ve Kaicker, N. (2014), "Remittances, Growth and Poverty: New evidence from Asian Countries", *Journal of Policy Modeling*, 36(3), ss. 524-538.

Iqbal, Z. ve Sattar, A. (2010), "The Contribution of Workers' Remittances to Economic Growth in Pakistan", *Working Papers & Research Reports*, RR-No.187.

Jawaid, S. T. ve Ali Raza, S. (2012), "Workers' Remittances and Economic Growth in China and Korea: An Empirical Analysis. *Journal of Chinese Economic and Foreign Trade Studies*, 5(3), ss. 185-193.

Karagöz, K. (2009), "Workers' Remittances And Economic Growth: Evidence from Turkey", *Journal of Yaşar University*, 4(13), ss. 1891-1908.

Kiviet, J. F. (1998), "Expectations of Expansions for Estimators in a Dynamic Panel Data Model: Some Results for Weakly-Exogenous Regressors", Tinbergen Institute, No. 98-027/4.

Konte, M. (2017), "Do Remittances Not Promote Growth? A Finite Mixture of Regressions Approach", *Empirical Economics*, ss. 1-36.

Mundaca, B. G. (2009), "Remittances, Financial Market Development and Economic Growth: The Case of Latin America and The Caribbean", *Review of Development Economics*, 13(2), ss. 288-303.

Nickell, S. (1981), "Biases in Dynamic Models with Fixed Effects", *Econometrica*, ss. 1417-1426.

Ofeh, M. A. ve Muandzevara, A. T. (2017), "Investigating the Effects of Migrant Remittances on the Economic Growth of Cameroon", *International Journal of Economics and Finance*, 9(2), ss. 58-69.

Ramirez, M. D. ve Sharma, H. (2008), "Remittances and Growth in Latin America: A Panel Unit Root and Panel Cointegration

Analysis”, Yale University Economic Department Working Paper, No.51.

Rao, B. B. ve Hassan, G. M. (2011), “A Panel Data Analysis of the Growth Effects of Remittances”, *Economic Modelling*, 28(1), ss. 701-709.

The Heritage Foundation (2017), 2017 Index of Economic Freedom, All Index Data, www.heritage.org, Erişim: 20.08.2017.

Transparency International (2017), Corruption Perception Index, www.transparency.org, Erişim: 20.08.2017.

Williams, K. (2017), “Are Remittances Good for Economic Growth? The Role of Political Institutions”, *Applied Economics Letters*, ss. 1-5.

World Bank (2017), World Development Indicators, www.databank.worldbank.org, Erişim: 31.08.2017.

Yerdelen-Tatoğlu, F. (2012), *İleri Panel Veri Analizi: Stata Uygulamalı*, Beta Yayıncılık, İstanbul.

**ÜRETİM İŞLETMELERİNİN MALİYET HESAPLAMA
YÖNTEMLERİNİN İNCELENMESİ: AYDIN İLİ ÖRNEĞİ¹****Çağrı KÖROĞLU²
Aslı ERİNCİK DENDEŞ³****ÖZ**

Etkili bir maliyet muhasebesi sitemi, işletmelerin ürettiği mal ve hizmetlerin maliyetlerinin doğru bir şekilde hesaplanabilmesinde ve giderlerinin kontrol altına alınmasında önemli bir yer tutmaktadır. Günümüzde üretim maliyetleri içerisinde genel üretim giderlerinin payının artması sonucunda gerek maliyetlerin doğru hesaplanabilmesinde gerekse de gider kontrolün yapılabilmesinde bu giderlerin mamullere doğru dağıtım anahtarlarıyla yüklenebilmesi çok önemli bir yer tutmaktadır. Bu nedenle, işletmeler de daha etkili olabilecek yeni maliyet muhasebesi sistemlerinin gerekliliği ortaya çıkmıştır. Yeni maliyet muhasebesi sistemlerinin kullanılmaya başlanması ile birlikte, geleneksel maliyetleme sistemlerinden elde edilen sonuçlar tartışılmaya başlanmıştır. Dolayısıyla, geleceğe yönelik plan ve stratejilerin oluşturulmasına yardımcı olarak rekabet edilebilirliği arttıracak bilgileri sağlayan çağdaş maliyet sistemleri geliştirilmiştir.

Bu araştırmanın temel amacı; Aydın ilinde faaliyet gösteren üretim işletmelerinin maliyet muhasebesi politikaları ve tekniklerinin genel bir görünümünü elde etmektir. Elde edilen verilerle Aydın ilinde faaliyette bulunan işletmelerin geleneksel veya çağdaş maliyet muhasebe sistemlerinden hangilerini kullandıkları tespit edilmeye çalışılmıştır. Araştırmada çeşitli istatistiksel teknikler kullanılmıştır. Bu teknikler sonucunda uygulamanın yapıldığı bölgede faaliyet gösteren işletmelerin geleneksel maliyet muhasebesi yaklaşımlarını benimsedikleri anlaşılmaktadır. Bu yaklaşımlardan çok memnun olmamalarına karşın, gerek bu yaklaşımların ileri maliyet muhasebesi yaklaşımlarından daha kolay olması gerekse de ileri maliyet muhasebesi yaklaşımlarının tam olarak bilinmemesi ve uygulama örneklerinin çok sınırlı olması nedeni ile geleneksel yaklaşımlardan vazgeçemedikleri anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Maliyet muhasebesi, Geleneksel Maliyetleme Sistemleri, Çağdaş Maliyet Sistemleri.

¹ Bu çalışma, "Üretim İşletmelerinin Maliyet Hesaplama Yöntemlerinin İncelenmesi: Aydın İli Örneği" adlı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

²Doç. Dr., Adnan Menderes Üniversitesi, Nazilli İ.İ.B.F., İşletme Bölümü, Muhasebe ve Finansman A.B.D.

³ Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme A.B.D.

**THE ANALYSIS OF COST CALCULATING METHODS OF
MANUFACTURING FIRMS: SAMPLE OF AYDIN PROVINCE
ABSTRACT**

An effective cost accounting system plays a significant role in accurately calculating the costs of the goods and services produced by the firm and controlling their costs. Today, because of the increase in the share of general production costs within the production costs, in order to calculate the costs correctly and to control expenditures, it is very important that these costs can be loaded with the correct distribution keys to the products. Thus, new cost accounting systems, which may be more effective in firms, have become necessary. With the introduction of new cost accounting systems, the results of traditional costing systems have begun to be debated. Therefore, contemporary costing systems have been developed that can control costs by accurately calculating the costs of goods and provide information that will increase competitiveness by helping to create plans and strategies.

The main objective of this research is to obtain a general view of the cost accounting policies and techniques of manufacturing firms operating in the province of Aydın. With the help of obtained data, it has been aimed to determine whether the firms operating in the province of Aydın use traditional or contemporary cost accounting systems. Various statistical techniques have been used in the research. As a result of these techniques, it is understood that firms operating in the region where the research is made use traditional cost accounting approaches. Although they are not very satisfied with these approaches, it is understood that since these approaches are easier than advanced cost accounting approaches, advanced cost accounting approaches are not fully known, and application examples are limited, and therefore they do not give up on traditional approaches.

Key Words: Cost Accounting, Traditional Costing Systems, Modern Costing Systems.

Giriş

İşletmeler, küreselleşme ile birlikte artan rekabet ortamı, otomasyon ve bilgisayar kullanımının üretimde yaygınlaşması, ürün ömürlerinin kısılması, sürekli değişen tüketici istekleri ve ekonomide yaşanan istikrarsızlıklar gibi nedenlerden dolayı ayakta kalabilmek için maliyet yönetimine daha fazla önem vermeye başlamışlardır. Artık işletmeler, rekabetin yoğun yaşandığı bir

ortamda kâr elde edebilmek için çevresel faktörlerdeki risk ve belirsizlikleri çok iyi analiz ederek uygun stratejileri oluşturmaları gerekmektedir. Bunu sağlamanın yollarından biri ise; maliyetlerin azaltılmasına yardımcı olan, gelecekle ilgili plan ve stratejilerin geliştirilmesine yönelik olarak geliştirilen çağdaş maliyet yöntemlerini kullanmaktır.

İşletmelerin geleceği açısından son derece önemli olan çağdaş maliyet yöntemleri, üretilen ürünlerin maliyetlerinin tam ve doğru olarak tespit edilmesine son derece önemli katkılar sağlamaktadır. Şöyle ki, son yıllarda teknolojiye yaşanan gelişmelere paralel olarak üretimin bilgisayar ve otomasyonla gerçekleştirilmesi; özellikle bilgisayar yazılımı, eğitim, araştırma geliştirme, enerji vb. maliyet kalemlerini arttırarak maliyetler içerisinde genel üretim giderlerinin payını direkt işçilik giderlerine oranla daha fazla arttırmıştır. Bu yüzden, genel üretim giderlerinin büyük bir bölümünün iş hacmi ile doğrudan ilgili olmaması ve bu giderlerin iş hacmine dayalı dağıtım anahtarları vasıtasıyla (örneğin; direkt işçilik saati, hammadde miktarı, makine saati vb.) ürünlere dağıtılmasını öngören geleneksel maliyet muhasebesi anlayışı, günümüz koşullarında maliyetlerin yanlış hesaplanmasına yol açmaktadır.

Maliyetlerin hesaplanmasında ve geleceğe yönelik stratejik kararların alınmasında son derece önemli olan çağdaş maliyet yöntemleri, gerek ulusal gerekse de uluslararası boyutlarda işletmelere küresel rekabet ortamında önemli avantajlar sağlamaktadır. Literatürde çok fazla yöntemden bahsedilse de beş temel çağdaş maliyet yöntemi işletmeler tarafından uygulanmaktadır. Bu yöntemler; hedef maliyetleme, kaizen maliyetleme, kalite maliyetleri, faaliyet tabanlı maliyetleme ve sürece dayalı faaliyet tabanlı maliyetleme olarak sıralanabilir (Cooper ve Kaplan, 1991: 120; Moliner vd., 2010:22).

Çalışma giriş ve sonuç bölümleri hariç olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde; çağdaş maliyet yöntemlerine ilişkin bilgiler verilmiştir. İkinci bölümde ise; Aydın ilinde faaliyet gösteren üretim işletmelerinin kullanmış oldukları yöntemler belirlenerek, bu yöntemlerin olumlu ya da olumsuz yönleri ortaya konulmuştur.

1.Çağdaş Maliyet Yöntemleri

20. yüzyılın sonlarına kadar işletmelerin ihtiyaç duydukları bilgileri sağlama konusunda yeterli bilgi düzeyine sahip olan maliyet muhasebesinin temel işlevini, finansal tablolar için gerekli maliyet

bilgileri oluşturmaktaydı. Bu bakımdan geçmiş dönemlerde maliyet muhasebesi uygulamaları maliyetlere, katlanılması zorunlu bir çıktı olarak bakılmaktaydı. Ancak, teknolojik gelişmeler, bilgisayar destekli üretim, otomasyonun yüksek seviyelere ulaşması, özellikle Japon ve günümüzde hızla artan Çin sanayilerinin etkisi ile maliyetlerin düşürülmesi, kalitenin yükseltilmesi konularında, ülkeler ve şirketler arası rekabetin yoğunlaşması nedeni ile geçmiş yıllarda uygulanan maliyet muhasebesinin, maliyet konusundaki anlayışı önemini yitirmiştir (Civelek, 2000: 554).

21. yüzyılın başlarında maliyet muhasebesinin önemini büyük ölçüde yitirmesi sonucunda muhasebe alanında yeni bir kavram ortaya çıkmıştır. Bu kavram, maliyet muhasebesine göre daha geniş ve farklı anlamlar taşıyan, maliyetleri katlanılması zorunlu bir çıktı olarak değil, üretim süreçlerinde yönetilmesi gerekli bir girdi olarak gören ve geleceğe ilişkin rekabet avantajının elde edilebilmesi için maliyetlerle ilgili stratejiler geliştirerek maliyet verilerinin etkin kullanılmasını sağlayan çağdaş maliyet yönetimi anlayışıdır (Simons, 1999:111). Bu anlayış, strateji kavramının öneminin artması ile ortaya çıkmış olup, uluslararası ölçekte büyük ilgi gören ve dikkate değer bir yaklaşımdır. Ayrıca, maliyetlerin uzun dönemde stratejik olarak yönetilmesini de kapsamaktadır (Moliner vd., 2010:13 ; Seuring vd., 2002: 37). Bu bakımdan çağdaş maliyet yönetimi anlayışını, işletmelerin maliyetlerini düşürmek ve stratejik pozisyonlarını iyileştirmek için maliyet yönetim tekniklerinin uygulanması olarak tanımlayabiliriz (Cooper ve Slagmulder, 2003: 23).

Literatürde birçok çağdaş maliyet yöntemleri yer almasına rağmen, işletmelerin uygulamış olduğu temelde beş yöntemin olduğu söylenebilir (Cooper ve Kaplan, 1991: 120; Moliner vd., 2010:22) . Bu yöntemleri kısaca şu şekilde açıklayabiliriz:

- **Hedef Maliyetleme:**

Hedef maliyetleme, 1960-1970'li yıllarda Japonya'da ortaya çıkan ve ilk kez 1965 yılında Japon otomobil üreticisi Toyota tarafından uygulanıp geliştirilen bir yaklaşımdır (Çetin ve Atmaca, 2009: 317 ; Kato, 1993: 33). Yeni bir ürünün ilk tasarımından tüketiciye ulaşıncaya kadarki tüm faaliyetlerin planlanmasını savunan hedef maliyetleme yaklaşımı, sürdürülebilir rekabet avantajı sağlamak için stratejik bir kâr elde etmek ve etkili bir maliyet yönetimi sağlamak amacıyla ortaya atılmış bir yaklaşımdır (Monden, 1991: 18).

En genel anlamıyla bu yaklaşımı, yeni bir ürünün planlama, araştırma ve geliştirme sürecinde maliyetlerin azaltılması için ortaya atılan tüm fikirlerin gözden geçirilmesi yoluyla hız, kalite ve güvenilirlik gibi tüketici ihtiyaçlarını karşılamayı sağlarken, söz konusu ürünün tüm yaşam dönemi maliyetlerini de azaltmayı amaçlayan bir faaliyet olarak tanımlayabiliriz (Aksoylu ve Dursun, 2001: 362).

-Kaizen Maliyetleme:

Kaizen yönetim anlayışının bir parçası olarak bu maliyetleme yaklaşımı, 1970'li yıllarda geliştirilmiş olup, halen en önemli Japon işletmeleri tarafından kullanılan bir çağdaş maliyet yönetimi yaklaşımıdır. Bu yaklaşımı, bir ürünün tüm hayatı boyunca geçirdiği üretim safhalarında maliyet azaltımı için uygulanan sürekli iyileştirme olarak tanımlayabiliriz (Altınbay, 2006: 104). Bu yaklaşımda gelecekte hedeflenen kârlılık düzeyine ulaşabilmek için geçmiş yıllarda mevcut ürünler için katlanılan maliyetler esas alınarak içinde bulunulan dönemde sürekli iyileştirme yapılması suretiyle maliyet azaltımına gidilir (Modarress vd., 2005: 1753).

Kaizen maliyetleme anlayışının amacını, verimsizlikleri üretim sürecinden uzaklaştırarak toplam üretim maliyetini azaltmak oluşturmaktadır. Başka bir ifade ile bu anlayış, işletmelerin hedeflerine ulaşmada ürüne değer katmayan faaliyetler ve maliyetlerin sürekli azaltılması, israfın ortadan kaldırılması ve üretim sürecindeki sürekli gelişmeler üzerinde yoğunlaşır (Yalçın, 2009: 299).

-Kalite Maliyetleri:

Gerek satış öncesinde gerekse satış sonrasında meydana gelecek hatalar sonucunda katlanılacak maliyetleri içeren bu anlayış, kalitesiz ürünlerden korunmak, kalitesizliği önlemek ve düzeltmek için katlanılan maliyetler olarak ifade edilmektedir (Yıldıztekin, 2005: 406). İlk olarak Juran tarafından 1951 yılında yayınlanan "Kalite Kontrol El Kitabı", bu anlayışı ilk kez ortaya çıkaran kitaptır (Kefe ve Tanış, 2014: 48).

Diğer yöntemlerin çıkış yeri gibi bu anlayış da Japon kökenli bir anlayış olup, bu anlayışın en önemli amacı, ürünün tasarım aşamasından müşteriye sunulmasına kadar ki süreçte tüm kalitesizlikleri önlemek ve kaliteyi arttırmak olarak özetlenebilir.

-Faaliyet Tabanlı Maliyetleme:

Bu anlayış ilk defa 1986 yılında Harvard İşletmecilik Okulu'nda öğretim üyeleri olan Robert Kaplan ve Robin Cooper tarafından geliştirilmiş ve ürün maliyetlerinin hesaplanması için farklı bir yaklaşım olarak ortaya atılmıştır (Cooper ve Kaplan, 1988: 96). Faaliyet tabanlı maliyetleme anlayışı, ilk olarak ABD'de faaliyet gösteren üretim işletmelerinde uygulanmış ve 1990'lı yıllarda hizmet sektörünün tüm dünyada hızlı bir gelişim göstermesi sonucu hizmet sektöründe de uygulanması gerekliliği ortaya konulmuştur (Cooper ve Kaplan, 1991: 130 ;Jackson vd., 2007: 181).

En genel anlamıyla faaliyet tabanlı maliyet anlayışı, maliyetlerin doğru hesaplanabilmesi için endirekt maliyetleri ilk önce faaliyetlere yükleyen, daha sonra faaliyetlere yüklenen bu maliyetleri ürünlere, hizmetlere ve müşterilere aktaran bir yöntem olarak tanımlanmaktadır (Kaplan ve Atkinson, 1998: 97). Tanımdan da anlaşılacağı üzere bu anlayışın temel amacı, maliyet muhasebesinde maliyetlerin ürün ya da hizmetlere yüklenmesinde kullanılan üretim hacmine bağlı dağıtım araçlarının sebep olduğu yanlışlıkları ortadan kaldırmaktır (Cooper ve Kaplan, 1992: 11).

-Sürece Dayalı Faaliyet Tabanlı Maliyetleme:

Sürece dayalı faaliyet tabanlı maliyetleme anlayışı, faaliyet tabanlı maliyetleme anlayışının eksikliklerini gidermek için ortaya atılmış bir anlayış olup, diğer anlayışlara kıyasla son derece basit, düşük maliyetli ve daha güçlü çözümler sunan bir anlayış olarak karşımıza çıkmaktadır (Kaplan ve Anderson, 2007: 7). En genel anlamıyla bu anlayışı, işletmelere maliyet yönetim sistemlerini geliştirme olanağı sağlayarak süreç geliştirme için öncelikleri belirleme, ürün ve hizmet miktarını belirleme, müşteri siparişlerini fiyatlama ve müşteri ilişkilerini karşılıklı fayda esasına göre yönetmede kendilerine çok fayda yaratacak doğru maliyet bilgisi sağlamada etkili ve yeni bir çağdaş maliyet yöntemi olarak tanımlanabilir (Kaplan ve Anderson, 2004: 133).

Yukarıda belirtilen çağdaş maliyet yöntemleri, 20. Yüzyılın sonlarına doğru maliyet muhasebesi uygulamalarının çeşitli konulardaki eksiklerini gidermek amacıyla ortaya atılmış anlayışlardır. Her anlayış, dünyanın çoğu ülkesinde uygulanmakta olup, etkili bir maliyet yönetiminin oluşturulması, sürdürülebilir rekabet avantajı elde edilmesi, müşteri tatmini sağlanarak yüksek kâr ve düşük maliyet gibi konular bu anlayışların ortak noktasını oluşturmaktadır.

2.Aydın İli Umurlu Organize Sanayi Bölgesindeki Üretim İşletmelerinde Maliyet Muhasebesi Uygulamalarının Belirlenmesine Yönelik Araştırma

Çalışmanın bu kısmı; araştırmanın amacı, araştırmanın yöntemi ve sınırlılığı, bulgular ve tartışma alt başlıklarından oluşmaktadır.

2.1. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın temel amacı; Aydın ilinde faaliyet gösteren üretim işletmelerinin maliyet muhasebe politikası ve tekniklerinin genel bir görünümünü elde etmektir. Elde edilen verilerle Aydın ilinde faaliyette bulunan işletmelerin geleneksel veya çağdaş maliyet muhasebe sistemlerinden hangilerini kullandıkları tespit edilmeye çalışılacaktır. Bu amaç doğrultusunda gerçekleştirilecek çalışmada cevabı aranan sorular şunlardır:

1) İşletmeler maliyet hesaplama yöntemlerinden hangisini kullanmaktadırlar.

2) İşletmelerin daha fazla kullanmayı tercih ettiği yöntem geleneksel maliyet yöntemi ise bu yöntemin üstün ve zayıf yönleri nelerdir.

3) Geleneksel yöntemi tercih eden işletmeler eğer ileri maliyet yöntemini kullanmış olsalardı ne gibi avantajlar elde edeceklerdir.

2.2. Araştırmanın Yöntemi ve Sınırlılığı

Çalışmada veri toplama yöntemi olarak anket kullanılmıştır. Anket formu, Saygıner (2007), Atanoğlu (2009) ve Öztürk (2012) tarafından yapılan çalışmalardan yararlanılarak oluşturulmuştur. Anket 3 ana bölümden oluşmaktadır. Bu bölümler işletmeye ait bilgiler, geleneksel maliyet muhasebesine ve ileri maliyet muhasebesine yönelik sorulardan oluşmaktadır. Anketin ikinci ve üçüncü bölümlerinde 5'li likert ölçeği kullanılmıştır. Beşli likert ölçeğinde 1= Kesinlikle Katılmıyorum, 2= Katılmıyorum, 3= Kısmen katılıyorum, 4= Katılıyorum ve 5= Kesinlikle katılıyorum olarak puanlanmıştır. Çalışmanın teorik altyapısının meydana getirilmesinde internetten veri tabanlarından tarama yapılarak gerekli kitap ve makaleler temin edilmiştir.

Çalışmanın verilerinin elde edildiği ankete katılan işletmelerin geleneksel maliyet muhasebesi ve ileri maliyet muhasebesi hakkında bilgi sahibi olduğu ve verilerin Aydın ili için genelleme yapılabildiği varsayılmaktadır. Anket çalışmasından elde edilen verilerin analizi için SPSS (Statistical Package For Social Sciences) paket programı kullanılmıştır. Verilerin normal dağılıma uyduğu varsayılarak

istatistiksel analiz yöntemi olarak frekans, Ki-kare testleri uygulanmıştır.

Çalışmanın evrenini Aydın İli Umurlu Organize Sanayi Bölgesi'nde faaliyette bulunan işletmeler oluşturmaktadır. Aydın ili Umurlu sanayi bölgesindeki işletmeler tam sayım yoluyla seçilmiş, yüz yüze 66 işletme yöneticisine anket uygulanmış ve anketlerin tamamı analizlerde kullanılmıştır.

2.3. Bulgular ve Tartışma

Çalışmada elde edilen bulgular aşağıdaki alt başlıklarda ayrıntılı olarak değinilmiştir.

2.3.1. Güvenilirlik Analizi ve Normallik Sınaması

Çizelge 1.Güvenilirlik Analizi Sonuçları

Soru Grupları	Cronbach Alfa Katsayısı
Bütün sorular	0,61
Geleneksel maliyet muhasebesi soruları	0,67
İleri maliyet muhasebesi soruları	0,95

Çizelge 1'de de görüldüğü üzere, çalışmaya ait soruların güvenilirlik analizi sonuçlarına bakıldığında, geleneksel ve ileri maliyet muhasebelerini oluşturan soru gruplarının cronbach alfa sonuçlarının %60'dan fazla olması yapılacak analiz çalışmasının güvenilir olacağını ifade etmektedir. Ayrıca çalışmanın normallik sınaması için Tek Örneklem Kolmogorov Simirnov testi uygulanmıştır. Test sonuçlarına bakıldığında geleneksel ve ileri maliyet yaklaşımları sorularının p değerlerinin 0,05 anlamlılık düzeyinden daha yüksek çıkmasından dolayı veriler normal dağılmaktadır.

2.3.2. Frekans Analizleri

Çalışmanın bu kısmında demografik özelliklere, geleneksel maliyet muhasebesine ve çağdaş maliyet yöntemlerine ait frekans analizleri yer almaktadır.

-Demografik Özelliklere Ait Frekans Analizleri

Çizelge 2. İşletmelerin Demografik Özelliklerine Ait Bulgu ve Değerlendirmeler

Üretim İşletmelerinin Maliyet Hesaplama Yöntemlerinin İncelenmesi: Aydın İli
Örneği

Değişkenler	Frekans	%
İşletmenin faaliyette bulunduğu sektör		
Gıda	19	28,8
Tekstil/Giyim	4	6,1
Mobilya	2	2,9
İnşaat	4	6,1
Makine	14	21,2
Kimya	4	6,1
Diğer	19	28,8
Toplam	66	100,0
İşletmenin hukuki yapısı		
Tek Kişi İşletmesi	6	9,1
Adi Ortaklık	1	1,5
Anonim	25	37,9
Limited	34	51,5
Toplam	66	100,0
İşletmede çalışan sayısı		
1-9 kişi	13	19,7
10-24 Kişi	18	27,3
25-50 Kişi	12	18,2
51 ve Üzeri	23	34,8
Toplam	66	100,0
İşletmenin bağımsız muhasebe birimi		
Var	43	65,2
Yok	23	34,8
Toplam	66	100,0
İşletmenin maliyetleri hesaplama dönemi		
Günlük	6	9,1
Haftalık	2	3,0
Aylık	28	42,4
Üç aylık	19	28,8
Altı aylık	4	6,1
Yıllık	7	10,6

Toplam	66	100,0
İşletmenin üretim maliyetlerinin içerisinde en fazla paya sahip olan gider		
Direkt İlk Madde ve Malzeme	44	66,7
Direkt İşçilik	10	15,2
Genel Üretim	12	18,1
Toplam	66	100,0

Çizelge 2'de anlaşılacağı üzere, araştırmaya katılan işletmelerin faaliyette bulunduğu sektörler incelendiğinde %28,8'nin gıda ve diğer işletmeler, %21,2'sinin makine üretimi işletmeleri, %6,1'nin tekstil, inşaat ve kimya işletmeleri ve %3'nün ise mobilya işletmeleri olduğu görülmektedir. Gıda işletmelerinin oranının yüksek çıkmasının nedeni Aydın ilinde genelde tarım ürünlerinin işlenmesine dayalı üretim yapısının ağırlıklı olarak bulunmasından kaynaklanmaktadır.

Araştırmaya katılan işletmelerin hukuki yapısı incelendiğinde %51,5'nin limited şirket, %37,9'nun anonim, %9,1'nin tek kişilik işletme ve %1,5'inin adi ortaklık işletmeleri oldukları görülmektedir. Araştırmada Aydın ili Organize Sanayi Bölgesinde komandit ve kolektif şirketlerinin olmadıkları tespit edilmiştir.

Araştırmaya katılan işletmelerin çalışan sayısı incelendiğinde %34,8'nin 51 ve üzeri kişi, %27,3'ünün 10-24 kişi, %19,7'si 1-9 kişi ve %18,2'si 25-50 kişi çalıştırdıkları tespit edilmiştir. Aydın ili Umurlu Organize Sanayi Bölgesinde bulunan işletmelerin büyük çoğunluğunun gıda sektöründe üretim yapan işletmeler olması nedeniyle emek gücüne daha fazla ihtiyaç duyduğu söylenebilir.

Araştırmaya katılan işletmelerin %65,2'sinin bağımsız muhasebe birimi olduğu, %34,8'nin ise bağımsız muhasebe birimi olmadığı tespit edilmiştir.

Araştırmaya katılan işletmelerin %42,4'nün aylık, %28,8'nin üç aylık, %10,6'nın yıllık, %9,1'nin günlük, %6,1'nin altı aylık ve %3'nün ise haftalık maliyetlerini tuttuğu görülmektedir.

Araştırmaya katılan işletmelerin üretim maliyetleri içerisinde en fazla paya sahip olan gider sırasıyla %66,7 ile direkt ilk madde ve malzeme gideri, %18,1 ile genel üretim ve %15,2 ile direkt işçilik gideri olduğu tespit edilmiştir. Direkt ilk madde ve malzeme giderinin oranının yüksek çıkmasının nedeni araştırmaya katılan işletmelerin çoğunluğunun üretim işletmesi olması söylenebilir.

Çizelge 3. İşletmelerin Kullandığı Maliyet Yöntemi

Değişkenler	Frekans	Yüzde (%)
Geleneksel Maliyet Muhasebesi	62	93,9
Çağdaş Maliyet Yöntemleri	4	6.1
Toplam	66	100.0

Çizelgeden de anlaşılacağı üzere, işletmelerin tamamına yakını geleneksel maliyet muhasebesi anlayışı benimsemekte olup, sadece %6.1'lik kısmı çağdaş maliyet yöntemlerini uygulamaktadır. Yapılan görüşmeler sonucunda, işletmelerin çağdaş maliyet yöntemlerinden hedef maliyetleme ve faaliyet tabanlı maliyetleme anlayışlarını uyguladıkları anlaşılmıştır.

-Geleneksel Maliyet Muhasebesi ile İlgili Frekans Analizleri

Geleneksel Maliyet Muhasebesi ile ilgili frekans analizlerinde 5'li Likert ölçeği kullanılmıştır. Bu açıdan; 1-Kesinlikle Katılmıyorum, 2-Katılmıyorum, 3-Kısmen Katılıyorum, 4-Katılıyorum, 5- Kesinlikle Katılıyorum ölçeklerine bağlı olarak değerlendirmeler yapılmıştır.

Çizelge 3. Geleneksel Maliyet Muhasebesine Yönelik Bulgu ve Değerlendirmeler

Veriler	Değişkenler (%)				
	1	2	3	4	5
Yöntemin Ortaya Koyduğu Sonuçlardan Memnuniyet	18.2	13.6	34.9	12.1	21.2
Yöntemin Kârlılık Analizini Kolaylaştırması	13.6	19.7	36.4	18.2	12.1
Yöntemin Maliyetleri Düşürmedeki Etkisi	36.4	7.5	24.2	16.7	15.2
Yöntemin Üretim Sürecini İyileştirmedeki Etkisi	16.7	12.1	36.4	22.7	12.1
Yöntemin G.Ü.G'lerinin Dağıtımını Sağlıklı Yapması	13.6	22.7	37.9	16.7	9.1
Yöntemin Departmanlar Arası Etkileşimi Sağlaması	15.2	19.7	40.9	21.2	3.0

Çizelge 3’de, geleneksel maliyet muhasebesi anlayışının maliyetleme konusunda çeşitli veriler üzerinde kolaylaştırıcı etki yapıp yapmadığı yani başka bir deyişle, işletmelerin bu anlayıştan memnuniyet düzeyleri ölçülmeye çalışılmıştır. Çizelgeye göre, işletmelerin büyük bir bölümü, geleneksel maliyet muhasebesinin çizelgede yer alan verileri kolaylaştırıcı yönde etki ettiği fikrine katılmadıkları söylenebilir. Özellikle, bu anlayışın maliyetleri düşürmedeki etkisinin çok az olduğu göze çarpan önemli bir nokta olduğu da söylenebilir.

-Çağdaş Maliyet Yöntemleri ile İlgili Frekans Analizleri

Geleneksel Maliyet Muhasebesi ile ilgili frekans analizlerinde 5’li Likert ölçeği kullanılmıştır. Bu açıdan; 1-Kesinlikle Katılmıyorum, 2-Katılmıyorum, 3-Kısmen Katılıyorum, 4-Katılıyorum, 5- Kesinlikle Katılıyorum ölçeklerine bağlı olarak değerlendirmeler yapılmıştır.

Çizelge 4. Çağdaş Maliyet Yöntemlerine Yönelik Bulgu ve Değerlendirmeler

Veriler	Değişkenler (%)				
	1	2	3	4	5
Yöntemlerin Maliyetleri Düşürmedeki Etkisi	6.1	25.8	22.7	36.4	9.1
Yöntemlerin Maliyet Hesaplanmasını Kolaylaştırması	3.5	30.8	46.5	13.2	6.0
Yöntemlerin Yatırım Konularındaki Katkıları	1.5	13.6	43.9	33.4	7.6
Yöntemlerin İşletmelerin Karar Almasına Katkısı	3.0	9.1	36.4	24.2	27.3
Yöntemlerin Maliyet-Hacim-Kâr Analizlerin Doğru Sonuç Vermesine Katkısı	7.6	24.2	31.8	28.8	7.6
Yöntemlerin Rekabet Gücü Sağlamaya Katkısı	1.5	13.6	56.1	22.7	6.1
Yöntemlerin Atıl Kapasiteyi Göz Önünde Bulundurması	3.0	28.8	51.5	12.2	4.5

Yöntemlerin G.Ü.G.'lerinin Dağıtımını Kolaylaştırması	6.1	19.7	24.2	42.4	7.6
Yöntemlerin Fiyat Belirleme Kararlarına Etkisi	4.5	12.2	42.4	36.4	4.5

Çizelge 4'de, çağdaş maliyet yönetim anlayışlarının maliyetleme konusunda çeşitli veriler üzerinde kolaylaştırıcı etki yapıp yapmadığı ölçülmeye çalışılmıştır. İşletmelerin %93.9'u geleneksel maliyet muhasebesini uygulamış olsalar da yöneticilerle yapılan yüz yüze görüşmeler sırasında çağdaş maliyet yöntemleri ayrıntılı bir biçimde açıklanmaya çalışılmıştır. Böylece, işletmeler bu yöntemleri uygulamamış olmamalarına rağmen, bu yöntemlerin çizelgede yer alan değişkenleri ne derece sağladıklarına ilişkin görüşlerde bulunmuşlardır.

Çizelgeye göre, dikkat çeken birkaç unsur söz konusudur. Bunların başında çağdaş maliyet yöntemlerinin maliyetleri düşürmede olumlu katkı sağladığı fikridir. Ayrıca, bu yöntemlerin geleceğe yönelik stratejik yatırım kararlarının alınması, rekabet gücü sağlanması, atıl kapasiteyi toplam maliyet içerisinden ayıklaması ve genel üretim giderlerinin daha sağlıklı dağıtılması gibi konularda da olumlu etkiler yarattıkları söylenebilir.

2.3.3. Ki-Kare Analizleri

Ki-Kare Analizi, iki değişken arasında istatistiksel bakımdan anlamlı ilişkilerin olup olmadığını ölçmede yararlanılan bir istatistiksel yöntemdir. Çalışmanın bu kısmında, anket formunda yer alan işletmelerin faaliyette bulunduğu sektör, hukuki yapıları ve bağımsız muhasebe biriminin varlığı ile maliyet hesaplama dönemleri, en yüksek paya sahip gider türü ve kullanılan maliyet yöntemleri ayrı ayrı analiz edilmiştir.

-İşletmelerin Faaliyette Bulunduğu Sektöre İlişkin Ki-Kare Analiz Sonuçları

İşletmelerin faaliyette bulunduğu sektör ile maliyetlerini hesaplama dönemi en fazla paya sahip gider türü, kullanılan maliyet muhasebesi yaklaşımları arasındaki ilişkilerin test edilmesi amacıyla şu hipotezler kurulmuştur.

H₀= İşletmelerin faaliyette bulunduğu sektörler ile maliyetlerini hesaplama dönemi, yapılan gider türü, kullanılan maliyet muhasebesi yaklaşımları arasında ilişki yoktur.

H1= İşletmelerin faaliyette bulunduğu sektörler ile maliyetlerini hesaplama dönemi, yapılan gider türü, kullanılan maliyet muhasebesi yaklaşımları arasında ilişki vardır.

Çizelge 5. İşletmelerin Faaliyette Bulunduğu Sektörler İle Maliyetlerini Hesaplama Dönemi, Yapılan Gider Türü, Kullanılan Maliyet Muhasebesi Yaklaşımlarına Ait Ki-Kare Sonuçları

VERİLER	Ki-kare	Serbestlik Derecesi	Anlam Düzeyi
Sektör ile maliyetlerin hesaplama dönemi	34.113	30	0.276
Sektör ile yapılan gider türü	21.155	12	0.048*
Sektör ile kullanılan maliyet muhasebesi yaklaşımı	1.619	6	0.951

* <0.05

Çizelge 5’de görüldüğü üzere, faaliyette bulunulan sektör ile bu sektöre özgü yapılan gider türü arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki söz konusudur. Yani, işletmelerin faaliyette bulunduğu sektör ile katlanmış oldukları gider türü arasında ilişki mevcuttur. Bu bakımdan, sektör ile yapılan gider türü açısından H1 hipotezi kabul edilmektedir. Buna karşın, sektör ile maliyet hesaplama dönemi, kullanılan maliyet muhasebesi yaklaşımları açısından istatistiksel açıdan anlamlı bir sonuç görülmemiş olup, Ho hipotezi kabul edilmektedir. Başka bir deyişle, işletmelerin faaliyette bulunduğu sektör ile kullandıkları maliyet muhasebesi yaklaşımları, maliyet hesaplama yöntemleri ve maliyet dönemleri arasında ilişki söz konusu değildir.

-İşletmelerin Hukuki Yapılarına İlişkin Ki-Kare Analiz Sonuçları

İşletmelerin hukuki yapıları ile maliyetlerini hesaplama dönemi, yapılan gider türü, kullanılan maliyet muhasebesi yaklaşımları arasındaki ilişkinin test edilebilmesi amacıyla şu hipotezler kurulmuştur.

Ho= İşletmelerin hukuki yapıları ile maliyetlerini hesaplama dönemi, yapılan gider türü, kullanılan maliyet muhasebesi yaklaşımları arasında ilişki yoktur.

H1= İşletmenin hukuki yapıları ile maliyetlerini hesaplama dönemi, yapılan gider türü, kullanılan maliyet muhasebesi yaklaşımları arasında ilişki vardır.

Çizelge 6. İşletmelerin Hukuki Yapıları İle Maliyetlerini Hesaplama Dönemi, Yapılan Gider Türü, Kullanılan Maliyet Muhasebesi Yaklaşımlarına Ait Ki-Kare Sonuçları

VERİLER	Ki-kare	Serbestlik Derecesi	Anlam Düzeyi
Hukuki yapı ile maliyetlerin hesaplama dönemi	41.606	15	0.000*
Hukuki yapı ile yapılan gider türü	2.066	6	0.913
Hukuki yapı ile kullanılan maliyet muhasebesi yaklaşımı	2.581	3	0.461

*<0.05

Çizelge 6'dan de anlaşılacağı üzere, işletmelerin hukuki yapıları ile maliyetlerin hesaplama dönemleri arasında istatistiksel bakımdan anlamlı ilişki mevcut olup, H1 hipotezi kabul edilmektedir. Başka bir deyişle, şirket türü değiştikçe maliyetlerin günlük, haftalık, aylık vb. hesaplanma dönemleri de değişmektedir. Buna karşın, işletmelerin hukuki yapıları ile katlanılan gider türü, maliyet muhasebesi yaklaşımı arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişkiye rastlanılmamakta olup, Ho hipotezi kabul edilmektedir. Yani, şirketin hukuki yapısına bağlı olarak, maliyet hesaplama konusunda çeşitli alternatifler arasında ilişki söz konusu değildir.

-İşletmelerde Bağımsız Muhasebe Birimine İlişkin Ki-Kare Analiz Sonuçları

İşletmelerde bağımsız muhasebe birimi ile maliyetlerini hesaplama dönemi, yapılan gider türü, kullanılan maliyet muhasebesi yaklaşımları arasındaki ilişkinin test edilebilmesi amacıyla şu hipotezler kurulmuştur.

Ho= İşletmelerde bağımsız muhasebe birimi ile maliyetlerini hesaplama dönemi, yapılan gider türü, kullanılan maliyet muhasebesi yaklaşımları arasında ilişki yoktur.

H1= İşletmelerde bağımsız muhasebe birimi ile maliyetlerini hesaplama dönemi, yapılan gider türü, kullanılan maliyet muhasebesi yaklaşımları arasında ilişki vardır.

Çizelge 7. İşletmelerde Bağımsız Muhasebe Birimi ile Maliyetlerini Hesaplama Dönemi, Yapılan Gider Türü, Kullanılan Maliyet Muhasebesi Yaklaşımlarına Ait Ki-Kare Sonuçları

SORULAR	Ki-kare	Serbestlik Derecesi	Anlam Düzeyi
Bağımsız muhasebe birimi ile maliyetlerin hesaplama dönemi	15.283	5	0.009*
Bağımsız muhasebe birimi ile yapılan gider türü	1.875	2	0.392
Bağımsız muhasebe birimi ile kullanılan maliyet muhasebesi yaklaşımı	2.278	1	0.131

*<0.05

Çizelge 7'den da anlaşılacağı üzere, bağımsız muhasebe birimi ile maliyetlerin hesaplama dönemleri arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki söz konusu olup, H1 hipotezi kabul edilmektedir. Yani, yapılan yüz yüze görüşmeler sonucunda bir işletmede bağımsız bir muhasebe biriminin mevcut olması durumunda maliyetler mümkün olan en kısa süre içerisinde hesaplanmaktadır. Özetle, bağımsız muhasebe biriminin mevcut olup olmaması maliyetlerin hesaplama dönem seçimlerini etkilediği söylenebilir. Buna karşın, bağımsız muhasebe birimi ile gider türü, maliyet muhasebesi yaklaşımları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki söz konusu olmayıp, Ho hipotezi kabul edilmektedir. Başka bir deyişle, bağımsız muhasebe birimi ile maliyet hesaplama dönemleri hariç maliyet hesaplama konusunda çeşitli alternatifler arasında ilişki söz konusu değildir.

Sonuç ve Öneriler

Günümüzde otomasyonun artması nedeni ile üretim maliyetlerinin içerisinde genel üretim giderlerinin payının artması ve buna karşın işçilik giderlerinin payının azalması nedeniyle, geleneksel maliyet muhasebesine dayanan yöntemlerin uygulanması bir takım sorunlar oluşturmaktadır. Bu sorunlardan en önemlisi, maliyetlerin yanlış hesaplanmasıdır. Bu nedenle, üretim sektöründe çağdaş maliyet yöntemlerinin uygulanması gerekli olmaktadır. Çalışmada Aydın İlinin Umurlu beldesinde faaliyet gösteren işletmelere yönelik anket çalışması yapılmıştır. Bu çalışmanın yapılmasında en önemli amaç, işletmelerin geleneksel maliyet muhasebesi yöntemlerini mi yoksa çağdaş maliyet yöntemlerini mi

uyguladığını belirleyerek, uyguladıkları yöntemden memnuniyet düzeylerini tespit etmektedir. SPSS ortamında yapılan Frekans ve Ki-kare analizlerinde önemli sonuçlara ulaşılmıştır.

Yapılan frekans analizi sonuçlarına göre; işletmelerin büyük bir çoğunluğu gıda ve makine sektöründe faaliyet göstermekte olup, en düşük paya sahip sektör ise mobilya sektörüdür. İşletmelerin büyük bir çoğunluğu limited şirket olup, en az paya sahip hukuki şirket türü, adi ortaklıktır. İşletmelerin tamamına yakınında bağımsız bir muhasebe biriminin varlığı söz konusu olup, maliyetlerini aylık olarak hesaplamaktadırlar. En önemli sonuçlardan birisi de işletmelerde en fazla paya sahip gider türü direkt ilk madde ve malzeme giderleri olup, bu gider türünü sırasıyla genel üretim giderleri ve direkt işçilik giderleri oluşturmaktadır. İşletmelerin yaklaşık %93 geleneksel maliyet muhasebesi yöntemlerini uygulamaktadır. Ancak, genel bir durum değerlendirilmesi yapılacak olursa, işletmelerin büyük bir çoğunluğu geleneksel maliyet muhasebesi yaklaşımını kullanmakla beraber, bu yaklaşımın aslında çok da avantajlı olmadığı görüşündedirler. Şöyle ki; bu yöntemin, ortaya koyduğu sonuçlardan yani doğru maliyet hesapladığı kanısından, kârlılık analizlerin sağlıklı yapılmasına katkıda bulunmasından, üretim sürecini iyileştirmesinden ve bölümler arası iletişimden etkili olması konusunda işletmelerin büyük bir çoğunluğu memnun olmamaktadır.

Buna karşın çağdaş maliyet yöntemlerini benimseyen işletme sayısı oldukça az olup, yaklaşık olarak %6'lık bir kısmı oluşturmaktadır. İşletmeler bu yöntemlerden sadece hedef maliyet yöntemini ve faaliyet tabanlı maliyet yöntemini benimsedikleri belirlenmiştir. Bu iki yöntemi kullanmalarının da en önemli nedeninin sipariş esaslı çalışmaları ve üretim sürecini çeşitli faaliyet bölümlerine ayırmış oldukları yöneticiler ile yapılan yüz yüze görüşmeler sonucu anlaşılmıştır.

Yapılan Ki-kare analizinde de önemli sonuçlara ulaşılmıştır. Bunlar şu şekilde özetlenebilir: İşletmelerin faaliyette buldukları sektör ile üretim maliyetleri içerisinde en fazla paya sahip gider türü arasında istatistiksel açıdan anlamlı ilişki söz konusudur. İşletmelerin hukuki yapıları ile maliyet hesaplama dönemleri arasında da anlamlı ilişkilere rastlanmaktadır. Ayrıca, Ki-kare analizi ile ilgili son önemli nokta ise, işletmelerde bağımsız muhasebe birimi ile maliyet hesaplama dönemleri arasında anlamlı ilişkilerin olmasıdır. Şöyle ki, bağımsız muhasebe birimine sahip işletmeler maliyetlerini olması gereken aylık olarak hesaplarlarken, bağımsız

muhasabe birimine sahip olmayan işletmeler ise ya altı aylık ya da yıllık olarak hesaplamaktadırlar.

Sonuç olarak yapılan bu çalışmada, uygulamanın yapıldığı bölgede faaliyet gösteren işletmelerin geleneksel maliyet muhasebesi yaklaşımlarını benimsedikleri anlaşılmaktadır. Bu yaklaşımlardan çok memnun olmamalarına karşın, gerek bu yaklaşımların ileri maliyet muhasebesi yaklaşımlarından daha kolay olması gerekse de ileri maliyet muhasebesi yaklaşımlarının tam olarak bilinmemesi ve uygulama örneklerinin çok sınırlı olması nedeni ile geleneksel yaklaşımlardan vazgeçmedikleri anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

AKSOYLU, Semra ve Yunus DURSUN (2001), “Pazarda Rekabetçi Üstünlük Aracı Olarak Hedef Maliyetleme”, *Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.11, ss.357-371.

ALTINBAY, Ali (2006), *Stratejik Maliyet Yönetimi Yaklaşımlarından Yaşam Seyri Maliyetleme Sisteminin Tasarımı ve Bir Uygulama*, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Kütahya.

ATANOĞLU, Serkan (2009), *Çorlu Yöresi Üretim İşletmelerinde Tam Zamanında Üretim Sisteminde Maliyet Muhasebesinin Uygulanması*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Edirne.

CİVELEK, Mehmet (2000), “Maliyet Muhasebesi Sorunlar, Sorular, Cevaplar”, A Ajans Tesisleri, İstanbul.

COOPER, Robin ve Robert, S. KAPLAN (1991), “Profit Priorities from Activity-Based Costing”, *Harvard Business Review*, May-June, pp.130-135.

COOPER, Robin ve Robert, S. KAPLAN (1988), “Measure Cost Right: Make the Right Decision”, *Harvard Business Review*, September-October, pp.96-103.

COOPER, Robin ve Robert, S. KAPLAN (1992), “Activity-Based Systems: Measuring the Costs of Resource Usage”, *Accounting Horizons*, V.6, N.3, pp.1-13.

COOPER, Robin ve Regine, SLAGMULDER (2003), “Strategic Cost Management: Expanding Scope and Boundaries”, *Journal of Cost Management*, V.17, N.1, Jan-Feb., pp.5-23.

ÇETİN, Ayten ve Metin, ATMACA (2009), “Hedef ve Standart Maliyet Sistemlerinin Karşılaştırılmalı Olarak İncelenmesi”, *Marmara Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi*, C.26, S.1, ss.313-329.

JACKSON, Steve, SAWYORS, Roby ve Greg JENKİNS (2007), *Managerial Accounting: A Focus on Ethical Decision Making*, Thomson/South-Western: Mason.

KAPLAN, Robert S. ve Steven R. ANDERSON (2004), "Time-Driven Activity-Based Costing", *Working Papers Series*, November, pp.1-18.

KAPLAN, Robert S. ve Steven R. ANDERSON (2007), *Time-Driven Activity Based Costing: A Simpler and More Powerful Path to Higher Profit*, Harvard Business School Press, Boston.

KAPLAN, Robert S. ve Anthony A. ATKINSON (1998) *Advanced Management Accounting*, Prentice Hall Inc, New York.

KEFE, İlker ve Veyis Naci TANIŞ (2014), "Kalite Maliyetleri ve Otomotiv Sektöründe Bir Uygulama", *Muhasebe Öğretim Üyeleri Bilim ve Dayanışma Vakfı*, C.16, S.1, ss.45-63.

MODARRESS, B, Abdalhossein ANSARİ ve D. C. LOOKWOOD,(2005) "Kaizen Costing for Lean Manufacturing: A Case Study" , *International Journal of Production Research*, vol.43, no.9, May, pp.1751-1760.

MOLİNER, J. Pereira, E. Claver, CORTES ve Molina F. AZORİN (2010), "Strategy and Performance in the Spanish Hotel Industry", *Cornell Hospitality Quarterly*, V.51, N.4, pp.513-528.

MONDEN, Yasuhiro (1991), "Target Costing and Kaizen Costing in Japanese Automobile Companies", *Journal Management Accounting Research*, V.3, Fall, pp.16-34.

ÖZTÜRK, Mahmut Sami (2012), *Maliyet Bilgilerinin İşletme Fonksiyonlarında Alınan Kararlara Etkisi: Küçük Ve Orta Büyüklükteki Üretim İşletmelerinde Bir Araştırma*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta.

SAYGINER, Serap (2007), *Sanayi İşletmelerinde Faaliyet Tabanlı Maliyetlemeye Dayalı Maliyet sisteminin Uygulanabilirliği*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek lisans tezi), İstanbul.

SEURİNG, Stefan, Maria GOLDBACH ve Peter KAJÜTER (2002), *Cost Management in Supply Chains*, Pysica-Verlag: Heidelberg.

SİMONS, Robert (1999), *Performance Measurement & Control Systems for Implementing Strategy*, Prentice-Hall Inc: New Jersey.

YALÇIN, Selçuk (2009), "Ürün Tasarım ve Ürün Hayat Seyrinde Maliyetlerin Stratejik Yönetimi", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.23, Ağustos, ss.15-34.

YILDIZTEKİN, İhsan (2005), "Kalite Maliyetleri Ölçümlerinde Belirlenen Fırsat Maliyetleri" *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.19, S.1, ss.401- 422.

BİR YATIRIM MERKEZİ OLARAK MANİSA'NIN DİNAMİKLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ**Asiye Ayben ÇELİK¹****ÖZ**

Ege Bölgesi'nin önde gelen illerinden biri olan Manisa, üretim kabiliyetiyle ulusal ekonomiye, uluslararası pazarlama kabiliyetiyle ülke ihracatına katkı sağlamaktadır. Sahip olduğu endüstriyel altyapı, organize sanayi bölgeleri, ar-ge merkezleri, teknoloji geliştirme bölgesi ve nitelikli işgücü özellikle sanayi ve yenilikçilik alanlarında üretkenliği desteklemektedir. Uluslararası pazarlara entegrasyon, ağırlıklı olarak elektrik, elektronik ürünler, otomotiv yan sanayii ve iklimlendirme sanayinin çıktıları olan teknoloji yoğun ürünler ve tarımsal ürün ihracatı ile sağlanmaktadır. Otuz dokuzu Manisa Organize Sanayi Bölgesi'nde olmak üzere, kırk beş yabancı sermayeli yatırıma ev sahipliği yapan Manisa, global şirketler sayesinde uluslararası know-how ve teknoloji aktarımının da avantajını yaşamaktadır. Sahip olduğu rekabetçi yatırım iklimi ile fdiMagazine tarafından iki kez Avrupa'nın yatırım yapılabilir en uygun maliyetli şehri seçilmiştir. Bu çalışma ile öncelikle ulusal ekonomi içinde Manisa'nın yeri değerlendirilecek, Manisa'nın ev sahipliği yaptığı yabancı yatırımlar tanıtılacak, yıllar itibarıyla ihracat hacminde gözlenen ivme, ürün grubu ve hacim bazında incelenecek ve sahip olduğu dinamikler ortaya çıkarılarak bir yatırım merkezi olarak Manisa'nın panoramik fotoğrafı çekilecektir.

Anahtar Kelimeler: Manisa, yatırım dinamikleri, doğrudan yabancı yatırımlar, ihracat performansı, yenilikçilik performansı

**EVALUATION OF DYNAMICS OF MANİSA AS AN INVESTMENT CENTER
ABSTRACT**

Manisa, one of the leading provinces of the Aegean Region, contributes to national economy with its production capability and to the export of the country with its international marketing ability. Its industrial infrastructure, organized industrial zones, R&D centers, technology development zone and qualified workforce support productivity especially in industry and innovation fields. Integration to international markets is mainly achieved through the export of technology-intensive products and agricultural products, which are the outputs of the electrical, electronic products, automotive subsidiary and air-conditioning industries. Manisa, which owns forty-five foreign direct investors, including thirty-nine in Manisa Organized Industrial Zone, also enjoys the advantage of international know-how

¹ Manisa Celal Bayar Üniversitesi İşletme Fakültesi, Yrd.Doç.Dr., eposta: ayben.celik@cbu.edu.tr

and technology transfer thanks to global companies. With its competitive investment climate, it has been chosen as “the most cost effective city” that can be invested in Europe, twice by fdiMagazine. With this study, firstly Manisa’s place in the national economy will be evaluated, the foreign investments that Manisa has hosted will be introduced, the acceleration observed in export volume by years will be analyzed based on product group and volume, finally the dynamics of Manisa as an investment center will be explored and it will be photographed panoramically.

Keywords: Manisa, investment Dynamics, foreign direct investments, export performance, innovation performance

Giriş

Gerek tarihi geçmişiyle, gerekse üretkenliğiyle Ege Bölgesi’nin önde gelen illerinden biri olan Manisa, sahip olduğu dinamiklerle önemli bir yatırım merkezidir. Türkiye’nin üç büyük metropolünden İzmir’e olan yakınlığı, coğrafi konumu itibarıyla sağladığı lojistik avantajlar, yatırım maliyetleri, tabii ve beşeri kaynakları Manisa’yı yerli ve yabancı yatırımcıyı çekmede rekabette avantajlı kılmaktadır. Nitekim 2004-2005 ve 2006-2007 dönemlerinde Financial Times’ın yayını olan fdiMagazine’in dünya çapında yatırım merkezlerini çeşitli kriterler etrafında değerlendirerek oluşturduğu sıralamada Manisa, 200 Avrupa şehri arasında Avrupa’nın yatırım yapmak için “en uygun maliyetli” şehri seçilmiştir. 2006-2007 döneminde; “Avrupa’da En İyi Ekonomik Potansiyele Sahip Kent”, “Türkiye’de Geleceğin Şehri” kategorilerinde ilk sırada yer alan Manisa, “Avrupa’nın Maliyetler Açısından En Uygun Yatırım Kenti” ve “Güney Avrupa’da Geleceğin Kenti” kategorilerinde ikinci başarılı şehir olarak seçilmiştir (Anonim, 2008). Bunun yanında Dünya Ekonomik Forumu tarafından yayınlanan “Şehirlerin Rekabeti” adlı raporda, Manisa “yabancı yatırım çekme ve başarı” konusunda gösterdiği başarı ile raporda “örnek olay” olarak takdim edilmiştir (WEF, 2014). Bu başarılarla sahip olan Manisa’nın gelecekte daha rekabetçi olabilmesi, şehrin stratejik bir bakışla ele alınmasını zorunlu kılmaktadır.

Başarı ve rekabet iç içe geçmiş kavramlardır ve rekabet gücü elde etme artık sadece işletmelerin gündemini oluşturmamakta, şehirlerin yönetiminin de ilgi alanına girmektedir (Dursun, 2013:518). Ülkeler arası rekabetin içinde global ölçekte güce sahip şehirlerarası rekabetin öne çıktığı bir çevrede, küresel ekonomiye katkı düzeyi yüksek, sosyal yönden gelişmiş şehirler yaratmak önemli hale gelmiştir (Ak, 2013). Şehirlerin başarı performanslarını etkileyen birtakım etmenler bulunmaktadır. Coşkun (2004) bu etmenleri içsel

ve dışsal olarak kategorize etmiştir. İçsel etmenler arasında coğrafi konum, tabiat, toprak kalitesi, beşeri sermaye, eğitim altyapısı, girişimci kültür, teknoloji potansiyeli, endüstriyel altyapı, yatırım iklimi, şebekeleşme, yerel yönetimin kalitesi, merkezi yönetim nezdinde şehrin temsil gücü ve vizyon birliği yer almaktadır. Dışsal etmenler ise; ülkenin ekonomik ve politik çevresi, çevre iller (rakipler), müşteriler (üretilen ürün ve hizmete talep edenler), sanayi kümelerinin varlığı, bölgenin gelişmişlik düzeyi ve uluslararası aktörler olarak sıralanmaktadır (akt.Geyik ve Coşkun, 2004:680-681).

Çalışmada Manisa ili mercek altına alınmakta ve ekonomik anlamda genel performansını değerlendirmek, mevcut durumu hakkında tespitte bulunmak ve gelişimini destekleyecek dinamikleri belirlemek hedeflenmektedir. Bu doğrultuda yabancı yatırımcı gözünde bir başarı örneği olarak gösterilen Manisa'nın, yatırımcılar açısından sahip olduğu temel dinamiklerin stratejik bir bakışla ortaya konması planlanmaktadır.

İkincil kaynaklara dayanılarak yapılan araştırmada, Manisa'nın rekabet gücüyle ilgili literatür taramasının yanında; Türkiye İstatistik Kurumu, Türkiye İhracatçılar Meclisi, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, Zafer Kalkınma Ajansı, Manisa Organize Sanayi Bölgesi, Türk Patent ve Marka Kurumu ve ilgili bakanlıklar gibi istatistiki veri tabanlarına sahip olan resmi kurumlardan Manisa, TR33 Bölgesi ve Türkiye ile ilgili istatistiki veriler elde edilmiştir. Daha sonra elde edilen veriler sınıflandırılarak, tablo ve grafiklere dönüştürülmüştür. Çalışmada elde edilen verilerden hareketle, Manisa'nın ulusal ekonomiye olan katkısı değerlendirilmiş, Manisa'nın yatırım iklimi ve ev sahipliği yaptığı yabancı yatırımların portresi ortaya konmuş, ihracat performansı ile dünya pazarlarına ne şekilde entegre olduğu tespit edilmiştir. Ardından ekonomik büyümenin ve rekabetin temel güç kaynağı olan inovasyonla ilgili olarak Manisa'nın yenilikçilik performansı irdelenmektedir. Son olarak SWOT analizi yardımıyla bir yatırım merkezi olarak Manisa'nın dinamiklerinin panoramik fotoğrafı çekilerek, Manisa'nın gelişimine yönelik önerilere yer verilmiştir.

1. Ulusal Ekonomi İçinde Manisa'nın Yeri

2016 yılı TÜİK verilerine göre, Manisa 1.396.405 kişilik bir nüfusu barındırmaktadır. Nüfus dağılımı polisentrik bir yapı arz etmekte olup, nüfusun %28'i il merkezinde yaşamaktadır. Akhisar (%12), Salihli (%11), Turgutlu (%11), Soma (%8), Alaşehir (%7) gibi büyük

ilçeler, nüfusun %49'una ev sahipliği yaparken, %23'lük kalan nüfus da diğer ilçelerde ikamet etmektedir.

Nüfusun işgücüne katılım oranı %55,5'tir. Ekonomik gelişmenin önemli unsurlarından bir olan beşeri sermaye açısından, Manisa nüfus miktarı ve sahip olduğu özellikleriyle, URAK İller arası Rekabetçilik Endeksi - Beşeri Sermaye Alt Endeksi²² verilerine göre, Türkiye'nin en rekabetçi 12. ili olarak sıralamada yer almaktadır (URAK, 2016). Ayrıca EDAM'ın şehirdeki işgücü piyasasının verimliliğini ve esnekliğini ölçmek üzere hesapladığı Emek Piyasaları Endeksi 2014 verilerine göre, Manisa 2008'de 36. sıradayken 2014'te 20. sıraya çıkarak, performansında sıçrama olan iller arasında gösterilmektedir. Bunda ilde düşün işsizlik oranının etkili olduğu ifade edilmektedir (Dilek ve Al, 2016).

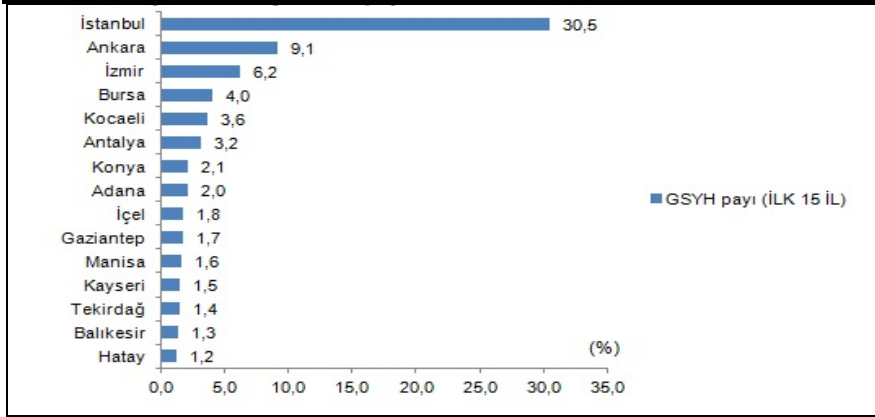
Nüfusta gözlenen polisentrik dağılım, ekonomik yapıda da benzerlik göstermektedir. Sanayi üretimi merkez ilçelerde ağırlıklı iken, diğer ilçelerde tarım, hayvancılık, madencilik ve diğer sektörler ağırlık kazanmaktadır (WEF, 2014).

Manisa'nın Türkiye ekonomisindeki yeri değerlendirildiğinde, 2014 yılı GSYH verilerine göre, GSYH'ya en fazla katkı sağlayan ilk on beş il içinde Manisa 11. sırada yer almaktadır, Grafik 1'den takip edilebileceği üzere Manisa'nın GSYH'ya katkısı %1,6 düzeyindedir.

Grafik 1: GSYH'ye Kaki Düzeyine Göre İlk 15, 2014

²² Endeksin hesaplanmasında kullanılan değişkenler şöyledir: İlde mesleki ve teknik okul mezun sayısı, ilin YGS başarı yüzdesi, ildeki bir yükseköğrenim programından(önlisans ve lisans) mezun olan kişi sayısı; ildeki bir lisans sonrası(lisansüstü) programından mezun olan kişi sayısı; ildeki öğretim üyesi(kendi biriminde olanlar) başına düşen üniversite öğrencisi sayısı, nüfusun işgücüne katılma oranı(işgücü/15-64 yaş); toplam yaş bağımlılık oranı; ilde yabancılara verilen çalışma izni sayısı, kişi başına düşen mevduat miktarı, tahakkuk eden gelir vergisi miktarı, ildeki kütüphaneden yararlanma sayısı, ilde kişi başına düşen bireysel kredi miktarı (URAK, 2016).

Bir Yatırım Merkezi Olarak Manisa'nın Dinamiklerinin Değerlendirilmesi

Kaynak: TÜİK, 2016

İktisadi faaliyet kollarına göre gayrisafi yurtiçi hasılanın il bazında nasıl gerçekleştiği araştırıldığında, Manisa'nın sanayi üretiminin, hizmet sektörünün çıktı düzeyi ile oldukça yakın seyrettiği görülmektedir. Manisa'daki üretim, sanayi %39,38, hizmetler %38,26, tarım %22,36 şeklinde bir dağılım gösterirken, Türkiye genelindeki kompozisyon tarım % 7,45, sanayi % 31,88, hizmetler %60,67 şeklindedir.

Tablo 1: İl Bazında Gayrisafi Yurtiçi Hasıla, İktisadi Faaliyet Kodlarına Göre, NACE REV.2, 2014 (Bin TL)

İl	Tarım	Sanayi	Hizmetler	Sektörler toplamı	Vergi sübvansiyon	GSYH
Türkiye	134.724.745	576.440.635	1.097.024.575	1.808.189.955	236.275.921	2.044.465.876
1 İstanbul	900.667	166.397.951	383.491.348	550.789.966	71.971.645	622.761.611
2 Ankara	3.092.013	49.387.661	112.889.056	165.368.730	21.608.708	186.977.438
3 İzmir	6.098.807	41.722.393	64.881.423	112.702.624	14.726.836	127.429.459
4 Bursa	3.917.755	34.148.336	35.146.647	73.212.738	9.566.698	82.779.436
5 Kocaeli	667.407	33.573.632	31.174.242	65.415.281	8.57.805	73.963.086
6 Antalya	4.874.624	9.957.071	42.690.782	57.522.477	7.516.454	65.038.931
7 Konya	7.877.275	10.789.148	20.189.975	38.865.397	5.077.360	43.933.757
8 Adana	4.029.825	11.955.086	20.996.557	36.981.468	4.832.363	41.813.831
9 İçel	4.407.535	7.373.174	20.429.710	32.210.419	4.208.931	36.419.349
10 Gaziantep	1.413.866	14.562.870	15.046.478	31.023.213	4.053.799	35.077.012
11 Manisa	6.553.876	11.540.690	11.213.511	29.308.077	3.829.682	33.137.759

Kaynak: TÜİK, 2017

Tarımsal üretimin GSYH'ya katkı düzeyinin bu kadar yüksek olmasının altında, Manisa'nın sahip olduğu birtakım üstünlükler yatmaktadır. Yüzölçümünün %38,94'ü tarım alanı olan (13.201.000

dekar), topraklarından geçen Gediz ve Bakırçay nehirlerinin³ sağladığı sulama olanakları ve tarımsal üretime elverişli iklimi ile Manisa, Türkiye’de en fazla tarımsal üretim yapan iller arasında Konya’dan sonra ikinci sırada yer almaktadır (TÜİK, 2016). Tarımsal “ürün çeşitliliği” ve “ihracata yönelik olma” özellikleriyle öne çıkan Manisa’da en çok yetişen meyveler üzüm, zeytin, kiraz, çilek ve şeftali iken; domates, biber, karpuz, kavun ve salatalık da en çok yetişen sebzeler arasındadır. Üzüm, zeytin, kiraz ve domates ihracata konu olan tarımsal ürünler arasında başı çekmektedir. Yağhaneler ve yağ dolum işletmeleri, doğal ve fabrikasyon olarak kurutulmuş gıda, kuruyemiş işleme firmaları, meyve ve/veya sebze işleme (konserve, salça, vb.) firmaları, yaş meyve/sebze paketleyen işletmeler, soğuk hava depoları, fermente ve salamura işletmeleri, süt ve süt ürünleri işletmeleri tarıma dayalı sanayi alanında bölgede yoğun bir şekilde faaliyet gösteren işletmelerdir (GTHB, 2016).

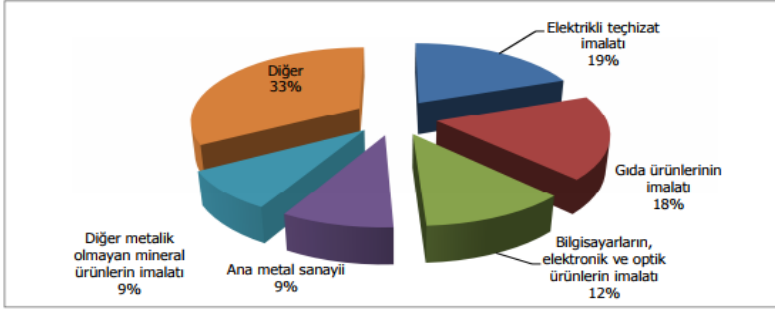
Manisa’nın Türkiye’nin üç büyük metropolünden İzmir’e coğrafi olarak yakınlığı, sahip olduğu altyapı ve ulaşım olanakları, yatırım maliyetleri ve lojistik konum avantajları ile sanayi üretimini desteklemektedir. Öte yandan metropol alt merkezi⁴ olarak Manisa’da yaşayan nüfusun bazı hizmet alımlarını İzmir’den yapma eğilimi, hizmet sektörünün gelişiminin görece yavaş seyretmesine neden olmaktadır (Balci, vd., 2017:26).

Tablo 1’e göre sanayi üretiminde Manisa, yerli ve yabancı yatırımlar sayesinde TR33 bölgesi içinde İzmir’den sonra ikinci sırada yer almaktadır. İldeki sanayi üretiminin sektörel dağılımı, Grafik 2’de görüldüğü üzere, ilk sırada elektrikli teçhizat imalatı (%19), onu takiben gıda ürünleri imalatı (%18) ve bilgisayarların, elektronik ve optik ürünlerin imalatı (%12), ardından ana metal sanayii (%9) ve diğer metalik olmayan mineral ürünlerin imalatı (%9) şeklinde olup, %33’lük kalan üretim diğer sektörler tarafından gerçekleştirilmektedir.

³ 386 km uzunluğa sahip Gediz nehrinin 304,1 km’lik kısmı, 118,8 km’lik Bakırçay nehrinin 59,4 km’lik kısmı Manisa ili sınırları içinden geçmektedir (Manisa İl Planlama ve Koordinasyon Müdürlüğü).

⁴ Metropol alt merkezleri, “metropol merkezle sıkı gündelik ilişkileri bulunan, işlevleri bakımından önemli ölçüde süreklilik veya coğrafi yakınlık arz eden, ilgili metropolün ekonomik, sosyal ve idari çekim alanından önemli ölçüde etkilenen şehirler” olarak tanımlanmaktadır (Kalkınma Bakanlığı, 2013).

Grafik 2: İldeki Sanayi Üretiminin Sektörel Dağılımı

Kaynak: TÜİK, Yıllık İş İstatistikleri (2011), SGK (2011) ve Zafer Kalkınma Ajansı Hesaplamaları³

Manisa'nın gelişimindeki önemli dinamiklerden sanayi üretiminde, organize sanayi bölgelerinin (OSB) etkinliği açıktır. Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı 2017 verilerine göre, Türkiye'deki toplam OSB sayısı 273 olup, bunun %2,56'sına karşılık gelen 7 OSB Manisa'da bulunmaktadır (osbbs.sanayi.gov.tr).

Tablo 2: Manisa İlinde Bulunan Organize Sanayi Bölgeleri

OSB ADI	İLÇE	KURULUŞ
Manisa Organize Sanayi Bölgesi	Merkez	1964
Turgutlu OSB	Turgutlu	1996
Akhisar OSB	Akhisar	1991
Salihli OSB	Salihli	1998
Kula Deri İhtisas OSB	Kula	1998
Akhisar Zeytin ve Zeytinyağı Türevleri	Akhisar	2012
Soma	Soma	2013

Kaynak: Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2017.

Yukarıda görülen 7 OSB'den ilk dört OSB aktif olup, en fazla üretim hacmi Manisa Organize Sanayi Bölgesi'nde gerçekleşmektedir. Kuruluşu 1964 yılına kadar uzanan Manisa OSB, 9.591.600 m²'lik alan içerisinde, sahip olduğu altyapısı ve sunduğu olanaklarla Manisa'nın sanayi üretimine yüksek düzeyde katkı sağlamaktadır. 226 firmanın faaliyet gösterdiği MOSB'de, 46.700 kişiye istihdam olanağı sağlanmaktadır. Türkiye'nin ilk 500 sanayi kuruluşundan 18'ine, ikinci 500 sanayi kuruluşundan 11'ine ev sahipliği yapmaktadır (MOSB, 2017). Bu şirketlerin Manisa'daki varlıkları, aynı zamanda bu şirketlere destek hizmet sağlayan, girdi temin eden ya da üretimlerine fason imalat, vb. şekillerde katkı sağlayarak hizmet veren KOBİ'lerin ve yan sanayiinin gelişmesine de imkan vermektedir.

Manisa'nın ekonomik üretkenlik ve girişimcilik açısından performansına ilişkin bir gösterge de şehirde açılan işletme sayısıdır. Buna göre Manisa'da 2009 yılından bu yana açılan şirket sayısı 3.648, kooperatif sayısı 199, gerçek kişi ticari işletme sayısı ise 6.174 adettir. Aşağıdaki tablodan görülebileceği üzere, her yıl ortalama 1000 civarında yeni işletme Manisa ekonomik yaşamında yerini almıştır.

Tablo 3: Manisa'da Yıllar İtibariyle Açılan İşletme Sayısı

	ŞİRKET	KOOP.	GERÇEK KİŞİ TİC. İŞL.
2017 *	454	12	513
2016	500	10	624
2015	500	18	573
2014	394	26	822
2013	370	34	725

Bir Yatırım Merkezi Olarak Manisa'nın Dinamiklerinin Değerlendirilmesi

2012	237	18	854
2011	420	25	868
2010	406	27	627
2009	367	29	568

* Ocak Ekim dönemini kapsamaktadır.

Kaynak: TOBB Kurulan ve Kapanan Şirket İstatistikleri raporlarından derlenmiştir.

2. Manisa'nın Yatırım İklimi ve Ev Sahipliği Yaptığı Yabancı Yatırımlar

İzmir'in hinterlandında yer alan Manisa, doğrudan yabancı yatırımları çekmede birçok çekici faktöre sahiptir. UNCTAD'ın (1998) belirlediği doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını etkileyen evsahibi ülkeye yönelik faktörler -politik faktörler, yatırım ortamına ilişkin faktörler ve ekonomik faktörler- açısından Manisa değerlendirildiğinde ortaya oldukça olumlu bir tablo çıkmaktadır.

Politik faktörler arasında sayılan yabancı yatırımlara ilişkin uluslararası anlaşmalar (Türkiye'nin taraf olduğu ekonomik entegrasyon anlaşmaları), vergi politikası, liberalizasyon, ticaret politikası, rekabet açısından piyasaların yapısı ve piyasaların işleyişinin sağlıklı hukuki bir zeminde gerçekleşmesi yatırımcı açısından olumlu bir görünüm olarak değerlendirilebilecektir.

Yatırım ortamına ilişkin faktörler arasında özellikle maliyetler ve yatırım teşvikleri Manisa'yı görece olarak bölgedeki diğer illere kıyasla üstün kılmaktadır. Manisa'nın fdiMagazine tarafından Avrupa'nın yatırım yapmak için "en uygun maliyetli şehir"⁵ seçilmesi bunun bir ispatıdır. TR33 Bölgesinde yer alan Manisa'da yatırımcılar Ekonomi Bakanlığı'nın sunduğu Genel Teşvik olanakları ile bölgesel teşvik sistemi kapsamında 3. bölgede sunulan teşviklerden yararlanabilmekte, Kırsal Kalkınma Destekleri kapsamında bitkisel üretime, hayvansal üretime, enerji üretimine ve kırsal turizme yönelik desteklerden faydalanabilmekte, AB Hibe desteklerinden

⁵ fdiMagazine'in "en uygun maliyetli şehir" seçiminde kullandığı değerlendirme kriterleri şöyledir: Vasıflı, yarı-vasıflı ve vasıfsız işçi için ödenen ortalama yıllık ücret, aylık minimum maaş, elektrik maliyeti (kwh), petrol fiyatları (lt), kurumlar vergisi oranı, gelir vergisi oranı, işletme kuruluş masrafları, konteyner başına ihracat ve ithalat maliyeti, tapu masrafları (% mülkün değeri), şehir merkezinde merkezi bir konumdaki ofis için ortalama yıllık kira bedeli (m²), merkezi konumdaki bir fabrika için ortalama yıllık kira bedeli (m²), şehir merkezindeki dört yıldızlı bir otelde konaklama bedeli (fdiIntelligence, 2012).

yararlanarak yatırım maliyetlerini düşürebilme fırsatına sahiptirler. OSB'lerde yapılacak yatırımlara yönelik Ekonomi Bakanlığınca verilen teşviklerin varlığı, coğrafi konumu ve ulaşım ağlarının kavşağında bulunan Manisa'nın sağladığı lojistik avantajdan da yararlanarak İzmir'e kıyasla daha uygun maliyetlerle yatırım fırsatı sunmaktadır. Manisa OSB, Akhisar OSB, Salihli ve Turgutlu OSB ile firmalar, altyapısı ve üstyapısı hazır alanlarda bir arada bulunarak ölçek ekonomilerinden, bilgi, teknoloji, üretim teknikleri noktalarında öğrenme etkisinden; yatırım alanına göre pazara yakınlık, hammaddeye erişim kolaylığı gibi ortaya çıkan olumlu ekonomik dışsallıklardan faydalanma olanağı yakalamaktadır. Bunun yanında şirket kuruluşunda izlenmesi gereken bürokratik işlemlerin azaltılmış olması bir diğer olumlu faktördür. Türkiye'de bir limited şirketin kuruluşu için ortalama 6,5 güne ihtiyaç vardır, bu Avrupa ve Orta Asya'da (10,1 gün) ile OECD yüksek gelirli ülkelerin (8,5 gün) şirket kuruluş sürelerinin hayli altındadır (World Bank, 2017).

Ekonomik faktörler kendi içinde pazara yönelme, kaynağa yönelme ve etkinliğe yönelme olarak kategorize edilmektedir. Pazara yönelme başlığı altında; pazar büyüklüğü ve kişi başına milli gelir, piyasanın büyümesi, bölgesel/küresel pazarlara giriş imkanları, piyasa yapısı ve tüketici tercihleri yer almaktadır. Kaynağa yönelmede ise; hammadde, düşük ücretli vasıfsız işgücü, vasıflı işgücü, fiziki altyapı, ar-ge, teknoloji, yenilikçilik bulunmaktadır. Etkinliğe yönelmede, kaynakların/varlıkların maliyeti ve işgücü verimliliği, iletişim, vb. diğer girdi maliyetleri, bölgesel ekonomik entegrasyon anlaşmalarına üyelik ve ölçek ekonomileri sayılmaktadır (Candemir, 2009: 666). Bunlar arasında Manisa özelinde yorum yapmak üzere, özellikle kaynağa yönelme ile ilgili olarak yatırımcıların özellikle tarım, madencilik⁶ alanlarında hammaddeye erişim kolaylığı, ucuz işgücüne erişim, OSB'ler ile modern ve donanımlı yatırım alanlarına ulaşma olanağı, ar-ge merkezleri ve teknoloji geliştirme bölgesi ile bölgedeki yenilikçilikle ilgili dışsallıklardan ve altyapı olanaklarından yararlanma Manisa'ya ilişkin pozitif değerler olarak nitelendirilebilecektir.

Manisa'nın yatırım iklimini olumlu etkileyen bir husus da sahip olduğu kümelenme potansiyelidir. Zafer Kalkınma Ajansı'nın (2014)

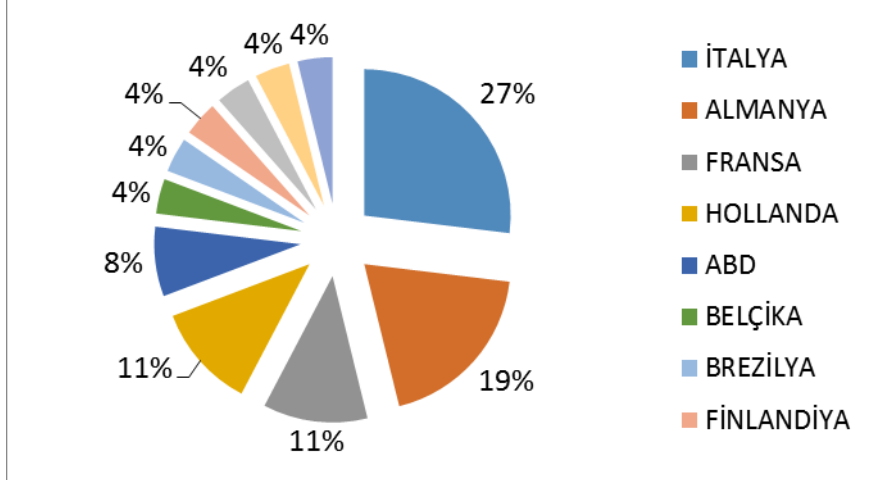
⁶ Manisa'nın yer altı kaynakları arasında nikel (ülke rezervinin %99,8'i), zeolit (ülke rezervinin %89,36'sı), titanyum (ülke rezervinin %64,38'i), civa (ülke rezervinin %59,96'sı), linyit, mermer, uranyum, altın, kaolin, feldspat, çinko gibi stratejik madenler bulunmaktadır (Kesbiç, vd., 2015).

Bir Yatırım Merkezi Olarak Manisa'nın Dinamiklerinin Değerlendirilmesi

yaptığı araştırmada, gıda ürünleri, kauçuk ve plastik ürünler, diğer metalik olmayan mineral ürünler, ana metal sanayi, fabrikasyon metal ürünleri, makine ve ekipman, elektrikli teçhizat, bilgisayar, elektronik ve optik ürünlerin imalatında olgun kümeler tespit edilmiştir. İçecek imalatı ile ağaç, ağaç ürünleri ve mantar imalatını ise Manisa'da gelişen sektörler olarak işaret edilmektedir (www.zafer.org.tr).

Bu değerlendirmeler ışığında, 2017 itibariyle Manisa'da yatırım yapan yabancı sermayeli firma sayısı 45 olarak tespit edilmiştir. TOBB – Sanayi veri tabanından elde edilen verilere göre, Türkiye'de toplam 1227 adet üretim faaliyetiyle iştigal eden yabancı sermayeli firma bulunmakta olup; bunun %3,67'si Manisa'da bulunmaktadır. MOSB'de, %100 yabancı sermayeli 27 şirket, yabancı ortaklı 12 şirket elektronik ürün, elektrikli teçhizat imalatı, otomotiv, gıda, kauçuk ve plastik ürün imalatı, tütün gibi alanlarda faaliyet göstermektedir. Bölgeye doğrudan yatırım yapan firmaların menşesine bakıldığında, coğrafi yakınlık, pazara yakınlık, ucuz işgücüne ve hammaddeye erişim gibi motivasyonların etkisiyle özellikle Avrupalı firmaların ağırlıklı olduğu dikkati çekmektedir.

Grafik 3: MOSB'deki Doğrudan Yabancı Yatırımcıların Ülkelere göre Dağılımı

Kaynak: MOSB, 2017

Ekonomi Bakanlığı'nın verilerine göre, Manisa 2012-2016 yılları arasında 54 doğrudan yabancı yatırım projesiyle, 669 milyon \$'lık yatırımı topraklarına çekmeyi başarmıştır. İlin bu başarısı, onu

Türkiye sıralamasına en fazla yabancı yatırım çeken 10. il olarak girmesini sağlamıştır. Tablo 4 ve Tablo 5'te yıllar itibariyle de gerçekleşen proje sayısı ve miktarı gözlenebilmektedir.

Tablo 4: Manisa'nın Çektiği Yabancı Sermayeli Doğrudan Yabancı Yatırım Projeleri (Adet) (2012-2016)

İller	2012	2013	2014	2015	2016	2012-2016
İstanbul	30	24	28	22	38	142
Kocaeli	34	19	29	22	26	130
İzmir	12	21	23	19	10	85
Bursa	18	16	23	15	11	83
Ankara	12	11	11	11	11	83
Tekirdağ	12	12	11	12	9	56
Manisa	9	11	15	8	11	54
Gaziantep	3	4	11	14	10	42
Adana	5	6	3	7	13	34
Mersin	6	4	8	7	9	34

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı, 2017

Tablo 5: Manisa'nın Çektiği Yabancı Sermayeli Doğrudan Yabancı Yatırım Projeleri (Milyon \$) (2012-2016)

İller	2012	2013	2014	2015	2016	2012-2016
İstanbul	209	459	447	397	6.228	7.740
Kocaeli	836	1.106	769	423	561	3.696
Bursa	964	1.739	221	71	444	3.439
Adana	298	14	6	397	1.210	1.925
Ankara	49	94	1.191	16	57	1.407
Erzincan	115	2	473	490	32	1.112
İzmir	218	124	130	393	67	932
Sakarya	178	39	554	51	17	839
Hatay	894	0	45	15	1	954
Manisa	156	67	81	193	172	669

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı, 2017

Bu tabloların ortaya çıkmasında Manisa'nın yatırımcıyı cezbeden kendi özelinde sahip olduğu üstünlüklerin yanında, makro düzeyde global sermayenin yatırımlarını çekmek üzere gerçekleştirilen yatırım ortamını iyileştirme çabaları da etkili olmuştur. Öyle ki Teşvik Uygulama ve Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü (2017)

verilerine göre, 2001-2017 yılları arasında yabancı yatırımcı Manisa'da teşvik belgesinden yararlanarak, 1 milyar 810 milyon TL'lik sabit yatırım yapmış ve bu sayede 3.333 kişiye istihdam olanağı sağlamıştır. İmalat, tarım ve madencilik sektörlerinde gerçekleşen bu sabit yatırımlara ait detaylar aşağıdaki tablolarda gösterilmektedir. Tablolardaki verilere göre, teşvik belgesi desteğinden en fazla imalat sanayinde yararlandıdığı görülmektedir.

Tablo 6: Manisa'da İmalat Sektöründeki Teşvik Belgeli Yatırımlar (01.2001-09.2017)

Sermaye Türü	Belge Adedi	Sabit Yatırım	İstihdam
Yabancı Sermaye	49	1.651.000.000	3.088
Yerli Sermaye	296	2.826.000.000	11.013
Genel Toplam	345	4.478.000.000	14.101

Kaynak: Teşvik Uygulama ve Yabancı Sermaye Gn. Müdürlüğü, 2017.

Tablo 7: Manisa'da Tarım Sektöründeki Teşvik Belgeli Yatırımlar (01.2001-09.2017)

Sermaye Türü	Belge Adedi	Sabit Yatırım	İstihdam
Yabancı Sermaye	4	18.000.000	65
Yerli Sermaye	31	288.000.000	1.438
Genel Toplam	35	306.000.000	1.503

Kaynak: Teşvik Uygulama ve Yabancı Sermaye Gn. Müdürlüğü, 2017.

Tablo 8: Manisa'da Madencilik Sektöründeki Teşvik Belgeli Yatırımlar (01.2001-09.2017)

Sermaye Türü	Belge Adedi	Sabit Yatırım	İstihdam
Yabancı Sermaye	2	141.000.000	180
Yerli Sermaye	15	1.120.000.000	4.197
Genel Toplam	17	1.261.000.000	4.377

Kaynak: Teşvik Uygulama ve Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü, 2017.

Ekonomi Bakanlığınca sağlanan genel teşvik sisteminden yararlanarak yatırım yapabilmek için TR33 bölgesindeki illerde asgari 500.000 TL'lik bir yatırım şartı aranmaktadır. Bu sayede yatırım malları ithalatında gümrük vergisi muafiyeti ve KDV'siz makine ve teçhizat alımına imkan veren KDV istisnasından yararlanarak, daha uygun maliyetlerle yatırım yapabilmek mümkün olmaktadır. Bunun yanında 3. bölge destekleri kapsamında olan Manisa'da bölgesel teşvik sisteminden de istifade etmek olasıdır.

Bölgesel teşvik sisteminden yararlanabilmek için asgari yatırım tutarı 500.000 olup; KDV istisnası, gümrük vergisi muafiyeti, faiz desteği, sigorta primi işveren hissesinin asgari ücrete tekabül eden kısmının Ekonomi Bakanlığınca karşılanması, kurumlar/gelir vergisi indirimi ve yatırım yeri tahsisi kullanılan teşvik araçlarıdır (www.zafer.org.tr).

3. Manisa'nın İhracat Performansı

Manisa'nın sanayi üretimi ve tarımsal üretimdeki üstünlükleri, ihracat performansına da doğrudan yansımıştır. İhracatta öne çıkan ürün grupları incelendiğinde, ilk sırayı elektrik/elektronik ürünlerinin aldığı, onu otomotiv endüstrisi ve iklimlendirme sanayinin takip ettiği görülmektedir. Türkiye İhracatçılar Meclisi tarafından hazırlanan 2016 yılı İlk 1000 İhracatçı raporu içinde Manisa'da 100 milyon \$'ın üzerinde ihracat yapan dört firma olduğu ve bunların elektrik/elektronik, otomotiv ve iklimlendirme sektörlerinde faaliyet gösterdikleri tespit edilmiştir. Ayrıca 15 milyon \$'ın üzerinde ihracat yapan toplam 22 firmanın olduğu raporun tespitleri arasındadır (www.tim.org.tr).

Tarımsal ürün ihracatı 390 milyon \$'ın üzerinde gerçekleşirken, özellikle kuru meyve ve mamulleri ile meyve ve sebze mamulleri tarımsal üretimdeki güce paralel olarak, Manisa'nın ihracatında önemli paya sahiptir.

Tablo 9'da 2007 yılından itibaren Manisa'da uluslararası pazarlara yönelmiş sektörlerin ihracat performansları detaylı bir şekilde gösterilmektedir.

Tablo 9: Sektörler Bazında Manisa'nın İhracatı (bin \$)

Bir Yatırım Merkezi Olarak Manisa'nın Dinamiklerinin Değerlendirilmesi

SEKTÖR	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Ağaç Mamulleri ve Orman Ürünleri	4.264	5.659	4.517	7.342	9.280	10.798	13.116	13.533	0	0
Demir Çelik Ürünleri	13.233	15.905	10.071	11.225	24.108	20.812	18.756	24.997	18.678	16.649
Çimento Cam Seramik ve Toprak Ürünleri	15.240	19.910	13.658	1.658	1.401	3.452	9.618	19.458	20.803	24.918
Demir ve Demir Dışı Metaller	58.530	73.594	63.762	91.776	104.538	65.220	69.456	81.332	81.498	72.878
Demir ve Demir Mamulleri	8.050	8.017	4.387	7.936	9.382	7.893	7.142	6.880	4.767	4.552
Diğer Sanayi Ürünleri	6	3	0	213	272	651	567	720	432	432
Elektrik Elektronik ve Hizmet	2.530.082	2.215.453	2.203.279	2.267.083	2.802.505	2.840.099	2.558.764	2.549.907	2.282.746	2.120.603
Fındık ve Mamulleri	151	286	203	251	817	986	817	774	59	69
Gemi ve Yat	0	0	0	0	528	675	1.726	1.133	278	295
Hali	601	1.559	1.455	1.429	1.426	2.624	2.902	1.431	1.300	1.052
Hazırlanmış ve Korfeksiyon	4.250	4.629	3.832	1.271	2.380	2.112	3.306	3.654	2.844	3.330
Huubut, Bakliyat, Yağlı Tohumlar ve Mamulleri	15.959	20.999	12.779	17.519	25.834	26.222	65.682	74.716	61.728	69.276
İklimlendirme Sanayii	0	0	0	0	0	314.187	362.388	371.468	365.997	382.915
Kimyevi Maddeler ve Mamulleri	75.960	87.903	56.731	79.974	101.479	99.810	111.624	145.722	138.350	139.832
Kuru Meyve ve Mamulleri	137.658	145.769	204.188	224.494	266.127	280.340	265.758	258.529	240.983	247.177
Madencilik Ürünleri	1.951	3.818	5.545	16.711	23.953	29.650	33.202	36.224	36.245	37.354
Makine ve Aksamları	178.019	232.176	267.814	239.738	348.440	20.230	30.345	27.856	35.325	35.843
Meyve Sebze Mamulleri	45.352	63.838	41.198	103.756	97.143	110.176	131.033	121.052	96.609	97.434
Mobilya, Kağıt ve Orman Ürünleri	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0
Mücevher	61	208	218	0	0	0	0	0	16.010	27.971
Otomotiv Endüstrisi	154.353	169.815	124.733	240.242	297.561	319.429	404.875	430.944	396.852	389.642
Savırma ve Havacılık Sanayii	0	0	0	0	0	208	232	415	516	335
Su Ürünleri ve Hayvansal Mamuller	9.066	23.023	38.150	36.598	83.206	81.497	61.558	62.563	30.794	20.622
Sütsü Bitkileri ve Mam.	1.391	2.481	1.703	2.021	2.392	2.480	3.754	2.691	3.367	3.377
Tekstil ve Hammaddeleri	1.219	3.795	8.381	14.082	10.670	7.141	4.544	3.195	2.382	1.470
Yağ Meyve ve Sebze	25.019	27.558	35.666	46.784	47.764	53.367	53.049	51.759	58.336	60.962
Zeytin ve Zeytinyağı	16.043	18.606	18.454	18.004	16.452	14.840	19.040	20.428	19.404	13.170
GENEL TOPLAM	3.296.469	3.145.206	3.125.725	3.430.107	4.277.658	4.314.899	4.033.254	4.311.381	3.916.306	3.772.155

Kaynak: Türkiye İhracatçılar Meclisi “İhracat Rakamları” raporlarından derlenmiştir.

Gerçekleştirilen ihracatın toplam değeri açısından değerlendirme yapıldığında, Manisa'nın ihracatının dünya ekonomisindeki krizlerin yarattığı talep daralmalarından etkilendiği, bu doğrultuda 2008, 2009 ve 2010 yıllarında ihracatta gerileme yaşandığı, ancak izleyen dönemlerde dünya ekonomisindeki canlanmanın Manisa'nın ihracatına da olumlu yansıdığı görülmektedir. 2011-14 döneminde ihracat hacmi 4 milyar \$'ı aşan Manisa'nın, 2015 ve 2016 yıllarında ihracatı 4 milyar \$'ın altına inmiştir.

Türkiye'nin toplam ihracatına 2016 yılı TÜİK rakamlarıyla %1,34'lük katkı sağlayan Manisa'nın üretim ve ticaret konusundaki rekabet gücüyle ilgili olarak, URAK İller Arası Rekabetçilik Endeksi - Üretim ve Ticaret Alt Endeksi Manisa'yı en rekabetçi 12. il olarak sıralamada göstermektedir. Endeksin hesaplanmasında, ilin ihracat hacmi, ihracat yapan firma sayısı, 100 milyon \$'ın üzerinde ihracat yapan firma sayısı, ildeki gümrükte gerçekleşen dış ticaret miktarı, ildeki açılan / kapanan şirket sayısı, açılan yabancı sermayeli şirket sayısı, ISO 500'e giren firma sayısı, sanayi elektrik tüketimi, yatırım teşvik belgesi verilen sabit yatırım miktarı, OSB sayısı, fuar sayısı, ilin iç talep potansiyeli, ildeki toplam kamu yatırımı, ildeki işsizlik oranı gibi parametrelerden yararlanılmıştır (URAK, 2016). EDAM'ın 2014 yılı Piyasa Büyüklüğü Endeksi'nde Manisa 81 il arasında 13. Sıradadır.

4. Manisa'nın Yenilikçilik / İnovasyon Performansı

Ekonomik üretkenliğin ve rekabette üstünlüğün temel dinamiklerinden olan inovasyon, “yeni ya da önemli derecede iyileştirilmiş bir ürünün (mal veya hizmet) ya da sürecin, yeni bir pazarlama yönteminin ya da yeni bir organizasyonel yöntemin iş uygulamalarında, işyeri organizasyonunda ya da dış ilişkilerde uygulamaya konması” olarak tanımlanmaktadır (OECD/European Communities, 2005). Manisa'yı bu bağlamda değerlendirmeye yönelik olarak, URAK tarafından hazırlanan, İller Arası Rekabetçilik Endeksi - Yenilikçilik Alt Endeksinden faydalanılabilecektir.

Endeks, ilin yenilikçilik açısından rekabet gücünü, ile ait 100.000 kişiye düşen patent / marka / faydalı model / tasarım başvuru sayısı, ilde bulunan ar-ge merkezi sayısı, teknoloji geliştirme merkezi sayısı, ilin teknolojik ürün ihracat miktarı değişkenleri üzerinden ölçüm yapmakta ve bir endeks değeri ortaya koymaktadır. Ortaya çıkan değere göre iller sıralanmaktadır. Manisa bu sıralamada 2009-2010 yılı için İstanbul, Ankara ve Bursa'dan sonra 4. sırada iken, 2013-

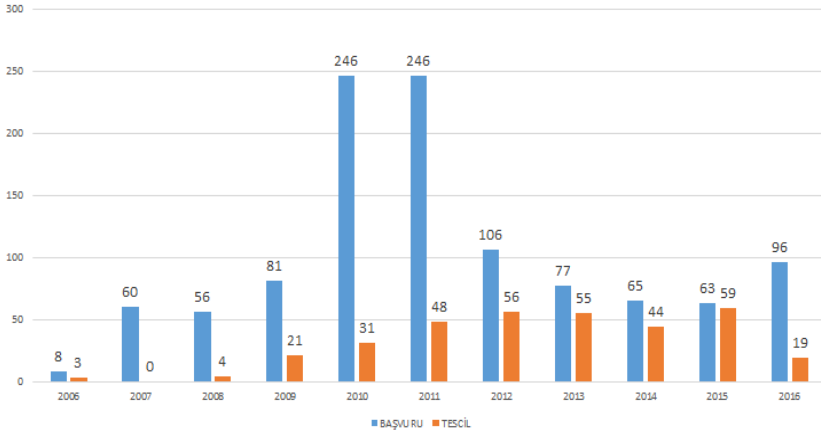
Bir Yatırım Merkezi Olarak Manisa'nın Dinamiklerinin Değerlendirilmesi

2014'te Kocaeli, Kayseri, İzmir, Konya, Eskişehir ve Sakarya'nın da gerisinde kalarak 10. sıraya gerilemiştir. Şehirde açılan ar-ge merkezilerindeki üretime rağmen, diğer illerin performans artışının Manisa'nın üzerinde olması bu sonucu doğurmuştur. Manisa'nın yenilikçilik performansındaki gerileme EDAM'ın 2014 Yaratıcı Sermaye Endeksinde de tespit edilmiştir (Dilek ve Al, 2016).

2017 yılı itibariyle, 5746 sayılı kanun kapsamında Manisa'da kurulmuş ve Bilim Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı tarafından tescillenmiş olan 21 adet Ar-Ge Merkezi bulunmaktadır (btgm.sanayi.gov.tr). Yerli ve yabancı şirketlerce kurulmuş bu ar-ge merkezlerinin yanı sıra, teknoloji geliştirme merkezi olarak, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Muradiye kampüsünde bulunan Teknokent Manisa'nın şehrin ar-ge potansiyeline destek vermesi beklenmektedir.

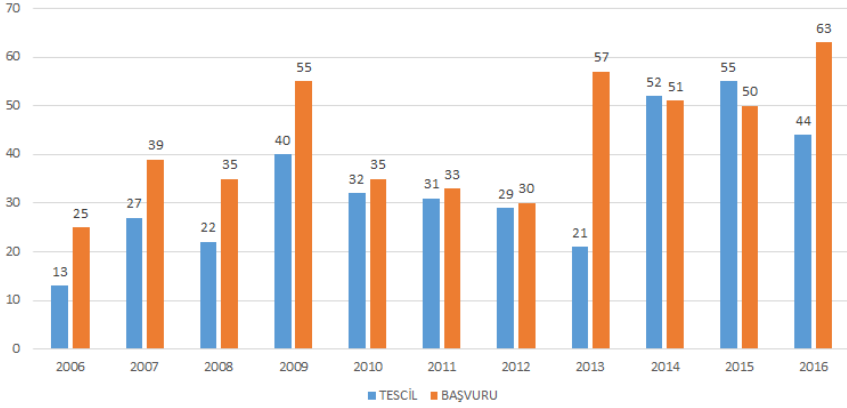
Araştırma geliştirme faaliyetlerinin çıktıları olan patent, faydalı model, tasarımla ilgili olarak Türk Patent ve Marka Kurumu'ndan elde edilen verilere göre, Manisa'da 2006-2016 döneminde tescil edilen 340 patent, 366 faydalı model, 2152 adet tasarım bulunmaktadır. Aşağıdaki grafiklerde şehrin ar-ge konusundaki üretkenliğini göstermek adına, sadece patent ve faydalı modelle ilgili gerçekleşen tesciller gösterilmemekte, aynı zamanda yapılan başvuru sayıları da yer almaktadır.

Grafik 4: Manisa'dan Yapılan Patent Başvuru ve Tescil İstatistikleri (2006-2016)

Kaynak: Türk Patent ve Marka Kurumu verilerinden derlenerek hazırlanmıştır.

Grafik 5: Manisa'dan Yapılan Faydalı Model Başvuru ve Tescil İstatistikleri (2006-2016)

Kaynak: Türk Patent ve Marka Kurumu verilerinden derlenerek hazırlanmıştır.

5. Bir Yatırım Merkezi olarak Manisa'nın Temel Dinamikleri

“Bir yörenin veya işletmenin var olan durumunun analiz edilmesi, üstün ve zayıf yönleriyle beraber fırsat ve tehditlerin belirlenmesi ve bunların çevre şartlarıyla uyumlu hale getirilmesi sürecine etkileşim (SWOT) Analizi” olarak tanımlanmaktadır (Dinçer, 2005: 142). Bu doğrultuda Manisa'nın yatırım merkezi olarak sahip olduğu dinamiklerini değerlendirmek üzere, stratejik planlamanın temel araçlarından SWOT analizinden yararlanılmıştır.

5.1. GÜÇLÜ YANLAR

*** Tarımla İlgili Güçlü Yanlar:**

- Tarımsal üretim için elverişli iklim koşulları ve verimli toprak yapısının sağladığı “ürün çeşitliliği” ve üretim kapasitesinin yüksekliği
- Tarımsal üretim için ihtiyaç duyulan işgücünün varlığı,
- Tarımsal sulama kaynaklarının görece üstünlüğü (akarsular, baraj ve göletlerin varlığı),
- Sulama sistemlerinde sürdürülebilirliğin temini için kapalı-borulu sisteme ve damlama sulama yönteminin yaygınlaşmaya başlaması (Kesbiç, vd., 2015:126).

*** Sanayi Üretimi ve Endüstriyel Altyapı ile İlgili Güçlü Yanlar:**

- İmalat sanayiindeki üretim gücü ve çeşitliliği,
- Güçlü altyapıya ve yatırımcı için görece uygun yatırım maliyetlerine sahip organize sanayi bölgeleri (Manisa, Akhisar, Salihli, Turgutlu),
- Özellikle yabancı yatırımcılar için gözde bir yatırım merkezi olması,

-
- Yabancı yatırımcıların doğrudan yatırımları ile teknoloji, know-how, uluslararası yönetim bilgi ve tecrübesini aktarması,
 - İldeki büyük ölçekli yerli ve yabancı yatırımların, KOBİ'lerin gelişimine ivme kazandırması,
 - Yatırımcıların hem genel teşvik sisteminden hem de bölgesel teşvik sistemi kapsamında 3. bölgede sunulan teşviklerden yararlanabiliyor olması,
 - İlin ihracat kabiliyetinin yüksek olması, gerek ürün gerekse insan kaynağı açısından uluslararası standartlardaki ürünleri dış piyasalara ulaştırabilme becerisine sahip olma,
 - Coğrafi konum ve ulaşım altyapısı (İzmir-İstanbul, İzmir-Ankara Otoyolu ve İzmir-Ankara Hızlı tren Projeleri) ile yatırımcılara lojistik avantaj sağlıyor olması,
 - Karayolu ve demiryolu ulaşımı açısından avantajlı konumu.

*** Enerji ile İlgili Güçlü Yanlar:**

- Katı atık bertaraf ve düzenli depolama tesisi ile elektrik enerjisi üretilen olması,
- Otuz yedi adet aktif santral ile enerji üretiminde ilin avantajlı konumu; termik ve hidrolik kaynakların yanı sıra, rüzgar, jeotermal, güneş gibi yenilenebilir enerji kaynaklarıyla üretim,
- Alaşehir ilçesinde jeotermal kaynaktan elektrik üretimi.

*** Yeraltı Kaynaklarıyla İlgili Güçlü Yanlar:**

- Mermer, linyit, titanyum, nikel, zeolit, uranyum, altın, kaolin, feldspat gibi sanayi ve enerji üretimi için stratejik madenlerin varlığı,

*** Yerel Yönetimle İlgili Güçlü Yanlar:**

- Şehrin Büyükşehir statüsünü kazanmasıyla ilin altyapı sorunlarına çözecek daha fazla yetki ve kaynağa sahip olması,
- Katı atık bertaraf ve düzenli depolama tesisinin varlığı,

*** Turizmle İlgili Güçlü Yanlar:**

- Sahip olduğu tarihi eserler ve geçmişi ile kültür ve inanç turizmi açısından güçlü bir potansiyeli barındırması,
- Doğal güzellikleri, tarihi dokusu ve termal kaynaklarıyla turizm için önemli bir kaynak oluşturması.

*** Beşeri Sermaye ve Teknolojik Üretkenlikle İlgili Güçlü Yanlar:**

- Yükseköğrenim görmüş nitelikli işgücü temininde ilin kendi üniversitesinin bulunması
- Manisa Celal Bayar Üniversitesi bünyesinde kurulan Teknokent ile ilin ar-ge potansiyelinin zenginleşmesine zemin hazırlanması,
- İlde özel kesim tarafından kurulmuş ar-ge merkezlerinin bulunması.

5.2. ZAYIF YANLARI

*** Tarımla İlgili Zayıf Yanlar:**

-
- Tarım arazilerinin parçalı ve tarımsal işletmelerin ölçeklerinin küçük olması,
 - Tarımsal üretim alanındaki üstünlüğün, hak edilen ticari kazanç dönüştürülmesi için gerekli örgütlenme ve pazarlama stratejilerinin yeterince kullanılmaması,
 - Tarımsal ürünlerinin satışının genellikle markasız ve dökme olarak yapılması,
 - Tarımsal sanayi alanında yeterince gelişme sağlanamaması,

*** Sanayi İle İlgili Zayıf Yanlar:**

- Sanayi işletmelerinde büyük ölçekli şirketlerin sayısının görece az olması, işletmelerin ağırlıklı olarak küçük ve orta ölçekli olması,
- Sunulan yatırım teşviklerinden yararlanan yatırım sayısının yeterli olmaması,

*** Beşeri Sermaye ile İlgili Zayıf Yanlar:**

- İlin İzmir'e olan coğrafi yakınlığının nitelikli işgücü ihtiyacının büyük çoğunluğunun İzmir'den karşılanmasına sebep olması ve donanımlı işgücünün il içinden sağlanmasının güçlüğü,
- İldeki vasıfsız işgücünün sayıca fazlalığı, buna mukabil vasıfsız işgücünün sanayinin ihtiyaçları doğrultusunda eğitilmesindeki eksiklikler,

*** Hizmet Sektörü İle İlgili Zayıf Yanlar:**

- Tarım ve sanayi sektörlerinin sahip olduğu gelişim ivmesinin, hizmet sektörü için eşdeğer düzeyde olmaması,
- Manisa'da yaşayan nüfusun hizmet alımlarını İzmir'den yapma eğilimi,

*** Yerel Yönetimle İlgili zayıf Yanlar:**

- Turistik açıdan Manisa'nın sahip olduğu potansiyelin yeterince kavranmamasından dolayı turistik yatırımların ve faaliyetlerin yetersizliği, iç ve dış tanıtım, bilinirlik ve marka oluşturma konusundaki eksiklikler ile Manisa'nın sorunlarının İzmir ili ile birlikte değerlendirilmesi gerekliliğinin yeterince karşılık bulamaması (Kesbiç, vd., 2015:127).
- İlde ilçeler arası kentleşme düzeyi ile sosyo-ekonomik gelişme düzeylerinin farklı olması,
- İlin yaşamak için tercih edilebilirliğini artırmak üzere gerekli sosyo-kültürel tesis ve yatırımların yetersizliği.

5.3. FIRSATLAR

*** Tarımsal Üretimle İlgili Fırsatlar:**

- İldeki toprak yapısının organik tarımsal üretime uygunluğu ve bunun özellikle Gördes, Köprübaşı, Demirci, Selendi gibi ilçelerin gelişimine ivme kazandırabilecek olması; Köprübaşı'nda organik

zeytin çiftliklerinde üretilen organik zeytinyağlarının önemli pazarlarda varlık göstermeyi başarması ve örtü altı tarımda jeotermal ısıtmalı üretim faaliyetlerine Salihli ve Turgutlu ilçelerinde geçilmesi (Kesbiç, vd., 2015:127),

- Soma'da termik santralden elde edilen buhar ve sıcak suyla konut ısıtma sisteminin, örtü altı tarım için Soma ve Kırkağaç bölgesinde uygulanabilir olması,

- Kırkağaç Kavunu, Kula El Halısı, Yuntdağı El Halısı, Salihli Kirazı, Salihli Odun Köfte, Akhisar Domat Zeytini, Akhisar Uslu Zeytini, Ege Sultani Üzümünün coğrafi işaret olarak tescil edilmiş olması,

*** Sanayi Üretimi, Ticaret, Teknoloji ve Enerji ile İlgili Fırsatlar:**

- İldeki organize sanayi bölgelerinin yatırım maliyetlerinin, arsa m² fiyatlarının görece düşüklüğü ve Soma, Kula Deri İhtisas ve Akhisar Zeytin İhtisas Organize Sanayi Bölgelerinin varlığı,

- İlin ar-ge potansiyelini yükseltecek Manisa Celal Bayar Üniversitesi Teknoloji Geliştirme Bölgesinin varlığı,

- Salihli OSB'nin bölgedeki tarımsal üretimin etkisiyle tarıma dayalı sanayi işletmelerinin bir araya geldiği bir gıda ihtisas bölgesine dönüşmesi ve yabancı yatırımcıların bölgede üretime başlaması (Kesbiç vd.i 2015:127),

- Lojistik açıdan İzmir Adnan Menderes Havalimanı, İzmir Aliağa ve Alsancak Limanlarına yakınlık, İzmir Çandarlı'da kurulacak yeni limanın uluslararası pazarlara entegrasyonu kolaylaştırması,

- İhracat süreçlerini hızlandırmak üzere, il merkezindeki Manisa Gümrük Müdürlüğü'nün yanı sıra, özellikle tarımsal ürün ihracatçılarının yer aldığı Alaşehir'de Gümrük Müdürlüğü'nün bulunması,

- İldeki enerji üretiminde termik, hidrolik enerji üretimi gibi geleneksel yöntemlerin yanında, rüzgar, jeotermal, güneş gibi yenilenebilir ve sürdürülebilir enerji kaynaklarının kullanılıyor olması.

*** Turizmle İlgili Fırsatlar:**

- Altyapısı tamamlanarak yatırıma hazır hale getirilen Spil Dağı Turizm Merkezine, Yap-İşlet-Devret yöntemi ile konaklama, eğlence, dinlenme ve spor tesislerinin kurulacak olması (Kesbiç, vd., 2015:127).

- İlin markalaşmasına destek olacak, marka değerini ve turizm potansiyelini artıracak Spil Dağı, Kula Jeopark'ı, Peri Bacaları, Bin Tepeler gibi doğal güzelliklerin; Aigai, Sardes Antik kenti, Sultan ve Muradiye Camiileri, Tyatira ve Philedelphia Kiliseleri, Sard Kilisesi ve

Sard Sinagogu gibi tarihi yapıların, termal kaynakların ve Mesir Macunu gibi 450 yılı aşkın bir geleneğin varlığı,

5.4. TEHDİTLER

* **Tabiat ve tarımla ilgili tehditler:**

- Manisa'nın atından geçen fay hatları ile deprem açısından yüksek risk altında olması
- Küresel ısınma dolayısıyla yaşanan iklim değişiklikleri; su kaynaklarındaki ve tabiattaki kirlilik,
- Doğal kaynaklarının sürdürülebilirliğiyle ilgili problemler,
- Çiftçilerin yaygın şekilde uyguladıkları salma sulama yönteminin yeraltı su kaynaklarının sürdürülebilirliğini tehlikeye atması,
- Tarımsal üretimde ürün çeşitliliğinin piyasanın ihtiyaçlarına göre planlanmaktan uzak şekilde gerçekleşmesi ve tarımsal ürünlerin pazarlanmasında ve fiyat konusunda örgütlenemeden kaynaklanan sorunlar (Kesbiç, vd., 2015:127).

* **Yerel Yönetimle İlgili Tehditler:**

- İlçelerde çarpık kentleşme
- İmar politikasının sonuçlarının tarım toprakları üzerinde daraltıcı etki yaratması.

Manisa'nın sahip olduğu güçlü ve zayıf yanları onun içsel dinamiklerini ifade ederken, Manisa'yı çevreleyen fırsat ve tehditler de onun uyum göstermesi gereken dışsal dinamikleri ifade etmektedir. Şehrin başarısı, içsel ve dışsal dinamikler arasında dengeyi sağlayacak stratejilerin geliştirilmesine bağlıdır.

Sonuç ve Öneriler

TR33 Bölgesi'nin İzmir'den sonra en fazla üretken ili olan Manisa, bir yatırım merkezi olarak hem yerli hem de yabancı yatırımcılar için önemli bir yere sahiptir. Türkiye'nin üç büyük metropolünden İzmir'e olan yakınlığı, İzmir'e kıyasla yatırım maliyetlerindeki görece avantajlı konumu, coğrafi konum itibarıyla ulaşım ağlarına erişimin kolay olduğu, geliştirilen demiryolu altyapısıyla karayoluna alternatif olarak limanlara kolay ve ucuz erişimin mümkün olması, işgücü ihtiyacının hem Manisa, hem de İzmir'den karşılanabilmesi, Manisa'da bulunan global şirketlerin yarattığı pozitif dışsallık ve öğrenme etkisi Manisa'yı yatırımcılar açısından bir çekim merkezi haline getirmektedir.

Sanayi ve tarımsal üretim alanlarında sahip olduğu üstünlükler, üretimde dış dönüklük, uluslararası pazarlarda başarı gösterecek kalitede üretim yapabilme yeteneği, kalifiye işgücü, Ekonomi Bakanlığınca sunulan yatırım teşvik araçlarıyla daha uygun

maliyetlerle yatırım imkanı, lojistik konum avantajı, organize sanayi bölgelerinde ve Manisa Teknokent'te (Teknoloji Geliştirme Bölgesi) sunulan yatırım olanakları, halihazırda global yabancı yatırımcıların Manisa'da yatırımı tercih etmiş olması, gelecekte de Manisa'yı yatırımcılar açısından avantajlı bir lokasyon olarak değerlendirmelerinde etkili olacaktır

Çalışmada yer verilen bilgiler ışığında, Coşkun'un (2004) şehrin başarı performansını etkileyen içsel faktörler açısından Manisa değerlendirildiğinde; coğrafi konumu, tarımsal üretimdeki kaynakları ve yetkinliği, endüstriyel altyapısı, nitelikli işgücü yetiştirme potansiyeli ile beşeri sermaye yapısı ve eğitim altyapısı, şehirdeki ar-ge potansiyeli ile sahip olduğu teknolojik üretkenliği, girişimci kültürü, ılımlı yatırım iklimi ile yerli ve yabancı yatırımcılar için cazip bir yatırım alanı olabilecektir. Manisa'nın Büyükşehir statüsünü kazanmış olması, yerel yönetimin şehrin sorunlarını çözmedeki başarısına olumlu etki edecektir. Dışsal faktörler arasında sayılan ülkenin ekonomik ve politik çevresi, bölgenin gelişmişlik düzeyi ve uluslararası aktörler Türkiye gibi jeopolitik öneme sahip, kırılgan bir coğrafyada yer alan bir ülke için zaman zaman iniş çıkışlar gösterse de yönetimin yatırımlar konusundaki olumlu tutumu ve istikrarı temin etmeye yönelik izlediği politikalar önem arz etmektedir. Bir diğer dışsal faktör olan çevre iller karşısında Manisa'nın sahip olduğu üstünlükler onu yatırımlar konusunda avantajlı kılmaktadır. Üretilen ürünlerin gerek ihracat, gerekse iç piyasaya yönlendirilmesindeki beceri ve özellikle otomotiv yan sanayi, elektrik/elektronik ürünleri içindeki beyaz eşya ve kahverengi eşyadaki kümelenme potansiyeli şehrin ekonomik değer yaratma yeteneğini etkileyen dışsal faktörlerdendir.

Zafer Kalkınma Ajansı'nın TR33 Bölgesi Girişimcilik ve İstihdam Stratejisi'nde ön gördüğü sektörel yatırım alanları, Manisa'nın gelecekte de yatırımcı çekme kabiliyeti yüksek olacak alanlardır. Manisa'nın sahip olduğu içsel dinamiklerden hareketle, jeotermal, rüzgar gibi yenilenebilir kaynaklardan elektrik enerjisi üretme, jeotermal kaynaklardan konut-sera ısıtma tesisi, rüzgar tribünü üretme tesisi, sinai kalıp üretim tesisi kurma, tarıma dayalı sanayi (süt, ve süt mamulleri peynir, zeytinyağı, sabun üretim ve bal ambalajlama tesisleri kurma), madencilik (mermer, zeolit, zeolitten yapı malzemeleri üretme), tarım (kültür mantarı, hibrit tohum, zeytin, kiraz, ceviz, kestane ve badem yetiştiriciliği), hayvancılık (et, süt besiciliği, tavukçuluk, arıcılık ve tatlı su balığı üretimi) önemli yatırım alanları olmaya devam edecektir (2012, www.zafer.org.tr).

Ayrıca organik tarımın özendirilmesi, potansiyelin teşvik ve desteklerden yararlanılarak kullanılması önemlidir. Jeotermal ısıtma ile maliyetleri düşen örtü altı tarımın yaygınlaştırılması da üretim çeşitliliğini ve kapasitesini artıracaktır. Bunun yanı sıra tarımsal üretimi maliyetler ve iç ve dış piyasalarda pazarlama açısından desteklemek için çiftçi örgütlenmelerinin güçlendirilmesi, markalaşma için eğitim ve finansman desteği gerekmektedir. Soma, Kula Deri İhtisas ve Akhisar Zeytin İhtisas Organize Sanayi Bölgelerinin aktif hale gelmesi şehre değer katacak bir başka unsurdur. Turistik açıdan birçok ile kıyasla tarihi, kültürel, doğal ve termal kaynaklara sahip Manisa'nın potansiyelini gerçekleştirecek, hem özel kesim hem de yerel yönetim yatırımlarına ihtiyaç vardır. Bu noktada büyükşehir statüsü kazanan Manisa'nın kaynaklarının genişlemesi umut vericidir.

Şehrin gelecekteki performansının yükselmesi ve yatırımcılar için gözde bir şehir olması için yerel yönetimler ile şehrin ekonomisine yön veren aktörlerin işbirliğiyle şehrin markalaşmasına yönelik çalışmaların yapılması gerekmektedir. Çalışma bu bağlamda şehre dair bir durum tespiti yaparak bu sürece katkı sağlamaktadır. Bunun ardından şehir için vizyon ve misyon tespit edilmesi, markalaşma konusunda öne çıkarılacak değerlerin belirlenmesi, marka kimliğinin yaratılması ve bu doğrultuda marka konumlandırmasının yapılması gerekmektedir.

Kaynaklar

AK, Duygu, (2013). "Kentler Arası Rekabette İzmir'in Yeri", Ekonomi Bilimleri Dergisi, 5(1), ss. 29-43.

ANONİM, (19.03.2008). "Üç Manisalı'dan biri Organize'de", (<http://www.milliyet.com.tr/uc-manisali-dan-biri-organize-de/ege/haberdetay/20.03.2008/507295/default.htm>), (30.11.2017).

BALCI, Yusuf, TARKAN, H.Mustafa, UMUT, Bekir, İRKÖREN, Önder (2017). "Manisa İli Yerel Ekonomik Gelişme Programı - Tarım, Maden, Çevre, Enerji", (<http://www.zafer.org.tr/jdownloads/Planlar/YEGEP/YEGEP%203%20TarAem-Maden-evre-Enerji/manisa-yegep-tarim-maden-cevre-enerji.pdf>), (07.11.2017).

Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (2017), "Ar-Ge Merkezleri", (<http://btgm.sanayi.gov.tr/DokumanGetHandler.ashx?dokumanId=17ead4d2-cfb1-4e17-acd3-ae93421429a3>), (14.11.2017).

Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (2017), "OSB Bilgi Sitesi", (<https://osbbs.sanayi.gov.tr/search.aspx>), (27.10.2017).

- CANDEMİR, Aykan (2009). "Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarını Etkileyen Faktörler", Ege Akademik Bakış, 9(2), ss.659-675.
- DİLEK, Pelin Y., ve AL, Nazife (2016). EDAM - Türkiye İçin Bir Rekabet Endeksi", İstanbul: EDAM.
- DİNÇER, Ömer. (2005), Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası, İstanbul: Beta Basım.
- DURŞUN, İ.Taha, (2013). "Manisa'nın Rekabetçilik Düzeyi Üzerine Bir Değerlendirme", CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi, 11(3):518-530.
- Ekonomi Bakanlığı, (2017), "Uluslararası Doğrudan Yatırımlar 2016 Yılı Raporu", (<http://www.avraska.com.tr/Dokumanlar/Turkiye-FDI-Report-2016.pdf>), (27.10.2017).
- fDi Intelligence (2012). "European Cities and Regions of the Future 2012/2013 Winners", (<http://www.fdiintelligence.com/content/download/39093/918320/file/European%20Cities%20of%20the%20Future%202012%20FULL%20RESULTS.PDF>), (07.12.2017).
- GEYİK, Mahmut ve COŞKUN, Recai (2004), "Şehirler Arası Rekabette Bilginin Yeri", 3. Ulusal Bilgi ve Yönetim Kongresi, Eskişehir, ss.677-865'in içinde COŞKUN, R., (2004), "Sakarya'nın Rekabet Gücünün Belirlenmesi ve Geliştirilmesi Projesi", Sakarya.
- Kalkınma Bakanlığı, (2013), "Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisi 2014-2023", ([http://www.cka.org.tr/dosyalar/BolgeselGelismeUlusalStratejisi\(2014-2023\)Taslak.pdf](http://www.cka.org.tr/dosyalar/BolgeselGelismeUlusalStratejisi(2014-2023)Taslak.pdf)), (20.10.2017).
- GTHB (Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı), (2016), "Manisa İli Tarımsal Rehberi", (https://www.tarim.gov.tr/SGB/TARYAT/Belgeler/il_yatirim_rehberleri/manisa.pdf), 20.11.2017.
- KESBİÇ, Yenal, ÖKMEN, Mustafa, İNCİ Salih, KARAKÖSE, Erdinç, ZURNACI, Nedim (2015). "Manisa'da Yatırım Rehberi", Manisa TSO yayınları, Manisa.
- MOSB, (2017), "Türkiye'nin 500 Büyük Sanayi Kuruluşu Arasında Yer Alan Bölge Firmaları - 2016", (<http://www.mosb.org.tr/tr/turkiye-nin-500-buyuk-sanayi-kurulusu/2016>), (10.11.2017).
- MOSB, (2017), "Türkiye'nin İkinci 500 Büyük Sanayi Kuruluşu Arasında Yer Alan Bölge Firmaları - 2016", (<http://www.mosb.org.tr/tr/turkiye-nin-ikinci-500-buyuk-sanayi-kurulusu/2016>), (10.11.2017).
- MOSB, (2017), "Yüzde Yüz Yabancı Sermayeli Şirketler", (<http://www.mosb.org.tr/tr/yabanci-ortakli-firmalarimiz/100-yabanci-sermayeli-sirketler>), (08.11.2017).

- MOSB, (2017), “Yabancı Ortaklı Şirketler”, (<http://www.mosb.org.tr/tr/yabanci-ortakli-firmalarimiz/yabanci-ortakli-sirketler/>), (08.11.2017).
- OECD/European Communities (2005), “Oslo Manual: Guidelines For Collecting and Interpreting Innovation Data”, (<http://www.oecd-ilibrary.org/docserver/download/9205111e.pdf?expires=1494243626&id=id&accname=guest&checksum=6F634093B007C6059CA699B40C73D35F>), (22.10.2017).
- Teşvik Uygulama ve Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü (2017), “Yatırım Teşvik Verisi”, (<https://www.ekonomi.gov.tr/portal/content/conn/UCM/uuid/dDocName:EK-250756>), (15.10.2017).
- TİM (Türkiye İhracatçılar Meclisi), (2017), “2016 Türkiye’nin İlk 1000 İhracatçısı”, (<http://www.tim.org.tr/tr/ihracat-arastirma-raporlari-ilk-1000-ihracatci-arastirmasi.html>), (25.10.2017).
- TİM (Türkiye İhracatçılar Meclisi), (2017), “İhracat Rakamları”, (<http://www.tim.org.tr/tr/ihracat-rakamlari.html>), (22.10.2017).
- TOBB (Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği), (2017), “Kurulan ve Kapanan Şirket İstatistikleri”, (<https://www.tobb.org.tr/BilgiErisimMudurlugu/Sayfalar/KurulanKapananSirkestistikleri.php>), 12.12.2017.
- TÜİK, (2016), “İl Bazında Gayrisafi Yurtiçi Hasıla, 2004-2014, 24920 sayılı Haber Bülteni”, (<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=24920>), (20.10.2017).
- TÜİK, (2017), “İl Bazında Gayrisafi Yurtiçi Hasıla, iktisadi faaliyet kollarına göre, NACE Rev.2, 2004-2014”, (www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=2520), (31.10.2017).
- Türk Patent ve Marka Kurumu, (2017), “Patent Başvurularının İllere Göre Dağılımı”, (<http://www.turkpatent.gov.tr/TURKPATENT/statistics/>), (07.07.2011).
- Türk Patent ve Marka Kurumu, (2017), “Patent Tescillerinin İllere Göre Dağılımı”, (<http://www.turkpatent.gov.tr/TURKPATENT/statistics/>), (07.07.2011).
- Türk Patent ve Marka Kurumu, (2017), “Faydalı Model Başvurularının İllere Göre Dağılımı”, (<http://www.turkpatent.gov.tr/TURKPATENT/statistics/>), (07.07.2011).

-
- Türk Patent ve Marka Kurumu, (2017), "Faydalı Model Tescillerinin İllere Göre Dağılımı", (<http://www.turkpatent.gov.tr/TURKPATENT/statistics/>), (07.07.2011).
- Türk Patent ve Marka Kurumu, (2017), "Tasarım Tescillerinin İllere Göre Dağılımı", (<http://www.turkpatent.gov.tr/TURKPATENT/statistics/>), (07.07.2011).
- UNCTAD, (1998). "World Investment Report 1998-Trends and Determinants", UN:New York and Cenova.
- URAK, (2016), "2016 İllerarası Rekabetçilik Endeksi", (<https://drive.google.com/file/d/0BzSH5QdrnBmDdVZSQ2xTbmJCbU0/view>), (14.11.2017).
- WEF (World Economic Forum), (2014), "A report of the Global Agenda Council on Competitiveness - The Competitiveness of Cities", (http://www3.weforum.org/docs/GAC/2014/WEF_GAC_CompetitivenessOfCities_Report_2014.pdf), (07.11.2017).
- World Bank, (2017). Ease of Doing Business in Turkey, (<http://www.doingbusiness.org/data/exploreeconomies/turkey#starting-a-business>), (12.12.2017).
- Zafer Kalkınma Ajansı, (2010). "TR33 Bölgesi Mevcut Durum Raporu", (http://www.zafer.org.tr/jdownloads/Planlar/Blge%20PlanlarAe/zeka_tr33_mevcut_durum_raporu.pdf), (30.11.2017).
- Zafer Kalkınma Ajansı, (2012), "TR33 Bölgesi Girişimcilik ve İstihdam Stratejisi", (http://www.zafer.org.tr/jdownloads/Kurumsal%20Dokmanlar/Strateji%20Belgeleri/tr33_bolgesi_girisimcilik_ve_istihdam_stratejisi.pdf), (30.11.2017).
- Zafer Kalkınma Ajansı, (2014), "Manisa İli Genel Bilgiler – Sosyo-Ekonomik Görünüm", (<http://www.zafer.org.tr/jdownloads/Planlar/YEGEP/Eksen%20BaZAenda%20YEGEPler/Manisa/sosyoekonomik-gorunum.pdf>), (12.11.2017).
- Zafer Kalkınma Ajansı, (2017), "TR33 Bölgesi Yatırım Destek ve Teşvikleri", (<http://www.zafer.org.tr/genel/tr33-bolgesi-yatirim-destek-ve-tesvikleri.html>), (10.11.2017).
-

HAYATI SONLANDIRMAK İÇİN SEYAHAT ...!Yeliz PEKERŞEN¹**ÖZ**

Değişim turizmin özünde bulunmaktadır. Son yıllarda turizm talebinin toplumsal alanda meydana gelen değişimlerden etkilenmesiyle birlikte toplumda kitle turizminden özel ilgi turizmine doğru bir eğilim yaşanmaya başlanmıştır. Turistlerin istek, ihtiyaç ve talepleri doğrultusunda şekillenen özel ilgi turizmi ise geleneksel tatil anlayışına farklı bir bakış açısı getirmiştir.

Kültüre dayalı özel ilgi turizmi çeşitlerinden keder turizminin bir alt bileşeni olan; ünlü merkezlerden atlama ya da ötanazinin serbest olduğu ülkelere (Belçika, Hollanda, İsviçre gibi) hasta insanların yapmış olduğu seyahatler olarak tanımlanabilecek olan intihar turizminin Türkiye’de yasal bir çerçevesi bulunmamaktadır. Yapılan literatür incelemesinde özellikle ulusal literatürde intihar turizmi konusunu tüm boyutlarıyla ele alan ve bu kavrama yüklenen anlamları gelişimsel olarak inceleyen çalışmaların sayısının oldukça sınırlı olduğu görülmektedir. Araştırmanın da alandaki bu eksikliği doldurarak, sonraki çalışmalar için bir basamak oluşturması, intihar ve intihar turizmi sürecini anlayabilme konusunda önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir.

Araştırmada bu doğrultuda ilgili literatürle bağlantılı olarak intihar turizmi kavramının incelenmesi, intihar turizmine yönelik mevcut durumun ortaya konulması, intihar turizmini yasal olarak kabul eden ülkelere İsviçre’deki uygulamanın incelenmesi ve Türkiye’de ötanazinin yasal boyutu üzerinde durulmuş, mevcut kaynaklar göz önünde bulundurularak konuyla ilgili bir derleme yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İntihar turizmi, ötanazi, özel ilgi turizmi.

TRAVELLING FOR TERMINATING THE LIFE ..!**ABSTRACT**

Change is an inextricable part of tourism. In recent years, after the tourism demand has been affected by the changes in the social sphere, an inclination from mass tourism to particular interest tourism has started to be witnessed. Particular interest tourism, which is shaped in accordance with the desires, needs and demands of the tourists, has brought a different perspective to the traditional holiday concept.

In Turkey, there is no legal basis for the voluntary death tourism, which is a subcomponent of the grief tourism -a type of culture based

¹ Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi Turizm Fakültesi Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü. yeliz.ulusan@gmail.com

particular interest tourism- and can be defined as the travelling of the sick people to those countries where the jumping from the well-known centers or euthanasia is free (as Belgium, Netherland and Swiss). After the literature review it is clearly seen that the number of the studies, handling the subject of the voluntary death tourism with all its dimensions and examining all the attributed meanings to this term, is very limited especially in the national literature. It is believed that this study will bridge the gaps in this field and create a step for the following studies and make significant contributions to the understanding of the voluntary death tourism process.

In this study, the term of voluntary death tourism is examined, the current situation towards voluntary death tourism is presented, the application in Swiss -where the voluntary death tourism is legally admitted- is examined and finally it is compiled by considering the available resources and focused about the legal aspects of euthanasia in Turkey.

Keywords: Suicide tourism, euthanasia, special interest tourism.

1. Giriş

Toplumsal alanda meydana gelen değişimler turizm talebini de etkilemekte ve seyahat tercihinde özel ilgiler ön plana geçmektedir. Bu durum, özel ilgi turizminin gelişiminin hızlanmasına ve türlerinin artmasına neden olmaktadır (Kaya, 2006: 90).

Keder, korku, ölüm gibi olayların insanları etkilemesiyle birlikte bu olayların yaşandığı yerlere insanlar seyahat etmeye başlamışlardır. Bu turizm hareketliliği destinasyonların çeşitli yönlerden çekiciliğini arttırmıştır. Uluslararası literatürde “dark tourism” olarak adlandırılan keder turizmi, ulusal literatürde “hüzün turizmi, karanlık turizm ve ölüm turizmi” olarak da nitelendirilmektedir (Kurnaz, Çeken ve Kılıç, 2013: 58). Kültüre dayalı özel ilgi turizmi çeşitlerinden keder turizminin bir alt bileşeni olan intihar turizmi ise ünlü merkezlerden atlama ya da ötanazinin serbest olduğu ülkelere (Belçika, Hollanda, İsviçre gibi) hasta insanların yapmış olduğu seyahatler olarak tanımlanmaktadır (Kılıç ve Akyurt, 2011: 210).

Günümüzde intihar olgusu ve intihar davranışında bireysel faktörler etkin olmakla beraber bireyin içinde bulunduğu koşullarda olaya katkıda bulunmaktadır (Özsan ve Tuğcu, 1998: 33). “Neden yaşıyorum? Niçin doğdum? Artık yaşamamanın bir anlamı kalmadı. Değersiz bir insanım, çevreye faydam yok, acı çekiyorum. Öyleyse bu

ortamdan ayrılmayıp” gibi ifadeler intihar düşüncesinde olan insanlardan bazılarının duygu ve düşüncelerini yansıtan kelimeleri tasvir etmektedir. İnsanlık tarihinde bir kısım insanlar yaşamının bir kesiminde intihar girişiminde bulunabilmekte, bunlardan bir kısmı da ölümlerle sonuçlanabilmektedir. Belirli coğrafi alanlarda sosyal ve kültürel bazı yargılar gereği intihar turizmi “saygın” bir davranış olarak görülmüşse de, genelde hoş görülmeyen bir davranış şekli olarak yer edinmiştir. Her disiplin kendi bakış açısıyla konuya yaklaşır, yorumlar ve çözüm önerileri getirmişlerdir (Taşdelen, 2006: 4).

Çalışmada da bu bilgilerden hareketle ilgili literatürle bağlantılı olarak intihar turizmi kavramının incelenmesi, intihar turizmine yönelik mevcut durumun ortaya konulması, ötanazi ve intihar turizmi faaliyetlerinin Dünya ve Türkiye perspektifinde genel bir değerlendirilmesi yapılmıştır. Yapılan çalışmanın turizm kavramına farklı bir bakış açısı getireceği ve turizm yazınına da katkı yapacağı düşünülmektedir.

1.1. İntihar Kavramı

Bireyin istemli olarak ölümlerle sonuçlandığı eylem intihar (Oktik vd., 2011: 2), kendine zarar verici bu davranış ölümlerle sonuçlanmadığında ise intihar girişimi olarak adlandırılmaktadır (Ünlü, Aksoy ve Ersan, 2014: 177). Alptekin, Duyan ve Uçan (2008) intihar kavramını insanlık tarihi kadar eski, evrensel bir olgu biçiminde vurgularken, Özsan, Sayıl ve Devrimci (1994) isteyerek kişinin hayatına son vermesi olarak tanımlamışlardır.

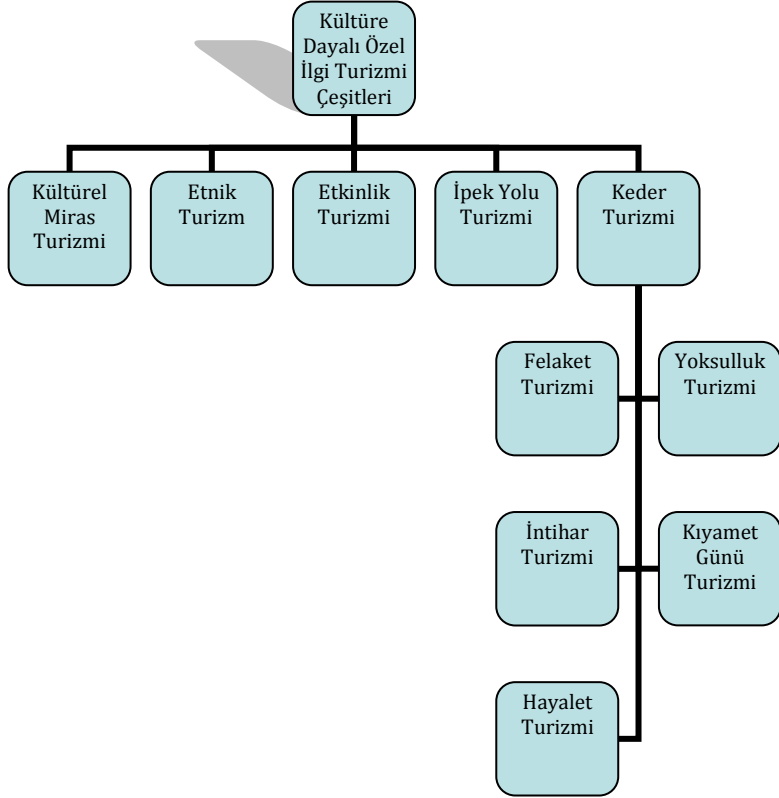
Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından “kişinin amacının bilincinde ve değişik derecelerde ölümcül maksatlı olarak kendisine zarar vermesi” biçiminde ifade edilen intihar (suicide) kavramı (Atay, Eren ve Gündoğar, 2012: 2) Latince’de “insanın kendi kendini öldürmesi” anlamına gelen “sui” yani “ben” ve “cedere” yani “öldürmek, kıymak” anlamına gelen iki sözcüğün bir araya gelmesi sonucu ‘suicidere’den, İngilizce’ye suicide şeklinde çevrilmiştir (Gür, 2012: 4).

İntiharın kaynağı çeşitli nedenlere dayanabilmektedir. Örneğin; toplumda süregelen değerlere boyun eğme düşüncesi intiharı zorunlu hale getirebilmektedir. Hindistan’da yaşlılıkta normal ölüm ayıp olduğu için, ilerlemiş yaşta olanlar kendilerini öldürmeyi

seçmek durumunda kalabilmektedirler. Bu şekilde kendini öldüren kişi, toplumsal bir ödevi yerine getirmek için ölümü tercih etmektedir (Deniz, Ersöz, İldeş ve Türkarıslan, 2001: 28-29). İntihara yönlendiren diğeri bir neden sosyal medyadır. Sosyal medyanın baskısı da intiharı çoğru zaman teşvik edebilmektedir. Medyanın intiharları yayınlaması ve tekrar tekrar göstermesi intiharlarda artışa yol açabilmektedir (Bayraktar, 2015: 152). Unutulmaması gereken intihar olgusunun pek çok etkene bağılı olarak ortaya çıkabileceğı ve önleyici tedbirlerin etkili olması için olayı tetikleyen nedenlerin bulunup çözümlenmesi gerektiğidir.

1.2. İntihar Turizmi

İntihar turizmi ötanazi ile ilişkilendirilmiş bir turizm çeşididir (Khan, 2015: 639). İlk kez Francis Bacon tarafından kullanıldığı aktarılan ötanazi kavramı, “eu: güzel” ve “tanasium: ölüm” kelimelerinin bir araya gelmesiyle oluşmuştur. Böylece güzel ölüm, iyi ölüm, rahat ölüm, kolay ölüm, ıstırapsız ölüm, tatlı ve acısız ölüm gibi anlamlara gelecek şekilde kullanılmaktadır (Kılınç, 2013: 300). Ötanazi iki şekilde uygulanabilmektedir. Aktif ötanazi; bir ilaç veya ölümcül dozda bir zehrin hastanın ıstıraplarını sona erdirmek amacıyla hastaya verilmesi şeklinde gerçekleştirilirken (Vilela ve Caramelli, 2009: 264), pasif ötanazinin yaşamı sürdürecekteknik tedavinin kesilmesi ve yapay beslemeden vazgeçme şeklinde gerçekleştirildiğı ifade edilebilir (Vasquez, 2009: 31). Şekil 1’de kültüre dayalı özel ilgi turizmi türlerinin sınıflandırılması yer almaktadır.

Şekil 1. Kültüre Dayalı Özel İlgi Turizmi Türlerinin Sınıflandırılması

Kaynak: Özçelik, H. (2012). Gelibolu-Waterloo karşılaştırması yoluyla Türkiye’de keder turizmi potansiyeli analizi. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Anabilim Dalı, 12.

Şekilden de görüleceği üzere keder turizminin bir alt bileşeni olan intihar turizmi iki şekilde uygulanmaktadır. Birincisinde insanlar belli bir destinasyona intihar etmek için gitmektedirler. İntihar şekli buldukları destinasyonun önemli bir noktasından atlamak olabilir. Bu turların planlı bir şekilde yapılıp yapılmadığı açık değildir. İkinci olarak; intihar, farklı ülkelerde çeşitli kanunlarla ötanazi şeklinde gerçekleşebilmektedir (British Medical Association, 2015: 1). İntihar turizmine katılmak isteyen potansiyel adaylar için Dünya’da ötanaziye izin vermiş belirli bölgelere seyahatler organize edilmektedir. Bir ülkeden başka bir ülkeye ya da bölgeye intihar etme

eğilimine yardım/destek alabilmek için yapılan seyahatler bu kapsamda değerlendirilmektedir (Khan, 2015: 639).

Hollanda, Belçika, Lüksemburg ve ABD'nin bazı eyaletleri dışında, ötanazi kural olarak çağdaş hukuk sistemlerinde yasaktır. İntihar yasal olsa da, intihara teşvik etme ya da yardımcı olmak Kuzey İrlanda ve İngiltere'de potansiyel bir suç olarak kabul edilmekte ve bu tarz bir yardımda bulunan bireylere 14 yıl hapis cezası verilmektedir (British Medical Association, 2015: 1). Fransız ve Türk ceza hukukunda, ötanazi uygulayan hekim adam öldürme suçundan cezalandırılmaktadır. Ülkemizde ötanazi ve benzeri intihar şekilleri yasal değildir (Özçelik, 2012: 27). Hollanda'da ötanazi, hastanın rızası alınarak hekim tarafından yaşamına son verilmesi şeklinde gerçekleştirilmektedir. Burada hastanın istemini pek çok kez dile getirmiş olması en önemli husustur. Doktorun ötanazi uygulayabilmesi için hastanın acısının katlanılmaz boyutta olması ve iyileşme imkânının bulunmaması gerekmektedir (Nomer, 2014: 52). Amerika Birleşik Devletleri ailelerin isteği üzerine bitkisel yaşamdaki bazı hastaları, yaşam desteğinden çekerek istem dışı pasif ötanaziyi uzun yıllar uygulamıştır. Daha sonra, Federal Yüksek Mahkeme ötanazi kararını ailelerin verebilmesini yasaklamıştır (Yıldırım, 2006: 2). Hastanın ölümcül hasta olmadığı durumlarda da hastayı yaşam destekleyici araçlardan çıkarmak ve hastanın tedavisini kesmek mümkün olabilmektedir (Besiri, 2009: 198).

Belçika 2002 yılında ötanaziyi yasallaştırmış sadece hekimler tarafından yapılması şartıyla bir hak olarak hastalara tanımıştır. Bu yasaya göre hastaya ötanazi yapılabilmesi için sürekli ve dayanılmaz acı çekiyor olması, 18 yaşından büyük olması ve bu talebini bilinçli, hür iradesiyle birkaç defa yansıtması gerekmektedir (Yalçıntürk, 2014: 26). Lüksemburg'da hastanın dayanılmaz ağrılar içinde olması, doktor tarafından kararıyla alakalı aydınlatılmış olması ve kendi iradesiyle ötanazi uygulanmasını istemesi gerekmektedir (Besiri, 2009: 200). İsviçre'de intihar turizmin uygulanmasına izin veren ülkelerden bir tanesidir. Ülke intihar turizmi için başvuru yapacak olan kişilerden ikamet etme zorunluluğu istememekte (Higginbotham, 2011: 178) ve yılda yaklaşık 200 kişi yardım destekli intihara başvurmaktadır (Callaghan, 2011: 36). Aşağıda yer alan Tablo 1'de İsviçre'de intihar turizmine yönelik faaliyet gösteren klinikler belirtilmektedir.

Tablo 1: İsviçre’de Faaliyet Gösteren İntihar Turizmi ile İlgili Kuruluşlar

Kuruluş Yeri ve Kuruluş Tarihi	Üye Sayısı	Üyelik	Şartlar	Yıl bazında yardım destekli intihar eden kişi sayısı	Yıllık Ücret	İntihar Turizmi Ücreti
Exit DS 04/1982, Zürich	60 000	18 yaşına gelmiş olmak İsviçre vatandaşı olmak ya da uzun süredir İsviçre’de yaşıyor olmak	Dayanılmaz acılar, Kabul edilemez engeller, Onurlu bir şekilde ölme isteği,	300	45 ila 900 İsviçre Frangı	En az 3 yıl süreyle üye olmalı aksi takdirde 900 İsviçre Frangı
Exit A.D.M.D. 01/1982	17 700	20 yaşına gelmiş olmak İsviçre’de ikamet ediyor olmak	Ciddi ve hızlı bir ölüm, Ölümçül bir hastalığa sahip olma, Dayanılmaz fiziksel ya da psikolojik acı	110	40 İsviçre Frangı Emekliler için 35 İsviçre Frangı	Ücretsiz
Exinternational 1996, Bern	800	-	-	-	Ücretsiz	Yaklaşık 6000 İsviçre Frangı
DIGNITAS 05/1998, Forch	7100	18 yaşına gelmiş olmak Kuruluşun üyesi olmak	Ölümçül bir hastalığa sahip olma, Dayanılmaz acılar, Kabul edilemez sakatlıklar	150	Üyelğin türüne göre 80 ila 500 İsviçre Frangı	Eğer işlemler Dignitas tarafından yürütülüyor sa 9000 ya da 10.500 İsviçre Frangı
SPIRIT 11/2011, Basel	-	Kuruluşun üyesi olmak	Ölümçül bir hastalığa sahip olma, Dayanılmaz acılar, Kabul edilemez sakatlıklar	-	50 ila 1000 İsviçre Frangı	Ücretsiz
StHD + SterbeHilfe Deutschland 07/2012, Zurich and 10/09 Oststein-beck	310	18 yaşına gelmiş olmak İsviçre’de ya da Almanya’da ikamet ediyor olmak	Dayanılmaz acılar, Kabul edilemez sakatlıklar	30	200 ila 2000 Euro	Ücretsiz

Kaynak: Gauthier, S., Mausbach, J., Reisch, T. ve Bartsch, C. (2014). Suicide tourism: a pilot study on the Swiss phenomenon. *Law, Ethics and Medicine*, 21, 2.

Zürih'te kurulmuş olan Exit DS adlı klinik en fazla üye sayısına sahip olan kuruluştur. Exit A.D.M.D. adlı kliniğin üyelik koşulları arasında 20 yaş sınırı ve İsviçre'de ikamet etme zorunluluğu bulunmaktadır. Bu iki kuruluş aynı zamanda intihar turizmi amacıyla kurulmuş olan en eski kuruluşlardır. SPIRIT ve Exinternational adlı kliniklerde henüz intihar turizmine yönelik uygulamalar gerçekleştirilmemiştir.

Bu kliniklerden birisi de 1998 yılında kurulmuş olan "Dignitas"dır (Bosshard, Ulrich ve Bär, 2003: 311). Ölüm turizmi Dignitas'ın 1998 yılında İsviçre'de kliniğini açmasından sonra medyada rapor edilmeye başlanmıştır. Klinik intihar etmek isteyen kişilere yardım amaçlı, özellikle ölümcül bir hastalığa ya da tedavisi olmayan bir hastalığa yakalanmış ve bu yüzden acı çeken kişilere yönelik kurulmuştur (Callaghan, 2011: 36). Sloganı "saygınlıkla ölmek, onurlu bir biçimde yaşamak için" olan klinikte, risksiz, güvenli ve genellikle kişinin aile üyelerinden ya da arkadaşlarından birilerinin varlığıyla hayatı sonlandırma işlemi gerçekleştirilmektedir (Cohen, 2014). Buraya intihara destek almak amaçlı katılacak olan kişiler ilk olarak kliniğe üye olmalı, başvuru mektuplarıyla beraber özgeçmişlerini ve tıbbi dosyalarını sunmak durumundadırlar. Tıbbi dosyalarında hastalıklarıyla ilgili konulmuş tanı, tedavi ve diğer koşullara ilişkin bilgiler de yer almalıdır.

Kişinin ölümcül bir hastalığının ya da dayanılmaz acı ve ağrılarla kendini gösteren bir sakatlığının olması gerekmektedir. Yüz yüze hasta ile yapılan ilk görüşmelerde doktor alternatifleri dile getirmekte, hastanın gerçekten hayatını sonlandırmak isteyip istemediğini kafasında biçimlendirmekte ve "evet" ya da "hayır" sözcüklerinden sonra hayatında hangi aşamaların gerçekleşeceğine, ne olacağına dair bilgiler vermektedir. Katılımcıların hayatının sonlandırılması genellikle kiralanmış bir apartman dairesinde gerçekleştirilmektedir. Son kez hastaya ölmek isteyip istemediği sorulmakta, kusmayı önleyici bir ilaç içirildikten sonra "İntihar Bildirgesi"ni imzalaması istenmektedir. Daha sonraki aşamada tercih edilen veya doktorun uygun gördüğü intihar metodu hayata geçirilmektedir. Ölüm ya bir solüsyon içirilerek (sodyum pentobarbital) ya da enjeksiyon yoluyla gerçekleştirilmektedir. Son olarak da polise bildirim yapılmaktadır (Huxtable, 329: 2009).

Gauthier ve arkadaşları (2014) çalışmalarında, 2008-2012 yılları arasında, 611 yabancı'nın İsviçre'deki uzman kurumlardan yardım alarak intihar ettiğini belirtmişlerdir. Bu yıllar arasında İsviçre'de toplam 31 farklı ülkeden hastaya hizmet verildiği bildirilen çalışmada, hastaların 268'inin Alman, 126'sının İngiliz, 66'sının Fransız, 44'ünün İtalyan ve 21'inin ABD'li olduğu ifade edilmiştir. Bu dönemde intihar için başvuran Türk hasta ise bulunmamaktadır.

Araştırma, intiharı tercih eden hastaların yaş aralığının 23 ile 97 arasında değiştiğini, ortalama yaşın ise 69 olduğunu ortaya koymuştur. İntihar edenlerin yüzde 47'si sinir hastalıkları, yüzde 37'si kanser hastası iken, geri kalan hastaların ise romatizma ve kalp rahatsızlıklarından şikâyetçi olduğu belirtilmiştir. Hastaların yüzde 28'si ise birden fazla hastalık çektiğini bildirmiştir. Çalışmaya göre hastaların çoğu sodyum pentobarbital yutarak, dördü ise öldürücü dozda helyum soluyarak intihar etmiştir.

1.3. İntihar Turizmi ile İlgili Uluslararası Literatür Özeti

Literatür incelendiğinde intihar turizmi ve intihar turizmine sebep olan nedenleri baz alan çalışmalara rastlamak mümkündür. Khan (2015) "İntihar Turizmi" adlı çalışmasında İsviçre'nin intihar turistleri için neden ve nasıl favori bir destinasyon merkezi haline geldiğini incelemiş, ötanazi ve ötanaziye neden olan temel sebepler üzerinde durmuştur.

Gauthier ve arkadaşları (2014) çalışmalarında intihar turizmine yönelten başlıca rahatsızlıkları nörolojik rahatsızlıklar (vasküler nörolojik nedenlerle felç, motor nöron rahatsızlığı, Parkinson hastalığı, Alzheimer hastalığı), romatizmal rahatsızlıklar (ağrı sendromları, osteoartrit, romatizmal eklem iltihabı, osteoporoz (kemik erimesi)), kanser, kardiyovasküler rahatsızlıklar, görme veya işitmede önemli derecede kayıplar, kronik solunum yolu rahatsızlıkları, akıl hastalıkları, hepatit, siroz ve AIDS olarak sıralamışlardır.

Huxtable (2009) intihar turizminin tanımsal boyutu üzerinde durmuş, yardım destekli intihar turizminin hangi durumlarda yasal ve hangi durumlarda yasadışı olduğunu makale çalışmasında tartışma boyutunda ele almıştır.

Gross ve arkadaşları (2007) yaptıkları araştırmada kişileri intihar turizmine iten nedenlerin başında psikiyatrik rahatsızlıklar, depresyon, alkolizm, çocukluk çağındaki kötü muameleler, ölümcül hastalıklar, yoksulluk ve işsizliğin geldiğini ifade etmişlerdir.

Pearlman ve arkadaşları (2005) makale çalışmalarında kronik veya ölümcül bir hastalığa yakalanmış olan kişilerde bu nedenlerden dolayı meydana gelen olumsuz fiziksel ve psikolojik etkilerin bireyleri intihar turizmine katılmaya yönelten faktörlerin başında geldiği kanısına ulaşmışlardır.

Bosshard ve arkadaşları (2003) çalışmalarında İsviçre’de en büyük yardım destekli intihar turizmine yönelik faaliyet gösteren kuruluşlardan birisi olan “Exit Deutsche Schweiz” kliniğini ele alarak, 1990-2000 yılları arasında 331 kişinin bu kuruluş aracılığıyla hayatını sonlandırdığını ve bireylerin intihar etme nedenlerinin başında kanser, solunum yolu rahatsızlıkları, nörolojik rahatsızlıklar ve AIDS’in geldiğini belirtmişlerdir.

1.4. Türkiye’de Ötanazinin Yasal Boyutu

İntihar, intihar düşüncesinin bireyin beyninde oluşmasından, intihar planına ve intihar girişimine kadar uzanan karmaşık bir süreçtir (Atay, Eren ve Gündoğar, 2012: 1). Bununla birlikte çok yönlü toplumsal ve bireysel etkileri olan bir olgudur (Bulgan, 2011: 76).

İslamiyet’te, kişilerin hayatlarına son verme hakları olmadığı gibi böyle bir eyleme teşebbüs de yasaklanmıştır (Yiğit, 2003: 345). Bir tek “Allah” insanın yaşamının süresi üzerinde karar verebilir. İslam hukuku sadece katlanılmaz dini bir durum nedeniyle veya dini korumak için ölmek istemeyi meşru olarak kabul etmektedir. Fiziksel ağrı, iflas gibi nedenler birinin ölme isteğini meşrulaştırmamaktadır (Bal, 2011: 62). Ancak son dönemlerde hastalık nedeniyle acı çeken bireylerin tedavilerine son verilmesinin İslamiyet’e aykırı olmadığı düşüncesi sınırlı biçimde savunulmaya başlanmıştır (Ömeroğlu, 2009: 90). Şuuru kapalı hastalarda ötanazi, ölümcül olmayan kronik hastalarda ötanazi, ötanazi eyleminin gerçekleştirilme yöntemlerinin karşılaştırılması (aktif-pasif ötanazi karşılaştırılması, hekim yardımlı intihar-aktif ötanazi karşılaştırılması vb...) gibi konularda ötanaziye yönelik farklı yaklaşımlar söz konusudur (Özkara, 2008: 118).

Yapılan literatür taramaları sonucunda Türkiye’de ilk ötanazi isteği örneğine Antalya’da rastlanmıştır. 28 yaşındaki ziraat mühendisi Bahar Bilecen, geçirdiği trafik kazası sonucu felç olmuş ve 1 Şubat 1995’te ötanazi istemiştir. Ötanazi isteği yerine getirilmeyen Bilecen, özel uçakla tedavi için İstanbul’a götürüldükten bir gün sonra 23 Şubat’ta yaşamını yitirmiştir (Yalçıntürk, 2014: 28).

Türkiye’de yasal olmayan intihar turizmine örnek olabilecek haberlerden birisi de Resim öğretmeni Tuğrul Cankurt’un 2004 yılında geçirdiği trafik kazası sonucu boynunun kırılarak omurilik felci olması ve vücudunun sadece yüzde 3’ünü kullanabilmesi nedeniyle İsviçre’de bulunan özel bir klinikten ötanazi talebinde bulunmasıdır. Ötanazi istemesinin başlıca nedenlerini medikal malzemeleri için devletten yeterince destek görememesi ve fiziki şartları nedeniyle büyük zorluklar yaşaması olduğunu belirtmiştir. 4 Mart 2009 tarihinde İsviçre’deki klinik tarafından ötanazi talebi kabul edilmiş ancak yapılması gereken araştırma ve incelemeler için İsviçre’ye gidemediğinden bir sonuç alınamamıştır (www.aktifhaber.com).

2. Sonuç

Yeni turizm türleri arasında yer alan intihar turizmi, ölüm kavramını içeren bir turizm türü olduğundan, hangi motivasyonun insanları bu seyahatlere yönlendirdiği ve nasıl bir sonuca ulaştıkları açısından diğer turizm türlerinden farklılık göstermektedir.

Tıp, din ve hukuk gibi farklı disiplinlerin ortak ilgi alanında yer alan ölme hakkının, turizm kavramı çerçevesinde ele alınışı yaşama saygı ve yaşam kalitesi gibi kavramlarla birlikte olabilmektedir. Ömürlerinin son döneminde bulunan veya dayanılmaz acı ve ağrılar çeken insanları tıbbi destekle hayatta tutma giderek daha fazla sorgulanmakta ve bu konudaki kuramsal tartışmalar sürerken toplumun farklı kesimlerinden birçok kişi de kendi adına zorla uzatılmış niteliksiz bir yaşamı istemediğini bildirmektedir (Torun vd., 2012: 238).

Dünyada ötanazi nitelik ve ceza verme açısından farklılık gösterse de genelde suç olarak kabul edilmiş, nasıl ve ne şekilde gerçekleştirileceği sorun teşkil etmiştir (Besiri, 2009: 188). 1 Haziran 2005 tarihinde yürürlüğe giren yeni Türk Ceza Kanunu’nda ötanazi uygulamasına ilişkin bir madde yer almamaktadır. Tıbbi Deontoloji Nizamnamesi’nin 14. Maddesinin 1. fıkrasında ve Sağlık Bakanlığı’nın Hasta Hakları Yönetmeliği’nin 13. maddesinde de ötanazi yasaktır. Türk Ceza Hukukunda, ötanazi uygulayan hekim adam öldürme suçundan cezalandırılır. Türkiye’de hem aktif hem de pasif ötanazi yasaktır (Yalçıntürk, 2014: 28).

Toplumsal değer sistemlerinde farklı olarak algılanan ve insanlık tarihi kadar eski olan intihar olgusu, genel anlamda kabul görmeyen ve negatif etki yüklü bir olgudur (Oktik vd., 2011: 3). Ötanazi ülkemizde ve birçok ülkede yasal olarak suç sayılan bir eylemdir, etik

olarak tartışılmaktadır. Gelişmiş ülkelerde acı çeken ve iyileşmesi tüm modern tıbbi imkânlar denenmesine rağmen mümkün olmayan hastalarda uygulanan bir yöntem olan ötanazi ve intihar amaçlı seyahatlerin ülkemizde mümkün olmadığı söylenilebilir (Yıldırım, 2006: 3).

Neticede ötanazinin toplumun her alanında tartışılarak, bu konudaki düşünceleri ve tutumları belirleyecek geniş boyutlarda araştırmaların yapılması gerekmektedir. Toplumda engelli ve hasta olarak yaşamlarını sürdüren dezavantajlı kesimlerin refah düzeyi ve yaşam kalitesinin yükseltilmesi, intihar turizminin olumlu ve olumsuz tüm yönleriyle ilgili platformlarda tartışılması ve halkın da bu konuda bilinçlendirilmesi oldukça önemlidir.

KAYNAKLAR

Aktif Haber. (2010). <http://www.aktifhaber.com/vucudunun-yuzde-3unu-kullanan-ogretmenotenazi-istiyor-361006h.htm>. (26.10.2015).

Alptekin, K., Duyan, V. ve Uçan, Ö. (2008). "İntiharı önleme çalışmalarında sosyal hizmet mesleğinin rolü", *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 9, ss.179-187.

Atay, İ. M., Eren, İ. ve Gündoğar, D. (2012). "İsparta il merkezinde intihar girişimi, ölüm düşünceleri yaygınlığı ve risk faktörleri", *Türk Psikiyatri Dergisi*, 23, ss. 1-10.

Bal, Z. (2011). *İslam hukuku açısından ötanazi*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale.

Bayraktar, S. (2015). "İntihar kavramının çocuklar ve ergenler açısından ele alınması", *Mediterranean Journal of Humanities*, 1, ss. 139-159.

Besiri, A. (2009). "Ötanazi ve yaşam hakkı", *TBB Dergisi*, 86, ss. 188-203.

Bosshard, G., Ulrich, E. & Bär, W. (2003). "748 cases of suicide assisted by a Swiss right-to-die organization", *Swiss Medical Weekly*, 133, ss. 310-317.

British Medical Association (2015). *Responding to patient request relating to assisted suicide: guidance for doctors in England, Wales and Northern Ireland*. (bma.org.uk). Retrieved on October 24, 2015.

Bulgan, E. (2011). "İntiharlarla mücadelede alınması gereken idari tedbirler: Kahramanmaraş Örneği", *İdarecinin Sesi*, ss. 76-77.

Callaghan, S. (2011). "Death tourism", *Precedent*, ss. 34-39.

Cohen, G. I. (2014). Patients with passports: Medical tourism, law and ethics. USA: Oxford University Press ISBN: 0190218185."

Deniz İ, Ersöz A.G., İldeş N. ve Türkarıslan N. (2001). "1995-2000 yılları resmi kayıtlarından Batman'da gerçekleşen intihar ve intihar girişimleri üzerine bir inceleme", *Aile ve Toplum Dergisi*, 1 (4), ss. 27-48.

Gauthier, S., Mausbach, J., Reisch, T. & Bartsch, C. (2014). "Suicide tourism: A pilot study on the Swiss phenomenon", *Law, Ethics and Medicine*, 21, ss. 1-7.

Gross, C., Piper, T. M., Bucciarelli, A., Tardiff, K., Vlahov, D. & Galea, S. (2007). "Suicide tourism in Manhattan, New York City, 1990-2004", *Journal of Urban Health: Bulletin of the New York Academy of Medicine*, 84(6), ss. 755-765.

Gür, S. T. (2012). *Acil servise intihar girişimi nedeni ile yapılan başvuruların demografik ve klinik özellikleri*. Atatürk Üniversitesi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum.

Higginbotham, G. (2011). "Assisted-suicide tourism: Is it tourism?", *Tourismos: An International Multidisciplinary Journal of Tourism*, 6(2), ss. 177-185.

Huxtable, R. (2009). "The suicide tourist trap: Compromise across boundaries", *Bioethical Inquiry*, 6, ss. 327-336.

Kaya, O. (2006). *Ölüm turizmi: Gelibolu Yarımadası Tarihi Milli Parkı'nı ziyaret eden turistlerin ziyaret motivasyonlarını anlamaya yönelik bir araştırma ve sonuçları*. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Çanakkale.

Khan, M. A. (2015). "Suicide tourism", *International Journal of Multidisciplinary Research and Development*, 2(3), ss. 639-642.

Kılıç, B. ve Akyurt, H. (2011). "Destinasyon imajı oluşturmada hüzün turizmi: Afyonkarahisar ve Başkomutan Tarihi Milli Parkı", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), ss. 209-232.

Kılınç, B. (2013). *Türk Ceza Hukuku Açısından Ötanazi*. M. Balcı (Ed.), *Genç Hukukçular Hukuk Okumaları-Birikimler 4 içinde*. (ss.299-322).

Kurnaz, H. A., Çeken, H. ve Kılıç, B. (2013). "Hüzün turizmi katılımcılarının seyahat motivasyonlarının belirlenmesi", *İşletme Araştırmaları Dergisi*", 5(2), ss. 57-73.

Nomer, M. (2014). "Yaşama hakkına saygı nedeniyle ölümü istemek Pretty-Birleşik Krallığa Karşı", *TBB Dergisi*, 113, ss. 41-55.

Oktik, N., Top, A., Sezer, S. ve Bozver, Ü. (2011). "Muğla ili intihar ve intihar girişimlerinin sosyolojik olarak incelenmesi", *Kriz Dergisi*, 3, ss. 1-19.

Ömeroğlu, Ö. (2009). "Hukuksal açıdan ölme hakkı ve kabul edilebilirliği sorunu", *EÜHFD*, 3-4, ss. 85-106.

Özçelik, H. (2012). *Gelibolu-Waterloo karşılaştırması yoluyla Türkiye'de keder turizmi potansiyeli analizi*. Akdeniz Üniversitesi, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Antalya.

Özkara, E. (2008). "Ötanaziye farklı bir bakış: Belçika'da ötanazi uygulaması ve ülkemizdeki durum", *TBB Dergisi*, 78, ss. 105-122.

Özsan, H. H., Sayıl, I. ve Devrimci, H. (1994). "İntihar olgusunun adli yönü üzerine bir çalışma", *Düşünen Adam: Psikiyatri ve Nörolojik Bilimler Dergisi*, 7 (1-2), ss. 21-23.

Özsan, H. H. ve Tuğcu, H. (1998). "Şizofrenik hastalarda intihar olasılığının çeşitli faktörlere göre incelenmesi", *Kriz Dergisi*, 6(1), ss. 33-40.

Pearlman, R.A., Hsu, C., Starks, H., Back, A.L., Gordon, J. R., Bharucha, A.J., et al. (2005). "Motivations for physician-assisted suicide", *Journal of General Internal Medicine*, 20(3), ss. 234-239.

Taşdelen, M. (2006). *İnanç açısından intihar*. Selçuk Üniversitesi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya.

Torun, S., Kadioğlu, S., Tanrıverdi, G., Öztunç, G. ve Akbaş, M. (2012). Bir üniversite hastanesinde çalışan hekimlerin ötanaziye, yardımcı intihara, resüsite etmeme kararına ilişkin görüşleri. Y. I. Ülman ve F. Artvinli (Ed.), *Değişen Dünya'da Biyoetik içinde*. (ss. 237-243).

Ünlü, G. Aksoy, Z. ve Ersan, E. E. (2014). "İntihar girişiminde bulunan çocuk ve ergenlerin Değerlendirilmesi", *Pamukkale Tıp Dergisi*, 7(3), ss. 176-183.

Vasquez, C. J. (2009). *Suicide in the land of milk and chocolate: The legalization of assisted suicide and death tourism in Switzerland*. California State University, (Unpublished master dissertation), Fullerton.

Vilela, L.P. & Caramelli, P. (2009). "Knowledge of the definition of euthanasia: Study with doctors and caregivers of Alzheimer's disease patients", *Revista da Associação Medica Brasileira*, 55(3), ss. 263-267.

Yalçıntürk, A. (2014). *Sağlık profesyonellerinin ötanazi hakkında düşünceleri*. Haliç Üniversitesi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.

Yıldırım, A. (2006). "Yaşamın kutsallığı ve yaşama hakkından vazgeçme", *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, ss. 1-4.

Yiğit Y. (2003). "İslam ceza hukuku açısından ötanazi ve hukuki sonuçlarının değerlendirilmesi", *İslami Araştırmalar Dergisi*, 3, ss. 337-349.

**TÜRKİYE'DE BELEDİYE BAŞKANLIĞI SEÇİMLERİNDE YENİLENME
(1963-2014)****Murat KAÇER¹****ÖZ**

Modern devletlerde kamusal hizmetlerin ve diğer idari faaliyetlerin etkin ve verimli bir şekilde yürütülmesi için idare, merkezi ve yerinden yönetim olmak üzere iki şekilde örgütlenmiştir. Yerel yönetimler de yerinden yönetim ilkesinin bir unsuru olarak bölge, il ve daha küçük yerleşim birimlerinde yaşayan yurttaşların ihtiyaçlarının karşılanması için yine bu yurttaşlar tarafından seçilen tüzel kişiliği haiz karar organlarını ve sistemi ifade etmektedir. Bu çalışmada yerel yönetimlerin bir birimi olan belediye başkanlık seçimlerinde yenilenme konusu ele alınmaktadır. Bu çalışma bağlamında yenilenme oranı belirli bir dönem aralığında değişen belediye başkanlarının oranını ifade etmektedir. Bunun için 1963-2014 yılları arasında yapılan 11 belediye seçimlerinin sonuçları içerik analizi yöntemiyle araştırılmıştır. Elde edilen sonuçlar ekseninde yenilenme oranları belediye ve büyükşehir belediyesi bağlamında ayrı ayrı değerlendirilmiştir. Mevcut literatürde daha önce böyle bir çalışmanın yapıldığına rastlanılmaması, belediye başkanlıklarında yenilenme oranını yerel yönetim sisteminin kalitesini ve işleyişini etkileyen önemli bir değişken olması bu çalışmaya önemli ve özgün bir mahiyet kazandırdığı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yerel Yönetimler, Belediyeler, Belediye Başkanlığı, Yenilenme Oranı, Türkiye.

THE RENEWALS IN MAYORAL ELECTIONS IN TURKEY (1963-2014)**ABSTRACT**

In modern states, the administration is organized in two major forms, central and local, to carry out public services and other administrative activities. Local governments are the legal entities that are elected by citizens for providing the needs of the same citizens living in the related region, province and smaller settlement units within a country. This study investigates the renewals in municipal elections. The renewal rate refers to the proportion of the mayors changing during a certain period of time in the context of this study. For this purpose, the results of eleven municipal elections held between 1963 and 2014 are examined by the content analysis method. The renewal rates are evaluated separately in the context of municipality and metropolitan municipality. The absence of such a study in the existing literature and the importance of the renewal rate in municipal

¹ Arş. Gör. Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu yönetimi Bölümü.
muratkacer@hotmail.com

elections with regard to its influence on the quality and functioning of the local government system are considered to be an important and distinctive feature of this study.

Keywords: Local Governments, Municipalities, Mayoralty, The Renewal Rate, Turkey

GİRİŞ

Modern devletlerde idare yüklendiği kamusal hizmetleri ve diğer idari faaliyetleri etkin ve verimli bir şekilde yürütmek için merkezi ve yerinden yönetim olmak üzere iki şekilde örgütlenmiştir. Yerel yönetimler de yerinden yönetim ilkesinin bir parçası olarak bölge, il ve daha küçük yerleşim birimlerinde yaşayan yurttaşların ihtiyaçlarının karşılanması için yine bu yurttaşlar tarafından seçilen tüzel kişiliği haiz karar organlarını ve sistemi ifade etmektedir (Toprak, 2014: 32; Keleş, 2000: 19-21).

Türkiye’de yerel yönetimlerin çerçevesi Anayasanın 127. maddesinde çizilmiş ve anayasada yerel yönetimler “ il, belediye veya köy halkının mahalli müşterek ihtiyaçlarını karşılamak üzere kuruluş esasları kanunla belirtilen ve karar organları, gene kanunda gösterilen, seçmenler tarafından seçilerek oluşturulan kamu tüzelkişileri” olarak tanımlanmış ve yerel yönetimler il özel idaresi, belediye ve köy olmak üzere üç birim olarak kurumsallaştırılmıştır (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1982).

Türkiye’de yerel yönetimlerin bir birimi olan belediyeler köy ve il özel idaresi gibi diğer yerel yönetim birimlerinden zamanla daha fazla ön plana çıkmıştır. Bu durum özellikle kentleşme ve sosyo-ekonomik gelişme hızıyla paralellik içinde gerçekleşmiştir. Osmanlı döneminde köyler baştan itibaren en eski ve doğal birimlerdir, il özel idaresi de Tanzimat sonrası yerleşmiş ve sonradan kurumsallaşmıştır. Nüfus artışı, kentleşme olgusu ve sosyo-ekonomik gelişmelere bağlı olarak bu iki birim geri plana düşmüş, belediye örgütlenmesi daha fazla önem kazanmıştır (Göymen, 1997: 16). Cumhuriyet dönemine gelindiğinde belediyelerde Osmanlı döneminden kalan tekli yapı 1984 yılında yapılan düzenlemeyle belediye ve büyükşehir belediyesi olmak üzere parçalı ve ikili bir yapıya evrilmiş ve bu iki yapı da ayrı bir mevzuat ekseninde yapılandırılmıştır. Bu mevzuatlardan biri olan 5393 sayılı ve 03.07.2005 tarihli Belediye Kanunu’na göre belediye, belde sakinlerinin mahallî müşterek nitelikteki ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurulan ve karar organı seçmenler tarafından seçilerek

oluşturulan, idarî ve malî özerkliğe sahip kamu tüzel kişisidir ve organları belediye meclisi, belediye encümeni ve belediye başkanıdır. Dizgedeki ikinci yapı olan büyükşehir belediyesi ise 5216 sayılı ve 10.07.2004 tarihli kanunda nüfusu 750.000’den fazla, sınırları il mülki sınırı olan ve sınırları içerisindeki ilçe belediyeleri arasında koordinasyonu sağlayan; idarî ve malî özerkliğe sahip olarak kanunlarla verilen görev ve sorumlulukları yerine getiren, yetkileri kullanan; karar organı seçmenler tarafından seçilerek oluşturulan kamu tüzel kişisi olarak tarif edilmiş ve organları büyükşehir belediye meclisi, büyükşehir belediye encümeni ve büyükşehir belediye başkanı olarak ifade edilmiştir.

Bu çalışmada belediye başkanlarının tek dereceli seçimle göreve geldikleri 1963 yılından başlayarak 2014 yılına kadar il belediyelerinde yenilenme oranları ele alınmıştır. Yenilenme oranının düşük veya yüksek olması siyasal sistemin kalitesini belirleyen önemli bir değişkendir. Yenilenme oranlarının tespiti için bu dönem aralığında başkanlık yapan kişilerin isimlerine erişmek gerekmiştir. Bunun için Türkiye’deki belediyelerin internet sayfaları taranmış ve internet sayfalarında “eski başkanlar”, “eski başkanlarımız”, “önceki başkanlarımız” gibi kategoriler altında sunulan daha önce başkanlık yapan kişilerin bilgileri içerik analizi yöntemiyle elde edilmiştir. İnternet sayfalarında eski başkanlara ilişkin bilgilerin bulunmadığı durumlarda Milliyet Gazetesi’nin online arşivi yine içerik analizi yöntemiyle kullanılarak eski belediye başkanlarının isimlerine ulaşılmıştır.

Bununla birlikte kullanılan yöntem ile alakalı bazı sınırlılıklar ve hususlar bulunmaktadır. Birincisi; aynı kişinin 1963 yılından önce seçilmesi bu çalışmanın dışında tutulmuştur. İkinci olarak; başkanın seçilmesi önemsenmiş; dönemi tamamlayıp tamamlamadığına (istifa, ölüm vs. sebeplerden ötürü) bakılmamıştır. Bu bağlamda 2016 ve 2017’de seçilen bazı belediye başkanları görevden alınıp yerine kayyum atanması göz ardı edilmiştir. Üçüncü olarak sonradan il olan belediyelerin il olduktan sonraki belediye başkanlığı seçimleri esas alınmış, ilçe olduğu zamanki yerel seçimleri kapsam dışında tutulmuştur. Bunun en temel sebeplerinden birisi her ilçenin aynı coğrafi bütünlüğü koruyarak il olmamasıdır. Bazı ilçelerin il olması, başka illerden ilçelerin koparılmasıyla mümkün olmuştur. Mevcut literatürde daha önce böyle bir çalışmanın yapıldığına rastlanılmaması, belediye başkanlıklarında yenilenme oranını yerel yönetim sisteminin kalitesini ve işleyişini etkileyen önemli bir

değişken olması bu çalışmaya önemli ve özgün bir mahiyet kazandırdığı düşünülmektedir.

1. YEREL YÖNETİMLER VE BELEDİYELER

Modern devletlerde idare yüklendiği kamusal hizmetleri ve diğer idari faaliyetleri etkin ve verimli bir şekilde yürütmek için merkezi ve yerinden yönetim olmak üzere iki şekilde örgütlenmiştir (Toprak, 2014: 32; Keleş, 2000: 19-21; Güler, 2006: 43-44). Yerel yönetimler de yerinden yönetim ilkesinin bir unsuru olarak bölge, il ve daha küçük yerleşim birimlerinde yaşayan yurttaşların ihtiyaçlarının karşılanması için yine bu yurttaşlar tarafından seçilen tüzel kişiliği haiz karar organlarını ve sistemi ifade etmektedir. Türkiye’de yerel yönetimlerin çerçevesi Anayasanın 127. maddesinde çizilmiş ve anayasada yerel yönetimler “ il, belediye veya köy halkının mahalli müşterek ihtiyaçlarını karşılamak üzere kuruluş esasları kanunla belirtilen ve karar organları, gene kanunda gösterilen, seçmenler tarafından seçilerek oluşturulan kamu tüzelkişileri” olarak tanımlanmış ve yerel yönetimler il özel idaresi, belediye ve köy olmak üzere üç birim olarak kurumsallaştırılmıştır.

Nadaroğlu (1986: 11) yerel yönetimleri, devlet sınırları içinde yerleşmiş irili ufaklı insan topluluklarının (köy, kasaba, kent vb.) ortak ve yerel nitelikteki ihtiyaçlarını karşılamak maksadıyla belli bir hukuk düzeni içinde oluşturulmuş anayasal kuruluşlar olarak tanımlamaktadır.

Toprak (2014: 33) ise yerel yönetimleri yerinden yönetim ilkesinin uygulandığı kamu tüzel kişiliğine sahip kuruluşlar olarak merkezi yönetimin hiyerarşisi dışında ve ona karşı belirli ölçülerde bağımsız birimler olarak ifade etmektedir.

Türkiye’de yerel yönetimler tek ve çatı bir mevzuattan yoksundur. Belediye Kanunu (5393 sayılı ve 03.07.2005), Büyükşehir Belediye Kanunu (5216 sayılı ve 10.07.2004), İl Özel İdaresi Kanunu (5302 sayılı ve 22.02.2005) Köy Kanunu (442 sayılı ve 18.03.1924) olmak üzere her yerel yönetim birimi için ayrı bir kanun yürürlüktedir. Yerel Yönetim birimleri kendi kanunlarında tanımlanmış ve organları sayılmıştır.

5302 sayı ve 2005 tarihli İl Özel İdaresi Kanununun 3. maddesine göre il özel idaresi, il halkının mahallî müşterek nitelikteki ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurulan ve karar organı seçmenler tarafından seçilerek oluşturulan, idarî ve malî özerkliğe

sahip kamu tüzel kişisidir ve organları il genel meclisi, il encümeni ve validir.

442 sayılı ve 18.03.1924 tarihli Köy Kanunu’nda nüfusu iki binden az olan yerleşim birimleri köy olarak tanımlanmış ve organları muhtar, köy derneği ve köy ihtiyar meclisi olarak sayılmıştır.

Türkiye’de yerel yönetim birimi olan belediyeler ise nüfus kıstasına göre ikili ve parçalı bir yapı olarak örgütlenmiştir. 5393 sayılı ve 03.07.2005 tarihli Belediye Kanunu’na göre belediye, belde sakinlerinin mahallî müşterek nitelikteki ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurulan ve karar organı seçmenler tarafından seçilerek oluşturulan, idarî ve malî özerkliğe sahip kamu tüzel kişisidir ve organları belediye meclisi, belediye encümeni ve belediye başkanıdır. Dizgedeki ikinci yapı olan büyükşehir belediyesi ise 5216 sayılı ve 10.07.2004 tarihli kanunda nüfusu 750.000’den fazla, sınırları il mülki sınırı olan ve sınırları içerisindeki ilçe belediyeleri arasında koordinasyonu sağlayan; idarî ve malî özerkliğe sahip olarak kanunlarla verilen görev ve sorumlulukları yerine getiren, yetkileri kullanan; karar organı seçmenler tarafından seçilerek oluşturulan kamu tüzel kişisi olarak tarif edilmiş ve organları büyükşehir belediye meclisi, büyükşehir belediye encümeni ve büyükşehir belediye başkanı olarak ifade edilmiştir.

2. TÜRKİYE’DE BELEDİYE SEÇİMLERİ

2.1. Tek Partili Dönemde Belediye Seçimleri

1923 yılında kurulan Cumhuriyet, 1946 yılına kadar tek parti rejimiyle (Cumhuriyet Halk Partisi) yönetilmiştir. Geçen süre içinde çok partili hayata geçme denemeleri olmuşsa da çeşitli nedenlerle başarısız olmuştur. Bu denemelerden ilki Milli Mücadele döneminin önde gelen isimleri Kâzım Karabekir, Rauf (Orbay) Bey, Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, Refet (Bele) Paşa ve Adnan (Adıvar) Bey tarafından 17 Kasım 1924 yılında kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasıdır (TpCF). İkinci başarısız girişim ise 12 Ağustos 1930 tarihinde Fethi Okyar tarafından kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkasıdır (SCF). 1946 yılına kadar süren bu tek partili dönemde 1930, 1934, 1938 ve 1942 yıllarında yapılan 4 yerel seçim olmuştur. Bu dönemde yapılan seçimlere ilişkin sağlıklı ve doğru bilgilerin edinmesi çeşitli nedenlerden dolayı güçtür. Öncelikle dönemin koşulları düşünüldüğünde yapılan seçimlere dair sayısal ve siyasal

değerlendirmeleri yapacak merkezi bir teşkilat yoktur. İkincisi personel, teknik ve teknolojik imkânlarının olmaması nedeniyle ülke genelinde yapılan seçimlerinin tamamı ulusal basın yayın organlarıncı takip edilememiştir. Yine bu dönemde yapılan seçimler bir günde değil, yaklaşık 7-10 gün gibi uzun sayılacak bir zaman diliminde tamamlanmıştır. Bu süre bazı yerlerde daha az veya daha uzun olmuştur. Örneğin 1934 seçimlerinin İstanbul'da 12 günde bitireceği açıklanmıştır (Üste, 2006: 37). Tüm bu güçlüklerin bir sonucu olarak kendi yerel bölgelerine ilişkin sonuçlar yayınlayan küçük ve yerel gazeteler en önemli başvuru kaynağı olmaktadır. Dönemin ulusal gazetelerinin merkezinin İstanbul olması; ilçeleri dâhil İstanbul'un yerel seçim sonuçlarına ulaşmayı kolaylaştırmıştır. Yine Ankara, İzmir ve bazı büyükşehirlerde de dönemin yerel gazeteler vasıtasıyla yerel seçim sonuçlarına ulaşmak mümkündür.

Bu dönemin ilk belediye seçimi olan 1930 belediye seçimleri aynı yıl çıkarılan 1580 sayılı Belediye Kanunu'na göre yapılmıştır. Bu kanun belediye başkanlığı seçimlerinin dört yılda bir, çoğunluk sistemi ve belediye meclisince kendi üyeleri veya hemşeriler arasından iki dereceli olarak seçilmesini öngörüyordu. 1930 belediye seçimlerinin önemli bir özelliği kadınların da seçme ve seçilme hakkına sahip olmasıdır. Yine 1930 seçimleri cumhuriyet tarihinin ilk yarışmacı ve iki partili seçimleridir. SCF kuruluşundan iki ay sonra yapılan bu seçimlere katılmış ve koşullar düşünüldüğünde iyi sonuçlar almıştır. SCF 502 seçim bölgesinden 31'ini kazanmıştır. Ulusal basının dikkatli takip ettiği İstanbul'da 1930 seçimleri 49204 seçmenin katılımıyla gerçekleşmiş ve CHF 35934; SCF ise 12810 oy almıştır. (Üste, 2006: 14).

Daha sonra yapılan 1934 seçimleri ise devlet-parti bütünleşmesinin sağlandığı katı, tek partili bir rejimde gerçekleşmiştir. 1934 seçimi 1930 seçimlerindeki esaslarla yapılmış ve CHP tek parti olarak katılmıştır. Bu seçimlerde Ankara'da katılım oranı %80,7; İstanbul'da ise %65 olmuştur (Üste, 2006: 30; Turan, 2008: 72-76). Bu dönemin üçüncü yerel seçimi olan 1938 seçimleri ise Atatürk'ün ölümünden yaklaşık 1 buçuk ay önce yapılmıştır. 62 vilayet, 367 kaza ve 115 köy olmak üzere 544 yerde yapılan 1938 belediye seçimleri 1 haftada bitirilmiştir. Ankara'da katılım oranı %93; İstanbul'da ise katılım oranı %80 olarak gerçekleşmiştir (Üste, 2006: 123; Turan, 2008: 72-76). 1942 belediye seçimleri ise İkinci Dünya Savaşı sürerken 63 ilde yapılan ve tek partili dönemde yapılan

son seçimdir. Katılım oranı Ankara’da %83; İstanbul’da ise tahmini olarak %60’ın² altında gerçekleşmiştir. Tek partili dönemde dikkat çeken bir husus Ankara’daki katılım oranının yüksek ve İstanbul’dan daha fazla olmasıdır. Bunda Ankara’nın o dönemdeki seçmen nüfusunun azlığı da önemli bir etken olduğu söylenebilir.

2.2. Çok Partili Dönemde Belediye Seçimleri

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı sonrasında iç ve dış dinamiklerin etkisiyle çok partili siyasal hayata geçmek durumunda kalmış ve 7 Temmuz 1945 yılında Milli Kalkınma Partisi, 7 Ocak 1946 tarihinde ise Demokrat Parti (DP) kurulmuştur. Böylece Türkiye’nin demokrasiye geçiş süreci başlamıştır.

1946 yılının Mayıs ve Temmuz aylarında önce yerel sonra da milletvekilleri seçimleri yapılmıştır. Fakat tek partili dönemin etkilerinin devam ettiği bu seçimlerde demokratik ve şeffaf bir mücadeleden bahsedilemez. Hem yerel hem de genel seçimler bu nedenle “şaiBELİ”, “hileli”, “sopalı” seçimler olarak tanımlanmaktadır. (Albayrak 2004: 90). Tek parti dönemindeki seçimlerin aksine bir günde tamamlanan 1946 yılındaki belediye seçimlerinde CHP birinci parti olmuştur. 3 Eylül 1950 tarihinde yapılan ikinci belediye başkanlığı seçimleri 1946 seçimlerine göre daha demokratiktir. Bu seçimlere CHP, DP ve Millet Partisi katılmış ve 600 belediyeden 560’ını DP kazanmıştır. 1955 yılında yapılan belediye seçimlerine ise CHP katılmamış; %37,72 katılım oranının olduğu bu seçimlerde Demokrat Parti 8.784 (%75) asil, 9.897 (%87) yedek ve Türkiye Köylü Partisi 262 (%2,23) asil, 257 (%2,26) yedek belediye meclis üyeliği kazanmıştır. (Yerelnet, <http://eski.yerelnet.org.tr/>, erişim 3.3.2017)

1955 seçimlerinden sonra 1960 askeri darbesi nedeniyle demokratik hayat sekteye uğramış ve dolayısıyla yerel seçimler de zamanında yapılmamıştır. 1961 Anayasası’nın yapılmasıyla yerel yönetim birimlerinin seçim mevzuatı değişmiştir. Anayasanın çizdiği

² İstanbul’da kullanılan oy 127128 olarak belirtilmekte; ama seçmen sayısı tam olarak bilinmemektedir (Turan, 2008: 75). Önceki iki seçimlerdeki seçmen sayısı karşılaştırılarak yazar tarafından kaba bir tahmin yapılmıştır.

çerçeve uyarınca 1963'te belediye başkanlığı seçimleri tek dereceli ve çoğunluk sistemine göre yapılmasına sağlayacak yasal düzenlemeler yapılmıştır. Belediye meclisi seçimlerinde ise nispi sistem uygulanmıştır. Bu tarihten itibaren 1963, 1968, 1973, 1977, 1984, 1989,1994, 1999, 2004, 2009, 2014 yıllarında olmak üzere 11 tane yerel seçim olmuştur. Bu seçimlere katılım oranı Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1: Belediye Seçimlerinde Katılım Oranı (1963-2014)

Katılım Oranları	1963	1968	1973	1977	1984	1989	1994	1999	2004	2009	2014
Belediye Başkanlığı	69,31	59,47	56,13	55,5	88,64	78,1	90,62	85,37	73,3	84,2	89,2
Büyükşehir Belediye B.	-	-	-	-	85,36	72,1	89,3	84,2	70,6	83,2	89,5

Kaynak : 1963-1999 verileri Yerel Seçimler Panoraması (Ed. Oya Çitçi) kitabından, 2004-2014 TÜİK verilerinden yazar tarafından derlenmiştir.

Tablo 1'de 1963-2014 yılları arasında belediye ve büyükşehir belediye başkanlıkları seçimlerindeki katılım oranları gösterilmektedir. Katılımın zorunlu olduğu 1984 seçimlerinden itibaren katılım oranlarının gittikçe yükseldiği görülmektedir. Özellikle 2014 yerel seçimlerinde belediye başkanlığı seçimleri %89,2; büyükşehir belediye başkanlığı seçimleri ise %89,5 katılım oranıyla gerçekleşmiştir ki bu sayı oldukça yüksektir.

Tablo 2: Siyasi Partilerin Aldıkları İl Belediyeleri (1963-2014)

Parti	1963	1968	1973	1977	1984		1989		1994		1999		2004		2009		2014	
					BB	B	BB	B	BB	B	BB	B	BB	B	BB	B	BB	B
AP	40	33	22	15														
ANAP					3	52	0	3	3	11	2	10						
AK Parti													12	47	10	37	18	30
BDP																	2	8
CHP	24	20	32	41					1	4	3	7	2	6	3	10	6	8
DYP							1	15	3	9		3		1				
DSP											4	5	1	2	1	1		
DTP															1	7		
GP	0	3		0														
HADEP											1	6						
MSP			3	3														
MHP				4						7	1	20		4	1	9	3	5
RP						2	1	4	6	22								

İl belediyesinden 11 tanesini ANAP, 9 belediyeyi DYP, 22 tanesini RP, 8 tanesini SHP ve 7 tanesini MHP ve 4 il belediyesini ise CHP kazanmıştır. 1999 yerel seçimlerinde 15 büyükşehirden dörder tanesini Fazilet Partisi (FP) ve Demokratik Sol Parti (DSP), 2 tanesini ANAP, birer tanesini Halkın Demokrasi Partisi (HADEP) ve MHP, 3 tanesini CHP kazanmıştır. İl belediyelerinden 10 tanesini ANAP, 3 belediyeyi DYP, 13 tanesini FP, 5 tanesini DSP, 20 tanesini MHP, 7 il belediyesini CHP, 6 tanesini HADEP ve 1 tanesini bağımsız aday kazanmıştır. 2004 yerel seçimlerinde Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) 12 büyükşehir, CHP 2 büyükşehir; SHP ve DSP 1 büyükşehirde belediye başkanlığını kazanmıştır. İl belediyelerinin 47 tanesi AK Parti, 6 tanesini CHP, 2 tanesini DSP, 4 tanesini SHP, birer tanesini DYP ve Saadet Partisi (SP) ve kalan 4 il belediyesini ise MHP almıştır. 2009 seçimlerinde 16 büyükşehir belediyesinden 10 tanesini AK Parti, 3 tanesini CHP; birer tanesini MHP, Demokratik Toplum Partisi (DTP) ve DSP kazanmıştır. İl belediyelerinin de 38 tanesini AK Parti; 10 tanesini CHP, 9 tanesini MHP, 7 tanesini DTP ve 1 tanesini de DSP elde etmiştir. En son yapılan 2014 yerel seçimlerinde sayısı 16'dan 30'a çıkan büyükşehirlerin 18 tanesini AK Parti, 6 tanesini CHP, 3 tanesini MHP, 2 tanesini Barış ve Demokrasi Partisi (BDP), 1 tanesini de siyasi parti yasağı nedeniyle BDP'ye katılamayıp bağımsız olan aday kazanmıştır. Sayısı 67'den 51'e düşen il belediyelerinden de 30 tanesini AK Parti; sekizer tanesini CHP ve BDP, 5 tanesini ise MHP almıştır.

2.3. Türkiye'de Belediye Başkanlığı Seçimlerinin Tarihsel Gelişimi

Belediye sözcüğü kökü bakımından Arapça olan ve bir insan topluluğunun yerleşme (ikamet etmek) niyeti ile oturduğu yer anlamını taşıyan belde kelimesinden gelir. Dolayısıyla belediye de beldeye ilişkin faaliyetleri kapsamaktadır (Göymen, 1997: 29). Diğer yerel yönetim birimleri gibi belediyeler de insanların gündelik yaşam koşullarına ve deneyimlerine ciddi anlamda ve doğrudan etki eden idari ve siyasi kurumlardır ve bu yönüyle oldukça önemlidir (İzci, 2014: 24). Türkiye'de belediyelerin köy ve il özel idaresi gibi diğer yerel yönetim birimlerinden daha fazla ön plana çıkması belli bir süreç içerisinde, özellikle kentleşme ve sosyo-ekonomik gelişme hızıyla paralellik içinde gerçekleşmiştir (Göymen, 1997: 16). Osmanlı döneminden itibaren köyler en eski ve doğal birimler olmuş, il özel idaresi de Tanzimat sonrası yerleşmiş ve sonradan

kurumsallaşmıştır (Ortaylı, 2007: 427-434). Nüfus artışı, kentleşme olgusu ve sosyo-ekonomik gelişmelere bağlı olarak bu iki birim daha geri plana düşmüş, belediye örgütlenmesi daha fazla önem kazanmıştır.

Belediye başkanlığı seçim sisteminin tarihsel gelişimine bakıldığında; daha önce valilerin atadığı belediye başkanları, 1922 yılında çıkarılan 278 sayılı “Devairi Belediye Rüesa’sının Sureti İntihabına Dair Kanun” ile belediye meclisi tarafından üye tam sayısının çoğunluğuyla kendi üyeleri arasından seçilmeye başlanmıştır. 1924 yılında çıkarılan Ankara Belediye Yasası ve 1928 yılında İstanbul için yapılan düzenlemeyle bu iki belediye için farklı bir uygulamaya gidilmiştir. Ankara belediye başkanı Cumhurbaşkanının onayıyla İçişleri Bakanı tarafından atanırken, İstanbul’da İl Özel İdaresiyle Belediye birleştirilmiş ve vali aynı zamanda belediye başkanlığı görevini de yürütmüştür (Turan, 2008: 16-23). 1930 yılında çıkarılan 1580 sayılı yasa ile meclis dışından da belediye başkanı seçilmesinin yolu açılmıştır. Fakat Ankara ve İstanbul’un hususi durumları devam etmiştir. Ankara’ya ilişkin olarak 1948 yılında çıkarılan yasayla atama usulü kaldırılmış, 1580 sayılı yasaya göre meclis tarafından kendi üyeleri arasında seçilmeye başlanmıştır. İstanbul içinse vali-belediye başkanı bütünleşmesi 1954 yılına kadar yasal olarak devam etmiş; fiili olarak son bulması ise 1958’i bulmuştur (Tekeli ve Ortaylı, 1978: 128; Gözübüyük, 1967: 53-54). 1958’den sonra İstanbul için de olağan iki dereceli seçim usulüne geçilmiştir. Belediye başkanının meclis üyelerince seçimi 1963 yılına kadar devam etmiştir. 1961 Anayasası’nın yürürlüğe girmesiyle birlikte yerel yönetim birimleri için de farklı uygulamalar ve düzenlemeler söz konusu olmuştur. Anayasada seçimlerin serbest, eşit, gizli, tek dereceli, genel oy, açık sayım ve döküm esaslarına göre yapılacağı belirtilmiş, ilgili yasaların bu anayasal çerçeveye uygun olması için 1963 yılında çıkarılan 307 sayılı kanun ile belediye başkanlarının da doğrudan halk tarafından seçileceği hükmü getirilmiştir. Bu uygulamanın gerekçesinde belediye başkanının belediye meclisi tarafından, belediye meclisi üyeleri arasından veya seçilme yeterliliğine sahip hemşeriler arasından seçilmesiyle başkanların meclis egemenliği altında girdiği ve bu nedenle verimli çalışmadıkları belirtilmiştir (Çitçi ve diğerleri, 2001: 10-12).

1961 Anayasasıyla gelen bu yenilikle birlikte belediyelerde başkan merkezli bir yapının oluşumu ve güçlü başkanlık sistemiyle belediye başkanının meclis vesayetinden kurtulması ve daha etkin ve verimli çalışması sağlanmıştır (Akbulut, 2002: 61).

1961'den 1980 askeri darbe dönemine kadar belediye seçim mevzuatıyla ilgili temel bir düzenleme olmamış, yapılan yasalar tali düzeyde kalmış ve 1961'den sonraki ilk düzenlemelerin genel çerçevesi korunmuştur (Çitçi ve diğerleri, 2001: 10-12)

1980 askeri darbesinden sonra yapılan 1982 Anayasası yerel yönetimlerin seçimi ve diğer hususlarda 1961 Anayasası'na benzemektedir. Yapılan değişikliklere bakıldığında ise 1980 sonrasında daha önce kendi yasalarında dağınık olarak bulunan yerel yönetim birimlerinin ve organların seçimleri ile alakalı olarak genel ve çatı bir düzenleme, 1984 tarih ve 2972 sayılı Mahalli İdareler ile Mahalle Muhtarlıkları ve İhtiyar Heyetleri Seçimi Hakkında Kanun çıkarılmıştır (Çitçi ve diğerleri, 2001: 135). Halen yürürlükte olan ve yerel yönetimlerin organlarının seçimini düzenleyen bu kanuna göre mahalli idareler seçimleri serbest, eşit, gizli, tek dereceli, genel oy, açık sayım ve döküm esaslarına göre beş yılda bir yapılır ve belediye başkanlığı seçimi için çoğunluk sistemi uygulanır.

1980 sonrasındaki önemli gelişmelerden birisi 1984 yılında çıkarılan yasa ile İstanbul, Ankara ve İzmir'de büyükşehir belediyesi kurulmasıdır. Böylece belediyeler ikili ve parçalı bir yapıya sahip olmuştur.

2002 sonrasında AK Parti hükümeti döneminde yapılan reformlar yerel yönetim birimlerinin diğer organlarında olduğu gibi belediye başkanının görev ve yetkilerini artırmış, konumunu merkezileştirmiş ve güçlendirmiştir. Belediyeler bir anlamda tek adam yönetimi olarak yeniden yapılandırılmıştır (Akbulut, 2007a: 118). Özellikle 6360 sayılı yasa ile büyükşehir belediye başkanlığı için, etki ve yetki alanı düşünüldüğünde, yerel bir lider modeli oluşturduğu belirtilmektedir (Gül ve diğerleri, 2014: 190; Sayın, 2007). Belediye başkanının sadece belediyenin genel sekreteri ve bağlı kuruluşların genel müdürleri dışında tüm personel ve yöneticileri atama yetkisine sahip olması, meclisin ve encümenin de başkanı olması nedeniyle belediyenin tüm gündemini ve kararlarını belirleme ve yönetme yetkisini elinde bulundurması konumunu güçlendiren hususlardır (Akbulut, 2007b: 21)

Belediye seçimlerinde bazı milletvekillerinin de başkanlık için aday olması belediye başkanının güçlenen konumu hakkında fikir vermekte ve siyasi partiler ve kişilerin yerel siyasete bakış açısını göstermektedir. 30 Mart 2014'te yapılan yerel seçimlere 26 milletvekili belediye başkanı olabilmek için aday olmuştur. Bu 26

vekilden 10 milletvekili belediye başkanlığını kazanmıştır. Bu on belediye arasında altı tane de büyükşehir belediyesi bulunmaktadır.³

3. TÜRKİYE’DE BELEDİYE BAŞKANLIKLARINDA YENİLENME (1963-2014)

3.1. Yenilenme Oranı: Kavramsal Bir Çerçeve

Yenilenme oranı bu çalışma bağlamında belirli bir dönem aralığında değişen belediye başkanlarının oranını ifade etmektedir. Dolayısıyla bu çalışma belli bir zaman aralığında bir belediyeyi kaç farklı kişinin yönettiği sorusu etrafında şekillenmektedir. Eğer belli bir dönem aralığında değişen belediye başkanı sayısı çoksa yenilenme oranı yüksek demektir; aksi durumda yani belediye başkanının az değişmesi ve aynı kişilerin uzun süre belediyeyi yönetmesi durumunda ise yenilenme oranı düşük demektir. Örneğin Bolu 1963-2014 yılları arasında sadece 5 farklı belediye başkanıyla yönetildiğinden yenilenme oranı düşük sayılmaktadır (%45). 11 farklı dönemde 10 tane belediye başkanıyla yönetilmiş olan Erzurum ise bu bağlamda yüksek yenilenme oranına sahiptir (%91) (bkz. Tablo 3).

Bir siyasal sistemde yenilenme oranının çok düşük olması gibi çok yüksek olması da sistemin işleyişini olumsuz anlamda etkilemektedir. Yenilenme oranın düşük olması aynı kişilerin çok uzun süre görevde kalmasını beraberinde getirmektedir. Bu durum belediye başkanlığının bir mesleki kariyer haline gelmesiyle sonuçlanabilmektedir. İkinci olarak ilgili belediye başkanı gücünü sürdürmek için belli yerel çıkar gruplarıyla işbirliği yapmayı tercih edebilir. Bu da başka grupların karar alma sürecinden dışlanmasına yol açtığı gibi kamu kaynaklarının etkin ve verimli olarak dağıtımını etkileyebilmektedir. Yine yenilenme oranın düşük olması yeni şahsiyetlerin siyasi hayata girişlerini ve bunlarla beraber yeni ve

³ BDP Muş Milletvekili Sırrı Sakık (Ağrı), BDP Siirt Milletvekili Gültan Kışanak (Diyarbakır Büyükşehir), AK Parti Gaziantep Milletvekili Fatma Şahin (Gaziantep Büyükşehir), AK Parti Balıkesir Milletvekili Ahmet Edip Uğur (Balıkesir), AK Parti İstanbul Milletvekili Enver Yılmaz (Ordu Büyükşehir), AK Parti Antalya Milletvekili Menderes Türel (Antalya Büyükşehir), CHP Kırklareli Milletvekili Mehmet Siyam Kesimoğlu (Kırklareli), CHP Edirne Milletvekili Recep Gürkan (Edirne), CHP Eskişehir Milletvekili Kazım Kurt (Eskişehir Oduņpazarı ilçesi) ve Mardin Bağımsız Milletvekili Ahmet Türk (Mardin Büyükşehir) (Anadolu Ajansı, 1.4.2014 tarihli, erişim, 26.02.2017)

farklı fikirlerin, projelerin varlığını engellemektedir. Son olarak uzun süre aynı görevde kalma, var olan sorunlara karşı ilgisizlik, sabit fikirlilik (bigotizm), sorunları algılayamama (siyasal miyopluk) gibi değişime direnç oluşturacak ve kurumsal gelişmeyi önleyecek durumlara neden olabilmektedir (Aktan, 2006).

Yenilenme oranının çok yüksek olması ise belediye başkanlarının çok sık değiştiği anlamına gelmektedir. Bu da kurumsallaşma ve istikrarın oluşumunu, mevcut sorunların tespiti ve çözümünü için gerekli beceri ve deneyimin kazanılmasını zorlaştırmaktadır. Kurumsal bir hafızanın oluşumu da yine bu anlamda imkânsız olmaktadır (Petraçca, 1996: 253).

Yenilenme oranının yüksek veya düşük olması birlikte değerlendirildiğinde, bu oranının deneyimsizliğin üstesinden gelecek kadar düşük; ama kötü ve durgun yönetimi önleyecek kadar da yüksek olması önem arz ettiği söylenebilir.

3.2. Büyükşehir ve Diğer Belediyelerde Yenilenme Oranları (1963-2014)

Bu çalışmada belediye başkanlarının tek dereceli seçimle göreve geldikleri 1963 yılından başlayarak 2014 yılına kadar il belediyelerinde yenilenme oranları araştırılmıştır. Kullanılan yöntem ile alakalı bazı sınırlılıklar ve hususlar bulunmaktadır. Birincisi; aynı kişinin 1963 yılından önce seçilmesi kapsamın dışında tutulmuştur. İkinci olarak; başkanın seçilmesi önemsenmiş; dönemi tamamlayıp tamamlamadığına (istifa, ölüm vs. sebeplerden ötürü) bakılmamıştır. Bu bağlamda 2016 ve 2017’de seçilen bazı belediye başkanları görevden alınıp yerine kayyum atanması göz ardı edilmiştir. Üçüncü olarak sonradan il olan belediyelerin il olduktan sonraki belediye başkanlığı seçimleri esas alınmış, ilçe olduğu zamanki yerel seçimleri kapsam dışında tutulmuştur. Bunun en temel sebeplerinden birisi her ilçenin aynı coğrafi bütünlüğü koruyarak il olmamasıdır. Bazı ilçelerin il olması, başka illerden ilçelerin koparılmasıyla mümkün olmuştur.

Tablo 3: Büyükşehir Belediyeleri Dışında Kalan İl Belediye Başkanlıklarında Yenilenme Oranı (1963-2014)

	İL	Başkanlık Yapan Kişi Sayısı (n)	Dönem (Başkanlık) Sayısı (1963-2014)-(n)	Yenilenme Oranı (%)
1	Adıyaman	8	11	73
2	Afyonkarahisar	9	11	82
3	Ağrı	9	11	82
4	Aksaray	4	5	80
5	Amasya	9	11	82
6	Ardahan	4	5	80
7	Artvin	6	11	55
8	Bartın	3	5	60
9	Batman	5	5	100
10	Bayburt	5	5	100
11	Bilecik	7	11	64
12	Bingöl	10	11	91
13	Bitlis	7	11	64
14	Bolu	5	11	45
15	Burdur	8	11	73
16	Çanakkale	5	11	45
17	Çankırı	8	11	73
18	Çorum	5	11	45
19	Düzce	1	3	33
20	Edirne	7	11	64
21	Elazığ	8	11	73
22	Erzincan	8	11	73
23	Giresun	7	11	64
24	Gümüşhane	5	11	45
25	Hakkâri	8	11	73
26	İğdır	4	5	80
27	Isparta	8	11	73
28	Karabük	3	4	75
29	Karaman	5	5	100
30	Kars	8	11	73
31	Kastamonu	8	11	73
32	Kırıkkale	4	5	80
33	Kırklareli	8	11	73

34	Kırşehir	8	11	73
35	Kilis	3	4	75
36	Kütahya	7	11	64
37	Muş	6	11	55
38	Nevşehir	7	11	64
39	Niğde	6	11	55
40	Osmaniye	3	4	75
41	Rize	9	11	82
42	Siirt	10	11	91
43	Sinop	9	11	82
44	Sivas	9	11	82
45	Şırnak	5	5	100
46	Tokat	8	11	73
47	Tunceli	9	11	82
48	Uşak	8	11	73
49	Yalova	3	4	75
50	Yozgat	8	11	73
51	Zonguldak	8	11	73
Ortalama				72

Kaynak: İlgili Belediyelerin Web Sayfaları ve

Milliyet Gazetesi Arşivi taranarak yazar tarafından derlenmiştir.

Tablo 3'te büyükşehir belediyesi dışında kalan mevcut 51 il belediyesinin 1963-2014 yılları arasında belediye başkanlıklarındaki yenilenme oranları gösterilmektedir. Sonradan il olan belediyelerde yenilenme oranı ya yüksek ya da düşük çıkmaktadır. Batman, Bayburt, Karaman, Şırnak il olduktan sonraki 5 dönemde de 5 farklı belediye başkanıyla yönetilmiş ve bu nedenle yenilenme oranları %100 olarak hesaplanmıştır. Düzce ise il olduğu tarihten sonraki 3 dönemde de aynı kişiyle yönetilmiş olup, yenilenme oranı %33'tür. Bolu, Çanakkale, Çorum, Gümüşhane 1963-2014 yılları arasındaki 11 farklı dönemde 5 farklı belediye başkanıyla yönetilmiş olup, yenilenme oranları %45'tir. Bu belediyeler sonradan il olan belediyeler ile büyükşehir belediyeleri dışında yenilenme oranı en düşük olan yerlerdir. Bingöl, Siirt ise 11 farklı dönemde 10 farklı belediye başkanıyla yönetilmiş olup, yenilenme oranları %91'dir. Bu oran da sonradan il olan belediyeler ile büyükşehir belediyeleri dışında en yüksek yenilenme oranıdır. Büyükşehir belediyeler dışında kalan 51 il belediyesinin ortalama yenilenme oranı ise %72'dir.

Tablo 4: Büyükşehir Belediye Başkanlıklarında Yenilenme Oranı (1963-2014)

Büyükşehir Belediyeleri	Başkanlık Yapan Kişi Sayısı (n)	Dönem (Başkanlık) Sayısı (1963-2014)-(n)	Yenilenme Oranı (%)
Adana	6	11	55
Ankara	7	11	64
Antalya	7	11	64
Aydın	7	11	64
Balıkesir	8	11	73
Bursa	9	11	82
Denizli	8	11	73
Diyarbakır	9	11	82
Erzurum	10	11	91
Eskişehir	7	11	64
Gaziantep	7	11	64
Hatay	8	11	73
İstanbul	8	11	73
İzmir	7	11	64
Kahramanmaraş	8	11	73
Kayseri	5	11	45
Kocaeli	7	11	64
Konya	7	11	64
Malatya	8	11	73
Manisa	8	11	73
Mardin	9	11	82
Mersin	6	11	55
Muğla	5	11	45
Ordu	6	11	55
Sakarya	7	11	64
Samsun	4	11	36
Şanlıurfa	7	11	64
Tekirdağ	10	11	91
Trabzon	7	11	64
Van	10	11	91
Ortalama			68

Kaynak: İlgili Belediyelerin Web Sayfaları ve Milliyet Gazetesi Arşivi taranarak yazar tarafından derlenmiştir.

Tablo 4'te gösterilen ve şu an büyükşehir belediyesi statüsünde olan belediyelere bakıldığında 1963-2014 yılları arasındaki yenilenme oranı en düşük belediye 11 farklı dönemde 4 farklı belediye başkanıyla yönetilen ve yenilenme oranları %36 olan Samsun'dur. Yenilenme oranı en yüksek olan büyükşehir belediyeleri ise 11 farklı dönemde 10 farklı belediye başkanıyla yönetilmiş olup, yenilenme oranları %91 olan Erzurum, Tekirdağ, Van'dır. 30 büyükşehir belediyesinin 1963-2014 yılları arasındaki ortalama yenilenme oranı ise %68'dir.

Mevcut 81 il belediyesinin 1963-2014 yılları arasındaki ortalama yenilenme oranı ise %71 olarak hesaplanmıştır.

Tablo 5: İlk Beş Büyükşehir Belediye Başkanlıklarında Yenilenme Oranı (1963-2014)

İlk Beş Şehir	Başkanlık Yapan Kişi Sayısı (n)	Dönem (Başkanlık) Sayısı (1963-2014)-(n)	Yenilenme Oranı (%)
İstanbul	8	11	73
Ankara	7	11	64
İzmir	7	11	64
Bursa	9	11	82
Antalya	7	11	64
Ortalama			69

Kaynak: İlgili Belediyelerin Web Sayfaları ve Milliyet Gazetesi Arşivi taranarak yazar tarafından derlenmiştir

Tablo 5'te TÜİK 2016 Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçlarına göre en fazla nüfusa sahip 5 büyükşehir belediyesinin 1963-2014 yılları arasında belediye başkanlıklarındaki yenilenme oranı gösterilmektedir. Buna göre en yüksek yenilenme oranına sahip belediye, 11 farklı dönemde 9 farklı başkan ile yönetilmiş olup yenilenme oranı %82 olan Bursa'dır. Ankara, Antalya ve İzmir ise 11 farklı dönemde 7 farklı başkan ile yönetilmiş olup %64 ile en düşük yenilenme oranına sahiptir. En kalabalık 5 büyükşehirin ortalama yenilenme oranı ise %69'dur.

Tablo 6: Bölgelerde Belediye Başkanlıklarında Ortalama Yenilenme Oranları (1963-2014)

Bölge	Ortalama Yenilenme Oranı (%)
Marmara	70
İç Anadolu	66
Ege	67
Akdeniz	68
Güneydoğu Anadolu	81
Karadeniz	61
Doğu Anadolu	77

Kaynak: İlgili Belediyelerin Web Sayfaları ve Milliyet Gazetesi Arşivi taranarak yazar tarafından derlenmiştir.

Tablo 6’da bölgeler bazında 1963-2014 yılları arasında belediye başkanlıklarında yenilenme oranlarına bakıldığında Güneydoğu Anadolu bölgesi %81 ile en yüksek; %70 ile Marmara bölgesi en düşük yenilenme oranına sahiptir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Yenilenme oranı belirli bir dönem aralığında değişen belediye başkanlarının oranını ifade etmektedir. Yenilenme oranı siyasal sistemin niteliğini etkileyen önemli bir değişkendir. 1963-2014 yılları arasında 81 il belediye başkanlıklarındaki yenilenme oranlarına bakıldığında sonradan il olan belediyelerde yenilenme oranı ya yüksek ya da düşük çıkmaktadır. Batman, Bayburt, Karaman, Şırnak il olduktan sonraki 5 dönemde de 5 farklı belediye başkanıyla yönetilmiş ve bu nedenle yenilenme oranları %100 olarak hesaplanmıştır. Düzce ise il olduğu tarihten sonraki 3 dönemde de aynı kişiyle yönetilmiş olup, yenilenme oranı %33’tür. Bolu, Çanakkale, Çorum, Gümüşhane 1963-2014 yılları arasındaki 11 farklı dönemde 5 farklı belediye başkanıyla yönetilmiş olup, yenilenme oranları %45’tir. Bu belediyeler sonradan il olan belediyeler ile büyükşehir belediyeleri dışında yenilenme oranı en düşük olan yerlerdir. Bingöl, Siirt ise 11 farklı dönemde 10 farklı belediye başkanıyla yönetilmiş olup, yenilenme oranları %91’dir. Bu oran da sonradan il olan belediyeler ile büyükşehir belediyeleri dışında en yüksek yenilenme oranıdır. Büyükşehir belediyeler dışında kalan 51 il belediyesinin ortalama yenilenme oranı ise %72’dir. Büyükşehir belediyelerine bakıldığında 1963-2014 yılları arasındaki yenilenme

oranı en düşük belediye 11 farklı dönemde 4 farklı belediye başkanıyla yönetilmiş olan ve yenilenme oranı %36 olan Samsun'dur. Yenilenme oranı en yüksek olan büyükşehir belediyeleri ise 11 farklı dönemde 10 farklı belediye başkanıyla yönetilmiş olup, yenilenme oranları %91 olan Erzurum, Tekirdağ, Van'dır. 30 büyükşehir belediyesinin 1963-2014 yılları arasındaki ortalama yenilenme oranı ise %68'dir. Türkiye'deki mevcut 81 il belediyesinin 1963-2014 yılları arasındaki ortalama yenilenme oranı ise %71 çıkmaktadır. TÜİK 2016 Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçlarına göre en fazla nüfusa sahip 5 büyükşehir belediyesinin 1963-2014 yılları arasında belediye başkanlıklarındaki yenilenme oranına bakıldığında en yüksek yenilenme oranına sahip belediye, 11 farklı dönemde 9 farklı başkan ile yönetilmiş olup yenilenme oranı %82 olan Bursa'dır. Ankara, Antalya ve İzmir ise 11 farklı dönemde 7 farklı başkan ile yönetilmiş olup %64 ile en düşük yenilenme oranına sahiptir. En kalabalık 5 büyükşehirin ortalama yenilenme oranı ise %69'dur. 1963-2014 yılları arasında bölgeler bazında belediye başkanlıklarında yenilenme oranlarına bakıldığında Güneydoğu Anadolu bölgesi %81 ile en yüksek; %70 ile Marmara bölgesi en düşük yenilenme oranına sahiptir.

Bir siyasal sistemde yenilenme oranının çok düşük olması gibi çok yüksek olması da sistemin işleyişini olumsuz anlamda etkilemektedir. Yenilenme oranının düşük olması aynı kişilerin çok uzun süre görevde kalmasını beraberinde getirmektedir. Bu durum belediye başkanlığının bir mesleki kariyer haline gelmesiyle sonuçlanabilmektedir. İkinci olarak ilgili belediye başkanı gücünü sürdürmek için belli yerel çıkar gruplarıyla işbirliği yapmayı tercih edebilir. Bu da başka grupların karar alma sürecinden dışlanmasına yol açtığı gibi kamu kaynaklarının etkin ve verimli olarak dağıtımını etkileyebilmektedir. Yine yenilenme oranının düşük olması yeni şahsiyetlerin siyasi hayata girişlerini ve bunlarla beraber yeni ve farklı fikirlerin, projelerin varlığını engellemektedir. Son olarak uzun süre aynı görevde kalma var olan sorunlara karşı ilgisizlik, sabit fikirlilik (bigotizm), sorunları algılayamama (siyasal miyopluk) gibi değişime direnç oluşturacak ve kurumsal gelişmeyi önleyecek durumlara neden olabilmektedir (Aktan, 2006). Yenilenme oranının çok yüksek olması ise belediye başkanlarının çok sık değiştiği anlamına gelmektedir. Bu da kurumsallaşma ve istikrarın oluşumunu, mevcut sorunların tespiti ve çözümü için gerekli beceri ve deneyimin kazanılmasını zorlaştırmaktadır. Kurumsal bir

hafızanın oluşumu da yine bu anlamda imkânsız olmaktadır. Dolayısıyla yenilenme oranının deneyimsizliğin üstesinden gelecek kadar düşük; ama kötü ve durgun yönetimi önleyecek kadar da yüksek olması önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

Akbulut, Ö. Ö. (2007a), Belediye Yönetimi: Belediye Meclisi, Belediye Encümeni ve Belediye Başkanı, Sabuktay, A. (Ed.). *Belediye Yönetimi*, Ankara: TODAİE, ss. 89-124

Akbulut, Ö. Ö. (2007b). Belediye Yönetimi Reformu: Monolitik İktidar Yapısının Güçlendirilmesi. *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 16(1), 7-29.

Akbulut, Ö. (2002). Türkiye’de Uygulanan Yerel Seçim Sistemlerinin Evrimi, Güler, B. A. Sabuktay A. (Ed.). *Yerel Yönetimler Sempozyum Bildirileri*, Ankara: TODAİE, ss.47-66

Aktan, C. C. (2006). Kamu Yönetiminde Reform Yapmaya Engel Olan Aktörlerin ve Faktörlerin Bir Tahlili. *Türk İdare Dergisi*, Sayı: 453, 1-10

Albayrak, M. (2004). *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, Ankara: Phoenix, XIV+761

Çitçi, O. (Ed.) (2001), *Yerel Seçimler Panoraması (1963-1999)* Ankara: TODAİE,

Göymen, K. (1997), *Türkiye’de Kent Yönetimi*, İstanbul: Boyut.

Gözübüyük, A.Ş. (1967). *Türkiye’de Mahalli İdareler*, Ankara: TODAİE.

Gül, H. Kiriş, H. M. Negiz, N. Gökdayı, İ. (2014). *Türkiye’de Yerel Yönetimler ve Yerel Siyaset*, Ankara: Detay

Güler, B. A. (2006). *Yerel Yönetimler- Liberal Yaklaşımlara Eleştirel Yaklaşım*. (3. Baskı). Ankara: İmge Kitabevi

Hamamcı, C. (2007) *Belediyeler: Genel Yapı*, Sabuktay, A. (Ed.). *Belediye Yönetimi*, Ankara: TODAİE, ss.27-38

İzci, İ. (2014). Katılımcı Yerel Yönetime Genel Bir Bakış, İzci, İ. (Der.). *Katılımcı Yerel Yönetim*, İstanbul: Kalkedon

Keleş, R. (2000). *Yerinden Yönetim ve Siyaset*, İstanbul: Cem, 4 baskı

Nadaroğlu, H. (1996). *Mahalli İdareler*. İstanbul: Beta

Oktay, T. (2008). Belediye Kurumunun Tarihsel Gelişimi, (Ed.) Recep Bozlağan, Yüksel Demirkaya *Türkiye’de Yerel Yönetimler*, ss.119-156 Ankara: Nobel

-
- Ortaylı, İ. (2007). Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi. Ankara: Cedit Neşriyat
- Petracca M.P. (1996) A History of Rotation in Office. In: Grofman B. (eds) *Legislative Term Limits: Public Choice Perspectives*. Studies in Public Choice, vol 10. Springer, Dordrecht
- Sayın, D. (2007). Belediye Başkanı, Sabuktay, A. (Ed.). *Belediye Yönetimi*, Ankara: TODAİE, ss. 125-142
- Tekeli, İ. ve Ortaylı İ. (1978). *Türkiye’de Belediyeciliğin Evrimi*, Ankara
- Toprak, Z. (2014). *Yerel Yönetimler*. (9.baskı). İzmir: Siyasal Kitabevi
- Turan, A. E. (2008). *Türkiye’de Yerel Seçimler*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üni Yay.
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (1982)

İnternet Kaynakları

- Anadolu Ajansı, <http://aa.com.tr/tr/politika/10-milletvekili-meclisten-ayriliyor/170315> (Son Erişim, 26.02.2017)
- Milliyet Gazetesi,
TÜİK,
<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=24638> (Son Erişim, 26.02.2017)
- TÜİK, Mahalli İdarelerin Seçim Sonuçları,
http://www.tuik.gov.tr/VeriTabanlari.do?vt_id=34&ust_id=110#
(Son Erişim, 5.3.2017)
- Yerelnet, <http://eski.yerelnet.org.tr/> (Son Erişim, 3.3.2017)

**TÜRKİYE SERBEST BÖLGELERİNİN KÜMELEME ANALİZİ İLE
KARŞILAŞTIRILMASI****Tuğçe DANACI¹
O. Murat KOÇTÜRK²****ÖZ**

Uluslararası ticaret işlemlerinin artmasına bağlı olarak ülkeler, gümrük işlem ve süreleri ile gümrük vergilerini en aza indirmeyi amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda bölgesel entegrasyonlar ve serbest ticaret anlaşmaları yapılmakta aynı zamanda ülke içindeki serbest bölgelerin önemi giderek artmaktadır. Serbest bölgeler ülkenin siyasi sınırları içinde yer almasına karşın ülkenin diğer kısımlarından fiziki olarak ayrılan ve dış ticaret işlemlerinde istisna ve muafiyet tanınan bölgelerdir. Türkiye’de 19 adet serbest bölge bulunmaktadır. Başta gümrük vergisi istisnası olmak üzere birçok avantaja sahip bu bölgelerde üretim, alım-satım, montaj, depolama gibi faaliyetler sürdürülmektedir. Bu çalışmada Türkiye’de bulunan serbest bölgelere ait dış ticaret hacmi, istihdam, kuruluş alanı ve faaliyet gösteren işletme sayıları ile ilgili veriler kullanılarak, Türkiye’deki serbest bölgelerin benzerlik ve farklılıklarını ortaya çıkarmak amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda Türkiye’de faaliyet gösteren serbest bölgelere ait bu değişkenler hiyerarşik kümeleme analizi ile incelenmiştir. Ayrıca dış ticaret istatistiklerinden yararlanarak her bir serbest bölgenin alan ve işgücü verimlilikleri hesaplanmıştır. Analiz sonunda serbest bölgeler dört kümeye ayrılmıştır. Ege Serbest Bölgesi analizde yer alan değişkenler kapsamında diğer serbest bölgelere göre daha büyük farklılık göstererek tek başına bir küme oluşturmuştur. Bunun yanında Bursa ve Mersin serbest bölgeleri ikinci; Avrupa, İstanbul Endüstri ve Ticaret, Kayseri ve Antalya serbest bölgeleri üçüncü; Adana-Yumurtalık, Tübitak Mam Teknoloji, Kocaeli, İzmir, İstanbul Atatürk Havalimanı (AHL), İstanbul Trakya, Samsun, Denizli, Gaziantep serbest bölgeleri ise dördüncü ve son kümeyi oluşturmuştur. Rize, Trabzon ve Mardin Serbest bölgeleri ise faaliyette bulunan işletme sayıları 5'ten az ve dış ticaret hacimleri düşük olduğu için analizden çıkarılmışlardır.

Anahtar kelimeler: Serbest Bölgeler, Dış Ticaret, İthalat, İhracat

¹ Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu Uluslararası Ticaret Bölümü, Arş. Gör. Tuğçe Danacı, mail: tugce.danaci@cbu.edu.tr

² Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu Uluslararası Ticaret Bölümü, Prof. Dr. O. Murat Koçtürk, mail: murat.koçturk@cbu.edu.tr

COMPARISON OF TURKISH FREE TRADE ZONES WITH CLUSTERING ANALYSIS

ABSTRACT

Countries aim to minimize the customs procedures, periods and customs duties due to the increase of international trade transactions. To this end, regional integrations and free trade agreements are made, and the importance of free zones within the country is also increasing. Free zones are regions that are physically separated from other parts of the country, although they are located within the political boundaries of the country and are granted exemptions and immunities in foreign trade transactions. There are 19 free zones in Turkey. Activities such as production, buying and selling, assembly and storage are carried out in these regions which have many advantages particularly in terms of the exception of customs duties. In this study, it is aimed to reveal the similarities and differences of free trade zones in Turkey by using data regarding foreign trade volume, employment, establishment area and number of firms operating in free zones in Turkey. In this respect, these variables belonging to the free zones operating in Turkey are examined by hierarchical clustering analysis. In addition, area and labor productivity of each free zone is calculated by using foreign trade statistics. At the end of the analysis, the free zones are separated into four clusters. Aegean Free Zone has formed a cluster alone, with greater variance compared to other free zones within the scope of the variables included in the analysis. Besides, Bursa and Mersin free zones constitute the second; Europe, Istanbul Industry and Commerce, Kayseri and Antalya free zones constitute the third; Adana-Yumurtalık, Tubitak Mam Technology, Kocaeli, İzmir, Istanbul Atatürk Airport (AHL), Istanbul Trakya, Samsun, Denizli, Gaziantep free zones constitute the fourth and final cluster. Rize, Trabzon and Mardin Free zones are excluded from the analysis because they have less than 5 operating enterprises and low volume of foreign trade.

Key words: Free Trade Zones, Foreign Trade, Import, Export

I. GİRİŞ

Farklı tanımlara sahip olan Serbest Bölgeler (free zone) dünyanın birçok yerinde bir ülkenin siyasi sınırları içerisinde yer alan ancak o ülkenin gümrük sınırları dışında kalan, gümrük işlem ve vergilerinin kısmen veya tamamen uygulanmadığı, genellikle uluslararası liman veya havaalanlarına yakın kurulan, teknoloji parkı,

transit yükleme merkezi veya antrepo özelliği gösteren "belirli alanlar" olarak tanımlanmaktadır (Atik, 1998:1).

Serbest bölgeler Brüksel'de imzalanan *Gümrük İşlemlerinin Basitleştirilmesi ve Uyumlu Hale Getirilmesi İçin Uluslararası Anlaşma* (International Convention on The Simplification and Harmonization of Customs Procedures) kapsamında "bir ülkenin topraklarının bir parçası olan fakat o bölgeye yapılacak ithalat işlemlerinde vergi ve resimler konusunda söz konusu ülkenin gümrük alanı dışında sayılan ve ithal mallarının gümrük kontrolüne tabi tutulmayan bölgeler" olarak ifade edilmiştir (Akyürek, 1983:9).

Türkiye'de ise serbest bölgeler "fiziki olarak ülkenin diğer bölgelerinden ayrılan, ülkedeki ticari, mali ve iktisadi konulardaki hukuki ve idari düzenlemelerin kısmen veya tamamen uygulanmadığı, sınai ve ticari faaliyetlerde daha kapsamlı teşviklerin yer aldığı bölgeler" olarak bilinmektedir (Ekonomi Bakanlığı, www.ekonomi.gov.tr, 15.06.2016).

Yukarıda açıklanan tanımlardan yola çıkarak dünyada ve Türkiye'de faaliyet gösteren serbest bölgelerin ortak özellikleri, 1- siyasi sınırlar içinde yer almak, 2- fiziki olarak ülkenin diğer kısımlarından ayrılmak, 3- dış ticaret işlemlerinin kısmen veya tamamen uygulanmaması, 4- başta vergiler olmak üzere birçok konuda teşvik ve muafiyetlerin tanınması olarak özetlenebilir.

Dünyada ilk serbest bölge örnekleri Yunanistan'ın Pire ve Challis limanlarıdır ancak günümüz serbest bölgelerine benzer yapılar 18. yüzyılda Gibraltar Adası (1704) ile kendini göstermeye başlamış, bunu Singapur (1819) ve Hong Kong'da (1842) faaliyet gösteren yapılar izlemiş, 1929 dünya ekonomik krizinden sonra ise önemleri giderek artarak, hem Amerika'da hem de Avrupa'da serbest bölgeler kurulmaya başlamıştır (Atik, 1998:1). 1950'li yıllardan sonra ise ithal ikameci sanayileşme politikaları yerini ihracata bırakarak serbest bölge uygulamalarının genişletilmesine zemin hazırlamıştır (Afşar, 2012:367).

Türkçe literatürde serbest bölgeler ile ilgili yapılan araştırmalar incelendiğinde ağırlıklı olarak serbest bölgelerin ekonomik etkilerinin araştırıldığı teorik ve uygulamaya yönelik çalışmalar karşımıza çıkmaktadır.

Kibritçioğlu (1997) konu ile ilgili yapmış olduğu çalışmada, serbest bölgelerin makroekonomik etkilerini incelemiş, serbest bölgelerin yalnızca gelişmekte olan ülkelerde kurulmadığı; ancak gelişmekte olan ülkelerde bölgesel kalkınmada ve işsizliği azaltmada önemli bir rol oynadığı sonucuna ulaşmıştır. Üçışık (1998)

çalışmasıyla Türkiye'deki serbest bölgeleri tarihsel süreç içinde ele alarak bu bölgeleri avantajları ve dış ticaret hacimleri bakımından değerlendirmiştir. Hava (1999) serbest bölgeleri ve Ege Serbest Bölgesi'ni değerlendirdiği çalışmasında Türkiye'nin serbest bölge uygulamalarında geç kalmasının önemli bir kayıp, Türkiye'de serbest bölgelerin kurulmasının ise olumlu bir gelişme olduğuna dikkat çekmiştir. Ayrıca söz konusu çalışmada Ege Serbest Bölgesi'nin başarısının artması için Türkiye'deki politik ve ekonomik istikrarsızlığın giderilmesi gerektiğine işaret edilirken, Ege Serbest Bölgesi'nin çevresinde yan sanayinin gelişeceği ve teknoloji transferinin gerçekleşeceği öngörülmüştür. Serbest bölgelerin makroekonomik etkilerinin incelendiği bir diğer çalışma da Akal (2002) tarafından yapılmıştır. Söz konusu çalışmada serbest bölgelerin ülkelerin dış satımlarını arttırdığı ancak yurt içi sanayiye rakip olma, kaçakçılık, tekelleşme, yatırımların dengesiz dağılımı, sosyal yapının bozulması ve ücret eşitsizliğinin artması gibi birçok olumsuz etkilere neden olacağına işaret edilmiştir. Karaduman ve Yıldız (2002) serbest bölge uygulamalarının dış ticarete ve yabancı sermayeye katkıları konulu nitel çalışmalarında, serbest bölgeleri, kuruluş amaçları, ülke ekonomisine etkileri ve dış ticaretteki yerleri açısından analiz etmiştir. Orhan (2003) çalışmasında dünyada ve Türkiye'de serbest bölgelerin gelişimi kapsamında bu bölgelerin çeşitlerini, yararlarını ve ekonomik etkilerini teorik olarak ele almış, Kocaeli Serbest Bölgesi'nin sağlayacağı avantajlara dikkat çekmiştir. Benzer şekilde Arslan ve Yapraklı (2007) tarafından yapılan çalışmada Gaziantep Serbest Bölgesi'nin ekonomik etkileri 87 cevaplayıcıdan toplanan anket çalışması kapsamında incelenmiştir. Çalışmanın sonunda Gaziantep Serbest Bölgesinin, Gaziantep'in ekonomik yapısı üzerinde ekonomik yönde olumlu değişim yaptığı ve Gaziantep ilinin gelişmesine olumlu katkı sağladığı ortaya çıkarılmıştır. Diğer taraftan Kocaman (2007) çalışmasında Türkiye'deki serbest bölgelerin, ekonomiye katkısını, kuruluş yeri teorisi kapsamında ve dünyadaki diğer serbest bölge uygulamalarının sonuçlarıyla karşılaştırarak incelemiş, bu bölgelerin ülkedeki ticaret hacminin artmasında ve istihdam yaratılmasında önemli bir katkısı olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Buna ek olarak Öztürk ve diğerlerinin (2009) yaptığı çalışmada Türkiye'deki serbest bölge uygulamalarının kentsel büyüme üzerindeki etkileri araştırılmış ve çalışmanın sonunda serbest bölgeler ve ekonomik büyüme ilişkileri arasında anlamlı bulgular ortaya çıkmamıştır. Tümenbatur (2012) serbest bölgelerin Türkiye ekonomisine

katkılarını ele aldığı çalışmada serbest bölgelerin tanımı, tarihi özellikleri, gelişimi, değişimi, türleri, sağladığı teşvik ve avantajları ile ekonomik katkıları hakkında bilgi vermiştir. Öztürk (2013) bir başka çalışmada serbest bölgelerin geleceğini Türkiye açısından değerlendirerek, Türkiye’de küreselleşmenin ve Avrupa Birliği sürecinin hızlanmasının serbest bölge uygulamalarının çekiciliğini ortadan kaldırdığına ve sağlanan ayrıcalıkların azaltılması ile bu bölgelerin önemini kaybedeceğine vurgu yapmıştır. Bunun aksine Bakan ve Gökmen (2014) Gaziantep Serbest Bölgesi’nin dış ticaret performansını diğer serbest bölgeler ile karşılaştırarak incelediği çalışmalarında, bu bölgenin ticaret hacminin diğer bölgelere göre daha az olduğuna ve serbest bölgelerin uluslararası ticarete olumlu katkı sağladığına işaret etmişlerdir. Bu çalışmalar ek olarak Kadı (2015) çalışmada İstanbul Atatürk Havalimanı ve İstanbul Trakya Serbest Bölgeleri kapsamında, işletmelerin serbest bölgeleri neden tercih ettiklerini ve serbest bölgelerin avantajlarının hala devam edip etmediğini araştırmıştır. Söz konusu çalışma kapsamında işletme yöneticilerine 144 adet anket uygulanmıştır. Çalışmanın sonunda işletmelerin serbest bölgede faaliyet kararı alma nedenleri mali avantajlardan yararlanma, uluslararası pazarlara açılma, teşvikler, alt yapı ve ulaşım avantajlarından faydalanma olarak açıklanmıştır. Ayrıca AHL ve Trakya serbest bölgelerinin Türkiye açısından hala önemini koruduğu; ancak serbest bölgelerin yabancı yatırımları çekme, teknolojik yenilikler geliştirme ve ihracatı artırma konusunda hedeflenen başarıyı gerçekleştiremediği sonucuna ulaşılmıştır. Ağaç ve diğerleri (2015) ise çalışmalarında çok kriterli karar verme tekniklerini kullanarak, Doğu Anadolu Bölgesi’nde kurulması olası bir serbest bölge için yer seçim uygulaması yapmıştır. Çalışmanın sonunda yer seçimindeki “ülkelere yakınlık, ihracat miktarı ve devlet teşviki” en etkili üç kriter olarak belirlenmiş, Iğdır, Hakkâri ve Van ise serbest bölgelerin kurulması muhtemel ilk üç il olarak tespit edilmiştir. Koçtürk ve Danacı (2015) yapmış oldukları çalışmalarında serbest bölgelerin özellikle vergisel avantajlarını ve serbest bölge uygulamalarını detaylı bir şekilde incelemişlerdir.

Yukarıda yer verilen Türkçe literatür araştırması sonunda çalışmaların ağırlıklı nitel ve kavramsal olduğu, ampirik çalışmaların ise çoğunlukla anket kullanılarak gerçekleştirildiği görülmektedir. Bununla birlikte benzer konulu çalışmalara yabancı literatürde de rastlamak mümkündür. Miyagiwa (1986) bir serbest ticaret bölgesi modeli ortaya koyduğu çalışmada, serbest ticaret bölgesinin görece faktör yoğunluğunun, ekonomik büyüme ve yabancı yatırımın

ardındaki refah değişiminin belirlenmesinde önemli bir role sahip olduğunun altını çizmiştir. Yang (2009) çalışmasında Tayvan ve Kore'deki mevcut liman tipi serbest ticaret bölgelerinin yönetmeliklerini ve sistemlerini karşılaştırmalı analiz etmiştir. Çalışmada liman tipi serbest ticaret bölgelerinin işlevlerinin liman kümesi perspektifine dayanan yerel endüstriyel kalkınma modelleriyle koordine edilmesi ve Tayvan gümrük idaresinin serbest ticaret bölgelerindeki faaliyet ve yönetim sistemlerinin özgürlüğünü sağlamak için mevcut denetim düzenlemelerini ve mekanizmalarını kolaylaştırması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. Wan ve diğerleri (2014) Şangay Serbest Ticaret Bölgesini ve bu bölgenin Çin ekonomisine etkilerini inceledikleri çalışmalarında, Şangay Serbest Ticaret Bölgesinin sadece ticareti teşvik etmekle kalmayacağına aynı zamanda lojistik ve finans imkanlarını arttırarak Çin ekonomisinin yeniden yapılandırılmasının zeminini hazırlayacağına işaret etmişlerdir.

Özetle, gerek yerli gerekse yabancı literatürde ağırlıklı olarak serbest bölgelerin ekonomik etkileri ve avantajları üzerinde araştırma yapıldığı görülmektedir. Bu çalışmada ise, Türkiye serbest bölgeleri karşılaştırılarak, kümeleme analizi ile gruplara ayrılmaktadır. Türkiye'deki serbest bölgelerin verimliliklerinin incelendiği bu çalışmanın birçok çalışmaya kıyasla farklılık gösterdiği, literatüre katkı sağlayacağı ve benzer çalışmalara ışık tutacağı düşünülmektedir.

A. Türkiye'de Serbest Bölge Uygulamaları

Türkiye'de serbest bölgeler; uluslararası ticareti arttırmak, işletmeleri ihracata yönlendirmek, ihracata yönelik yatırım ve üretimi teşvik etmek ve doğrudan yabancı yatırımlar ile ülkeye teknoloji girişini arttırmak amacıyla kurulmuşlardır (Ekonomi Bakanlığı, www.ekonomi.gov.tr, 15.06.2016). Bu amaç doğrultusunda bu bölgelerde faaliyet gösteren işletmeler başta vergi istisnaları olmak üzere bazı kolaylıklardan yararlanmaktadır. Türkiye'de 06 Şubat 2004 yılından önce serbest bölgeler vergi, resim ve harçlardan muaf tutuluyorlardı. Ancak bu tarihten itibaren vergi uygulamalarında değişiklikler yapılarak bazı sınırlamalar getirilmiş, böylece bu bölgelerde faaliyet gösteren işletmeler vergi muafiyetinden vergi istisnası uygulamasına geçmişlerdir. Ayrıca bu bölgelerin giriş ve çıkış noktaları gümrük idaresi tarafından muhafaza ve denetim altında tutulmaktadır.

Türkiye'deki serbest bölgeler gerek ülke ekonomisi gerekse bünyesinde faaliyet gösteren işletmeler açısından aşağıdaki avantajlara sahiptir (3218 sayılı Serbest Bölgeler Kanunu; Gümüş, 2007:50; Ekonomi Bakanlığı, www.ekonomi.gov.tr, 15.06.2016)

- Serbest bölgelerde üretim yapan işletmelerin bu bölgelerde imal ettikleri ürünlerin satışından elde edilen kazançlar için gelir veya kurumlar vergisi istisnası
- Serbest bölgelerde gerçekleştirilen faaliyetlerle ilgili olarak yapılan işlemler ve düzenlenen kâğıtlar için damga vergisi ve harç istisnası, gümrük vergisi ve ithalde alınan KDV istisnası
- Uluslararası ticaret kolaylığı
- Orta ve uzun vadede kâr transferi imkânı
- ATR ve EURO1 gibi serbest dolaşım belgelerinin temin edilmesine olanak sağlanması
- Süre sınırlaması olmaksızın depolama imkanı, Teknolojik ve ucuz altyapı imkânı
- Başvuru ve faaliyet süresince bürokrasinin en az seviyede tutulması
- Coğrafi konumları itibari ile jeopolitik ve stratejik avantaja sahip olunması, yerli ve yabancı pazarlara erişim kolaylığı
- Tedarik zinciri olanaklarından yararlanma kolaylığı
- Ülkenin ihracat imkânlarını, döviz girdisini ve dünya ticaretinde aldığı payı arttırması
- Yabancı yatırımlar ile teknoloji transferini hızlandırması
- Yeni istihdam olanakları yaratması

Diğer taraftan serbest bölgeler; kuruluşlarının maliyetli olması, ithalatı cazip hale getirme ihtimali, kaçakçılık ve benzeri faaliyetler için sıkı bir denetim sisteminin uygulanma zorunluluğu ve bünyelerinde üretim yapan yabancı işletmelerin yerli işletmelere rakip olarak dış pazarları ele geçirme ihtimali bakımından bazı dezavantajlara sahiptir (Gümüş, 2007:51).

B. Türkiye Serbest Bölgeleri İle İlgili İstatistikî Bilgiler

Türkiye'de serbest bölgelerde gerçekleşen faaliyetler, işlem yönü itibari ile farklı uygulamalara tabi tutulmaktadır. 3218 sayılı Serbest Bölgeler kanunu 8.m. uyarınca "Serbest bölge ile Türkiye'nin diğer yerleri arasında yapılacak ticaret, dış ticaret rejimine tabidir, serbest bölge ile diğer ülkeler ve serbest bölgeler arasında dış ticaret rejimi uygulanmaz" hükmü yer almaktadır. Bu bağlamda yurt içinden serbest bölgelere yapılacak işlemler ihracat rejimine, serbest bölgelerden Türkiye'ye yapılacak işlemler ithalat ile ilgili rejimlere

tabi olacaktır. Bunun yanı sıra yurt dışından serbest bölgelere gelecek mal ve hizmetler dış ticaret rejimine tabi olmayacağından, bunlar gümrük vergilerinden muaf tutulacaktır. Bundan dolayı serbest bölgelerin avantajlarından yararlanmak için yurt içine mal satışından ziyade yurt dışına mal gönderimi tercih edilmelidir. 2015 yılı Ocak-Aralık dönemi serbest bölgelerin işlem yönleri itibari ile ticaret hacimlerine baktığımızda en fazla serbest bölgelerden yurt dışına çıkış olduğu görülmektedir (Tablo 1). Bu istenen bir durumdur. Yurt dışından serbest bölgelere yapılan ticaret de azımsanmayacak ölçüdedir. Bunun yüksek olması serbest bölgelerde üretimde kullanılan malzemelerin ağırlıklı olarak yurt dışından temin edildiğinin bir göstergesi olabilir. Ayrıca serbest bölgelerden yurt içine yapılan ithalat işlem hacmi yüksek ölçüde olup toplam ticaret hacminin yaklaşık %20'sini oluşturmaktadır. Bu ise istenmeyen bir durum olmakla beraber serbest bölgelerin kuruluş amaçlarıyla örtüşmemektedir.

Tablo 1: Yönü İtibariyle Ticaret Hacmi (1.000 ABD \$)

	Ocak-Aralık 2015
Yurt İçinden Serbest Bölgelere (İhracat)	2 205 295
Serbest Bölgelerden Yurt Dışına	7 493 675
Yurt Dışından Serbest Bölgelere	6 549 732
Serbest Bölgelerden Yurt İçine (İthalat)	4 011 960
Toplam	20 260 661

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı

2015 yılı itibari ile yaklaşık 20 milyar ABD \$ olan Türkiye serbest bölgelerinin toplam ticaret hacmi, Türkiye'nin dış ticaret hacminin yaklaşık % 6'sı kadardır. Ancak bu oran serbest bölgelerin, ülkenin dış ticaret hacminde teşkil ettiği değeri göstermemektedir. Çünkü Türkiye'den serbest bölgelere yapılacak her işlem ihracat, serbest bölgelerden Türkiye'ye yapılacak her işlem ithalat olarak kaydedilmekte, serbest bölgelerin diğer ülke ve bölgelerle yaptığı işlemler ise Türkiye'nin ithalat ve ihracat kalemleri arasında yer almamaktadır. Serbest bölgeler ile yapılan ithalat ve ihracat işlemlerinin toplamı ise Türkiye'nin toplam dış ticaretinde yaklaşık %1.8'lik bir paya sahiptir.

Türkiye serbest bölgeleri kendi içinde değerlendirildiklerinde en yüksek ticaret işlemlerinin Ege Serbest Bölgesi'nde gerçekleştiği,

Türkiye Serbest Bölgelerinin Kümeleme Analizi İle Karşılaştırılması

bunu Mersin Serbest Bölgesinin izleği görülmektedir (Tablo 2). Diğer taraftan Mardin Serbest Bölgesi'ne ait herhangi bir ticaret işlemi verisine ulaşılamamıştır. Mardin Serbest Bölgesi'nden sonra en az ticaret hacmine sahip bölge is Rize Serbest Bölgesi'dir.

Tablo 2: Serbest Bölgeler Toplam Ticaret Hacmi / Ocak - Aralık 2015
(1000 ABD \$)

	Toplam	Toplam Ticaret Hacmi
	Türkiye	351 081 776
1	Ege Serbest Bölgesi	3 878 767
2	Mersin Serbest Bölgesi	3 389 099
3	İstanbul End. ve Tic. Serbest Bölgesi	2 939 480
4	Çorlu Avrupa Serbest Bölgesi	2 338 770
5	Bursa Serbest Bölgesi	1 746 803
6	Trakya Serbest Bölgesi	1 320 836
7	AHL Serbest Bölgesi	1 271 014
8	Kayseri Serbest Bölgesi	737 563
9	Antalya Serbest Bölgesi	682 537
10	Yumurtalık Serbest Bölgesi	570 263
11	Kocaeli Serbest Bölgesi	419 707
12	Trabzon Serbest Bölgesi	375695
13	İzmir Serbest Bölgesi	242 664
14	Samsun Serbest Bölgesi	120 920
15	Gaziantep Serbest Bölgesi	86 296
16	Tübitak MAM Teknoloji Serbest Bölgesi	76 052
17	Denizli Serbest Bölgesi	61 012
18	Rize Serbest Bölgesi	3 185
19	Mardin Serbest Bölgesi	-
	Serbest Bölgeler Toplam	20,260,661

Kaynak: TÜİK, Ekonomi Bakanlığı

*Mardin Serbest Bölgesine ait güncel bir veri bulunamamıştır

Türkiye'deki serbest bölgeler kuruldukları alan bakımından karşılaştırıldıklarında Kayseri Serbest Bölgesi ilk sırayı, Trabzon Serbest Bölgesi ise son sırayı almaktadır (Tablo 3). 2015 yılına ait verilere göre Türkiye serbest bölgelerinde yaklaşık 62.000 kişi istihdam edilmektedir. Bu konuda 17.487 çalışan kişi sayısı ile Ege Serbest Bölgesi (SB) ilk sırayı almaktadır. En az çalışan kişi sayısına

ait Mardin ve Rize serbest bölgelerinde sırasıyla 4 ve 3 kişi istihdam edilmektedir. Serbest bölgelerde faaliyet gösteren işletme sayılarına bakıldığında ise en fazla Mersin Serbest Bölgesi'nde faaliyette bulunan işletme olduğu görülmektedir. Diğer taraftan Trabzon, Rize ve Mardin serbest bölgelerinde faaliyette bulunan işletme sayısı 3'ün altındadır. Bu yüzden bir sonraki bölümde yapılacak analizlerde doğru sonuçlara ulaşabilmek için bu üç serbest bölge analize dahil edilmemiştir. Bununla birlikte serbest bölgelerin toplam ticaret hacimleri ile çalışan kişi sayısı ve alanlarına ait veriler kullanılarak serbest bölgelerin verimlilikleri hesaplanmıştır. Buna göre birim alan başına düşen ticaret hacmi bakımından en verimli İstanbul AHL Serbest Bölgesi, en az verimli Tübitak Mam Teknoloji Serbest Bölgesi; çalışan kişi başına düşen ticaret hacmine göre ise en verimli Denizli Serbest Bölgesi, en az verimli Tübitak Mam Teknoloji Serbest Bölgesi olarak bulunmuştur.

Tablo 3: Türkiye Serbest Bölgelerine ait Veriler, 2016

	Serbest Bölge	Kurulduğu Alan (m2)	İşletme Sayısı	Çalışan Kişi Sayısı
1	Ege SB.	2 200 000	171	17 487
2	Mersin SB.	836 000	425	8 779
3	İst. End. ve Tic. SB.	460 000	57	5 151
4	Avrupa SB.	2 000 000	200	3 746
5	Bursa SB.	825 000	122	10 116
6	İstanbul Trakya SB.	387 500	320	1 897
7	AHL SB.	180 152	169	1 186
8	Kayseri SB.	6 905 000	94	3 879
9	Antalya SB.	625 490	103	4 729
10	Adana-Yumurtalık SB.	4 500 000	15	726
11	Kocaeli SB.	817 000	20	1 190
12	Trabzon SB.	31 000	1	48
13	İzmir SB.	1 630 000	71	1 283
14	Samsun SB.	73 150	5	440
15	Gaziantep SB.	927 993	18	153
16	Tübitak Mam Tekn. SB.	3 600 000	68	1 392
17	Denizli SB.	540 000	41	25
18	Rize SB.	85 000	2	3
19	Mardin SB.	515 000	0	4

Türkiye Serbest Bölgelerinin Kümeleme Analizi İle Karşılaştırılması

	27 138		
Toplam	285	1 902	62 234

Kaynak: Tablodaki veriler ilgili kurumların kaynakçada belirtilen web sitelerinden derlenmiştir.

II. YÖNTEM

Bu çalışma kapsamında Türkiye'de bulunan 19 adet serbest bölgeden 16 tanesi toplam ticaret hacimleri, kapladıkları alan, faaliyette bulunan işletme sayıları ve çalışan kişi sayıları kapsamında hiyerarşik kümeleme analizi ile incelenmiştir. Analize dahil olmayan serbest bölgeler Mardin Serbest Bölgesi, Rize Serbest Bölgesi ve Trabzon Serbest Bölgesi'dir. Bu serbest bölgelerin analizden çıkartılmasının sebebi bu bölgelere ait kayda değer verilerin olmaması ve analiz sonuçlarının doğruluğunu saptıracağı düşüncesidir. Serbest bölgelere ait ticaret hacimleri, kapladıkları alan, faaliyette bulunan işletme sayıları ve çalışan kişi sayısı ile ilgili her veri ayrı bir değişken olarak analizde yer almaktadır (Tablo 2 ve Tablo 3). Bu değişkenlerin seçilme nedeni, bunların serbest bölgelerin performanslarının ve verimliliklerinin göstergeleri olmasıdır. Analiz sonunda aynı kümede yer alan serbest bölgelerin birbirine yakın performans sergiledikleri ve verimliliklerinin birbirine yakın olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Bu çalışmada en yaygın kullanılan ve serbest bölgelerin kaç kümeye ayrılacağını ortaya çıkaracak hiyerarşik yığılmacı (agglomerative) yöntem kullanılmıştır. Hiyerarşik kümeleme ve hiyerarşik olmayan kümeleme analizi olmak üzere iki şekilde yapılan kümeleme analizi kümeler içi homojenliği, kümeler arası heterojenliği en üst düzeyde tutan ve birbirine benzeyen elemanların sınıflandırılmasına olanak sağlayan çok değişkenli bir analiz yöntemi olarak ifade edilmektedir (Nakip, 2013:527).

Kümeleme analizinde önemli konulardan biri gözlemlerin birbirine olan konumlarını gösteren yakınlık (benzerlik) veya uzaklık durumlarıdır (Johnston, 1978'den aktaran Sandal vd., 2005:4). Başka bir ifade ile birbirine benzeyen serbest bölgeler için uzaklık mesafesi küçük, yakınlık mesafesi büyük olacaktır. Bu çalışmada yaygın olarak kullanılan Kareli Öklid Uzaklığı tercih edilmiştir. Bu uzaklık gözlemlerin birbirinden farklarının karelerinin toplamına eşittir (Sandal vd., 2005:4).

Bu çalışmada ayrıca bir kümenin ortasındaki gözlemin kümenin diğer elemanlarına olan uzaklığını esas alan ve toplam sapma karelerinden yararlanan yığılmacı hiyerarşik kümeleme analizi

içinde kullanılan ward yöntemi tercih edilmektedir (Nakip, 2013:535).

III. BULGULAR

Ward yöntemiyle elde edilmiş yığışım tablosuna göre aşağıdaki sonuçlara ulaşılmaktadır (Tablo 4):

- Kümeleme analizi toplam 15 [16(N)-1] aşamadan oluşmaktadır.
- Birbirine en çok benzeyen serbest bölgeler ilk sıralarda eşleşirken, birbirine uzak olan serbest bölgeler daha sonraki aşamalarda eşleşmektedir.
- Birleştirilmiş küme altında ilk sırada yer alan Gaziantep SB (Küme 1) ve Denizli SB (Küme 2) birbirine en yakın iki serbest bölge konumundadır. Bu iki serbest bölge arasındaki mesafe ise (katsayı) 9529,500 olarak bulunmuştur. Bu iki serbest bölge aynı satırda yer alan sonraki aşamada gösterilen 3. aşamada aralarına Samsun SB'ni de alarak ilk kümeyi oluşturmaya başlayacaktır.
- Birbirine en az benzeyen serbest bölgeler ise son aşama olan 15. aşamada küme oluşturacaktır. Buna göre Ege SB ve Bursa SB birbirine en az benzeyen serbest bölgelerdir. İki bölge arasındaki mesafe ise (katsayı) 356963335,750 olarak gösterilmektedir.
- Katsayılara bakıldığında 12. ve 15. aşamalar arasında dikkat çekici sıçramaların olduğu görülmektedir. Bu durum bize olası küme sayısının 2-4 arasında olabileceğine işaret etmektedir. Ancak küme sayısını net bir şekilde belirleyebilmek için analizin Ağaç Grafiğine (Dendrogram) bakılması gerekmektedir.

Tablo 4: Yığışım (Agglomeration) Tablosu - Ward Yöntemiyle

Aşama	Birleştirilmiş Küme		Katsayılar	Kümenin İlk Görüldüğü Aşama		Sonraki Aşama
	Küme 1	Küme 2		Küme 1	Küme 2	
1	Gaziantep SB	Denizli SB	9529,500	0	0	3
2	İzmir SB	Kocaeli SB	34099,500	0	0	4

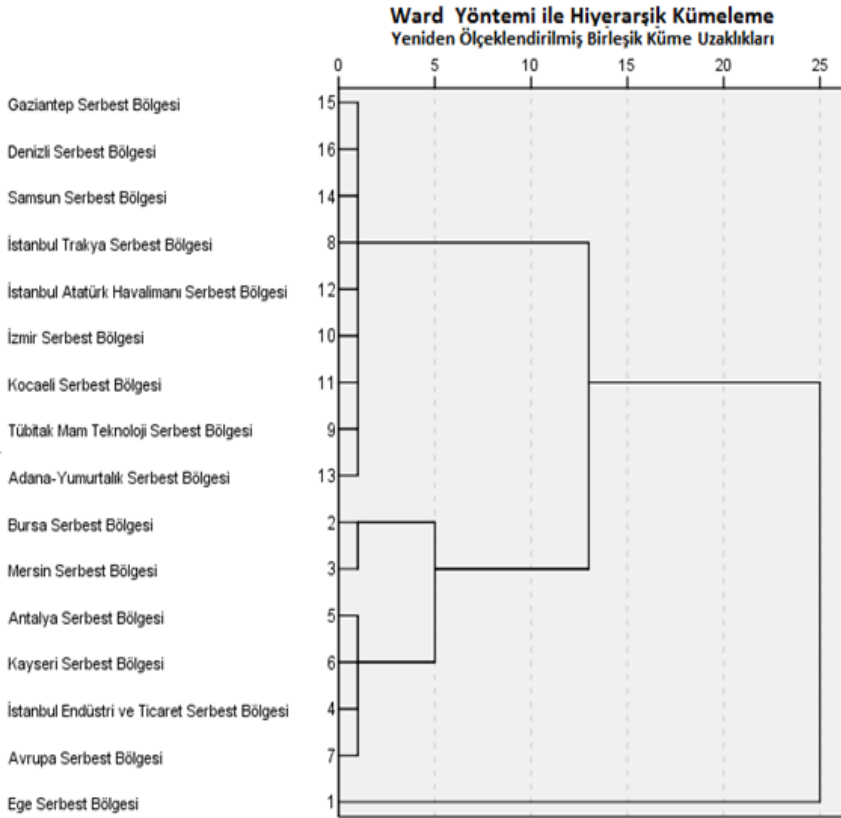
Türkiye Serbest Bölgelerinin Kümeleme Analizi İle Karşılaştırılması

3	Samsun SB	Gaziantep SB	121086,00	0	1	11
4	Tübitak MAM SB	İzmir SB	218668,00	0	2	6
5	Trakya SB	İstanbul AHL SB	484299,50	0	0	9
6	Tübitak MAM SB	Yumurtalık SB	847368,750	4	0	9
7	Antalya SB	Kayseri SB	1407363,750	0	0	12
8	İst. End. Tic. SB	Avrupa SB	2596458,750	0	0	12
9	Trakya SB	Tübitak MAM SB	4182137,667	5	6	11
10	Bursa SB	Mersin SB	6469909,167	0	0	13
11	Trakya SB	Samsun SB	9453448,611	9	3	14
12	İst. End. Tic. SB	Antalya SB	13258857,111	8	7	13
13	Bursa SB	İst. End. Tic. SB	48683916,278	10	12	14
14	Bursa SB	Trakya SB	15222955,7467	13	11	15
15	Ege SB	Bursa SB	35696333,5750	0	14	0

Hiyerarşik kümeleme analizi sonucunda elde edilen Ağaç Grafiğine (Dendrogram) göre 1 birimlik uzaklıkta birbirine en çok benzeyen serbest bölgeler kümelenebilmektedir (Şekil 1). Buna göre Adana-Yumurtalık, Tübitak Mam Teknoloji, Kocaeli, İzmir, İstanbul Atatürk Havalimanı (AHL), İstanbul Trakya, Samsun, Denizli, Gaziantep serbest bölgeleri bir küme oluşturmaktadır, yine 1 birimlik uzaklıklar dikkate alındığında Bursa ve Mersin serbest bölgeleri başka bir kümeyi; Avrupa Serbest Bölgesi, İstanbul Endüstri ve Ticaret Serbest Bölgesi, Kayseri Serbest Bölgesi ve Antalya Serbest

Bölgesi diğer kümeyi; Ege Serbest Bölgesi ise tek başına son küme oluşturmaktadır. 5 birimlik uzaklıklar dikkate alındığında ise Bursa ve Mersin serbest bölgelerinin oluşturdukları küme ile Avrupa, İstanbul Endüstri ve Ticaret, Kayseri ve Antalya serbest bölgelerinin oluşturdukları küme birleşerek tek bir küme meydana getirebilmektedir. Ege Serbest Bölgesi ise ancak 25 birimlik uzaklıkta diğer kümeler ile birleşebilmektedir. Bu durum Ege Serbest Bölgesinin performansının diğer serbest bölgelere göre daha farklı olduğunu göstermektedir.

Şekil 1: Ağaç Grafiği (Dendrogram)

Küme sayısının belirlenmesinde ayrıca, veriler tekrar analize sokularak "en az ve en çok küme sayısı" belirtilebilir. Bu şekilde yapılan analiz sonuçları Ağaç Grafiğinden elde edilen sonuçlarla aynıdır (Tablo 5).

Tablo 5: Küme Sayısına Göre Bölgelerin Atanması

Serbest Bölgeler	4 Küme	3 Küme	2 Küme	Serbest Bölgeler	4 Küme	3 Küme	2 Küme
1:Ege SB	1	1	1	8:İstanbul Trakya SB	4	3	2
				9:Tübitak Mam Tekn. SB	4	3	2
2:Bursa SB	2	2	2	10:İzmir SB	4	3	2
3:Mersin SB	2	2	2	11:Kocaeli SB	4	3	2
				12:İstanbul AHL SB	4	3	2
4:İst. End. ve Tic. SB	3	2	2	13:Adana-Yumurtalık SB	4	3	2
5:Antalya SB	3	2	2	14:Samsun SB	4	3	2
6:Kayseri SB	3	2	2	15:Gaziantep SB	4	3	2
7:Avrupa SB	3	2	2	16:Denizli SB	4	3	2

Bu analizler sonucunda Türkiye'de faaliyet gösteren serbest bölgelerin performanslarını, ticaret hacimleri, işletme sayıları, kuruldukları alan ve çalışan kişi sayısı değişkenleriyle dört gruba ayırarak, bu grupları aşağıdaki gibi tanımlamak mümkündür:

1. Küme: Çok yüksek performanslı serbest bölgeler

2. Küme: Yüksek performanslı serbest bölgeler

3. Küme: Orta derece performanslı serbest bölgeler

4. Küme: Düşük performanslı serbest bölgeler

Bu çalışmada kullanılan kümeleme analizi 2015 yılı verileri ile gerçekleştiği için, bulgular 2015 yılına ait durumu göstermektedir. Sonuçlarla ilgili geleceğe dönük herhangi bir tahmin yapılamaması çalışmanın kısıtı olarak karşımıza çıkmaktadır.

IV. SONUÇ

Çalışmanın sonunda Türkiye'deki serbest bölgeler ticaret hacmi, istihdam, alan ve işletme sayısı değişkenleri kapsamında kümeleme analizi ile incelendiğinde 4 gruba ayrılmıştır. Buna göre

Ege Serbest Bölgesi birinci kümeyi; Bursa ve Mersin serbest bölgeleri ikinci kümeyi; Avrupa, İstanbul Endüstri ve Ticaret, Kayseri ve Antalya serbest bölgeleri üçüncü kümeyi, Adana-Yumurtalık, Tübitak Mam Teknoloji, Kocaeli, İzmir, İstanbul Atatürk Havalimanı (AHL), İstanbul Trakya, Samsun, Denizli, Gaziantep serbest bölgeleri ise son küme olan dördüncü kümeyi oluşturmuşlardır. Aynı küme içinde yer alan serbest bölgeler benzer özellik göstermektedir. Kümelerin genel olarak ticaret hacimlerine paralel bir şekilde gruplanması da elde edilen diğer bulgular arasındadır. Ege Serbest Bölgesi diğer serbest bölgelerden farklı ve tek başına bir grup oluşturmuştur. Bunun sebebi analizdeki değişkenlerin çoğunda diğer serbest bölgelere göre daha yüksek verilere sahip olmasıdır. Diğer taraftan resmi olarak varlığını sürdüren Mardin Serbest Bölgesi'ne ait herhangi bir ticaret verisine ulaşılamamıştır. Bununla birlikte Trabzon ve Rize serbest bölgelerindeki işletme sayıları sırasıyla 1 ve 2 olduğu için bu bölgelere ait veriler uç değerler olarak kabul edilmiş ve analizlerde yer almamıştır. Serbest bölgeler içinde birbirine en çok benzeyenlerin Gaziantep ve Denizli serbest bölgeleri, en az benzeyenlerin ise Ege ve Bursa serbest bölgeleri olduğu ortaya çıkmıştır.

Çalışmada ayrıca serbest bölgelerin toplam ticaret hacimleri ile çalışan kişi sayısı ve alanlarına ait veriler kullanılarak kişi başına ve birim alan başına düşen ticaret hacimleri hesaplanmış böylece serbest bölgelerin verimlilikleri incelenmiştir. Buna göre birim alan başına düşen ticaret hacmi bakımından en verimli serbest bölge İstanbul AHL Serbest Bölgesi, en az verimli serbest bölge Tübitak Mam Teknoloji Serbest Bölgesi'dir. Çalışan kişi başına düşen ticaret hacmine göre en verimli serbest bölge Denizli Serbest Bölgesi, en az verimli serbest bölge ise Tübitak Mam Teknoloji Serbest Bölgesi olarak bulunmuştur. h

2015 yılı Ocak-Aralık dönemi Türkiye'deki serbest bölgelerin işlem yönlerine bakıldığında, yurt dışından serbest bölgelere mal girişi kaleminin yüksek olduğu görülmektedir. Bu yurt dışından gelen malzemelere bağlı üretim ve sevkiyat yapıldığına işaret edebilir. Ayrıca serbest bölgelerden Türkiye'ye yapılan ithalat hacmi, serbest bölgelerin toplam ticaret hacminde önemli bir yer tutmaktadır. Bu durum serbest bölgelerin ülke ekonomisine yaptığı katkıya gölge düşürebilir. Serbest bölgelerin amacına uygun faaliyet göstermesi için serbest bölgelerden yurt içine yapılacak ithalat işlemleri en aza indirgenmeli, serbest bölgelerden yurt dışına çıkış işlemleri ise en üst seviyede tutulmalıdır.

KAYNAKLAR

AŞAR, Bilge (2012), "Serbest Bölgeler", (ed.) Çetin Bedestenci ve Murat Canitez, *Dış Ticaret İşlemler ve Uygulamalar*, Gazi Kitapevi, Ankara.

AĞAÇ, Gökhan, BAKI, Birdoğan, PEKER, İskender ve İlker Murat AR (2015), "Çok Kriterli Karar Verme Tekniklerini Kullanarak Serbest Bölge Yer Seçimi: Doğu Anadolu Bölgesi Örneği", *Dokuz Eylül Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 30 (1):79-113.

AKAL, Mustafa, (2002), "Serbest Bölge Faaliyetlerinin Makroekonomik Etkileri", *Ekev Akademi Dergisi*, 6 (12): 51-67.

AKYÜREK, T. Engin, (1983), "Serbest Bölge Tanımı - Dünyada - Türkiyede", *İstanbul Ticaret Odası Ekonomik Yayınlar Dizisi*, No: 14.

ARSLAN, İbrahim ve Sevda YAPRAKLI, (2007), "Serbest Bölgelerin Ekonomik Etkileri: Gaziantep Serbest Bölgesi'nin Etkilerine İlişkin Bir Saha Araştırması", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(2):168-179.

ATİK, A. Hakan, (1998), "Serbest Bölge ve Türkiye'de Serbest Bölgeler", Türkiye Kalkınma Bankası Araştırma Müdürlüğü, Ankara.

BAKAN, Sumru ve Seyit GÖKMEN, (2014), "Serbest Bölgeler ve Dış Ticaret İlişkisi: Gaziantep Serbest Bölgesi Örneği", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 13 (51):34-51.

GÜMÜŞ, Erhan, (2007), "Serbest Bölgelerde Vergi Uygulamalarının Değerlendirilmesi", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 21(1).

HAVA, H. Tamer, (1999), "Serbest Bölgeler ve Ege Serbest Bölgesi: Bir Durum Değerlendirmesi", *Dokuz Eylül Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 14 (1):113-124.

JOHNSTON, Ronald John (1978), *Multivariate Statistical Methods in Geography*, Longman, London.

KADI, Filiz, (2015), "Serbest Bölgede Faaliyet Gösteren Firmaların Tercih Nedenleri: İstanbul Atatürk Havalimanı ve İstanbul Trakya Serbest Bölgesi Bağlamında Bir İnceleme", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 10(3), 165- 176.

KARADUMAN, Naci ve Zafer YILDIZ, (2002), "Serbest Bölge Uygulamalarının Dış Ticarete ve Yabancı Sermayeye Katkıları" *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(1):133-152.

KIBRITÇIOĞLU, Aykut, (1997), "Serbest Bölgelerin Olası Makroekonomik Etkileri ve Bazı Düşündürdükleri", *Liberal Düşünce Dergisi*, 6 :75-88.

KOCAMAN, Çiğdem Berna, (2007), "Serbest Bölgelerin Makroekonomik Etkilerinin Değerlendirilmesi: Türkiye Örneği", *Ankara Hukuk Fakültesi Dergisi*, 56(3), 99-136.

KOÇTÜRK, Osman Murat ve Tuğçe DANACI, (2015), "Serbest Bölge Uygulamaları", (ed.) Yılmaz, Mine ve Meltem Onay, *İthalat ve İhracat Yönetimi*, Nobel Kitap, Ankara.

MIYAGIWA, Kaz F., (1986), "A reconsideration of the welfare economics of a free-trade zone", *Journal of International Economics*, 21(3-4), 337-350.

NAKİP, Mahir, (2013), *Pazarlamada Araştırma Teknikleri ve SPSS Uygulamaları*, Seçkin Yayıncılık, Ankara.

ORHAN, Ayhan, (2003), "Serbest Bölgelerin Sağladığı Avantajlar: KOSBAŞ Örneği", *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(1): 117-131.

ÖZTÜRK, Lütfü, DEĞER, M. Kemal ve Sevgi DEĞER, (2009), "Kentsel Ekonomik Büyümede Serbest Bölgeler: Politik veya Ekonomik Tercih mi?", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23(1):363-377.

ÖZTÜRK, Lütfü, (2013), "Serbest Bölgelerin Geleceği: Türkiye Açısından Bir Değerlendirme", *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 9(19), 75-86.

SANDAL, Ersin Kaya, KARABULUT, Murat ve Mehmet GÜRBÜZ, (2005), "Sosyo-Ekonomik Kriterler Bakımından Türkiye'nin Konumu ve Avrupa Birliği", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15 (1):1-14.

TÜMENBATUR, Atiye, (2012), "Serbest Bölgeler ve Türkiye Ekonomisine Katkıları Üzerine Bir Değerlendirme", *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(3): 339-356.

ÜÇİŞİK, Süheyla, (1998), "Türkiye'de Serbest Bölgeler", *Marmara Coğrafya Dergisi*, (2):243-254.

WAN, Zheng, ZHANG, Yang, WANG, Xuefeng and Jihong CHEN, (2014), "Policy and Politics Behind Shanghai's Free Trade Zone Program", *Journal of Transport Geography*, 34, 1-6.

YANG, Yi-Chih, (2009), "A Comparative Analysis of Free Trade Zone Policies in Taiwan and Korea Based on a Port Hinterland Perspective", *The Asian Journal of Shipping and Logistics*, 25(2), 273-303.

İnternet Kaynakları

ADANA-YUMURTALIK SERBEST BÖLGESİ, www.tayseb.com, (15.06.2016).

ANTALYA SERBEST BÖLGESİ, www.asbas.com.tr/index.asp, (15.06.2016).

ANTALYA SERBEST BÖLGESİ, www.asbas.com.tr/asbas_antalya_serbest_bolgesi.asp, (15.06.2016).

AVRUPA SERBEST BÖLGESİ, www.asb.com.tr/TRK/hakkimizda, (15.06.2016).

BURSA SERBEST BÖLGESİ, www.buseb.com/?s=vaziyetplan, (15.06.2016).

BURSA SERBEST BÖLGESİ, www.buseb.com/?s=kiralamavesosyalhizmetler, (15.06.2016).

DENİZLİ SERBEST BÖLGESİ, www.denser.com.tr/tr/serbestgoster.asp?id=22, (15.06.2016).

EGE SERBEST BÖLGESİ, www.esbas.com.tr/tr, (15.06.2016).

EKONOMİ BAKANLIĞI, www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/yatirim/serbestBolgeler/serbestbolgelergenelbilgi, (15.06.2016).

EKONOMİ BAKANLIĞI, www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/yatirim/serbestBolgeler/istatistikler, (15.06.2016).

EKONOMİ BAKANLIĞI, www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/yatirim/serbestBolgeler/GenelTanitim, (15.06.2016).

GAZİANTEP SERBEST BÖLGESİ, www.gasbas.com.tr/firmalar.aspx, (15.06.2016).

GAZİANTEP SERBEST BÖLGESİ, www.gasbas.com.tr/content.aspx?ID=2, (15.06.2016).

İSTANBUL ATATÜRK HAVALİMANI SERBEST BÖLGESİ, www.isbi.com.tr/what-we-do/companies-operating-in-isbi, (15.06.2016).

İSTANBUL ATATÜRK HAVALİMANI SERBEST BÖLGESİ, www.isbi.com.tr/who-we-are, (15.06.2016).

İSTANBUL ENDÜSTRİ VE TİCARET SERBEST BÖLGESİ, www.desbas.com.tr/Bayi.aspx, (15.06.2016).

İSTANBUL ENDÜSTRİ VE TİCARET SERBEST BÖLGESİ, <http://istanbulbolge.gtb.gov.tr/bagli-mudurlukler/istanbul-deri-serbest-bolge-gumruk-mudurlugu/istanbul-deri-serbest-bolge-gumruk-mudurlugu>, (15.06.2016).

İSTANBUL TRAKYA SERBEST BÖLGESİ, www.isbas.com.tr/hakkimizda.html, (15.06.2016).

İZMİR SERBEST BÖLGESİ, www.izbas.net/firma-arama.html, (15.06.2016).

İZMİR SERBEST BÖLGESİ, www.izbas.net/tarihce-i3c.html, (15.06.2016).

KAYSERİ SERBEST BÖLGESİ, www.kayser.com.tr/hakkimizda.php, (15.06.2016).

KOCAELİ SERBEST BÖLGESİ, www.kosbas.com.tr/tr/icerik/14/kocaeli-serbest-bolgesi, (15.06.2016).

KOCAELİ SERBEST BÖLGESİ, www.kosbas.com.tr/tr/icerik/28/serbest-bolgemizdeki-firmalar, (15.06.2016).

MERSİN SERBEST BÖLGESİ, www.mesbas.com.tr/firmalar.html, (15.06.2016).

RİZE SERBEST BÖLGESİ, <http://rizetso.org.tr>, (15.06.2016).

SAMSUN SERBEST BÖLGESİ, www.sasbas.com.tr, (15.06.2016).

TRABZON SERBEST BÖLGESİ, www.transbas.com/port_facilities_details.asp?details=general, (15.06.2016).

TÜBİTAK MAM TEKNOLOJİ SERBEST BÖLGESİ, <http://marmarateknokent.tubitak.gov.tr/tr/genel-bilgiler/firmalar-ve-faaliyet-konulari>, (15.06.2016).

TÜRKİYE İSTATİSTİK KURUMU, www.tuik.gov.tr, (15.06.2016).

06.06.1985 TARİH VE 3218 SAYILI SERBEST BÖLGELER KANUNU, www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.3218.pdf, (15.07.2017).

**İŞSİZLİĞE NEDEN OLAN MAKROEKONOMİK DEĞİŞKENLERİN
BELİRLENMESİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ¹****Ahmet Tayfur AKÇAN²
Meliha ENER³****ÖZ**

Küreselleşmenin yaygınlaşmasıyla emek faktörünün mobilite hızında meydana gelen artış, işsizliği ihraç ya da ithal edilebilen konuma getirmiştir. Bu kapsamda dünya üzerinde herhangi bir ülkede mevcut olan işsizlik dünyanın ortak sorunu haline gelmiştir. Bu sebeple uygulanan ekonomi politikalarının ortak amaçlarından birisi de işsizliği azaltma olmuştur. Ancak zamanla salt amacı işsizliği azaltma olan politikaların uzun vadede başarı sağlayamadığı ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla işsizlik politikalarının işsizliğe neden olan etmelere yönelik diğer politikalarla desteklenmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu çalışmada 2000Q1-2015Q3 verileri kullanılarak işsizliğe neden olan makroekonomik değişkenler Granger nedensellik analizi ile belirlenmiş ve bu kapsamda politika önermelerinde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: İşsizlik, Nedensellik Analizi, Ekonomi Politikaları

**IDENTIFICATION OF THE MACROECONOMIC VARIABLES THAT
CAUSE UNEMPLOYMENT: THE CASE OF TURKEY****ABSTRACT**

The increase in the speed of mobility of labor factor with the proliferation of globalization has taken the unemployment to the point of being exportable or importable. Within this context, unemployment existing at any country in the world has become the common problem of the World. Therefore, one of the common purposes of applied economic policies has also been decreasing the unemployment. But, in time, it is revealed that the policies which only aim to decrease the unemployment could not be successful in the long term. Consequently, it is observed that it is necessary to support the unemployment theories with other theories that aim to eliminate the factors caused unemployment in the first place. Macroeconomic variables that cause unemployment were identified through 2000Q1-2015Q3 data in this study, and within this context

¹ Bu çalışma Prof. Dr. Meliha ENER danışmanlığında Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde yürütülen "1980 Sonrası Uygulanan Politikaların İşsizlik Üzerine Etkileri ve İşsizliğin Belirleyicileri Üzerine Aprik Analiz" başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

² Yrd. Doç. Dr. Manisa Celal Bayar Üniversitesi, tayfurakcan@hotmail.com,

³ Prof. Dr. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, melihaener@comu.edu.tr

by using Granger causality analysis, some policy suggestions were offered.

Key Words: Unemployment, Casualty Analysis, Economic Policies

Giriş

1980 yılında küreselleşmenin hız kazanmasıyla birlikte üretim faktörlerinin hareketliliği artmıştır. Üretim faktörlerinin başlıcalarından olan emek faktörünün de mobilitesinin artmasıyla işsizlik olgusu dinamik sürece girmiştir. Bu sebeple işsizliğin tanımlarında değişen şartlara uygun değişiklikler olmuş ve yeni işsizlik tanımları türetilmiştir.

İşsizlik teorisini doğrudan etkileyen bu durumla birlikte çeşitli mikro ve makroekonomik değişkenlerle işsizlik oranı arasında yeni ilişkiler tespit edilmiş ve literatür zenginleşmiştir. Enflasyon ve işsizlik oranı arasındaki ilişkiye dayalı olan Phillips Eğrisi iktisat ekolleri tarafından kendi görüşleri doğrultusunda yeniden yorumlanarak farklılaştırılmıştır. Aynı şekilde işsizlik ve büyüme arasındaki ilişkiye dayalı olan Okun Kanunu da ülkelere ve ülke gruplarına göre tekrardan analiz edilmiş ve farklı Okun Katsayıları bulunmuştur. İşsizliğin toplum üzerindeki ekonomik etkilerinin yanında sosyal etkilerinin de araştırılmaya başlanmasıyla birlikte işsizliğin alanı genişlemiştir.

Uluslararası ekonomik ve sosyal kuruluşların sayısının ve etkinliğinin artmasıyla birlikte, işsizliğin sosyal ve ekonomik etkileri dolayısıyla, işsizlik konusundaki hassasiyetler de artmıştır. Ülkeler ve topluluklar bazında yapılan analizler yerini çözüm önermelerine ve destek politikalarına bırakmıştır. Emek faktörünün artan mobilitesi, işsizliği ülkelerarası ithal edilebilir konuma getirmiştir. Dolayısıyla kriz yaşayan ülkelerde, krizin diğer ülkelere yayılmadan kontrol altına alınabilmesi ve kriz sebebiyle emeğin yer değiştirmesinin önüne geçmek için uluslararası kurum ve kuruluşlarca destek paketleri ve kredilerinin verilmesi yaygınlaşmıştır.

Dünya Çalışma Örgütü'nün 2015 yılında yayınladığı rapora göre, dünya genelinde işsizlik oranlarında artış yaşanmaktadır. Söz konusu bu artışların 2020 yılına kadar devam etmesi öngörülmektedir. Ayrıca dünya genelinde uygulanan ekonomi politikalarının da ortak amaçlarından birisi haline gelen işsizlik oranlarının azaltılması, işsizlik olgusunu daha önemli noktaya taşımaktadır. Ancak işsizliği azaltmaya yönelik politika uygulayan ülkeler incelendiğinde, işsizlik oranlarının istenen seviyelere düşmedikleri görülmektedir.

Çalışmanın temel amacı işsizliğin artan önemi sebebiyle işsizliği azaltmaya yönelik uygulanan politikaların başarı oranının artması için söz konusu politikalara ek politika önermelerinde bulunmaktadır. Bu sebeple Türkiye için 2000 – 2015 periyodu arası makroekonomik değişkenler kullanılarak işsizliğe neden olan değişkenlerin analizi yapılmıştır.

Türkiye’de İşsizliğin Gelişimi

Ekonomik sıkıntılar beraberinde işsizliği getirmektedir. İşsizlik ise mevcut ekonomik sıkıntılarının daha da ilerlemesine sebep olmaktadır. Önlem alınmadığı zaman karşılıklı etkileşim ile ekonomik sıkıntılar daha ciddi boyutlara gelmektedir. İşsizliğin ekonomik olarak en belirgin refleksi, büyümeyi düşürücü ve gelir dağılımında adaleti azaltıcı etkisidir. İşsizliğin gelir düzeyi üzerindeki düşürücü etkisi en sistematik olarak “Okun Kanunu” vasıtasıyla Okun Katsayısı’nın ölçülmesiyle analiz edilmektedir. Ayrıca üretim faktörlerinin en önemlilerinden olan emeğin işsizlik dolayısıyla atıl durumda kalması, ülkelerin potansiyel üretim noktalarından uzaklaşmalarına sebep olmaktadır. Bu gibi sebepler yüzünden işsizlik büyük bunalım sonrasında dünya genelinde önemli hale gelmiş ve yaşanan krizlerden sonra sorunsal boyutu artmıştır.

1900’lü yılların başında, Henry Ford’un Fordist üretim sürecini geliştirmesiyle birlikte uzmanlaşma ve iş bölümü kavramları yeni bir boyut kazanmıştır. Mevcut üretim çıktıları çok daha az emek faktörüyle gerçekleşmeye başlamıştır. Söz konusu zamanda talep, arzdan fazla olması sebebiyle iktisadi açıdan sorun oluşmasa da, yaygınlaşan uzmanlaşma ile verimliliğin artması zamanla emek arzını talebin üzerine çıkarmıştır. Bu değişikliklerle birlikte işsizlik kavramı ekonomi literatürüne girmiştir.

Türkiye’de işsizlik ve enflasyon, Cumhuriyetin başlangıcından itibaren ekonomik sorunlar arasında yer almaktadır. 1923 yılı sonrası Türkiye Cumhuriyeti’nde dönemin işsizliğine bakıldığında ikinci dünya savaşından sonraki yıllarda işsizlik oranlarının düşüş trendi içerisine girdiği gözlemlenmektedir. Bu durumun iki temel nedeni vardır. Bu nedenlerden ilki savaş sonrası yıkıma uğrayan yerlerin yeniden inşası için gerekli olan iş gücü açığı, diğeri ise savaş döneminde stoklarda ve üretimde meydana gelen aksamalardır. Savaş sonrası dönemde söz konusu aksamalar kendini daha güçlü hissettirdiğinden, üretim artışıyla bu durumun nihayete erdirilmesi ihtiyacı işsizliğin azalması sonucunu doğurmuştur.

İşsizlik makroekonomik performans kriterleri açısından bu derece önemli olduğundan uygulanacak devlet politikalarında işsizliğe önem verilmiştir. İlk olarak 1961 yılında yürürlüğe giren anayasada işsizlik konusu anayasal olarak ele alınmış ve iş arayan herkese iş imkanının sağlanması devletin görevi olarak görülmüştür (Yılmaz 2005: 44). Bu tarihten sonra oluşturulan kalkınma planlarında da işsizlik konusuna değinilerek artan önemi vurgulanmıştır.

1971 yılında Amerika'nın doları altına endekslemekten vazgeçmesiyle birlikte uluslararası ticaret güveni azalmış ve Bretton Woods sistemi çökmüştür (Yücesan, Torun ve Kurt 2017: 1289). Güvene dayalı azalan talep işsizlik oranlarına artırıcı etki oluşturmuştur. Türkiye ekonomisi için de 1970'li yıllarda yaşanan petrol krizi ile birlikte ekonomik sorunlar içerisinde işsizliğin ağırlığı artmıştır. 1980 yılında alınan ve ekonomide yapısal değişiklik ön gören kararlar ile tarım istihdamından sanayi istihdamına kaymalar hız kazanmış ve adaptasyondan kaynaklı işsizlik oranlarında artış yaşanmıştır. Tarım istihdamının genellikle kalifikasyon gerektirmeyen emeğe ihtiyaç duyması, sanayi sektörünün ise tarım sektörünün tersine kalifiye elemanlara ihtiyaç duyması işsizliğin yapısal soruna dönüşmesinde etkili olmuştur. Bu duruma emeğin artan hareketliliği de eklenince, uygulanan ekonomi politikalarının işsizlik üzerine etkileri azalmıştır.

Türkiye'de 1980 kararları ile birlikte yapısal dönüşüme gidilmiş ve ekonomide liberalleşme faaliyetleri hız kazanmıştır. Bu adımın atılmasına neden olan en önemli faktörler ise kamu harcamalarının önlenemez artışı ve kontrol altına alınmakta zorlanılan iç taleptir (Alptekin ve Güvenek 2011:300). 1980'li yıllarda yaygınlaşan küreselleşme hareketi ile birlikte çok uluslu şirketlerin ekonomideki ağırlığının artması, hızlanan özelleştirme hareketleri ve sendikalaşmanın yaygınlaşması ile işsizlik olgusu dünyanın ortak sorunu haline gelmiştir (Alptekin v.d. 2016 :218). En önemli yapısal dönüşüm ise, dış ticaret stratejisinde yaşanmıştır. Söz konusu kararlara göre, ithal ikameci sanayileşme stratejisi terk edilerek, yerine ihracata dönük sanayileşme stratejisi benimsenmiştir. Alınan bu kararların amaçlarıyla orantılı olarak da 1980 yılı için en yüksek istihdam oranı olan tarım sektörüne yapılan sübvansif desteklerden vazgeçilmiştir. Bu sübvansiyonlardan vazgeçilmesiyle ortaya çıkan fon fazlalığı, katma değeri daha yüksek olan sanayi sektöründe kullanılmıştır. Dolayısıyla söz konusu

kararlar sektörler arası geçiş dolayısıyla yapısal işsizliğin artması sonucunu beraberinde getirmiştir.

Ayrıca 1980 kararları ile birlikte finansal piyasalarda değişim başlamış ve

1994 yılında ekonomi kontrol altına alınamayan enflasyon dolayısıyla ciddi sıkıntılar yaşamıştır. Bu durum yatırımları dışlayıp, spekülasyon sermaye akımlarını artırdığından, işsizlik oranlarında artış yaşanmıştır. 1994 yılında enflasyonun düşürülmesi ve yatırımların özendirilmesi için bir dizi kararlar alınmıştır.

1994 kararlarından sonra ekonomide 1999 yılında ekonomik kriz yaşamış ve 1999 yılı aralık ayında bir dizi kararlar alınmıştır. Bu kararlar 2000 yılı Ocak ayında uygulamaya koyulmuştur. Söz konusu kararları takiben 2000 Kasım ve 2001 Şubat aylarında üç ay arayla daha derin krizler yaşanmıştır. 2000 yılında yaşanan krizde de enflasyon odaklı program oluşturulurken, üç ay sonra yaşanan krizde ise daha somut kararlar alınmış ve Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı (GEGP) ismiyle kamuoyuna duyurulmuştur. Güçlü ekonominin belirtilerinden biri işsizlik olduğundan, söz konusu krizler neticesinde alınan kararların ortak amaçlarından birisi de işsizliğin azaltılması olmuştur.

Kasım 2000 ve Şubat 2001 tarihlerinde yaşanan krizler, Türkiye ekonomisinde istikrarsız büyüme, işsizlik, enflasyon, dış ticaret, cari işlemler dengesi ve yabancı sermaye yatırımları gibi bütün makroekonomik değişkenler üzerinde olumsuz etki oluşturmuştur (Kılıç v.d. 2014: 137).

2000 ve 2001 krizlerinden sonra uygulamaya konulan Güçlü Ekonomiye Geçiş Planı sayesinde faiz ve enflasyon oranlarında önemli ölçüde iyileşmeler yaşanmıştır. Ancak bu olumlu gelişmelerin yanında Türk Lirası'nın değer kazanmasıyla döviz kuru düşmüş ve bu düşüş ise ihracatın azalması, ithalatın artmasına neden olarak cari açığın artmasıyla sonuçlanmıştır (Kılıç v.d. 2015: 408). Cari açığın artması Türkiye ekonomisini hem dış kaynaklı krizlere karşı daha kırılgan hale getirmiş, hem de uygulanan politikaların işsizliğe etki süreleri uzamıştır.

Türkiye ekonomisinde özellikle 2003 ve 2004 yıllarında rekor olarak nitelendirilebilecek yüksek oranlı büyümelere rağmen, istihdam ve işsizlik oranlarında istenen gelişmelerin sağlanamamıştır. Bu durum ekonomideki işsizlik sorununun kolay çözülemeyeceğini göstermiştir (Uysal ve Alptekin 2009: 69). İstihdam oluşturmayan büyüme sorununun ortaya çıkmasındaki

temel neden, IMF destekli istikrar programlarının işsizlik konusundaki başarısızlıklarıdır.

Son olarak 2008 yılında yaşanan Amerika Birleşik Devletleri'nde ortaya çıkan ve kısa sürede küresel ölçek kazanan ekonomik krizden ülke ekonomisi ve işsizlik oranları olumsuz etkilenmiştir. 2008 Mortgage krizinin sonucunda Türkiye, tarihinin en yüksek işsizlik oranıyla karşı karşıya kalmıştır. Bu krizden sonra işsizliği azaltmak için geçmişten farklı olarak, ekonomide istikrar tedbirleri alınmamış, sıklıkla istihdam teşvik paketleri açıklanmıştır. Bu sayede yatırımların ve istihdam olanaklarında artışın sağlanmasıyla işsizliğin azaltılması amaçlanmıştır.

Türkiye'nin son 30 yılında işsizlik oranları ciddi ekonomik sıkıntılar arasına girmiş ve uygulanan ekonomi politikalarının öncelikli amaçlarından biri olmuştur. Ancak genellikle uygulanan politikalarından istenilen sonuçlar alınamamıştır. Çalışmanın temel amacı işsizliğe neden olan temel makroekonomik büyüklüklerin belirlenmesi suretiyle, uygulanan işsizliği azaltma politikalarına yardımcı olmaları açısından uygulanabilecek ek politika önermelerinde bulunmaktadır.

Literatür Taraması

İşsizlikle ilgili dünya genelinde birçok çalışma bulunmaktadır. Türkiye'de de sık çalışan konular arasında olan işsizlik, genellikle büyüme ile ilişkisi, sosyal etkileri ve çeşitli teorilerin test edilmesine yönelik olarak çalışılmıştır. Çalışmanın literatür taraması Türkiye için yapılan çalışmalarla sınırlandırılmıştır. Türkiye için yapılan bazı akademik çalışmalar şu şekildedir.

İşsizliğin belirleyicileri ile ilgili çalışmalarda; Bilgin (2004), 1980-2004 zaman aralığındaki döviz kuru ve işsizlik verilerini kullanmıştır. Regresyon denklemi kurularak yapılan uygulamada döviz kuru ve işsizlik oranı arasında yakın ilişki bulunmuştur.

Yılmaz (2005), 1978-2004 yılları arasındaki GSYİH ile işsizlik oranı verilerini kullanmıştır. Çalışmada, büyüme ile işsizlik oranı arasındaki nedensellik araştırılmış ve nedenselliğin yönünün sadece işsizlik oranından GSYİH artış oranına doğru olduğu bulunmuştur.

Korkmaz ve Çoban (2006), 1969-2006 yılları arasındaki asgari ücret ve işsizlik oranı verileri kullanmıştır. Kurulan VAR modeline göre asgari ücretler ve işsizlik oranları arasında Granger nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir.

İşsizliğin sosyal maliyeti konusunda yapılan çalışmada; Topbaş (2007), 1975-2005 yılları arasındaki intihar ve işsizlik verilerini kullanarak VAR analizi yardımıyla nedensellik araştırması

yapmıştır. Araştırmanın bulgularına göre söz konusu dönemde işsizliğin intihar vakalarının nedeni olduğu tespit edilmiştir.

Uysal ve Alptekin (2009), 1980-2007 yılları arasındaki büyüme ve işsizlik oranı verileri kullanılarak analiz yapmıştır. Söz konusu çalışmanın sonucuna göre; büyüme, işsizlik oranının Granger nedeni değildir. Nedenselliğin yönü işsizlik oranından büyüme oranına doğrudur.

Göktaş ve İşçi (2010), işsizlik oranları ve 26 bağımsız değişken arasındaki ilişkiler analiz edilmiştir. Çoklu regresyon modeli kurularak yapılan çalışmaya göre işsizlik oranları üzerinde en fazla düşürücü etki oluşturan bağımsız değişken, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası (TCMB) tarafından uygulanan reeskont faiz oranı olduğu tespit edilmiştir. İşsizlik oranını en fazla artıran değişken ise ihracat değişim oranı olarak bulunmuştur.

Peker ve Göçer (2010), 2000-2009 yılları arasındaki doğrudan yabancı yatırım ve işsizlik oranları verilerini kullanarak yaptıkları çalışmalarında, uzun dönemde söz konusu iki değişken arasında anlamlı herhangi bir ilişki bulunamamış ancak kısa dönemde doğrudan yabancı yatırımların işsizlik oranını arttırmasına rağmen iki dönem sonra azalttığı sonucuna ulaşmışlardır.

Yüceol (2011), işsizlik bölgelerini ele almış ve yüksek işsizlik bölgelerinden düşük işsizlik bölgelerine doğru korelasyon ilişkisi bulmuştur. Ancak 2008 yılında yaşanan krizin etkisiyle değişkenlerdeki sıçramalar sebebi ile söz konusu korelasyon ilişkisi tersine dönerek işsizlik bölgelerinde göç hareketlerinin yavaşladığı sonucuna ulaşmıştır.

Kaya ve Bozkurt (2011), 1993-2009 yılları arasındaki işsizlik, suç oranı ve yeşil kartlı vatandaş sayısı verileri kullanmıştır. En Küçük Kareler (EKK) yöntemi ile analiz edilmiş, analiz sonucuna göre değişkenler arasında pozitif yönlü ve doğrusal ilişkinin varlığı tespit edilmiştir.

Karaçor ve Saraç (2012), 1963-2009 yılları arasındaki verileri kullanmıştır. Sınır testi yaklaşımıyla dış ticaret ve sanayi istihdam oranı verileri arasındaki ilişki araştırılmıştır. Söz konusu değişkenler ile kısa dönemde ilişki bulunamamasına rağmen, uzun dönemde pozitif yönlü ilişki bulunmuştur.

Sandalcılar ve Yalman (2012) yaptıkları çalışmalarında 1980-2010 yılları arasındaki ticari serbestleşme ve işsizlik oranı verilerini kullanmışlardır. Nedensellik testi uygulanarak yapılan analiz sonucunda ticari serbestleşmenin işgücü piyasasını negatif yönde

etkilediği sonucu bulunarak, işgücü piyasalarından ticari serbestleşmeye doğru nedensellik bulunmuştur.

Can (2013), 2008 krizin işsizlik üzerine etkilerini Trakya bölgesi için araştırmıştır. Araştırma sonucunda ise 2008 krizinin Trakya'daki işsizlik oranını arttırdığını sonucunu bulmuştur.

Yardımcıoğlu ve Beşer (2013) tarafından 1980-2012 yılları arasındaki petrol fiyatları ve işsizlik oranları verileri arasındaki nedensellik ilişkisi Tado Yamamota nedensellik testi ile araştırılmıştır. Söz konusu değişkenler arasında petrol fiyatlarından işsizlik oranına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

Ümit ve Bulut (2013), 2005-2010 yılları arasındaki verileri kullanmıştır. Yapılan çalışmanın sonuçlarına göre; TÜFE ve işsizlik oranı arasında cari dönemde ve her gecikme döneminde anlamlı ilişki bulunmuştur.

Kaynak v.d. (2014) çalışmasında 1988-2013 yılları arasındaki cari açık ve işsizlik oranı verileri kullanmıştır. Araştırmada bulunan bulgulara göre; 2001 yılında yaşanan ekonomik krizden sonra yürürlüğe koyulan mali disiplin kararlarına bağlı artan istikrar sebebiyle, 2001 krizi öncesi cari açık ve işsizlik arasında mevcut olmayan trade-off yani değiş-tokuş ilişkisi, 2001 krizi sonrası ortaya çıkmıştır.

Çondur ve Bölükbaş (2014), 2000-2010 yılları arasındaki Gayri Safi Yurt İçi Hasıla, ÜFE ve işsizlik oranı verileri arasındaki ilişkiyi nedensellik testi ile araştırmıştır. Söz konusu araştırmanın bulgularına göre işsizlikten GSYİH'ya ve ÜFE'den genç işsizliğe doğru nedensellik ilişkisi saptanmıştır.

Altunöz (2015), 2000-2014 yılları arasındaki büyüme oranı ve işsizlik oranı verileri kullanmıştır. Bu çalışmada iki değişkenin de birbirinin nedeni olmadığı sonucu bulunmuştur.

Günaydın ve Çetin (2015), 1988-2013 yılları arasında kişi başına reel gelir, ticari açıklık, enflasyon, doğrudan yabancı sermaye ve işsizlik verileri kullanılarak ARDL sınır testi ve Granger nedensellik testi gibi bazı testler kullanılarak analiz yapılmıştır. Analiz sonucuna göre uzun ve kısa dönemde kişi başına reel gelir, ticari açıklık ve doğrudan yabancı sermayenin, genç işsizlik üzerinde negatif ve anlamlı etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Uzun dönemde ayrıca genç işsizlik ve doğrudan yabancı sermaye arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Buna ek olarak kişi başına düşen reel gelir, enflasyon ve ticari açıklıktan genç işsizliğine doğru nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

İşsizliğe Neden Olan Makroekonomik Değişkenlerin Belirlenmesi: Türkiye Örneği

Ceritoğlu ve Çevirmez (2016), işsizlik riskinin hanehalkı tüketim harcamalarındaki etkisini araştırmış ve işsizlik riskinin dayanıklı tüketim malları satın alma kararları üzerinde, kararların ertelenmesi şeklindeki etkisini tespit etmişlerdir.

Kantar ve Aktaş (2016), Türkiye için illerin işsizlik oranlarını harita üzerinden incelemiş ve komşu illerin işsizlik oranlarının birbirini etkilediği sonucuna ulaşmıştır.

Türkiye’de işsizlik üzerine yapılan literatür taramasında son olarak Akay v.d. (2016), 1969-2014 yılları arasındaki verileri kullanarak, Türkiye’de Okun Yasası’nın geçerliliğini araştırmıştır. Söz konusu araştırma sonucunda ekonominin daraldığı dönemlerde, genişleme yaşanan dönemlere göre daha güçlü ilişkinin olduğu sonucu çıkmaktadır. Bu durum, işsizlik ve büyüme arasında asimetrik ilişkinin olduğu sonucunu ortaya çıkarmaktadır.

Geyikçi (2017) çalışmasında 2005-2015 yılları arasındaki turizm tesisleri doluluk oranlarını, BIST turizm endeksini ve istihdam oranını kullanmıştır. Çalışmanın bulguları, turizm tesisleri doluluk oranı ile istihdam arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit etmiştir.

Ekonometrik Model ve Uygulama

İşsizlik oranının bağımlı değişken olarak seçildiği ekonometrik analizde, bağımsız değişken olarak sadece makroekonomik değişkenler kurulan modele dahil edilmiştir.

İşsizlik oranında meydana gelen değişmelerin ve dalgalanmaların makroekonomik değişkenlerle ilişkilerinin araştırıldığı bu bölümde, TÜİK ve TCMB tarafından yayınlanan verilerden yararlanılarak 2000Ç1-2015Ç3 arası periyottaki veriler toparlanmıştır. Oluşturulan bu veri seti ile model kurulmuş ve ekonometrik analiz yapılmıştır.

Model değişkenlerinin modelde gösterimleri aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 1: Makroekonomik Değişkenlerin Notasyonları

Değişkenin İsmi	Denklemlerdeki Karşılığı
Faiz Oranı (Interest Rate)	INT
Kredi Hacmi (Credit Volume)	CV
Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (Gross Domestic Product)	GDP
İthalat (Import)	M
İhracat (Export)	X
Para Arzı (Money Supply)	MS

Döviz Kuru (Reel Exchange Rate)	REX
Enflasyon (Inflation)	INF
İşsizlik (Unemployment)	U

Söz konusu değişkenlere ek olarak Zivot Andrews Birim Kök Testi sonuçları dikkate alınarak değişkenlerde kırılma olan dönemlere 1, olmayan dönemlere 0 verilerek Dummy değişken oluşturulmuş ve modele dışsal değişken olarak dahil edilmiştir. Bu değişkenlerin kullanıldığı model ise şu şekildedir.

$$\Delta U = \beta_0 + \beta_1 \ln MS + \beta_2 \ln INT + \beta_3 \ln INF + \beta_4 \ln CV + \beta_5 \ln REX + \beta_6 \ln M + \beta_7 \ln X + \beta_8 \ln GDP + \varepsilon_t$$

Bu modele bağlı kalarak seçilen makroekonomik bağımsız değişkenlerin önce durağanlığı analiz edilmiştir. Ardından da durağan olmayan değişkenler durağan hale getirilerek nedensellik analizi yapılmıştır.

Ampirik analizin yapıldığı bu bölümde, bağımlı değişken olarak seçilen ve bağımsız değişken olarak modele dahil edilen makroekonomik değişkenler için çeyrek periyotluk verilerle çalışılmıştır.

Kullanılan verilerin üçer aylık veriler olması sebebi ile ampirik analize tabi tutulmadan önce bazı durumların göz önüne alınması gerekmektedir. Bu durumlardan ilki mevsimsel etkilerden arındırılması, diğer ise durağanlık durumlarının kontrol edilmesidir.

Seçilen değişkenler özellikle çeyreklik yani üç ayda bir yayın periyodu olan veriler olduğundan, mevsimsel değişiklikler gibi etkiler dolayısıyla zaman serilerinin gerçek eğilimlerini gözlemlemek zorlaşabilmektedir. Zaman serilerinin gerçek eğilimleri, analiz ve öngörülerin sağlıklı yapılması için gerekli olan faktörlerden biridir. Yapılan analizlerin mümkün olan en doğru sonuca ulaşmasını sağlamak için seçilen çeyrek dönemlik verilerin mevsimsel etkilerinden arındırılması gerekmektedir.

Verilerde yılın bazı dönemlerinde periyodik olarak ortaya çıkan artış ve azalışlara mevsimsel etkiler denilmektedir. Verilerdeki mevsimsel etkiler, istatistiksel yöntemler kullanılarak, mevsimsel etkilerden arındırılmış veri seti haline dönüştürülmektedir. Çalışmanın bu bölümünde ise serileri mevsimsellikten arındırmak için X-12-ARIMA yöntemi kullanılmıştır.

X-12-ARIMA metodu 1988 yılında E. Dagum tarafından geliştirilen X-11-ARIMA metodunun geliştirilmiş halidir (Uslu ve

Polat 2010: 3120). Çalışmanın bu kısmında EViews 9 programı kullanılarak değişkenler mevsimsellikten arındırılmıştır.

Seçilen verilerin, ilgili zaman aralığında sürekli artma ya da sürekli azalma trendi içerisinde olmaması durumuna durağanlık denilmektedir. Zaman serisi kullanılarak yapılan çalışmalarda serilerin durağan olması gerekmektedir. Aksi taktide seriler birim kök içerdiğinden bulunan sonuç ile gerçek sonuç arasında ciddi farklılıklar oluşmaktadır. Bu sebeple geliştirilen çeşitli modeller yardımıyla serilere birim kök sınaması yapılmaktadır.

Zaman serileri kullanılarak yapılacak olan çalışmalar için, eğer bir seride birim kök olduğu tespit edilirse, söz konusu seri birim kökten arındırılmadan regresyon denklemine dahil edilmemelidir. Seçilen serilere birim kök sınaması yapılması için çalışmanın bu bölümünde Augmented Dickey Fuller Testi, Phillips Perron Testi ve Zivot Andrews Testi kullanılmaktadır.

Eğer bir seri zamanla sürekli artarak ya da sürekli azalarak bir değere yaklaşıyorsa bu seride birim kök olduğu, durağan olmadığı sonucu çıkmaktadır. Bu durumun tespiti için çeşitli birim kök testleri geliştirilmiştir. Literatürde en yaygın kullanılan test ise Genelleştirilmiş Dickey Fuller (Augmented Dickey Fuller) testidir.

Bu testin başlangıç noktası Dickey ve Fuller tarafından 1979 yılında geliştirilen Dickey Fuller Birim Kök (AD) testidir. Bu çalışmadan 2 yıl sonra AD testine bağımlı değişkenin gecikmeli değerlerinin de eklenmesiyle Augmented Dickey Fuller (ADF) testi geliştirilmiştir. Bu birim kök testi için üç model kurulmuştur. Bu modellerden ilki 1 numaralı denklem olan katsayı ve trend etkisinin bulunmadığı düzeyi gösterirken, 2 numaralı denklemde sadece sabit katsayının bulunduğu düzeyi ve son olarak 3 numaralı denklemde ise hem sabit katsayının etkisinin hem de trend etkisinin bulunduğu düzeyi göstermektedir.

$$\Delta Y_t = \partial Y_{t-1} + \sum_{i=2}^m \beta_i \Delta Y_{t-i+1} + \epsilon_t \quad (1)$$

$$\Delta Y_t = \alpha_0 + \partial Y_{t-1} + \sum_{i=2}^m \beta_i \Delta Y_{t-i+1} + \epsilon_t \quad (2)$$

$$\Delta Y_t = \alpha_0 + \partial Y_{t-1} + \beta_t \sum_{i=2}^m \beta_i \Delta Y_{t-i+1} + \epsilon_t \quad (3)$$

ADF denklemini temel olarak tahmin için En Küçük Kareler (EKK) yöntemini kullanarak ∂ katsayısının tahmin değeri ve standart hatasının bulunmasını amaçlamaktadır. Bu eşitlikler sonucunda elde edilen t değeri, DF tablo değerleri ile karşılaştırılır. Bu karşılaştırmadaki amaç ise $\partial=0$ hipotezini test etmektir.

$$H_0 = \partial = 0 \quad \text{Seride birim kök vardır, durağan değildir,}$$

$H_1 = \partial < 0$ Seride birim kök yoktur, seri durağandır sonucu çıkarılmaktadır.

ADF testi hata terimlerinin bağımsız ve sabit varyansa sahip olduğunu temel varsaydığından testin kesin sonucu vermesi için hata terimleri arasında korelasyon ilişkisinin olmadığından ve sabit varyansın kesin olduğundan emin olmak gerekir. Bu sebeple Phillips ve Perron 1988 yılında hata terimindeki korelasyon ve değişken varyanslara duyarlı olan başka bir test yöntemi geliştirmişlerdir.

Phillips – Perron test istatistiği değeri, \hat{S} katsayı tahmini, $t\delta$ δ 'nin t değerini, $se(\hat{S})$ δ nın standart hatasını temsil etmesi koşulu ile 4 numaralı formüldeki gibi hesaplanmaktadır.

$$\tau_{\delta} = t\delta \left(\frac{\gamma^0}{f_0} \right)^{1/2} - \frac{T(f_0 - \gamma^0) (se(\hat{S}))}{2\sqrt{f_s}} \quad (4)$$

Yapılan çalışmalarda PP test değeri ve ADF test değerlerinin birbirinden farklı sonuçları ortaya koyduğu saptanırsa, serilerde yapısal kırılmanın olabileceği ihtimali güçleneceğinden, ek olarak yapısal kırılmaları dikkate alan birim kök testine gerek vardır. Bu sebeple çalışmamızda Zivot ve Andrews tarafından 1992 yılında geliştirilen yapısal kırılmaları da dikkate alan Zivot Andrews Birim Kök Testi de uygulanmıştır.

Ekonomik kriz gibi değişkenler üzerinde derin etki oluşturan durumlar yaşandığında, değişkenlerin seyirlerinde ani değişiklikler olabilmektedir. Bu ani değişikliklere yapısal kırılma denilmektedir.

Yapısal kırılma olduğu anlaşılan testlerde ilk birim kök testi 1989 yılında Perron tarafından geliştirilmiştir. Perron'un geliştirdiği bu modelde yapısal değişkenler dışsal kabul edilip önceden bilinmesi üzerine kurulmuştur. 1992 yılında ise Zivot ve Andrews tarafından geliştirilen Zivot Andrews Birim Kök Testi (ZA) ise yapısal kırılmaların önceden bilinmediği ya da yapısal kırılmaların dışsal olmadığı birbirinden farklı üç denklem geliştirmiştir (Çiçek v.d. 2010: 148).

$$Y_t = \mu^A + \theta^A DU_t(\lambda) + \beta^A t + \alpha^A y_{t-1} \sum_{j=1}^k c_j^A \Delta y_{t-j} + e_t \quad (5)$$

$$Y_t = \mu^B + \beta^B t + \gamma^B DT_t^*(\lambda) + \alpha^B y_{t-1} + \sum_{j=1}^k c_j^B \Delta y_{t-j} + e_t \quad (6)$$

$$Y_t = \mu^C + \theta^C DU_t(\lambda) + \beta^C t + \gamma^C DT_t^*(\lambda) + \alpha^C y_{t-1} + \sum_{j=1}^k c_j^C \Delta y_{t-j} + e_t \quad (7)$$

Bu denklemlerden 5 numaralı denklem sabit terimli durum için, 6 numaralı denklem trendli durumlardaki kırılmayı ve son

olarak 7 numaralı denklem ise hem sabit terim hem de trend içeren serilerde kırılmayı göstermektedir.

İki değişken arasındaki ilişkinin neden yönünü araştırmak için kullanılan testlere nedensellik testleri denir. Literatürde en fazla kullanılan nedensellik testi ise Granger tarafından 1986 yılında ilk defa oluşturulan Granger nedensellik testidir. 1987 yılında ise Granger, Engle ile birlikte bu testi geliştirerek Engle Granger nedensellik testini oluşturmuştur.

İki değişken arasındaki ilişkinin varlığını bulmak için uygulanan ve bu uygulama sonucunda değişkenler arasındaki ilişkinin nedensel yönünü bulan Granger nedensellik testi gerçekleştirilirken iki denklem kullanılır (Uzunöz ve Akçay 2012: 8).

$$Y_t = \sum_{i=1}^m \alpha_i Y_{t-i} + \sum_{i=1}^m \beta_i Y_{t-i} + \varepsilon_{1t} \quad (8)$$

$$X_t = \sum_{i=1}^m \theta_i X_{t-i} + \sum_{i=1}^m \gamma_i Y_{t-i} + \varepsilon_{2t} \quad (9)$$

Yukarıdaki denklemlerde α_i , β_i , θ_i , γ_i gecikme katsayılarını vermektedir. Granger nedensellik analizinin denklemi çift taraflı olarak kurulmaktadır. Bu durumun sebebi ise değişkenlerdeki değişimler tek yönlü değil karşılıklı incelenmesidir.

Amprik Bulgular

Makroekonomik değişkenlerin işsizlik oranı üzerindeki belirleyicilik durumlarının çeşitli testlerle incelendiği bu bölümde, işsizlik oranı üzerindeki etkilerinin araştırıldığı sekiz makroekonomik değişken kullanılmıştır. Değişkenlerin hepsi için üçer aylık veriler kullanıldığından öncelikle X-12-ARIMA yöntemi kullanılarak mevsimsel etkilerden arındırma işlemi yapılmıştır. Elde edilen yeni veri setleri için oransal olmayan yani endeks halinde olan değişkenlerin logaritmaları (log) alınarak oran haline dönüştürülmüştür.

Ayrıca bu değişkenlerin farkı alındığında isminin başına "D" notasyonu getirilmektedir.

Tablo 2: Augmented Dickey Fuller Birim Kök Testi Değerleri

Değişken	t İstatistik Değeri Olasılık Değeri	%1 Kritik Değer %5 Kritik Değer %10 Kritik Değer
INT	-4,927542 0,0010	-4,137279 -3,495295 -3,176618

CV	-1,596505 0,7809	-4,144584 -3,498692 -3,178578
DCV	-3,038190 0,1321	-4,144584 -3,498692 -3,178587
DDCV	-5,567832 0,0001	-4,140858 -3,496960 -3,177579
GDP	-2,825190 0,1942	-4,115684 -3,485218 -3,170793
DGDP	-5,934305 0,0000	-4,115684 -3,485218 -3,170793
M	-1,599861 0,7817	-4,115684 -3,485218 -3,170793
DM	-5,616837 0,0001	-4,115684 -3,485218 -3,170793
X	-0,614258 0,9743	-4,124265 -3,489228 -3,173114
DX	-5,026219 0,0007	-4,124265 -3,489228 -3,173114
MS	-1,269525 0,8862	-4,113017 -3,483970 -3,170071
DMS	-4,220706 0,0075	-4,118444 -3,486509 -3,171541
REX	-1,600081 0,7800	-4,137279 -3,495295 -3,176618
DREX	-8,026420 0,0000	-4,124265 -3,489228 -3,173114
INF	-4,077730 0,0111	-4,115684 -3,485218

İşsizliğe Neden Olan Makroekonomik Değişkenlerin Belirlenmesi: Türkiye Örneği

		-3,170793
U	-3,840769 0,0044	-3,550396 -2,913549 -2,594521

ADF ve PP Birim Kök Testi analizi sonuçları yorumlanırken; t istatistik değerleri ile mutlak değer içine alınmış %1, %5, ve %10 kritik değerleri karşılaştırılır. Karşılaştırma sonucunda t istatistik değeri < % kritik değer sonucunun bulunması, o %'de değer kadar güven aralığında serinin durağan olduğunu gösterir. t istatistik > % kritik değer sonucunun bulunmasında ise söz konusu %'de değer kadar güven aralığında serinin durağan olmadığı yani birim kök içerdiği sonucu çıkar.

Ayrıca birim kök testlerinin genelinde t istatistik değeri ve kritik değer karşılaştırılmadan kısa yoldan olasılık değerlerine bakarak da anlaşılmaktadır. Olasılık değeri 0,05 değerinden büyük ise serinin %95 güven aralığında birim kök içerdiği ve durağan olmadığı sonucu çıkmaktadır. Olasılık değeri (p değeri) 0,05 değerinden küçük ise de değişkenin %95 güven aralığında durağan olduğu ve birim kök içermediği sonucu çıkmaktadır.

ADF Birim Kök Testi sonuçları incelendiğinde, faiz oranları, enflasyon ve işsizlik oranları düzey değerlerinde t istatistik değeri < % kritik değer sonucu çıktığından durağandır. Dolayısıyla ADF testine göre söz konusu üç değişken farkı alınmadan denkleme tabi tutulabilir. Ayrıca olasılık değerlerine bakıldığında ise bu değişkenlerin düzey olasılık değerlerinin %0,05'ten küçük olduğu görülmektedir.

GSYH, ihracat, ithalat, para arzı ve reel kur ise farkı alınmadan olasılık değerleri 0,05'ten büyük çıkmakta ve birim kök içerdiği görülmektedir. Serilerin birinci farkları alındığında ise olasılık değerleri 0,05 değerinde küçük çıkmakta ve birim kökten arındırılmaktadır.

Son olarak da kredi hacmi değişkenine bakıldığında birinci farkında dahi birim kök içerdiği görülmekte olup, birim kökten ancak ikinci farkı alındıktan sonra arındırılmaktadır.

Değişkenler Phillips Perron Birim Kök Testine tabi tutulduğunda ise tablo 8'deki t istatistik, olasılık ve kritik değerleri bulunmaktadır.

Tablo 3: Phillips Perron Birim Kök Testi Değerleri

Değişken	t İstatistik	(%1 Kritik Değer)
----------	--------------	-------------------

	Değeri (Olasılık Değeri)	(%5 Kritik Değer) (%10 Kritik Değer)
INT	-2,210462 0,4754	-4,113017 -3,483970 -3,170071
DINT	-5,143273 0,0004	-4,115684 -3,485218 -3,170793
CV	-1,636366 0,7670	-4,113017 -3,483970 -3,170071
DCV	-4,733551 0,0016	-4,115684 -3,485218 -3,170793
GDP	-2,326789 0,4135	-4,113017 -3,483970 -3,170071
DGDP	-5,952439 0,0000	-4,115684 -3,485218 -3,170793
M	-0,841567 0,9557	-4,113017 -3,483970 -3,170071
DM	-5,643606 0,0001	-4,115684 -3,485218 -3,170793
X	-0,638369 0,9730	-4,113017 -3,483970 -3,170071
DX	-7,457578 0,0000	-4,115684 -3,485218 -3,170793
MS	-1,286204 0,8822	-4,113017 -3,483970 -3,170071
DMS	-7,322282 0,0000	-4,115684 -3,485218 -3,170793

İşsizliğe Neden Olan Makroekonomik Değişkenlerin Belirlenmesi: Türkiye Örneği

REX	-1,972903 0,6043	-4,113017 -3,483970 -3,170071
DREX	-7,451203 0,0000	-4,115684 -3,485218 -3,170793
INF	-4,680685 0,0003	-4,113017 -3,483970 -3,170071
U	-2,386220 0,1497	-3,540198 -2,909206 -2,592215
DU	-5,523531 0,0000	-3,542097 -2,2910019 -2,592645

Bulunan değerlerden hareketle; sadece enflasyon değişkeninin düzey değerlerinde birim kök içermediği görülmektedir. Faiz oranı, kredi hacmi, gayrisafi yurt içi hasıla, ithalat, ihracat, para arzı, reel döviz kuru ve işsizlik oranları ise birinci farklarında olasılık değerleri 0,05 değerinden küçük çıkmaktadır. Yani enflasyon haricindeki bütün değişkenler birinci farklarında birim kökten arındırılmaktadır.

Sonuç olarak, ADF testinde faiz oranı, enflasyon ve işsizlik değişkenleri düzey değerlerinde, gayrisafi yurt içi hasıla, ithalat, ihracat, para arzı ve döviz kuru değişkenleri birinci farklarında, kredi hacmi değişkeni ise ikinci farkında durağan hale gelmekteyken; PP testinde, enflasyon düzey değerlerinde, diğer değişkenler ise birinci farkta durağan hale gelmektedir. İki birim kök testi arasındaki bu farklılık değişkenlerin yapısal kırılma barındırdığı ihtimalini güçlendirdiği için, yapısal kırılmaları dikkate alan Zivot Andrews Birim Kök Testinin yapılması gerekliliğini doğurmuştur. Serilere ZA Birim Kök Testi yapılarak, söz konusu testin sonuçları dikkate alınacaktır.

ZA Birim Kök Testi yapıldığında bulunan değerler;

Tablo 4: Zivot Andrews Birim Kök Testi Değerleri

Değişken	t İstatistik Değeri (Olasılık Değeri)	(%1 Kritik Değer) (%5 Kritik Değer) (%10 Kritik
----------	--	---

		Değer)
INT	-5,632729	-4,80
	0,006281	-4,42
		-4,11
CV	-4,581733	-5,57
	0,020853	-5,08
		-4,82
GDP	-3,869828	-4,80
	0,086351	-4,42
		-4,11
DGDP	-3,509619	-5,34
	0,000894	-4,93
		-4,58
M	-4,477172	-4,80
	0,013687	-4,42
		-4,11
X	-3,198879	-4,80
	0,019148	-4,42
		-4,11
MS	-3,514439	-4,80
	0,000216	-4,42
		-4,11
REX	-4,391178	-4,80
	0,076992	-4,42
		-4,11
DREX	-3,935287	-5,34
	0,003266	-4,93
		-4,58
INF	-4,228962	-5,34
	0,004204	-4,93
		-4,58
U	-4,732488	-5,34
	0,009094	-4,93
		-4,58

ZA Birim Kök Testi sonucunda bulunan değerlere bakıldığında, faiz oranı, kredi hacmi, ithalat, ihracat, para arzı, enflasyon ve işsizlik değişkenleri farkları alınmaksızın olasılık değerleri 0,05 değerinden küçük hesaplanmakta ancak, reel kur ve gayri safi yurtiçi hasıla değişkenleri ise ancak birinci derece farklı alındıktan sonra olasılık değerleri 0,05 değerinin altına inmektedir. Bu sebeple reel kur ve

İşsizliğe Neden Olan Makroekonomik Değişkenlerin Belirlenmesi: Türkiye Örneği

gayri safi yurtiçi hasıla değişkenlerinin birinci derece farkları alınarak analize dahil edilmiştir.

Değişkenler birim kökten arındırılıp durağan hale getirildikten sonra, VAR modelinde uygun gecikme uzunluğunun bulunması ile ekonometrik analiz devam etmektedir. VAR modelinde değişkenlerin sıralanması da önem arz etmektedir. Bu sebeple, iktisadi teoriye dayalı olarak değişkenler para arzı, faiz, enflasyon, kredi hacmi, reel kur, ithalat, ihracat, gayrisafi yurtiçi hasıla ve işsizlik olarak sıralanmıştır.

Akaike ve Schwarz bilgi kriterlerine bakılarak maksimum gecikme uzunluğu, söz konusu bilgi kriterlerin en küçük değeri aldığı 5. gecikme olarak belirlenmiştir. Kurulan denkleme maksimum gecikme değeri 5 olarak girildiğinde; LR Test İstatistiği, Son Öngörü Hatası, Akaike Bilgi Kriteri, Schwarz Bilgi Kriteri ve Hannan-Quinn Bilgi Kriteri aşağıdaki değerleri ve en küçük değerleri ise yıldız notasyonunu almıştır.

Tablo 5: Uygun Gecikme Uzunluğu

G	Logl	LR Test İstatistiği	Son Öngörü Hatası	Akaike Bilgi Kriteri	Schwarz Bilgi Kriteri	Hannan Quinn Bilgi Kriteri
0	115,6096		1,92e-13	-3,740688	-3,418101	-3,615320
1	721,2916	998,8440	2,01e-21	-22,15058	-18,92471	-20,89690
2	827,7490	141,9432	1,01e-21	-23,04383	-16,91467	-20,66183
3	950,1046	124,5022	4,29e-22	-24,49490	-15,46246	-20,98459
4	1130,120	126,3265	5,44e-23	-27,96912	-16,03340	-23,33049
5	1553,410	163,3753*	9,53e-27*	-39,97931*	-25,14031*	-34,21237*

LR Test İstatistiği, Son Öngörü Hatası, Akaike Bilgi Kriteri, Schwarz Bilgi Kriteri ve Hannan-Quinn Bilgi Kriteri değerleri göstermektedir ki; en uygun gecikme uzunluğu 5 olarak belirlenmelidir.

Bu şartlar altında, yatay ekseninde bağımsız değişken olmak üzere, Granger Nedensellik testi sonuçlarının olasılık değerleri ve olasılık değerlerinin altında parantez içerisinde gösterilen ki-kare değerleri şu şekilde gerçekleşmiştir.

Tablo 6: İşsizliğe Neden Olan Değişkenler

	MS	INT	INF	CV	REX	M	X	GDP
U	0,1209 (8,7162)	0,0583 (10,669)	0,0398 (11,659)	0,0014 (19,669)	0,1142 (8,874)	0,0008 (21,113)	0,0002 (23,810)	0,3614 (5,468)

Yukarıdaki tabloda kredi hacmi, ithalat, ihracat, enflasyon oranı ve ihmal edilebilir bir farkla faiz oranı işsizliğin nedeni olarak görülmektedir.

Yatay ekseninde bağımlı değişken olmak üzere, Granger Nedensellik testi sonuçlarının olasılık değerleri ve olasılık değerlerinin altında parantez içerisinde gösterilen ki-kare değerleri şu şekilde gerçekleşmiştir.

Tablo 7: İşsizliğin Neden Olduğu Değişkenler

	MS	INT	INF	CV	REX	M	X	GDP
U	0,3270 (5,7920)	0,0001 (25,37)	0,0301 (12,36)	0,3154 (5,906)	0,2989 (6,076)	0,1084 (9,0167)	0,3093 (5,968)	0,012 (14,606)

Bu tabloda ise nedenselliğin yönü işsizlikten bağımsız değişkene doğru olan bağımsız değişkenler, enflasyon oranı, faiz oranı ve gayrisafi yurtiçi hasıladır. Çift yönlü nedensellikler ise enflasyon ve faiz oranlarıyla işsizlik arasında tespit edilmiştir. Bu bilgileri kısaca toparlayıp, şekilsel olarak tabloda gösterildiğinde ise işsizlik ve diğer makroekonomik değişkenler arasındaki nedensellik ilişkilerinin yönleri şu şekildedir.

Tablo 8: İşsizlik ve Bağımsız Değişkenler Arasındaki Nedensellik Yönleri

Bağımsız Değişkenler	Nedenselliğin Yönü	Bağımlı Değişken
MS	—————	U
INT	←————→	U
INF	←————→	U
CV	————→	U
REX	—————	U
M	————→	U
X	————→	U
GDP	←————	U

Bulunan bu sonuçların Türkiye ekonomisi için yorumlanması ve politika önermeleri çalışmanın son bölümü olan sonuç ve değerlendirme kısmında yorumlanmıştır.

Sonuç ve değerlendirme

Nedensellik analizinin sonucuna göre işsizliğe neden olan makroekonomik değişkenler sırasıyla; faiz oranı, enflasyon, ihracat ve ithalattır. Bu kapsamda değerlendirildiğinde faiz oranları işsizliğin nedeni olduğu sonucundan hareketle, işsizliği azaltmaya yönelik

politikalar ile faiz politikasının uyumlu olması gerekmektedir. Faiz oranlarının sabit kalması ya da düşürülmesi girişimciler ve yatırım yapmayı düşünenler için fırsat olarak görülecek ve yatırımların artması sonucu doğuracaktır. Böylelikle ekonomide yeni iş pozisyonları oluşacak ve işsizlik oranlarında gerilemeler yaşanacaktır.

Enflasyon işsizliğe neden olan diğer bir değişken olarak belirlenmiştir. Türkiye'nin geçmişinde yüzleştiği enflasyon sıkıntısı dolayısıyla uygulanan ekonomi politikalarının ortak amaçları arasında enflasyonun düşürülmesi gelmektedir. Mevcut teorik düzende de enflasyon ve işsizlik arasında ilişkinin olduğunu öne süren Phillips eğrisi'nde kabul görmektedir. Bu bakımdan uygulanan işsizliği azaltma politikalarının da enflasyonu kontrol altına almayı amaçlayan politikalarla uyuşması gerekmektedir.

İşsizliğin nedeni olan diğer değişkenler ise ihracat ve ithalat değişkenleridir. Bu değişkenler ülkelerin dış ticaretinin belirleyicileri konumundadır. İhracatın artırılması iç talebi canlandırır. İç talebin canlanması üretimi tetikleyerek, üretim faktörlerinden olan emek talebinin artmasına sebep olmaktadır. Bu sebeple ihracatı artırmaya yönelik uygulanan politikalar işsizliğin azalmasını sağlamada yardımcı olacaktır. İthalatta ise durum tam tersidir. İthalat iç talebi düşüreceğinden, aynı aktarım mekanizması yoluyla emeğe olan talebin düşmesini ve işsizlik oranının artmasını sağlayacaktır. Bu sebeple uygulanan işsizliği azaltma politikalarının başarısı açısından, izlenecek dış ticaret politikaları önem arz etmektedir.

Granger nedensellik analizi sonucunda bulunan diğer bir sonuç ise GSYH büyümesi, işsizlik oranının Granger nedeni değildir. Bu durum da göstermektedir ki Türkiye'de analiz yapılan dönem olan 2000Q1-2015Q3 dönemi arasında istihdam oluşturmamayan büyüme durumu yaşanmaktadır. İşsizliğin büyümenin sebebi olması sonucu aynı zamanda işsizliği azaltmaya yönelik uygulanan politikaların doğrudan büyümeye de etki edeceği yorumu çıkarılabilir.

Dünya genelinde makroekonomik sorun haline gelen işsizlik ve bu duruma paralellik arz eden işsizliği azaltma politikalarının tek uygulanması, istenilen sonuçlara geç ulaşılmasına ya da ulaşılmasına neden olabilmektedir. Bu durumun ortadan kaldırılması için işsizliği azaltmaya yönelik uygulanan politikaların diğer politikalarla desteklenmesi gerekmektedir.

Her ülkenin makroekonomik performansları ve politikaları farklılık göstereceğinden dünya çapında uygulanan ortak işsizliği azaltma politikaları uygulanmamaktadır. Bu sebeple bulunan sonuç

evrensel politika önermesi mahiyetinden uzaklaşıp, Türkiye için politika önermeleri olarak değerlendirilmiştir.

Çalışmada Türkiye için uygulanacak işsizliği azaltma politikalarının hangi politikalarla desteklenmesi gerektiği sorusundan yola çıkılmıştır. Türkiye'nin 2000-2015 yılları durumu incelenerek işsizliği azaltmaya yönelik politikalarının faiz, enflasyon ve dış ticaret politikaları ile desteklenmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Kaynakça

Akay Hülya, Aklan Nejla, Çınar Mehmet, "Türkiye Ekonomisinde Büyüme ve İşsizlik", *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, C:14, S:1, 2016, S:209-226.

Altunöz Utku, "Reel Büyüme ve İşsizlik Bağlamında Türkiye İçin Okun Yasası Analizi", *Kamu İş Dergisi* C:14, 2015, S:29-44.

Alptekin Volkan, Güvenek Burcu. "İşsizlik Sorunsalının İktisadi Krizlere Olan Duyarlılığı: Türkiye Ekonomisi Üzerine Müdehale Analizi Yardımıyla Bir Değerlendirme", *Küresel Ekonomik ve Finansal Kriz Türkiye Ekseninde Sorunlar ve Çözüm Önerileri*, Nobel Yayınevi, 2011, S:293-320

Alptekin Volkan, Yapraklı Halil, Yılmaz Kubilay Çağrı, Karaçor Zeynep, "Krizin Semantiği Ve Toplumsal Boyutu", *Kriz Disiplinler Arası Bir İnceleme*, Ekin Yayınevi, 2016, Bursa

Bilgin Mehmet Hüseyin, "Döviz Kuru İşsizlik İlişkisi; Türkiye Üzerine Bir İnceleme", *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:8, 2004, S:80-94.

Can Yeşim, "Trakya Bölgesinin İşgücü Piyasası Analizi", *Electronic Journal Of Vocationes*, 2013, S:200-209.

Ceritoğlu Evren, Çevirmez Ece. "İşsizlik Riskinin ve Seçilen Finansal Değişkenlerin Hanehalkı Tüketim ve Tasarruf Kararları Üzerindeki Etkileri", *TCMB Ekonomi Notları*, 2016, S:1-15

Çiçek Halit, Gözegir Süleyman, Çevik Emre, "Bir Maliye Politikası Aracı Olarak Borçlanma ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği", *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* C:11, S:1, 2010, S:141-155.

Çondur Funda, Bölükbaş Mehmet, "Türkiye'de İşgücü Piyasası ve Genç İşsizlik Büyüme İlişkisi Üzerine Bir İnceleme", *Amme İdaresi Dergisi*, C:47, 2014, S:77-93.

Dickey David, Fuller Wayne "Distribution Of The Estimation For Autoregressive Time Series With A Unit Root", *Journal Of The American Statistical Association*, 1979

Geyikçi Umut Burak, "Turizm Tesislerinin Doluluk Oranları ve Tarım Dışı İstihdam Rakamlarının Bist Turizm Endeksi Üzerine Etkisinin Nedensellik Ve Eşbütünleşme İle Analizi", *Akademik Bakış Dergisi*, 64, 2017, S:573-585

Göktaş Atilla, İşçi Öznur. "Türkiye'de İşsizlik Oranının Temel Bileşenli Regresyon Analizi İle Belirlenmesi", *Selçuk Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, S2010, S:279-294.

Günaydın Davuthan, Çetin Murat, "Genç İşsizliğin Temel Makroekonomik Belirleyicileri: Ampirik Bir Analiz", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:22, 2015, S:17-34.

Kantar Yeliz, Aktaş Semra, "Spatial Correlation Analysis Of Unemployment Rates In Turkey", *Journal Of Eastern Europe Research In Business And Economics*, 2016, S:1-9.

Karaçor Zeynep, Saraç Taha Bahadır. "Dış Ticaret İle Sanayi Sektörü İstihdam Oranı Arasındaki Kısa ve Uzun Dönem İlişkisi: Türkiye Örneği (1963-2009)", *Celal Bayar Üniversitesi İİBF Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 2011, S: 181-194.

Kaya Veysel, Bozkurt İbrahim, "İşsizlik, Kişi Başına Milli Gelir (Yoksulluk), Suç Oranı ve Yeşil Kart, 1993-2009 Türkiye Örneği", *Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:30, 2011, S:133-140.

Kaynak Pınar, Yücel Eray, Sayan Serdar, "Türkiye'de Cari İşlemler Açığı ve İşsizlik Arasında Bir Ödünleşme Var Mı?", *TOBB ETÜ Sosyal Politikalar Uygulama ve Araştırma Merkezi*, 2014

Kılıç Cüneyt, Savrul Kılınç Burcu, Bayar Yılmaz, "Türkiye Ekonomisinde 2000 Yılı ve Sonrasında Yaşanan Finansal Krizlerin Evlenme-Boşanma ve İntihar Üzerine Etkileri", *Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:46, S:131-146, 2014

Kılıç Cüneyt, "Tüketici Kredileri ve Cari Açık Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği", *Atatürk Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Dergisi*, Cilt:29, Sayı:2, 2015, S:407-420.

Korkmaz Adem, Çoban Orhan. "Emek Piyasasında Asgari Ücret, İşsizlik ve Enflasyon Arasındaki İlişkilerin Ekonometrik Bir Analizi: Türkiye Örneği (1969-2006)", *Maliye Dergisi*, S:151, 2006, S:16-22

Peker Osman, İsmet Göçer. "Yabancı Doğrudan Yatırımların Türkiye'deki İşsizliğe Etkisi: Sınır Testi Yaklaşımı", *Ege Akademik Bakış Dergisi*, C.10, 2010, S:1187-1194

Phillips Peter, Perron Pierre, "Testing For Unit Roots In Time Series Regression," *Journal Of Biometrika*, 1988.

Sandalcılar, Ali Rıza; İlkay Noyan Yalman, “Türkiye’de Dış Ticaretteki Serbestleşmenin İşgücü Piyasaları Üzerindeki Etkileri”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2012, S:49-65.

Topbaş Ferhat, “İşsizlik ve İntihar İlişkisi: 1975-2005 Var Analizi”, *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2007, S:161-172.

Uslu Enes, Polat Özgür, “Türkiye’nin Dış Ticaretinde Mevsimsel Düzeltme”, *Journal Of Yaşar University*, 2010, S:3117-3130.

Uysal Doğan, Alptekin Volkan, “Türkiye Ekonomisinde Büyüme İşsizlik İlişkisinin Var Modeli Yardımıyla Sınanması (1980-2007)”, *Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:25, 2009, S:69-78.

Ümit Öznur, Bulut Elif, “Türkiye’de İşsizliği Etkileyen Faktörlerin Kısmi En Küçük Kareler Regresyon Yöntemi İle Analizi: 2005-2010 Dönemi”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 37, 2013, S:131-142.

Yardımcıoğlu Fatih, Beşel Furkan, “İşsizlik Petrol Fiyatları İlişkisi Yapısal Kırılmalar Altında Türkiye Örneği (1980-2012)” *Turkish Studies* Vol:8/8, Ankara, 2013, S:2197-2211.

Yılmaz Özlem, “Türkiye Ekonomisinde Büyüme İle İşsizlik Oranları Arasındaki Nedensellik İlişkisi”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, Sayı: 2, 2005, S:11-29.

Yüceol Mualla Hüseyin, “Türkiye’de İller Arası İşsizlik Oranı Farklılıkları: Göç ve Ekonomik Kalkınma”, *Sosyo Ekonomi Dergisi*, 2011, S:29-54.

Yücesan Mesut, Torun Mustafa, Kurt Serdar, “Döviz Kuru Değişimlerinin Dış Ticaret Üzerine Etkileri: Türkiye’nin Yeni Dış Ticaret Pazarları Arayışında Seçilmiş Ülke Grupları Üzerine Ekonomik Bir Analiz”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(2), 2017, 1288-1297

Zivot Eric, Andrews Donald, Further Evidence On The Great Crash, The Oil Price Shock, And The Unit Root Hypothesis, *Journal Of Business & Economic Statistics*, 10(3), 1992, S:251-270

ŞANGAY İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ (ŞİÖ) VE TÜRKİYE'NİN ŞİÖ İLE GERÇEKLEŞTİRDİĞİ DIŞ TİCARETİN ANALİZİ**C.Erdem HEPAKTAN¹****ÖZ**

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra, bölgede oluşan boşluğu gidermek ve ABD'nin tek kutuplu düzenine karşı Asya'nın iki büyük ülkesi olan Çin ve Rusya'nın öncülüğü ile Şangay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) kurulmuştur. Asyadaki ülkeler arasında işbirliğini artırmayı amaçlayan ŞİÖ'nün kuruluş amacı Çin ve Rusya'nın Asya'da güvenlik üzerine işbirliği yapmak istemeleridir. ŞİÖ'nün sekiz üyesi bulunuyor. Merkezi Pekin'de bulunan örgütün üyeleri Çin Halk Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu, Özbekistan, Tacikistan, Kırgızistan, Kazakistan, Pakistan ve Hindistan. Diğer yandan Afganistan, Belarus, Moğolistan, ve İran ise gözlemci ülkelerdir. Türkiye ise diyalog ortağı ülkeler arasında yer almaktadır.

Bu çalışmada, Türkiye ile ŞİÖ arasındaki dış ticaret ilişkileri incelenmiştir. Yapılan değerlendirmeler sonucunda Türkiye ile ŞİÖ arasındaki dış ticaret ilişkilerinin daha da artış göstermesi gerektiği görülmektedir. Türkiye ve diğer bölge ülkeleri için önemli bir pazar haline gelen Türki Cumhuriyetler ile Türkiye arasında, geçmişten gelen tarihi ve kültürel bağlar bulunmaktadır. Bu yüzden Türkiye'nin ŞİÖ ile ticari faaliyetlerini gerçekleştirmesi hem Türkiye hem de bölge ekonomileri için büyük önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Dış Ticaret, Şanghay İşbirliği Örgütü

THE SHANGHAI COOPERATION ORGANIZATION AND THE ANALYSIS OF TURKEY'S FOREIGN TRADE WITH THE ORGANIZATION**ABSTRACT**

After the disintegration of the Soviet Union, the Shanghai Cooperation Organization was established with the lead of China and Russia, two major Asian countries against the unilateral order of the United States and to fill in the gap created in the region. The aim of the Shanghai Cooperation Organization, an intergovernmental organization, is to cooperate with China and Russia to enable security in Asia. Shanghai Cooperation Organization has eight members. Headquartered in Beijing, the organization comprises People's Republic of China, the Russian Federation, Uzbekistan, Tajikistan, Kyrgyzstan, Kazakhstan, Pakistan and India. The observer countries

¹ Doç. Dr., Celal Bayar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, erdem.hepaktan@cbu.edu.tr.

are Afghanistan, Belarus, Mongolia and Iran Turkey is among the dialogue partners.

In this study, foreign trade relations between Turkey and Shanghai Cooperation Organization are examined. Based on these evaluations, it is suggested that foreign trade relations between Turkey and Shanghai Cooperation Organization should be advanced along right track. The historical and cultural ties between Turkey and the Turkic Republics, which have become important markets for Turkey and other regional countries, have a long history. Thus, the realization of Turkey's commercial activities with the Shanghai Cooperation Organization is of great importance for both Turkish and regional economies.

Keywords: Turkey, Foreign Trade, Shanghai Cooperation Organization

1.Giriş

Türkiye'nin Avrupa Birliği ile entegrasyon süreci yarım asırdan beri devam etmektedir. Türk dış politikasının barışçıl, çok boyutlu ve ilerlemeci niteliğinin en güçlü yansıması da esasen Avrupa Birliği üyeliğidir. Öte yandan, Türkiye, coğrafyası, medeniyeti ve tarihi birikimi sayesinde dünyanın geniş bir bölgesiyle iletişim kurabilen, köprü vazifesi gören özelliğiyle çoğu ülkeye nasip olmayacak bir zenginliğe ve esnekliğe sahiptir.

Türkiye, coğrafi konumundan dolayı Asya ile Avrupa arasında bir köprü gibidir. Bu yüzden hem Avrupalı, hem Asyalı bir ülkedir. Ayrıca bir Orta Doğu, Balkan, Akdeniz ve Karadeniz ülkesidir. Türkiye, AB ile üyelik müzakerelerini yürüten, NATO'nun etkin üyesi olan, bununla birlikte İslam İşbirliği Teşkilatı'nın, G-20'nin, D-8'in, AGİT'in, KEİ'nin, OECD'nin, Dünya Ticaret Örgütü ve daha birçok bölgesel ve uluslararası kuruluşun aynı anda üyesi olabilen ender ülkelerden biridir. Her yöne doğru elverişli ulaşım kanalları bulunmaktadır ve lojistik destek alt yapısı uygundur. Bu avantajlarını kullanarak Türkiye'nin dış ticaretini farklı ortaklar ile çeşitlendirmesi, ekonomik büyümesine katkıda bulunacaktır. Ayrıca dış ticarete tek bir ülke veya ülke grubuna bağımlı olmanın dezavantajlarını da en aza indirmesine fayda sağlayacaktır. Bu açıdan, Şangay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ), Türkiye'nin ticari ilişkilerini geliştirmeye yöneldiği oluşumlardan biri olarak değerlendirilmektedir. ŞİÖ, bünyesinde Çin, Hindistan gibi dünya büyüme hızını sürükleyen, Rusya, İran gibi dünya enerji arzında büyük payı olan ekonomiler ile satın alma gücü giderek artan Kırgızistan, Kazakistan gibi gelişmekte olan ülkeleri

barındırmaktadır. Türkiye ile ŞİÖ arasındaki dış ticaret akımlarının araştırılması, bu ticaret akımlarının genel durumu, bu akımlar üzerinde hangi faktörlerin etkili olabileceği ve bu faktörlerin ağırlıklarının ne olabileceğine dair kanı oluşturması açısından yararlı olacaktır.

2. Şangay İşbirliği Örgütünün Kuruluşu ve Tarihçesi

ŞİÖ, Çin Halk Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu, Kırgızistan, Tacikistan ve Kazakistan tarafından 1996 yılında Şangay Beşlisi ismiyle kurulmuştur. Şangay Beşlisi'nin kuruluş amacı, üye ülkeler arasındaki güvenin artırılması, sınır bölgelerinin silahsızlandırılmasının sağlanması ve bölgesel nitelikli işbirliğinin teşvik edilmesidir (Özdaşlı,2012:109).

Şangay Beşlisi, beş üye ülkenin devlet başkanları nezdinde 1996 yılında Çin'in Şangay ve 1997 yılında Rusya Federasyonu'nun Moskova şehirlerinde toplanarak, "Sınır Bölgelerinde Askeri Güvenin Arttırılması" ile birlikte "Sınır Bölgelerinde Askeri Güçlerin Azaltılması" anlaşmaları yapılmıştır (Al-Qahtani,2006:129). 1998 yılında Almatı'da, 1999 yılında Bişkek'te ve 2000 yılında ise Duşanbe'de yapılan toplantılar kapsamında ise, güvenlik, siyaset ve ekonomi konuları üzerinde durulmuştur. 14-15 Haziran 2001 tarihinde Şangay'da gerçekleştirilen toplantıda, topluluğun isminin, Şangay Beşlisi'nden Şangay İşbirliği Örgütü'ne dönüştürülmesine karar verilmiştir(Telatar,2005:166). Ayrıca bu toplantıda Özbekistan'ın Şangay Beşlisi'ne katılımına ilişkin bir ortak Deklarasyon da kabul edilmiştir. 14 Eylül 2001 tarihinde Almatı'da düzenlenen toplantıda ise, "Bölgesel Ekonomik İşbirliğinin Temel Hedef ve Yönelimleri ile Ticaret ve Yatırım Alanlarında Daha Uygun Koşulların Oluşturulması Sürecinin Başlatılmasına İlişkin Mutabakat Muhtırası" imzalanarak ŞİÖ'nün Entegrasyona dönüştürülme süreci başlamıştır. 7 Haziran 2002'de Petersburg'ta düzenlenen toplantıda, ŞİÖ'nün yapısı, faaliyetleri, işbirliği alanları gibi konular üzerinde durulmuştur(Andican 2006:12). 17 Haziran 2004 tarihinde Taşkent'te yapılan toplantıda, "Gözlemci Statüsüne İlişkin Yönetmelik"; 2008 yılında Duşanbe'deki toplantıda, "Şangay İşbirliği Örgütü Diyalog Ortaklığı Statüsüne İlişkin Düzenlemeler"; 2010 yılında Taşkent'teki toplantıda ise, "Genişleme Prosedürü Belgesi" kabul edilmiştir. 8-10 Temmuz 2015 tarihlerinde Rusya'nın Ufa şehrinde yapılan toplantıda, Hindistan ve Pakistan'ın üyelik süreçleri başlatılmış, ayrıca gözlemci üyelik statüsü ile Azerbaycan, Ermenistan, Kamboçya ve Nepal'e diyalog ortağı statüsü verilmiştir. 7-8 Haziran 2017 tarihinde Kazakistan'ın Astana şehrinde yapılacak

toplantıda, Hindistan ve Pakistan'ın tam üye kabul edilerek Şangay İşbirliği Örgütü'ne üye ülke sayısının sekize yükselmesi sağlanmıştır (Işık,2016:152).

Türkiye'nin ŞİÖ ile ilişkisi uzun yıllara dayanmamaktadır ancak birliğin üyeleri ile ilişkileri çok uzun zamandan beri süregelmektedir. ŞİÖ içerisinde yer alan Türki Cumhuriyetler ile Türkiye'nin arasında kültürel ve sosyal çok yakın bir bağ bulunmaktadır. Aradaki bu bağ sayesinde Türkiye bu ülkeler üzerindeki nüfuzunu kullanarak ekonomik ve siyasi açıdan bir üstünlük elde edebilir. Ayrıca Türkiye'nin Çin ve Hindistan gibi ekonomik açıdan sürekli gelişim gösteren ülkelerin bulunduğu ŞİÖ ile ilişkilerini geliştirmesi, yeni pazarlara açılmasını sağlayacaktır (Sagbansua ve Can, 2011: 82). Bu sayede Türkiye petrol, doğalgaz ve uranyum kaynakları olan ülkeler ile ilişki kurarak bu hammaddelere daha kolay ulaşım sağlayacaktır. Böylece Türkiye ihtiyacı olan enerjiye daha kolay erişebilecektir (Kartal ve Sofyalıoğlu, 2011: 25).

3. Şangay İşbirliği Örgütünün Amacı

ŞİÖ, üye ülkeler arasında dostluk ilişkilerinin güçlendirilmesi, bölgesel istikrarın korunmasını amaçlamaktadır. Bu kapsamda bölgesel barışın ve güvenliğin sağlanması için terörizm vb. suçlarla mücadele edilmesi, ayrıca ekonomi, siyaset, teknoloji, eğitim, çevre, enerji gibi konularda işbirliğinin geliştirilmesine yönelik faaliyetler sürdürülmektedir (Baki,2014:138).

2007 yılında Kırgızistan'ın Bişkek şehrindeki toplantıda Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'in "tek kutuplu Dünya kabul edilemez" açıklamasıyla, tam olarak dile getirilmiş olmasa da, örgütün amacı ABD önderliğinde oluşan batı blokuna karşı ayrı bir blok oluşturmaya doğru evrim geçirmiş görünüyor. Bu yolda devam ederse Şangay İşbirliği Örgütü, NATO karşısında Sovyetler Birliği'nin oluşturduğu Varşova Paktını andıran bir yapıya dönüşmüş olacaktır (<http://www.mahfiegilmez.com/2016/11/sangay-isbirligi-orgutu-ve-turkiye.html>).

4. Şangay İşbirliği Örgütünün Yapısı

Başta güvenlik olmak üzere ekonomi ve kültür alanlarında da işbirliğini öne çıkaran ŞİÖ'de kurumsal olarak yedi temel unsur faaliyet sürdürmektedir. Bu temel organlar örgütün temelini oluşturmaktadır (Karakaş, 2016: 63).

Devlet Başkanları Konseyi: Bu konsey her yıl bir defa düzenli olarak bir üye ülkede toplanır. Devlet başkanlarının katıldığı en üst düzeydeki karar mekanizmasıdır. Diğer konseylerin önceden

görüştükleri ve istişare ettikleri önemli meseleler bu konseyde karara bağlanarak neticelendirilir.

Hükümet Başkanları Konseyi: İkinci derece de önemli olan alt mekanizmadır. Bu da Devlet Başkanları Konseyi gibi her sene bir defa toplanır. Bütçenin onaylanması ve ekonomik antlaşmalar yapılması gibi temel sorumlulukları vardır.

Dışişleri Bakanları Konseyi: Bu konseyde Devlet Başkanları Konseyi'nden bir ay önce toplanır ve bu konseyin gündemini belirleyen, daha çok uluslararası sorunların yoğunlukta görüşüldüğü konseydir. Bu konsey örgütün en fonksiyonel organlarından birisidir diyebiliriz.

Temsilcilikler Konseyi: Örgüte üye ülkelerin işbirliği yaptıkları alanlarda temsilcilerin katıldığı kapsamlı görüşme ve antlaşmaların altyapısının oluşturulmaya çalışıldığı önemli bir organdır.

Ulusal Koordinatörler Konseyi: ŞİÖ üyesi ülkelerin ulusal koordinatörlerinin katıldığı ve yılda en az üç defa toplanan ve bir anlamda tüm diğer organları yönlendiren organdır.

Sekretarya: Sekretarya, birliğin yürütme organıdır. Birliğin sekretaryası Çin'nin başkenti Pekin'dedir. Sekretaryada birlikle alakalı işler, takip edilir, bütün faaliyetler için gerekli belgeler hazırlanır.

Bölgesel Anti-terör Ajansı: Özbekistan'ın başkenti Taşkent'te yer alan anti-terör şubesidir, daimi niteliktedir.

5. Şangay İşbirliği Örgütü Üyesi Ülkeler

Avrasya'nın çok büyük bir bölümünü de kapsayan Şangay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ), gözlemci devletlerin eklenmesiyle en geniş coğrafi alana sahip bölgesel entegrasyonlardan biri haline gelmiştir. ŞİÖ'nün üye ve gözlemci devletleri, dünyanın bilinen petrol rezervlerinin % 17,5'ine, doğal gaz rezervlerinin % 45-50'sine ve dünya toplumunun % 45'ine sahiptir. Dünya petrol ve doğal gaz rezervlerinin önemli bir kısmını elinde bulundurması, ŞİÖ'ye önemli bir stratejik üstünlük sağlamaktadır (Karluk, 2007: 412). Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin veto hakkına sahip beş daimi üyesinden ikisini içermektedir. Bunlar, üye sayısı bu kadar az olan bir oluşumun gücü açısından önemli göstergelerdir. Güvenlik sorunlarının çözümü amacı için oluşturulan birlik, belirli bir süre sonra siyasi ve ekonomik konuları da içine alan bölgesel bir yapılanmadan küresel bir yapılanmaya doğru yol almaktadır (Yener, 2013: 81).

Tablo 1: Şangay İşbirliği Örgütü Üyesi ve Üyelik Bekleyen Ülkeler

ÜYE	GÖZLEMCİ	DİYALOG PARTNERİ	DESTEKÇİ
Çin Halk Cumhuriyeti	Afganistan	Azerbaycan	ASEAN
Kazakistan	İran	Beyaz Rusya	BDT
Kırgızistan	Moğolistan	Ermenistan	Türkmenistan
Rusya		Kamboçya	
Tacikistan		Sri Lanka	
Özbekistan		Nepal	
Hindistan		Türkiye	
Pakistan			

Kaynak: Shanghai Cooperation Organisation (SCO),
www.setcsco.org.tr, Erişim:
02.09.2017

Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere Türkiye, ŞİÖ ile diyalog partneri ülkeler arasındadır. Söz konusu süreç, 23 Mart 2011 tarihinde Türkiye'nin Diyalog Ortağı Statüsü kazanmak üzere başvuruda bulunmasıyla başlamıştır. Başvuru 6-7 Haziran 2012 tarihlerinde Pekin'de düzenlenen Zirve'de onaylanmış, 26 Nisan 2013 tarihinde imzalanmıştır. Diyalog ortağı Türkiye ile ŞİÖ arasında işbirliğinin geliştirilmesi öngörülen başlıca konular; bölgesel güvenlik, terörle mücadele, uyuşturucu kaçakçılığı, organize suçların önlenmesi ile ekonomik, siyasi ve kültürel konulardır.

Ayrıca, ŞİÖ; Birleşmiş Milletler, Avrupa Birliği, Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği (ASEAN), Bağımsız Ülkeler Topluluğu (CIS) ve İslami İşbirliği Örgütü ile de karşılıklı ilişki içerisinde.

6. Şangay İşbirliği Örgütü İçerisindeki Ülkelerin Ekonomik Göstergeleri

2016 yılı verilerine göre ŞİÖ'nün dünyadaki toplam ihracat payı %16,24 olup toplam ithalat payı ise %11,52'dir. 2015 verilerine göre GSYİH ise toplamda 12,7 trilyon dolardır. Bu oranla ŞİÖ dünya ekonomisinin %20'sini oluşturmaktadır ve üyelerinin kendi aralarındaki potansiyel mal ticaret hacmi ise 210 milyar dolardır. Çin'in ayrıca üyeler arasında serbest ticaret alanı oluşturmak ve ekonomik entegrasyon gibi projeleri de vardır. Projelerle örgütün 2020 yılında gayri safi yurtiçi hâsılasının dünyanın %30'unu oluşturması hedeflenmektedir (Eren, 2017:84).

**Şangay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) ve Türkiye'nin ŞİÖ İle Gerçekleştirdiği Dış
Ticaretin Analizi**

ŞİÖ içerisindeki ülkelerin ekonomik göstergeleri, Tablo-2'de sunulmaktadır.

Tablo 2: Şangay İşbirliği Örgütü Üyesi ve Üyelik Bekleyen Ülkelerin Başlıca Ekonomik Göstergeleri

ÜYE ÜLKELER	GSYH (milyar USD)	Kişi Başına Gelir (USD)	Cari Denge/GSYH (%)	Büyüme (%)	Toplam Nüfus	Nüfus Artış Hızı (%)
ÇİN	11,181,56	8,141	3	6,9	1,371,220,000	0,5
RUSYA	1,326,02	9,243	5,2	-3,7	144,096,812	0,2
KAZAKİSTAN	184,36	10,426	-2,4	1,2	17,544,126	1,5
TACİKİSTAN	7,82	922	-6	6	8,481,855	2,2
KIRGIZİSTAN	6,65	1,113	-10,4	3,5	5,957,000	2,1
ÖZBEKİSTAN	65,5	2,115	0,1	8	31,299,500	1,7
HİNDİSTAN	2,073.00	1,604	-1,1	7,6	1,311,050,527	1,2
PAKİSTAN	271.05	1,428	-1	4	188,924,874	2,1
GÖZLEMCİ ÜLKELER						
AFGANİSTAN	19,69	615	4,7	0,8	32,526,562	2,8
İRAN	390.04	4,908	2,1	0,4	79,109,272	1,2
MOĞOLİSTAN	11,72	3,946	-4,8	2,4	2,959,134	1,7
DİYALOG PARTNERİ ÜLKELER						
AZERBAYCAN	35,69	5,739	-0,4	1,1	9,651,349	1,2
BELARUS (BEYAZ RUSYA)	54,61	5,749	-3,8	-3,9	9,513,000	0,3
ERMENİSTAN	10,53	3,521	-2,7	3	3,017,712	0,4
KAMBOÇYA	17,79	1,144	-10,6	7	15,577,899	1,6
SRI LANKA	81,25	3,849	-2,5	4,8	20,966,000	0,9
NEPAL	21,31	748	5	2,7	28,513,700	1,2
TÜRKİYE	717.93	9,186	-4,5	4	78,665,830	1,5

Kaynak: IMF, World Economic Outlook, October, 2016

Buna göre örgüte üye ülkelerin toplam GSYİH'sı yaklaşık 15 Milyar Dolar ediyor. Bu toplam, ABD ve Euro Bölgesinden sonra dünyanın üçüncü büyük GSYİH'sını gösteriyor. Çin, bu toplamda ciddi bir paya sahip durumda görünüyor.

7. Şangay Üyesi Ülkelerin Dış Ticaret Analizi

Aşağıda, Şangay üyesi olan Çin, Rusya, Kazakistan, Tacikistan, Kırgızistan ve Özbekistan'ın dış ticaret yapıları analiz edilmektedir.

Pakistan ve Hindistan analiz yapıldığı sırada henüz üye olmadıkları için kapsam dışı kalmıştır.

7.1. Çin Halk Cumhuriyeti'nin Dış Ticaret Yapısı

Çin'in 2015 yılı itibariyle ihracatı 2,281,856 Milyar \$, ithalatı ise, 1,681,671 Milyar\$ tutarındadır. 2015 yılında, Çin'in toplam ithalat ve ihracat hacmi 3.69 trilyon dolar olup 2014 yılına göre % 7 düşüş gerçekleşmiştir.

Tablo 3: Çin'in İhracat ve İthalat Ortakları (2015)

İhracat Ortağı	Milyar\$	Payı (%)	İthalat Ortağı	Milyar\$	Payı (%)
Amerika	410,804	18,00	Kore	174,563	10,38
Hong Kong, Çin	334,89	14,65	Amerika	150,543	8,95
Japonya	135,896	5,96	Diğer Asya Ülkeleri	144,98	8,62
Kore	101,474	4,45	Hong Kong	144,434	8,59
Almanya	69,216	3,03	Japonya	143,092	8,51
Türkiye	18,630	0,82	Türkiye	2,959	0,18

Kaynak: <http://wits.worldbank.org/countrysnapshot/en/CHN> (2015 yılı verileri)

Yukarıdaki tabloda Çin'in en çok ihracat ve ithalat yaptığı ülkeler ve söz konusu ülkelerin Çin'in ihracat ve ithalatındaki payları yer almaktadır. Çin'in en çok ihracat yaptığı ülke ABD olurken en fazla ithalat yaptığı ülke ise Kore olmuştur. Türkiye ile Çin arasındaki dış ticaret hacmi 2015 yılında 20 milyar dolar seviyesine ulaşmış bu dönemde Çin'e ihracatımız 18,6 milyar dolar, Çin'den ithalatımız ise 2,9 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.

7.2. Rusya Federasyonu'nun Dış Ticaret Yapısı

Rusya'nın 2015 yılı itibariyle ihracatı 343,908 Milyar\$, ithalatı ise, 182,782 Milyar\$ tutarındadır.

Tablo 4: Rusya'nın İhracat ve İthalat Ortakları (2015)

İhracat Ortağı	Milyar\$	Payı (%)	İthalat Ortağı	Milyar\$	Payı (%)
A.Belirtilmemiş	53,098	15,44	Çin	35,199	19,26
Hollanda	40,198	11,69	Almanya	18,991	10,39
Çin	28,334	8,24	Amerika	11,489	6,29
İtalya	16,204	4,71	Belarus	7,988	4,37
Almanya	15,906	4,63	İtalya	7,928	4,34

Türkiye	11,703	3,40	Türkiye	4,068	2,23
---------	--------	------	---------	-------	------

Kaynak: <http://wits.worldbank.org/countrysnapshot/en/RUS>(2015 yılı verileri)

Yukarıdaki tabloda Rusya'nın en çok ihracat ve ithalat yaptığı ülkeler ve söz konusu ülkelerin Rusya'nın ihracat ve ithalatındaki payları yer almaktadır. 2015 yılı itibari ile Rusya'nın en fazla ihracat yaptığı ülkeler içinde ilk sıralarda AB üyesi ülkeler yer almaktadır. Ancak Rusya'nın en fazla ithalat yaptığı ülke ise ŞİÖ üyesi olan Çin olmuştur.

SSCB döneminde Türkiye'nin önemli bir ticaret ortağı konumunda olan Rusya ile ticari ilişkiler 1992 yılında Birliğin dağılmasından sonra da artarak devam etmiştir. Coğrafi yakınlık, Türkiye-Rusya ticari ve ekonomik ilişkilerinin gelişmesinde önemli bir avantaj sağlamaktadır. Tabloda yer aldığı üzere Türkiye'nin Rusya'dan ihracat payı %3,40 olarak gerçekleşmiştir. İthalat oranı ise yaklaşık %4 seviyesindedir. Bu durumun son zamanlarda gerçekleşen ticari ve ekonomik anlaşmalar ile daha da artması beklenmektedir.

7.3. Kazakistan'ın Dış Ticaret Yapısı

Kazakistan'ın 2015 yılı itibariyle ihracatı 41,850 Milyar\$, ithalatı ise, 19,436 Milyar\$ tutarındadır. Kazakistan dış ticaretinin yönü eski Sovyetler Birliği ülkeleri dışındaki ülkelere yönelmiştir. Bunda Kazakistan'ın dünyanın önde gelen ülkelerine gerçekleştirdiği petrol ihracatından elde ettiği yüksek gelir önemli rol oynamaktadır.

Tablo 5: Kazakistan'ın İhracat ve İthalat Ortakları (2015)

İhracat Ortağı	Milyar\$	Payı (%)	İthalat Ortağı	Milyar\$	Payı (%)
İtalya	8,137	19,44	Çin	5,082	26,15
Çin	5,483	13,10	Almanya	1,985	10,21
Hollanda	4,980	11,90	Amerika	1,422	7,32
Fransa	2,681	6,41	İtalya	1,176	6,05
İsviçre	2,659	6,35	Ukrayna	827	4,25

Kaynak: <http://wits.worldbank.org/countrysnapshot/en/KAZ>
(2015 yılı verileri)

2015 yılı itibari ile Kazakistan'ın en çok ihracat yaptığı ülkeler Avrupa ülkeleri ve Çin olmuştur. Çin ihracat yapılan ülkeler arasında ise ilk sırada yer almaktadır. Tablodan da anlaşıldığı üzere Kazakistan'ın dış ticaretinde Çin önemli bir yere sahiptir.

7.4. Tacikistan'ın Dış Ticaret Yapısı

Tacikistan'ın 2015 yılı itibariyle ihracatı 692 Milyar\$, ithalatı ise, 644 Milyar\$ tutarındadır.

Tablo 6: Tacikistan'ın İhracat ve İthalat Ortakları (2015)

İhracat Ortağı	Milyar\$	Payı (%)	İthalat Ortağı	Milyar\$	Payı (%)
Rusya	258	37,38	Özbekistan	185	28,76
Hollanda	178	25,74	Rusya	104	16,16
Özbekistan	97	14,12	Ukrayna	84	13,10
İsviçre	72	10,43	Kazakistan	82	12,79
İtalya	19	2,82	Azerbaycan	63	9,80

Kaynak: <http://wits.worldbank.org/countrysnapshot/en/TJK>

Yukarıdaki tabloda Tacikistan'ın en çok ihracat ve ithalat yaptığı ülkeler verilmiştir. Rusya ihracatta ilk sırada yer alırken ithalatta ise ikinci sırada yer almaktadır.

7.5. Kırgızistan'ın Dış Ticaret Yapısı

Kırgızistan'ın 2015 yılı itibariyle ihracatı 1,441 Milyar\$, ithalatı ise 4,068 Milyar\$ tutarındadır.

Tablo 7: Kırgızistan'ın İhracat ve İthalat Ortakları (2015)

İhracat Ortağı	Milyar\$	Payı (%)	İthalat Ortağı	Milyar\$	Payı (%)
İsviçre	562	39,00	Rusya	1,271	31,26
Kazakistan	227	15,80	Çin	1,029	25,30
Rusya	157	10,91	Kazakistan	677	16,65
Birleşik Arap Emirlikleri	98	6,87	Türkiye	164	4,04
Özbekistan	95	6,59	ABD	122	3,00

Kaynak: <http://wits.worldbank.org/countrysnapshot/en/KGZ>

(2015 yılı verileri)

Yukarıdaki tabloda Kırgızistan'ın top 5 ihracat ve ithalat ortağı paylaşımı verilmiştir. Kırgızistan'ın ihracatında Rusya ve Kazakistan ilk sıralarda yer alırken, ithalatında ise Rusya Çin Kazakistan ilk üç sırada yer almaktadır. Bu ülkeler Şangay İşbirliği Örgütü üyesi ülkelerdir.

7.6. Özbekistan'ın Dış Ticaret Yapısı

Özbekistan'ın 2015 yılı itibariyle ihracatı yaklaşık olarak 13,1 Milyar\$, ithalatı da 13,2 Milyar\$ tutarındadır.

Tablo 8: Özbekistan'ın İhracat ve İthalat Ortakları (2015)

İhracat Ortağı	Milyar\$	Payı (%)	İthalat Ortağı	Milyar\$	Payı (%)
----------------	----------	----------	----------------	----------	----------

Şangay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) ve Türkiye'nin ŞİÖ İle Gerçekleştirdiği Dış Ticaretin Analizi

Rusya	2798,2	19,83	Rusya	3308,10	23,70
Kazakistan	2539,6	18,00	Çin	2395,40	17,16
Çin	2361,4	16,74	Güney Kore	1872,70	13,42
Türkiye	964,7	6,84	Kazakistan	1007,80	7,22
Afganistan	600,2	4,25	Almanya	614,60	4,40

Kaynak: Statistical Review of the Republic of Uzbekistan-2014, Özbekistan Devlet İstatistik Komitesi ve Taşkent Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, 2014 Yılı Özbekistan'ın Genel Ekonomik Durumu ve Türkiye ile Ekonomik-Ticari İlişkileri, Taşkent, Nisan 2015.

Özbekistan'ın 2015 yılındaki ihracatında birinci sırayı yaklaşık %20'lik pay ile Rusya alırken, Türkiye %6,8'lik pay ile dördüncü sırada yer almaktadır.

Özbekistan'ın 2015 yılında gerçekleştirdiği ithalatının %23'lük kısmı Rusya ile gerçekleştirilmiştir. Özbekistan'ın ithalatında birinci sırayı %23,7'lik pay ile Rusya alırken, Çin %17'lük pay ile ikinci sırada yer almaktadır.

7.7. Türkiye'nin Dış Ticaret Yapısı

Türkiye'nin 2015 yılı itibariyle ihracatı 143,85 Milyar\$, ithalatı ise, 207,207 Milyar\$ tutarındadır.

Tablo 9: Türkiye'nin İhracat ve İthalat Ortakları (2015)

İhracat Ortağı	Milyar\$	Payı (%)	İthalat Ortağı	Milyar\$	Payı (%)
Almanya	13,418	9,33	Çin	24,873	12,00
Birleşik Krallık (Britanya)	10,557	7,34	Almanya	21,351	10,30
Irak	8,55	5,94	Rusya	20,399	9,85
İtalya	6,887	4,79	Amerika	11,128	5,37
Amerika	6,396	4,45	İtalya	10,639	5,13

Kaynak: <http://wits.worldbank.org/countrysnapshot/en/TUR> (2015 yılı verileri)

Yukarıdaki tabloda Türkiye'nin en çok ihracat ve ithalat yaptığı ülkeler ve söz konusu ülkelerin Türkiye'nin ihracat ve ithalatındaki payları yer almaktadır. Türkiye'nin en fazla ihracat yaptığı ülke Almanya'dır. İthalat yaptığı ülkeler arasında ise Çin ilk sırada yer alırken, Rusya ise 3. sıradadır. Kısacası ithalat yaptığımız ülkeler arasında ilk 3 sırada iki adet ŞİÖ üyesi ülke yer almaktadır. Bu durum birliğin Türkiye açısından önemini göstermektedir.

7.8. Türkiye'nin Şangay İşbirliği Örgütü Üyeleriyle Dış Ticaret İlişkisi

Şangay İşbirliği Örgütü ülkeleri arasında en çok ithalat yapılan ikinci ülke Rusya'dır. Rusya ile yapılan ithalatın bu denli büyük olmasının nedeni Rusya'dan doğalgaz ithal edilmesidir.

1996'dan bu yana özellikle Rusya ve Çin'den yapılan ithalat son derece artmıştır. 1996 yılında Rusya ile 1,9 milyar dolar ithalat yapılırken 2015 yılında bu rakam 20 milyar 421 milyon dolara yükselmiştir. Türkiye'nin Şangay İşbirliği Örgütü üyeleri arasında en az ithalat yaptığı ülke Kırgızistan olmuştur. 2015 yılında ithalat 77 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir (Çavuşoğlu, 2014: 92).

Türkiye'nin Şangay İşbirliği Örgütü üyeleriyle 2015 yılında gerçekleştirdiği dış ticaret aşağıdaki tabloda özetleniyor.

Tablo 10: Türkiye'nin Şangay Ülkeleri ile Dış Ticareti

Ülke	Türkiye'nin İhracatı (milyar USD)	Türkiye'nin İthalatı (milyar USD)	Dış Ticaret Dengesi (milyar USD)
Çin	2.414	24.874	-22.460
Rusya	3.588	20.421	-16.833
Kazakistan	750	1.110	-360
Kırgızistan	295	77	218
Tacikistan	163	204	-41
Özbekistan	489	712	-223
Toplam	8.638	53.323	-44.685

2015 yılında Türkiye'nin toplam ihracatı 143,8, ithalatı ise 207,2 milyar Dolar. Buna göre Şangay İşbirliği Örgütü üyelerine ihracatımız toplam ihracatımızın yüzde 6'sını, bu ülkelerden yaptığımız ithalat ise toplam ithalatımızın yüzde 25,7'sini oluşturuyor. Türkiye 2015 yılında Şangay İşbirliği Örgütü üyesi ülkelere karşı 44,7 milyar Dolar dış ticaret açığı vermiş ki bu açık 2015 yılındaki toplam dış ticaret açığımızın yüzde 70,5'ine denk geliyor.

8. SONUÇ

1996 yılında Şanghay Beşlisi olarak temeli atılan oluşum, 2001 yılında Özbekistan'ın da katılımıyla Şanghay İşbirliği Örgütü adını almıştır. Başlangıçta bölgesel güvenliğin sağlanması amacıyla yola çıkan "Beşli" kısa bir süre sonra mahiyetini büyük ölçüde değiştirmiş; ekonomik, siyasi, askeri ve kültürel işbirliği alanlarını da kapsamına alarak yeni bir uluslararası örgüt olarak kurumsallaşmasını pekiştirmiştir. Düzenli olarak her yıl yapmış

oldukları Devlet Başkanları, Hükümet Başkanları ve diğer konseylerin toplantıları, kurumsallaşmanın örneklerini teşkil etmektedir. Türkiye, 1996 yılında kurulan bu örgüte önce 2005 yılında başvurmuştur. Rusya ve Kazakistan'ın olumlu yaklaşımlarına rağmen Asya'da yükselen güç Çin'in kabul etmemesi üzerine eli boş dönen Türkiye, 2011 yılında dönemin Başbakanı tarafından Rusya ziyareti sırasında tekrardan gündeme getirilmiş ve 2012 yılında kesinleşen diyalog ülke statüsü ile Şanghay İşbirliği Örgütü'ne katılım süreci başlamıştır.

Şanghay İşbirliği Örgütü, ekonomik ve jeopolitik açıdan Türkiye için çok önemli bir yere sahiptir. Türkiye'nin atacağı en önemli adım, uluslararası dengeleri de gözeterek, kendi menfaatleri doğrultusunda Şanghay İşbirliği Örgütüne tam üyeliği olası bir seçenek olarak tutmayı başarmaktır. NATO üyesi olan ve AB ile tam üyelik müzakere sürecini yürüten Türkiye'nin, bu ilişkilerine zarar vermeden Şanghay İşbirliği Örgütüne üyeliğini gerçekleştirmesi, birliğe üye olan, kardeş Türk Cumhuriyetleri ve İslam ülkeleri ile ticaretini arttırması anlamına gelmektedir. Sovyet rejiminin dağılmasından sonra karşılıklı ticaret bu ülkeler ile hızla gelişmiştir ve doğal kaynaklar bakımından zengin olan bu ülkeler ile yapacağımız, ekonomik ve siyasal alanda işbirliği Türkiye açısından çok önemlidir. Bu sayede ihtiyacımız olan kullanacağımız hammadde ve enerji kaynaklarına daha hızlı ulaşabiliriz. Bu ülkeler ile enerji alanında işbirliği yapmak isteyen batılı ülkeler ile arasında Türkiye önemli bir rol oynayabilir ve aracılık edebilir. Böylece Türkiye'nin uluslararası örgütlerdeki üyeliği ve etkinliği dış politikada Türkiye'yi daha avantajlı bir konuma getirecektir. Ayrıca hem Batı hem de Doğu endeksli örgütlere tam üye olunması iki kutup arasında dengenin sağlanması açısından büyük bir strateji olmuş ve olacaktır. Türkiye'nin Şanghay İşbirliği Örgütü üyeleriyle ticaretini daha da arttırması sonucu olarak dış ticarete Batı'ya olan bağımlılığı da azalacaktır.

KAYNAKÇA

AL-QAHTANI, Mutlaq, (2006). The Shanghai Cooperation Organization and Law of International Organizations, Chinese Journal of International Law, Vol. 5, No. 1, ss. 129-147

ANDİCAN, Ahat. (2006). Çin Satrancında Orta Asya ASAM Dergisi, Avrasya Dosyası, Cilt 12, Sayı 1, ss. 7-36.

BAKİ, Pelin MUSABAY,(2014), Avrasya'da Bölgesel İşbirliği Sürecinden İşbirliği Mekanizmasına: Türk Konseyi, Bilge Strateji, Cilt 6, Sayı 11, ss.133-162.

ÇAVUŞOĞLU, Mevlüt, "2015 Yılına Girerken Dış Politikamız", *T.C. Dışişleri Bakanlığı*, 14 Aralık 2014, Dışişleri Bakanlığı'nın 2015 Mali Yılı Bütçe Tasarısının TBMM Genel Kurulu'na Sunulması Vesilesiyle Hazırlanan Kitapçık.

EREN, Erdem, (2017), *Strategic Public Management Journal* Volume 3, Issue 5, ss. 77-94

IŞIK, Nalan (2016) Türkiye ile Şanghay İşbirliği Örgütü Arasındaki Ticaret Akımlarının Panel Çekim Modeli ile Analizi, *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi* Sayı: 17, ss. 151-174

KARAKAŞ, Merve, (2016) *Uluslararası Ekonomik Birleşmelerin Dış Ticaret Üzerindeki Dışlama Etkisi, Türkiye'nin Olası Şanghay İşbirliği Örgütü*, Çanakkale 18 Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale.

KARLUK, R. (2007). *Küreselleşen Dünyada Uluslararası Kuruluşlar*, Beta Basım A.Ş., 6.Baskı, İstanbul.

KARTAL, Burak ve SOFYALIOĞLU Çiğdem, (2011), "Türkiye'deki Gençliğin Şangay İşbirliği Örgütüne Yönelik Tutumuna Pazarlama Perspektifiyle Bakış", *International Conference on Eurasian Economies 2011*, ss. 24-29. 12-14 October, Bishkek, KYRGYZSTAN.

ÖZDAŞLI, Esmâ. (2012). "Çin ve Rusya Federasyonu'nun Perspektifinden Şanghay İşbirliği Örgütü", *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 4, Cilt: 6, ss.108-122.

SAGBANSUA, Lutfu. ve CAN, Nurettin. (2011). "Shanghai Cooperation Organization, Tur-kic Republics and Turkey: Economic and Business Dimensions", *Canadian Social Science*, 7(2), 80-87.

TELATAR, Gökhan. (2005). Şanghay İşbirliği Örgütü: 21. Yüzyılın Bölgesel/Küresel Çekim Merkezi, Geleceğin Süper Gücü Çin: Uzakdoğu'daki Entegrasyonlar ve Şanghay İşbirliği Örgütü, Atilla ve İlhan Güllü (der.), İstanbul: TASAM Yayınları.

YENER, M.Cüneyt. (2013). "Küresel Düzende Yeni Arayışlar: Şangay İşbirliği Örgütü ve Türkiye", *Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi*, 13 (46), 77-91.

T.C Dışişleri Bakanlığı; <http://www.mfa.gov.tr/sanghay-isbirligi-orgutu.tr.mfa>

YARDIMCIOĞLU Murat, KOÇARSLAN Hüseyin; Çok Kutuplu Dünyaya Doğru: Şanghay İşbirliği Örgütü; <http://iibfdergisi.ksu.edu.tr/article/download/5000039281/5000038154>

EĞİLMEZ

Mahfi;

<http://www.mahfiegilmez.com/2016/11/sangay-isbirligi-orgutu-ve-turkiye.html>

World

Integrated

Trade

Solution;

<http://wits.worldbank.org/Default.aspx?lang=en>

www.tuik.gov.tr

Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Sosyal Bilimler Dergisi
Makale Yazım Kuralları

Birinci Yazar¹
İkinci Yazar²

Öz

Öz; çalışmanın amacını, kapsamını, özgün yönünü, incelediği alana getirdiği katkıyı, yöntemi, başlıca vurguları, değerlendirmeleri ve önerileri kapsamalıdır.(italik)

Anahtar Kelimeler: en az 3, en fazla 5 adet anahtar sözcük verilmelidir.

Manisa Celal Bayar University
Journal Of Social Sciences
Instructions for Authors

Abstract

At the beginning of the manuscript there must be an English and Turkish abstract with 150-200 words and 3-5 keywords. The abstract should cover the purpose, scope, originality and contribution of the study as well as the methodology, main points, evaluations and recommendations.

Keywords: abstract with 3-5 keywords.(italic)

Giriş

Çalışma A4 boyutundaki kâğıda Cambria tipiyle yazılmalıdır. Kâğıt boyutu “**Özel Boyut**” ta genişlik **17 cm.** ve yükseklik **25 cm.** olacak şekilde düzenlenmelidir. Diğer sayfa düzenlerine ilişkin bilgiler aşağıdaki tabloda belirtildiği şekilde olmalıdır:

Metin boyutu	11 punto	Dipnot boyutu	9 punto
Paragraf aralığı (Önce-Sonra)	0 nk	Paragraf girinti	1.25 cm
Üst kenar boşluğu	2 cm	Alt kenar boşluğu	2 cm
Sağ kenar boşluğu	2,5 cm	Sol kenar boşluğu	3 cm
Satır aralığı	Tek		

¹ Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi Editörlüğü. mail: xxxxxxxx@cbu.edu.tr

² Manisa Celal Bayar Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Prof. Dr. XXXXXXXX, mail: xxxxxxxx@gmail.com

Metin içinde verilen referanslar **MLA (Modern Language Association)** yani dipnot sistemi veya **APA (American Psychological Association)** yani parantez içi sistemlerden **sadece bir tanesi** tercih edilerek metin oluşturulmalıdır. Aşağıda referans ve kaynakça yazımına ilişkin örnekler verilmiştir:

SAYFA ALTI DİPNOT SİSTEMİ

Kitap

Tek Yazarlı

M. Fuat Köprülü, *Edebiyat Araştırmaları 2*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1989, s. 43.

Çift Yazarlı

Rene Wellek ve Austin Warren, *Edebiyat Teorisi*, (çev.) Ö. Faruk Huyugüzel, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2011, s. 193.

Yazarların eserleri tekrar referans olarak kullanılmışsa

Gökmen, s. 41.

Wellek ve Warren, s. 65.

Yazarın ikinci bir eseri kullanılmışsa

Gökmen, *Tanzimattan II. Meşrutiyete...*, s. 55.

Editörlü Kitap

Osman Gündüz, "Cumhuriyet Dönemi Türk Romanı", (ed.) Ramazan Korkmaz, *Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı 1839-2000*, Grafiker Yayınları, Ankara, 2011, s. 477.

Dergi

Ertan Gökmen, "Narh Kayıtlarına Göre XVII. Yüzyıl Başlarında Manisa'da Tüketilen Gıda Maddeleri", *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Manisa Özel Sayısı, C. 11, S. 3, 2013, s. 65.

Yazarın aynı makalesi tekrar kullanılmışsa

Gökmen, "Narh Kayıtlarına Göre...", s. 75.

Çift İsimli

Nurettin Gülmez ve Meltem Önder, "Alaşehir Kongresinde Bir Belediye Başkanı: Galip Bey", *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Manisa Özel Sayısı, C. 11, S. 3, 2013, s. 118.

Yazarların aynı makalesi tekrar kullanılmışsa

Gülmez ve Önder, s. 125.

Yazar/Yazarların başka bir makalesi kullanılmışsa

Gökmen, "Manisa Mevlevi ...", s. 89.

Arsiv Malzemesi

BOA.ML.VRD.TMT. d. 1800, s. 6.

Katip Çelebi, *Tuhfetül-Kibâr fî Esfâril-Bihâr*, Millet Kütüphanesi, No: 681/2, s. 40.

Gazete

Taha Akyol, "Sosyal Bilim Ödülleri", *Milliyet*, 28 Şubat 2005.

Ansiklopedi Maddesi

Meydan Larousse, *Bilgi Dünyasına Yolculuk*, C. 15, 3B Yayıncılık, Ankara, 1998, s. 37.

Tez

Ferdi Çiftçioğlu, *II. Abdülhamid Döneminde İzmir'de Salgın Hastalıklar*, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Manisa, 2014.

e-Kaynak

Mustafa Alkan, "Hüseyin Hilmi Paşa'nın Rumeli Umûmî Müfettişliği (1902-1908)", (<http://edergi.cbu.edu.tr/ojs/index.php/sbe/article/view/319>), (09.04.2015)

METİN İÇİ DİPNOT SİSTEMİ

Kitap

Tek İsimli

(Türk, 1999: 122-125)

Çift İsimli

(Wellek ve Warren, 2011: 165)

Dergi

Tek İsimli

(Ercilasun, 2001: 40-45)

Çift İsimli

(Gülmez ve Önder, 2013: 125)

Arşiv Malzemesi

(Parantez içerisinde verilen arşiv veya kurum yayınları künyesi bir satıra yakın uzunlukta ise bu referans bilgisi dipnot olarak verilmelidir.)

(BOA.ML.VRD.TMT. d. 1800: 6)

(BCA, Mühimme 15: 25)

(Türk Standartları Enstitüsü [TSE], 1999)

Gazete

Gazetelere yapılan referanslarda yazarın soyadı ve gazetenin basım tarihi verilip kaynakçada gazetenin tam künyesi verilmelidir.

(Akyol, 01.04.2015)

Ansiklopedi Maddesi

(Meydan Larousse, 1998: 37)

Tez

(Çiftçioğlu, 2014: 57)

e-Kaynak

(Elektronik kaynaklara yapılan referanslarda yazarın soyadı, referansın basım tarihi ve sayfa numarası verilip kaynakçada referansın tam künyesi erişim tarihiyle beraber verilmelidir.)

(Alkan, 2015: 99)

KAYNAKLAR

Çalışma hazırlanırken kullanılan kaynaklar dipnotlardan ayrı olarak makale sonuna da kaynakça olarak eklenmelidir. Kaynak listesi, yazarların soyadlarına göre alfabetik olarak düzenlenmelidir. Kaynak bildiriminde sıra; **“yazarın soyadı, sonra adı (eserin yayın tarihi), eserin adı, (varsa) baskı sayısı, basımevi, basım yeri”** olarak düzenlenmelidir. Dergi alıntılarında, cilt, sayı ve sayfa aralığı bu sıralamaya göre verilmelidir. Metin içinde verilmemiş kaynaklar bu listede gösterilmemelidir. Kaynakça oluşturulmasında aşağıda verilen örnekler dikkate alınmalıdır:

AKYOL, Taha, “Sosyal Bilim Ödülleri”, *Milliyet*, 28 Şubat 2005.

ALKAN, Mustafa, “Hüseyin Hilmi Paşa’nın Rumeli Umûmî Müfettişliği (1902-1908)”, (<http://edergi.cbu.edu.tr/ojs/index.php/sbe/article/view/319>), (09.04.2015)

EKİNCİ, Ramazan (2014), *Uşşakîzâde Hasîb’in Zeyl-i Şakâ’ik’i (İnceleme-Metin-Dizin)*, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Manisa.

ERCİLASUN, Bilge (2001), “Modern Türk Edebiyatında Ahiret Kavramı”, *Türkbilig Türkoloji Araştırmaları*, S: 2, ss. 40-45.

GÜNDÜZ, Osman (2011), “Cumhuriyet Dönemi Türk Romanı”, (ed.) Ramazan Korkmaz, *Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı 1839-2000*, Grafiker Yayınları, Ankara.

TÜRK, İsmail (1999), *Maliye Politikası*, 13. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara.

WELLEK, Rene ve Austin WARREN (2011), *Edebiyat Teorisi*, (çev.) Ö. Faruk Huyugüzel, Dergâh Yayınları, İstanbul.

Yayın İlkelerimiz

Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından yılda dört kez yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir. Derginin;

Mart ve Eylül sayıları **Beşeri Bilimler ve Eğitim Bilimlerine**, Haziran ve Aralık sayıları **İktisadi ve İdari Bilimlere** ayrılmıştır.

Dergide, sosyal bilimlerle alakalı konularda bilimsel, özgün ve nitelikli makaleler, röportajlar, çeviriler, tanıtım yazıları vb. çalışmalar yayımlanabilir.

Dergiye gönderilen çalışmalar aşağıda belirtilen yayın ilkeleri ve yazım kuralları doğrultusunda hazırlanmalı ve cbusbe.dergi@gmail.com adresine gönderilmelidir. Derginin yazım ilkeleri aşağıda belirtilmiştir:

→ Çalışma en fazla 30 sayfa olup sayfa sınırının aşılması durumunda makale değerlendirmeye alınmayacaktır.

→ Dergiye gönderilen çalışmalar daha önce hiçbir yerde yayımlanmamış, yayın hakları verilmemiş ve başka bir dergide değerlendirme aşamasına geçmemiş olmalıdır. Kitap halinde yayımlanmamış sempozyum bildirimleri, bu durum dipnotta belirtilerek yayımlanabilir. Bildiri kitabında yer almış bildirimler ise belirgin bir biçimde geliştirilerek ve bu durum dipnotta belirtilerek yayımlanabilir.

→ Dergi yayın ilkelerine, yazım kurallarına ve bilimsel araştırma yöntemlerine uygun olmayan çalışmalar yayın kurulunca dikkate alınmaz. Yayın Kurulu gönderilen çalışmayı yayımlayıp yayımlamamakta serbesttir. Çalışması yayımlanan her yazara derginin ilgili sayısından bir adet gönderilir. Yazarlara telif ücreti ödenmez. Yayımlanmayan çalışmalar iade edilmez.

→ Dergiye gönderilen çalışmalar alanıyla ilgili en az iki hakeme gönderilir. Hakemlerden biri olumsuz görüş belirttiğinde çalışma üçüncü hakeme gönderilir.

→ Yayımlanan çalışmaların bilimsel ve yasal sorumluluğu yazara aittir. Derginin her bir sayısında yazarların yalnızca bir çalışması yayımlanır.

→ Dergide yayımlanacak çalışmalar Türkçe, İngilizce, Fransızca ve Almanca dillerinden herhangi biriyle yazılabilir. Ancak Türkçe hazırlanan çalışmalarda Türk Dil Kurumunun yazım ve imla kuralları dikkate alınmalıdır

Not: Okumuş olduğunuz bu dosyayı kopyalayıp çalışmanızı bu formata uygun hazırlayabilirsiniz. Sayfa yapıları ve yazı karakterleri buna göre ayarlanmıştır. Tablolarda kayma vs. olumsuzluklar yaşandığından bu hususa dikkat edilmesi önemle rica olunur.